

ЛЬВІВСЬКИЙ ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЛЬВІВСЬКИЙ ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

МИРОНОВ ЮРІЙ БОГДАНОВИЧ

УДК 338.48:502.131.1(477)

ДИСЕРТАЦІЯ

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ТА СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ НА ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЯХ УКРАЇНИ

08.00.03 – економіка та управління національним господарством

Подається на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук.
Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

Ю. Б. Миронов

Науковий консультант:
Барна Марта Юріївна,
доктор економічних наук, професор

Усі примірники дисертації є ідентичними
Учений секретар спеціалізованої
вченої ради Д 35.840.01

Н. М. Руцишин

Львів – 2025

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ	4
СПИСОК СКОРОЧЕНЬ	24
ВСТУП	26
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ НА ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЯХ ...	40
1.1. Сутність і чинники сталого розвитку туризму	40
1.2. Правові засади та принципи сталого розвитку природоохоронних територій	58
1.3. Теоретичний базис дослідження розвитку туризму на природоохоронних територіях	75
1.4. Особливості управління туризмом для забезпечення сталого розвитку природоохоронних територій	90
Висновки до розділу 1	108
РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ НА ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЯХ	113
2.1. Методологічні особливості оцінювання сталого розвитку туризму	113
2.2. Світовий досвід розвитку туризму на природоохоронних територіях	130
2.3. Соціокультурна трансформація підходів до управління природоохоронними територіями як чинника розвитку туристичної дестинації	153
2.4. Концептуалізація сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях	173
Висновки до розділу 2	191
РОЗДІЛ 3. ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ НА ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЯХ УКРАЇНИ	195
3.1. Оцінювання стану та потенціалу розвитку природоохоронних територій України	195
3.2. Аналіз тенденцій розвитку туризму на природоохоронних територіях України	212

3.3. Характеристика соціально-економічного значення туризму в контексті розвитку природоохоронних територій України	230
3.4. Інноваційні підходи до управління сталим розвитком туризму на природоохоронних територіях України	247
Висновки до розділу 3	262
РОЗДІЛ 4. СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ НА ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЯХ УКРАЇНИ	265
4.1. Стратегічні пріоритети розвитку природоохоронних територій України	265
4.2. Обґрунтування стратегічних напрямів досягнення екологічної стійкості туризму на природоохоронних територіях України	295
4.3. Стратегічні орієнтири стимулювання та підтримки розвитку туризму на природоохоронних територіях України	316
4.4. Засоби ефективного управління ресурсами туризму на природоохоронних територіях України	332
Висновки до розділу 4	350
РОЗДІЛ 5. НАПРЯМИ Й ІНСТРУМЕНТИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ НА ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЯХ УКРАЇНИ	353
5.1. Шляхи післявоєнного відновлення туризму на природоохоронних територіях України	353
5.2. Обґрунтування переваг створення туристичних кластерів у межах природоохоронних територій України	372
5.3. Когнітивне моделювання включення екосоціальних технологій у розвиток туризму на природоохоронних територіях України	389
5.4. Роль стейкхолдерів в управлінні сталим розвитком туризму на природоохоронних територіях України	405
Висновки до розділу 5	423
ВИСНОВКИ	426
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	436
ДОДАТКИ	496

АНОТАЦІЯ

Миронов Ю. Б. Теоретико-методологічні засади та стратегічні пріоритети сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.03 – економіка та управління національним господарством. – Львівський торговельно-економічний університет, Львів, 2025.

У дисертації вирішена сукупність завдань для розв’язання актуальної науково-практичної проблеми розроблення теоретико-методологічних засад і прикладних рекомендацій щодо сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях України.

Об’єктом дослідження є процеси розвитку туризму на природоохоронних територіях України. *Предметом дослідження* є сукупність теоретико-методологічних положень, стратегічних підходів і практичних рекомендацій щодо сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях України.

Розкрито еволюцію концептуальних засад сталого туризму, проаналізовано чинники, що впливають на формування нової моделі розвитку туристичної галузі, виявлено ключові ефекти сталого туризму та доведено необхідність інтеграції принципів сталості у державну політику й управлінські практики для зміцнення конкурентоспроможності українського туризму. Розглянуто правові засади та принципи сталого розвитку природоохоронних територій у контексті формування державної екологічної політики. Виявлено ключові підходи до інтеграції природоохоронних і туристичних стратегій, необхідність поєднання правових, економічних та управлінських механізмів у державних програмах стимулювання сталого туризму в Україні. Проаналізовано економічний і соціокультурний потенціал розвитку сталого туризму, підтверджено доцільність адаптації концепції екосистемних послуг до

вітчизняних реалій, що сприятиме відновленню екосистем та інтеграції України у світові стандарти сталого туризму.

Проаналізовано сучасні моделі управління, виявлено проблеми українського правового поля та високі ризики деградації екосистем. Показано, що поліцентричні моделі природоорієнтованого управління забезпечують поєднання економічних, соціальних та екологічних цілей. Доведено необхідність інституційної підтримки та формування державної стратегії розвитку туризму на природоохоронних територіях із чіткими механізмами моніторингу, фінансування та справедливого розподілу вигод. Розглянуто методологічні особливості оцінювання сталого розвитку туризму з урахуванням його мультиплікативного впливу на економіку та суспільство. Проаналізовано наукові підходи до формування індикативних систем і міжнародні практики моніторингу. Доведено доцільність впровадження інтегрованих методів аналізу та композитних індикаторів для формування державної системи моніторингу сталого туризму. Проаналізовано практики різних макрорегіонів, що охоплюють екологічні стандарти, інституційні механізми й інтеграцію місцевих громад, виявлено спільні тенденції квотування відвідувань, запровадження сертифікаційних схем і розвиток екотуристичних програм. Доведено доцільність поєднання охоронних і туристичних стратегій управління у процесі післявоєнної відбудови. З'ясовано роль залучення громад і бізнесу до процесів управління для досягнення балансу між збереженням природного середовища та розвитком туристичних дестинацій. Обґрунтовано провідну роль державного управління у формуванні стратегічних засад і забезпеченні партнерства зі стейкхолдерами.

Досліджено сучасний стан і потенціал розвитку природоохоронних територій України в контексті завдань сталого розвитку, проаналізовано інституційні аспекти управління, міжнародні стандарти ефективності та фінансово-економічні механізми забезпечення їх функціонування. Виявлено слабе фінансування та фрагментарність державного управління, що обмежує реалізацію потенціалу природоохоронних територій. Доведено необхідність

удосконалення державної політики, її орієнтації на формування комплексних механізмів розвитку сталого туризму, що сприятиме збереженню біорізноманіття та посиленню соціально-економічного ефекту для регіонів. За результатами опитування керівників туристичних підприємств виявлено ключові проблеми: застарілі моделі ціноутворення, недостатність інфраструктури та слабку інтеграцію природоохоронних пріоритетів у туристичну діяльність. Доведено перспективність впровадження міжнародних стандартів якості, цифрових інструментів і програм залучення туристів до екологічної активності. Показано, що посилення ролі державного управління та гармонізація нормативної бази забезпечуючи баланс між економічними вигодами та охороною природної спадщини на природоохоронних територіях.

Проаналізовано соціально-економічне значення туризму на природоохоронних територіях в умовах війни та глобальних криз. Виявлено відчутний позитивний вплив туризму на природоохоронних територіях на ВВП, рівень заробітних плат і зниження інфляції порівняно із туристичною галуззю загалом. Доведено необхідність посилення ролі державного управління у координації стратегій сталого розвитку туризму та підтримки місцевих громад. Рекомендовано формування системи моніторингу впливу туризму на досягнення Цілей сталого розвитку. Розкрито роль цифрових технологій, громадської участі та партнерства з місцевими громадами у формуванні конкурентоспроможних туристичних продуктів. Доведено необхідність розширення функцій моніторингу результативності управлінських впливів. Запропоновано інструменти зміцнення ролі державного управління у забезпеченні прозорості й ефективності управлінських рішень.

З'ясовано потребу у впровадженні превентивного стратегічного планування, заснованого на сценарному аналізі, просторовому зонуванні та оцінюванні природоохоронного потенціалу. Запропоновано підходи до оптимізації та посилення державного управління у напрямі гармонізації з екологічними стандартами ЄС. Запропоновано інтегровану модель SEA+ESIA як інструмент державного управління та просторового планування для

забезпечення сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях. Визначено стратегічні орієнтири стимулювання та підтримки розвитку туризму на природоохоронних територіях України. Виявлено залежність між рівнем державного фінансування й екологічною стійкістю природоохоронних територій, рекомендовано інтеграцію екологічних і соціально-економічних інструментів управління. Доведено доцільність впровадження сертифікації послуг за міжнародними стандартами та використання методів SWOT-аналізу й експертних оцінок. Запропоновано систему державного управління з чітким розподілом зон відповідальності між ДАРТ, профільними міністерствами, місцевим самоврядуванням і науковими інституціями, що дозволяє забезпечити сталий розвиток туризму на ПТ.

Проаналізовано специфіку управління ресурсами туризму на природоохоронних територіях України, виявлено ризики надмірної експлуатації екосистем і кадрові проблеми, що обмежують впровадження інноваційних підходів. Для удосконалення державного управління рекомендовано оптимізацію повноважень, залучення фінансування та розроблення системи моніторингу. Запропоновано комплексну стратегію, яка сприятиме збереженню біорізноманіття, підвищенню конкурентоспроможності туризму та соціально-економічному розвитку місцевих громад.

Проаналізовано втрати туризму на природоохоронних територіях України як в інфраструктурі, так і в екосистемах та культурній спадщині. Запропоновано комплексну дорожню карту відновлення, що охоплює екологічну санацію, розвиток мультимодальної та енергонезалежної інфраструктури, застосування цифрових і інтелектуальних технологій та інтеграцію місцевих громад. Рекомендовано інституційні інструменти з доведеною результативністю, для залучення фінансування, обміну знаннями і забезпечення сталості туристичних дестинацій. Доведено необхідність створення туристичних кластерів на природоохоронних територіях як ефективного механізму післявоєнного відновлення туризму та підвищення конкурентоспроможності регіонів. Запропоновано економіко-математичну

модель управління кластером, що дозволяє оцінювати грошові потоки, критичні параметри та здійснювати оптимізацію управлінських рішень. Рекомендовано централізовану координацію кластерів, інтеграцію бізнесу, науки та органів державної влади, а також використання інноваційних й екологічно ощадливих технологій.

Доведено високу результативність включення екосоціальних технологій у розвиток туризму на природоохоронних територіях України. Запропоновано когнітивне моделювання для оцінювання реакцій туристів і підприємств на екологічні та соціальні інновації, що дозволяє прогнозувати наслідки управлінських рішень. Рекомендовано впроваджувати зелені, асистивні й екосоціальні технології на мікро-, мезо- та макрорівнях, забезпечуючи інтеграцію економічних, соціальних і екологічних аспектів розвитку туризму. Запропоновано використання системи державних стимулів і соціального маркетингу для формування проекологічної поведінки туристів і підвищення сталості дестинацій.

Обґрунтовано необхідність і доцільність інтеграції дій державних органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, місцевих громад, туристичних підприємств та туристів для забезпечення ефективності управління сталим розвитком туризму на природоохоронних територіях. Розроблено Кодекс екологічно відповідального туриста, рекомендовано впровадження інноваційних практик менеджменту та цифрових інструментів управління, залучення закладів освіти та суміжних підприємств. Доведено необхідність впровадження міжсекторальних моніторингових програм, зонування територій і визначення норми туристичного навантаження для збереження екосистем.

Ключові слова: туризм, сталий туризм, сталий розвиток туризму, природоохоронні території, екологічна стійкість, управління туризмом, державна політика, державне регулювання, розвиток територіальних громад, стратегії розвитку, кластер, післявоєнне відновлення туризму.

ABSTRACT

Myronov Y. B. Theoretical and Methodological Foundations and Strategic Priorities of Sustainable Tourism Development in the Protected Areas of Ukraine. – Manuscript.

Thesis for obtaining the degree of a Doctor of Economics by specialty 08.00.03 – Economics and National Economy Management. – Lviv University of Trade and Economics, Lviv, 2025.

The dissertation solves a set of tasks for solving the current scientific and practical problems of developing theoretical and methodological principles and applied recommendations for the sustainable tourism development in the protected areas of Ukraine.

The object of the study is the processes of tourism development in the protected areas of Ukraine. *The subject* of the study is a set of theoretical and methodological provisions, strategic approaches and practical recommendations for the sustainable development of tourism in the protected areas of Ukraine.

The evolution of the conceptual foundations of sustainable tourism is revealed, the factors influencing the formation of a new model of tourism development are analyzed, the key effects of sustainable tourism are identified, and the need to integrate sustainability principles into state policy and management practices to strengthen the competitiveness of Ukrainian tourism is proven. The legal foundations and principles of sustainable development of nature conservation areas in the context of the state environmental policy formation are considered. Key approaches to the integration of nature conservation and tourism strategies are identified, the necessity to combine legal, economic and management mechanisms in state programs to stimulate sustainable tourism in Ukraine is identified. The economic and socio-cultural potential of sustainable tourism development is analyzed, and the feasibility of adapting the concept of ecosystem services to domestic realities is confirmed, which will contribute to the restoration of ecosystems and the integration of Ukraine

into global standards of sustainable tourism. Modern management models are analyzed, problems of the Ukrainian legal field and high risks of ecosystem degradation are identified. It is shown that polycentric models of nature-based management provide a combination of economic, social and environmental goals. The necessity of institutional support and the formation of a state strategy for tourism development in the protected areas with clear mechanisms for monitoring, financing and fair distribution of benefits is proven. The methodological features of assessing sustainable tourism development are considered, taking into account its multiplicative impact on the economy and society. Scientific approaches to the indicative systems formation and international monitoring practices are analyzed. The feasibility of implementing integrated analysis methods and composite indicators for the state system formation of monitoring sustainable tourism is proven. The practices of different macroregions, covering environmental standards, institutional mechanisms and integration of local communities, are analyzed, common trends in visit quotas, the introduction of certification schemes and the development of ecotourism programs are identified. The feasibility of combining conservation and tourism management strategies in the process of post-war reconstruction is proven. The role of involving communities and businesses in management processes to achieve a balance between environmental conservation and tourist destination development is clarified. The leading role of public administration in forming strategic principles and ensuring partnership with stakeholders is substantiated.

The current state and potential development of the protected areas of Ukraine in the context of sustainable development objectives are investigated, institutional aspects of management, international efficiency standards and financial and economic mechanisms for ensuring their functioning are analyzed. Weak financing and fragmentation of public administration are identified that limits the realization of the protected areas potential. The necessity to improve state policy, its orientation towards the formation of comprehensive mechanisms for sustainable tourism development which will contribute to the preservation of biodiversity and the strengthening of the socio-economic effect for the regions, is proven. According to

the survey results of heads of tourism enterprises, key problems were identified: outdated pricing models, insufficient infrastructure and weak integration of environmental priorities into tourism activities. The prospects of implementing international quality standards, digital tools and programs to attract tourists to environmental activities have been proven. It has been shown that strengthening the public administration role and harmonizing the regulatory framework ensure a balance between economic benefits and the protection of natural heritage in protected areas.

The socio-economic significance of tourism in protected areas in war and global crises times has been analyzed. A significant positive impact of tourism in protected areas on GDP, wage levels and inflation reduction has been identified, compared to the tourism industry as a whole. The necessity to strengthen the public administration role in coordinating strategies for sustainable tourism development and supporting local communities has been proven. The formation of a system for monitoring the impact of tourism on achieving the Sustainable Development Goals has been recommended. The digital technologies role, public participation and partnership with local communities in the formation of competitive tourism products has been revealed. The necessity to expand the functions of monitoring the effectiveness of management impacts has been proven. Tools for strengthening the public administration role in ensuring transparency and efficiency of management decisions have been proposed.

The necessity of the preventive strategic planning implementation based on scenario analysis, spatial zoning and assessment of environmental potential has been identified. Approaches to optimizing and strengthening public administration in the direction of harmonization with EU environmental standards are proposed. An integrated SEA+ESIA model is proposed as a public administration tool and spatial planning to ensure sustainable development of tourism in protected areas. Strategic guidelines for stimulating and supporting the development of tourism in the protected areas of Ukraine are determined. The dependence between the public funding level and the environmental sustainability of protected areas is identified, and the

integration of environmental and socio-economic management tools is recommended. The feasibility of introducing certification of services according to international standards and the use of SWOT analysis methods and expert assessments is proven. A public administration system with a clear division of responsibility areas between the State Agency for Tourism, relevant ministries, local governments and scientific institutions is proposed, which allows to ensure sustainable development of tourism in protected areas.

The specifics of tourism resource management in the protected areas of Ukraine were analyzed, risks of overexploitation of ecosystems and personnel problems were identified that limit the implementation of innovative approaches. To improve public administration, optimization of powers, attraction of financing and development of a monitoring system were recommended. A comprehensive strategy was proposed that would contribute to the biodiversity preservation, increase the tourism competitiveness and socio-economic development of local communities.

Tourism losses in the protected areas of Ukraine were analyzed, both in infrastructure and in ecosystems and cultural heritage. A comprehensive recovery roadmap was proposed, including ecological rehabilitation, development of multimodal and energy-independent infrastructure, application of digital and intelligent technologies and integration of local communities. Institutional tools with proven effectiveness were recommended to attract financing, exchange knowledge and ensure the sustainability of tourist destinations. The necessity to create tourist clusters in protected areas as an effective mechanism for post-war tourism recovery and increasing the competitiveness of regions is proven. An economic and mathematical model of cluster management is proposed, which allows the assessment of cash flows, critical parameters and optimization of management decisions. Centralized coordination of clusters, integration of business, science and government bodies, as well as the use of innovative and environmentally friendly technologies are recommended.

The high effectiveness of including eco-social technologies in the development of tourism in the protected areas of Ukraine is proven. Cognitive modeling is

proposed to assess the reactions of tourists and enterprises to environmental and social innovations, which allows predicting the consequences of management decisions. It is recommended to introduce green, assistive and eco-social technologies at the micro-, meso- and macro levels, ensuring the integration of economic, social and environmental aspects of tourism development. The use of state incentives and social marketing system to shape the tourists' pro-ecological behavior and increase the sustainability of destinations is proposed.

The necessity and expediency of integrating the actions of state executive bodies, local governments, local communities, tourism enterprises and tourists to ensure the effectiveness of sustainable tourism development management in nature conservation areas is substantiated. The Code of an Environmentally Responsible Tourist is developed, the introduction of innovative management practices and digital management tools, the involvement of educational institutions and related enterprises is recommended. The necessity of the intersectoral monitoring programs implementation, territories zoning and determining the norm of tourist load for the ecosystems preservation is proven.

Key words: tourism, sustainable tourism, sustainable tourism development, protected areas, environmental sustainability, tourism management, state policy, state regulation, territorial communities development, development strategies, cluster, post-war tourism recovery.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії

1. Миронов Ю. Б. Концептуальні засади регіонального розвитку туризму на основі кластерного підходу. *Практика і перспективи розвитку індустрії гостинності України*: монографія / за ред. Б. М. Мізюка. Львів: ЛТЕУ, 2019. 199 с. С. 31-40. (0,42 д. а. / 11,63 д. а.).

2. **Myronov Y. B.**, Logvyn M. M. Sustainable Tourism Development in the Regions: Essence, Principles, Impact Factors, Assessment Methods. *Trends, Prospects and Challenges of Sustainable Tourism Development*: monograph / ed. M. Barna. Lviv: Lviv University of Trade and Economics, 2020. 252 p. pp. 7-18. (0,6 д. а. / 14,64 д. а.) (*Внесок автора: систематизовано принципи та фактори сталого розвитку туризму, розроблено методiku оцінювання сталого розвитку туризму в регіоні, 0,3 д. а.*).

3. **Миронов Ю. Б.**, Барна М. Ю. Дослідження сталого розвитку туризму в сучасній науковій парадигмі. *Роль та значення індустрії туризму й гостинності у розвитку територій, громад, держави*: монографія / за ред. М. Ю. Барна. Львів: ЛТЕУ, 2022. 264 с. С. 6-18. (0,56 д. а. / 12,27 д. а.) (*Внесок автора: досліджено взаємозв'язок сталого розвитку туризму та конкурентоспроможності туристичних дестинацій, систематизовано ефекти сталого розвитку туризму, 0,28 д. а.*).

4. Миронов Ю. Б. Концепція сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях. *Туристична галузь України під час війни: виклики, загрози, шляхи виходу з кризи*: монографія / за ред. М. Ю. Барна. Львів: ЛТЕУ, 2024. 280 с. С. 21-33. (0,57 д. а. / 16,28 д. а.).

Статті у наукових періодичних виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України категорії «А» та/або у наукових періодичних виданнях інших держав, проіндексованих у базах даних Web of Science Core Collection та/або Scopus

5. Барна М. Ю., **Миронов Ю. Б.** Економетричне моделювання динаміки туристичних потоків. *Науковий вісник Полісся*. 2017. Т. 1. № 4 (12). С. 165-170. DOI: [https://doi.org/10.25140/2410-9576-2017-1-4\(12\)-165-170](https://doi.org/10.25140/2410-9576-2017-1-4(12)-165-170). (0,5 д. а.) (Внесок автора: досліджено вплив макроекономічних чинників на розвиток туристичних потоків на основі кореляційно-регресійного аналізу, 0,25 д. а.) (**Web of Science, Index Copernicus, Ulrich's Periodicals Directory, WorldCat, ResearchBib, BASE, OUCI, The Lens, Dimensions, Scite**).
6. Kudla N., **Myronov Y.** Methodology of Evaluating the Attractiveness of Wine Tourism Facilities in the Transcarpathian Region of Ukraine. *Polish Journal of Sport and Tourism*. 2020. Vol. 27. No. 2. pp. 27-32. DOI: <https://doi.org/10.2478/pjst-2020-0011>. (0,78 д. а.) (Внесок автора: удосконалено методику оцінювання атракційності суб'єктів туризму, 0,39 д. а.) (**Scopus, Index Copernicus, Ulrich's Periodicals Directory, EBSCO, ExLibris, J-Gate, OpenAlex, ProQuest, ReadCube, SCILIT, WorldCat**).
7. Kudla N., **Myronov Y.** SERVQUAL Method in Assessing the Quality of Rural Tourism Services. *Scientific Papers. Series "Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development"*. 2020. No. 4. pp. 307-312. URL: https://managementjournal.usamv.ro/pdf/vol.20_4/Art37.pdf. (0,56 д. а.) (Внесок автора: обґрунтовано процес сприйняття якості туристичних послуг на основі моделі SERVQUAL, проведено порівняльне оцінювання чинників формування якості послуг у туризмі, 0,28 д. а.) (**Web of Science, Index Copernicus, Ulrich's Periodicals Directory, DOAJ, CABI, PBN, WorldCat, SCIPPIO**).
8. Kudla N., **Myronov Y.** Development of Non-Agricultural Entrepreneurship in Rural Areas of the Foothills and Mountainous Part of the Ukrainian Carpathians. *Scientific Papers. Series "Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development"*. 2022. No. 4. pp. 323-334. URL: https://managementjournal.usamv.ro/pdf/vol.22_4/Art35.pdf. (1,1 д. а.) (Внесок автора: обґрунтовано шляхи розвитку сільських територій у контексті несільськогосподарського підприємництва та мотиваційні аспекти підприємницької діяльності у сфері сільського туризму, 0,55 д. а.) (**Web of**

Science, Index Copernicus, Ulrich's Periodicals Directory, DOAJ, CABI, PBN, WorldCat, SCIPPO).

9. Svatiuk O., Popadynets N., Leshko K., Malska M., Popovych D., Petyk L., Palasevych M., **Myronov Y.** Management of the Rural Tourism Cluster Based on Cash Flows' Economic-Mathematical Model. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*. 2023. Vol. 45. No. 1. pp. 56-66. DOI: <https://doi.org/10.15544/mts.2023.07>. (1,2 д. а.) (Внесок автора: розроблено загальну структуру та графічну модель руху грошових потоків туристичного кластера, 0,15 д. а.) (Web of Science, Index Copernicus, Ulrich's Periodicals Directory, DOAJ, EBSCO, OAJI, ERIH PLUS).

10. Katyukha D., Yurovchyk V., Horiunova K., Melnychenko S., **Myronov Y.** Leveraging Cultural Heritage for Sustainable Tourism Growth: Contemporary Strategies for Conservation and Promotion. *OIDA International Journal of Sustainable Development*. 2025. Vol. 18 (07). pp. 53-66. URL: <https://ssrn.com/abstract=5198993>. (1,0 д. а.) (Внесок автора: обґрунтовано передумови сталого розвитку туризму на основі культурної спадщини, 0,2 д. а.) (Scopus, DOAJ, SSRN, Amicus).

Статті у наукових періодичних виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України категорії «Б»

11. Миронов Ю. Б. Сутність та чинники сталого розвитку туризму в регіоні. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2013. Вип. 23.11. С. 117-122. URL: https://nv.nltu.edu.ua/Archive/2013/23_11/117_Myr.pdf. (0,35 д. а.) (Index Copernicus).

12. **Миронов Ю. Б.**, Свидрук І. І. Туризм як чинник економічного розвитку країни. *Науковий вісник НЛТУ України. Серія економічна*. 2016. Т. 26. № 6. С. 255-262. DOI: <https://doi.org/10.15421/40260639>. (0,5 д. а.) (Внесок автора: досліджено вплив індустрії туризму на економічний розвиток, 0,25 д. а.) (Index Copernicus).

13. **Миронов Ю. Б.**, Михальський Ю. В. Соціальне партнерство в туризмі: детермінанти та соціально-економічні механізми розвитку за сучасних

умов. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Економічні науки*. 2018. Вип. 56. С. 55-59. DOI: <https://doi.org/10.36477/2522-1205-2018-56-09>. (0,5 д.а.) (Внесок автора: обґрунтовано концепцію соціального партнерства як інструменту розвитку соціального та інклюзивного туризму в Україні, 0,25 д.а.) **(Index Copernicus, Ulrich's Periodicals Directory, WorldCat)**.

14. **Миронов Ю. Б.**, Миронова М. І. Методологічні підходи до оцінювання економічної ефективності індустрії туризму та туристичного бізнесу. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Економічні науки*. 2019. Вип. 57. С. 75-79. DOI: <https://doi.org/10.36477/2522-1205-2019-57-11>. (0,5 д. а.) (Внесок автора: запропоновано алгоритм оцінювання економічної ефективності індустрії туризму, 0,25 д. а.) **(Index Copernicus, Ulrich's Periodicals Directory, WorldCat)**.

15. Мізюк Б. М., **Миронов Ю. Б.** Декомпозиційний підхід до процесу системного управління в готельно-ресторанних корпораціях. *Індустрія туризму і гостинності в Центральній та Східній Європі*. 2021. № 1. С. 64-68. DOI: <https://doi.org/10.36477/tourismhospcee-1-8>. (0,56 д. а.) (Внесок автора: обґрунтовано процес системного управління в індустрії туризму та гостинності, 0,28 д. а.) **(Index Copernicus, Crossref, OUCI)**.

16. **Миронов Ю. Б.** Дослідження економічного та соціально-психологічного впливу пандемії COVID-19 на індустрію туризму та гостинності. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Економічні науки*. 2021. Вип. 63. С. 78-82. DOI: <https://doi.org/10.36477/2522-1205-2021-63-12>. (0,5 д. а.) **(Index Copernicus, Ulrich's Periodicals Directory, WorldCat)**.

17. Мізюк Б. М., **Миронов Ю. Б.** Методологічні основи системного управління в індустрії гостинності. *Індустрія туризму і гостинності в Центральній та Східній Європі*. 2022. № 5. С. 59-67. DOI: <https://doi.org/10.36477/tourismhospcee-5-8>. (0,6 д. а.) (Внесок автора: обґрунтовано нову модель системного управління на основі інноваційного підходу, 0,3 д. а.) **(Index Copernicus, Crossref, OUCI)**.

18. **Миронов Ю. Б.** Шляхи післявоєнного відновлення індустрії туризму

в Україні. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Економічні науки*. 2023. Вип. 71. С. 64-68. DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1205-2023-71-09>. (0,5 д. а.) (**Index Copernicus, Ulrich's Periodicals Directory, WorldCat**).

19. Миронов Ю. Б. Кластерна модель розвитку туристичної дестинації. *Індустрія туризму і гостинності в Центральній та Східній Європі*. 2023. № 8. С. 20-28. DOI: <https://doi.org/10.32782/tourismhospcee-8-3>. (0,85 д. а.) (**Index Copernicus, Crossref, OUCI**).

20. **Миронов Ю. Б.**, Свидрук І. І. Теоретичні та практичні аспекти розвитку креативного туризму. *Підприємництво і торгівля*. 2023. № 36. С. 19-24. DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1256-2023-36-03>. (0,5 д. а.) (*Внесок автора: визначено потенціал та особливості розвитку креативного туризму, 0,25 д. а.*) (**Index Copernicus, Ulrich's Periodicals Directory, WorldCat, Crossref**).

21. Миронов Ю. Б. Синергія в індустрії туризму та гостинності. *Підприємництво і торгівля*. 2023. № 39. С. 112-117. DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1256-2023-39-13>. (0,55 д. а.) (**Index Copernicus, Ulrich's Periodicals Directory, WorldCat, Crossref**).

22. **Миронов Ю. Б.**, Пугачов М. І., Корінець Р. Я. Інноваційні напрямки управління екологічним туризмом в Україні в контексті сталого розвитку. *Інфраструктура ринку*. 2024. № 77. С. 128-134. DOI: <https://doi.org/10.32782/infrastructure77-23>. (0,75 д. а.) (*Внесок автора: досліджено основні проблеми розвитку екотуризму, сформульовано пропозиції щодо вдосконалення політик, програм і практик управління, які могли б покращити внесок екотуризму в сталий розвиток, 0,25 д. а.*) (**Index Copernicus**).

23. Миронов Ю. Б. Регулювання та прогнозування туристичного попиту в контексті сталого розвитку туризму. *Індустрія туризму і гостинності в Центральній та Східній Європі*. 2024. № 10. С. 17-23. DOI: <https://doi.org/10.32782/tourismhospcee-10-3>. (0,75 д. а.) (**Index Copernicus, Crossref, OUCI**).

24. Миронов Ю. Б. Досвід країн Західної Європи у розвитку туризму на

природоохоронних територіях. *Підприємництво і торгівля*. 2024. № 43. С. 60-67. DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1256-2024-43-08>. (0,65 д. а.) (**Index Copernicus, Ulrich's Periodicals Directory, WorldCat, Crossref**).

25. Миронов Ю. Б. Інноваційна парадигма управління сталим розвитком туризму на природоохоронних територіях. *Індустрія туризму і гостинності в Центральній та Східній Європі*. 2025. № 12. С. 49-56. DOI: <https://doi.org/10.32782/tourismhospcee-12-7>. (0,75 д. а.) (**Index Copernicus, Crossref, OUCI**).

26. **Миронов Ю. Б.**, Свидрук І. І., Козлова В. М. Креативне управління розвитком туризму на природоохоронних територіях: стратегії, управлінські рішення та цифрові технології. *Економіка та суспільство*. 2025. Вип. 76. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-76-59>. (0,54 д. а.) (*Внесок автора: обґрунтовано концептуальні засади креативного управління розвитком туризму на природоохоронних територіях, 0,18 д. а.*) (**Index Copernicus, CiteFactor, ESJI**).

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав

27. Yeleyko V., Kolyanko O., **Myronow Y.** Trends and Factors of Social Responsibility and Social Partnership. *Ekonomika i organizacja przedsiebiorstwa*. 2016. Nr. 7 (798). S. 3-11. (0,6 д. а.) (*Внесок автора: досліджено особливості формування соціально відповідальної поведінки економічних суб'єктів в умовах соціально орієнтованого бізнес-середовища, 0,2 д. а.*) (**Index Copernicus**).

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

28. **Миронов Ю. Б.**, Миронова М. І. Оцінка економічної ефективності індустрії туризму. *Інновації в управлінні асортиментом, якістю та безпекою товарів і послуг*: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 24 листопада 2016 р.). Львів: Растр-7, 2016. 376 с. С. 321-324. (0,18 д. а.) (*Внесок автора: запропоновано систему показників для оцінювання соціально-економічної ефективності сфери туризму, 0,09 д. а.*).

29. Миронов Ю. Б. Теоретичні засади створення та функціонування спеціальних туристично-рекреаційних зон в Україні. *Актуальні проблеми економіки та управління в умовах системної кризи*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Львів, 29 листопада 2016 р.). Львів: Львівський інститут МАУП, 2016. Ч. 1. 360 с. С. 272-276. (0,2 д. а.).

30. **Миронов Ю. Б.,** Тучковська І. І. Сталий розвиток туризму: сутність, завдання і принципи. *Актуальні проблеми економіки і торгівлі в сучасних умовах євроінтеграції*: матеріали наук. конф. (м. Львів, 11-12 травня 2017 р.). Львів: ЛТЕУ, 2017. 440 с. С. 218-219. (0,12 д. а.) (*Внесок автора: обґрунтовано сутність та значення сталого розвитку туризму, 0,06 д. а.*).

31. Миронов Ю. Б. Туристичний кластер як прогресивна модель розвитку туризму в регіоні. *Стратегічні пріоритети розвитку внутрішньої торгівлі України на інноваційних засадах*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 2-3 листопада 2017 р.). Львів: ЛТЕУ, 2017. 360 с. С. 142. (0,15 д. а.).

32. Миронов Ю. Б. Дестинація як ключовий елемент регіональної туристичної системи. *Економіка та управління: сучасний стан і перспективи розвитку*: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 23-24 листопада 2017 р.). Одеса: ОДАБА, 2017. Ч. 1. 1089 с. С. 59-62. (0,15 д. а.).

33. **Миронов Ю. Б.,** Рибчук А. В. Соціокультурний вплив розвитку туризму на туристичну дестинацію та його наслідки. *Сталий розвиток туризму на засадах партнерства: освіта, наука, практика*: матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 31 жовтня – 1 листопада 2018 року). Львів: ЛТЕУ, 2018. 342 с. С. 98-102. (0,16 д. а.) (*Внесок автора: проаналізовано соціокультурні наслідки розвитку туризму для туристичної дестинації, 0,08 д. а.*).

34. Миронов Ю. Б. Управління життєвим циклом туристичних дестинацій. *Сучасні напрями розвитку економіки, підприємництва, технологій та їх правового забезпечення*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 18-19 червня 2020 р.). Львів: ЛТЕУ, 2020. 372 с. С. 192-194. (0,15 д. а.).

35. Myronov Y. B. The Concept of Sustainable Tourism Development in the Regions: Modern Approach. *Сучасні виклики сталого розвитку бізнесу*: матеріали

Міжнар. наук. конф. (м. Житомир, 5-6 листопада 2020 р.). Житомир: Житомирська політехніка, 2020. 404 с. С. 362. (0,1 д. а.).

36. Миронов Ю. Б. Обґрунтування переваг створення туристичного кластеру. *Актуальні проблеми та перспективи розвитку обліку, аналізу та контролю в соціально-орієнтованій системі управління підприємством*: матеріали V Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 14-15 квітня 2022 р.). Полтава: Полтавський державний аграрний університет, 2022. 847 с. С. 715-717. (0,2 д. а.).

37. Миронов Ю. Б. Формування агротуристичних кластерів як інструмент забезпечення сталого розвитку сільських територій. *Сучасні напрями розвитку економіки, підприємництва, технологій та їх правового забезпечення*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 1-2 червня 2022 р.). Львів: ЛТЕУ, 2022. 528 с. С. 276-278. (0,12 д. а.).

38. **Миронов Ю. Б.**, Приндак В. П. Сільський туризм у контексті сталого розвитку. *Розвиток територіальних громад: правові, економічні та соціальні аспекти*: Матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Миколаїв – с. Коблеве, 9 червня 2022 р.). Миколаїв: МНАУ, 2022. 244 с. С. 156-158. (0,16 д. а.) (*Внесок автора: обґрунтовано концепцію розвитку сільського туризму на засадах сталості, 0,08 д. а.*).

39. Миронов Ю. Б. Концепція сталого розвитку туризму. *Управління розвитком соціально-економічних систем*: матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 15-16 червня 2022 р.). Харків: ДБТУ, 2022. 504 с. С. 473-475. (0,15 д. а.).

40. Миронов Ю. Б. Проблеми і перспективи розвитку екологічного туризму у світі та в Україні. *Бізнес-аналітика: моделі, інструменти та технології*: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 1-3 березня 2023 р.). Київ: НАУ, 2023. 548 с. С. 268-269. (0,15 д. а.).

41. **Myronov Y. B.**, Rakowska J. Ecological Tourism Development: Global Trends. *Сучасні напрями розвитку економіки, підприємництва, технологій та їх правового забезпечення*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 1-2

червня 2023 р.). Львів: ЛТЕУ, 2023. 420 с. С. 210-211. (0,12 д. а.) (*Внесок автора: охарактеризовано тренди розвитку екологічного туризму, 0,06 д. а.*).

42. Миронов Ю. Б. Автентична культурна спадщина як чинник сталого розвитку туризму. *Механізми забезпечення сталого розвитку економіки: проблеми, перспективи, міжнародний досвід*: Матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 1 листопада 2024 р.). Харків: Державний біотехнологічний університет, 2024. 458 с. С. 141-143. (0,15 д. а.).

43. Миронов Ю. Б. Маркетингові інструменти сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях. *Маркетингові та організаційні механізми повоєнного розвитку галузі гостинності та туризму України*: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 26-27 листопада 2024 р.). Харків: НТУ «Харківський політехнічний інститут», 2024. Ч. 1. 680 с. С. 235-238. (0,2 д. а.).

44. **Миронов Ю. Б.**, Мізюк Б. М. Синергізм у сталому розвитку туризму: локальні та глобальні аспекти. *Інновації в управлінні асортиментом, якістю та безпекою товарів і послуг*: Матеріали XII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 5 грудня 2024 р.). Львів: Растр-7, 2024. 348 с. С. 239-241. (0,14 д. а.) (*Внесок автора: охарактеризовано економічний, соціальний та екологічний аспекти синергізму у сталому розвитку туризму, 0,07 д. а.*).

45. Миронов Ю. Б. Сталий розвиток туризму як відповідь на глобальні кліматичні виклики. *Глобальна безпека та асиметричність світового господарства в умовах нестабільного розвитку економічних систем*: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Кропивницький, 12 грудня 2024 р.). Кропивницький: ЦНТУ, 2024. 418 с. С. 197-199. (0,15 д. а.).

46. Миронов Ю. Б. Зелена циркулярна економіка і сталий розвиток туризму. *Сучасні стратегії сталого розвитку держави та суспільства: наукові горизонти та перспективи*: матеріали II наук.-практ. конф. за міжнар. участю (м. Хмельницький, 25 лютого 2025 р.). Хмельницький: ХНТУ, 2025. Т. 1. 586 с. С. 300-302. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15041415>. (0,15 д. а.).

47. Миронов Ю. Б. Сталий розвиток туризму в концепції нооекономіки. *Управління розвитком соціально-економічних систем*: матеріали IX Міжнар.

наук.-практ. конф. (м. Харків, 6-7 березня 2025 р.). Харків: ДБТУ, 2025. Ч. 3. 656 с. С. 269-271. (0,15 д. а.).

48. Миронов Ю. Б. Розвиток туристичної інфраструктури за умов сталого туризму. *Географія та туризм: матеріали VIII Всеукр. наук.-практ. конф.* (м. Харків, 12 березня 2025 р.). Харків: ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2025. 535 с. С. 265-268. (0,15 д. а.).

49. Миронов Ю. Б. Роль сталого туризму у розвитку локальних економік. *Стратегічні орієнтири сталого розвитку в Україні та світі: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Чернігів, 20 березня 2025 р.). Чернігів: НУ «Чернігівська політехніка», 2025. 375 с. С. 43-44. (0,15 д. а.).

50. Миронов Ю. Б. Рекреація та рекреаційна діяльність у контексті сталого розвитку туризму. *Модернізація економіки: сучасні реалії, прогнозні сценарії та перспективи розвитку: Матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Херсон – Хмельницький, 17-18 квітня 2025 р.). Херсон: Видавництво ФОП Вишемирський В. С., 2025. 541 с. С. 366-368. (0,15 д. а.).

51. Миронов Ю. Б. Проблеми масового туризму та шляхи їх вирішення у контексті сталого розвитку. *Сталий розвиток туризму на засадах партнерства: освіта, наука, практика: Матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф.* (Львів-Варшава, 15-16 травня 2025 р.). Львів: ЛТЕУ, 2025. 258 с. С. 67-70. (0,15 д. а.).

52. Myronov Y. B. The Challenges of Sustainable Tourism Development in Ukraine. *Сучасні напрями розвитку економіки, підприємництва, технологій та їх правового забезпечення: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Львів, 29-30 травня 2025 р.). Львів: ЛТЕУ, 2025. 504 с. С. 328-329. (0,15 д. а.).

53. Myronov Y. B. Ways to Engage Local Communities in Tourism Initiatives Through Cooperative Models. *Sustainable Development of Cooperatives and Well-being for All: The International Scientific Conference* (Chisinau, June 19-20, 2025). Conference Materials. Chişinău: UCCM, 2025. 487 p. pp. 48-51. (0,25 д. а.).

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

ДАРТ	Державне агентство розвитку туризму
ЄС	Європейський Союз (<i>European Union, EU</i> – англ.)
КМУ	Кабінет Міністрів України
НТП	науково-технологічний прогрес
ООН	Організація Об'єднаних Націй (<i>United Nations</i> – англ.)
ПТ	природоохоронна територія
ЦСР	цілі сталого розвитку
ASEAN	Асоціація держав Південно-Східної Азії (<i>Association of South East Asian Nations</i> – англ.)
EEA	Європейське агентство з охорони навколишнього середовища (<i>European Environmental Agency</i> – англ.)
ESIA	оцінювання екологічного соціального впливу (<i>Environmental Social Impact Assessment</i> – англ.)
ETIS	Європейська система індикаторів туризму для сталих напрямків (<i>European Tourism Indicator System for Sustainable Destinations</i> – англ.)
GSTC	Глобальна рада сталого туризму (<i>Global Sustainable Tourism Council</i> – англ.)
IUCN	Міжнародний союз охорони природи (<i>The International Union for Conservation of Nature</i> – англ.)
JTA	Японське агентство з туризму (<i>Japan Tourism Agency</i> – англ.)
OECD	Організація економічного співробітництва та розвитку (<i>Organisation for Economic Co-operation and Development</i> – англ.)
SEA	стратегічне екологічне оцінювання (<i>Strategic Environmental Assessment</i> – англ.)
TIES	Міжнародне товариство екотуризму (<i>The International Ecotourism Society</i> – англ.)

UNCED	Конференція ООН з проблем середовища (інша назва – Саміт Землі) (<i>United Nations Conference on Environment and Development</i> – англ.)
UNESCO	Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (<i>United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization</i> – англ.)
UN Tourism	Всесвітня туристична організація (<i>United Nations World Tourism Organization</i> – англ.)
WTTC	Всесвітня рада подорожей і туризму (<i>World Travel and Tourism Council</i> – англ.)

ВСТУП

Актуальність теми. Становленню та розвитку українського туризму значною мірою сприяв динамічний розвиток світового туристичного ринку останніх десятиліть. Водночас, у XXI столітті досить помітними стали тенденції, напряду пов'язані як із загальним економічним розвитком, так і з можливими наслідками його впливу на довкілля. Екологічні проблеми сьогодення є спільним викликом для всіх нас. Вони варіюються від прямих щоденних проблем до глобальних проблем, які навіть впливають на майбутні покоління. Через кумулятивні наслідки окремих екологічних проблем і великий вплив, який вони можуть мати для виживання людства, для центральних і місцевих органів влади, підприємств та окремих осіб життєво важливо співпрацювати та координувати дії як на міжнародному, так і на національному рівнях, щоб ефективно реагувати на ці проблеми. Туристична галузь як високоприбутковий сектор економіки розглядається сьогодні в якості одного з найважливіших чинників не лише економічного, але й соціального характеру, а також культурного піднесення України. Отож, необхідність переходу до нової економічної парадигми життєдіяльності людини, яка засновується на баченні туризму як інтегрованої підсистеми в межах економічної системи України визначає актуальність дослідження проблем сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях України.

Розширення туристичних пропозицій на природоохоронних територіях передбачає активне використання природних ресурсів, що потенційно загрожує забрудненням навколишнього середовища та виникненням можливих загроз для природної і культурної спадщини. Як одна з найпотужніших галузей економіки зі значними економічними результатами, туризм несе важливу екологічну відповідальність, завдяки чому нині щораз частіше аналізується так званий екологічний вимір туризму у контексті цілісного сталого розвитку, адже передумовою сталого розвитку туризму є здорове довкілля, що закладено в концепції сталого розвитку для досягнення відповідального функціонування

природоохоронних територій.

Останніми роками проблема недостатньої конкретизації парадигми сталого туризму, його низької операціоналізації й інструменталізації у контексті управління туристичними системами різного рівня стала загальновизнаною. До цього додаються й прогалини у державному регулюванні: фрагментарність нормативно-правової бази, відсутність ефективного механізму міжвідомчої координації, слабкий контроль за дотриманням екологічних стандартів, низький рівень державного моніторингу впливу туризму на природоохоронні території, обмежене фінансування програм сталого розвитку, недостатня інтеграція екологічних критеріїв у стратегічні документи та регіональні програми розвитку туризму. Проблемою залишається й низька інституційна спроможність органів влади, відсутність дієвої системи стимулювання бізнесу до впровадження екологічно відповідальних практик, а також недостатній розвиток партнерств між державою, місцевими громадами та приватним сектором. Отож, виникає нагальна потреба у системному аналізі різноманітних аспектів сталого розвитку туризму з метою напрацювання перспектив розвитку, пошуку стратегічних рішень і розроблення практичних рекомендацій щодо покращення управління в індустрії сталого туризму на природоохоронних територіях України.

Проблеми сталого розвитку загалом та у сфері туризму, зокрема, комплексно досліджені у наукових працях таких вчених, як А. Алієва, О. Бабчинська, М. Барна, К. Борблік, В. Брич, Т. Васильців, Г. Горіна, Г. Заваріка, Н. Павліха, Н. Паньків, М. Пітюлич, І. Соловій, Т. Ткаченко, A. Asmelash, J. Brent Ritchie, C. Hunter, U. Kaur, Z. Liu, R. Sharpley та ін.

Питання розвитку туризму на природоохоронних територіях актуалізуються у працях Т. Безсмертнюка, Н. Габчак, О. Графської, О. Жадько, Н. Коніщевої, М. Мельнійчука, О. Мілінчук, Я. Олійника, Н. Попадинця, F. Bello, H. Bhammar, R. Bushell, A.-M. Lebrun, A. Mandić, F. Montaguti, D. Newsome, R. Plummer, D. Weaver та ін.

Отож, можна стверджувати, що науковцями традиційно ведуться пошуки

інструментів досягнення сталості у сфері туризму, однак оприлюднені останніми роками наукові праці вказують на доволі секторальний характер досліджень, у той час, як існує нагальна необхідність комплексного теоретико-методологічного опрацювання означеної проблеми та пошуку механізмів сталого розвитку туризму саме на природоохоронних територіях, що і зумовило вибір теми, визначило мету, завдання, структуру та логіку дисертаційної роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації відповідає науковим напрямкам досліджень Львівського торговельно-економічного університету, де здобувач приймає участь у виконанні тем як співвиконавець: 0117U002092 «Формування теоретико-методологічного забезпечення розвитку і функціонування туристичної галузі України в умовах євроінтеграції» – здобувачем визначено концептуальне та методологічне підґрунтя для дослідження окремого сегмента туристичної галузі України – сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях; 0117U002091 «Інституційно-інформаційний механізм стратегічного розвитку індустрії гостинності» – адаптовано методологічну базу інституційно-інформаційних механізмів індустрії гостинності до потреб сталого туризму на природоохоронних територіях, зокрема для підвищення якості туристичних послуг, ефективності управління й інтеграції екологічних стандартів у систему гостинності; 0122U002644 «Детермінанти місцевого і регіонального розвитку в Польщі та Україні» – розроблено методологічну основу для оцінювання значення туризму у розвитку територій і впровадження інноваційних управлінських підходів; 0118U000023 «Фінансові та організаційні механізми забезпечення інноваційно-інвестиційного розвитку економіки України» – конкретизовано застосування фінансових й організаційних механізмів забезпечення інноваційно-інвестиційного розвитку економіки України в контексті природоохоронних територій, де поєднуються економічні, екологічні та соціальні цілі розвитку.

Пропозиції автора включені у звіти про виконання тем, а також

опубліковані у наукових колективних монографіях.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є формування теоретико-методологічних засад, визначення стратегічних пріоритетів сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях і розроблення прикладних рекомендацій щодо підвищення ефективності управління сталим розвитком туризму на природоохоронних територіях України.

Реалізація представленої мети обумовила необхідність вирішення таких завдань:

- дослідити чинники сталого розвитку туризму в контексті принципів сталого розвитку природоохоронних територій;
- узагальнити та розвинути теоретико-методологічні аспекти дослідження розвитку туризму на природоохоронних територіях;
- висвітлити особливості управління туризмом для забезпечення сталого розвитку природоохоронних територій;
- проаналізувати й систематизувати методологічні особливості оцінювання сталого розвитку туризму;
- відстежити соціокультурну трансформацію управлінських підходів до природоохоронних територій як чинника розвитку туристичної дестинації;
- концептуалізувати сталий розвиток туризму на природоохоронних територіях;
- оцінити потенціал розвитку природоохоронних територій України та тенденції розвитку туризму в їх межах;
- проаналізувати результативність інноваційних підходів до управління сталим розвитком туризму на природоохоронних територіях України;
- обґрунтувати стратегічні пріоритети розвитку природоохоронних територій України;
- сформулювати стратегічні орієнтири напрямів досягнення екологічної стійкості, стимулювання та підтримки розвитку туризму на природоохоронних територіях України;

- визначити стратегічні напрями управління ресурсами туризму на природоохоронних територіях України;
- обґрунтувати переваги створення туристичних кластерів у межах природоохоронних територій України;
- когнітивно змодельовати включення екосоціальних технологій у розвиток туризму на природоохоронних територіях України;
- визначити роль стейкхолдерів в управлінні сталим розвитком туризму на природоохоронних територіях України.

Об'єктом дослідження є процеси розвитку туризму на природоохоронних територіях України. Предметом дослідження є сукупність теоретико-методологічних положень, стратегічних підходів і практичних рекомендацій щодо державної політики забезпечення сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях України.

Методи дослідження. Методологічною основою виконання завдань дисертаційної роботи була сукупність загальнонаукових і спеціальних методів пізнання. У роботі використано такі методи: комбінація методів аналізу, синтезу та порівняння, доповнена інструментами класифікації й узагальнення – для систематизації й узагальнення наукових і авторських підходів до концептуальної проблеми сталого розвитку туризму на ПТ (п.п. 1.1, 1.2, 3.1); бібліометричний інструмент Bibliometrix – для розподілу фокусу дослідницької уваги (п. 1.3); узагальненої класифікації – для побудови логічної схеми оцінювання соціально-економічної ефективності сталого розвитку туризму (п. 2.1), визначення рівнів адаптації туристів до місцевих норм і традицій (п. 2.3); сценарне моделювання – для обґрунтування альтернативних стратегій розвитку туристичної дестинації відповідно до різних стадій життєвого циклу (п. 1.4); аналізу основних компонентів – для ендогенного синтезу вагових коефіцієнтів на основі кореляції між показниками під час ідентифікації ваг елементарних метрик і композитних індикаторів (п. 2.2); деревоподібна діаграма – для структурованого опису моделей управління туризмом, спрямованих на збереження та розвиток ПТ (п. 2.3); електронне опитування менеджменту

діючих туристичних підприємств – для розуміння реальної ситуації щодо управління розвитком туризму на ПТ (п. 3.2) і для виявлення когнітивного сприйняття екосоціальних ініціатив (п. 5.4); статистичний аналіз відгуків туристів – для об'єктивізації інформації щодо важливості окремих критеріїв якості туристичного продукту для неорганізованих відвідувачів ПТ (п. 3.2); модифікована методика SERVQUAL – для визначення рівня задоволеності туристів послугами (п. 3.2); економетричний аналіз на основі поліноміальної апроксимації – для з'ясування динаміки туристичних показників (п. 3.3); кореляційний аналіз – для оцінювання чутливості показників досягнення ЦСР до впливу розвитку туризму на ПТ (п. 3.3); сценарний аналіз інструментами лінійного програмування – для визначення пріоритетів сталого розвитку ПТ (п. 4.1); інтегроване моделювання з елементами машинного навчання (алгоритми кодування для «prioritizr R package») – для моделювання перспектив взаємодії соціально-економічних й екологічних факторів розвитку ПТ (п. 4.1); регресійний аналіз – для дослідження сценарних перспектив зменшення споживання ресурсів на ПТ (п. 4.2); SWOT-аналіз – для виділення пріоритетів інституційного втручання для підтримки розвитку туризму на ПТ (п. 4.3) і для проактивного орієнтування державної туристичної політики на конкретні ЦСР (п. 5.4); ймовірнісне факторне оцінювання – для взаємоузгодження чинників впливу на можливості чи загрози сталого розвитку (п. 4.3); оцінювання стану динамічної системи – для побудови економіко-математичної моделі оптимізації управління розвитком туристичного кластера (п. 5.2); алгоритмізація – для оптимізації управління туристичним кластером (п. 5.2); тест Фрідмана – для дослідження неоднорідної сукупності, що не відповідає нормальному розподілу даних (п. 5.4).

Теоретичною й інформаційною основою дослідження є законодавчі та нормативні акти України, дані Держаної служби статистики України, Державного агентства розвитку туризму України, органів виконавчої влади, статистика міжнародних економічних організацій і фінансових інституцій, аналітичні доповіді, праці вітчизняних і зарубіжних науковців із проблематики

сталого розвитку туризму, Інтернет-ресурси, а також матеріали, отримані в результаті власних досліджень автора.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у науковому теоретико-методологічному обґрунтуванні інноваційно-трансформаційних механізмів прийняття управлінських рішень щодо сталого розвитку туризму на ПТ. Основні положення, що формують наукову новизну дослідження, полягають у такому:

вперше:

- представлено концептуальну основу управління туризмом на ПТ, яка переорієнтовує традиційні принципи природозбереження й управління біорізноманіттям, зосереджені на розробленні системних рішень для подолання ризиків, на інтеграцію соціально-орієнтованих підходів (екосистемного управління, захисту та відновлення екосистем, управління розвитком інфраструктури), забезпечує передумови для сталого розвитку ПТ, а саме належного стратегічного й адаптивного поточного управління та моніторингу, адекватного регулювання потоків відвідувачів, стійкого фінансування, розбудови потенціалу й інфраструктури;

- розроблено мотиваційну модель формування мешканцями дестинацій соціокультурних очікувань від туристичного використання ПТ, яка дозволяє описати взаємозв'язок результативності туристичного використання основних природних і культурологічних ресурсів для сталого розвитку туризму з концептуальними змінами у взаємовідносинах між ПТ і місцевими громадами, що сприяє більш адаптивному та сталому управлінню ПТ за рахунок просторових диверсифікованих практик в управлінні розвитком туристичних дестинацій;

- розроблено модель рольової інтеграції економічного внеску, соціальної відповідальності й екоінновацій стейкхолдерів у сталий розвиток туризму на ПТ, у межах якої взаємодія державних і місцевих владних інституцій із суб'єктами туристичної діяльності розглядається в якості головного важеля державного регулювання сталого розвитку туризму, а соціальна

відповідальність туристичних підприємств на ПТ визначається як частина їхньої місії, що дозволило розширити межі результативності туристичної діяльності за рахунок етичного поведіння з природними екосистемами і культурною спадщиною на ПТ і дотримання прав мешканців туристичної дестинації на соціально-економічне благополуччя;

удосконалено:

- запропоновано комплексну структуру моделі оцінювання сталого розвитку туризму, яка враховує рекомендації UN Tourism, ETIS та IUCN щодо багатовимірного узагальнення результатів, водночас ґрунтуючись на використанні методу аналізу основних компонентів (PCA – Principal Component Analysis) для ендегенного синтезу вагових коефіцієнтів на основі кореляції між показниками, що забезпечує методологічні переваги моделі за рахунок стандартизації та превентивного зважування елементарних метрик і дозволяє ідентифікувати вагу кожної з них та загальну вагу композитного індикатора за економічним, екологічним і соціальним вимірами сталості, формуючи інтегральний показник сталого розвитку туризму без ризиків компенсації негативного результату за окремими метриками;

- сформовано механізм екологозабезпечуючого управління сталим розвитком туризму на ПТ, який ґрунтується на комплексному використанні засад адміністративного, виробничого, освітнього та фінансового менеджменту з урахуванням факторів невизначеності коливання ринкового попиту та змін політики інвестування у пов'язану інфраструктуру, охоплює інструменти невиснажливого використання природних і культурних ресурсів ПТ та забезпечення їх рекреаційного розвитку, забезпечує формування позитивних факторів на перетині екосистемних принципів управління ПТ для збереження природного і культурного середовища та розвитку приймаючих громад;

- розроблено обґрунтовану систему індикаторів екологічного підґрунтя сталого розвитку територій приймаючих громад, асоційовану із метриками ЦСР впливу сталого туризму на ПТ на соціально-економічний розвиток приймаючих громад (6-та ціль – якість послуг із постачання питної води, 7-ма ціль –

забезпечення сталого енергопостачання, 13-та ціль – створення умов для попередження кліматичних змін, 14-та і 15-та цілі – захист природного середовища морських ресурсів і суші), що дозволило збільшити чутливість показників досягнення ЦСР приймаючими громадами до туристичного впливу;

- метод визначення цільового значення вартості туристичного кластера на ПТ, в основу якого покладено модель грошових потоків у вигляді диференціальних рівнянь із визначенням граничних умов та обмежень характеристик випадкових стимулів та обґрунтуванням критеріїв оптимальності управління, що поєднує опис функціональних зв'язків у системі ключових показників ефективності кластера, дозволяючи усунути неоднозначність фінансових та особистісних факторів в управлінні, зменшуючи вплив менталітету управителя ПТ на процеси ухвалення стратегічних та оперативних рішень за умов дискретного управління туристичним кластером;

- розроблено модель включення екосоціальних технологій у розвиток туризму на ПТ, яка відображає орієнтацію причинно-наслідкових взаємозв'язків між ключовими чинниками інтеграції екосоціальних технологій у систему розвитку туризму на ПТ, що дозволяє оцінювати потенційні наслідки відповідних управлінських рішень і технологічних інновацій (інвестиції в екотехнології сприяють розвитку інноваційної туристичної інфраструктури; зростання туристичних потоків сприяє зміцненню соціальної згуртованості; відновлення та розвиток природних й історико-культурних екосистем на ПТ позитивно відображається на бренді туристичної дестинації; соціальна згуртованість і зростання інвестиційних потоків прискорюють впровадження екотехнологій; збільшення екологічного навантаження на екосистему несе загрози погіршення її стану), а екосоціальні технології слід розглядати як системоутворюючий елемент сталого розвитку туризму на ПТ;

набули подальшого розвитку:

- концепт економічної складової сталого розвитку туризму, який доповнено мірою гармонізації взаємовідносин з іншими видами економічної діяльності за вектором часу (для досягнення коротко- та довготривалих цілей

отримання максимального прибутку туристичними підприємствами з використанням відновлювальних туристичних ресурсів) і вектором простору (для географічного просування туристичних потоків в екологічно чисті місцевості та забезпечення покращення соціально-економічних результатів розвитку місцевих громад);

- науковий підхід до диференціювання лексем природного туризму, сільського туризму, екотуризму й етичного (відповідального) туризму, який доповнено характеристиками впливу на соціальні та/або екологічні об'єкти на ПТ із використанням характеристик туристичного продукту або контексту, до яких його інтегровано (природності, збереження, освіти, сталості, розподілу вигод і відповідальності), що дозволяє визначити природний, сільський, екологічний та етичний (відповідальний) туризм як нормативні категорії сталого туризму на ПТ;

- покращено методику SERVQUAL, яку доповнено параметрами, що охоплюють найважливіші критерії під час перебування туриста на ПТ і формування його туристичних очікувань (сприйняття надійності туристичного обслуговування, відчуття особистої безпеки під час відвідування ПТ) та порівняльним аналізом сервісу суб'єктів зеленого туризму на відповідність мінімальним умовам якості й очікуванням туристів щодо якості туристичного продукту;

- запропоновано інноваційне вирішення завдання планування збереження екосистеми у формі задачі лінійного програмування, параметри та змінні якої адаптовано для аналізу наслідків різних сценаріїв визначення пріоритетів, а цільова функція визначає математичну мету досягнення цілі за рахунок мінімізації загальної відстані до заявленої мети захисту для кожного типу біорізноманіття (виду тваринного та рослинного світу або середовища їх існування) з урахуванням захисту, досягнутого заданою конфігурацією ПТ;

- адаптовано методологію SEA-координації (SEA – стратегічне екологічне оцінювання, Strategic Environmental Assessment – англ.) стратегічного планування екологічної стійкості ПТ, яку доповнено соціально-

економічними параметрами екологічного впливу для отримання якісної оцінки альтернатив просторового планування територій для розвитку сталого туризму на ПТ у частині розроблення системи моніторингу досягнення екологічної стійкості туризму (дослідження стану природної й історико-культурної спадщини на ПТ, отримання релевантної інформації щодо способу та інтенсивності використання ПТ для цілей розвитку туризму й інфраструктури, моніторинг динаміки та інтенсивності туристичних відвідувань ПТ), що дозволяє інтегрувати в систему стратегічних пріоритетів цілі покращення соціально-економічної якості життя мешканців конкретної просторово організованої території;

- адаптовано методологічні рекомендації OECD із вимірювання макроекономічних матеріальних потоків і продуктивності комерційного споживання ресурсів, яке аргументовано запропоновано розширити авторською системою метрик використання ресурсів туризму на ПТ і показниками соціально-економічного ресурсного метаболізму з впливом на навколишнє середовище, методологічно асоційованими із вимірюванням слідів використання води, землі та шкідливих викидів у комерційному землекористуванні, що дозволить осучаснити статистичну базу даних щодо реального споживання та наявних потреб споживання ресурсів суб'єктами туристичної діяльності на ПТ.

Теоретичне і практичне значення одержаних результатів. Практичне значення одержаних результатів полягає у розробленні практичних рекомендацій щодо стратегічного управління сталим розвитком туризму на ПТ України.

Теоретичні положення дисертаційної роботи та її прикладні рекомендації були використані Державним агентством розвитку туризму України (ДАРТ) при підготовці матеріалів для регіональних програм розвитку туризму та визначенні стратегічних пріоритетів сталого розвитку туризму в Україні (довідка № 2/01 від 02.06.2025 р.); Департаментом спорту, молоді та туризму Львівської обласної державної адміністрації при розробленні рекомендацій

щодо формування регіональної стратегії розвитку туризму з урахуванням принципів сталості та збереження природної спадщини (довідка від 10.06.2025 р.); Національним природним парком «Сколівські Бескиди» для удосконалення системи управління сталим розвитком туризму на його території (впроваджено розроблену автором концепцію сталого розвитку туристичної діяльності, що ґрунтується на поєднанні збереження природних ресурсів із підвищенням туристичної привабливості регіону) (довідка № 413 від 15.05.2025 р.); Закарпатським регіональним Центром соціально-економічних і гуманітарних досліджень під час оцінювання туристично-рекреаційного потенціалу Закарпатської області та формування прогнозів розвитку рекреаційної діяльності (довідка № 23/1 від 25.04.2024 р.); Національним природним парком «Бузький Гард» для удосконалення системи екологічного інформування туристів, при визначенні граничних показників рекреаційного навантаження, для оптимізації маршрутів екотурів і при формуванні стратегії еколого-освітньої діяльності (довідка від 17.04.2025 р.); Департаментом культури і туризму Полтавської обласної військової адміністрації з метою реалізації його завдань у напрямках охорони культурної спадщини та її інтеграції у туристичні маршрути, розвитку курортно-рекреаційної сфери та стимулювання сталого розвитку туризму (довідка № 01-20/1664 від 20.06.2025 р.); Опішнянською селищною радою у Полтавській області при розробленні стратегії розвитку Опішнянської громади як туристичної дестинації із урахуванням особливостей розвитку туризму на природоохоронних територіях (довідка № 345 від 14.05.2025 р.); Регіональним ландшафтним парком «Диканський» Полтавської обласної ради при розробленні туристичного маршруту «Туристичне Поворскля Полтавщини» та під час формування політики сталого розвитку екологічного туризму (довідка № 104/01-44 від 12.05.2025 р.).

Теоретико-методологічні результати дисертаційної роботи використані в навчальному процесі кафедри туризму та готельно-ресторанної справи Львівського торговельно-економічного університету при викладанні освітніх компонент «Основи туризмознавства», «Спеціалізований туризм»,

«Туризмологія», «Управління регіональним розвитком туризму» (Довідка № 155/16 від 31.03.2025 р.).

Особистий внесок здобувача. У дисертаційній роботі відображено власні розробки автора. Теоретичні положення, розробки прикладного характеру, висновки та пропозиції, що виносяться здобувачем на захист, одержані самостійно. Із наукових праць, підготовлених у співавторстві, до дисертації включено ідеї, розробки та висновки, які належать особисто автору.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні й методологічні положення та результати дослідження доповідались і отримали схвалення на 26 науково-практичних конференціях, зокрема 22 Міжнародних: Інновації в управлінні асортиментом, якістю та безпекою товарів і послуг: (м. Львів, 24 листопада 2016 р.; 5 грудня 2024 р.); Стратегічні пріоритети розвитку внутрішньої торгівлі України на інноваційних засадах (м. Львів, 2-3 листопада 2017 р.); Економіка та управління: сучасний стан і перспективи розвитку (м. Одеса, 23-24 листопада 2017 р.); Сталий розвиток туризму на засадах партнерства: освіта, наука, практика (м. Львів, 31 жовтня – 1 листопада 2018 року; Львів-Варшава, 15-16 травня 2025 р.); Сучасні напрями розвитку економіки, підприємництва, технологій та їх правового забезпечення (м. Львів, 18-19 червня 2020 р.; 1-2 червня 2022 р.; 1-2 червня 2023 р.; 29-30 травня 2025 р.); Сучасні виклики сталого розвитку бізнесу (м. Житомир, 5-6 листопада 2020 р.); Розвиток територіальних громад: правові, економічні та соціальні аспекти (м. Миколаїв – с. Коблеве, 9 червня 2022 р.); Управління розвитком соціально-економічних систем (м. Харків, 15-16 червня 2022 р.; 6-7 березня 2025 р.); Бізнес-аналітика: моделі, інструменти та технології (м. Київ, 1-3 березня 2023 р.); Механізми забезпечення сталого розвитку економіки: проблеми, перспективи, міжнародний досвід (м. Харків, 1 листопада 2024 р.); Маркетингові та організаційні механізми повоєнного розвитку галузі гостинності та туризму України (м. Харків, 26-27 листопада 2024 р.); Глобальна безпека та асиметричність світового господарства в умовах нестабільного розвитку економічних систем (м. Кропивницький, 12 грудня 2024 р.); Сучасні

стратегії сталого розвитку держави та суспільства: наукові горизонти та перспективи (м. Хмельницький, 25 лютого 2025 р.); Стратегічні орієнтири сталого розвитку в Україні та світі (м. Чернігів, 20 березня 2025 р.); Модернізація економіки: сучасні реалії, прогностні сценарії та перспективи розвитку (м. Херсон – Хмельницький, 17-18 квітня 2025 р.); Sustainable Development of Cooperatives and Well-being for All (м. Кишинів, Молдова, 19-20 червня 2025 р.); 4 Всеукраїнських: Актуальні проблеми економіки та управління в умовах системної кризи (м. Львів, 29 листопада 2016 р.); Актуальні проблеми економіки і торгівлі в сучасних умовах євроінтеграції (м. Львів, 11-12 травня 2017 р.); Актуальні проблеми та перспективи розвитку обліку, аналізу та контролю в соціально-орієнтованій системі управління підприємством (м. Полтава, 14-15 квітня 2022 р.); Географія та туризм (м. Харків, 12 березня 2025 р.).

Публікації. Результати дисертаційної роботи опубліковано в 53 наукових працях, серед яких 4 розділи у колективних монографіях, 6 статей у наукових періодичних виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України категорії «А» та/або у наукових періодичних виданнях інших держав, проіндексованих у базах даних Web of Science Core Collection та/або Scopus, 16 статей у наукових періодичних виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України категорії «Б», 1 стаття у науковому періодичному виданні інших держав, 26 публікацій апробаційного характеру. Загальний обсяг наукових праць становить 21,29 д. а., з них особисто автору належить 14,11 д. а.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, п'ятих розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг роботи становить 547 сторінок, з них основного тексту 410 сторінок. Дисертація містить 65 рисунків, 63 таблиці, 32 формули та 14 додатків на 52 сторінках. Список використаних джерел налічує 499 найменувань і розміщений на 60 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ НА ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЯХ

1.1. Сутність і чинники сталого розвитку туризму

Концепція сталого туризму відображає відносно нові погляди на місце туристичної галузі в соціально-економічній системі держави, що, зрозуміло, зумовлює суперечливі дискусії щодо стратегічних пріоритетів і шляхів розвитку туризму. Дотепер у науковій спільноті відсутнє однозначне загальноприйняте розуміння концептуальних засад сталого туризму, адже практично кожен науковець у цій царині пропонує власні підходи до їх визначення. Відтак існує необхідність дослідити передумови становлення сталого туризму, проаналізувати авторські інтерпретації його цінностей та принципів та виявити і дослідити зв'язки між сталим розвитком, сталим туризмом та екотуризмом. На наш погляд, це сприятиме цілісному розумінню закономірностей цих концепцій як в академічному та технологічному дискурсах, так і в більш глобальному сенсі, тобто як соціально-економічного явища.

Інтенсифікація об'єктивних процесів глобалізації, індустріалізації, урбанізації, прискорення техніко-технологічного прогресу зумовили стрімке зростання соціально-економічних характеристик більшості національних економік, однак актуалізували також проблеми збереження довкілля і соціальної відповідальності [209]. Відповіддю на ці виклики стало зародження концепції сталого розвитку (англ. sustainable development). Одним із перших документів, що став основою для формування ідеї сталого розвитку, була доповідь Римського клубу «Межі зростання» (1972 р.). У ній було доведено, що збереження існуючих підходів до економічного зростання призведе до неминучої екологічної та соціальної кризи. Доповідь започаткувала світову дискусію про необхідність переосмислення цінностей індустріального розвитку

та впровадження принципів довгострокового планування з урахуванням екологічного балансу [12]. Про концепцію сталого розвитку вперше було заявлено ООН на конференції з проблем середовища (UNCED) ще у 1992 р. з огляду на взаємозалежність соціальних, економічних та екологічних факторів розвитку різних секторів економіки [418]. Було визначено, що концепція сталого розвитку має розглядатись як цілком досяжна мета на місцевих, національних, регіональних і міжнародному рівнях, а інтеграція та збалансованість економічних, соціальних та екологічних аспектів є життєво важливою для підтримки людського життя на планеті і потребує нового сприйняття процесів виробництва і споживання, комплексного підходу до вирішення наявної проблеми. У результаті було запропоновано Порядок денний на XXI століття – програмний документ, який закликав уряди до розроблення інвестиційних стратегій, націлених на спільне досягнення сталого розвитку, зокрема за рахунок запровадження інноваційних способів збереження природних ресурсів і способів їх залучення у стабільне економічне зростання [220].

У 2018 р. ООН було задекларовано 27 принципів становлення універсального партнерства і, відповідно, 169 завдань нового плану дій до 2030 р., спрямованих на стимулювання діяльності у критично значущих для людства сферах, гармонійного забезпечення високої якості довкілля і результативності світової економіки на тривалий період [138]. Таким чином, уперше в історії людства запропоновано концепцію розвитку, ядром якої проголошувалась людина та її право на життя в гармонії з природним середовищем, яке необхідно зберегти для нинішнього і наступних поколінь.

Водночас варто погодитись із зауваженням М. Рудої та М. Мазурик щодо повсюдного зростання транскордонного екологічного впливу та зумовлену ним потребу посилення наукового дискурсу щодо реалізації глобальних принципів сталого розвитку [179]. Концепція сталого розвитку ґрунтується на біоцентричному варіанті забезпечення життєво важливих суспільних потреб в екологічній безпеці. Збереження збалансованості біосфери при цьому

передбачає результативне споживання відновлювальних природних ресурсів без перевищення межі їх можливого відтворення, з одночасною мінімізацією використання невідновлювальних ресурсів.

Alvarado-Herrera et al. підкреслюють, що в сучасному науковому середовищі концепція сталого розвитку набула парадигмального характеру для розвитку соціально-економічних систем [226]. Отож, не викликають заперечень мотиви урядів різних держав щодо включення її концептуальних положень в основу міжнародних договорів, національних законодавств, засад розвитку бізнесу у багатьох галузях. Розвиток концепції сприяв започаткуванню і, більше того, за вираженням Schroeder et al., став концептуальною основою зеленої та циркулярної економіки [432].

Водночас доцільно взяти до уваги зауваження С. Ruggerio, який, проаналізувавши значний обсяг наукових доробок у галузі сталого розвитку з позицій теорії складності (complexity theories), зауважив про значні термінологічні розбіжності авторів попри їх консолідацію щодо беззаперечного потенціалу концепції для управління навколишнім середовищем [426].

Сталий розвиток багатьма науковцями асоціюється зі стійкістю, що почасти призводить до використання цих термінів у якості синонімів в академічних наукових працях [387], у той час як інші автори вважають ці концепції різними [426]. Як указують L. Vasseur та J. Baker, стійкість визначає процеси соціально-економічної трансформації в межах доступних матеріальних, природних і соціокультурних ресурсів з метою процвітання в майбутньому, тоді як сталий розвиток спрямовується, насамперед, на створення прогресу шляхом акумуляції фізичних, економічних, екологічних та соціальних компонентів, здатних покращити якість життя людей без виснаження ресурсів для майбутнього [472]. Крім того, Р. Whyte та G. Lamberton вказують на існування певної неузгодженості в діапазоні авторських інтерпретацій поняття стійкості [484], а V. Spaiser et al. наголошують, що сталий розвиток за своєю сутністю також є доволі суперечливим поняттям, сенсове розкриття якого потребує врахування «множинності стійкості» й «інтелектуальної легітимності

альтернативних інтерпретацій» [441]. Отож, можна стверджувати, що авторські концептуалізації сталого розвитку ґрунтуються здебільшого на особистісних світоглядних переконаннях кожного науковця, однак всі вони цілком співвідносяться із спільною теоретичною основою, закладеною на згаданій вище конференції UNCED [138; 418].

Варто погодитись із пропозицією С. Башлай і В. Нагорного щодо доцільності застосування системно-комплексного підходу до аналізу концептуальних засад сталого розвитку як декомпозиції екологічних, соціальних та економічних компонент розвитку суспільства [10]. Також цілком обґрунтованим видається теза О. Бабчинської про необхідність глибокої екологізації економіки та пошуку прийнятних шляхів симбіотичного розвитку екологічно й економічно ефективного суспільства [7]. Пізніше Л. Корольчук, розвиваючи цей напрям дослідження, дійшла висновку про пріоритетність соціально-економічних стратегій сталого розвитку для України, аргументуючи це необхідністю забезпечення якісної трансформації вітчизняної економіки у руслі світових стандартів екологізації [65]. Важливість дотримання основної ідеології концепції сталого розвитку для балансування інтересів сучасних і майбутніх потреб людства обґрунтували А. Берестенко та А. Лисенко [15]. Розглядаючи еволюцію концепції сталого розвитку у світі, Ю. Поліщук серед його основних завдань виділила гармонізацію співіснування людини і біосфери та захист природного середовища у процесі розвитку суспільства, тобто формування екологічно безпечної моделі соціально-економічної взаємодії [143].

Отож, сталий розвиток, на наш погляд, доцільно розглядати як процес гармонізації розвитку продуктивних сил, здатний забезпечити задоволення необхідних потреб суспільства в соціально-економічному прогресі за умови збереження цілісності довкілля.

Відповідно, сталий розвиток туризму має визначатись можливістю задоволення існуючих сьогодні потреб туристів із врахуванням інтересів збалансованого соціально-економічного й екологічного розвитку місця

призначення (регіону, певної країни або світу загалом), за умови, що цей розвиток не перешкоджатиме можливості надання рекреаційно-туристичних послуг у майбутньому.

Економічне значення туризму науковцями оцінюється високо і беззаперечно. Наприклад, Л. Кондрацька детально характеризує сукупність мікро- та макрофакторів економічної результативності й інвестиційної привабливості туризму [63], В. Худавердієва підкреслює значення туризму для розвитку місцевих і глобальних соціально-економічних систем [208], а В. Федорченко зі співавт. доводять цінність і конструктивний потенціал туристичного сектору економіки для процесів обміну різними видами діяльності та їх результатами [206]. Дослідивши емпіричний зв'язок між туризмом та економічним зростанням, J. Brida et al. вказують на позитивний внесок через різні канали, що стимулюють накопичення фізичного та людського капіталу і просувають технології й інновації [249]. У той же час, A. León-Gómez et al. наголошують, що туризм прямо чи опосередковано сприяє розвитку інших економічних галузей, таких як транспорт, готельний бізнес або роздрібна торгівля [347].

Водночас екологічні та соціально-культурні впливи туризму донедавна науковцями майже не вивчались. Лише наприкінці XX ст. у фаховій літературі розпочались дослідницькі дискусії щодо екологічних і соціальних витрат розвитку туризму, що ми розглядаємо як першу спробу вирішення проблеми необмеженого зростання масового туризму. Активізація наукового пошуку альтернативних підходів до розвитку туризму спричинила до виникнення різноманітних термінів і понять для опису нових напрямів туризму. Так, найбільш популярні ідеї стосувались «екологічно чистого» туризму, до обговорення проблем і перспектив якого долучились не лише науковці, але й політики та представники економічного середовища та суспільства загалом.

Включення до обговорення науковців із різними, подекуди діаметрально протилежними інтересами, призвело до появи певних концептуальних розбіжностей. Зокрема, I. Hussain вказує, що екотуризм розглядався

туристичною індустрією спочатку як маркетинг-хід, спрямований на зростання продажів «зелених» турів у межах великого бізнесу, тоді як на даний час це один із найдинамічніших сегментів туристичного ринку з далекоглядними перспективами з огляду на постійно зростаючий попит туристичної взаємодії з природними ресурсами [318].

Розвиток екотуризму в сучасному суспільстві активно просувається урядами, які розглядають його як потенційне джерело створення нових робочих місць та отримання доходів місцевих громад. F. Khaledi Koure et al. пояснюють цей феномен повсюдним сприйняттям екотуризму як ефективного засобу регіонального розвитку, наполягаючи при цьому на важливості залучення місцевих громад до розвитку індустрії екотуризму [336]. Більше того, Г. Заваріка зі співавт. взагалі наполягають на можливості сприйняття відповідального екотуризму як єдиної концепції розвитку індустрії у майбутньому, оскільки цей вид туризму ґрунтується на принципах самозбереження та сталості [53]. Попри це, донедавна індустрія туризму орієнтувалась здебільшого лише на розвиток туристичних продуктів, недостатньо акцентуючи на значенні екотуризму в парадигмі сталого розвитку природних територій. У сучасній науковій літературі можна зустріти концептуальні положення розвитку екотуризму як каналу для сприяння режиму сталого управління, обмеженого не лише охоронюваними територіями. Так, Л. Прокопишин-Рашкевич зі співавт. вказують, що ідея захисту довкілля через використання сприятиме підвищенню екологічної та соціокультурної свідомості туристів [163].

Враховуючи різноманітні авторські підходи до концептуалізації сталого розвитку екотуризму (табл. 1.1), стає зрозумілою певна розпорошеність його заявлених цілей і цінностей, які зумовлюються суперечливими висновками дослідників щодо перспектив та траєкторій його розвитку. Отож, можна цілком погодитись із тезою С. Бардаша та Д. Черниш про значну поліморфність термінологічних характеристик екотуризму [8], адже це навіть зумовило відмову від його використання окремими науковцями. Зокрема, TIES

(Міжнародне товариство екотуризму) зауважує, що відповідність розвитку туризму концепції сталого розвитку взагалі заперечує концептуальне розмежування щодо дотримання принципів екологічності між різними напрямками туризму [482].

Таблиця 1.1

Особливості наукового сприйняття сталого розвитку екотуризму

Автори	Особливості концептуального бачення
UN Tourism (2002) [278]	Мотиваційним підґрунтям екотуризму є спостереження за природою та традиційними культурами в природних територіях району призначення
TIES (2018) [482]	Будь-яка форма туризму, яка спирається на принципи екологічного споживання і є корисною для брендингу території призначення
Українське законодавство (2022) [160]	Організація відпочинку з додержанням допустимих антропогенних (рекреаційних) навантажень на території за умови формування в рекреантів і місцевих жителів бережливого та гуманного ставлення до природної і культурної спадщини
В. Тарасова та ін. (2021) [194]	Головною вимогою до екотуризму є чуйне ставлення до природи та мінімізація впливу на неї
Я. Москвяк (2022) [121]	Підґрунтям екотуризму є максимізація використання природно-рекреаційних ресурсів з одночасною спрямованістю на еколого-просвітницьку діяльність
Я. Олійник, В. Гетьман (2002) [131]	Основою екотуризму є орієнтація на збереження довкілля та гуманізація взаємовідносин із суспільством задля поліпшення фінансово-економічного стану в регіоні
В. Брич, Н. Галиш (2020) [26]	В основу екотуризму покладено принципи сталого використання природних ресурсів і збереження природного, культурного та соціального розмаїття
А. Глущенко, Д. Рудоманов (2024) [35]	Екотуризм відрізняється слабким впливом на природне середовище, передбачає суворе виконання екологічного законодавства, місцеве населення продовжує традиційний спосіб життя
В. Абрамов, А. Коновал (2020) [1]	Відповідальне відвідування природних дестинацій з метою збереження навколишнього середовища та покращення добробуту місцевих мешканців
С. Новицька (2018) [130]	Екотуризм передбачає подорож до зазвичай захищеної місцевості з використанням засобів збереження середовища й економіко-соціального розвитку місцевих громад
S. Khanra et al. (2021) [337]	Ціллю екотуризму є інтерпретація природної та культурної спадщини, призначеної для туристичного відвідування
A. Stronza (2019) [445]	Подорожування відносно непорушеними природними територіями з метою вивчення їх особливостей та/або добровільної допомоги місцевому населенню
С. Бардаш, Д. Черниш (2023) [8]	Ознакою екотуризму є рівень антропогенного втручання у туристичну дестинацію

Джерело: систематизовано автором

Аналізуючи наукову літературу щодо концептуалізації розвитку екологічного (зеленого) туризму, стає зрозумілою тенденція авторів до зосередження на зв'язку між екологічним мисленням і створенням/реалізацією туристичного продукту в екотуризмі. Як влучно зазначають В. Палюх зі співавт., завданням зеленого туризму є переорієнтація туристського регіону на функціонування за принципами сталого розвитку, що потребує стратегічного планування, але в той же час дозволяє вчасно передбачати можливі негативні наслідки й уникнути їх [135, с. 62]. Отож, загальна концепція екотуризму може розглядатись як набір базових принципів (рис. 1.1) для побудови національних сценаріїв територіального планування об'єктів інфраструктури туризму.

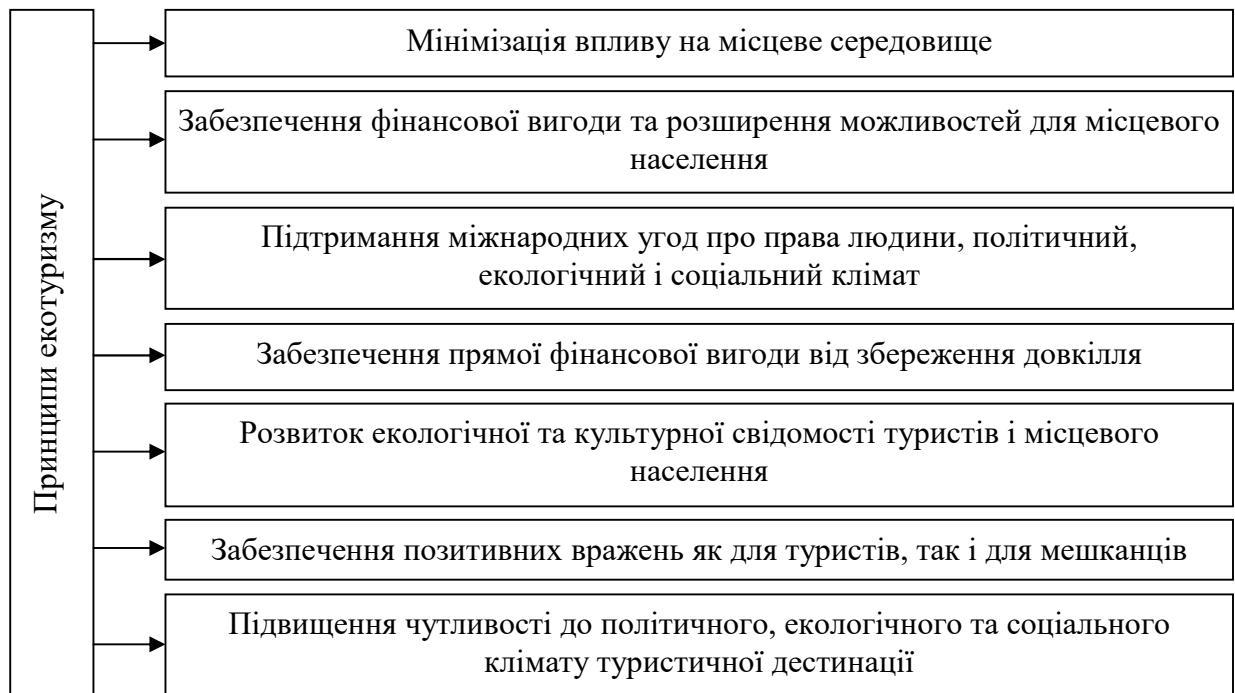

Рис. 1.1. Концептуалізація принципів екотуризму (побудовано автором за матеріалами [335])

Водночас сучасне розуміння екотуризму зазвичай охоплює ширші перспективи, включаючи поведінку туристів, туристичний ринок, економіку туризму та підходи урядів, а також вимоги щодо управління ключовими відносинами в межах екологічних туристичних практик. Узагальнюючи можна стверджувати, що індустрію екотуризму доцільно розглядати як своєрідну

точку перетину інтересів туризму, заснованого на природі, та сталого туризму.

Таким чином, варто погодитись із зауваженням А. Рябева зі співавт., що екотуризм пов'язаний із концепцією сталого туризму і тому має послідовно наслідувати принципи парадигми сталого розвитку, узгоджуючи економічні, екологічні та соціальні аспекти розвитку [180]. Водночас ми наголошуємо на необхідності виокремлювати екотуризм від інших видів туризму, пов'язаних зі збереженням середовища, обґрунтовуючи це наявністю специфічних ідей та принципів їх досягнення (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Особливості впливу різних видів туризму, пов'язаного зі збереженням середовища, на збереження біорізноманіття регіону призначення

Вид туризму	Узагальнена характеристика виду туризму	Вплив на розвиток дестинації			
		ЕЕ	ДЗ	ППТ	УР
Природний туризм	Споглядання за дикою природою виключно в природних зонах [384, с. 23]	+/-	-	-	-
Відповідальний туризм	1) мінімальний вплив на навколишнє середовище [397]; 2) мінімальний вплив і максимальна повага до приймаючої культури [253]; 3) максимальні економічні вигоди для туристичної дестинації [457]; 4) максимальна рекреація для туристів [446]	-	-	-	-
Сталий туризм	Повне врахування поточних і майбутніх економічних, соціальних та екологічних наслідків із одночасним задоволенням потреб туристів, навколишнього середовища і приймаючих громад [355, с. 12]	+/-	+	+	-
Екотуризм (за версією TIES)	Відповідальна подорож до природних територій зі збереженням навколишнього середовища та підтриманням добробуту місцевого населення [482]	+	+	+	+
Екотуризм (за версією UN Tourism)	Стала форма природного туризму, зосереджена на пізнанні природи, яка керується етично, щоб знизити вплив, обмежити споживання й орієнтуватися на збереження територій [355, с. 24]	+	+	+	+
Природоохоронний туризм	Комерційний туризм з екологічно значущим позитивним внеском в ефективне збереження біологічного різноманіття [251, с. 2]	+	+	+	+

Примітка: ЕЕ – екологічний та етичний; ДЗ – диверсифікація засобів розвитку; ППТ – підтримка природоохоронних територій; УР – цілеспрямоване управління ресурсами

Джерело: систематизовано автором

Метою сталого розвитку туристичної сфери є забезпечення ключових потреб і життєвих прагнень людини. Для цього необхідне раціональне управління всіма видами ресурсів так, аби соціальні, економічні й естетичні потреби поєднувалися з охороною культурних і природних цінностей, не завдаючи шкоди місцевому біорізноманіттю та системам його збереження. Такий підхід дає змогу застосовувати терміни «сталий туризм», «відповідальний туризм» і «соціально-відповідальний туризм» як майже тотожні за змістом. При цьому поняття «сталий туризм» уже набуло статусу визнаного загального терміна, який охоплює парадигму управління економічними, соціокультурними й екологічними аспектами розвитку туризму (рис. 1.2).

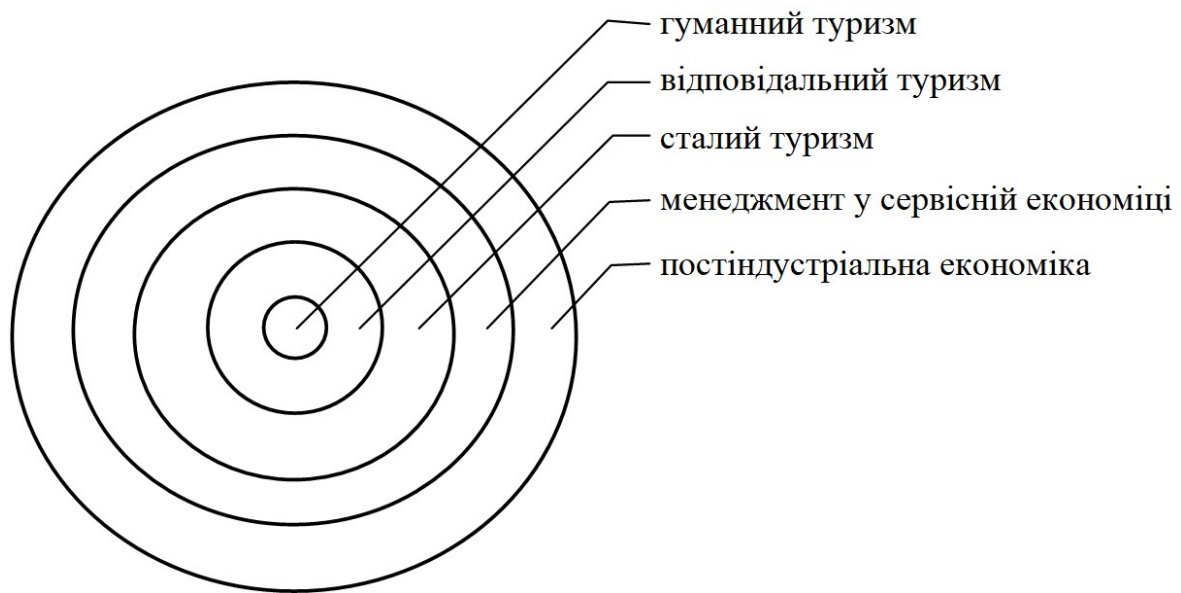

Рис. 1.2. Співвідношення предметних областей, пов'язаних із туризмом
(систематизовано автором за [340])

Концепція «освіченого масового туризму», запропонована D. Weaver [480], започаткувала діалектичний консенсус як синтез кращих концептуальних напрацювань попередніх періодів щодо:

- традиційного масового туризму стосовно ефекту впливу стрімкого регіонального економічного розвитку на зростання негативних соціокультурних, економічних та екологічних наслідків без належної уваги;

- конгломерату альтернативних видів туризму, в межах якого споживачам притаманне свідоме обрання альтернативного екотуризму та волонтерська робота.

У пізніших дослідженнях D. Weaver зауважує про неспроможність споживачів екотуризму «врятувати» культуру, екосистему чи економічний устрій місцевих громад за умов масового туризму, пропонуючи в якості можливої альтернативи концепцію просвітництва в межах загальної соціокультурної обізнаності та повсякденної поведінки споживачів, що краще забезпечує дотримання вимог екологічності та збереження культурної автентичності туристичної дестинації [477]. J. Beall et al. зауважують, що досі не до кінця дослідженими є мотиви обрання екотуризму, називаючи серед основних факторів моральні міркування та можливість проєктувати власний соціальний статус при прийнятті рішень щодо подорожі [237].

Використовуючи більш широке поняття відповідального туризму, A. Gantait вказує на його зосередженість на максимізації позитивних аспектів шляхом підвищення знань про захист навколишнього середовища та виховання почуття відповідальності серед зацікавлених сторін туризму з метою досягнення цілісного та довгострокового розвитку туристичних напрямків [295]. Отож, відповідальний туризм, в основу якого покладено етику туризму, доцільно розглядати як підхід до розвитку туризму, керований принципами сталого розвитку. Такий підхід дозволяє асоціювати цей вид туризму з широким спектром ініціатив в екотуризмі, сільському й етичному туризмі, адже його розвиток цілком відповідає таким очікуванням, як створення нових робочих місць для місцевого населення, фінансові здобутки місцевого підприємництва, збереження культурної спадщини, реалізація екологічних практик сталого туризму.

Наукові суперечності щодо ефективності різних типів туризму з точки зору сталого розвитку позначились на спрямуванні наукових дискусій і призвели до намагання з'ясувати, чи є сталий туризм альтернативою масовому туризму, чи має сприйматись лише як маркетинговий прийом для залучення

відповідальних туристів із широким світоглядом [258]. На наше переконання, результатом цих дискусій має стати чітке усвідомлення, що сталий туризм є новою моделлю розвитку масового туризму, яка визначається достатньою гнучкістю та пильною увагою до обмежень у використанні ресурсів і соціокультурного контексту. Узагальнення та класифікація прикладних проблемних областей і характерних явищ сталого туризму є доцільними для демонстрації арсеналу, який може бути задіяний у стратегічному менеджменті туристичної галузі, тобто для отримання цілеспрямованої управлінської інтерпретації основних факторів, типових проблем та ефектів сталого розвитку туризму. Вказане обґрунтовує необхідність аналізу й уточнення концепції сталого розвитку туризму для України, головною метою якої має стати забезпечення постійного розвитку вітчизняної туристичної галузі з метою задоволення потреб туристів і підвищення ефективності соціально-економічного розвитку країни на основі ефективного управління усіма елементами туристичної галузі та її інфраструктури.

Під концепцією сталого розвитку туристичної галузі пропонуємо розуміти систему уявлень, яка визначає єдиний задум політики розвитку галузі. Варто погодитись із думкою Ю. Юхновської, що у концепції слід врахувати стратегічні пріоритети і цілі розвитку галузі, напрями та засоби їх досягнення за схемою:

- 1) визначення місії та мети розвитку туристичної галузі на макро- та мікрорівнях;
- 2) вибір вектору руху на основі принципів сталого розвитку та результатів дослідження результативності вітчизняного туризму;
- 3) оцінювання результатів розвитку туристичної галузі;
- 4) формування та реалізація стратегії розвитку потенціалу туристичної галузі [215, с. 22].

Вважаємо, що концепція має не лише адекватно відображати регіональні позиції щодо довгострокової стратегії розвитку, але й містити конкретні заходи з її реалізації. Відповідно, слід концептуально узгодити необхідність

задоволення економічних і соціальних потреб різних верств населення й обмеженість ресурсів навколишнього середовища задовольняти ці потреби.

Характеризуючи еволюцію теоретичних підходів у дослідженнях сталого розвитку туризму, зауважимо, що у ХХ ст. фокус досліджень охоплював, насамперед, етичні питання та можливі альтернативи масовому туризму, а у подальшому змістився саме на питання управлінського характеру (табл. 1.3).

Таблиця 1.3

Зміна наукових парадигм і фокусу досліджень сталості розвитку в туризмі

Наукова парадигма	Фокус досліджень
до 1995 року	
Загальноекономічні аспекти сталого туризму (економічне зростання, зайнятість у галузі, зовнішні ефекти), аспекти соціокультурної та екосистемної стабільності	Сталість розвитку туристичної галузі: дуже слабка → слабка → сильна → дуже сильна [361]
	Етичний імператив. Жорстке протиставлення масового й альтернативного видів туризму [368]
Сталість у сенсі співвіднесення з одного боку антропоцентризму та утилітарності, з іншого – ексцентризму та антиглобалізму	Радикальність трактувань: від антропоцентризму й утилітарності до біо-, еко- та культурного центризму, нульового економічного зростання [465]
1995-2003 роки	
Перехід до гнучкого розуміння парадигми сталості	Потенціал успішної інтеграції концепції сталості та туристичних продуктів [317]
	Практики сталого туризму у місцях масового туризму. Моделі стейкхолдерів у туристичній дестинації [297]. Загальне розуміння довгострокового зв'язку принципів сталості із конкурентоспроможністю дестинації, початок систематизації детермінант сталості у туризмі [248]
	Визнання незворотності масового туризму та відступ від принципу альтернативності [349]
з 2004 року дотепер	
Моделі поєднання сталого та масового туризму	Конвергенція масового та сталого туризму. Просвітницький туризм [363]. Критерії й індикатори сталого туризму [221]. Розроблення політики сталого розвитку туризму [398]
Сталий туризм – частина створення цінностей і моделей бізнесу, а не лише регулювання туристичного сектору	Поглиблення у різні аспекти конкурентоспроможності та сталості. Успішна комерціалізація сталості у моделях бізнесу [272]. Державно-приватне партнерство [300]. Деталізація політики розвитку туризму. Поглиблене опрацювання індикаторів сталості [412]

Джерело: систематизовано автором

Парадигма сталості та відповідальності дозволяє швидше й ефективніше віднайти унікальні переваги конкретної туристичної дестинації для забезпечення її конкурентоспроможності на туристичному ринку. З тією ж метою слід визнати, що відповідальність і сталість – це більшою мірою продуктивні активи, а не зобов'язання. У такому трактуванні сталий туризм передбачає наявність довгострокових конкурентних переваг, інновації, мультиплікативні ефекти, унікальність туристичної пропозиції, інноваційне середовище, додаткову мотивацію платоспроможних споживачів [108; 376]. І. Соловій зі співавт. вказує, що економічна складова сталого розвитку туризму забезпечується узгодженням з іншими видами економічної діяльності плануванням та управлінням [186], що потребує постійної гармонізації взаємовідносин людини з оточенням за:

- вектором часу – для досягнення коротко- та довгострокових цілей отримання максимального прибутку туристичними підприємствами з використанням відновлювальних туристичних ресурсів;

- вектором простору – для географічного просування туристичних потоків в екологічно чисті місцевості та забезпечення покращення соціально-економічних результатів розвитку місцевих громад [186].

Під час розроблення концепції сталого розвитку вітчизняної туристичної галузі необхідно враховувати зовнішні та внутрішні чинники (рис. 1.3), які будуть безпосередньо впливати на сталість розвитку туризму.

Метою сталого розвитку української туристичної сфери є забезпечення основних потреб людини у відпочинку та рекреації [97]. Для цього необхідно здійснювати ефективне управління всіма видами ресурсів так, щоб соціальні, економічні й естетичні інтереси поєднувалися з охороною культурних й екологічних цінностей, не завдаючи шкоди місцевому біорізноманіттю та природним системам, що підтримують життя.

Рис. 1.3. Систематизація чинників сталого розвитку туризму (систематизовано автором за матеріалами [38; 134; 199])

У сучасній науковій літературі доведено необхідність стабільності розвитку різноманітних видів туризму, внутрішньогалузевої та міжгалузевої синергії, консалтингу, професіоналізації кадрів, ціннісних установок корпоративної культури, що забезпечує саме концепція сталого розвитку. У підсумку позитивні ефекти мають взаємопосилюватись і стабілізуватись на рівні галузі в цілому (рис. 1.4).

Рис. 1.4. Напрями взаємопосилення основних позитивних ефектів сталого розвитку туризму (сформовано автором)

Узагальнено кажучи, чим більше виражений позитивний ефект і менші негативні ефекти з позиції сталого туризму, тим сприятливішим буде його вплив на конкурентоспроможність розвитку туристичної галузі. Отож, вважаємо за необхідне систематизувати основні ефекти сталого розвитку туризму, виходячи з їх природи, механізмів впливу та наслідків (табл. 1.4).

Попри те, що не всі ефекти є однозначно позитивними, вони мають пізнавальну цінність і роблять парадигму сталого туризму більш прийнятною для стейкхолдерів [76]. Систематизація демонструє необхідність комплексного сфокусованого розуміння менеджменту сталого туризму як окремої галузі знань, пов'язаних із управлінням економічними, соціально-культурними й екосистемними взаємозв'язками, наслідками та ефектами розвитку туризму.

Основні ефекти сталого розвитку туризму

Ефект	Характеристика
1	2
Сталий туризм, стійка мобільність	Ефект мобільності туристів з огляду на високу частку транспортного сполучення у забезпеченні сталого розвитку туризму [315]
Взаємозалежність дестинацій	Порівняльний ефект конкуренції та взаємодоповнення дестинацій, зокрема у контексті складних маршрутів [232]
Розширення можливостей місцевих спільнот	Здатність місцевих спільнот виробляти поінформовані, релевантні та детально опрацьовані пропозиції, ініціативи та підходи до розвитку туризму [301]
Культурна ідентичність та/або соціальний прогрес	Ефект оптимального співвідношення між збереженням культурної ідентичності та соціальними змінами у контексті сталого туризму [495]
Максимальний ефект від сталого туризму, компроміси між економічними й екологічними інтересами	Сукупний дохід за вирахуванням економічних витрат і з урахуванням компенсації екологічних та соціокультурних негативних наслідків [134]
	Екологічний слід, міра впливу туризму на довкілля [146]
Спільне виробництво туристичної послуги	Створення та споживання туристичної послуги нерозривно пов'язані, споживач стає учасником процесу виробництва послуги [24]
	Залучення туристів у спільне створення турпродукту позитивно впливає на задоволеність, лояльність і величину витрат [495]
Надмірна економічна залежність від туризму	Глибока інтеграція місцевого бізнесу у ланцюг створення вартості турпродукту може спричиняти до високих втрат у разі системної галузевої кризи, різкого спаду у туристичній і суміжних галузях [72]
Благополучність периферії	Ефект зміни балансу можливостей із появою нових, часом парадоксальних аспектів сили з боку туристичної периферії [444]
Пластичність траєкторії	Збільшення варіантів розвитку туризму за тих самих ресурсів [301]
Мультиплікація й акселерація	Бажаний не лише мультиплікативний, а й акселераційний ефект (коли після початкових інвестицій у туристичний сектор індукується цикл притоку інвестицій) [72]
Відповідність інтересам стейкхолдерів	Ефекти взаємодії між стейкхолдерами, що забезпечують ефективну координацію розвитку туризму [204]
Ефект переливу	Супутні й опосередковані ефекти від розвитку туризму, включаючи ефекти концентричного розвитку [444]
Надмірність туристичної інфраструктури	Схильність створювати об'єкти інфраструктури надмірного масштабу [398]
«Освічений» масовий туризм	Зміна парадигми масовий туризм → альтернативні форми туризму → освічений масовий туризм [296]

1	2
Повторне відвідування	У контексті сталого туризму це ефекти гнучкості та варіативності маршрутів, включаючи повторні та багаторазові відвідування чи нові комбінації подорожі [444]
Ефекти споживчої поведінки при різній комплектації/кастомізації туристичного продукту	Вартість туру, отримана при низхідній кастомізації (коли постачальник послуг пропонує туристу продукт у максимальній комплектації, а турист відмовляється від непотрібних компонентів), виявляється вищою, ніж вартість туру при висхідній кастомізації, а споживачі, орієнтовані на максимальну якість послуг, більше схильні до вибору низхідної кастомізації туру [232]
Збентеження перед вибором	При збільшенні кількості пропозицій настає певна непродуктивна стадія, коли подальше розширення вибору призводить до негативних наслідків відмови споживача від вибору через складність прийняття рішення [232]
Егоїстичний альтруїзм	Споживач погоджується оплачувати екологічність турпродуктів, якщо обізнаний із цією якістю і сприймає її цінність [446]
Відповідальність туристів за екологію	Самоідентифікація туристів як суб'єктів природного середовища, радикальна трансформація цінностей (екологізм), поінформоване споживання [446]
Екологічні наслідки організації харчування туристів	Аналогія з екологічним слідом, що наголошує на важливості забезпечення сталості у сфері ресторанного господарства та гастрономічного туризму з погляду практики та цінностей [371]
Попит на турпродукт чи пропозиції турпродукту	Ефект зростання зацікавленості туристів розширеною туристичною пропозицією, навіть у формі її окремих компонентів, особливо щодо комфорту та транспорту [315]
Розрив між ставленням і поведінкою	Навіть добре поінформовані споживачі поведуться з очевидною неповагою до заявлених цінностей і виправдовують власні дії, коригуючи цінності [446]

Джерело: систематизовано автором

Таким чином, існуючі концепції та накопичений досвід дають підстави для пошуку конкретних інструментів і вирішення прикладних завдань щодо сталого розвитку туризму в контексті стратегічного управління різного рівня. Концепція сталого туризму, що впроваджується в моделі бізнесу, у практику планування та регулювання туристичної галузі, має розглядатись не стільки в якості етичного кодексу розвитку туристичної галузі, скільки в якості спрямовувальних векторів для управлінських практик. Сталий розвиток туризму забезпечує стабільне функціонування галузі, зростання туристичних потоків, сприяє удосконаленню організаційно-методологічних підходів до забезпечення розвитку вітчизняного туризму у ближчій і віддаленій перспективі. Результати проведеного аналізу вказують на необхідність подальшого опрацювання

можливостей сталого туризму щодо:

- формування стійких конкурентних переваг і зниження ризиків незбалансованого розвитку суб'єктів туристичного підприємництва, туристичних кластерів та дестинацій;
- розроблення програмних стратегій розвитку туристичної галузі, включення розділів, присвячених відповідальному та сталому туризму, у національні та регіональні програми розвитку туризму;
- інкорпорування індикаторів сталого розвитку у галузеву статистику;
- впровадження екосертифікації для верифікації відповідності туристичних пропозицій на ринку вимогам сталого розвитку туризму;
- імплементації кращого світового досвіду та міжнародних практик щодо розвитку консалтингу, трансферу інновацій, поширення знань у вітчизняній туристичній галузі.

1.2. Правові засади та принципи сталого розвитку природоохоронних територій

Економічний розвиток завжди передбачає використання природних ресурсів, що, однак, супроводжується викликом їх обмеженості та недостатньою спроможністю відновлення екосистем для забезпечення потреб майбутніх поколінь. Отож, екологозбалансоване управління природними ресурсами розглядається сучасними науковцями як провідний чинник сталого розвитку, який, натомість, потребує постійного удосконалення методологічного підґрунтя, орієнтації на міжнародні стандарти екологічного управління і пошуку шляхів біотичної саморегуляції антропогенно навантажених екосистем [71].

Зауважимо, що попри широке використання науковою спільнотою поняття екосистеми, не існує однозначного визначення цього феномену, а кожен науковець розглядає особливості її функціонування з огляду на специфіку дослідження. Вперше цей термін було запропоновано А. Tansley для

визначення інтеграції біотичної спільноти та її фізичного середовища як фундаментальної одиниці екології в межах ієрархії асоційованих фізичних систем [463]. Найбільш точним з точки зору концепції сталого розвитку є, на наш погляд, запропоноване I. Palomo et al. визначення екосистеми як співтовариства форм життя в поєднанні з неживими компонентами, котрі взаємодіють між собою [393].

Отож, природна біосистема має розглядатись як відкрита система, в якій біотичні й абіотичні компоненти є взаємопов'язаними, а енергія та компоненти можуть переміщатись через кордони (рис. 1.5).

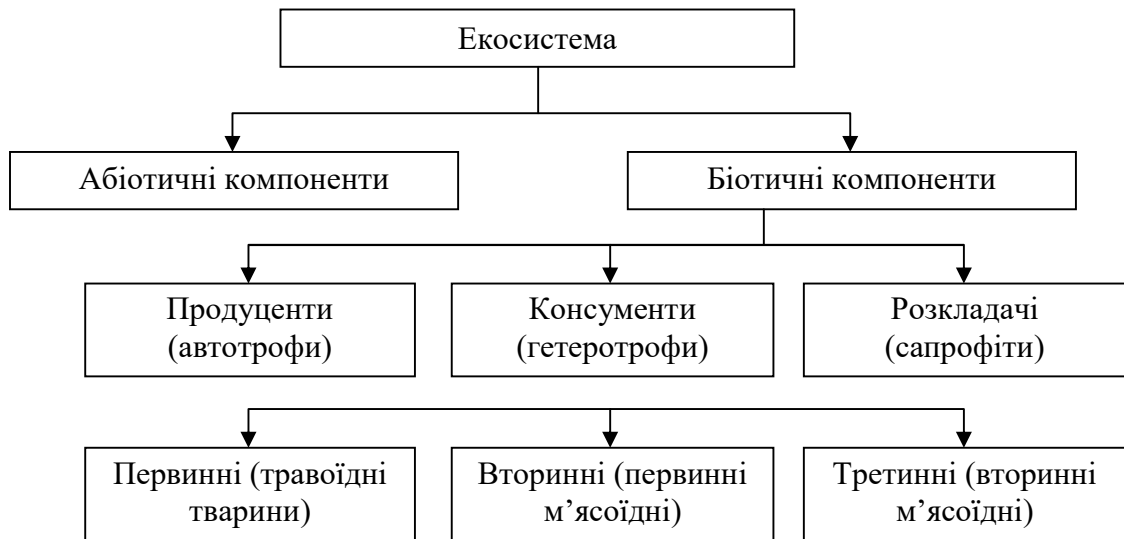

Рис. 1.5. Загальна схема організації біосистеми (сформовано автором за [463])

S. Štetić та I. Trišić вказують на важливість дослідження впливу на цінності екосистеми в межах туристичних напрямків, ефекти яких проявляються на всіх елементах навколишнього середовища у прибережних, міських і гірських районах [443]. Позитивні ефекти пов'язані із створенням нових робочих місць, підвищенням соціально-економічного рівня місцевого населення за рахунок комерціалізації місцевих продуктів, сприянням захисту і збереженню навколишнього середовища. Отож, туризм можна розглядати як одну з небагатьох альтернатив руйнуванню екосистеми, спричиненому технологічним втручанням людини. Однак, не можна нехтувати і вірогідними

негативними ефектами через зростання споживання природних ресурсів, створення нових інфраструктур та накопиченням відходів життєдіяльності, що спричиняє до знищення усталених ландшафтів та інтродукції різних видів тварин і рослин. Відповідно, для захисту природних екосистем більшість країн світу звернулось до практики визначення природоохоронних територій (ПТ) та об'єктів, для яких на законодавчому рівні визначаються методи й інструменти екологічного захисту.

Слід звернути увагу на зауваження Ю. Бикової про існування колізій щодо наукових досліджень впливу техногенних втручань на природне середовище, адже намагання окремих науковців розв'язати наявні екологічні проблеми деколи призводять лише до їх ускладнення, що потребує формування відповідальності за наслідки і переосмислення вектору розвитку [17]. Загальною метою організації ПТ є забезпечення збереженості біорізноманіття видів і середовищ існування та сприяння збереженню національних ландшафтів, культурної спадщини та туристичних зон. Основу мережі ПТ зазвичай становлять національні парки, природні та біосферні заповідники, які ООН визначає як динамічну й інтерактивну мережу модельних територій для сталого розвитку, що поєднують охорону біорізноманіття середовищ існування, стаке використання природних ресурсів та екологічні дослідження [227].

Всесвітня мережа зареєстрованих UNESCO ПТ станом на 2017 р. охоплювала 669 об'єктів у 120 країнах, сукупна площа яких становить понад 680 млн га сухопутних, прибережних і морських територій із різним рівнем соціально-економічного розвитку та чисельністю населенням понад 207 млн осіб. Основним призначенням ПТ визначено сприяння реалізації Цілей сталого розвитку (ЦСР). Запропонувавши стратегію розвитку проєкту «Людина і біосфера», UNESCO підкреслила важливість поєднання потенціалу науковців для стійкого використання природних ресурсів, збереження біологічного розмаїття та забезпечення соціально-економічного розвитку на благо людини [227].

Отож, було сформовано концепцію біосферного резервату [145], особлива цінність якої зумовлюється можливістю синхронізованого екологічного управління ПТ та територіями за їх межами. На біосферні резервати було покладено місію стати центрами обміну досвідом для вивчення та популяризації підходів до збереження і сталого розвитку в регіональному масштабі, що вимагало від них поєднання трьох взаємопов'язаних функцій – збереження, розвитку та створення матеріальної бази шляхом кущового зонування території. Загальним критерієм для включення ПТ у структуру біосферного резервату є поєднання важливих для збереження біологічного різноманіття екосистем, притаманним біогеографічним регіонам, з урахуванням градації інтервенції людської діяльності. Функціонально зонування біосферного резервату передбачало виділення:

- 1) однієї або кількох основних ПТ, формально відведених для цілей довгострокового збереження (природні ядра);
- 2) прилеглих буферних зон;
- 3) зовнішньої транзитної зони (зони господарської діяльності людини), в якій забезпечення сталого розвитку покладалось на державні органи влади, місцеві громади та суб'єкти господарської діяльності [32, с. 8].

Така просторова організація системи біосферних резерватів дозволяє поєднувати в їх межах біологічну та культурну різноманітність і враховувати роль місцевих традицій в управлінні екосистемами.

Науковцями беззаперечно підтверджується роль системи державного управління в питаннях охорони, раціонального використання і відтворення природних ресурсів, для чого на органи державної влади і місцевого самоврядування на різних рівнях покладаються функції із забезпечення екологічно безпечного природокористування. Разом з тим, у науковій спільноті простежується певна відмінність у підходах до визначення державної екологічної політики (табл. 1.5).

Особливості визначення екологічної політики

Автори	Особливості трактування
1	2
N. Gunningham, D. Sinclair (1999) [306]	Формування державних стратегій, спрямованих на використання сильних сторін механізмів екологічного захисту, з одночасною компенсацією слабких сторін за допомогою додаткових інструментів
М. Андрієнко, В. Шако (2017) [6]	Регуляторна діяльність держави, спрямована на охорону, відтворення і невиснажливе використання природних ресурсів, ефективне природокористування та забезпечення норм екологічної безпеки
Законодавство України (2019) [164]	Система специфічних політичних, економічних, юридичних та інших заходів, що вживаються державою для управління екологічною ситуацією, забезпечення раціонального використання природних ресурсів на території України та забезпечення гармонійного, динамічно збалансованого розвитку економіки, суспільства, природи
І. Гаєвський (2019) [30]	Інструментарій належного функціонування людського співтовариства з огляду на його вплив на навколишнє середовище
Л. Сергієнко зі співавт. (2019) [181]	Комплекс законодавчо визначених цілей, завдань та інструментів їх досягнення для збереження, відтворення, ефективного використання й охорони природно-ресурсного потенціалу, забезпечення збалансованого природокористування
О. Беспалова (2020) [16]	Спектр правових та екологічних питань, що є запорукою забезпечення та підтримання екологічної безпеки, гармонійних та усталених відносин між державою та громадянами
Г. Буканов (2020) [27]	Політика впровадження екосистемного підходу з метою забезпечення прав громадян на безпечне навколишнє середовище, збереження і відтворення природних екосистем
С. Чернік (2020) [211]	Система цілей та інструментів державного впливу, що базується на принципах сталого розвитку та нормативно-правових документах, схвалених на міжнародному та національному рівнях
R. Werdingtyas et al. (2020) [481]	Втручання уряду для управління та покращення компромісів у соціальних та екологічних системах за допомогою різних політичних інструментів
М. Ярошенко (2021) [217]	Законодавчо визначена система цілей і заходів щодо забезпечення раціонального екологічно безпечного природокористування, створення сприятливих умов для забезпечення здоров'я людини, збереження й відтворення навколишнього природного середовища
І. Тарасенко, О. Тарасенко (2022) [193]	Інтеграція зусиль з метою об'єднання ресурсного потенціалу та наукових здобутків для забезпечення ефективності реалізації важливих для країни, окремих регіонів і територіальних громад природоохоронних проєктів
European Parliament (2023) [284]	Важлива концепція європейської політики та багаторічна програма дій, що інтегрує проблем навколишнього середовища в інші сфери життєдіяльності

1	2
E. Bueren (2024) [252]	Будь-який захід уряду, корпорації чи іншої державної або приватної організації щодо впливу діяльності людини на навколишнє середовище, зокрема ті заходи, які спрямовані на запобігання або зменшення шкідливого впливу діяльності людини на екосистеми

Джерело: систематизовано автором

Проаналізувавши погляди науковців, доходимо висновку, що основним завданням екологічної політики є точна ідентифікація фактичного стану екологічних проблем та умов сталого природокористування для формування адекватних інструментів впливу, здатних подолати взаємопов'язані проблеми природоохоронного характеру. Т. Olivier et al. вказують, що для досягнення цілей вирішення складних, наскрізних соціально-екологічних проблем зазвичай використовують декілька інструментів екологічної політики, які працюють як частина ширшої конфігурації інструментів управління ресурсами [388]. Стан соціально-екологічної системи, таким чином, можна визначити як функцію управління ресурсами з накопиченими інструментами політики, а самі інструменти – як правила взаємодії в межах соціально-екологічної системи. R. Werdiningtyas et al. запропонували чотирьохрівневу схему взаємодії між соціально-біофізичними системами та державним втручанням (рис. 1.6), у якій зовнішні фактори представлено на першому (природні зміни) та четвертому (соціальні, економічні та політичні умови) рівнях. Природні зміни впливають на стан екосистеми (другий рівень), а зміни соціально-економічних і політичних умов – на соціальну систему (третій рівень) [481].

Варто погодитись із зауваженням О. Беднарського щодо важливості критичного аналізу міжнародного досвіду реалізації екологічної політики для ідентифікації успішних підходів, механізмів і найефективніших практик для їх подальшої адаптації до українських реалій [11]. Норми, якими визначаються національні політики захисту ПТ, на сьогодні можуть вважатись доволі усталеними.

рішень за допомогою системного міждисциплінарного підходу. Зокрема, усі федеральні агентства мають підготувати докладні заяви з оцінкою впливу на навколишнє середовище й альтернативи основним федеральним діям, які значно впливають на навколишнє середовище. Координацію та нагляд за впровадженням політики захисту навколишнього середовища покладено на спеціально створену Президентську раду [32].

Європейська екологічна політика ґрунтується на принципах запобігання та ліквідації шкідливих впливів на природне середовище. ЄС визнає існування складних екологічних проблем, що потенційно можуть впливати на зміни клімату, втрату біорізноманіття та виснаження ресурсів. Тому в межах політики збереження довкілля у 2019 р. було укладено Європейську зелену угоду [452], яка стала своєрідним «драйвером» економічного зростання 27 країн, що є членами ЄС. Розуміння важливості управління ПТ підтверджується тим фактом, що з 88 нормативно-правових правочинів, розглянутих чи ухвалених Європейською комісією в межах Європейської зеленої угоди (станом на 01.05.2024 р.), 41 – тою чи іншою мірою регулювали питання їх екологічного захисту (додаток А, табл. А.1). Разом з тим, спільна екологічна політика обмежується принципом субсидіарності та вимогою одностайності щодо питань фіскалізації, містобудування, сільського планування, землекористування, управління водними ресурсами, вибору джерел енергії та структури енергопостачання [284].

Європейський Союз займає провідне місце у сфері міжнародних екологічних переговорів і бере участь у великій кількості глобальних, регіональних і субрегіональних багатосторонніх угод, що стосуються збереження природи та біорізноманіття, протидії зміні клімату й контролю транскордонного забруднення повітря і води. ЄС став учасником Конвенції про міжнародну торгівлю видами, що перебувають під загрозою зникнення, й ініціатором кількох важливих міжнародних угод, прийнятих на рівні ООН, зокрема Порядку денного сталого розвитку до 2030 р., Паризької угоди про

зміну клімату та Сендайської рамкової програми щодо ризиків стихійних лих [284].

У Великій Британії після виходу з ЄС управління ПТ регулюється ухваленим у 2021 р. Законом про навколишнє середовище [281], який надає уряду повноваження встановлювати обов'язкові цілі, зокрема щодо якості повітря, води, біорізноманіття та скорочення відходів. Закон є засобом для низки різних екологічних політик Міністерства навколишнього середовища, продовольства та сільських справ і встановлює правову базу для реформ місцевих органів влади у сфері переробки відходів, а також створює нові статутні обов'язки для місцевої влади з питань відновлення природи, встановлюючи правила взаємодії між центральною та місцевою владою щодо покращення навколишнього середовища.

Окремо слід виділити особливості політики управління сталим розвитком ПТ у Скандинавських країнах, яка спрямована на зменшення деградації біорізноманіття, пом'якшення змін клімату та зниження рівня забруднення. Екологічні ініціативи і природоохоронні заходи Швеції, Ісландії, Норвегії, Фінляндії та Данії є взаємоузгодженими, що збільшує їх ефективність з точки зору забезпечення синергії, однак все ж таки не тотожними, адже залежать від таких факторів, як політико-соціальний ландшафт кожної з цих країн щодо клімату, біорізноманіття та забруднення.

Майже 70 % території Швеції вкрито лісами і 10 % території суші складають озера та річки. Відповідальність за виконання та забезпечення охорони навколишнього середовища несуть 290 муніципалітетів. Основними органами з охорони навколишнього середовища є Агентство з охорони навколишнього середовища, Хімічне агентство й Агентство з морського та водного господарства [403]. У Швеції діє екологічний кодекс, який є правовою основою для сприяння сталому розвитку ПТ та охоплює положення щодо управління землею та водою, експлуатації водних ресурсів, збереження біорізноманіття, охорони природи, управління відходами й екологічно небезпечної діяльності. Як додаток до кодексу, шведський парламент прийняв

кілька екологічних цілей, розділених на ціль покоління, етапні цілі та 16 цілей якості навколишнього середовища. У 2014 р. була прийнята Шведська стратегія біорізноманіття та екосистемних послуг, у межах якої передбачено врахування екосистемних послуг під час розроблення планів «зеленої» інфраструктури й управління природними та культурними цінностями з метою їх збереження. За захист, відновлення та моніторинг прісноводних і морських ресурсів відповідає Шведське агентство з морського та водного господарства.

В Ісландії лише 25 % земель вкрито рослинністю, що спричиняє до ерозії та деградації ґрунтів (39 % земель) та опустелення (35 % земель) [403], що зумовило створення в цій країні Служби охорони ґрунтів та Лісової служби для боротьби з цим явищем. За більшість питань, що стосуються охорони навколишнього середовища та охорони природи, відповідає Міністерство навколишнього середовища, енергетики та клімату. Найбільші ризики зміни клімату – це відступ льодовиків і підвищення рівня моря, зміни в морських екосистемах, включаючи підкислення океану, підвищений ризик зсувів і затоплення прибережних районів, а також підвищений ризик пожеж рослинності. Ісландія не є членом ЄС, але є частиною угоди про Європейську економічну зону, тому співпрацює з ЄС щодо кліматичного порядку денного та є учасником Паризької угоди. При цьому профіль викидів у цій країні відрізняється від інших, адже 75 % опалення й електроенергії забезпечується відновлюваними джерелами енергії (гідро- та геотермальна енергія). Національна стратегія збереження біорізноманіття була прийнята у 2008 р. У 2018 р. 56 видів рослин, 41 вид птахів і 6 видів ссавців було включено до Червоного списку Міжнародного союзу охорони природи (IUCN) видів, що перебувають під загрозою зникнення. Також Ісландія є членом групи біорізноманіття Арктичної ради.

Значну частину суші Норвегії займають ліси та гори, а океанські території в 6 разів перевищують площу суші. Попри те, що 18 % суші та 3 % морської території знаходиться під охороною, 289 видів живої природи включено до червоного списку Норвегії як такі, що перебувають під загрозою зникнення,

1504 види вважаються вразливими (загалом близько 30 % типів наземної природи) [403]. Загрозами для наземного біорізноманіття є землекористування, забруднення територій, інвазивні види, підкислення океану та зміна клімату. Ключові обов'язки щодо управління навколишнім середовищем покладено на муніципалітети. Норвегія є учасником Паризької угоди, співпрацює з ЄС для досягнення кліматичних цілей. У 2021 р. ухвалено План дій щодо зміни клімату на 2021-2030 рр., у якому визначено дії для досягнення мети скорочення викидів на 55 % у 2030 р. У країні діє закон про управління біорізноманіттям від 2009 р., який є правовою основою для охорони і призначення нових заповідних територій.

Близько 2/3 території Фінляндії вкрито лісами, озера та ріки займають ще 10 % [403]. За регіональне здійснення охорони навколишнього природного середовища, охорону природи, моніторинг навколишнього природного середовища та водних ресурсів відповідальність несуть 15 центрів економічного розвитку, транспорту й екології. У 2019 р. було внесено зміни до законодавства про охорону навколишнього природного середовища, яке на сьогодні також переглядається Міністерством навколишнього середовища. Природоохоронні заходи спрямовуються на заліснення пустирів і зволоження ґрунтів на колишніх торфовищах. Фінляндія бере участь у великих програмах збереження біорізноманіття, зокрема Helmi Habitats Program [469].

Данське екологічне регулювання здійснюється на державному, регіональному та муніципальному рівнях, загальну відповідальність за екологічні та природоохоронні питання у просторовому плануванні покладено на Міністерство навколишнього середовища. Норми, що стосуються збереження біорізноманіття, закладено в законодавстві про охорону природи, водотоки, лісове господарство та планування. Муніципальні плани кліматичних дій розробляються за міжнародним стандартом «The Climate Action Planning Framework». Уряд намагається інтегрувати охорону природи та біорізноманіття в кліматичні зусилля, використовуючи фінансовані ЄС масштабні проєкти, спрямовані на впровадження інновацій, здатних забезпечити синергію між

природними цінностями й адаптацією до клімату. Основна увага приділяється захисту видів, що знаходяться під загрозою зникнення (у 2019 р. 4439 з 13,3 тис. видів тварин, рослин і грибів були включені до червоного списку IUCN), призначенню охоронюваних територій і створенню національних парків.

Оскільки головною метою політики екологічного регулювання Японії проголошено захист здоров'я нації та збереження навколишнього середовища людини, регуляторні акти цієї держави зосереджені насамперед на регулюванні шкідливих викидів промислових підприємств, впровадженні заходів протидії небезпечним забруднювачам повітря та визначення допустимої межі автомобільних вихлопних газів. Основний закон про навколишнє середовище встановлює принципи та напрями формування екологічної політики, на його основі прийнято Базовий екологічний план, у межах якого систематично уточнюються заходи, які мають вживатись національними та місцевими органами влади, та дії громадян, підприємств і залучених сторін, а також шляхи та засоби ефективного проведення екологічної політики [283]. Регуляторні заходи запобігання забрудненню середовища передбачають встановлення стандартів щодо забруднення повітря, води, ґрунту, створення шуму або вібрації, забору підземних вод. Економічні заходи для запобігання втручанням у збереження навколишнього середовища розробляються для заохочення суб'єктів підприємництва до зниження навантаження на навколишнє середовище, включаючи надання цільової економічної допомоги. Крім того, Агентство з навколишнього середовища впроваджує допоміжні заходи з підтримки Міжнародного центру екологічних технологій як основної організації для відповідної передачі технологій для збагачення та зміцнення системи природоохорони для реалізації сталого розвитку в країнах Азійсько-Тихоокеанського регіону, які стикаються з проблемами зростання населення, прискореного споживання ресурсів, погіршення природного середовища тощо, що зумовлює розроблення заходів збереження та необхідність суспільного діалогу про подальші шляхи екологічної політики.

Як видно з представленого аналізу, попри певні розбіжності в цілях та інструментах реалізації національних політик природозбереження різних країн, у загальному всі вони спрямовані на забезпечення можливості для людства безпечного природокористування в теперішній час і в майбутньому. Слід також визнати, що питання екологічного характеру залишаються в центрі уваги не тільки державних органів управління країн, але і недержавних організацій та міждержавних незалежних об'єднань, діяльність яких зосереджується на захисті навколишнього середовища та лобіюванні сталого глобального розвитку з позицій соціальної справедливості, екологічної безпеки й економічної стабільності.

Так, наприклад, громадська організація «Germanwatch» відзначається понад 30 роками досвіду успішних еколого-соціальних проєктів, що дозволяє сприймати цю міжнародну організацію в якості важливого агента громадянського суспільства, чия робота має значний вплив у боротьбі зі змінами клімату і розвитку глобальної політики природозбереження. Зокрема, з 2005 р. Germanwatch щорічно публікує Індекс ефективності зміни клімату, який є незалежним інструментом моніторингу зусиль урядів і прогресу 63 країн, оцінюючи показники за чотирма категоріями: викиди парникових газів (40 % загального рейтингу), відновлювані джерела енергії (20 %), використання енергії (20 %) та кліматична політика (20 %). У 2024 р. найкращого рейтингу досягла Данія, посівши четверте місце (за висновками аналізу, жодна країна не досягла достатніх результатів у всіх категоріях для отримання найвищих оцінок), п'яте та шосте місця посідають Естонія та Філіппіни [451]. Інший напрям глобального дослідження Germanwatch стосувався рейтингу кліматичного ризику, однак останні 3 роки ці дослідження не проводяться.

Екологічні проблеми України пов'язані насамперед із усталеним сприйняттям суб'єктами господарювання первинності економічної доцільності над пріоритетами природокористування, через що у структурі економіки спостерігається дисбаланс розвитку енергозберігаючих і ресурсоємних галузей, які чинять негативний вплив на довкілля. Серед інших впливових негативних

чинників варто вказати на недостатнє сприйняття суспільством важливості сталого розвитку і переваг екологічного використання природних ресурсів. Отож, метою державної екологічної політики визначено досягнення чистого і безпечного довкілля, збалансованого природокористування, збереження та відновлення природних екосистем [164].

Україна як країна-член ООН доєдналась до більшості глобальних програм забезпечення ЦСР, започаткувавши інклюзивний процес адаптації його цілей [209] із урахуванням специфіки вітчизняного розвитку, що особливо важливо з огляду на реалізацію Угоди про асоціацію з ЄС [203]. Відтак урядом України було прийнято певні зобов'язання в сфері екології та природокористування, які стосуються збереження, захисту, поліпшення і відтворення якості природного середовища, раціонального використання природних ресурсів, участі у вирішенні глобальних проблем довкілля. Відповідно до цих зобов'язань у 2015 р. ухвалено Стратегію сталого розвитку «Україна-2020» [169], у 2019 р. – законодавчо визначено основні засади державної екологічної політики [164]. Державна екологічна політика України орієнтована на стратегічне досягнення (табл. 1.6) ЦСР [209] шляхом інтегрування екологічних вимог під час державного планування, збалансованість економічної, екологічної та соціальної складових розвитку, міжсекторальне партнерство та залучення стейкхолдерів для комплексного моніторингу, прогнозування і підтримання екологічної рівноваги на території України [164].

Водночас слід зазначити про надзвичайний негативний вплив повномасштабної війни на можливості реалізації екологічної політики України і сталого природокористування. І. Тарасенко й О. Тарасенко підкреслюють, що збитки екологічного характеру та критичний рівень природної і техногенної небезпеки за українським і міжнародним правом мають ідентифікуватись як прояви екоциду [193].

Стратегічні цілі й завдання державної екологічної політики України

Ціль	Завдання
1	2
Ціль 1. Формування в суспільстві екологічних цінностей і засад сталого споживання та виробництва	- упровадження екологічної освіти та виховання; - підвищення рівня поінформованості суспільства щодо значення, переваг та інструментів сталого споживання і виробництва, стану, цінностей і заходів для збереження біорізноманіття; - забезпечення взаємодії між науковцями та державними органами і практичної реалізації результатів екологічних досліджень; - розвиток міжсекторального партнерства, залучення стейкхолдерів, громадськості до реалізації природоохоронної політики; - забезпечення екологічних прав та обов'язків громадян.
Ціль 2. Забезпечення сталого розвитку природно-ресурсного потенціалу України	- упровадження інструментів сталого споживання і виробництва; - вдосконалення системи кадастрів, статистичної звітності з використання природних ресурсів; - створення екологічно й економічно обґрунтованої системи платежів за використання природних ресурсів; - зменшення втрат біологічного та ландшафтного різноманіття, невиснажливе використання та збереження природних ландшафтів; - збереження та відновлення видів тваринного і рослинного світу; - збільшення та розширення територій природно-заповідного фонду; - зменшення негативного впливу урбанізації на природне середовище; - стале управління водними ресурсами; - покращення стану уражених екосистем; - впровадження систем екологічного управління на підприємствах, поліпшення екологічних характеристик продукції, сертифікації та маркування за міжнародними стандартами; - розвиток інфраструктури управління відходами; - упровадження технологій електронного урядування в екологічній сфері.
Ціль 3. Забезпечення інтеграції екологічної політики у соціально-економічний розвиток України	- розвиток галузевих стратегій щодо покращення якості повітря, води; - управління водними ресурсами, включаючи морське середовище, запобігання забрудненню підземних вод; - збереження озонового шару, запобігання зміні клімату; - управління відходами, повернення у господарський обіг ресурсоцінних матеріалів; - обмеження використання окремих виробів із пластику у харчовій промисловості; - забезпечення охорони та захисту природи; - зменшення промислового забруднення та ризиків промислових аварій; - збереження біорізноманіття та ландшафтів; - інтеграція екологічної складової до програм загальнодержавного, галузевого, регіонального та місцевого розвитку; - усунення прямої залежності економічного зростання від збільшення використання природних ресурсів; - стимулювання впровадження суб'єктами господарювання екологічно чистого, ресурсоефективного виробництва й екологічних інновацій; - упровадження сталого низьковуглецевого розвитку всіх галузей економіки;

1	2
	- включення питань щодо цінності біорізноманіття в національні, місцеві, стратегічні, програмні документи та плани розвитку економіки та її галузей; - упровадження систем екологічного управління, добровільної екологічної сертифікації, маркування продукції, екологічного аудиту.
Ціль 4. Зниження екологічних ризиків, мінімізація їх впливу на екосистеми та соціально-економічний розвиток	- зниження рівня забруднення атмосферного повітря та вод; - регулювання промислового вилову водних живих ресурсів у межах територіальних вод і внутрішніх водоймах України; - зменшення антропогенного впливу на екосистеми морів; - покращення якості ґрунтів, підвищення їх родючості; - управління екологічним ризиком на основі його моделювання в режимі реального часу із залученням інформаційних технологій; - запобігання розповсюдженню інвазійних видів і контроль за появою та розповсюдженням таких видів у природних екосистемах; - мінімізація негативних впливів агрохімікатів на флору, фауну та здоров'я людини; - запобігання неконтрольованому вивільненню генетично модифікованих організмів у навколишнє природне середовище; - формування екологічної складової державної системи захисту критичної інфраструктури України; - упровадження сталої системи управління відходами та небезпечними хімічними речовинами.

Джерело: сформовано автором за [164]

Відтак зусилля науковців у даний час спрямовані на пошук адекватних ситуації механізмів та інструментів реалізації державної екологічної політики, її адаптації до стратегічних пріоритетів післявоєнного відновлення. Особлива роль у цьому відводиться залученню стейкхолдерів та активізації державно-приватного партнерства. Українським законодавством права й обов'язки сторін такого партнерства чітко визначені [151], що дозволяє розглядати його в якості дієвого механізму реалізації природоохоронних проєктів за концесійними договорами або угодами про спільну діяльність.

Загальна схема державно-приватного партнерства у природоохоронній сфері охоплює:

- пошук потенційних партнерів;
- оцінювання відповідності проєкту ЦСР та стратегічним інтересам суб'єктів екологічного захисту;
- переговори та розподіл ролей між учасниками проєкту;

- залучення стейкхолдерів (зокрема виконавців наукових досліджень);
- проміжний моніторинг і заключний контроль результатів реалізації проєкту, оцінювання його екологічної та соціально-економічної результативності.

Водночас дотепер в Україні залишаються нерозробленими інструменти інституційного регулювання розвитку туристичних дестинацій на ПТ щодо стимулювання державно-приватного партнерства та спільного інвестування розвитку туризму. Л. Івашова вказує, що хоча на загальнодержавному рівні туризм визнається пріоритетною галуззю економіки із відповідним розробленням державної стратегії та цільових програм її реалізації, а на регіональному рівні проголошується урядова співпраця в межах конкретних проєктів, реальних угод між державою і представниками туристичних дестинацій укладається вкрай мало [58]. Втім зазначимо, що у більш економічно розвинених країнах науковцями відзначається подібний дисонанс між проголошеними намірами і реальною практикою державно-приватного партнерства в управлінні розвитком туристичних дестинацій, яка зазвичай реалізується лише у вузькоспеціалізованих проєктах. Це, зокрема, підтверджується аналізом польського досвіду, представленого К. Wolniakowska й О. Ławińska [485], працею естонських дослідників Т. Pilving et al. [400], напрацюваннями китайських науковців W. Xiong et al. [488], португальських економістів D. Ross і G. Saxenab [425]. Аналіз цих публікацій свідчить про певне посилення останніми роками приватно-інституційної співпраці у питаннях розбудови ПТ, однак питання набуття досвіду розвитку туристичних дестинацій залишаються практично поза увагою.

Отож, на нашу думку, є всі підстави стверджувати, що екологічна політика України загалом відповідає концепції сталого розвитку. Тим не менше, з огляду на вимоги сталого розвитку та наявність не завжди прогнозованих і нелінійних впливів людської діяльності на екосистеми, наслідки яких не завжди є прогнозованими у віддаленій перспективі, існує необхідність обґрунтування нових багаторівневих підходів для управління ПТ.

Актуальним є запозичення позитивного міжнародного досвіду. Практики країн ЄС, Скандинавського регіону, Японії, США засвідчують ефективність поєднання державного регулювання, участі місцевих громад і приватного сектору в управлінні природоохоронними територіями. Їхній досвід демонструє, що системне екологічне планування, орієнтоване на міждисциплінарний підхід і довгострокові цілі, дозволяє не лише мінімізувати деградацію екосистем, а й створювати умови для сталого соціально-економічного розвитку. Україні варто не лише адаптувати ці моделі до власного контексту, а й активізувати розвиток національних механізмів державно-приватного партнерства як ключового інструменту реалізації екологічних ініціатив у поствоєнний період.

1.3. Теоретичний базис дослідження розвитку туризму на природоохоронних територіях

ПТ є ключовим компонентом глобальної та більшості національних стратегій сталого розвитку, а туризм на них є важливою частиною світової індустрії туризму, масштаб і вплив якої на можливості сталого розвитку туризму є предметом наукового інтересу нашого дослідження. Попри те, що туризм на ПТ (UN Tourism пропонує для цього феномену назву *natural tourism* – природний туризм) здатен забезпечувати відвідувачам унікальну можливість зв'язку із цінностями, занурення в життя дикої природи чи автентичної культури дестинації, що робить його потенційним «драйвером» для їх збереження і розвитку, на сьогодні існують суттєві прогалини у науковому обговоренні проблеми сталого розвитку туризму на ПТ. Погодимося із твердженням S. Silva et al., що природний туризм на сьогодні є одним із основних сегментів світового туризму [437], адже його частка у глобальному туристичному ринку, за оцінками UN Tourism, в останні роки сягає до 20 % [278].

Проаналізувавши за допомогою бібліометричного інструменту Bibliometrix наукові дослідження з особливостей управління туризмом (1846 статей оглядового і дослідницького характеру у виданнях, індексованих Scopus або Web of Science у період 2019-2024 рр., в яких серед ключових слів було зазначено природний туризм), ми виявили такий розподіл фокусу дослідницької уваги (за спаданням): екотуризм – збереження природного середовища та біорізноманіття – ПТ, рекреація та зміна клімату – управління сталим розвитком – управління екосистемними послугами. Отож, можна припустити, що природному туризму дослідники надають вирішальну роль у сталому розвитку. Щодо проблем розвитку ПТ, це достатньо популярна тема сучасних досліджень, однак їх аналіз свідчить про неоднозначність характеристик, неоднорідність понять, змісту та цілей розвитку, а також недостатньо охоплює аспекти, пов'язані саме з туризмом. Відтак можна говорити про потребу у всебічному ґрунтовному аналізі наукової думки для формування цілісного бачення сталого розвитку туризму на ПТ.

Природний туризм охоплює всі форми туризму, засновані на природі, в яких основною мотивацією туристів є спостереження за природою та традиційними культурами, що перевалюють на ПТ [278]. Водночас йому притаманні особливі характеристики:

- організацією займаються спеціалізовані туроператори для невеликих груп туристів;
- покликаний мінімізувати негативний вплив на природне та соціокультурне середовище;
- підтримує захист природних територій як об'єктів туризму;
- забезпечує економічні вигоди для місцевих громад;
- сприяє обізнаності щодо збереження природних і культурних цінностей серед туристів та місцевих мешканців [437].

Стабільне зростання туристичної зацікавленості у подорожах ПТ підтверджується щорічним зростанням відвідувань, зокрема у 2023 р., за даними UN Tourism, їх кількість становила понад 8 млрд, а капіталізація цього

виду туризму склала близько 600 млрд дол. США [278]. Економічний ефект забезпечується здатністю генерувати дохід дестинацій і створювати робочі місця для зростання добробуту місцевого населення. Відтак встановлення та підтримання належного управління розвитком туризму на ПТ, визначення дієвих механізмів управління і відповідальності є необхідною умовою забезпечення майбутньої ефективності цих територій. Більше того, стверджуючи про важливість концептуалізації туризму на ПТ, ми маємо на увазі саме стійкий туризм, який інтегрально враховуватиме «поточний стан і можливі майбутні економічний, соціальний та екологічний впливи, задоволення потреб туристів, потреби галузі, проблеми природного середовища і приймаючої громади» [372]. Тобто, насамперед, такий туризм має сприяти збереженню навколишнього середовища в довгостроковій перспективі, що повністю співвідноситься із визначенням IUCN ПТ як точно визначеного географічного простору, визнаного, призначеного та керованого шляхом юридичних чи інших ефективних інструментів для досягнення довгострокового збереження природи з пов'язаними екосистемними послугами і культурними цінностями [408]. Спираючись на фундаментальні принципи IUCN, мету сталого туризму на ПТ можна визначити як поєднання захисту екологічних та/або культурних цінностей дестинації з повагою до прав місцевих громад і власну соціокультурну автентичність.

Станом на травень 2024 р. у Всесвітній базі даних про охоронювані території було зареєстровано 295,5 тис. ПТ (з них 283,5 тис. полігонів та 12,0 окремих об'єктів) у 244 країнах світу (додаток Б., рис. Б.1), у т. ч. в Україні до повномасштабної війни налічувалось 5622 офіційно задокументованих ПТ [409].

Територіальне збереження є важливим чинником досягнення ЦСР та боротьби з втратою біорізноманіття. Однак це стосується не лише юридично визначених ПТ, але й будь-яких інших, на яких можна управляти розвитком туризму для досягнення стійких довгострокових результатів щодо захисту екосистем і культурної цінності.

Стратегія ЄС щодо збереження біорізноманіття до 2030 року передбачає захист чи відновлення не менше 30 % суші та морських територій для забезпечення екологічної цілісності, однак до початку повномасштабної війни Україні площа ПТ становила 12,96 % для суші та 9,24 % для моря (додаток Б., рис. Б.2).

Отож, створення і розвиток ПТ є розповсюдженою у світі стратегією збереження біорізноманіття, покликаною підтримувати ЦСР щодо забезпечення екологічної стійкості територій (ціль 11), переходу до раціональних моделей споживання і виробництва (ціль 12), боротьби зі змінами клімату та їх наслідками (ціль 13), збереження і раціонального використання морських ресурсів (ціль 14), захисту та відновлення екосистем суші, їх раціонального використання, зупинки процесу втрати біорізноманіття (ціль 15) [209].

Водночас як вказують L. Blanco-Cerradelo et al., цілі управління розвитком ПТ безупинно модифікуються, до збереження ландшафтної цінності, біорізноманіття та середовищ існування долучились наукові, культурологічні, освітньо-пізнавальні, рекреаційні цілі, досягнення яких потребує більшої доступності екологічних послуг і сталого використання екосистемних ресурсів [244]. R. Aerts et al., окрім того, зауважують про наявність соціокультурних й оздоровчих переваг рекреаційного використання ПТ [219], E. Hjerpe et al. – про важливу роль у контекстах поліпшення якості життя місцевого населення [313], J. Heslinga et al. – про забезпечення економічної динаміки та притоку інвестицій у розвиток туризму [312].

Законом України «Про туризм» надається визначення туризму як тимчасового виїзду туриста з місця постійного проживання в оздоровчих, пізнавальних, професійно-ділових чи інших цілях [173]. В Україні серед законодавчо визначених видів туризму, які стосуються сталого розвитку, можна виокремити культурно-пізнавальний, сільський, лікувально-оздоровчий, екологічний, гірський тощо [173]. А. Романова зауважує, що окремі традиційні форми туризму останніми роками втрачають популярність серед населення, інші трансформуються, об'єднуються або розгалужуються, і цей процес в

Україні, як і у всьому світі, триває безперервно [178]. Ця трансформація обумовлюється дією низки чинників, серед яких найважливішими є:

- зміна у тенденціях споживання та розвитку ринку туристичних послуг, яка призвела до зміщення пріоритетів у бік екологічності, збереження навколишнього середовища;
- стрімкий розвиток індустрії вражень, через що туристи намагаються не обмежуватись традиційним культурно-пізнавальним туризмом, а залучатись у контекст послуги у процесі подорожування;
- запит на екологічне споживання та культивування здорового способу життя спричинив до бурхливого розвитку екологічного й інших форм сталого туризму;
- зміна рівня глобальної небезпеки сформувала потребу в розвитку безпечних видів туризму, які здатні мінімізувати вплив військових і техногенних ризиків [178].

Зауважимо, що в наукових дискусіях щодо розвитку туризму на ПТ у якості синонімів природного туризму подекуди використовуються інші терміни, як екотуризм [8; 53; 131; 445], етичний або відповідальний туризм [57; 186; 393]. Ми ж наголошуємо на існуванні суттєвих відмінностей між зазначеними поняттями. Так, туризму на ПТ притаманне використання характеристик продукту або контексту, до яких його інтегровано, тоді лексеми екотуризм, етичний чи відповідальний туризм завжди визначаються за допомогою характеристики впливу на соціальні та/або екологічні об'єкти. Отож, діапазон охоплення туризму на ПТ є надзвичайно широким, тобто цим терміном можна позначити будь-яку туристичну діяльність (будь-який вид туризму) на захищених природних територіях. Висловлене зауваження прямо співвідноситься із рекомендаціями TIES, яке пропонує вважати екотуризм чи відповідальну подорож сегментами сталого туризму на ПТ [482]. До подібного висновку дійшли й A. Salman et al., за висновками яких концепція екотуризму охоплює характеристики природності, збереження, освіти, сталості, розподілу

вигод і відповідальності, а отже, екотуризм слід вважати нормативною категорією в межах сталого туризму на ПТ [429].

Ще одне поширене в науковій літературі ототожнення термінів стосується сільського туризму, який TIES визначило як тип туризму, в якому туристичний досвід набувається через споживання спектру продуктів, пов'язаних із природою, сільською культурою та оглядом пам'яток [482]. Сільський туризм виконує важливі економічні й соціальні завдання та здатний позитивно впливати на інші сфери господарської діяльності. Його основою виступають природні багатства, культурна спадщина села, традиційний уклад життя й аграрна праця. Однією з ключових функцій цього виду туризму є збереження та промоція сільських територій як унікальних туристичних дестинацій, а також стимулювання їхнього розвитку.

Загалом сільський туризм вважається відносно безпечним для довкілля в контексті мінімального негативного впливу та відповідає принципам концепції сталого розвитку територій, отож може сприйматись як специфічна форма природного туризму, яка охоплює комплекс усіх видів діяльності й аспектів інтегрованого туристичного продукту. З огляду на глобальну економічну динаміку, планування та програмування для розвитку сталого сільського туризму є одним із нових викликів для зміцнення та відродження земель, які в іншому випадку не є конкурентоспроможними [498]. Погодимось також із твердженням Ю. Ставської про наявність взаємодії сільського зеленого туризму з рекреаційним і культурним споживанням [187], а отже, і про існування зв'язку між ним та туризмом на ПТ, однак зауважимо, що туристичні продукти сільського туризму слід радше розглядати як елемент перетворення ресурсів сільського способу життя, що суперечить принципу інтеграції в контекст, а отже, вказує на відсутність тотожності цих типів туризму.

Сталий туризм передбачає відповідальну подорож, котра потребує від туриста дотримання принципів захисту навколишнього середовища, біорізноманіття та поваги до культурних традицій туристичної дестинації [144]. Водночас TIES зауважує про активне соціально-економічне залучення

місцевого населення, що дозволяє організувати туристичний відпочинок на відносно непорушених природних територіях для пізнання культурних особливостей території [483].

Сталий розвиток туризму на ПТ активно збільшує частку ринку і може вважатись успішним прикладом реалізації загальної концепції сталого розвитку, який консолідується на міжнародному рівні як підхід, який слід використовувати, щоб зробити всі види туризму більш екологічними, соціально й економічно вигідними [84; 85]. Отож, цілком пояснюваною є активізація відповідних соціально-економічних досліджень, які здебільшого зосереджені на уточненні сутності сталості у контексті туризму на ПТ, визначенні методів та інструментів оцінювання його результативності, а також на перевірці авторських моделей розвитку й обґрунтуванні метрик розвитку на локальному, регіональному, національному чи міжнародному рівнях. Зокрема, дослідження Global Council for Sustainable Tourism (Глобальна рада сталого туризму) охоплюють питання прогнозування ризиків міжнародних подорожей, умов забезпечення безпеки та здоров'я туристів, практик з охорони природних об'єктів і їх захисту від надмірного техногенного впливу. Australia's Sustainable Tourism Cooperative Research Center (Австралійський Кооперативний дослідницький центр сталого туризму) відстежує понад 90 національних та регіональних стратегій сталого розвитку туризму, систематизуючи дані про інституційне середовище та результати аналізу витрат і вигод від втілення програм природного туризму в різних країнах. International Network of Sustainable Tourism Observatories (Міжнародна мережа обсерваторій сталого туризму при UN Tourism) відслідковує економічний, екологічний і соціальний вплив туризму на ПТ.

Теоретичні питання розвитку туризму на ПТ, навпаки, залишаються недостатньо дослідженими, однак можна стверджувати, що загальний фокус наукових інтересів зосереджено насамперед на вивченні проблеми аналізу місцевих суб'єктів туризму з огляду на загальну ефективність сталого розвитку, забезпечення стабільних доходів від туристичної діяльності, інноваційних

зрушень, інвестування, забезпечення зайнятості у туристичному секторі DESTИНАЦІЙ І РОЗВИТКУ туристичної інфраструктури. Організація різних форм сталого туризму на ПТ потребує врахування особливостей розвитку їх історико-культурних, природних, етнографічних та інших ресурсів. Водночас варто погодитись із зауваженням Н. Павліхи зі співавт., котрі вказують на поступову відмову наукової спільноти від традиційних підходів до вивчення розвитку туризму як відокремленої галузі економіки чи просторово-географічного утворення та щораз більшу зосередженість авторів на системному охопленні місії, завдань і перспектив розвитку туризму як цивілізаційного чинника [134, с. 6-7].

Зауважимо, що в науковій літературі дотепер існує термінологічна невизначеність щодо понять сталого туризму та сталого розвитку туризму, окремі автори навіть вважають ці поняття взаємозамінними. Так, наприклад, І. Соловій зі співавт., досліджуючи теоретико-методичні та практичні аспекти сталого туризму в Україні, формують рекомендації для сталого розвитку туризму [186]. На нашу думку, сталий туризм – це такий вид туризму, при якому забезпечується оптимальне використання ресурсів навколишнього середовища, підтримуються соціально-культурні особливості туристичних DESTИНАЦІЙ та спільнот, які там проживають, забезпечується життєздатність довгострокових економічних процесів з огляду на їхню вигоду для стейкхолдерів. Натомість під сталим розвитком туризму ми пропонуємо розуміти такі форми розвитку й управління туризмом, які не порушують сталість соціоекосистем, сформованих на територіях туристичних DESTИНАЦІЙ, тобто коли розвиток туризму не завдає шкоди довкіллю, суспільству й економіці (рис. 1.7).

Сталий розвиток туризму передбачає усвідомлену участь всіх зацікавлених сторін, а також політичне керівництво, щоб забезпечити широку участь і досягнення консенсусу. Досягнення сталого туризму є безперервним процесом та вимагає постійного моніторингу впливу, введення необхідних профілактичних і коригуючих заходів у разі необхідності [112].

Рис. 1.7. Вплив сталого розвитку туризму на соціально-економічний розвиток дестинації (систематизовано автором)

Більше того, сталий розвиток у туризмі на ПТ має передбачати позитивний загальний баланс екологічних, соціально-культурних та економічних ефектів від туризму та їх взаємовплив [374, с. 9]. Таким чином, сталий розвиток туризму має також підтримувати високий рівень задоволеності туристів і забезпечити певний для них досвід за рахунок підвищення їх обізнаності про проблеми сталого розвитку туризму. Слід зауважити, що ключовим моментом є зміна підходів до ціноутворення, оподаткування, темпів розвитку туризму й обсягів туристичних потоків, які в поєднанні з цілісним підходом і довгостроковим плануванням можуть стати дієвими механізмами реалізації стратегії сталого розвитку туризму.

Разом з тим, науковці відзначають і наявність певного антагонізму інтересів між використанням ПТ з метою туризму та збереженням середовища.

Так, W. Borrie et al. вказують, що на ПТ, створених у населених середовищах, інтегрована в повсякденне життя місцевих громад туристична діяльність зазвичай гармонійно поєднується із охороною та збереженням природних екосистем. Натомість, якщо ПТ засновано в «незайманих» природних середовищах, політика управління ними має спрямовуватись виключно на збереження біорізноманіття, що ускладнює взаємодію з туристичними організаціями, оскільки стійкість розвитку територій потребує певного компромісу між природоохоронними та комерційними цілями, на заваді чого стоїть орієнтація туризму на досягнення економічних вигод [246]. Діаметрально протилежну думку висловлюють Y. Leung et al., підкреслюючи, що туризм сприяє істотному зв'язку між відвідувачами та цінностями ПТ, у т. ч. завдяки продукуванню економічних вигод від надання екосистемних послуг, які в подальшому спрямовуються на фінансування охорони середовища [348].

Концепцію екосистемних послуг, яка спирається на принципи раціонального природокористування й останніми роками досить широко представлена в аналізі розвитку сталого туризму на ПТ з огляду на її залученість у науку, державну політику, багатонаціональні екологічні угоди та науково-політичні інтерфейси, можна розуміти як вигоди, створені екосистемами та отримані й використані людьми [264; 332; 419]. Концепція екосистемних послуг дозволяє включати цінність природних екосистем у процес ухвалення рішень, а закладені в ній еколого-економічні підходи забезпечують задіяння ринкових механізмів захисту середовища [3].

У 2015 р. Міжурядова платформа з питань біорізноманіття та екосистемних послуг IPBES представила нову, але пов'язану концепцію внеску природи людям [271], що спричинило до певної неоднозначності у сприйнятті спільних і відмінних характеристик між ними. З метою пошуку зв'язків і розбіжностей між цими концепціями А. Kadykalo et al. здійснили їх поелементний аналіз, виявивши певні збіги за концептуальними позиціями щодо світогляду, культури, цінностей, соціально-гуманітарного розвитку, потреб місцевого населення, впливу на природне середовище, узагальнених

перспектив та оцінювання, але водночас і певні розбіжності щодо контекстно-специфічних перспектив, реляційних цінностей, інклюзії та фреймінгу [332]). Отож, вплив цих концепцій на сталий розвиток туризму на ПТ можна вважати практично ідентичним, що дозволяє погодитись із пропозицією L. Bachi et al. сприймати екосистемні послуги як особливі нематеріальні туристичні послуги, які забезпечують фізичну, інтелектуальну та духовну взаємодію між просторами навколишнього середовища, культурними і рекреаційними практиками та зв'язками, встановленими в цих просторах [234].

Окремої уваги заслуговують наукові дослідження, присвячені проблемі оцінювання еколого-економічних ефектів екосистемних послуг, оскільки на сьогодні єдиної системи оцінювання таких послуг науковцями не запропоновано, хоча ООН питання оцінювання екосистем виділила окремим документом Millenium Ecosystem Assessment [276], наголосивши на прямих та опосередкованих вигодах екологічних систем для людини. Оцінювання ефектів екосистемних послуг зазвичай здійснюють за екологічним, економічним і соціальним напрямками [3] щодо забезпечуючої (продовольство, сировина, матеріали, вода), регулюючої (клімат, якість повітря, землі та води), підтримуючої (грунтоутворення, фотосинтез) і культурної (освітня, рекреаційна, культурна, духовна тощо) функцій [276]. Л. Сова запропонувала загальну структуру та методику оцінювання за функціональними ознаками [185], яку презентувала як адаптацію до українських реалій військового часу методики еколого-економічного обліку CICES, що охоплює такі категорії послуг, як забезпечення, регулювання та культурні [262]. Дослідження з питань ідентифікації різних типів екосистемних послуг у туризмі на ПТ здійснені Р. Norman et al., поєднали наявні наукові знання з практичним досвідом розвитку громад на окремих територіях [386], що дозволило виокремити просторові та часові характеристики і закономірності екосистемних послуг для оцінювання задоволеності туристів і привабливості дестинацій. Такий підхід, на нашу думку, може бути корисним для впорядкування взаємовідносин між людиною та природою на ПТ за принципами, на яких у соціумі зазвичай ґрунтуються

соціально-економічні взаємовідносини.

Управління сприйняттям туристами якості екосистемних послуг на ПТ є необхідною управлінською практикою для узгодження туристичних пропозицій з очікуваннями туристів. О. Хитра вказує на відносну ірраціональність споживчої поведінки туристів і водночас існування феномену їх «масової персоналізації», що в сукупності призводить до синтезу колективного споживчого враження та формування нового типу споживання, за якого цінність переноситься з продукту на способи його отримання і споживання [207]. Отож, формування відповідальної етичної поведінки туриста і спрямування його туристичного досвіду у бік задоволення від отримання екосистемних послуг (рис. 1.8) потребує цілеспрямованого управлінського впливу.

Рис. 1.8. Загальна схема формування задоволеності туриста від споживання туристичної послуги на ПТ (сформовано автором)

Водночас дослідження Н. Khawaldah надають більше розуміння про те, як туристи сприймають ПТ з огляду на їх бачення когнітивних, афективних і конативних компонентів і сприятливих атрибутів іміджу туристичної дестинації [338].

А. Pansari та V. Kumar стверджують, що використання стратегій залучення в управлінні формуванням задоволеності туриста від споживання послуги є основним фактором забезпечення стійкої конкурентної переваги туристичної компанії на ПТ [394]. У науковій літературі зазвичай досліджуються окремі аспекти залучення споживачів або працівників компанії [54; 329; 447] без охоплення цілісної перспективи шляхом їх інтеграції. Ця інтеграція забезпечує більш стійку конкурентну перевагу та керівні принципи і стратегії для менеджерів щодо розвитку та покращення взаємодії всередині фірми. Водночас Х. Nan et al. дослідили, що саме туристична компанія є постачальником платформи для залучення та фасилітатором взаємодії з іншими учасниками у спільному створенні вартості з використанням стратегій максимізації цінності для зацікавлених сторін. Турист у цій схемі взаємодії розглядається як основне джерело доходу компанії, за яким її працівники взаємодіють постійно і безпосередньо. У такому випадку логіка домінантної екосистемної послуги припускає, що на туриста покладається соціальна роль її співвиробництва (в процесі споживання), тоді як в економічному контексті турист залишається для компанії операційним ресурсом [310].

Оскільки туризм на ПТ несе ознаки творчої взаємодії надавача й отримувача послуги, можна припустити, що набуття креативного досвіду екосистемної послуги в конкретній дестинації охоплює як створення інноваційного продукту, так і втілення інноваційних концепцій розвитку туристичного ринку [101; 102]. Зазвичай у туристичній галузі орієнтація бізнесу на зміни ринкової кон'юнктури супроводжується впровадженням бізнес-стратегій реагування на мінливість попиту. Однак особливістю набуття креативного досвіду щодо дестинації є інтеграція цих стратегій із плануванням вузької спеціалізації (або диверсифікації набутих інноваційних досвідів) і впровадження спільних для всіх туристичних компаній дестинації засад дифузії нових знань. Позитивний ефект зосередження політики управління розвитком дестинації на можливостях накопичення і диверсифікації набутого досвіду за умов швидкоплинної кон'юнктури переконливо довели А. Benur і В. Bramwell

[239]. Таке бачення, на наш погляд, найкращим чином висвітлює поняття залученості як спільного створення цінності компанією та туристом через користування екосистемними послугами і дозволяє чітко визначати цілі й інструменти еколого-економічної взаємодії.

Важливий напрям у галузі туризму на ПТ висвітлюють наукові дослідження, присвячені питанням мотивації, задоволеності та сегментації туристів, адже вони дозволяють спрогнозувати моделі відвідування та сформувані відповідні управлінські впливи для зростання стійкості як туризму, так і самих територій. Зазначимо, що попри те, що практично всі дослідники сталого розвитку туризму вказують на важливість управління мотивацією туристів, на сьогодні ця тема щодо особливостей на ПТ є маловивченою. Зокрема, X. Ting та X. Aixín вказують на важливість дослідження моделей нормоактивації туристів на груповому рівні для кращого розуміння їх готовності брати участь у екологічному переоснащенні ПТ [458]. Рівні задоволеності туристів щодо отримання ними екологічного досвіду досліджували Р. Bhalla [240], С. Бардаш і Д. Черниш [8], проблеми взаємозв'язку задоволеності та надмірного туризму висвітлювали А. Sæþórsdóttir і С. Hall [428], А. Пильченко [141], впливу сприйняття якості та цінності екосистемних послуг на задоволеність – М. Oviedo-García [390]. Привабливість туризму на ПТ визначається чистотою повітря та води, сприятливим кліматом і навколишнім середовищем, незайманою природою, збереженою соціальною та культурною спадщиною, можливістю «занурення» в етнічні чи національні традиції, якісною інфраструктурою.

Взаємозв'язок між управлінськими практиками та задоволеністю є найбільш дослідженим сегментом управління мотивацією туристів, тут слід відзначити наукові роботи Л. Кучерявої [68], О. Хитрої [207], V. Tung et al. [464], R. Baniya et al. [236]. Розуміння напрямів удосконалення політики управління задоволеністю в туристичних дестинація саме на ПТ надають розробки X. Lv et al. щодо регулювання сенсорних вражень [352], J. Jiménez-Barreto et al. щодо управління брендами довіри [327], Z. Alrawadieh et al. щодо

управління іміджевими характеристиками DESTИНАЦІЇ [225].

Планування сталого розвитку туризму є важливим елементом запобігання деградації екологічних цінностей, адже негативні впливи на якість довкілля спричиняються саме неефективним управлінням природними ресурсами [92, с. 157-158]. Незважаючи на широкий спектр запропонованих авторами метрик сталого розвитку туризму на ПТ, ми стверджуємо про необхідність для кожної країни введення в систему аналізу показників, важливих для сталого розвитку національного внутрішнього туризму. Зокрема, для України в дослідженнях сталого розвитку туристичних DESTИНАЦІЙ на ПТ можна використовувати індикатори моніторингу ефективності реалізації програм стратегічного розвитку у сфері туризму із урахуванням вітчизняної специфіки [23]. У цілому ж, основним орієнтиром оцінювання має бути Європейська система індикаторів туризму для сталих напрямків (ETIS) [453], котра охоплює основні та додаткові індикативні показники у таких категоріях: управління місцем призначення; економічна результативність; соціальний та культурний вплив і вплив на довкілля (додаток В, табл. В.1), які в сукупності адекватно забезпечують цілісний підхід до сталого управління туристичними напрямками, заохочуючи залучення зацікавлених сторін до процесів моніторингу.

Аналіз спеціальної літератури показує розбіжність авторів у підходах до аналізу факторів сталого розвитку туризму на ПТ. Так, О. Чумаченко зі співавторами пропонують брати до уваги туристичний потенціал регіону, економічні зв'язки (мережеві, кластерні), роль туризму в місцевій економіці, туристичну інфраструктуру та туристичну привабливість [212], тоді як А. Mandić et al. вказують на першочергову доцільність аналізу усвідомлення екологічної відповідальності та проекологічної поведінки туристів [357]. Окрім того, І. Білецька та М. Барна зауважують про необхідність інноваційних змін в організаційно-управлінській, інформаційно-технологічній, фінансово-інвестиційній, маркетинговій та інфраструктурній складових туризму [18], які, на нашу думку, є важливими чинниками на різних етапах управління сталим розвитком туризму. Серед поодиноких досліджень значну цінність у

висвітленні інноваційного досвіду в окремих захищених природно-рекреаційних середовищах мають наукові роботи О. Довгаль і Н. Моїсєєвої [48], I. Kiniorska та P. Brambert [339], A. Sangchumrong [430], які надають краще розуміння можливостей і механізмів управління в туристичних дестинаціях. Водночас зауважимо, що комплексні проблеми управління інноваційним досвідом розвитку туризму на ПТ мало вивчаються науковим середовищем.

1.4. Особливості управління туризмом для забезпечення сталого розвитку природоохоронних територій

Динамічний розвиток туризму став одним із факторів прискореного формування туристично-рекреаційного сектору світової економіки. Втім, глобальні екологічні виклики та вплив збільшення обсягів туристичних потоків на можливість сталого розвитку туристичних дестинацій потребує особливої наукової уваги до питання пошуку інтегрованих підходів до управління туризмом, здатних сприяти збереженню природних ресурсів і біорізноманіття, покращенню якості життя місцевих громад, створенню нових робочих місць та збільшенню економічного добробуту регіонів.

Сучасні моделі управління туризмом акцентовані на досягненні соціальних та економічних цілей туристичного бізнесу при одночасному збереженні природних і культурних цінностей туристичних дестинацій для теперішнього та наступних поколінь, що зумовлює включення в управлінські практики таких специфічних компонентів, як екологічне просвітництво або навчання учасників еколого-захисній діяльності [95]. Створення вигідних соціально-економічних умов у районах туристичного відвідування розглядається в таких моделях у якості додаткових мотиваторів залучення місцевого населення до участі в екотуристичних ініціативах, а основні прояви принципів екологічності в управлінні забезпечуються шляхом:

- дотримання прийнятних норм антропогенного впливу туризму на туристичні дестинації;

- виконання вимог щодо екологічної сумісності використовуваних у туризмі транспортних засобів;
- дотримання правил поведінки туристів на ПТ;
- сертифікації екологічних маршрутів і послуг за міжнародно визнаними стандартами;
- використання екологічно безпечних туристичних практик і раціонального використання природних ресурсів [129].

Екологічний, економічний, соціальний і політичний фактори сприяли стрімкому поширенню еколого-захисних моделей управління туризмом у всьому світі, що втілювалось у відповідні глобальні, національні, регіональні або місцеві стратегії розвитку туризму. За даними Eurostat, глобальна частка екотуризму становила у 2023 р. 12-15 % загальної кількості туристичних напрямів, при цьому сектор демонструє щорічне зростання на 30 % [462]. Україна, з огляду на значні туристично-рекреаційні ресурси, володіє великим потенціалом для розвитку екологічного туризму, який UN Tourism виокремлює як ключовий напрям зростання вітчизняної туристичної галузі [278]. Екотуризм природно спонукає до інновацій, включаючи бізнес-активність у регіоні, новітні сервіси, оригінальні організаційні та маркетингові стратегії, а також специфіку процесів і різноманітність турпотоків. А сучасні туристи демонструють зростаючу потребу в екологічно орієнтованих і сталих формах туристичної діяльності [93; 377]. Однак, подальший прогрес у спрямуванні розвитку галузі на забезпечення сталості територій призначення потребує координації управлінських впливів у межах національної стратегічної політики, спрямованої на інноваційний соціально-економічний розвиток регіонів і збереження природного балансу. Особливості сучасного етапу розвитку суспільних відносин, потреба у стратегічному баченні перспектив технологічних інновацій в Україні на шляху європейської інтеграції зумовлюють потребу в обґрунтуванні нових теоретичних і практичних засад технологічної модернізації систем управління туризмом.

Функціонування туристичної галузі спричиняє різновекторні впливи на можливість сталого розвитку територій призначення, який M. Smith et al. запропонували визначати як інтегральну характеристику екологічної недоторканості, соціальної значущості та фінансової життєздатності [439]. Загалом дослідники доволі часто географічно пов'язують екологічно відповідальний туризм із ПТ [14; 59; 241], хоча досі існує розбіжність у їх науковому визначенні. Зауважимо, що в українському правовому полі поняття ПТ не визначено, законодавчі акти оперують семантично близькими поняттями територій та об'єктів природно-заповідного фонду [160; 167; 172]. Природно-заповідний фонд України охоплює організаційно виділені для збереження природної різноманітності та забезпечення екологічного балансу довкілля природні комплекси (природні та біосферні заповідники, національні і регіональні ландшафтні парки, заказники) та штучно створені об'єкти з особливою природоохоронною, науковою, естетичною чи рекреаційною цінністю [167].

Досліджуючи використання науковою спільнотою поняття сталого розвитку ПТ, ми зауважили, що воно охоплює ширші межі теоретико-методологічного та практичного застосування. Це підтверджують і результати здійсненого І. Ясінецькою зі співавт. аналізу концептуалізації поняття ПТ, яке виявило неоднорідне структурно-системне наукове бачення [218]. Зокрема, Л. Касперевич зауважує, що ПТ варто розглядати як багаторівневу і багатофункціональну ресурсозберігаючу систему з різним ступенем залучення природно-антропогенних ділянок до господарського використання та забезпеченням природоохоронних цілей [60]. О. Чумаченко зі співавт. дослідили основні засади управління ПТ у межах ЄС і вказали на необхідність системної державної підтримки та диверсифікації підприємницького господарювання для збереження біорізноманіття і розвитку екосистемних функцій таких територій [212].

Водночас у науковому середовищі зустрічаються й інші погляди на феномен ПТ, зокрема І. Гиренко зі співавт. описують їх як об'єкт

соціокультурного простору, наголошуючи на існуванні елементів культурного, духовного, морального й естетичного обслуговування особистості. Відповідно, автори наголошують, що управління туризмом на ПТ передбачає зусилля зі збереження цінності природних та історико-культурних об'єктів, забезпечення умов для рекреаційної діяльності в природних умовах і сприяння екологічному вихованню [34]. Н. Bhammar et al. запропонували ідентифікувати ПТ як чітко визначений географічний простір, керований за допомогою правових чи управлінських інструментів для досягнення тривалого збереження природи з пов'язаними екосистемними послугами та культурними цінностями [241]. І. Міщук запропонувала покласти у зміст поняття ПТ протилежні принципи збереження для нащадків недоторканої природи та надання можливості безперешкодного відвідування природних і культурних об'єктів із туристичною метою [119]. Систематизація наукових поглядів дозволяє розглядати ПТ як системну сукупність об'єктів природно-заповідного фонду, історико-культурної спадщини, елементів охоронних територій національної екомережі та рекреаційно-туристичних ресурсів.

Зростання туристичних потоків може призвести до інтенсифікації природокористування, виснаження земельних, водних, лісових й інших природних ресурсів, зміни природного середовища, забруднення відходами та стічними водами, втрати біорізноманіття, посилення соціальної нерівності та сезонності праці в місцевих громадах [499]. Водночас погодимось із зауваженням D. Noll et al., що екологічно відповідальний туризм може сприяти збереженню довкілля та забезпечувати соціальні й економічні вигоди місцевим громадам, мінімізуючи негативний вплив на природоохоронну територію [385].

Інтенсифікація процесів інтеграції України в європейську спільноту зумовила зміну орієнтирів і трансформаційних чинників розвитку туристичної індустрії, а прояви об'єктивних кризових тенденцій у галузі туризму визначили необхідність системного підходу до організації та регулювання в цій сфері, створення нової системної парадигми управління на засадах сталого розвитку. Комплекс правових, економічних, соціальних, екологічних, гуманітарних та

організаційних засад державної політики розвитку ПТ є складовою внутрішньої політики України і регулюється в межах вітчизняного і міжнародного законодавства (додаток В, табл. В.2). Відтак управління туризмом на ПТ здійснюється на двох рівнях: державного регулювання та безпосередньо на місці органом управління такої зони [117].

Принципи сталого розвитку стосуються екологічних, економічних і соціально-культурних аспектів розвитку ПТ, отож, основним завданням управління туризмом є встановлення балансу між цими вимірами для забезпечення їх довгострокової стійкості за рахунок інтеграції цілей економічного зростання з цілями соціального розвитку, забезпечуючи одночасно збереження унікальних природних та етнографічних особливостей. Водночас використання накопиченого досвіду інновацій туристично-рекреаційного напрямку для управління цільовими параметрами розвитку ПТ надає місцевим адміністраціям дієвий інструментарій об'єктивного оцінювання можливостей стратегічного розвитку територій для досягнення цілей економічного, соціального й екологічного характеру.

На макрорівні управління зосереджується, насамперед, на досягненні ефективного використання природо-ресурсного потенціалу шляхом інституційної підтримки або певних преференційних режимів діяльності суб'єктів підприємництва [109, с. 273]. Це визначає пріоритетне завдання державної підтримки туризму – сприяння комерціалізації наукових ідей та інноваційних рекреаційних технологій, здатних мінімізувати споживання невідтворюваних ресурсів для зменшення негативного впливу туризму на довкілля і забезпечення сталого розвитку територій призначення. Зауважимо, що у контексті управління туризмом на ПТ, сталість визначається не лише можливістю отримання довгострокових вигод, але й здатністю відновлення природних ресурсів, збереження місцевої культури, традицій і цінностей.

Розглядаючи особливості сталого розвитку ПТ у якості туристичних дестинацій, зауважимо, що важливим елементом вибору стратегії їх розвитку є визначення стадій життєвого циклу. Зіставлення розвитку дестинації з її

життєвим циклом вперше запропонував W. Christaller [260], а пізніше розвинув R. Butler, сформулювавши S-подібну модель циклу, згідно з якою дестинація за умов вільного ринку та стійкого попиту проходить 5 еволюційних стадій: дослідження (exploration), залучення (involvement), розвитку (development), зміцнення (consolidation) і стагнації (stagnation) [255], причому остання стадія передбачає можливість розвитку різних сценаріїв (рис. 1.9). Головними показниками переходу між стадіями є різка зміна кількості туристичних прибуттів, стану природного середовища та туристичної інфраструктури, ставлення місцевого населення до туристів.

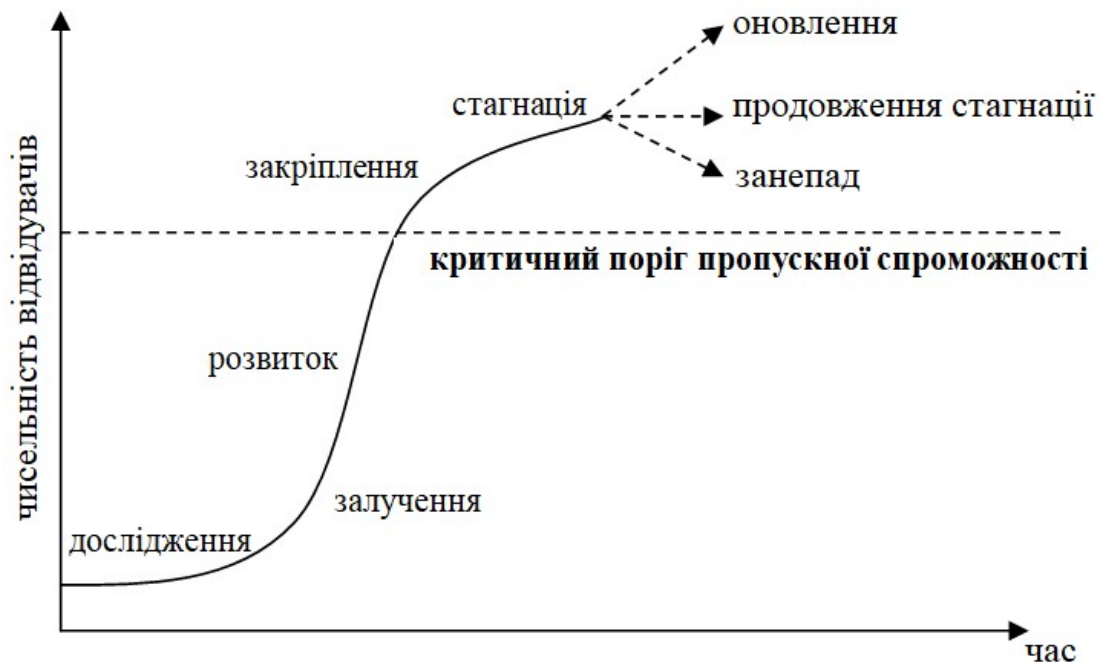

Рис. 1.9. Життєвий цикл туристичної дестинації (побудовано автором на основі моделі R. Butler [255])

Зазначимо, що детермінізм моделі R. Butler став основною причиною її критики у науковій спільноті [326; 438], тим не менше, на її основі D. Weaver та L. Lawton запропонували альтернативні сценарії управління життєвим циклом туристичної дестинації (рис. 1.10).

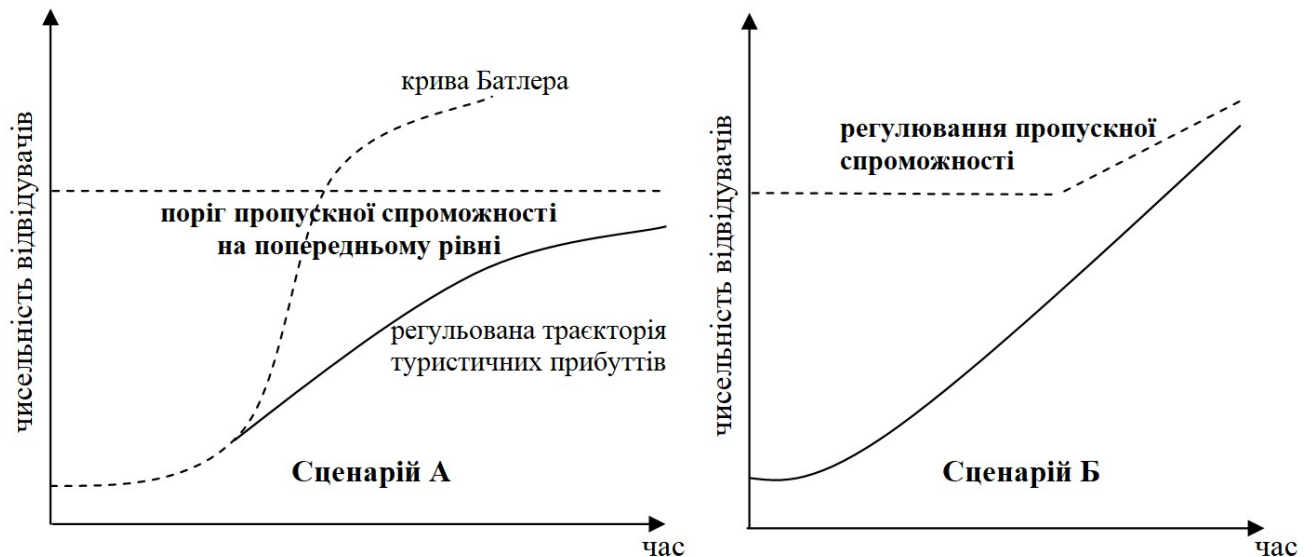

Рис. 1.10. Альтернативні сценарії управління життєвим циклом дестинації

(побудовано автором за матеріалами [479])

Перший сценарій визначається пропозицією, межа пропускної спроможності залишається незмінною, а управління дестинацію зосереджено на підтриманні кількості туристів нижче цієї межі за рахунок скорочення стадії розвитку. Таким чином, довга стадія залучення при повільному зростанні прибуттів переходить у стадію зміцнення, фактично минаючи стадію розвитку. Другий сценарій визначається попитом і передбачає традиційну послідовність стадій, управління зосереджено на підвищенні межі пропускної спроможності та збільшенні туристичних прибуттів внаслідок активізації соціально-культурного впливу туризму на розвиток території. При цьому нівелювання негативного впливу туризму на довкілля забезпечується посиленням регулювання природоохоронної діяльності, економічний вимір коригується шляхом активізації місцевого бізнесу, а соціальний – зростанням якості життя спільноти місця призначення [468].

Отож, управління життєвим циклом передбачає прогнозування, аналіз зовнішніх чинників і внутрішніх факторів, які впливають на еволюцію дестинації, постійний моніторинг маркетингового середовища й інші управлінські дії, спрямовані на сталий розвиток ПТ як дестинації [113, с. 193]. Водночас підхід до стратегічного управління туризмом виключно на засадах

управління життєвим циклом дестинації не може достатньою мірою забезпечувати оптимізацією рекреаційного природокористування як основного інструмента досягнення сталого розвитку ПТ. Відтак варто погодитись із зауваженням Л. Шульги про необхідність пошуку компромісів між туристичним використанням рекреаційних ресурсів та охороною природного середовища [214].

Найважливішими цілями управління туризмом на ПТ є підвищення стійкості екосистем, включаючи їх здатність до оновлення в процесі надання туристичних послуг і підтримка культурних та суспільних цінностей. Зауважимо, що в науковій літературі представлено декілька концептуальних підходів до вирішення проблеми включення екологічних аспектів в управління туризмом. Управлінські рішення, спрямовані на захист природного середовища, визначаються IUCN як дії щодо захисту, сталого управління та відновлення природних або змінених екосистеми, які ефективно й адаптивно вирішують суспільні проблеми, забезпечуючи благополуччя людини та збереження біорізноманіття [382]. Такі рішення ґрунтуються на визнанні складності та динамічності соціально-екологічних систем, залишаючи можливості для їх самореорганізації та сталого розвитку [299], тому саме їх було покладено в основу політики ЄС щодо сталого природокористування для вирішення суспільних проблем [289].

J. Shultis та P. Way пропонують зосередитись на питаннях управління туризмом для забезпечення екологічної цілісності ПТ у часовому та просторовому вимірах [436]. Цей підхід ґрунтується на критичній оцінці кумулятивного впливу туризму на екологічні процеси, передбачаючи, що не кожне втручання діяльності людини в екосистему є загрозливим для неї, а також, що не всі природні катастрофи є шкідливими для збереження біорізноманіття. Подібні аргументи наводить І. Міщук, яка вказує, що ефективність управління визначається не лише розумінням окремих компонентів екосистеми, але й усвідомленням їх взаємодії для формування чи підтримання балансу природокористування [120]. Екосистеми реагують на

соціальні та природні навантаження, які мають індивідуальні та синергетичний впливи, складними та нелінійними способами. Водночас наявність нелінійних реакцій середовища на зміни свідчить про можливість екосистеми ПТ адаптуватись до певної кількості змін і частково відновлюватись перед остаточною втратою цілісності. Парадигма збереження екологічної цілісності визначає адаптивні зміни в управлінні розвитком туризму, спрямовані на співпрацю з ПТ і співіснування в глобальному масштабі, забезпечуючи поштовх для створення нової взаємодії між людьми та природою. Вагомою ознакою цієї моделі управління є необхідність організації міжвідомчого співробітництва з науковою спільнотою для забезпечення не лише екологічних, але й соціально-поведінкових управлінських ініціатив, які потребують включення у визначення бажаних майбутніх умов збереження екологічної цілісності як у межах ПТ, так і для розширеного біорегіонального планування. Проблема полягає у тому, що інституційні структури регулювання туризму зазвичай розділяють функції збереження природного середовища та споживання природних ресурсів, що надзвичайно ускладнює практичну реалізацію представленого завдання управління. Для подолання ситуації J. Shultis та P. Way пропонують такі шляхи, як запровадження громадських концепцій збереження заповідних територій на рівні національних і міжнародних законодавчих ініціатив, просування знань щодо ролі ПТ для забезпечення екологічної цілісності та посилення зв'язку між очікуваною результативністю туристичної діяльності та досвідом управління природними змінами в керованому середовищі [436].

Запропонована K. MacKinnon et al. концепція природоорієнтованого управління розвитку туризму зосереджена, насамперед, на запобіганні кліматичним змінам і пом'якшенні негативних впливів таких змін на біорізноманіття [354] та зосереджує в собі еволюційний розвиток попередніх принципів екологічного управління, спрямованих на сталість розвитку екосистем, управління екосистемними послугами, розвиток зеленої

інфраструктури, переорієнтовуючи туризм із пасивного споживання ресурсів на активний захист, управління та відновлення природних екосистем.

Сьогодні науковці визнають природоорієнтоване управління в якості основи управління туризмом на ПТ [289; 331], адже воно охоплює управлінські підходи, які переорієнтовують традиційні принципи збереження й управління біорізноманіття, зосереджені на розробленні системних рішень для подолання ризиків, на інтеграцію соціальних факторів, і спрямовані на забезпечення сталого розвитку територій:

- підходи екосистемного управління (комплексне управління ПТ, інтегроване управління певними ресурсами території);
- загальноорганізаційні підходи до захисту екосистем (збереження на основі територіальних підходів, управління охоронюваними територіями);
- підходи до відновлення екосистем (екологічна реставрація, екологічна інженерія, реставрація ландшафту);
- підходи до управління розвитком інфраструктури ПТ (створеної природної та зеленої інфраструктури);
- підходи, спрямовані на вирішення виявлених проблем екосистеми (екосистемна адаптація, екосистемне пом'якшення, послуги з адаптації до клімату, екосистемне зменшення ризику катастроф).

Таким чином, представлена концептуальна основа управління туризмом забезпечує передумови для сталого розвитку ПТ, а саме належного стратегічного й адаптивного поточного управління та моніторингу, адекватного регулювання потоків відвідувачів, стійкого фінансування, розбудови потенціалу й інфраструктури (рис. 1.11). Окрім того, управління туризмом у межах ПТ передбачає складні правові, політичні, економічні, соціальні й екологічні зв'язки між органами управління, комерційними туристичними підприємствами, місцевими громадами та неурядовими організаціями, в яких кожна група переслідує власні інтереси.

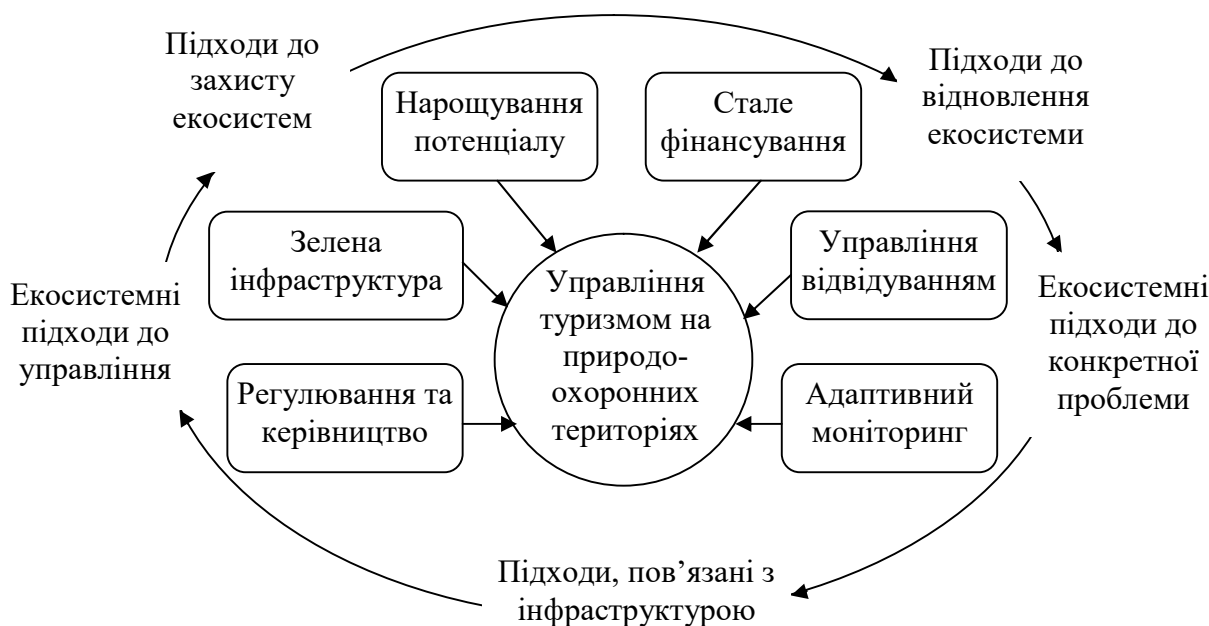

Рис. 1.11. Концептуальна основа природоорієнтованого управління туризмом для сталого розвитку ПТ (побудовано автором)

Враховуючи, що туризм може чинити різноманітний спектр несприятливих впливів на навколишнє середовище, управлінські заходи в цілому покликані забезпечити взаємодію стейкхолдерів для спільного пошуку інструментів пом'якшення проблем довкілля, пов'язаних із туристичними відвідуваннями. Саме системні підходи до формування партнерств на принципах стратегічної орієнтації та спрощеному інструментарії взаємодії, закладені у концепції природоорієнтованого управління, були покладені ЄС в основу рамкової програми фінансування досліджень та інновацій «Горизонт 2020» [150]. Таким чином, можна стверджувати, що вказана концепція стала драйвером досліджень та інновацій на глобальному ринку туризму на ПТ, метою яких є досягнення подвійної мети: економічного зростання галузі та сталого розвитку територій, яке дозволить уникнути незворотних зміни глобальної екосистеми.

Розвиваючи описану вищу концепцію, Н. Xu et al. зауважили про необхідність інтеграції в природоохоронне управління туризмом факторів ментальності, національних традицій, політичних і соціальних установок [489].

Автори виходили з позиції, що це дозволить спрямувати доходи від туризму для забезпечення фінансування збереження біорізноманіття навіть в економічно нестабільних регіонах, де бюджети на екологічні заходи обмежені або відсутні. Натомість така позиція зазнала критики з боку F. Montaguti та E. Mingotto, які довели, що фінансові потоки від туризму не завжди здатні забезпечувати екологічну стійкість територій призначення, ситуаційне управління таким фінансуванням визначається різними факторами, насамперед, попитом на конкретні туристичні напрями та потребами і намірами суб'єктів, які отримують прибуток від туристичної діяльності [369]. Пізніше S. Lucrezi et al. підтримали ці зауваження, вказавши на можливість досягнення балансу інтересів за умови підтримання екологічного просвітництва в місцевих громадах і промоції унікальних особливостей ПТ [351].

Компромісне рішення запропонували R. Badola et al., представивши структуру управління туризмом на ПТ, яка передбачала залучення до управлінських процесів місцевих громад і приватних організацій за підтримки сприятливої національної політики екологічного захисту [235]. Оскільки недостатність фінансування зумовлює активізацію приватного інвестування, зміни структури власності або аутсорсингу в ПТ, така структура здатна забезпечити максимізацію вигод для всіх зацікавлених сторін за рахунок розвитку синергетичних взаємодій. Зазначимо, що описана модель управління туризмом отримали доволі широке поширення, останні тенденції в усьому світі вказують на щораз частішу відмову від виключно державного управління розвитком заповідних територій на користь поліцентричних управлінських моделей, які передбачають розподіл керівних впливів між державними, приватними та громадськими структурами. Крім того, M. Islam et al. зазначають про поступову зміну парадигми управління власне щодо ПТ, де традиційні ієрархічні управлінські впливи втрачають позиції на користь підходу «знизу вгору», коли до управлінських функцій щораз більше долучаються місцеві громади [321].

Таким чином, можна стверджувати про значну поширеність моделі адаптивного спільного управління, яку R. Plummer та D. Fennell визначили як модель, найкращим чином придатну для покращення поточного управління туризмом у природоохоронних зонах через поєднання кооперативних і адаптивних підходів [402]. D. Stanford та J. Guiver також підкреслювали, що парадигма адаптивного спільного управління туризмом потребує чіткого визначених взаємозв'язків між діапазонами інтересів усіх зацікавлених сторін, що на практиці найчастіше втілюється в схеми довгострокового державно-приватного партнерства між природоохоронними установами та суб'єктами туристичного бізнесу [442].

Про суттєву управлінську проблему в контексті впливу туризму на розвиток ПТ вказують R. Bushell та K. Bricker, котрі виявили інтерпретаційні розбіжності в сприйнятті суспільних інтересів щодо усталених уявлень про справедливість, моральність і доброчесність та реальними практиками управління туризмом у ринкових умовах, які орієнтовані зазвичай на організаційний розвиток або вирішення конкретних проблем бізнесу [254]. Зауважимо, що для ПТ туризм часто є невід'ємною частиною їх розвитку, адже саме на туризм покладено основний тягар їх фінансового забезпечення. На практиці це може спричиняти конфлікт між пріоритетами зростання бізнесу та збереженням біорізноманіття. Ця проблема спонукала науковців до пошуку шляхів її вирішення і призвела до появи концепції інтеграції процесів збереження світової природної спадщини в управління туризмом. Більше того, M. Ali et al. наголошують на необхідності включення в управління туризмом цілі досягнення комплексного збереження природної та культурної спадщини [224].

Отож, розширення можливостей місцевої громади й інтеграція природних і культурних цінностей на ПТ може вважатись фундаментальним елементом сучасних підходів до екологічного збереження. На користь цього твердження свідчить і політика ЄС у галузях охорони природи [142] й управління культурною спадщиною [359], яка передбачає ширшу інтеграцію секторів

державного і корпоративного управління та зростання участі місцевих громад в управлінських процесах, що знайшло відображення у спільних підходах і стандартах отримання та зіставлення просторової інформації в рамках систем «INSPIRE» та «GMES», які забезпечують доступність екологічної інформації й оцінювання впливу бізнесу на довкілля на проєктному та стратегічному рівнях управління.

Зауважимо однак, що слабкою ланкою цієї концепції є недосконалість розподілу фінансових вигод від туризму, зокрема R. Bushell та K. Bricker вказують на несправедливість щодо фінансових очікувань місцевих громад, які забезпечують різні елементи цілісного туристичного продукту [254]. Відтак для забезпечення ефективнішої співпраці всіх зацікавлених сторін очевидною є потреба у справедливому розподілі доходів. Стале фінансування ПТ залишається проблемою незалежно від типу управління, оскільки на більшості з них стабільно спостерігається нестача традиційних фінансових потоків, а неспроможність повного самофінансування зумовлює ризики згорання реальної природоохоронної діяльності. Свого часу G. Dharmaratne et al. детально розкрили сутність вартості екосистемної послуги, яка визначає її цінність для бенефіціарів [270], що дозволяє доволі достовірно оцінити їх готовність платити. Пізніше R. Rathnayake зауважив, що для планування фінансових потоків від туризму аналіз туристичного сприйняття цінності екосистемної послуги можна використовувати для прогнозування фінансової вигоди дестинації від туристичної пропозиції [413].

Проаналізувавши фінансові вигоди від туризму для місцевих громад на ПТ, F. Bello et al. зауважили, що на них впливають такі фактори, як форма організації туризму, рівень розосередженості природоохоронних об'єктів і соціальні установки, притаманні населенню місця туристичного призначення [238]. Автори виділили низку управлінських принципів, застосування яких дозволяє збільшити спрямування фінансових і соціальних вигод до місцевих громад: зосередження на некапіталоємних формах організації туризму, максимальна орієнтація туризму на залучення місцевих етнографічних

особливостей, заохочення гнучкого державно-приватного партнерства, інституційна підтримка справедливої політики розподілу доходів туристичного бізнесу. Перелічені принципи можна розглядати як дієвий управлінський інструмент подолання бідності серед мешканців у місцях туристичного призначення, тобто таким чином забезпечується перша і найважливіша ЦСР [169] ПТ. Більше того, управління, орієнтоване на справедливий перерозподіл вигод, потенційно налаштовує громади на подальший розвиток туристичних і рекреаційних ресурсів, створення умов для функціонування мікро- та сімейного підприємництва із орієнтацією на природоохоронний туризм.

Н. Габчак зі співавт. вказують, що збільшення кількості малих туристичних підприємств на ПТ сприятиме облаштуванню еколого-освітніх і науково-пізнавальних маршрутів між близько розташованими ПТ і в межах транскордонних біосферних резерватів, що дозволить збільшити кількість туристів [29, с. 252]. Водночас доцільно сприйняти зауваження D. Weaver та L. Lawton, що збільшення туристичних відвідувань знижує ефективність усталених підходів до управління відвідуванням ПТ, зосереджені на моніторингу впливу туристів на довкілля [478]. Відтак новітні управлінські тенденції покликані забезпечити потребу у розвитку нової моделі туристичної подорожі, в якій моніторинг доповнено управлінням мотивацію туристів до проактивного збереження біорізноманіття і культурної спадщини [334]. Попри це, економічні міркування можуть стати гальмівним чинником зростання пропускної здатності туристичних потоків на ПТ, тому її обмеження стають важливим фактором прийняття управлінських рішень щодо збільшення потенціалу туристичних відвідувань.

Сучасні дослідження особливостей управління туризмом на ПТ щораз частіше звертаються до проблеми включення в управлінські практики науково-технологічних рішень та інформаційних систем, причому не лише на етапах рекреаційного планування чи моделювання транспортно-логістичних, але й для створення систем smart-управління ПТ, моделювання екологічної чутливості тощо [293; 383]. Стрімкий розвиток використання в управлінських процесах

технологій великих даних, інтерактивних карт географічного націлювання й інших геопросторових інструментів зумовив розвиток інноваційних методів накопичення й опрацювання інформації щодо взаємодії людини з довкіллям з урахуванням сегментації туристів та їх рекреаційного досвіду. Сьогодні цифрові технології використовуються для планування маршрутів і керування активністю відвідувачів із метою захисту ПТ від антропогенного впливу відвідувань та, одночасно, для покращення туристичного досвіду DESTINATION [356]. Погоджуємось із авторами, що цифровізація складних управлінських процесів дозволяє посилити сталість ПТ, проте зауважимо, що досягнення бажаного ефекту сталого розвитку потребує комбінування новітніх управлінських практик із усталеними технологіями, як-от управління людськими ресурсами, диверсифікація туристичних продуктів і ринків, зміцнення інституційної спроможності ПТ та інтеграція міжнародних природозахисних новацій у національну політику.

Аналіз результатів дослідження науковців і запропонованих ними моделей дозволив систематизувати й узагальнити основні концептуальні положення та тенденції управління туризмом для забезпечення сталого розвитку ПТ (рис. 1.12).

По-перше, стратегічні управлінські рішення для туризму охоплюють різні аспекти екологічної вразливості територій призначення, а отже, концентруючись на проблемах розвитку природоохоронних зон, можуть екстраполюватись на прилеглі території, забезпечуючи умови для соціально-економічного розвитку громад і збереження природного, культурного та рекреаційного балансу. Можна стверджувати, що сучасна візія управління туризмом ґрунтується на засадах охорони природного середовища, які узгоджуються з концепцією біорізноманіття ЄС [191], позицією UNESCO щодо біосферних впливів [242], численними ініціативами міжнародного та вітчизняного законодавства.

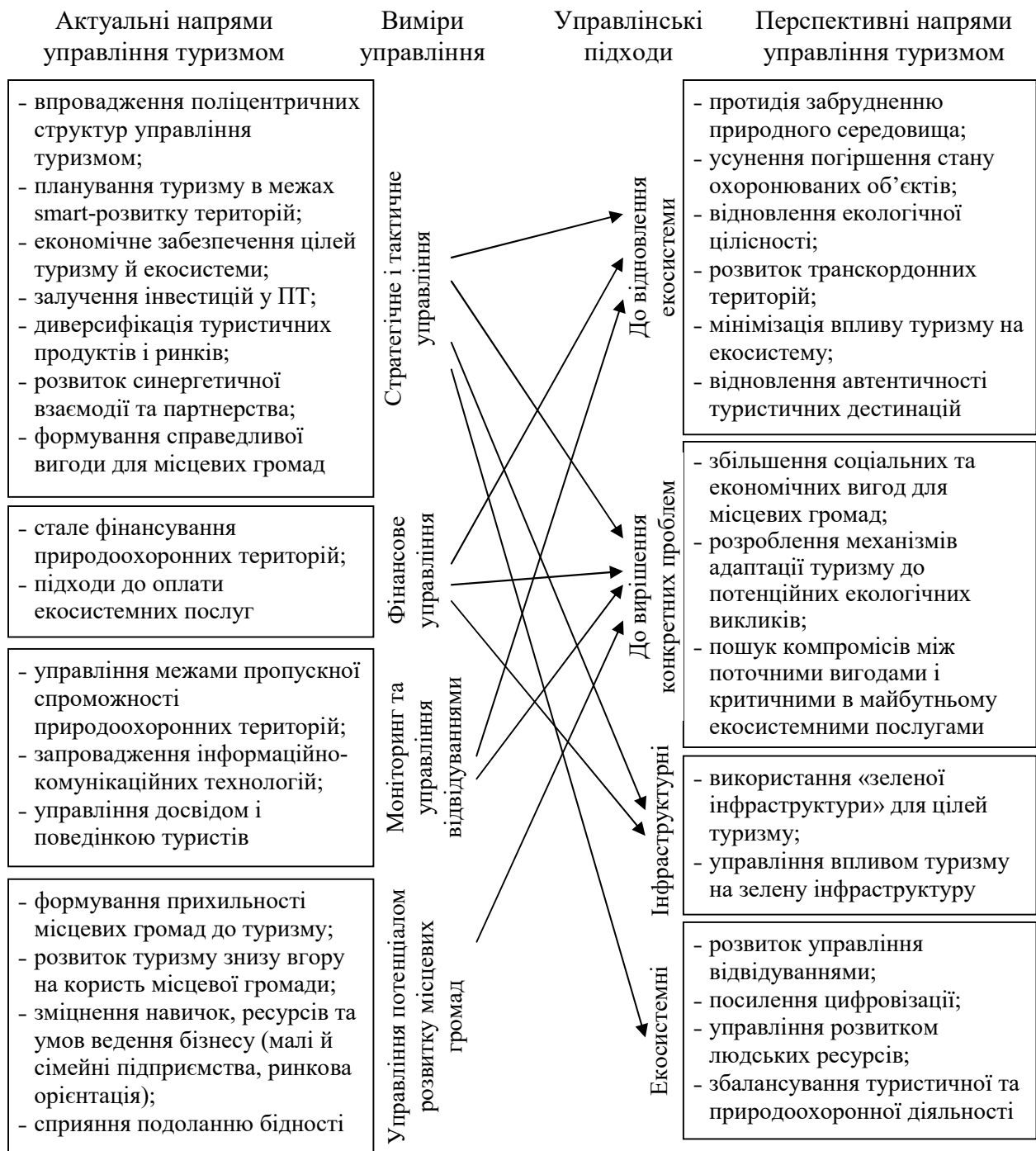

Рис. 1.12. Концептуальні рішення, тенденції та перспективи управління туризмом для сталого розвитку ПТ (систематизовано автором)

По-друге, управління туризмом передбачає комплексне досягнення дуальної мети розвитку ПТ:

1) ефективного використання екосистемних послуг для цілей туризму, що відповідає позиції IUCN щодо природного управління для вирішення глобальних суспільних проблем [382];

2) забезпечення стійкого багатофункціонального розвитку екосистеми для цілей збереження природного середовища, що повністю узгоджується з політикою ЄС щодо охорони довкілля [142].

По-третє, в управлінні туризмом щораз більше простежується етична тенденція відмови від управлінського реагування на соціальні, економічні й екологічні проблеми на ПТ, пов'язаного з фізичним втручанням людини в закономірності розвитку екосистеми. В даному випадку можна говорити навіть про певну аналогію з латинською сентенцією *Primum non nocere* (найперше – не зашкодь), покладеною в основу медичної етики. Відтак управління, засноване на екологічній толерантності до процесів природного середовища, передбачає пом'якшення туристичного тиску на довкілля за рахунок синергетичної взаємодії таких чинників, як впровадження поліцентричних структур управління туризмом, розвиток різних напрямів екотуризму, слідування принципам smart-розвитку, адаптивного управління та приватного інвестування.

По-четверте, управління розвитком екологічних напрямів туризму передбачає широкий спектр сталих управлінських рішень і моделей, які дозволять місцевим громадам на ПТ справедливо отримувати вигоди. Таким чином, екотуризм можна одночасно розглядати і як фактор тиску на природне середовище для отримання соціальних та економічних переваг громади, і як рушійний фактор економічного забезпечення збереження довкілля.

По-п'яте, в управління туризмом активно інтегруються цифрові технології й інформаційно-комунікаційні рішення, причому не лише на рівні забезпечення бізнес-процесів планування туристичних маршрутів чи екологічної освіти відвідувачів, але і для розроблення вузькоспеціалізованих технологічних рішень щодо подолання зовнішнього екологічного тиску на розвиток ПТ (зокрема щодо кліматичних змін, екологічних катастроф або інноваційних методів захисту зникаючих видів біорізноманіття). Сучасна інформаційна інфраструктура, покладена в основу такого управління, не лише забезпечує якість туристичного досвіду в DESTINATION, але й встановлює

партнерство між збереженням середовища та відпочинком, полегшує взаємодію туристів із природним середовищем, їх інтеграцію в природоохоронні практики, а також покращує якість життя мешканців місцевих громад.

По-шосте, адаптивний і цілісний підхід до управління туризмом із урахуванням сталого розвитку ПТ ґрунтується на рішеннях щодо сталого фінансування для забезпечення їх фінансової стабільності. Сталість території визначається її здатністю до фінансування природоохоронних і рекреаційних проєктів, що і спричинило до формування й поширення проактивних підходів до управління інвестиціями, зокрема на основі концепції оплати екосистемних послуг.

По-сьоме, нагальним пріоритетом управління туризмом на ПТ є розвиток зеленої інфраструктури, що узгоджується зі стратегічним напрямом природоохоронної політики European Commission. Однак, попри декларування необхідності інтеграції зеленої інфраструктури в просторове планування для забезпечення сталого розвитку ПТ, цей управлінський аспект залишається недостатньо висвітленим у наукових дослідженнях.

Висновки до розділу 1

Аналіз теоретичних основ дослідження сталого розвитку туризму на ПТ дозволив сформулювати такі висновки:

1. Встановлено, що концепція сталого туризму є багатовимірним явищем, що поєднує економічні, екологічні та соціокультурні складові розвитку туристичної галузі. Виявлено, що сучасні наукові дискусії щодо сталого розвитку туризму характеризуються термінологічними розбіжностями та неоднозначністю у визначенні його засад, що ускладнює формування цілісної концепції державного управління. Обґрунтовано доцільність розгляду сталого туризму не як альтернативи масовому туризму, а як моделі його трансформації на засадах балансування між задоволенням потреб і збереженням ресурсів. Показано, що сталий розвиток туризму може забезпечити формування

довгострокових конкурентних переваг для регіонів, зростання доходів і підвищення якості життя місцевого населення. Виявлено доцільність систематизації ефектів сталого туризму з виділенням економічних, соціокультурних та екологічних напрямів впливу.

2. Проаналізовано основні історичні етапи становлення парадигми сталого розвитку, її інтеграцію у міжнародні документи, національні стратегії та бізнес-моделі туристичної індустрії. Доведено, що екотуризм, відповідальний і соціально-орієнтований туризм тісно пов'язані з ідеологією сталості, однак їх розвиток потребує інституційної підтримки. Виявлено, що ключовими чинниками впливу на сталий розвиток туризму є процеси глобалізації, урбанізації й інноваційного оновлення, які одночасно створюють як можливості, так і загрози для ПТ. Показано, що державне управління у сфері туризму має орієнтуватися на розроблення стратегій розвитку туристичних кластерів, впровадження екосертифікації й індикаторів сталості у статистику галузі. Показано важливість запровадження інструментів державної підтримки підприємств, які реалізують екологічно та соціально відповідальні туристичні практики, оскільки це сприятиме гармонізації економічних інтересів, збереженню середовища та зміцненню позицій України на світовому туристичному ринку.

3. Проаналізовано правові засади та принципи сталого розвитку ПТ у контексті інтеграції екологічних, економічних і соціокультурних підходів. Виявлено існування методологічних та термінологічних суперечностей у галузі екосистеми та способів оцінювання її стійкості. З'ясовано, що туризм за умови його екологічної орієнтації може стати ефективною альтернативою техногенному руйнуванню середовища попри те, що може самотійно створювати ризики надмірного використання ресурсів.

4. Проаналізовано міжнародний досвід управління ПТ, зокрема в рамках програм UNESCO, Європейської зеленої угоди та національних політик окремих країн. Доведено, що ключовою умовою ефективності політики охорони довкілля є поєднання науково обґрунтованих екологічних норм із

дієвими інструментами державного управління та партнерськими механізмами залучення бізнесу й громадськості.

5. Виявлено, що в Україні правові основи державної екологічної політики сформовані відповідно до ЦСР ООН та Угоди про асоціацію з ЄС, проте їх реалізація ускладнена наслідками повномасштабної війни та проявами екоциду з боку рф. Показано доцільність активізації державно-приватного партнерства у сфері розвитку сталого туризму на ПТ, що потребує створення правових стимулів для інвестицій у відновлення екосистем і туристичної інфраструктури та розроблення інституційних механізмів координації діяльності державних органів, місцевих громад і стейкхолдерів для забезпечення прозорості та підзвітності у сфері управління ПТ. Очікується, що такі заходи сприятимуть відновленню біорізноманіття, підвищенню привабливості туристичних дестинацій і формуванню позитивного міжнародного іміджу України як країни, що інтегрує принципи сталості у відбудову. Доведено необхідність синергії державної політики, науки та бізнесу для забезпечення довгострокового сталого розвитку туризму на ПТ.

6. Розглянуто теоретичні основи розвитку туризму на ПТ як важливого складника глобальної стратегії сталого розвитку. Встановлено, що природний туризм, який охоплює екологічні, культурні та соціальні аспекти, є одним із найдинамічніших сегментів світового туристичного ринку, проте його науково-теоретичне осмислення залишається фрагментарним і недостатньо систематизованим. За результатами бібліометричного аналізу наукових публікацій виявлено домінування таких напрямів, як екотуризм, збереження біорізноманіття, управління сталим розвитком та екосистемними послугами, що підтверджує визначальну роль туризму у реалізації цілей сталості. Запропоновано науковий підхід до диференціювання лексем природного туризму, сільського туризму, екотуризму та етичного (відповідального) туризму, який доповнено характеристиками впливу на соціальні та/або екологічні об'єкти на ПТ із використанням характеристик туристичного продукту або контексту, до яких його інтегровано (природності, збереження,

освіти, сталості, розподілу вигод і відповідальності), що дозволяє визначити природний, сільський, екологічний та етичний (відповідальний) туризм як нормативні категорії сталого туризму на ПТ.

7. Доведено важливість інтегрування концепції екосистемних послуг у процеси планування й оцінювання туристичної діяльності на ПТ, розроблення єдиних критеріїв моніторингу її еколого-економічних ефектів. Представлено концептуальну основу управління туризмом на ПТ, яка переорієнтовує традиційні принципи природозбереження й управління біорізноманіттям, зосереджені на розробленні системних рішень для подолання ризиків, на інтеграцію соціально-орієнтованих підходів (екосистемного управління, захисту та відновлення екосистем, управління розвитком інфраструктури), забезпечує передумови для сталого розвитку ПТ, а саме належного стратегічного й адаптивного поточного управління та моніторингу, адекватного регулювання потоків відвідувачів, стійкого фінансування, розбудови потенціалу й інфраструктури. Рекомендовано посилити державне управління у цій сфері через координацію Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України і Міністерства культури та стратегічних комунікацій України з органами місцевого самоврядування, що сприятиме формуванню прозорої системи контролю, підвищенню привабливості туристичних destinations та інтеграції України у глобальні стандарти сталого туризму. Доведено необхідність розроблення цілісної стратегії розвитку туризму на ПТ, яка передбачатиме єдині критерії оцінювання екосистемних послуг, механізми фінансування охорони природи й інституційні стимули для розвитку туристичного бізнесу, що сприятиме збереженню середовища, зміцненню економічного потенціалу регіонів і формуванню нових стандартів сталого туризму в Україні.

8. Розглянуто особливості управління туризмом для забезпечення сталого розвитку ПТ за умов зростаючого туристичного попиту та глобальних екологічних викликів. Виявлено, що сучасні моделі управління базуються на поєднанні економічних, соціальних та екологічних цілей, інтегруючи практики

екопросвітництва, сертифікації екологічних маршрутів і застосування екологічно безпечних технологій. Виявлено, що ПТ розглядаються науковцями як багаторівневі системи, які об'єднують природні, культурні та рекреаційні ресурси, проте в українському законодавстві відсутнє їх уніфіковане визначення. Встановлено, що неконтрольоване зростання туристичних потоків може призводити до деградації екосистем, втрати біорізноманіття та посилення соціальної нерівності, тоді як екологічно відповідальний туризм здатний забезпечити баланс між охороною природи й економічними вигодами місцевих громад. Підтверджено доцільність інтеграції природоорієнтованих підходів управління, які орієнтують туризм не лише на споживання, а й на відновлення та захист екосистем. Доведено доцільність переходу до поліцентричних моделей управління, що передбачають залучення державних органів виконавчої влади та громадських організацій до прийняття рішень у сфері розвитку туризму на ПТ. Вказано на важливість формування системи справедливого розподілу доходів від туризму на користь місцевих громад як ключового фактора соціальної стійкості.

Основні положення, що містяться у розділі 1, опубліковані в працях автора [76; 84; 85; 89; 92; 93; 95; 97; 101; 102; 108; 109; 112; 113; 117; 334; 374; 376; 377].

РОЗДІЛ 2

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ НА ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЯХ

2.1. Методологічні особливості оцінювання сталого розвитку туризму

Мультиплікативний вплив туризму на інші галузі економіки України зумовлює важливість його розгляду в якості каталізатора економічного розвитку, а отже – необхідність визначення економічних показників очікуваних результатів реалізації регіональних і національних програм сталого розвитку туризму. У численних вітчизняних і зарубіжних наукових працях досліджено різноманітні підходи та методи оцінювання ефективності розвитку туризму, водночас багато теоретичних і методологічних аспектів оцінювання ефективності сталого розвитку туризму розкриті недостатньо та потребують ґрунтовнішого опрацювання. Отож, релевантне визначення параметрів ефективності сталого розвитку туризму потребує використання системи показників, здатної з достатньою об'єктивністю та повнотою характеризувати продуктивність використання туристичних ресурсів і соціально-економічні ефекти існуючих і перспективних заходів у цій сфері відносно до встановлених цілей та затрат на їх досягнення [87].

Розглядаючи сутність поняття ефективності сталого розвитку туризму ми виходимо з позиції, що результативність туризму визначається як обсягами наданих послуг, так і кількістю споживачів туристичного продукту. Відповідно, ефективність сталого розвитку туризму доцільно розглядати у контексті взаємодії та взаємокоординації туристичних і рекреаційних суб'єктів як рівноправних учасників ланцюжка створення цінності туристичного продукту, соціально-економічна ефективність якого залежить не стільки від результату автономного функціонування, скільки від ефективності взаємодії цих суб'єктів. Варто також звернути увагу на зауваження Н. Статівки та М. Бублія про важливість врахування екологічного ланцюжка цінності [190], тобто виявлення

міри вкладу туризму в досягнення стратегічних природоохоронних ЦСР.

Розроблення методологічного підходу до оцінювання соціально-економічної ефективності сталого розвитку туризму доцільно почати з визначення алгоритму (рис. 2.1) й інструментарію аналізу [88; 375]. Зауважимо, що така схема дозволяє не лише оцінити поточну ефективність сталого розвитку туризму, але й розробити прогноз на перспективу, визначити пріоритетні стратегічні напрями розвитку.

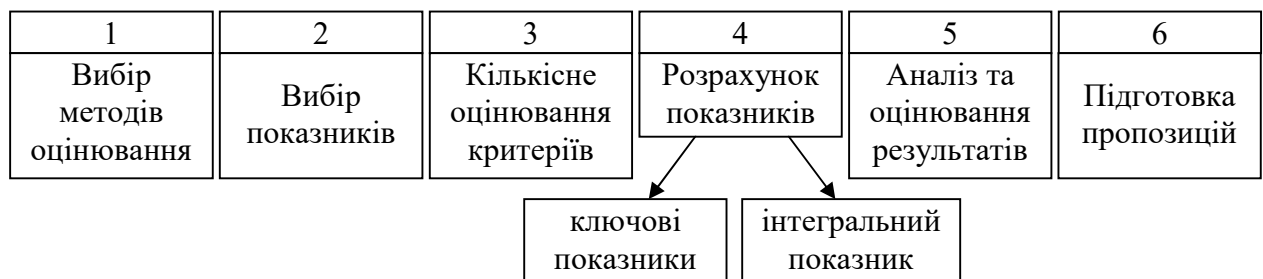

Рис. 2.1. Логічна схема оцінювання соціально-економічної ефективності сталого розвитку туризму *(систематизовано автором)*

Вирішення проблеми формування сукупності метрик для оцінювання сталого розвитку туризму потребує комплексного підходу для охоплення економічних, соціальних й екологічних складників аналізу поточної результативності галузі та виявлення загальних тенденцій. Економічний бік оцінювання передбачає виявлення сукупності чинників, які визначають потенційну можливість сталого розвитку галузі, виражену через динаміку та результативність процесів створення і реалізації туристичних продуктів. О. Музиченко-Козловська пропонує п'ятиетапну схему взаємоузгодження процесів економічного оцінювання і регулювання туризму на засадах сталого розвитку, що охоплює (1) визначення туристичного потенціалу територій, (2) оцінювання їх рекреаційної місткості, (3) маркетингові дослідження щодо туристичного попиту, (4) формування конкретних заходів щодо сталого розвитку та (5) регулювання сталого розвитку шляхом коригування державних і місцевих стратегічних програм [122]. Прогностична цінність такого підходу визначається саме взаємоузгодженістю аналітичних і регулювальних

компонентів аналізу, що дозволяє моделювати варіанти напрямів розвитку туризму. Подібний підхід до оцінювання потенціалу сталого розвитку туризму демонструє Д. Петришин, вказуючи на необхідність (1) декомпонування проблеми, (2) побудови ієрархічної структури моделі оцінювання, (3) визначення локальних пріоритетів розвитку та (4) формування оціночних висновків для подальшого прийнятих рішень [139]. Попри це, основною проблемою оцінювання сталого розвитку туризму залишається доволі узагальнене формулювання оціночних параметрів для виявлення його результативності.

Варто погодитись із зауваженням В. Брич та Н. Галиш, що результативність у туризмі слід розглядати як комплексну категорію вираження міри реалізації його соціальної, економічної та природоохоронної цілей функціонування [26]. Дослідниками пропонуються різні підходи до формування переліку індикаторів, які характеризують різноманітні аспекти результативності сталого розвитку туризму, відображаючи його дієвість (як ступінь досягнення ЦСР) [129; 200; 335], ефективність (як співвідношення витрат і соціально-економічних результатів) [76; 280], якість (як міру задоволення запитів споживачів) [33; 400] та продуктивність (як комплексну результативність використання туристично-рекреаційних ресурсів) [18; 23; 69]. Однак, конкретизація індикаторів, здатних достовірно забезпечувати релевантне оцінювання сталого розвитку туризму, до сьогодні залишається предметом наукових дискусій.

Проведений нами аналіз наукової думки щодо теоретичного та феноменологічного підґрунтя для вибору показників оцінювання підтверджує доцільність використання індикаторів стійкості з метою планування, прогнозування, поточного чи стратегічного управління туризмом, при цьому науковці вказують на узалежнення конкретного метричного набору від цілей і мети дослідження. Зокрема, про існування технічних і концептуальних труднощів у підборі й використанні індикативних показників сталого туризму зауважують А. Torres-Delgado та J. Saarinen, вказуючи на їх узалежненість від

соціально-просторового контексту аналізу та масштабів розвитку туризму [460].

В Україні спосіб і послідовність розрахунку показників для формування інформаційного забезпечення і аналізу стану туристичної галузі визначається відповідними методологічними положеннями державного статистичного спостереження (додаток В, табл. В.3). З метою раціонального використання туристичних ресурсів і регулювання відносин, пов'язаних з організацією та здійсненням туризму, сформовано і відстежуються такі показники: кількість суб'єктів туристичної діяльності, кількість туристів, витрати на послуги сторонніх організацій (включені до вартості туристичного продукту), кількість реалізованих туристичних пакетів, їх вартість, кількість ночівель туристів у місцях призначення [49]. Як бачимо (додаток В, табл. В.4), до офіційно визначеної системи оцінювання не включено метрики сталого розвитку туризму.

Зауважимо, що в науковому середовищі сталий розвиток туризму прийнято розглядати як парадигму нівелювання кумулятивного негативного впливу туризму на середовища [15; 76; 247; 391]. Підтримуючи таке бачення, зауважимо, що систематичне оцінювання варто сприймати як інформаційне підґрунтя для гармонійного поєднаного досягнення цілей економічного зростання туризму і захисту соціального та природного середовища. Сталий розвиток туризму, на нашу думку, прямо чи опосередковано забезпечує різні ЦСР, зокрема сприяє створенню нових робочих місць і розвитку місцевих культур і продуктів (ціль 8.9), збільшує економічні вигоди від сталого використання туристично-рекреаційних ресурсів (ціль 14.7), забезпечує збереження біорізноманіття й екосистем, зменшує рівень відходів споживання (ціль 15).

Отож, вимірювання стійкості туризму має бути спрямоване на аналіз існуючих інструментів управління туризмом і проєктування заходів з їх поліпшення чи оновлення для повнішого досягнення сталих цілей розвитку як самої галузі, так і приймаючих громад, об'єктів природної чи культурної

спадщини. Аналітичне підґрунтя для аналізу взаємодії людини і середовища було закладено у моделі PSR (Pressure-State-Response – Тиск-Стан-Реакція) та її розширеній модифікації DPSIR (Driver-Pressure-State-Impact-Response – Фактор-Тиск-Стан-Реакція-Відповідь) [282]. Зосередженість на екологічних аспектах взаємодії, здатність виявляти соціально-економічні наслідки цієї взаємодії і формувати відповідні висновки в контексті сталого розвитку зумовила сприйняття цих моделей у якості орієнтирів при виборі індикаторів для дослідження сталого розвитку різних галузей. Пряма екстраполяція моделі DPSIR на формування індикаторів туризму виявилась ускладненою через необхідність попереднього визначення причинно-наслідкових зв'язків між елементарними метриками й оцінюваними вимірами. Складність цієї процедури пов'язана із неоднозначністю трактування причин і наслідків у впливі туризму на середовище через неоднорідність вимірів (географічний вимір, тип туризму, сезонність тощо).

Разом з тим, окремі науковці наголошують на важливості включення до аналізу описових індикаторів, які характеризують конкретні напрямки туристичної діяльності чи географічні райони місць призначення [230; 411], попри складність вимірювання неметричних параметрів оцінювання. У науковому середовищі пропонувались й інші підходи до оцінювання. Зокрема, Pulido et al. запропонували використовувати індекс сталого туризму (STI – Sustainable Tourism Index) для оцінювання сталого розвитку туризму на основі визначення складних кореляцій між індикаторами екологічного туризму [410]. Система показників для цієї моделі була запозичена в метриках Монітору туристичної конкурентоспроможності Всесвітньої ради подорожей і туризму (WTTC) [486] та Індексу екологічної стійкості ESI (Environmental Sustainability Index) Всесвітнього економічного форуму. Зазначимо, що індекс STI через недостатність даних за різними туристичними напрямками не забезпечує їх порівнянність, що можна вважати його суттєвим недоліком.

Доцільно звернути увагу на досвід UN Tourism [322] та Організації економічного співробітництва та розвитку (OECD) [308], які надають перевагу

застосуванню комплексних показників моніторингу сталого туризму як інструменту формування політики його розвитку через створення інтегрованих інформаційних систем оцінювання впливу туристичної діяльності на навколишнє середовище та суспільство. Так, UN Tourism для вимірювання сталого туризму запропоновано чіткий алгоритм визначення індикаторів (рис. 2.2) і 12 базових (рівень місцевого задоволення туризмом, вплив туризму на спільноти, підтримання задоволеності туриста, сезонність туризму, економічні переваги туризму, енергоменеджмент, наявність води і водовідведення, якість питної води, управління очищенням стічних вод, поводження з твердими відходами, контроль розвитку, контроль інтенсивності використання ресурсів) та 150 додаткових метрик, до яких включено 768 елементарних індикаторів [322] та Організації економічного співробітництва та розвитку (OECD) [308].

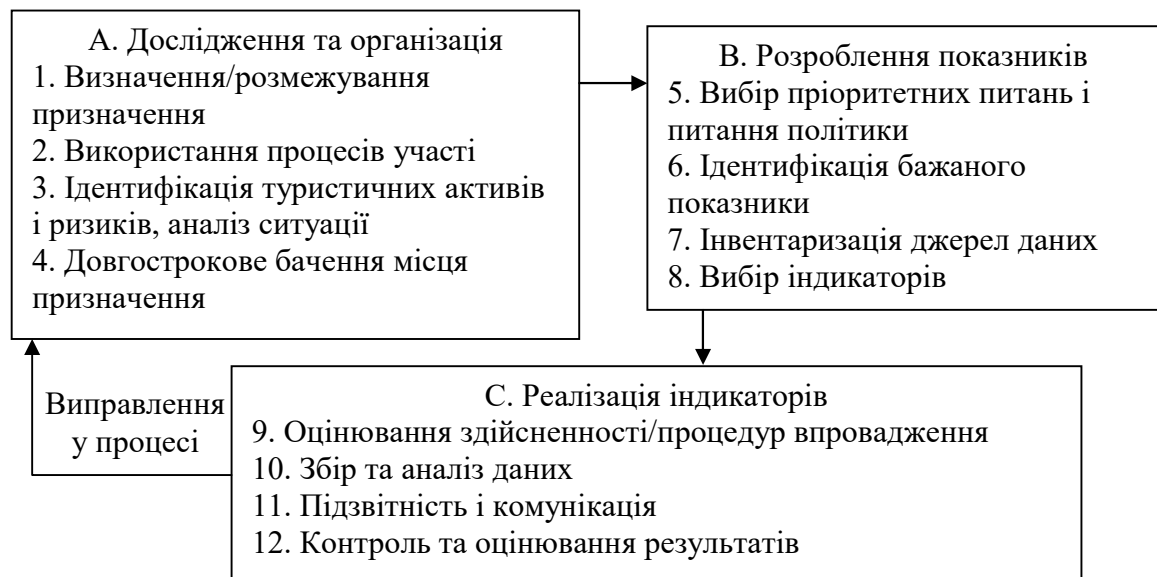

Рис. 2.2. Базовий алгоритм UN Tourism визначення індикаторів сталого туризму

(джерело: [493])

Зокрема, у системі використано такі види показників стійкості, як індикатори раннього попередження зникнення видів рослинного чи тваринного світу, показники поточного стану туризму (завантаженість, задоволення), показники ефективності управління (зміна рівня забруднення, зростання потоків туристів, що звертаються повторно), показники впливу туризму на

середовище (рівень вирубки лісів, зміна цін на нерухомість), показники управлінських зусиль (вартість очисних заходів, інвестицій у збереження культурного середовища) тощо.

Запропонована UN Tourism індикативно-метрична система оцінювання є відкритою, тобто її можна налаштовувати за різними вимірами оцінювання з урахуванням ідентифікаційних особливостей конкретних місць призначення. Переваги системи оцінювання обумовлюються можливостями кращого прийняття рішень, зменшенням ризиків і витрат, визначенням меж та можливостей сталого розвитку туризму. Водночас індикативний інструментарій є надто розгалуженим, що створює певні незручності для практичного налаштування системи.

Європейська система індикаторів туризму ETIS є дещо простішою для практичного застосування і представляє чотири виміри сталого розвитку туризму: вплив на навколишнє середовище, соціальний і культурний вплив, економічна цінність та управління дестинацією (додаток В, табл. В.1). ETIS позиціонується як система показників, що підходить для всіх туристичних напрямів і може використовуватись як (1) інструмент управління сталим розвитком, (2) проста у використанні система моніторингу, що дозволяє дестинаціям відстежувати продуктивність та (3) інформаційний інструмент для суб'єктів туристичного бізнесу і стейкхолдерів [453]. Серед недоліків ETIS А. Алієва відзначає переобтяженість подекуди малоінформативними метриками, невизначеність ваги показників і несформованість методики обчислення інтегральних характеристик [2]. Загалом, у європейській системі індикаторів пропонується 43 основних і 33 додаткових показники, а в рекомендаціях European Commission із оцінювання користувачам рекомендовано самостійно формувати системи оцінювання, обираючи метрики відповідно до особливостей суб'єкта туристичної діяльності чи мети оцінювання. Наприклад, досліджуючи можливості впровадження в Україні норм і стандартів технічного регулювання ЄС щодо сталого розвитку туристичних дестинацій, Т. Тимошенко підкреслює, що для оцінювання територій призначення з

використанням індикаторів ETIS корисними є показники, що стосуються відповідального управління туристичними дестинаціями, сталого економічного розвитку територій, доступності дестинацій різним категоріям туристів [198].

Підкреслюючи важливість індикативного вимірювання сталості туризму, низка науковців указують на незначну емпіричну спроможність комплексних показників [2; 411; 460], що підтверджує і наш висновок про локалізоване зосередження офіційно прийнятих моделей оцінювання на окремих параметрах розвитку туризму. Відтак пізніші наукові розвідки в галузі оцінювання туризму характеризуються намаганням дослідників сформувати цілісний підхід, здатний органічно поєднати аналіз екологічних перспектив із соціально-економічним і політико-інституційними аспектами сталого розвитку туризму. Зокрема, L. Ruhanen et al. вказують, що метою оцінювання має бути забезпечення інтегрованої інформаційної системи, яку слід розглядати як інструмент ефективної підтримки прийняття рішень щодо досягнення ЦСР туризму [427].

Розвиваючи цей підхід, A. Asmelash і S. Kumar запропонували чотиривимірну модель оцінювання сталого розвитку туризму, кожен вимір якої включає підвимири з конкретним набором метричних показників. Зокрема, вимір економічної стійкості туризму забезпечується елементарними метриками, структурованими у підвимірах якості працевлаштування (4 метрики), економічної життєздатності (3 метрики) та місцевого процвітання (4 метрики). Екологічну стійкість автори пропонують вимірювати за допомогою показників, упорядкованих у підвиміри фізичної цілісності, біологічного різноманіття, ефективності використання ресурсів та екологічної чистоти (по 3 метрики у кожному підвимірі), соціальну – за показниками у підвимірах соціальної справедливості, культурного багатства (по 3 метрики у підвимірі), задоволення відвідувачів, місцевого управління та добробуту приймаючих громад (по 4 метрики у кожному підвимірі). Інституційний вимір сталого розвитку туризму автори пропонують аналізувати за підвимірами локальної політики контролювання, політичної участі, політичної підтримки і планування місцевої політики розвитку туризму (по 3 метрики у кожному підвимірі) [231].

Зрозуміло, що пропоновані авторами метрики не можуть розглядатись як незмінний набір оціночних параметрів для всіх цілей аналізу сталого розвитку туризму і мають до певної міри емпірично коригуватись, однак побудова моделі видається нам найбільш наближеною до цілей системного аналізу сталого розвитку туризму. До означеної мети наближають і запропоновані авторами статистичні методи аналізу індикаторів. Зокрема, для остаточного вибору індикативного набору запропоновано використовувати метод Delphi, що передбачає широке залучення стейкхолдерів, а отже, забезпечує достатню прозорість процедур оцінювання. Крім того, модель дозволяє чітко виявляти структуру аналізу і відповідно формувати набір метрик стійкості за рахунок використання дослідницького факторного аналізу (EFA – Exploratory Factor Analysis) і моделювання структурними рівняннями (SEM – Structural Equation Modelling) [231]. Водночас запропонована А. Asmelash та S. Kumar модель оцінювання сталого розвитку туризму не позбавлена певних недоліків. Так, її застосування на регіональному та національному рівнях ускладнюється через залежність елементарних метрик від конкретного місця призначення чи суб'єкта туристичної діяльності.

F. Blancas et al. запропонували концепцію оцінювання, в якій ключовими аспектами аналізу стійкості визначено:

- за економічним виміром: економічні вигоди від туризму для місцевого населення та місця призначення (11 метрик), підтримка туристичного задоволення (3 метрики), контроль розвитку (1 метрика), туристичні пропозиції вражень (6 метрик), сезонність (3 метрики), робота в туризмі (2 метрики), транспорт, пов'язаний із туризмом (6 метрик) і конкурентоспроможність наряду (2 метрики);

- за соціально-культурним виміром: соціально-культурні ефекти туристичної діяльності (7 метрик), збереження культурної спадщини (3 метрики), безпека місця призначення (2 метрики), вплив розвитку туризму на населення (9 метрик), соціальне навантаження (2 метрики) та вплив туристичної діяльності на добробут населення місця призначення (5 метрик);

- за екологічним виміром: охорона природних ресурсів (2 метрики), управління дефіцитними природними ресурсами (5 метрик), переробка та поводження з відходами (9 метрик), забруднення атмосфери (3 метрики), управління впливом інфраструктури (4 метрики), інтенсивність використання природних ресурсів (4 метрики), екологічний менеджмент (1 метрика), специфічні аспекти сталості туризму (4 метрики) [243].

Особливість запропонованої F. Blancas et al. концепції оцінювання визначається тим, що до звичних вимірів сталого розвитку туризму, кожен із яких містить ієрархічну структуру елементарних показників за ключовими аспектами аналізу, додано синтетичний індикатор програмування чистої цілі (GPSI^N – Net Goal Programming Synthetic Indicator), який дозволяє порівнювати метричні показники з апіорним рівнем прагнення до сталості. Перевага введення в модель синтетичного індикатора забезпечується можливістю використання реальних метричних даних без попередньої нормалізації, адже GPSI^N визначається як зважена сума компонентів сильних і слабких характеристик туристичного суб'єкта. Алгоритм аналізу передбачає дві фази агрегації показників для кожного виміру: формування синтетичного індикатора та визначення рангу його стабільності. Водночас використання індикатора GPSI^N несе ризики суб'єктивності експертних оцінок апіорного рівня сталості та ваги показників.

Пізніше притаманні описаним моделям оцінювання недоліки було враховано Lozano-Oyola et al., які запропонували використання векторного динамічного композитного індикатора стійкості туризму (VDCI – Vectorial Dynamic Composite Indicator), що включає статичну і динамічну складові та структурується, як і попередня модель, у соціальному, економічному й екологічному вимірах [350]. Схожість ключових аспектів із моделлю F. Blancas et al. дозволяє не зупинятись на них прицільно, однак варто вказати, що індикатор VDCI дозволяє оцінювати порівняльний рівень сталості за ключовими аспектами через прямий аналіз сильних і слабких сторін кожного з них. Натомість до проведення порівняльного оцінювання висувається

додаткова попередня умова, а саме: необхідність визначення еталонного значення для статичного компонента і набору спільних ознак сталості для релевантної оцінки рейтингу динамічних компонентів.

Інноваційною модифікацією цієї моделі оцінювання сталого розвитку туризму можна вважати диференціальний динамічний індекс (DDI – Differential Dynamic Index), який також інтегрує результати аналізу за статичною та динамічною складовими і спирається на описану вище систему метрик. Особливістю підходу є створення системи стійких тегів для узгодження метричних оцінок із еталонними апріорними значеннями [350]. На нашу думку, методика характеризується як ексклюзивними перевагами, що забезпечуються використанням оцінювальних діаграм для опису поточної ситуації та прогресу за вимірами сталого розвитку, так і недоліками, зумовленими необхідністю запровадження відносних динамічних метрик для порівняльної ідентифікації туристичного об'єкта в еволюційному просторі.

Проведений аналіз інституціональних та авторських підходів до оцінювання сталого розвитку туризму вказує на визнання корисності зосередження на економічних, екологічних і соціальних типологіях елементарних показників для формування композитних індикаторів попри відсутність наукового консенсусу щодо найбільш прийнятної методології їх побудови й емпіричної перевірки. Загалом, індикативне оцінювання дозволяє отримати кількісний або якісний вимір у серійних спостереженнях за регулярні проміжки часу, що дозволяє інтегрувати отримані результати аналізу для створення узагальнюючих конструктів на рівні туристичної галузі чи місця призначення. OECD рекомендує формувати композитні індикатори для зведення окремих показників у єдиному індексі для лінійного опису таких багатовимірних об'єктів дослідження, як стійкість, ринок, конкурентоспроможність або суспільство [308]. У контексті аналізу сталого розвитку композитні індикатори дозволяють визначати тенденції, що дозволяє використовувати їх у якості інструментів моніторингу продуктивності, порівняльного аналізу результативності та навіть стратегічного планування

розвитку туризму.

Також ми виявили, що надмірна багатовимірність аналізу сталості розвитку туризму ускладнює процеси агрегування інформації та формування системи елементарних показників. Отож, порівнявши використовувані для різних цілей оцінювання метричні системи, пропонуємо підхід зосередження на ієрархічній схемі обмеженої кількості композитних індикаторів, які здатні найповнішою мірою виявити поточні результати сталого розвитку туризму і з високою достовірністю висвітлити перспективи сталості за економічним, екологічним та соціальним вимірами (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Набір метрик для оцінювання сталого розвитку туризму

Композитні індикатори	Елементарні метрики	Опис оцінювання
1	2	3
А. Економічний вимір		
А1. Економічна цінність	A1.1. Внесок туризму у ВВП	Частка ВВП, створеного туризмом, у загальному ВВП
	A1.2. Продуктивність праці в туризмі	Додана вартість у туристичному секторі, що припадає на 1 працівника
	A1.3. Інтенсивність туристичних потоків	Відхилення туристичного потоку від середнього значення для туризму загалом [66]
	A1.4. Сезонність туризму	Кількість днів туристичної активності в різні періоди року
	A1.5. Працевлаштування в туризмі	Відсоток зайнятих у туристичному секторі
	A1.6. Ризик бідності в приймаючій громаді	Відсоток осіб з еквівалентним доходом до 60 % середнього доходу
А2. Стійкість туристичного бізнесу	A2.1. Туристичні підприємства	Кількість туристичних підприємств
	A2.2. Заклади розміщення	Аналіз місткості та заповнюваності туристичних закладів розміщення
	A2.3. Сертифікація ISO	Кількість туристичних об'єктів, сертифікованих у Системі менеджменту туризму ISO 18513
	A2.4. Ліцензія на екомаркування	Кількість ліцензій EU Ecolabel між послугами та продуктами
А3. Стійкість міжнародного туризму	A3.1. Туристичне перебування іноземців	Кількість іноземних ночівель
	A3.2. Квота іноземного туризму	Співвідношення іноземних і вітчизняних туристів
	A3.3. Витрати на іноземний туризм	Загальні витрати на іноземний туризм

Продовження табл. 2.1

1	2	3
	A3.4. Повторне іноземне відвідування	Кількість повторних відвідувань іноземними туристами
	A3.5. Прихильність приймаючої громади	Оцінювання за 5-бальною шкалою Лайкерта [37]
	A3.6. Якість місцевої кулінарії	
	A3.7. Якість середовища відвідування	
	A3.8. Значення відвіданих туристичних локацій	
A4. Туристичний попит	A4.1. Туристичні прибуття	Кількість туристів
	A4.2. Присутність туризму в закладах розміщення	Кількість туристів у закладах розміщення
	A4.3. Туристичне перебування	Середній термін перебування туриста
	A4.4. Туристичне навантаження	Співвідношення туристичних відвідувань до кількості населення
	A4.5. Навантаження на культурну спадщину	Кількість відвідувачів
A5. Управління культурною спадщиною	A5.1. Номінація всесвітньої спадщини UNESCO	Кількість об'єктів
	A5.2. Археологічна спадщина	Кількість пам'яток
	A5.3. Музейна спадщина	Кількість музеїв і галерей
	A5.4. Пам'ятні місця	Кількість пам'яток
	A5.5. Ступінь просування культурної пропозиції	Співвідношення платних і безкоштовних відвідувань
	A5.6. Витрати на культурну спадщину	Частка витрат на культурну спадщину в загальних витратах на туризм
В. Екологічний вимір		
B1. Споживання енергії та ресурсів	B1.1. Енергоспоживання мешканцями	Споживання енергії на 1 мешканця території призначення
	B1.2. Енергоспоживання сектором туризму	Споживання енергії туристичними підприємствами
	B1.3. Споживання води мешканцями	Споживання води на 1 мешканця
	B1.4. Споживання води сектором туризму	Споживання води туристичними підприємствами
	B1.5. Забруднення повітря	Кількість днів перевищення порогового значення твердих частинок
	B1.6. Викиди парникових газів індустрією туризму	Частка викидів вуглецю індустрією туризму від загального обсягу викидів

Продовження табл. 2.1

1	2	3
В2. Стале управління енергією та водними ресурсами	В2.1. Споживання енергії з відновлюваних джерел	Частка споживання відновлюваної енергії у валовому внутрішньому споживанні електроенергії
	В2.2. Використання очищеної води	Відсоток очисних споруд вторинної та третинної очистки
В3. Поводження з відходами	В3.1. Відходи туристичного сектора	Кількість відходів, пов'язаних із туризмом, на 1 мешканця
	В3.2. Використання полігонів відходів	Відсоток відходів, що надходять на полігон, до загальної кількості відходів
	В3.3. Норма перероблення відходів	Співвідношення кількості перероблених відходів до загальної кількості відходів
В4. Екологічна цінність	В4.1. Реєстрація EMAS	Кількість об'єктів природного середовища, зареєстрованих у Схемі екологічного менеджменту та аудиту EMAS
	В4.2. Сприятливе збереження середовища	Відсоток місць зі сприятливим природоохоронним статусом
	В4.3. Зона особливого захисту	Відсоток ПТ від загальної площі місця призначення
С. Соціальний вимір		
С1. Безпека	С1.1. Рівень дрібної злочинності	Кількість крадіжок, від яких постраждали туристи
	С1.2. Рівень дрібної злочинності туристів	Відсоток злочинів, скоєних туристами, до загальної кількості злочинів
	С1.3. Рівень дорожнього травматизму	Рівень травмування у ДТП на 100 тис. мешканців
	С1.4. Рівень нещасних випадків у туристичному секторі	Рівень аварійності в туристичному секторі за кількістю працівників
С2. Здоров'я	С2.1. Смертність	Рівень смертності від основних причин на 100 тис. мешканців
	С2.2. Медичне обслуговування	Кількість лікувальних закладів на 100 тис. мешканців
	С2.3. Витрати на охорону здоров'я	На 1 особу, включно з витратами на медичні послуги і препарати
С3. Мобільність	С3.1. Пропускна здатність громадського транспорту	Середнє значення місце-км на 1 тис. мешканців
	С3.2. Ступінь задоволеності залізничним транспортом	Відсоток туристів, задоволених сервісом (пунктуальність, наявність квитків, вартість, прибирання вагонів, зручність розкладу, інформаційний супровід)
	С3.3. Щільність велосипедних шляхів	Відсоток туристичних маршрутів, оснащених велодоріжками
С4. Гендерний баланс	С4.1. Гендерна зайнятість у туризмі	Відсоток жінок-працівників у туристичному секторі
	С4.2. Суспільно-політична роль жінок	Відсоток жінок на керівних посадах чи в органах місцевого самоврядування

Джерело: сформовано автором

Обрані композитні індикатори й елементарні метрики достатньо повно описують виміри сталого розвитку туризму. Зокрема, оцінювання за економічним виміром розкриває економічні результати й ефекти туристичної діяльності, які сприяють розвитку туристичної дестинації, зростанню зайнятості, стійкості туристичних підприємств і міжнародній привабливості, за екологічним – визначає стан матеріальних і нематеріальних активів, пов'язаних із туризмом та їх багатовекторну, іноді навіть суперечливу, взаємодію із природним середовищем. Соціальний вимір оцінювання концентрує дослідницьку увагу на аспектах розвитку туризму, які впливають на стійкість соціального середовища через забезпечення основних прав людини щодо здоров'я, безпеки, гендерної та суспільно-політичної рівності. Вважаємо, що свідоме обмеження набору метрик у поєднанні із виваженим визначенням оцінюваних характеристик сприятиме дослідницькому прогресу щодо оптимізації набору індикаторів на принципах (1) релевантності щодо вимірів сталого туризму, (2) охоплення напрямів сталого розвитку туризму за версією UN Tourism, (3) статистичної доступності даних та (4) відтворюваності в динаміці, а отже, це призведе до кращої результативності управління сталим розвитком туризму.

Перевірка якості сформованих композитних індикаторів є важливою для отримання точного та надійного результату аналізу, особливо якщо існують ризики відсутності чи використання неповної статистичної інформації. Для підвищення міри надійності оцінювання OECD рекомендує використовувати виміри Рамкової системи якості (Quality Framework) ОЕСР (табл. 2.2).

Остаточне рішення щодо включення окремих елементарних метрик у загальну структуру вимірювання сталості має ґрунтуватись на внутрішній узгодженості індикативно-метричної побудови, в якості інструменту оцінювання якої F. Pagliara et al. запропонували використовувати метод аналізу основних компонентів (PCA – Principal Component Analysis) [391], який дозволяє оцінити узгодженість показників за результатами коливання коефіцієнту альфа Кронбаха.

Схема перевірки якості композитних індикаторів

Етап конструювання індикаторів	Параметри якості						
	Релевантність	Точність	Достовірність	Своєчасність	Доступність	Інтерпретованість	Послідовність
Теоретичне підґрунтя	х		х			х	
Вибір метрик		х	х	х			
Багатофакторний аналіз		х				х	х
Заміщення відсутніх даних	х	х	х	х			
Нормалізація показників		х				х	х
Зважування й агрегування	х	х	х			х	х
Стійкість та адаптивність		х	х			х	
Візуалізація	х				х		

Джерело: сформовано автором за рекомендаціями [308]

Слід також звернути увагу на рекомендації OECD щодо допустимих меж коливання альфа Кронбаха в діапазоні 0,7-0,9, перевищення яких вказує на наявність зайвих конструктивних елементів оцінювання [308].

На параметри якості аналізу щодо точності, узгодженості та достовірності інтерпретації результатів впливає також правильність визначення вагових коефіцієнтів і моделі агрегації. Для визначення узагальнених результатів оцінювання найчастіше використовуються методи, що дозволяють зберегти метричну структуру показників: лінійна чи геометрична агрегації, таксономічний (ранжування метричних результатів за їх евклідовою відстанню від ідеального значення) і рейтинговий підходи до оцінювання. Недоліком стандартної процедури лінійної агрегації є вірогідність компенсації негативного результату за окремими метриками високою результативністю за іншими оцінюваними параметрами. Геометричне агрегування гарантує відсутність такої компенсації в багатокритеріальному аналізі, фіксуючи горизонтальну мінливість кожної метрики в наборі оцінювання через використання скоригованих стандартизованих показників [362]. Зрозуміло, що описана властивість найкращим чином забезпечує адекватність аналізу сталого розвитку туризму, однак складність проміжних розрахунків і необхідність врахування

вектору впливу для кожної метрики ускладнює його практичне застосування. Відповідно, оптимальним варіантом обчислення інтегрального показника O_{int} є, на нашу думку, поєднання формульної основи лінійної агрегації (2.1) з процедурами стандартизації і зважування метрик.

$$O_{int} = \sum_{i=1}^n k_i \cdot M_i, \quad (2.1)$$

де k_i – вагові коефіцієнти для кожної метрики M_i .

Враховуючи застереження О. Пилипюка про складність обрання методу стандартизації через невідповідність геометрії вихідних і стандартизованих наборів даних [140], пропонуємо використання описаної G. Punzo et al. моделі стандартизації [411] за скоригованими відхиленнями для M_i , що забезпечує отримання релевантної матриці значень та конвертацію показників за єдиною шкалою вимірювання для подальшого агрегування.

$$Z_i = \frac{M_i - \overline{M_i}}{\sigma_i} \cdot 10 \cdot d + 100, \quad (2.2)$$

де Z_i – значення стандартизованої ознаки за i -м об'єктом спостереження; $M_i - \overline{M_i}$ – середнє відхилення; σ_i – стандартне відхилення M_i ; d – коригування спрямованості метрик за умови неузгодженості їх напрямку із загальним вектором індикатора ($d = 1$, якщо вищі значення показника означають кращі результати, в іншому випадку $d = -1$).

Вірне обрання критеріїв зважування дозволяє ідентифікувати вагу кожної елементарної метрики та загальну вагу індикатора. Для вибору процедури зважування ми звернулися до рекомендацій F. Pagliara et al. щодо використання методу РСА для ендогенного синтезу вагових коефіцієнтів на основі кореляції між показниками [391]. Сума коефіцієнтів парної кореляції кожного показника з іншими співвідноситься із загальною сумою коефіцієнтів по всій матриці коефіцієнтів парної кореляції. В силу того, що остання характеризує взаємозв'язок між усіма показниками, отримані вагові коефіцієнти k_i відображатимуть вагу i -го показника в інтегральному показнику сталого розвитку туризму.

$$k_i = \frac{\sum_{j=1}^n r_{ij}}{\sum_{j=1}^n \sum_{i=1}^n r_{ij}}, \quad (2.3)$$

де r_{ij} – коефіцієнт парної кореляції між i -м та j -м показниками (метриками чи індикаторами).

Таким чином, комплексна структура запропонованої моделі оцінювання повністю враховує рекомендації UN Tourism, ETIS та IUCN щодо багатовимірного узагальнення результатів сталого розвитку туризму за допомогою широкого набору елементарних метрик, структурованих у композитні індикатори за економічним, екологічним і соціальним вимірами сталості. Методологічні переваги моделі забезпечуються стандартизацією та превентивним зважуванням елементарних метрик, що дозволяє використовувати спрощену інтерпретацію лінійної агрегації композитних індикаторів та обчислення інтегрального показника сталого розвитку туризму без ризиків компенсації негативного результату за окремими метриками.

2.2. Світовий досвід розвитку туризму на природоохоронних територіях

Визначення стратегічних пріоритетів сталого розвитку туризму на ПТ України потребує ретельного аналізу світового досвіду для акумуляції та проєкції у вітчизняну практику найкращих результатів. Туризм як глобальне явище з високою соціально-економічною, екологічною й інтеграційною значущістю впливає на можливість сталого розвитку як окремих країн, так і людства в цілому. Макрорегіональна структура світового туризму охоплює туристичні ринки Азії та Тихоокеанського регіону, Європи, Америки, Африки та Близького Сходу [406], формування яких стало одним із наслідків глобалізації світового економічного простору. Дані UN Tourism засвідчують стійкість постпандемічного розвитку туризму (рис. 2.3). Зокрема, у 2023 р. надходження від туризму досягли 1,4 трлн дол. США, а його економічний

внесок у валовий внутрішній продукт становив 3,3 трлн дол. США (3 % світового ВВП) [323]. Стійке відновлення відображається на всіх показниках галузі попри світові економічні та геополітичні виклики.

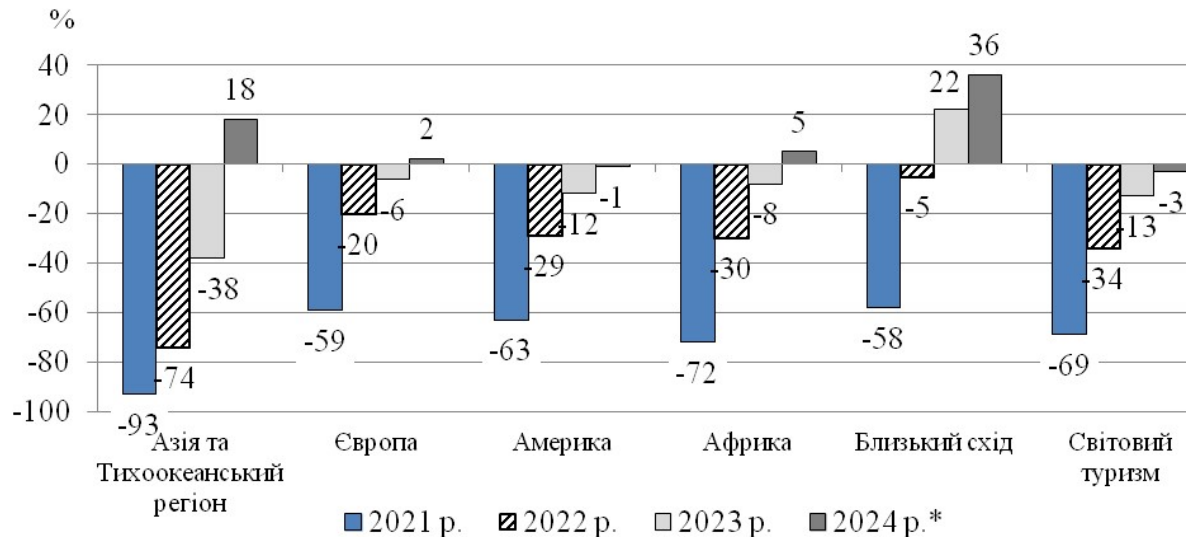

Рис. 2.3. Динаміка туристичних прибуттів на макрорегіональних туристичних ринках у 2021-2024 рр. ($\pm$ % до рівня 2019 р.) (побудовано за [323])

* Примітка: дані за 2024 р. наведено станом на 21.05.2024 р.

Сталий туризм є фактором стимулювання інших галузей економіки: транспортної, зв'язку, торговельної, будівельної, інфраструктури та благоустрою рекреаційних зон. У 2021 р. UN Tourism представлено загальні рекомендації щодо переходу до економіки «зеленого» туризму, що підкреслило його унікальну здатність стимулювати екологічну відповідальність та охорону навколишнього середовища [294]. У національних стратегіях більшості країн світу наголошується на необхідності захисту біорізноманіття та посилення заходів щодо його охорони для розвитку сталого туризму [407]. Природоохоронні стратегії передбачають механізми вирішення проблеми втрати біорізноманіття, а охоронювані території забезпечують збереження екосистем, природних і культурних активів, на яких ґрунтується економічна цінність сталого туризму.

Управління ПТ передбачає застосування правових або адміністративних впливів, спрямованих на збереження довкілля в асоційованих екосистемних послугах і при використанні культурних цінностей. Відповідно до мети управління, система класифікації IUCN (додаток В, табл. В.5) виокремлює:

- 1 природні заповідники чи зони дикої природи (управління передбачає (а) наукові цілі або (б) захист дикої природи);
- 2) національні парки (управління для захисту екосистем та рекреації);
- 3) природні пам'ятки чи об'єкти (управління для збереження);
- 4) території управління середовищем існування/видами (управління для збереження через зовнішні впливи);
- 5) охоронювані ландшафти/морські ландшафти (управління для захисту та рекреації);
- 6) заповідні території зі сталим використанням природних ресурсів (управління для сталого використання природних систем) [408].

Зауважимо, що рекомендації IUCN із управління ПТ, спрямовані на уряди всіх країн світу, окреслюють лише ті сфери державного регулювання, в яких цілі управління збереженням середовища є пріоритетними відносно інших цілей розвитку суспільства [305].

Охоронні заходи передбачені в туристичних директивних документах багатьох країн, охоплюючи питання управлінням національними лісами, парками й іншими ПТ [356]. Водночас управління сталим розвитком туризму на ПТ у кожному макрореґіоні та у кожній країні характеризується індивідуальними особливостями.

Регіон держав Південно-Східної Азії (ASEAN) вважається центром світового морського біорізноманіття, а загалом на цих територіях понад 20 % усіх відомих біологічних видів світу є автохтонними [223]. Однак, природні ресурси стикаються з екологічними проблемами через зростання кількості населення, урбанізацію та бурхливий економічний розвиток, які зумовили збільшення споживання природних ресурсів. У публікаціях UN Tourism зазначається, що регіон демонструє надзвичайно високий рівень розвитку

туристичної індустрії, яка становить 4 % від загальної кількості людських ресурсів і 12 % ВВП регіону [323]. У регіоні простежується загальна тенденція до зростання кількості туристів, найбільше туристичних прибуттів у 2023 р. продемонстрували Таїланд (28,2 млн), Японія (25,1 млн) і Малайзія (29,1 млн). Проте зростання попиту на туризм призвело не лише до економічного зростання та створення робочих місць, але і до збільшення використання енергії та глобального зростання викидів вуглецю, найбільше в Індонезії, на Філіппінах та у В'єтнамі [360]. Отож, загальною метою управління сталим розвитком туризму проголошується зменшення шкоди навколишньому середовищу. Зокрема План соціально-культурного співтовариства ASEAN до 2025 р. узгоджується з ЦСР ООН і приділяє особливу увагу розвитку екологічно стійкого туризму шляхом зменшення викидів і сприяння розвитку екологічно стійких міст. Програма використовує кілька тактик, зокрема сприяння співпраці між відповідними секторами, аби гарантувати доступ до чистої землі, повітря, води, санітарії та екологічно чистих громадських місць. Крім того, він спрямований на посилення взаємозв'язків між економічними, соціальними й екологічними факторами в усіх сферах. Щоб мінімізувати негативний вплив зростання туризму, зберігаючи при цьому природний, економічний, соціальний та екологічний баланс, передбачено сприяння співпраці стейкхолдерів за участю урядів, місцевих громад і туристів [311].

Таїланд представлений на світовій туристичній мапі різноманітністю екосистем тропічних лісів, незайманих пляжів і морського середовища, позиціонується як провідний світовий напрям для туристів, які прагнуть унікальних вражень. Однак, зростання туристичних потоків зумовило низку екологічних, соціальних та культурних проблем, отож розвиток сталого туризму визнається напрямом, здатним мінімізувати негативний вплив і зберегти природні ресурси, культурну спадщину, максимізуючи вигоди для місцевих громад і навколишнього середовища. Так, для охорони морської природи та збереження морського біорізноманіття практики сталого туризму охоплюють квоти на відвідування, управління відходами та заходи захисту

коралових рифів. Уряд Таїланду підтримує екологічно чисті види транспорту для зменшення викидів вуглекислого газу й усунення заторів у популярних туристичних напрямках. Запроваджуються ініціативи щодо утилізації відходів, зокрема програми переробки та кампанії з очищення пляжів, спрямовані на зменшення забруднення пластиком і сприяння відповідальній утилізації відходів серед туристів і місцевих громад.

Культурна спадщина Таїланду охоплює стародавні храми, традиційні ремесла й етнічні громади, однак ризиками для її цілісності є культурна комодифікація та подекуди неналежна поведінка туристів. Для подолання негативного впливу на ПТ урядом започатковані ініціативи, які дають змогу місцевим громадам зберігати культурні традиції, водночас отримуючи комерційні вигоди від туристичної діяльності. Такі проєкти дозволяють туристам отримувати автентичний культурний досвід, одночасно підтримуючи розвиток громади. Іншим напрямом є підтримання державними установами та некомерційними організаціями зусилля громад із реставрації та збереження історичних місць і пам'яток Таїланду, особливо на територіях історичних парків Ayutthaya (Аюттхая) та Sukhothai (Сукхотай), внесених до переліку всесвітньої спадщини UNESCO [227]. Управління сталим туризмом на цих територіях поєднує освітні програми для відвідувачів і плани управління збереженням середовища, що важливо для збалансування збереження спадщини та туристичної діяльності.

У 2023 р. туризм забезпечив близько 7,2 % ВВП Таїланду [323], надаючи можливості для працевлаштування та генеруючи дохід для місцевих громад, однак несправедливий розподіл комерційних вигод зумовлює загрози посилення соціально-економічної нерівності. Для сприяння інклюзивному зростанню та розширенню можливостей приймаючих громад урядом впроваджуються стратегії:

- 1) створення на ПТ громадських підприємств із пріоритетом на екологічну стійкість і збереження автохтонної культури (ремісничі кооперативи, підприємства органічного землеробства тощо), що дозволяє їм

диверсифікувати джерела доходу, зменшуючи економічну залежність від туризму [290];

2) ініціативи справедливої торгівлі в туризмі передбачають схеми сертифікації та сприяють етичним практикам туристичного обслуговування, гарантуючи місцевим постачальникам послуг справедливу оплату й умови праці, а споживачам – впевненість, що їх туристичний вибір підтримує сталий розвиток [223].

Попри описані переваги управління сталим розвитком туризму, доцільно звернути увагу на виникнення пов'язаних із надмірним туризмом і змінами клімату проблем та шляхи їх подолання [433]. Проблеми перенаселеності, погіршення стану навколишнього середовища та культурної комодифікації [98] найбільше стосуються таких туристичних напрямів, як Bangkok (Бангкок), Phuket (Пхукет) і Chiang Mai (Чіангмай), у яких для зменшення негативних впливів надмірного туризму застосовується політика регулювання кількості відвідувачів і диверсифікації туристичних продуктів. Реалізація цієї політики передбачає посилення співпраці між урядовими установами, місцевими громадами та стейкхолдерами приватного сектору для забезпечення дотримання стандартів сталого розвитку. Зміна клімату впливає на прибережні райони та морські екосистеми Таїланду, проявляючись підвищенням рівня моря й екстремальними погодними явищами [290]. Заходи пом'якшення й адаптації передбачають використання відновлюваної енергії та інновацій в управлінні прибережною зоною, необхідні для створення стійкості до впливу клімату.

Система ПТ Японії сформована відповідно до Закону про охорону природи й охоплює (1) 5 зон дикої природи загальною площею 5,6 тис. га (мета управління – збереження первісного природного середовища шляхом заборони комерційної діяльності, яка потенційно може змінити природні особливості); (2) 10 ділянок ПТ загальною площею 21,6 тис га, що охоплюють природні ліси, водойми, прибережні зони, а також природні середовища існування рослин і тварин, у т. ч. 28 національних парків, 55 квазінаціональних парків і 301 префектурний природний парк (управління спрямоване на збереження шляхом

регулювання діяльності та втілення природоохоронних проєктів). Території поза охоронними зонами підлягають моніторингу природного середовища [328].

Японське агентство з туризму (JTA) у 2020 р. означило критерії напрямів Глобальної ради сталого туризму (GSTC) у якості національного стандарту підтримки туристичних напрямів [303]. Зауважимо однак, що основна діяльність JTA впродовж останніх десятиріч зосереджувалась здебільшого на маркетингових зусиллях для зростання міжнародних прибуттів, кількість яких у 2023 р. досягла 25,1 млн [323]. Така політика, яка видається певним чином суперечливою щодо досягнення ЦСР, пояснюється тим, що для країни економічні цілі туризму переважали над цілями досягнення стійкості. Водночас зміна вектору у напрямі сталого розвитку зумовила переорієнтацію управління DESTINATIONAMI та пошук компромісних рішень для одночасного досягнення цілей сталого управління туристичними напрямами і зростання туристичних відвідувань до запланованих 60 млн у 2030 р. [34] із одночасним забезпеченням економічних цілей. Впровадження стандарту GSTC призвело до перегляду зв'язків між управлінням туристичними DESTINATIONAMI та проблемами збереження потенціалу для продовження політики надмірного туризму. Серед обраних способів розв'язання суперечності наведемо:

- 1) просування сільських районів як туристичних DESTINATIONAMI;
- 2) розвиток транспортної інфраструктури (аеропортів і змішаного транспорту до сільської місцевості), закладів тимчасового розміщення та туристичних ресурсів – для регіонального розпорошення туристичних потоків;
- 3) розвиток інформаційно-комунікаційних технологій для контролю відвідування туристами популярних напрямів і пом'якшення впливу сезонності.

Управління ПТ на півострові Малайзія покладено на Департамент дикої природи та національних парків, діяльність якого охоплює планування та реалізацію заходів для довгострокового збереження природного середовища і забезпечення оптимальної користі для нинішнього та майбутнього поколінь. Більшість охоронюваних територій, які класифікуються на (1) національні

парки, (2) заповідники дикої природи та (3) природні заповідники, розташовані на східному узбережжі на Kinabatangan Floodplain (заплава Кінабатанган) і на південному сході країни в регіонах Lahad Datu (Лахад-Дату) і Tawau (Тавау). Охоронювані лісові заповідники загальною площею 342,2 тис. га становлять понад 9,2 % лісового фонду й охоплюють внутрішні лісові заповідники (44 захисні зони) та заповідники незайманих джунглів (50 захисних зон), призначені для дослідження та збереження біорізноманіття [223]. Управління здійснюється для забезпечення сталих вигод для суспільства у напрямках:

- 1) збереження і захисту дикої природи та середовища її існування;
- 2) збереження особливостей територій із природоохоронною, археологічною чи рекреаційною цінністю;
- 3) сприяння дослідженню та збереженню біорізноманіття;
- 4) охорона історичних місць і пам'яток;
- 5) забезпечення можливостей для туристичного споживання описаних вище напрямів [459].

Управління розвитком туризму в Малайзії спирається на визнанні його соціально-економічного значення й унікальності туристичних ресурсів у поєднанні зі стратегічно вигідним розташуванням країни. Водночас туристичний ринок у країні характеризується неоднорідністю у досягненні сталості, хоча більшість туристичних напрямів визначаються як наземні чи морські ПТ. На максимізацію економічних, соціально-культурних та екологічних здобутків для стабілізації сталого розвитку туризму спрямовано спільні зусилля різних гілок влади, приватного туристичного бізнесу та місцевих громад, координатором яких у межах реалізації Національного плану екотуризму визначено Міністерство культури, мистецтва та туризму Малайзії. Запропонований ним комплексний підхід до планування й управління туризмом шляхом збереження та покращення існуючих природних і культурних активів розширив роль місцевих органів влади та громад, запровадивши регулярний моніторинг й оцінювання результатів проєктів екотуризму [360].

Оцінюючи досвід управління сталим розвитком туризму в цій країні,

підкреслимо обов'язковість включення програм збереження води й енергії, а також утилізації відходів для підприємств туристичного обслуговування (закладів гостинності, підприємств транспортної інфраструктури тощо). Другим корисним для імплементації досвідом вважаємо заходи зі збереження автентичної туристичної спадщини (історичних місць та артефактів) шляхом надання їм особливого охоронного статусу «спадщини». Третім прикладом для наслідування може стати комплексність ініціатив щодо екологічної чистоти, ефективного використання ресурсів, збереження культурного надбання та забезпечення соціальної справедливості. Прикладом такої комплексності є проєкт Green Globe Benchmarking Міжнародного аеропорту Kuala Lumpur (Куала-Лумпур), управління яким здійснюється в межах і поза межами політики екологічної та соціальної стабільності Green Globe [450], налаштовуючи функціонування аеропорту на: (1) архітектурну концепцію симбіозу будівлі та природи, (2) збереження і розвиток місцевої екосистеми та (3) гармонійне співіснування з місцевою громадою.

Що стосується Європи, то сукупно в європейських країнах налічується більше ПТ, ніж у будь-якому іншому туристичному макрорегіоні. Значна їх частина покликана зберігати екосистеми природних територій і національну культурну спадщину європейських народів [78]. Глобальна структура біорізноманіття встановлює орієнтовані на дії глобальні цілі для невідкладних дій:

1) забезпечення інтегрованого просторового планування й управління значимими для біорізноманіття територіями, у т. ч. екосистемами з високою екологічною цілісністю, дотримуючись прав корінних народів і місцевих громад, як зазначено в Декларації ООН про права корінних народів;

2) відновлення деградованих наземних, водних і прибережних екосистем із метою покращення біорізноманіття, екологічної цілісності й екосистемних функцій і послуг;

3) відновлення та збільшення вкладу природи в життя людей через природні рішення й екосистемні підходи.

Політика управління ПТ у цілому забезпечує зусилля із захисту природи відповідно до Конвенції про охорону біологічного різноманіття [168] та спеціального законодавства ЄС, водночас цього виявилось недостатньо для попередження занепаду частини європейських типів середовищ існування та видів через відмову від екстенсивної сільсько- та лісгосподарської діяльності, урбанізацію та забруднення, розповсюдження інвазивних для місцевої фауни та флори видів і кліматичні зміни [456]. Для подолання проблем у 2024 р. було ухвалено Європейський регламент відновлення, яким юридично визначено обов'язкові цілі довгострокового відновлення природних ресурсів (20 % деградованих екосистем мають бути відновлені до 2030 р. і 100 % – до 2050 р.), а також окреслено часові орієнтири відновлення для конкретних екосистем, середовищ існування та видів [417].

Європейська комісія декларує основні цілі туристичної політики та формує загальну туристичну стратегію ЄС, яка визначає пріоритети управління сталим розвитком туризму через інші політики ЄС, що впливають на туризм. ЦСР для європейського туризму охоплюють:

1) економічну результативність для забезпечення конкурентоспроможності туристичних підприємств і напрямів, високоякісних можливостей працевлаштування, справедливої оплати й умов праці та уникнення дискримінації;

2) створення соціальної рівності та згуртованості для підвищення якості життя місцевих громад за допомогою туризму та забезпечення безпечного та позитивного досвіду для відвідувачів;

3) захист навколишнього середовища (мінімізація забруднення та деградації середовища) і культури (зміцнення та сприяння збереженню культурного багатства та біорізноманіття) [289].

Загальноєвропейськими викликами на шляху досягнення означених цілей є сезонність попиту, проблеми туристичних перевезень, недостатня якість робочих місць у туризмі, необхідність підвищення якості життя місцевих громад, значне використання ресурсів та утворення відходів, складнощі із

збереженням об'єктів природної та культурної спадщини. Інструментом управління, який допомагає охоронюваним територіям досягти сталого розвитку їхньої туристичної пропозиції, стала розроблена спільно зі стейкхолдерами в інтересах туризму, охорони природи та місцевої громади Європейська хартія сталого туризму в охоронюваних територіях, метою якої визначено захист природної та культурної спадщини, а також постійне вдосконалення туризму з точки зору навколишнього середовища, місцевого населення, бізнесу та досвіду відвідувачів [288].

Іншим аспектом політики сталого розвитку туризму ЄС стало визначення чотирьох макрорегіональних стратегій (для Дунайського, Балтійського, Адріатико-Іонійського регіонів та Альпійського простору), покликаних вирішувати завдання забезпечення довгострокової конкурентоспроможності та стійкості туризму. Окремо варто розглянути рамкову конвенцію про охорону і сталий розвиток Карпат, підписантами якої стали Чеська Республіка, Угорщина, Польща, Румунія, Сербія, Словацька Республіка й Україна. Конвенція забезпечує координацію міжгалузевої політики щодо сталого туризму, який визначається як екологічно прийнятний у довгостроковій перспективі, економічно життєздатний, етично та соціально справедливий для місцевих громад [176]. Водночас у ЄС кожна держава має суверенні повноваження щодо здійснення власної туристичної політики, тоді як спільні правила встановлюються лише у тих сферах управління туризмом, у яких ЄС має виключну компетенцію (транспортне обслуговування, захист прав споживачів тощо).

Серед країн Європи у 2023 р. найбільша кількість туристичних прибуттів зафіксована у Франції (100 млн), Іспанії (85,2 млн) та Італії (57,3 млн) [323]. До категорії ПТ Франції, які займають 29,5 % загальної площі суші та 23,5 % водного простору країни, належать як великі об'єкти, наприклад Parc National des Ecrins (Національний парк Екрен) площею 91,8 тис. га, так і невеликі природні парки, такі як Pointe du Raz (Пуант-дю-Раз) або St-Gervais-les-Bains (Сен-Жерве-ле-Бен). Залежно від цілей управління, ПТ можуть мати різну

ступінь доступності для комерційного чи рекреаційного використання. Тим не менше, в країні досягнуто суспільного консенсусу щодо важливості збереження та підтримання розвитку цих територій і визнання їх у якості невід'ємної частини національної спадщини. Туристичне використання є одним із інструментів залучення громадськості до процесів збереження національних парків. Водночас передумовами для розвитку природного туризму на паркових територіях є (1) посилення екологічного контролю, оскільки лише якісне природне середовище чи зразкова архітектура можуть залучити туристів для тривалого перебування, та (2) розроблення чітких інструкції для туристів, оскільки основною метою туристичного відвідування ПТ є відкриття природних багатств парку.

Цікавими є результати проведеного Міністерством навколишнього середовища Франції дослідження потенціалу туристичних пакетів типу «все включено» в національних парках країни, які підтвердили наявність попиту на подорожі у природоохоронні зони, виділивши два сегменти туристів: поціновувачів природи (цей сегмент стабільно обслуговується туроператорами) та туристів, які цікавляться природою і, можливо, відвідали би ПТ у межах туристичної пропозиції, яка комплексно поєднує комфортне проживання в ізольованому природному середовищі й ознайомлення з культурою та регіональною кухнею [344].

Іспанія є країною з найбільшим біорізноманіттям у Європі, а її ПТ становлять 28,1 % суші та 12,8 % морського простору [269]. В країні налічується 16 зареєстрованих UNESCO геопарків (за кількістю поступається лише Китаю, в якому зареєстровано 41 геопарк) – об'єднаних географічних територій, де об'єкти і ландшафти міжнародного геологічного значення управляються за допомогою цілісної концепції захисту, освіти та сталого розвитку [467]. Туризм на ПТ використовується в Іспанії як інструмент досягнення сталого розвитку, однак слід вказати на існування проблем, зумовлених обмеженнями соціально-економічної діяльності та розвитку туризму внаслідок режиму захисту середовища національних парків, яким

обмежується здійснення всіх тих видів діяльності, які можуть становити загрозу досягненню цілей парку. Серед цих обмежень, наприклад, створення певної інфраструктури та будівель, використання природних ресурсів тощо. Водночас природні парки та біосферні заповідники (додаток Г, табл. Г.1) є більш гнучкими щодо можливостей туристичного використання.

Сектор туризму Італії стрімко розвивається завдяки стабільному зростанню туристичних потоків. Окрім великих міст (Рим, Флоренція, Венеція, Неаполь), найбільше відвідувань фіксується в районах Liguria's (Лігурійської) та Amalfi (Амальфійської) Рив'єр, північного узбережжя Адріатичного моря, Тірренських островів (Ельба, Капрі, Іскія), Смарагдового узбережжя Сардинії, на Сицилії, а також у Національних парках Gran Paradiso (Гран-Парадізо), Dolomites (Доломітові Альпи) та Abruzzo (Абруццо). Загалом у країні налічується понад 770 заповідних територій, які охоплюють близько 22 % загальної площі країни, відіграючи важливу стратегічну роль у збереженні біорізноманіття, ландшафту, екосистем, середовищ існування та видів. Туристичні маршрути італійськими ПТ забезпечують туристичні враження від поєднання пізнання природних особливостей, автентичних національних традицій та історії, адже культурна спадщина, представлена у паркових зонах, налічує близько 800 музеїв, 400 пам'яток історичної цінності та понад 1,2 тис. мистецьких й археологічних артефактів [292]. Таким чином, управління туризмом на ПТ Італії спрямовано не лише на цілі рекреації, але й покликане підтримувати розвиток традиційних культур і розвивати переваги екосистемних послуг.

Туризм на ПТ інтегрує принципи сталого розвитку як умову забезпечення довгострокової конкурентоспроможності, збереження середовища і культурної спадщини та добробуту приймаючих громад. Водночас екологічна рекреація забезпечує туристам спектр переваг, включаючи задоволення від усвідомлення збереження ресурсів, культурних артефактів і поширення позитивної атмосфери. Особливістю італійського сталого туризму є тенденція використання з туристичною метою відремонтованих будівель, розташованих у сільській місцевості Західної Рив'єри або в гірських районах Сардинії, що

дозволяє додатково зберігати природні ресурси, уникаючи будівництва нових готельних комплексів. Із цією ж метою застосовується перепрофілювання окремих споруд, наприклад, колишня теплоелектростанція Porto Tolle була перетворена на інноваційний туристичний центр під відкритим небом на 40 відвідувачів, який пропонує туристам досвід збереження навколишнього середовища й умови для водних видів спорту, а місцевим громадам – об'єкт для розвитку рибальства та сільськогосподарського виробництва [370].

Серед вагомих проблем управління сталим розвитком туризму на ПТ Італії відзначимо несформованість системного підходу до управління на національному та місцевому рівнях, недостатність ресурсного забезпечення на регіональному рівні для послідовного якісного втілення і системного контролю результатів проєктів сталого туризму, прогалини в інформаційному забезпеченні переваг отримання туристичного досвіду на ПТ. Для покращення ситуації Міністерство туризму Італії на період 2023-2027 рр. визначило 5 стратегічних принципів підвищення конкурентоспроможності сектора: просування, інвестиції, якість, інтеграція, навчання та стійкість. Стратегічним планом розвитку передбачається, що:

1) визначення спільної моделі управління та моніторингу між регіонами, які мають необхідні територіальні знання, й усунення критичних елементів регіональних систем дозволить досягти більшої унітарності в управлінні туризмом;

2) цифровізація туристичного обслуговування дозволить покращити використання технологічного потенціалу для надання інноваційних і безпечних послуг туристам, сприятиме набуттю ними персоналізованого та довгострокового туристичного досвіду;

3) зростання якості та кількості послуг у туристичному секторі вплине на покращення інфраструктури та підвищення туристичної привабливості нових напрямів історичної та мистецької спадщини та природних ландшафтів, а отже, сприятиме розповсюдженню туристичних потоків на нові природоохоронні чи автентичні території;

4) фахове навчання людського капіталу, зайнятого у туристичному секторі, підвищення кваліфікації за допомогою інноваційних навчальних курсів, розвиток кар'єрних шляхів зі стабільною та якісною роботою дозволять регулювати фундаментальні принципи професії, стандартизувати рівні надання послуг на всій території Італії, створюючи позитивний вплив на ринок;

5) розширення попиту на нові сегменти туристів, зацікавлених в ексклюзивності автентичного чи екологічного досвіду сприятиме розвитку національних ПТ та обізнаності громадськості щодо екологічної, соціальної й економічної сталості [319].

Таким чином, важливо зрозуміти взаємопов'язаність драйверів сталого розвитку туризму в Італії: громадський імпульс у туристичному секторі, підсилений комунікаціями італійського бренду збереження ПТ, спричинить ефект важеля, примножуючи інвестиції та ресурси і створюючи позитивні економічні імпульси для туристичного бізнесу та приймаючих громад.

В американському макрорегіоні США мають імідж країни з розвинутим туризмом, де задовольняються усі потреби споживача. Національна стратегія подорожей і туризму зосереджена на стимулюванні економічного зростання, створенні робочих місць і сприянні збереженню та стійкості середовища [291]. У 2023 р. розмір ринку сталого туризму США оцінювався в 258,1 млн дол. США, тобто майже 7,5 % світового ринку сталого туризму [323]. Управління ПТ здійснюється на державному, регіональному та місцевому рівнях і різною мірою покладається практично на всі урядові та федеральні департаменти, скоординовані зусилля яких під керівництвом Геологічної служби дозволили створити загальну «Базу даних охоронюваних територій США». Водночас форми і методи охорони природи різняться залежно від виду, статусу та цілей використання територій. У країні близько 24 % території перебуває під певною формою захисту й офіційно визначено 42,8 тис. заповідних ПТ загальною площею 1235,5 тис. км², які відповідають міжнародним стандартам охорони природного середовища (додаток Г, табл. Г.2). Більшість заповідних територій контролюють Чотири федеральні агенції

Національної системи охорони ландшафту США (National Landscape Conservation System):

- 1) Бюро землеустрою управляє майже 250 млн акрів (1011,7 тис. км²) земель, зокрема в його юрисдикції перебувають 17 національних заповідників;
- 2) Лісова служба управляє 174 національними лісами та луками, що займають 193 млн акрів (780 тис. км²);
- 3) Служба охорони рибних ресурсів і дикої природи керує 562 національними заповідниками дикої природи, площа яких охоплює понад 150 млн акрів (607 тис. км²);
- 4) Національне управління океанічних і атмосферних досліджень координує роботу 1600 охоронюваних територій в океанських водах і керує системою національних морських заповідників.

Загальною метою управління природоохоронними землями в різноманітних державних парках і заповідниках є підтримання їх здоров'я, різноманітності та продуктивності для потреб нинішнього і майбутніх поколінь [279]. Водночас природоохоронна діяльність на землях приватної власності в США регулюється охоронними сервітутами, котрими встановлюються правові обмеження на забудову чи комерційне використання. Більшість природоохоронних сервітутів управляються земельними фондами, місцевими чи регіональними організаціями, які працюють над збереженням природних або культурних ландшафтів. Також зауважимо про особливі варіанти захисту природного середовища на Алясці, близько 65 % території якої займають національні парки, ліси та заповідники під управлінням федеральних відомств (найбільший із них – Арктичний національний заповідник дикої природи), 25 % земель належить державі, 10 % – індіанським корпораціям. Втім, міські парки, які також належать до охоронюваних земель, дотепер не представлені в базі даних охоронюваних територій.

Загалом природне середовище й екосистеми практично не відповідають створеним межам, адже охоронні заходи спрямовані на вільний рух і розвиток рослин і тварин за умов зміни клімату та зростаючого тиску людини. Отож,

складне поєднання управлінських впливів на державних, корпоративних, відомчих і приватних територіях зумовлюють, на наш погляд, певні проблеми для управління охоронюваними землями в США. Але навіть у межах однієї категорії ПТ, можна побачити різні підходи до управління природозбереженням. Так, охорона природи та наукові дослідження є спільним пріоритетом для усіх пустель і національних парків, однак у тих із них, які передбачають можливість комерційного використання, застосовуються методи контролю та придушення лісових пожеж, тоді як у зонах дикої природи просувається політика невтручання людини в природні процеси, навіть якщо вони можуть оцінюватись як загрозові для природного середовища. Ще більше послаблень щодо зовнішнього людського втручання передбачено для тих ПТ, які визнані не лише джерелом рекреації, але й лісового чи сільського господарства та навіть видобутку корисних копалин.

Отож, вважаємо, що доцільно звернути увагу на практику урядових ініціатив, які сприяють розвитку сталого туризму на ПТ США, створення та підтримання ефективного екотуристичного бізнесу. По-перше, федеральні та державні землевпорядні організації забезпечують умови для розуміння потенційних соціально-економічних та екологічних наслідків сталого туризму серед стейкхолдерів. Наприклад, Національний навчальний центр Бюро землеустрою проводить семінари щодо роботи з громадами, а Служба національних парків запровадила програму «Річки та стежки», метою якої є допомога громадам у плануванні турів, пов'язаних зі збереженням річок і відкритого природного простору. По-друге, корисно звернути увагу на практику звертання органів влади до місцевих громад і приватних власників природоохоронних земель для зупинення чи зменшення шкідливої комерційної експлуатації таких зон.

У Канаді понад 65 % наземних ПТ перебуває під управлінням провінційних територіальних юрисдикцій (додаток Г, табл. Г.3). Прийнята у 2024 р. туристична стратегія Канади «Світ можливостей» характеризується стійкою тенденцією до розширення ПТ і спрямуванням інвестицій у

покращення інфраструктури існуючих національних парків [257]. Стратегія зосереджена на трансформаційне зростання до 2030 р. за допомогою таких рушіїв, як:

- 1) підвищення конкурентоспроможності туристичних напрямів;
- 2) стратегічне орієнтування ПТ на створення стійкого туристичного ландшафту;
- 3) стимулювання інвестицій у туристичну інфраструктуру, продукти та людські ресурси, необхідні для задоволення очікувань туристів і потреб місцевих громад;
- 4) розширення інформаційної доступності щодо туристичного використання ПТ.

Процес стратегічного екологічного й економічного оцінювання передбачає використання стандартизованого шаблону, який дозволяє враховувати зміни клімату (пом'якшення, адаптація, стійкість), біорізноманіття й економічні наслідки впливу на навколишнє середовище на етапах експертизи пропозицій комерційного використання ПТ [256]. Результати такої експертизи є відкритими даними, що забезпечує впевненість суспільства у пом'якшенні наслідків впливу туризму на ресурси цих територій та, відповідно, дозволяє рекомендувати проєкцію канадського досвіду в управління сталим розвитком туризму в Україні.

Важливим для України ми вважаємо і досвід управління сталим туризмом у Мексиці, де проживає 68 етнічних груп, що робить цю країну однією з найбільш етнічно різноманітних країн на планеті. У 2023 р. валовий внутрішній продукт туризму в цій країні становив 8,7 % загального ВВП, забезпечивши близько 2,5 млн робочих місць [323], отож можна вважати туризм одним із «драйверів» розвитку мексиканської економіки. Державна політика відіграє провідну роль у просуванні та заохоченні сталого туризму, зокрема він регулюється шістьма федеральними законами, до яких включено критерії стійкості й обов'язковість сертифікації захисту навколишнього середовища. Іншим інструментом впливу є Національна програма екологічного аудиту,

створена за ініціативою Федерального прокурора з охорони навколишнього середовища. Ця програма охоплює не лише туристичний бізнес, але й інші промислові сектори, сертифікуючи їх діяльність за напрямками: (1) чиста промисловість, (2) якість навколишнього середовища та (3) якість навколишнього середовища в туризмі, контрольними точками яких є перевірка якості води та ґрунтів, викидів у повітря, безпечності відходів, використання природних ресурсів, екологічних ризиків, системи екологічного менеджменту та низки суто екологічних показників. Попри добровільність участі, таку програму можна вважати цінним інструментом забезпечення сталого й ефективного розвитку туризму, прибутковість якого досягається за рахунок екологічних і соціальних досягнень.

Доцільно звернути увагу на Національну стратегію сталого розвитку туризму та відтворення заповідних територій Мексики, розроблену у 2006 р. Національною комісією ПТ. Провідна ідея цієї стратегії полягає в залученні усіх зацікавлених сторін у сфері туризму для збереження природної спадщини Мексики та просування туризму як вагомого фактора розвитку національного економіки. Зауважимо, що під час розроблення стратегії природоохоронний підхід багато в чому суперечив економічній доцільності розвитку туризму, що стало зрештою гальмівним чинником для туристичної галузі країни. Пізніше для подолання негативних управлінських впливів Міністерство економіки розробило спеціальні норми у сфері сталого туризму:

1) щодо стабільності якості пляжу: (а) рекреаційне використання та (б) пріоритет збереження, якими встановлено, що якість води, тверді відходи, інфраструктура, біорізноманіття, безпека та послуги, екологічна освіта, ініціативи з управління середовищем і внески мають оцінюватись та сертифікуватись;

2) щодо стійкості екосистеми в туризмі, за якими місцеві ресурси та інвестиції в туристичне обладнання мають забезпечувати збереження природних ресурсів;

3) щодо екологічних показників закладів розміщення, якими регулюється

забезпечення екологічних показників та економія матеріальних ресурсів у сферах використання природного середовища, води, відходів, енергії, повітря [461].

Отож, можна стверджувати, що застосовуваний у Мексиці природоохоронний підхід забезпечує оптимальне використання ресурсів навколишнього середовища, які є ключовим елементом розвитку туризму, підтримуючи основні екологічні процеси та допомагаючи зберегти біорізноманіття. При цьому, акцентування на повазі до соціокультурної автентичності приймаючих громад, збереження їх архітектурно-культурних цінностей сприяють міжкультурній толерантності та забезпечують економічну результативність туризму, включаючи справедливий розподіл соціально-економічних вигод, зокрема щодо працевлаштування, отримання доходу та соціальні послуги для приймаючих громад.

На Африканському континенті близько 19 % суші та 17 % морів займають природоохоронні та заповідні території, які є основою збереження біорізноманіття в довгостроковій перспективі. Більшість із них були створені як заповідники для колоніальних мисливців, а після здобуття незалежності країн перетворені на національні парки, управління якими зосереджується на принципах сталого розвитку. За даними IUCN, на даний час у країнах Східної Африки функціонує 1776 національно визначених ПТ, які охоплюють понад 27 % території суші [421], у т. ч. 186 зон I-IV класифікаційних категорій управління [408], метою яких визначено збереження біорізноманіття. Попри значний потенціал щодо природних і культурних ресурсів, Африка як туристичний макрорегіон акумулює лише близько 5 % міжнародного туризму, тим не менше, за прогнозами UN Tourism до 2030 р. очікується зростання туристичних прибуттів до 1304 млн туристів [323]. Підґрунтям такого очікування є доволі стійка тенденція більшості африканських країн щодо орієнтації на туризм як основного рушія соціально-економічного розвитку на засадах дотримання природної рівноваги, скорочення викидів парникових газів, збереження та популяризації культурних особливостей. Міждержавна

добровільна координація розвитку туризму забезпечується в межах підписаної 20 країнами Африканської хартії сталого туризму, сформованої на засадах сталого розвитку ООН із врахуванням Глобального етичного кодексу туризму UN Tourism, рекомендацій UNESCO і IUCN та відповідних міжнародних конвенцій. Водночас Хартією передбачено, що країни наслідуватимуть загальні принципи сталого туризму з врахуванням власних національних чи регіональних особливостей [320].

Аналізуючи туристичні відвідування в країнах Африки, зауважимо, що в 2023 р. найбільша їх кількість була зареєстрована в Марокко (14,5 млн), Тунісі (9,3 млн) та ПАР (8,4 млн) [323]. Королівство Марокко вважається одним із найкращих туристичних напрямів Північної Африки, приваблюючи туристів культурним багатством, різноманітністю ландшафтів та пляжів, що забезпечує країні близько 7 % національного ВВП [323]. Географічне розташування Марокко між Середземним морем, Атлантичним океаном і пустелею Сахара забезпечили біорізноманіття екосистеми та складне середовище її існування. В країні створено загальнонаціональну екологічну мережу з 10 національних парків і 160 об'єктів екологічного та біологічного спрямування, які представлені в національному плані біоекологічного зонування екосистем із високою концентрацією ендемічних рослин і тварин. Розвиток пригодницького, екологічного та сільського видів туризму на ПТ актуалізує зусилля Міністерства туризму Марокко для пошуку шляхів вирішення проблем охорони культурного середовища та біорізноманіття для збереження автентичної національної спадщини і покращення природного балансу [381]. Стратегічні урядові рішення щодо сталого розвитку туризму передбачають програми та заходи, спрямовані на підвищення якості туристичного обслуговування, інновації в розвитку еко-курортів та еко-подорожей, а також створення можливостей для місцевих громад для збагачення пропозицій сільського й екологічного туризму через:

- 1) сприяння розвитку екологічно чистих та інтегрованих у соціально-культурне середовище туристичних структур (еко-курортів, бівуаків у пустелях

тощо);

2) розвиток малих форм організації тимчасового проживання туристів (сільські будиночки, екоподжі);

3) структуризацію та збалансування розвитку туризму в сільській місцевості;

4) інституційної підтримки діяльності, яка забезпечує доходи місцевим громадам і зменшує наслідки бідності в сільській місцевості;

5) створення та диверсифікацію можливостей зайнятості для місцевої молоді [320].

Прикладом забезпечення сталого розвитку ПТ є туристичний проєкт Oasis Sud (Південні оази), просування якого Міністерство туризму Марокко здійснює у партнерстві з Департаментом розвитку ООН. Цілями проєкту визначено збереження активів і потенційного ландшафту, історичної та культурної спадщини оаз південного Марокко, створення робочих місць для місцевих зацікавлених сторін, зростання професіоналізації місцевих учасників туристичної індустрії для більш чіткого слідування принципам сталого розвитку та відповідального туризму. Оскільки оази Марокко зберігають не лише біорізноманіття цих ПТ, але й надбаня старовинної цивілізації, туристи мають можливість отримання досвіду, який ідеально відповідає вимогам сталого розвитку надзвичайно «крихкого» природного середовища, а території призначення – зберегти цілісність природно-культурного середовища та покращити соціально-економічне становище місцевої громади за рахунок надання екосистемних послуг.

Аналіз світового досвіду управління сталим розвитком туризму на ПТ вказує на необхідність запровадження стандартів IUCN при плануванні різних видів землекористування, включаючи туризм із використанням природних ресурсів, а також зосереджуватись на якості природного середовища та процесах захисту екосистеми, що вимагає різних підходів до управління із залученням різних секторів економіки, включаючи сільське господарство, інфраструктуру, сектор послуг і промисловість. Відтак важливо забезпечити

міжсекторальність управління сталим туризмом на ПТ, що потребує розподілу управлінських завдань між органами виконавчої влади України (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Розподіл завдань з державного управління сталим розвитком туризму на ПТ для забезпечення стандартів IUCN

Орган виконавчої влади	Основні завдання державного управління сталим розвитком туризму на ПТ
1	2
Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України	- імплементація стандартів IUCN у практику природокористування; - розроблення національних стандартів управління туризмом на ПТ; - координація з міжнародними організаціями; - контролювання дотримання екологічних норм
Міністерство аграрної політики та продовольства України	- впровадження принципів сталого сільського господарства у прилеглих до ПТ зонах; - запобігання деградації ґрунтів і водних ресурсів; - розвиток агротуризму як доповнення до природоорієнтованого туризму
Міністерство інфраструктури та розвитку громад і територій України	- планування і будівництво транспортної та рекреаційної інфраструктури з урахуванням екологічних обмежень; - забезпечення доступності ПТ для туристів при мінімізації впливу на природу
Міністерство економіки України	- інтеграція екотуризму в економічні стратегії розвитку; - створення умов для залучення інвестицій у сферу сталого туризму; - стимулювання малого та середнього бізнесу в туристичній сфері
Міністерство культури та інформаційної політики України	- поєднання розвитку туризму на ПТ із культурною спадщиною; - просування екотуризму на внутрішньому й міжнародному ринках; - формування позитивного іміджу України як екологічно відповідальної туристичної дестинації
Міністерство освіти і науки України	- підготовка кадрів у сфері екологічного менеджменту та туризму; - проведення наукових досліджень із моніторингу стану екосистем; - розвиток екоосвітніх програм для місцевих громад і туристів
Державне агентство розвитку туризму України	- розроблення спеціалізованих програм розвитку екотуризму; - стандартизація послуг відповідно до міжнародних практик; - формування туристичних маршрутів із мінімальним впливом на природу

1	2
Органи місцевого самоврядування (обласні, районні, громади)	- інтеграція стандартів сталого туризму в стратегії місцевого розвитку; - співпраця з національними парками та заповідниками; - підтримка місцевих ініціатив (еко-тури, зелений бізнес, локальні бренди)

Джерело: сформовано автором

Таким чином, аналіз світового досвіду управління сталим розвитком туризму на ПТ засвідчує, що його ефективність залежить від поєднання екологічних, економічних і соціокультурних інструментів, інтегрованих у державну політику. Для України актуальним є використання рекомендацій IUCN і практик ЄС щодо просторового планування, моніторингу біорізноманіття та механізмів залучення місцевих громад до управління. Імплементация кращих зарубіжних підходів дозволить забезпечити баланс між економічними вигодами від туризму та необхідністю охорони природних ресурсів. У цьому контексті державне управління має орієнтуватися на міжгалузеву координацію, системність екологічних стандартів і створення умов для формування конкурентоспроможної моделі сталого туризму в Україні. Управління сталим розвитком туризму на ПТ вимагає інтегрованої моделі впливу різних органів виконавчої влади, де держава координуватиме різні сектори, а місцеві громади виступатимуть співучасниками і бенефіціарами.

2.3. Соціокультурна трансформація підходів до управління природоохоронними територіями як чинника розвитку туристичної дестинації

Значимість туризму як виду рекреаційної діяльності та форми споживання, заснованих на переміщенні у просторі, визначається характером економічної системи, соціально-культурного середовища та природного довкілля. Споживання туристичного продукту визначено територіально, тобто здійснюється в обраному туристом місці, яке прийнято трактувати як

туристичну дестинацію. Це ключовий елемент індустрії туризму, який поєднує територію туристичного споживання із засобами обслуговування та послугами, де відбуваються процеси взаємодії туриста відповідно до моделі N. Leiper [345], котра охоплює 5 взаємопов'язаних елементів (рис. 2.4)

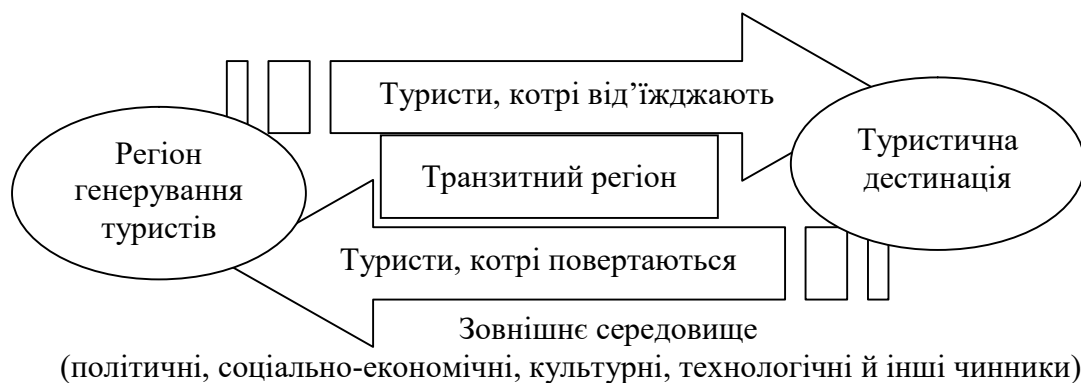

Рис. 2.4. Місце туристичної дестинації в моделі туризму N. Leiper (побудовано за [345])

За визначення UN Tourism, туристична дестинація є фізично й адміністративно обмеженим простором для проведення туристом мінімум однієї ночі, в якому визначено систему управління розвитком, іміджем і сприйняттям, що визначають ринкову конкурентоспроможність [229]. Для визнання ПТ дестинацією необхідне виконання умов:

- 1) збереженість екосистеми;
- 2) наявність об'єктів, які становлять туристичний інтерес;
- 3) наявність засобів розміщення та харчування туристів, туристичної і транспортної інфраструктури;
- 4) наявність інформаційно-комунікаційних систем (пошуку та бронювання турів, інформаційних туристичних порталів тощо).

Отож, туристичну дестинацію можна вважати інтеграційним елементом організації туризму на ПТ, адже її імідж дозволяє мотивувати попит і залучати туристів для пізнання культурних та природних багатств.

Перший описаний науковцями досвід управління туристичними відвідуваннями на ПТ стосується періоду кінця XIX ст. і вказує на чітко виражений антропоцентричний характер управлінських впливів, спрямованих

виключно на задоволення потреб відвідувачів шляхом сприяння туризму та розбудови інфраструктури [478]. Викликане покращенням соціальних умов, розвитком транспорту та популяризацією рекреаційних заходів зростання туристичних відвідувань у незайманому природному середовищі зумовило ефект надмірного використання ПТ, посиливши несприятливий тиск на екосистеми. Своєю чергою відбувся управлінський зсув у протилежному напрямку, який зосереджувався на регулятивних заходах для усунення тиску туристичних відвідувань на природне середовище. Зрозуміло, що ці діаметрально протилежні управлінські підходи не могли забезпечити сталий розвиток туризму на ПТ через негативні впливи на цілісність екосистем та автентичність дестинацій.

Загальновизнано, що історія сталої туристичної взаємодії суспільства з природним середовищем розпочалась зі створення Yellowstone National Park (Єллоустонського національного парку) у США (Пенсильванія) в 1876 р., ідеологія якого передбачала суворе збереження природи [392]. Хоча ця модель взаємодії швидко поширилась на управління туризмом в інших ПТ через забезпечення якісного захисту ландшафтів і біорізноманіття, її недоліком було нехтування соціально-економічними процесами всередині та поза межами ПТ, що спричиняло технічні та соціально-етичні конфлікти і потребувало додаткових фінансових витрат для посилення ефективності управління туризмом. Переломним моментом у відносинах між ПТ та туристичним бізнесом стало представлення ширшої стратегії досягнення стійкості на III Всесвітньому конгресі парків у 1982 р. Зауважимо, що концептуальне обговорення стосувалось не лише існуючих симбіотичних утворень туристично-природоохоронного напрямку, але й можливості проєкції окреслених управлінських засад на прилеглі території, тобто управління туризмом на ПТ розглядалось із урахуванням інтересів приймаючих громад [434]. Результати обговорень на подальших Всесвітніх конгресах парків ще більше сприяли еволюції в сприйнятті сталості, що відобразилось у рекомендаціях урядам, суспільству в цілому і місцевим громадам на ПТ щодо

Як бачимо, найбільшим чином на збереження ПТ була спрямована запропонована в 1970-х рр. управлінська концепція розвитку біосферних заповідників. 1980-ті рр. відзначились розвитком і широким поширенням буферних зон довкола ПТ для захисту від шкідливого впливу туризму на прилеглих територіях. Основні цілі проєктування буферних зон були спрямовані на розширення мережі національних парків та їх інтеграції в туристичні дестинації. Водночас розширення комерційного використання природного середовища призвело до виникнення управлінських підходів, орієнтованих на обмеження прийнятних змін екосистем і визначення екологічних кордонів.

У наступному десятиріччі спостерігалось поширення управлінських підходів, які виникли в результаті трансформації політики обмежень і переслідували мету ефективного збереження ПТ на основі різноманітних схем багатокритеріального оцінювання. А попередні концепції буферизації стали підґрунтям для запровадження систематичного районування та створення просторових моделей ПТ з моделюванням розподілу видів живої природи.

Також увесь описаний період відбувались трансформаційні процеси у підходах до управління сталим розвитком у межах симбіотичної взаємодії ПТ і туристичних дестинацій. Якщо первісні підходи орієнтувались на туристичні та сервісні підприємства, засновані приймаючими громадами, то пізніше в результаті розвитку відбувся значний зсув у відносинах власності, що спричинило до появи моделей управління природоохоронними зонами спільної власності й інтегрованих зон управління. С. Mestanza-Ramón et al. зауважили, що підприємства, засновані місцевими громадами, були особливо зосереджені на сталому розвитку туристичних дестинацій через набуття соціально-економічних вигод, а тому саме з їх ініціативи розпочався бурхливий розвиток таких напрямів туризму, як природоохоронний, зелений, сільський, етнографічний тощо [366]. З початку XXI ст. активно розвивалось адаптивне управління, в підґрунтя управлінських рішень щораз більше покладались результати просторово-функціонального моделювання, спостерігалась щораз

більша інтеграція основних сфер управління ПТ з управлінням сталим розвитком туристичних дестинацій. Управлінські підходи переорієнтувались на використання комплексних методів для зонування, планування транскордонних ПТ, також розпочалось відновлення ушкоджених раніше екосистем.

На особливу увагу заслуговує трансформація управлінських підходів, спрямованих на управління інтеграцією туристичних дестинацій у природозахисну, наукову та пізнавальну діяльність ПТ. Зусилля щодо збереження та розвитку ПТ зосереджувались здебільшого у вимірах зміни землекористування, оцінювання ефективності природоохоронних проєктів й адаптивних екологічних впливів на критичні зміни середовища ПТ. Однак, зважаючи на те, що зростання туристичного використання має значний вплив на природозбереження, актуалізувались підходи, спрямовані на інтегроване управління проєктами збереження та розвитку з одночасним охопленням управлінськими впливами стратегічних ЦСР ПТ і створених у їх межах туристичних дестинацій. На нашу думку, ці управлінські трансформації були спричинені тим, що екологічні цілі щораз більше переплітались із цілями соціально-економічної взаємодії ПТ і стейкхолдерів як у межах ПТ, так і поза їх кордонами. Відтак досягнення балансу між досягнення цілей збереження природного середовища, розвитку екосистем і сталим розвитком громади туристичної дестинації потребувало інтегрованих управлінських рішень.

Більш поглиблений аналіз описаних вище підходів дозволяє класифікувати їх за ознаками управлінської орієнтації: (1) на територію (включаючи ПТ, туристичні дестинації та прикордонні місцеві громади) і (2) на процеси, що охоплюють управлінські впливи, засновані на участі та систематичному управлінні. Варто погодитись із висновком W. Du et al., що концептуально територіально-орієнтовані управлінські підходи ґрунтуються на диференціації управління збереженням середовища й управління розвитком туристичної дестинації в межах конкретних ПТ через їх зонування або картографування [273]. Логіка такого розмежування полягає в чіткому

визначенні функціональних зон із визначенням для кожної з них правил управління людською діяльністю (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Особливості моделей територіально-орієнтованого управління розвитком ПТ

Підхід	Управлінська модель	Призначення та характерологічні особливості
Підхід на основі зонування	Біосферний заповідник	Організаційно ПТ виступає в якості внутрішнього ядра, виключним пріоритетом якого є захист природного середовища; довкола центрального ядра будуються буферна й експериментальна зони, де можливі туристичні дестинації
	Буферизація	Класична стратегія захисту ПТ від негативних впливів діяльності туристичних дестинацій
	Зонування впливів	Вплив, спрямований на компенсацію втрати природних ресурсів, розташованих довкола ПТ
	Зонування взаємодії	Визначення меж і територій довкола ПТ для організації їх екологічної та соціально-економічної взаємодії зі сторонніми організаціями
	Управління зональним призначенням	Вплив, спрямований на уникнення (зменшення наслідків) конфлікту із сторонніми організаціями шляхом розподілу землекористування на основі цілей управління
Картографічний підхід	Екосистемне управління	Управлінський інструмент, спрямований на інтеграцію знань про екосистемні послуги у процеси прийняття рішень
	Структурна оцінка ризиків	Впровадження систем оцінювання ризиків для проактивного втручання, моніторингу та розподілу ресурсів туристичної дестинації в межах ПТ
	Інтегрована оцінка екологічних послуг і компромісів	Набір програмних моделей для картографування й оцінювання екосистемних послуг; у межах туристичної дестинації дозволяє приймати інвестиційні рішення за результатами оцінювання можливостей їх впливу на збереження і розвиток екосистеми ПТ
	Індекс придатності ПТ	Логічний інструмент просторового планування, який інтегрує переваги та критерії збереження екосистем ПТ для туристичного використання

Джерело: сформовано автором за рекомендаціями [273]

Проведений аналіз управлінських моделей засвідчує чіткий взаємозв'язок соціокультурної трансформації територіально-орієнтованого підходу з когнітивними змінами у взаємодії між ПТ і туристичними дестинаціями. Зокрема, простежується вектор концептуального розвитку, початкові координати якого вказують на переважання управлінських впливів для ізольованого захисту екосистем шляхом відокремлення ПТ від зовнішнього

середовища та розмежування їх стратегічних управлінських пріоритетів. Для України актуальним завданням державного управління у сфері сталого розвитку туризму на ПТ можна вважати впровадження інтегрованих управлінських підходів, які поєднують екологічні, соціальні й економічні цілі. Зокрема, необхідно на рівні державної політики закріпити практики просторового зонування та функціонального картографування ПТ, що дозволить чітко розмежувати зони охорони довкілля, туристичної діяльності та соціально-економічної взаємодії з місцевими громадами.

Важливою складовою має стати інституціоналізація механізмів міжгалузевої координації, а також забезпечення участі місцевих стейкхолдерів у процесах ухвалення управлінських рішень. Зокрема, на рівні державної політики та програм доцільно розробити інституційні програми:

- 1) законодавчо закріпити зонування ПТ шляхом ухвалення відповідних підзаконних актів для визначення обов'язкового просторового зонування ПТ із поділом на зони суворої охорони, регульованого туризму та соціально-економічної взаємодії з громадами, що дозволить запобігти конфлікту природоохоронних і господарських цілей;

- 2) створити міжвідомчу координаційну раду при Кабінеті Міністрів України з питань управління ПТ та туристичними дестинаціями, до складу якої доцільно включити представників Міністерства економіки України, Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, Міністерства розвитку громад та територій України та місцевих органів влади, що дозволить узгоджувати інтегроване планування розвитку територій;

- 3) запровадити державну програму «Туризм і природа» з акцентом на сталий розвиток ПТ, яка включатиме фінансування наукових досліджень екосистем, підтримку екотуристичних стартапів і розвиток інфраструктури, орієнтованої на мінімізацію впливу на довкілля;

- 4) запустити реально діючий механізм залучення місцевих громад за рахунок обов'язкового включення представників громад і суб'єктів бізнесу до консультативних рад при адміністраціях ПТ, що забезпечить урахування

інтересів усіх стейкхолдерів у процесах управління;

5) інтегрувати стандарти IUCN у загальнодержавну стратегію управління ПТ через адаптацію міжнародних методичних рекомендацій до українських реалій і створення єдиної методики оцінювання впливу туристичної діяльності на екосистеми.

Такий підхід сприятиме досягненню балансу між збереженням природного середовища та розвитком туристичних дестинацій, водночас підвищуючи ефективність використання природних ресурсів відповідно до стратегічних цілей сталого розвитку.

Декілька десятиріч управлінські моделі на основі буферного й експериментального зонування розвивались як стратегія вирішення природоохоронних і соціальних конфліктів на територіях туристичного призначення, що межували із ПТ. Натомість виникнення туристичних дестинацій та управлінські зусилля з їх інтеграції з навколишнім ландшафтом ПТ спричиняли до виникнення соціокультурних суперечок через невідповідність управлінських пріоритетів розвитку ПТ і соціально-економічних потреб приймаючих громад. Слід зазначити і про суттєвий вплив туристичних відвідувань на місцеве населення в межах туристичної дестинації, який лише посилював конфліктність ситуації. Вплив туристів на територію та місцеве населення дестинації також може мати різновекторні наслідки. Однак, міра соціокультурного впливу туриста на спільноту туристичної дестинації залежить не лише від його поведінкових і світоглядних переконань, але й від можливостей адаптації до місцевої культури, норм і традицій (рис. 2.6). Зауважимо, що туристи, котрі користуються стандартним турпакетом, менш схильні адаптуватися до місцевої культури дестинації, очікуючи високих стандартів обслуговування або наближених до звичайного проживання зручностей та умов. Натомість туристи, орієнтовані на екологічно-спрямовані форми туризму, з більшою готовністю адаптуються до нового соціокультурного середовища.

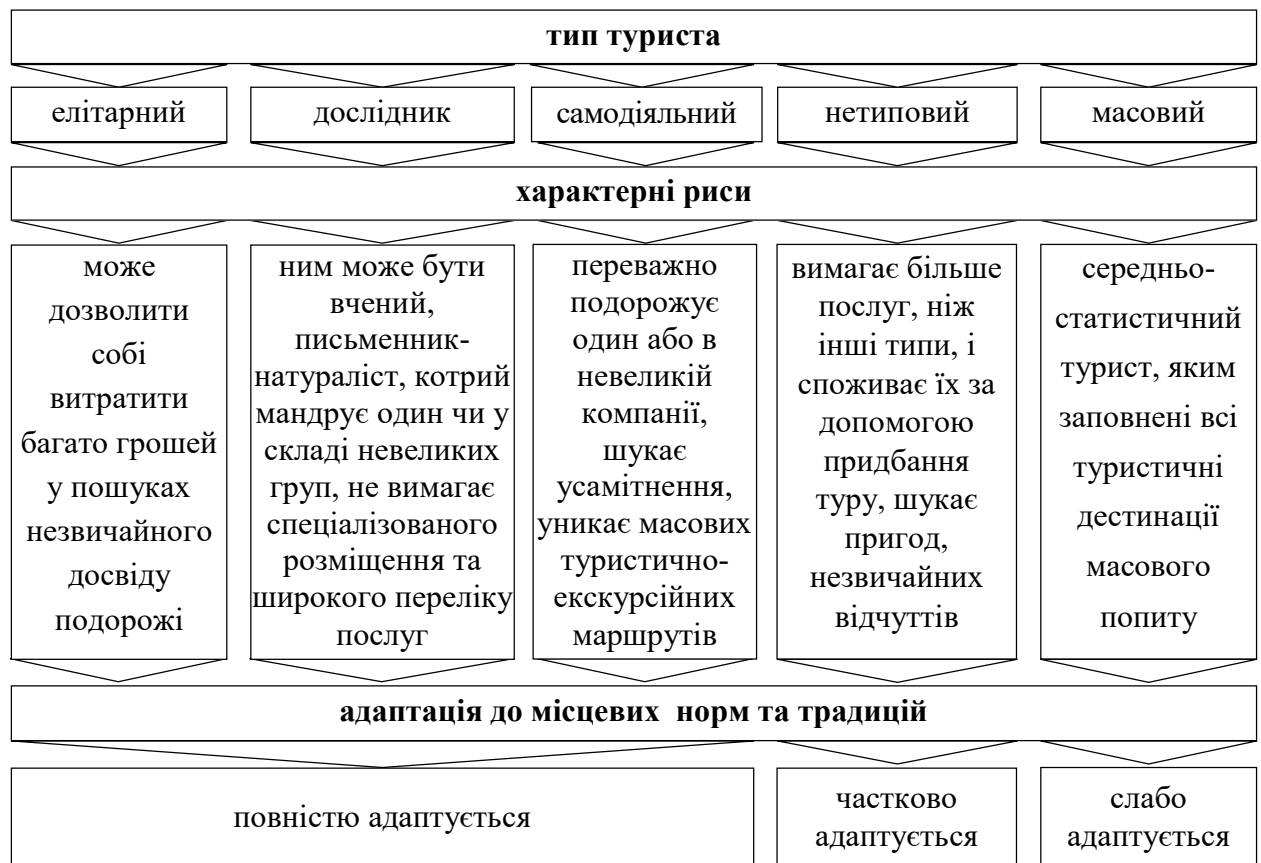

Рис. 2.6. Рівні адаптації туристів до місцевих норм і традицій (побудовано згідно класифікації Вален Сміт [440])

Зрозуміло, що місцеві громади в туристичних дестинаціях отримують від туристичних відвідувань переваги у вигляді соціальної стабільності, збільшених можливостей для збереження культурно-історичної спадщини та міжкультурного взаєморозуміння. Водночас туристичні відвідування несуть і ризики негативних змін для приймаючих громад.

Насамперед, йдеться про комодифікацію культури дестинації, тобто про її перетворення на специфічний туристичний продукт у відповідь на туристичний попит, коли первісна значимість самобутніх місцевих звичаїв чи обрядів втрачається на догоду комерціалізації культурної спадщини. Іншим суттєвим ризиком втрати соціокультурної самоідентифікації місцевих громад у туристичних дестинаціях є перетворення місцевих мешканців на об'єкти туристичного споживання. Наприклад, туристична участь в автентичних обрядових атракціях перешкоджає природній поведінці місцевих мешканців, а

добровільний дозвіл на втручання туристів у їх звичний спосіб життя пояснюється лише намаганням отримати додатковий дохід. Ще одним негативним соціокультурним наслідком для місцевої громади можна вважати виникнення ефекту туристичної імітації, тобто штучного додання значущості чи статусу за рахунок імітаційного наслідування невластивих для аборигенного соціуму поведінкових моделей туристів, що призводить до втрати культурної ідентичності, руйнування традицій, порушення соціальної стабільності у громаді.

Розуміння різновекторних впливів на розвиток приймаючих громад у туристичних дестинаціях знайшло відображення у підходах до управління, яке ставало щораз чутливішим до проблеми інтеграції екологічного, соціокультурного й економічного чинників розвитку як ПТ, так і туристичних дестинацій. Зрештою, ці управлінські тенденції спричинили до стійкого розуміння важливості співіснування дестинацій та ПТ та розроблення рекомендацій UN Tourism для кращого інтегрованого управління збереженням і розвитком [229]. Таким чином, можна стверджувати, що управлінські моделі буферизації шляхом розроблення вдосконалених підходів трансформувались у моделі спільного впливу, взаємодії та позначення управління зональним призначенням.

Інший аспект в еволюції територіально-орієнтованого підходу до управління туристичними напрямками на ПТ стосується власне інтересів їх розвитку за межами прямого призначення, а отже, можна стверджувати не лише про опосередковані, але і про прямі управлінські впливи на розвиток туристичних дестинацій. Йдеться про розвиток і поширення управлінських практик, заснованих на вимірюванні різних аспектів розвитку екосистеми ПТ і соціальних взаємодій всередині та поза межами туристичної дестинації [389]. Більшість управлінських моделей у цьому підході ґрунтувались на картографуванні екосистемних послуг у туризмі, при цьому застосовувані методи дедалі ускладнювались, а просторові зони довкола ПТ диверсифікувались із урахуванням розвитку громад відповідних туристичних

дестинацій. Таким чином, територіально-орієнтований підхід до управління туризмом забезпечував узгодженість розвитку ПТ і дестинацій, розмежовуючи водночас їх функціональні зони для більш ефективного прийняття рішень.

Дослідження С. Baldauf показали, що вирішення екологічних проблем на ПТ вимагало розуміння соціальних вимірів збереження для забезпечення активної участі корінних народів і місцевих громад туристичних дестинацій у природоохоронних ініціативах [395]. Громадська участь як один із засадничих принципів демократичного розвитку суспільства охоплює широкий спектр факторів впливу на розширення культурно сконструйованих соціальних середовищ, політика управління якими перетинається із ЦСР у питаннях захисту та відновлення екосистем, боротьби із бідністю, забезпечення продовольчої безпеки, сталого економічного зростання, гідних умов праці тощо. Зазначимо, що для більшості ПТ у світі спостерігається недофінансування природоохоронних заходів, що призводить до збільшення їх операційної залежності від туристичних доходів.

Разом з тим, значна частина туристичних надходжень у дестинаціях спрямовується не на екологічний захист ПТ, а на потреби місцевої громади, реалізацію інфраструктурних проєктів і подальший розвиток туризму. Отож, управління, засноване виключно на територіально-орієнтованих підходах, виявляється неспроможним забезпечити зростання прихильності приймаючих громад до сталого розвитку ПТ. Результативна реалізація стратегій управління розвитком дестинацій потребує трансдисциплінарних підходів до інтегрованого вирішення завдань відновлення екологічної рівноваги та збереження соціально-культурного надбання туристичних дестинацій. А. García-Nieto et al. стверджували, що інтеграція колективних рішень у вирішенні природоохоронних і соціокультурних завдань сприяє кращому їх сприйняттю всіма зацікавленими сторонами, а тому управління і просторове планування екосистемних послуг доцільно здійснювати саме в межах міждисциплінарного підходу [298], який, на нашу думку, має охоплювати не лише біофізичні й економічні характеристики екологічного управління на ПТ, але й соціальні

аспекти розвитку й історико-культурну спадщину суспільства.

Тим не менше, територіально-орієнтовані підходи до управління приймаючими громадами в туристичних дестинаціях здебільшого орієнтовані на антропологічні та психологічні аспекти з врахуванням неоднорідності перспектив соціокультурного сприйняття розвитку туризму. Відтак подальший розвиток управлінських моделей характеризувався збереженням властивих територіально-орієнтованим підходам сильних сторін управління та доповнення їх управлінськими практиками, спрямованими на розвиток мотиваційного компонента для мешканців дестинацій щодо їх прихильності до збереження природних ресурсів ПТ й історико-культурної спадщини дестинації. Для досягнення результативності такого залучення необхідно чітко розуміти цілі та мотиви позитивного сприйняття розвитку туризму населенням.

Зазначимо, що попри доволі значну кількість досліджень у галузі ставлення населення дестинацій до туризму [225; 234; 239; 248], їх результати вказують на доволі суперечливий характер сприйняття мешканцями економічних і соціокультурних факторів впливу туризму на розвиток їх громади. Проведені E. Erdmenger et al. дослідження підтверджують, що мотивами заперечення мешканцями дестинацій власної участі у туризмі найчастіше є брак часу, обізнаності, кваліфікації та можливостей, а також інші соціальні установки та життєві пріоритети, хоча в загальному вони зазвичай зацікавлені в соціокультурному обміні з туристами і пишаються наявністю ПТ [285]. На нашу думку, наміри мешканців приймаючих громад щодо розвитку туризму мають враховуватись для реалізації інклюзивного управління екосистемними напрямками розвитку ПТ, адже політичне та психолого-соціальне розширення прав і можливостей управління дестинаціями може сприяти зростанню мотивації мешканців щодо включення в організацію туристичного обслуговування та, відповідно, опосередкованому зростанню їх соціально-економічного добробуту від розвитку місцевого туризму. Згідно теорії соціального обміну можна припустити, що мешканці дестинацій

підтримуватимуть туризм на ПТ лише очікуючи, що потенційні економічні та соціокультурні вигоди перевищуватимуть витрати (рис. 2.7).

Рис. 2.7. Мотиваційна модель формування мешканцями дестинацій соціокультурних очікувань від туристичного використання ПТ
(систематизовано автором)

Зрештою, розуміння намірів місцевих мешканців щодо включення у туризм дозволяє проактивно реалізувати більш сталий розвиток ПТ і туристичних дестинацій, одночасно посилюючи соціокультурну складову розвитку та пом'якшуючи потенційні соціальні конфлікти.

Отож, у цілому територіально-орієнтовані підходи до управління виявились придатними для застосування в ПТ і туристичних дестинаціях, у яких зосереджено основні природні та культурні ресурси для сталого розвитку туризму. Наш аналіз засвідчує чіткий взаємозв'язок їх результативності з концептуальними змінами у взаємовідносинах між ПТ і місцевими громадами. Водночас через абсолютне переважання вертикально спрямованих управлінських комунікацій ці підходи можна вважати дещо спрощеними та неспроможними вирішувати складні проблеми управління прихильністю громад до сталого розвитку ПТ у межах туристичних дестинацій.

Складна організаційна побудова людського втручання в екосистеми в і поза межами ПТ потребувала зміщення управлінських акцентів на поєднане

управління соціокультурними, еколого-забезпечувальними та соціально-економічними елементами сталого розвитку дестинацій. Звернімо увагу, що у царині розвитку управлінських впливів практично всі дослідження вказують на стрімкий прогрес щодо аналізу, вимірювання й оцінювання (1) елементів екосистем ПТ, що беруть участь в організації туризму, та якісних характеристик екосистемних послуг у туристичній дестинації [185; 212; 237; 264]; (2) організації просторово-управлінських мереж для забезпечення сталого соціально-економічного розвитку ПТ і відповідних дестинацій [208; 239; 244; 412] та (3) управлінських впливів щодо маркетингового просування ПТ і туристичних дестинацій на внутрішніх і зовнішніх туристичних ринках [225; 396]. Послідовні покращення сприяли більш адаптивному та сталому управлінню ПТ за рахунок просторових диверсифікацій, водночас ускладнюючи практики управління розвитком дестинацій.

У науковому середовищі переваги туризму для розвитку дестинації ретельно проаналізовані й описані, основними з них дослідники вважають збереження екосистем, розвиток культурної ідентичності, соціальну згуртованість мешканців і підвищення якості життя [274]. Варто однак зазначити, що попри зростання уваги до соціальних елементів, жодна з управлінських моделей у межах територіально-орієнтованих підходів не спрямовувалась на управління прихильністю місцевих громад до туризму. Соціокультурна ідентичність громади, між тим, визначається історико-культурним середовищем, підсиленням обізнаністю про важливість збереження і реконструкції автентичного простору та сталого фінансування для розвитку інфраструктури культурної спадщини. Проведене S. Meimand et al. дослідження соціокультурних перспектив розвитку туристичних дестинацій виявило прямий зв'язок між ставленням мешканців приймаючої громади до туризму й очікуваними соціокультурними надбаннями та витратами [365]. Отож, феномен макрокультурної психології громади, що проявляється через культурні концепції та артефакти, має вирішальне значення для забезпечення

результативного управління туристичною дестинацією як соціальним інститутом.

Натомість у дослідженнях із приводу мотивації в туризмі в центрі уваги зазвичай перебувають мотиваційні моделі поведінки туристів [265; 327; 352; 397], тоді як дотримання принципів раціональності управління вимагає розуміння мотивації та стимулів приймаючої громади до усвідомлення важливості власної залученості до туризму в межах розвитку туристичної дестинації. У соціальному контексті до факторів внутрішньої мотивації мешканців дестинації можна віднести відчуття потрібності суспільству, самоповагу, спільну працю, нові комунікаційні надбання. Окрім цього, слід мати на увазі, що особистісні інтереси окремих членів громади можуть просуватись у єдиному просоціальному напрямі за умов посилення мотиваційно-маніпулятивних інформаційних потоків щодо важливості збереження екосистеми та культурних цінностей. Разом з тим, J. Garau-Vadell et al. продемонстрували існування оберненої залежності підтримки туризму приймаючою громадою від поточного економічного стану дестинації, вказавши, що зростання матеріального добробуту призводить до погіршення сприйняття туризму [296].

У цьому сенсі процесно-орієнтовані підходи до управління ПТ видаються нам більш наближеним до окресленої мети сталого розвитку туристичної дестинації, адже вони передбачають застосування соціальних методів та адаптивних процесів для інтеграції цілей розвитку приймаючих громад. В основу процесно-орієнтованого управління було покладено парситипативний і системний підходи (табл. 2.5), що певною мірою дозволяло поза межами реактивних впливів залучати населення дестинації до процесів планування, впровадження та розвитку природоохоронних туристичних проєктів на ПТ, зосереджуючись на проактивних і випереджувальних стратегіях. Логіка процесно-орієнтованого управління передбачає використання всіх можливих видів взаємодії між зацікавленими сторонами і, відповідно, активізацію залучення місцевих громад до сталого розвитку ПТ.

**Особливості моделей процесно-орієнтованого управління розвитком
туристичних дестинацій**

Підхід	Управлінська модель	Призначення та характерні особливості
Партисипативний	Спільне управління	Врахування в процесі прийняття управлінських рішень (1) взаємодії природоохоронних інституцій та інтересів зацікавлених сторін; (2) переваг від туризму для приймаючих громад
	Залучення стейкхолдерів	Комплексний інструмент для підтримання балансу між туристичною діяльністю та вирішенням соціокультурних й екологічних проблем розвитку туристичної дестинації
	Залучення місцевих громад	Зосередження на співпраці з громадами в управлінні ПТ щодо питань планування та координації розвитку туризму в дестинації
	Адаптивне спільне управління	Стратегія планування для сприяння адаптивної участі зацікавлених сторін в управлінні дестинацією з акцентом на збереження та розвиток природних ресурсів і соціокультурних цінностей громади
	Державно-приватне партнерство	Використання механізмів спільного прийняття рішень державою та підприємствами, заснованими приймаючими громадами
Системний	Інтеграція збереження та розвитку	Управління соціально-економічним розвитком громади та комерційною діяльністю, сумісною з управлінням сталим розвитком ПТ і буферних зон
	Інтеграція збереження та відновлення з землекористуванням	Поєднання екологічних і соціально-економічних факторів для оптимізації просторового планування туристичних дестинацій та інших суб'єктів землекористування в межах ПТ
	Просторово-функціональний	Поєднання регіональної та функціональної співпраці підприємств індустрії туризму й інших галузей у туристичній дестинації
	Сталий туризм	Проекція принципів сталого туризму на екологічне, соціальне, культурне й економічне середовище розвитку дестинації

Джерело: сформовано автором за рекомендаціями [273; 274; 389]

Партисипативний управлінський підхід, який набув популярності на межі 70-80 рр. минулого століття як реакція на центристські течії в плануванні у ранній період розвитку туристичних дестинацій, науковці розглядають у якості інструменту досягнення добровільного включення окремих персоналій до функціонування суб'єкта управління [261; 365]. Розвиток цього підходу ознаменувався появою управлінських моделей прямої участі територіальних громад і партисипативного збереження біорізноманіття та соціально-

культурного середовища. Використання партисипативного підходу до управління DESTИНАЦІЯМИ певний час вважали безумовним шляхом вирішення проблеми конфліктного ставлення місцевого населення до активізації туристичної діяльності, але впровадження у реальну практику управління DESTИНАЦІЯМИ притаманних йому управлінських моделей зазнало труднощів через недостатність розуміння мотиваційних механізмів залучення.

Пізніше концепцію партисипативності було покладено в підґрунтя різних управлінських моделей взаємодії із зацікавленими сторонами. Отож, результатом розвитку проактивного управління туристичними DESTИНАЦІЯМИ стали управлінські моделі на основі участі громад, співробітництва та залучення зацікавлених сторін [273]. Однак, попри значну кількість позитивістських рекомендацій щодо вибору оптимальних схем партисипативного управління, соціальний конструкт стейкхолдерів залишався здебільшого незрозумілим. На початку ХХІ ст. трансформація вказаних управлінських моделей, зумовлена змінами у суспільному сприйнятті мешканцями туристичних DESTИНАЦІЙ вагомості комерційного туристичного землекористування в межах ПТ, спричинила до розвитку таких управлінських підходів, як партисипативне планування в межах національних парків [274] та інтеграція процесів залучення стейкхолдерів до прийняття рішень щодо зонування ПТ [389].

Іншим типом процесно-орієнтованого управління є системний підхід, який можна розглядати як результат еволюції партисипативного управління, адже він не лише підкреслює участь природоохоронних і культурологічних процесів в управлінні туристичною DESTИНАЦІЮ, але й забезпечує раціональний та адаптований дизайн управління щодо систематичних інтегративних впливів для кращого досягнення цілей сталого управління ПТ. Управління в межах цього підходу представлене системним плануванням і низкою процесно-функціональних моделей управління сталим розвитком туристичних DESTИНАЦІЙ, в основу яких найчастіше покладено гетерархічну концепцію полісуб'єктного управління або принципи ринкового регулювання. Серед

методів державного регулювання розвитку ПТ мету збереження та розвитку соціокультурного середовища туристичних DESTИНАЦІЙ найкраще забезпечують стратегічне планування регіонального розвитку та політика управління розвитком природних і культурних екосистем. Аналізуючи інноваційні підходи до управління DESTИНАЦІЯМИ, І. Колосовська та М. Місик описують роль і функціональні особливості мережевої моделі як механізму публічного управління сталим розвитком туристичної інфраструктури ПТ (природними екосистемами та створеними людиною об'єктами історико-культурної спадщини), що забезпечує інтеграцію технологічних підходів спільного управління туристичними й екосистемними ресурсами для спільного досягнення цілей кожним із учасників взаємодії [62]. В Україні Державною стратегією регіонального розвитку на 2021-2027 рр. запропоновано використання трирівневої (держава – регіон – громада) моделі стратегічного планування на основі концепції smart-управління, що передбачає каскадну систему сталого розвитку туристичних DESTИНАЦІЙ із урахуванням стратегічних пріоритетів розвитку співробітництва територіальних громад і ПТ [153].

Управління ПТ як специфічними туристичними DESTИНАЦІЯМИ може розглядатись як складна система з наперед невизначеною кількістю входів, результатів, суб'єктів і факторів впливу: некерованих або слабкерованих на рівні DESTИНАЦІЙ (погодні умови, сезонність, накопичені впливи різних типів забруднення і шуму тощо) та тих, що безпосередньо стосуються туризму (рівень розвитку туризму на ПТ, етапи життєвого циклу туристичного підприємства, просторові та часові моделі поведінки відвідувачів, функціональні зв'язки між суб'єктами призначення тощо). М. Pásková et al. указують на існування зв'язку між насиченістю ПТ туристичним землекористуванням і причинно-наслідковими механізмами змін, породжених туризмом. Зокрема, однією з причин небажаних змін середовища призначення при активації потенціалу ПТ для розвитку туризму автори називають перевищення обмежень допустимого використання [396]. Погодимось, що пропускна спроможність туризму залежить від структури й організаційних

параметрів дестинації (тип, розмір, накопичення впливів), однак складність їх урахування для досягнення відповідального, заснованого на фактичних даних управління туристичними відвідуваннями потребує системного підходу, який здатен цілісно враховувати та вірно інтерпретувати не лише оцінку стану ПТ як туристичної дестинації, але і як набору взаємопов'язаних екосистем.

Порівняно з територіально-орієнтованим управлінням, процесно-орієнтовані підходи є більшим адаптованими та стійкими щодо індивідуальних і суспільних соціокультурних очікувань приймаючих громад від туристичного землекористування на ПТ. Забезпечуючи можливості для спільного прийняття рішень стосовно розвитку дестинації, ці підходи сприяють порозумінню зацікавлених сторін, а отже, результативність процесно-орієнтованого управління значною мірою визначається соціокультурними і суспільно-політичними контекстами розвитку туристичної дестинації.

Зазначимо, що у процесі трансформації управлінських підходів до розвитку ПТ і туристичних дестинацій між описаними управлінськими моделями утворились доволі складні мережі взаємозв'язків із нерівнозначним впливом на суб'єкти управління. Серед управлінських моделей очевидно виокремлюються три типи взаємодії:

1) групові, за яких управління ґрунтується на спільних фундаментальних концепціях і принципах управлінського впливу, однак мають певні операційні відмінності та можуть зосереджуватись на різних аспектах функціонування ПТ чи туристичної дестинації;

2) міжгрупові, які проявляються під час спільного використання в управлінській практиці різних підходів, спрямованих на досягнення розрізнених цілей сталого управління, демонструючи натомість тісний взаємозв'язок результуючих впливів;

3) похідні взаємодії, дизайн яких визначається трансформацією результатів послідовно застосовуваних управлінських впливів.

Таким чином, соціокультурна трансформація підходів до управління ПТ засвідчила перехід від ізольованого захисту екосистем до інтегрованого

управління, що поєднує екологічні, соціальні й економічні цілі. Досвід світової практики підтвердив, що сталий розвиток туристичних destinations можливий лише за умов участі місцевих громад і впровадження просторово-орієнтованих моделей управління. Для України особливо важливою є інституціоналізація таких підходів на рівні державної політики й управління.

2.4. Концептуалізація сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях

Управління сталим розвитком туризму на ПТ спирається на розуміння глобального виміру соціально-економічних, екологічних і суспільних проблем розвитку людської цивілізації. Сталий розвиток як багатовимірна концепція охоплює питання збереження навколишнього середовища і ресурсів у виробництві та споживанні, отож управлінські впливи передбачають комплексні рішення для гармонійного забезпечення соціально-економічних і природоохоронних цілей. Водночас на ПТ, який IUCN та UN Tourism характеризують як ключовий компонент глобальної стратегії збереження середовища [278; 279], покладається місія усвідомленого залучення відвідувачів до політики збереження природних і культурних цінностей [348]. Виникнення концепції сталого туризму на межі 80-90-х рр. XX ст. науковці пов'язують із переорієнтацією моделей економічного зростання в бік інтенсифікації галузей, орієнтованих на ощадливе використання виснажливих ресурсів. Організація туристично-рекреаційної діяльності покликана не лише сприяти розвитку економіки, але й забезпечувати екологічну рівновагу, що знаходить відображення в стратегічних ініціативах на всіх щаблях управління державою [73]. Зауважимо, що проголошеною метою ресурсозбереження в туризмі стало забезпечення функціональності діяльності з урахуванням пріоритетів збереження культурного та біологічного надбання [279].

Туризм на ПТ є значимою частиною світової туристичної індустрії, що відіграє важливу роль у генеруванні національного ВВП, створенні робочих

місць і формуванні потреб у розвитку фундаментальної інфраструктури подорожей. Розвиток сталого туризму відповідає поточним потребам туристів і приймаючих громад щодо задоволення соціально-економічних потреб і збереження культурної цілісності, біологічного різноманіття й екологічних аспектів життєдіяльності [60; 278]. Водночас латентність і багатовимірність визначають концептуальну складність сталого туризму [51; 356; 498], який ґрунтується на екологічних, соціальних та економічних принципах сталості (рис. 2.8), забезпечуючи синергетичний ефект [90; 104] на всіх етапах управління розвитком ПТ.

Рис. 2.8. Схема організації сталого туризму на ПТ (систематизовано автором)

Визначеними UN Tourism фундаментальними ознаками сталості в організації туризму є:

1) ініціювання туристичної діяльності власними засобами місцевих громад, що дозволяє їм зберігати контроль за розвитком туризму в межах дестинації;

2) забезпечення мешканців робочими місцями, що дозволяє покращувати якість життя громади;

3) застосування міжнародних стандартів організації туризму як керівних принципів для туроператорів, що дозволяє здійснювати моніторинг туристичного впливу на природні й культурні ресурси та визначати, відповідно, межі прийнятності туризму для різних територій;

4) реалізація освітніх програм із управління у галузях охорони природних і культурних ресурсів [355].

На етапі планування розвитку ПТ ухвалення рішення щодо доцільності організації туристичної діяльності, незалежно від визначеної IUCN категорії ПТ (додаток В, табл. В.5), ускладнюється необхідністю узгодження низки адміністративно-правових та організаційних питань на різних рівнях управління:

- на глобальному рівні: щодо прийнятності впливу (біофізичного, на природне середовище, на біорізноманіття, на соціокультурні характеристики) комерційного природокористування з огляду на місію та цілі ПТ;

- на рівні держави: щодо наявності та результативності національного законодавства для сталого управління в галузях планування ПТ, природоохоронної діяльності і розвитку туристичної інфраструктури;

- на рівні місцевої громади: (1) щодо виявлення та документування всіх природних і культурних цінностей на ПТ для їх подальшого комерційного використання й організації моніторингу впливу; (2) щодо планованих туристичних атракцій і послуг для можливого залучення місцевих громад до туристичного обслуговування; (3) щодо узгодження участі у розвитку туризму на ПТ і розподілу вигод для мешканців;

- на рівні організатора (власника) туристичного бізнесу: (1) щодо обмежень комерційного природокористування, які обумовлюються місією та цілями ПТ; (2) щодо визначення ринкових сегментів, політики просування туризму на ПТ, масштабів інфраструктурних проєктів;

- на рівні стейкхолдерів: (1) щодо розподілу соціально-економічних вигод від туризму; (2) щодо організації та можливостей комунікацій із правовласниками та відвідувачами ПТ; (3) щодо організації контролю

соціальних та екологічних аспектів комерційного природокористування.

Водночас туризм на ПТ формує і представляє унікальні можливості для збереження та відновлення природних і культурних ресурсів. Ґрунтуючись на вказаних вище ознаках, можна окреслити основні ЦСР туризму на ПТ (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Цілі сталого розвитку туризму на ПТ

Цілі розвитку	Інструменти досягнення цілей
Захист природних і культурних туристичних ресурсів	- підтримання природного стану основних екологічних процесів на ПТ; - сприяння відновленню природної спадщини та біорізноманіття; - підтримка місцевої культури й автентики
Забезпечення прав і соціокультурної автентичності корінних народів і місцевих громад	- збереження та відтворення культурної спадщини і традиційних цінностей; - сприяння міжкультурному взаєморозумінню та толерантності
Справедливий розподіл соціально-економічних переваг для власників ПТ і зацікавлених сторін	- створення можливостей для отримання доходу та соціальних послуг для приймаючих громад; - сприяння зменшенню бідності; - допомога у відновленні постраждалих від туризму об'єктів; - підтримка видів діяльності, спрямованих на збереження та відновлення ресурсів на ПТ
Виховання у туристів і приймаючих громад почуття піклування про природну та культурну спадщину на ПТ	- сприяння значущому та якісному туристичному досвіду

Джерело: адаптовано автором за рекомендаціями [355]

Ідентифікація природоохоронних імперативів туризму на ПТ дозволяє стверджувати, що властиві йому характеристики відіграють роль рушія збереження природних і соціально-культурних ресурсів у процесі їх комерційного використання, що сприяє досягненню глобальних цілей збереження і розвитку. Відповідно до системи індикативного оцінювання ETIS, вплив туризму на ПТ рекомендується поділяти на екологічний (біофізичний), економічний і соціальний (культурний, суспільний та інші впливи, пов'язані зі соціокультурним розвитком громади) [453], які тісно переплітаються і взаємно підсилюють один одного.

Зокрема, доходи від туризму можуть бути використані для інвестування у стійку інфраструктуру (наприклад, виробництва відновлюваної електроенергії) як у межах ПТ, так і в місцевих громадах. Зауважимо, що поняття впливу є доволі нейтральним конструктом через суб'єктивність його сприйняття особою чи групою в якості позитивного або негативного чинника реалізації певного процесу. Водночас щодо оцінювання впливу туризму можна говорити і про певні ознаки об'єктивності, зокрема, до таких ознак варто віднести грошові внески туристів на природоохоронну діяльність ПТ, здійснені через оплату туристичних послуг.

Серед потенційних переваг сталого туризму на ПТ для збереження та відновлення ресурсів природного і культурного середовища IUCN виокремлює:

- 1) організацію суспільно-освітніх проєктів щодо питань збереження та потреб розвитку ПТ для кращої інтерпретації туристами природних і культурних цінностей і ресурсів;
- 2) формування обізнаності про важливість захисту ресурсів, які попередньо не мали або мали невелику сприйману цінність для приймаючих громад;
- 3) забезпечення можливостей для моніторингу стану природного та культурного середовища;
- 4) підтримку наукових досліджень і кращих екологічних практик та систем управління туристичним бізнесом і поведінкою туристів у місцях призначення [348].

Серед екологічних переваг туризму на ПТ дослідники називають також перешкоджання незаконному використанню природних ресурсів і збереження природного стану типових або унікальних природних біосферних комплексів [118], забезпечення життєстійкості екологічних систем і збереження біорізноманіття [16; 212], протидію кліматичним змінам [27; 353; 433; 451], сприяння збереженню природно-заповідного фонду та виховання екологічної культури туристів [137; 301; 332].

Економічні можливості та переваги сталого туризму на ПТ UN Tourism

визначає як створення економічних вигод для нації, регіону чи громади для посилення зобов'язань щодо збереження природної території та її дикої природи [355]. ПТ можуть отримувати економічні вигоди безпосередньо або опосередковано через позитивний вплив туризму на місцеву економіку. Так, витрати туристів можуть стимулювати працевлаштування та підприємницьку діяльність безпосередньо через робочі місця в туристичних підприємствах або опосередковано через роботу в інших компаніях, які підтримують туризм. Зростання робочих місць відбивається на місцевій економіці, стимулюючи збільшення витрат населення на товари і послуги та зростання податкових надходжень. Туристичний досвід також може дозволити працівникам набути навички для перенесення в інші галузі.

Проаналізувавши наукові дослідження відповідного напрямку [18; 19; 23; 38; 238; 239; 249], вважаємо за доцільне до основних економічних вигод туризму на ПТ віднести:

- збільшення робочих місць і доходів для жителів місцевих громад;
- вихід ПТ і туристичних DESTINAцій на нові внутрішні та зовнішні туристичні ринки із відповідним наповненням їх бюджетів;
- зростання місцевих податкових надходжень;
- диверсифікацію місцевої економіки у туристичних DESTINAціях;
- розвиток об'єктів місцевої інфраструктури;
- стимулювання появи та розвитку нових туристичних підприємств;
- додаткову фінансову підтримку ПТ за рахунок туристичних зборів.

Критеріями позитивного впливу сталого туризму на соціокультурний розвиток туристичної DESTINAції (а у ширшому сенсі – і на організацію соціально-суспільної взаємодії в межах регіону країну чи на міжнародному рівні) GSTC називає:

- 1) підвищення рівня життя населення приймаючих громад;
- 2) стимулювання у них позитивного ставлення до місцевої культури та заповідних територій;
- 3) підтримання екологічної освіти для туристів і місцевого населення;

- 4) створення привабливого середовища для розвитку туристичних напрямів, які потенційно спроможні підтримувати інші сумісні види діяльності;
- 5) активізацію міжкультурного співробітництва щодо розвитку та збереження культури, ремесел і мистецтв, пропагування естетичних, духовних та інших цінностей;
- 6) покращання фізичного здоров'я населення в результаті рекреаційних заходів та усунення стресів [483].

Окрім того, у літературі зустрічаються вказівки на такі соціокультурні переваги сталого туризму на ПТ, як підвищення профілю збереження на міжнародному, національному та місцевому рівнях [52; 67; 72], позитивна інтерпретація цінностей збереження й управління [33; 131; 490], позитивні ефекти впливу на фізичне та психологічне здоров'я нації [219], розвиток публічно-приватного партнерства [136; 300; 488], підтримання проєктів місцевої громади з розширення доступу до чистих ресурсів, покращення сільськогосподарської практики, постачання для місцевих шкіл тощо [496].

Попри описані безумовні переваги сталого туризму для розвитку ПТ, важливим завданням управління є завчасне виявлення негативних впливів для пом'якшення чи мінімізації шкоди навколишньому середовищу. Будь-яка туристична діяльність (від МСП до масштабних інфраструктурних проєктів забезпечення доступу і розміщення) несе ризики прямого чи опосередкованого негативного впливу на цінність ПТ. UN Tourism вказує, що порушення біофізичної рівноваги охоплює впливи різної інтенсивності на ландшафтному рівні, погіршення якості повітря і води, порушення середовища існування дикої природи, інтродукцію інвазивних видів як на рівні об'єкта туристичного споживання, так в цілому на ПТ [355].

Водночас результати наукових досліджень свідчать, що визначення негативних соціокультурних впливів залежить від обраних часових або просторових масштабів. Потенційні соціальні, культурні й економічні наслідки туризму для приймаючих громад на ПТ можуть бути доволі гострими у перспективі, але водночас непомітними в момент їх реалізації, що призводить

до загрози «культурного розмивання» (до прикладу, компромісна відмова населення приймаючої громади від традиційного стилю життя на догоду туристичному попиту). Отож, напрацювання конкретних управлінських пріоритетів має ґрунтуватись на результатах аналізу політики розвитку ПТ, яка призводить до виникнення як безумовних, так і відтермінованих негативних соціальних наслідків.

Таким чином, можна стверджувати, що генеруючи доходи для підтримки національної та регіональних соціально-економічних систем, сталий туристичний бізнес для зростання власної результативності потребує взаємодії з іншими секторами економіки, що зумовлює як появу нових можливостей для позитивного впливу туризму на функціонування ПТ, так і про виникнення широких за діапазоном управлінських викликів щодо поєднання комерційної та захисної складових діяльності (табл. 2.7).

Таблиця 2.7

**Можливості діяльності щодо збереження і розвитку природи та культури
та виклики для управління туризмом на ПТ**

Можливості	Управлінські виклики
1	2
Підтримка збереження природи та культури через формування інтерпретованого туристичного досвіду, який містить цінності ПТ	1. Сприйняття ПТ у якості додаткового ресурсу для туристичного досвіду. 2. Переважання цілей забезпечення прибутковості над цілями збереження природи та культури
Внесок у збереження середовища через фінансове залучення туристів до виконання завдань збереження природи та культури	Антагонізм інтересів туризму та цілей збереження природи та культури ПТ
Політико-інституційна підтримка (включаючи фінансування) через визнання важливості туризму на ПТ	Надмірні комерційна діяльність і розвиток інфраструктури на ПТ й у відповідних туристичних дестинаціях
Зменшення негативних і посилення позитивних наслідків туризму на збереження природи та культури через планування та розбудову якісної інфраструктури	Негативний вплив на середовище таких явищ, як забруднення (утилізація відходів, викиди вуглецю), нераціональне використання ресурсів і пошкодження чутливих ландшафтів
Зростання соціокультурних переваг ПТ через збереження та популяризацію місцевої культури	1. Негативний вплив на приймаючу громаду через перетворення культури в комерційний товар (комодифікація культури), втрату доступу до традиційних ресурсів, тиск високого рівня відвідування. 2. Зростання вартості життя внаслідок туризму

1	2
Стимулювання місцевих громад до діяльності зі збереження природи та культури через прямі соціальні та фінансові вигоди	Відсутність вигод призводить до активізації діяльності, що супроводжується подальшим виснаженням природного та культурного середовища.
Посилення економічних зв'язків у межах ПТ у туристичних ланцюгах постачання	Недостатність інформації чи можливостей доступу до фінансування унеможливають формування позитивних економічних зв'язків

Джерело: систематизовано автором

Погодимося із висновками О. Бабчинської, що в контексті сталого розвитку екологічний менеджмент комплексно охоплює питання виробництва, розроблення нової продукції, фінансів, маркетингових операцій, управління розвитком персоналу [7]. Проектуючи означену позицію на предмет нашого дослідження, зазначимо, що комплексне використання засад адміністративного, виробничого, освітнього та фінансового менеджменту може бути покладено у підґрунтя реалізації екологозабезпечуючого механізму управління сталим розвитком туризму на ПТ (рис. 2.9).

Рис. 2.9. Загальна схема механізму екологозабезпечуючого управління сталим розвитком туризму на ПТ (систематизовано автором)

Загальною передумовою сталого розвитку туризму і туристичного споживання відвідувачами ПТ є формування позитивних факторів для збереження природного та культурного середовища і для розвитку приймаючої громади. Практичне застосування природоохоронного управління може також сприяти реалізації широкого спектру еколого-соціальних цінностей. Відтак основними завданнями управління сталим розвитком туризму на ПТ нам видається (1) забезпечення відвідувачів туристичними послугами шляхом невиснажливого використання природних, культурних і духовних ресурсів ПТ та (2) забезпечення рекреаційного розвитку ПТ і переваг стейкхолдерами за рахунок зростання якості туристичних послуг. Разом з тим, туризм суттєво залежить від таких факторів невизначеності, як коливання ринкового попиту та зміна політики інвестування у пов'язану інфраструктуру, отож для цілей сталого туризму на ПТ розв'язання цих завдань має знаходитись на перетині описаних вище екосистемних принципів управління ПТ і сформульованих IUCN принципів туризму й управління відвідуваннями [348; 414] (табл. 2.8).

Таблиця 2.8

Основні принципи управління сталим розвитком туризму на ПТ

Принципи управління	Сутність застосування принципу для розвитку туризму на ПТ	Особливості управлінських впливів
1	2	3
1. Відповідність цілей розвитку туризму цінностям ПТ	- визначення бажаних орієнтирів розвитку туризму на ПТ; - визначення управлінських стратегій для досягнення прийнятного збереження ресурсів	- включення до планування туризму цілей екологічного та соціального збереження; - доручення стейкхолдерів до визначення цілей
2. Проактивне планування туризму для зростання ефективності	- формулювання критеріїв зростання ефективності туризму на ПТ; - створення можливостей для розширення обсягів туристичної діяльності на ПТ	- ознайомлення туристів із цінностями ПТ; - розроблення інноваційних туристичних послуг або моделей управління розвитком
3. Адаптивне управління змінами умов туристичного споживання ресурсів ПТ	- виявлення впливів туризму на стан екологічного і соціального збереження ПТ; - управління рівнем впливу для досягнення прийнятного збереження ресурсів	- зонування ПТ для організації туристично-рекреаційного обслуговування; - відокремлення комерційно спрямованих рішень від ціннісно орієнтованих

1	2	3
4. Адаптивне управління еколого-соціальними змінами на ПТ внаслідок туристичного споживання	- виявлення конфлікту між збереженням і цілями розвитку; - визначення меж прийнятності впливу; - організація екологічної освіти для туристів і місцевих громад	- надання пріоритетності цілям збереження ПТ; - ухвалення рішень для управління прийнятним впливом
5. Управління поведінковими намірами туристів для мінімізації негативних змін на ПТ	- орієнтація на управління змінами на ПТ, спричиненими туристичним споживанням ресурсів; - стимулювання поведінкових намірів, потенційно здатних активізувати природоохоронну діяльність	- діагностика управлінських впливів на поведінку туристів і визначення найбільш ефективних
6. Моніторинг стану збереження ресурсів ПТ, соціально-економічного розвитку громад	- генерація даних про ресурси, соціальні та економічні умови; - дії, спрямовані на систематизацію моніторингу та забезпечення результативності метрик	- залучення стейкхолдерів до моніторингу; - запровадження освітніх програм для туристів і громадськості
7. Диференціація управлінських рішень щодо туризму та стану ПТ	- визначення технічних пріоритетів управління туризмом на ПТ (розрахування туристичних об'єктів, дизайнерські рішення тощо); - визначення міри використання оціночних суджень про ресурсний стан ПТ	
8. Консенсус і партнерство як умова управління сталим туризмом на ПТ	- визначення об'єктності управління туризмом; - визначення рівнів впливу управлінських рішень на стейкхолдерів	- залучення правовласників ПТ та інших стейкхолдерів до визначення цінностей ПТ і розроблення метрик впливу туризму; - залучення правовласників ПТ та інших стейкхолдерів до моніторингу, управління та навчання
9. Розвиток комунікацій для підтримки сталого розвитку туризму на ПТ	- ознайомлення стейкхолдерів із результатами моніторингу впливу туризму на охорону природи; - дифузія знань щодо збереження екосистем	- запровадження комунікаційних стратегій для підтримки процесів управління сталим туризмом на ПТ

Джерело: адаптовано автором за матеріалами [348; 414]

Ґрунтуючись на запропонованому поєднанні екосистемних принципів, можна виокремити чотири основні напрями управління сталим розвитком туризму на ПТ:

- 1) розвиток рекреаційно-туристичних можливостей;
- 2) регулювання пропускної спроможності туризму;
- 3) визначення меж прийнятності екосистемних змін;
- 4) формування метрик сталого туризму.

Встановлення чіткого зв'язку між ЦСР туризму та цінностями збереження ПТ є корисним інструментом управління туризмом у межах стратегічного планування [23], окреслення масштабів розвитку та видів туристичних послуг, управління впливами туризму на середовище ПТ, дотримання угод щодо узгоджених видів обслуговування туристів і спільного з приймаючими громадами використання набутих від туристичної діяльності вигод.

Проактивне планування сталого туризму базується політиці розвитку ПТ, включає етапи проєктування й експлуатаційного обслуговування та передбачає використання різних інструментів для масового комерційного туризму та для індивідуальних туристів. Концептуальні аспекти політики розвитку ПТ визначаються принципами державного стратегічного управління та стратегіями конкретних ПТ щодо власності, принципів та обмежень землекористування, участі місцевих громад і приватного капіталу в управлінні збереженням навколишнього середовища [70].

Вплив туристичної інфраструктури на природне та культурне середовище ПТ визначається насамперед дизайном розташування туристичних об'єктів і їх відповідністю місцевій екосистемі та культурним цінностям дестинації [26]. Оцінювання такого впливу дозволяє визначати масштаби туристичного використання ресурсів [140], які потенційно можуть сприяти взаємовигідному розвитку туризму та ПТ. Зменшення кількості чи повна відмова від будівництва інфраструктурних об'єктів на ПТ несуть загрозу скорочення туристичних потоків і відповідного скорочення надходжень від туризму для фінансування

природоохоронних і культурних проєктів [66]. Отож, дотримання оптимального балансу між сталим розвитком туризму та цілями збереження ресурсів ПТ потребує активної інфраструктурної розбудови туристичних DESTИНАЦІЙ, що сприятиме покращенню значущого туристичного досвіду, забезпечуватиме повторні відвідування та, відповідно, сталий розвиток приймаючих громад.

Варто зауважити про територіальну неоднорідність видів туристично-рекреаційної діяльності на ПТ і можливість їх реорганізації під впливом природоохоронних чи соціокультурних обмежень. Зонування ПТ дозволяє чітко визначати оптимальні можливості туристичного природокористування за результатами метричного оцінювання дотримання стандартів якості [273]. Структурований підхід до оцінювання забезпечує високу релевантність даних щодо стану використовуваних туризмом ресурсів ПТ [57], результативності управлінських практик і якості туристичних вражень відвідувачів [33], що робить його одним із провідних інструментів визначення рівня сталості розвитку туризму на ПТ і забезпечує ефективність адаптивних управлінських дій, спрямованих на усунення виявлених відхилень від узгоджених меж прийнятності змін [222].

Дискусійним питанням у науковому середовищі залишається проблема визначення впливу надлишкових туристичних відвідувань на стан екосистеми ПТ [94; 184; 292; 358; 428]. Варто погодитись із авторами, що зростання кількості відвідувачів ПТ потенційно загрожує збільшенню негативних екологічних і соціальних наслідків, нагромадження яких у певний момент може становити загрозу цілям збереження природних і культурних цінностей. Також цінним вважаємо повідомлення IUCN, що відмова від масового туризму на користь індивідуального може стати вагомим чинником збереження природних ресурсів ПТ під час отримання високоякісного туристичного досвіду [348]. Тим не менше вважаємо, що зосередження лише на такій практиці, з повною відмовою від масового туризму, може перешкоджати сталому розвитку туристичної DESTИНАЦІЇ, оскільки з організації індивідуального туристичного обслуговування практично виключаються мешканці місцевих громад, а це

становить загрозу для сталого соціально-економічного розвитку дестинації. Для мінімізації негативних впливів надлишкових туристичних відвідувань на природні та культурні цінності ПТ R. Manning et al. запропонували використання стратегій, що ґрунтуються на ринковій концепції попиту та пропозиції, які дозволяють рівномірно розподіляти туристичні потоки через регулювання туристичних пропозицій або управління змінами поведінкових моделей туристів [358]. Варто погодитись із висновками авторів, що перенесення пікового туристичного навантаження на періоди з меншим відвідуванням дозволить знизити негативний тиск надмірного туристичного використання ПТ. Іншим шляхом є регулювання попиту [96], що потребує зміни характеру використання ПТ із туристичними намірами, що дозволить організувати розсосереджене у часі туристичне споживання.

Існування ризиків особистої небезпеки для туристів можна вважати ще одним критичним фактором сталого розвитку туризму на ПТ. Загрози можуть виникати як із боку інших туристів або незаконної діяльності в межах ПТ (наприклад, браконьєрство, вирубка лісів чи видобуток корисних копалин), так і з боку дикої природи (небезпечні ландшафти, отруйні рослини, хижаки у природному середовищі). Потенційним рішенням проблеми є партнерство туристичних організації зі службами надзвичайних станів, неурядовими організаціями та мешканнями місцевих громад для патрулювання ПТ і в разі необхідності надання допомоги туристам. Також правовласники й адміністрація ПТ зобов'язані дотримуватись інтегрованого в систему управління чіткого плану реагування на надзвичайні ситуації для організації допомоги туристам, працівникам туристичних підприємств і місцевим громадам.

Ще однією суттєвою проблемою для сталого розвитку туризму на ПТ є необхідність зусиль для підвищення довговічності природних і культурних ресурсів туристичного споживання. Зрозуміло, що існують визначені IUCN категорії ПТ, на яких будь-яка комерційна діяльність повністю заборонена або чітко регламентується національними дозвільними системами [408]. Зазвичай

норми туристичного використання ресурсів ПТ визначають обмеження щодо розміру груп та обмежень тривалості відвідування, можливостей створення маршрутів чи розміщення кемпінгів, заборон рекреаційної діяльності з істотним впливом на ресурси [6]. Слід відзначити, що негативні впливи туристичного використання ПТ можуть бути неочевидними, відтермінованими або взагалі проявлятися за межами ПТ. Для протидії таким впливам принципи сталого розвитку надають інструменти не лише обмеження та регламентування туристичної поведінки, але й використання освітніх та інформаційних програм. Непрямий вплив на регулювання відвідуваннями може мати запровадження диференційованого ціноутворення для формування бажаних туристичних потоків, регулювання часу відвідування або запровадження соціальних чи вікових обмежень. Отож, можна стверджувати, що на ПТ, де туристична діяльністю визнається однією з цілей розвитку, вирішення проблеми довговічності ресурсів забезпечується (1) адекватним нормативно-правовим регулюванням туризму, (2) застосуванням схем ціноутворення для управління відвідуванням, (3) створенням функціональних зон безпроблемного споживання для поглинання прямих фізичних впливів туристичного відвідування (прокладання туристичних стежок, велосипедних доріжок, виділення чітко означених ділянок для кемпінгів тощо) та/або (4) інформуванням туристів про потенційні шкідливі впливи для посилення їх мотивації до збереження природних ресурсів і культурної спадщини ПТ.

У цьому контексті варто зазначити про пізнавальну цінність ПТ у сталому туризмі, яка визначається можливістю отримання туристичного досвіду екологічного споживання природи та культури, вихованням позитивного ставлення до природоохоронної діяльності [33; 207; 327]. Водночас інтерпретація цього досвіду розглядається науковцями як комунікаційний процес формування інтелектуально-емоційних зв'язків між туристом і закладеними в ресурсі ПТ природоохоронним значенням [33; 47; 333]. На нашу думку, ширше розуміння освітніх цілей сталого туризму полягає у розвитку культури туристичного споживання, що ґрунтується на поглибленні особистих

знань і моральних переконань туристів у цінностях збереження природних ресурсів і культурної спадщини ПТ. Туристична індустрія, враховуючи прагнення туристів до автентичного культурного досвіду через занурення у традиційні форми мистецтва, ремісничі практики, гастрономічну спадщину й етнокультурні традиції, демонструє потенціал для реалізації принципів сталого розвитку. Такий підхід забезпечує досягнення економічної ефективності та маркетингових переваг через диверсифікацію туристичного продукту, що сприяє підвищенню атрактивності дестинації і формуванню унікального культурно-пізнавального досвіду для відвідувачів [75, с. 141].

Беззаперечно важливим елементом сталого розвитку туризму на ПТ науковці називають організацію взаємодії зі стейкхолдерами [58; 193; 297; 312]. Успішність партнерства визначається:

1) розумінням і відповідальним сприйняттям усіх зацікавлених сторін власних ролей у забезпеченні цілей збереження природних і культурних ресурсів ПТ;

2) справедливим розподілом вигод від туристичної діяльності, що ґрунтується на прийнятних для всіх стейкхолдерів механізмах оцінювання вкладу;

3) налагодженням чітких і прозорих комунікаційних каналів.

Спільне планування природоохоронної діяльності може бути проактивним підходом до досягнення консенсусу щодо залучення ресурсів для управління наслідками туризму на ПТ, однак налагодження партнерства туристичних підприємств із громадськими організаціями, місцевими громадами чи суб'єктами нетуристичної діяльності ускладнюється тим, що кожна група стейкхолдерів переслідує власні цілі та використовує різні шляхи досягнення взаємодії (табл. 2.9).

Зрозуміло, що ефективність взаємодії залежить від налагодження комунікаційних каналів та організації маркетингу, який у сталому туризмі на ПТ зазвичай зосереджується на дослідженні потреб, характеристик і поведінкових пріоритетів потенційних туристів.

Таблиця 2.9

Підходи сталого туризму до організації взаємодії зі стейкхолдерами

Типи партнерства	Характеристика взаємодії
Маніпулятивна участь	Вдавання взаємодії попри відсутність повноважень впливати на природоохоронну діяльність
Пасивна участь	Взаємодія без можливості приймати власні рішення щодо охорони середовища ПТ
Участь шляхом консультацій	Взаємодія в якості консультування природоохоронних проєктів без можливості спільного прийняття рішення
Участь за матеріальні стимули	Взаємодія полягає у наданні ресурсів (наприклад, для мешканців місцевих громад – власної праці) в обмін на матеріальні стимули чи пряму винагороду
Функціональна участь	Взаємодія розглядається як засіб досягнення природоохоронних цілей, передбачає можливість спільного прийняття рішень
Інтерактивна участь	Взаємодія є структурованим процесом, що ґрунтується на спільному аналізі та розробленні планів природоохоронних заходів
Самомобілізація	Стейкхолдери проявляють незалежну ініціативу, зберігаючи контроль над використанням ресурсів і прийняттям рішень

Джерело: узагальнено автором

Незвичним для інших видів туристичної діяльності є досвід запровадження стратегії демаркетингу, метою якої є зниження попиту на певні туристичні послуги для пом'якшення чи усунення наслідків негативних впливів туризму. Стратегія передбачає використання методів диференційованого ціноутворення, створення системи черговості відвідувань, зменшення рекламних заходів.

Важливим компонентом сталого розвитку туризму на ПТ є забезпечення систематичного моніторингу для відстеження поточних впливів туристичного споживання природних і культурних ресурсів для визначення необхідності коригувального управління. Цінність моніторингу для забезпечення цілей збереження природних і культурних ресурсів ПТ підкреслюється у рекомендаціях ETIS [453] та щорічних звітах Всесвітньої комісії з охорони територій IUCN [325]. Натомість на практиці кожна ПТ використовує власні моніторингові схеми для оцінювання сталого туризму за моніторинговими фокусами (табл. 2.10).

**Узагальнення підходів до моніторингу впливу туризму на збереження
природних і культурних ресурсів ПТ**

Фокус моніторингу	Інструменти моніторингу		
	Низька вартість	Помірна вартість	Висока вартість
Інфраструктура відпочинку (стежки, місця для кемпінгу, краєвиди тощо)	Повторна фотографія	Фіксовані трансекти	Комплексна інвентаризація
Екологічні ресурси (грунти, рослинність, дика природа, вода)	Повторна фотографія	Фіксовані трансекти, фотопастки	Детальна екологічна експертиза
Використання ресурсів і поведінка туристів (тип і розподіл використання, докази невідповідної поведінки)	Підрахунок туристів	Спостереження за поведінкою туристів; картографування	Відеомоніторинг; опитування туристів

Джерело: узагальнено автором

Ефективний екологічний моніторинг є надзвичайно вартісною процедурою та передбачає виявлення екологічних загроз шляхом регулярних вимірювань фізичних, хімічних і мікробіологічних параметрів, визначення популяції представників живої природи під загрозою зникнення, виявлення дифузних впливів інвазивних видів рослин, тварин або патогенів. Соціальний моніторинг передбачає відстеження впливу різноманітних чинників ставлення мешканців місцевих громад до туризму, рівня екологічних знань, комунікаційні та демографічні характеристики, а також якість туристичного досвіду відвідувачів. На наше переконання, забезпечення систематичного моніторингу сталого туризму на ПТ доцільно покласти на Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України у співпраці з Державною службою статистики України та органами місцевого самоврядування. Розподіл функцій дозволить інтегрувати екологічні та соціальні дані у єдину систему управління, забезпечити належний рівень фінансування та методичної підтримки, а також гарантувати адаптацію міжнародних стандартів (IUCN, ETIS) до національних умов. Участь місцевих громад у процесі моніторингу сприятиме підвищенню його ефективності та забезпечить прозорість управлінських рішень.

Туристична сертифікація видається нам надзвичайно потужним інструментом просування сталого туризму на ПТ, оскільки передбачає неупереджене оцінювання незалежними експертами відповідності туристичного підприємства ЦСР. Попри це відзначимо, що на сьогодні не існує консенсусу щодо однозначного впливу сертифікації на прийняття споживачем рішення про туристичне відвідування ПТ. Тим не менше, туристичні оператори мають можливість звертатися до міжнародних (Green Globe, Sustainable Tourism Eco-certification Standard) або національних сертифікаційних центрів для отримання екомаркування туристичного бізнесу ISO 14001. Більше того, ПТ мають можливість участі у системах сертифікації для підтвердження досягнення ЦСР. Зокрема, Європейська хартія сталого туризму визначає необхідні критерії та стандарти моніторингу, необхідні для сертифікації сталого туризму на ПТ [288].

Таким чином, ретельний аналіз компонентів, особливостей розвитку та підходів до управління забезпечують концептуальне підґрунтя для розуміння сталого розвитку туризму на ПТ, фундаментальною характеристикою якого є визнання унікальних природних і соціокультурних особливостей ПТ, відповідно до яких формується візія туристичного бізнесу з пріоритетними цілями збереження середовища, встановлюються реалістичні метрики для оцінювання природоохоронного прогресу та сприяння екосистемному досвіду туристів, налагоджуються комунікації та партнерства з правовласниками ПТ і стейкхолдерами.

Висновки до розділу 2

Аналіз методологічних підходів до дослідження сталого розвитку туризму на ПТ дозволив отримати такі результати:

1. Наявні підходи до дослідження сталого розвитку туризму на ПТ є фрагментарними та часто не враховують комплексного впливу туризму на досягнення ЦСР. Відсутність уніфікованої системи метрик ускладнює

формування об'єктивної інформаційної бази для управління туризмом, знижуючи ефективність стратегічних програм розвитку. Доведено доцільність використання композитних індикаторів, які об'єднують економічні, екологічні та соціальні параметри, забезпечуючи комплексне оцінювання результатів і перспектив розвитку туризму, спираючись на критерії релевантності, статистичної доступності та можливості відтворення в динаміці. Відзначено перспективність адаптації до українських реалій інтегрованих моделей дослідження сталого розвитку туризму, які поєднують аналітичні та прогностичні можливості.

2. У сфері державного управління виявлено доцільність запровадження єдиних стандартів моніторингу сталого розвитку туризму та закріплення механізмів міжвідомчої координації для управління інформацією, що забезпечить ефективніше планування, прогнозування й контроль, сприятиме соціально-економічного розвитку, підвищенню конкурентоспроможності та екологічній рівновазі регіонів і збереженню природних ресурсів.

3. Світовий досвід управління розвитком туризму на ПТ засвідчує, що він є значущим драйвером економічного зростання та водночас чинником тиску на екосистеми. В різних макрорегіонах світу практики управління сталим туризмом характеризуються власною специфікою, водночас загальною тенденцією є посилення ролі місцевих громад і партнерства між урядами, бізнесом і громадянським суспільством у збереженні природних ресурсів.

4. Ефективними інструментами державного регулювання є створення єдиного нормативно-правового поля, квотування відвідувань, запровадження екологічних стандартів для інфраструктури, введення системи сертифікації та інституційна інтеграція природоохоронної та туристичної політики. Рекомендовано використання адаптованих світових моделей управління, що ґрунтуються на міжнародних стандартах із урахуванням українських реалій післявоєнного відновлення, що дозволить поєднати захист біорізноманіття з економічною вигодою для громад і створити конкурентоспроможний

туристичний продукт, сприяючи диверсифікації економіки та зміцненню соціальної згуртованості громадян.

5. Засвідчено багаторівневу соціокультурну трансформацію підходів до управління ПТ від суто антропоцентричних і регулятивних практик до інтегрованих стратегій розвитку туристичних дестинацій. Ключовим чинником стійкості туризму на ПТ є баланс між охороною екосистем, розвитком місцевих громад і формуванням конкурентоспроможного іміджу дестинації. Територіально-орієнтовані управлінські підходи сприяють просторовому зонуванню ПТ, тоді як процесно-орієнтовані підходи створюють умови для ширшого залучення місцевих стейкхолдерів. Розроблено мотиваційну модель формування мешканцями дестинацій соціокультурних очікувань від туристичного використання ПТ, що сприяє більш адаптивному та сталому управлінню ПТ за рахунок просторових диверсифікованих практик. Запропоновано інституційні механізми державного управління, зокрема просторове зонування ПТ, створення міжвідомчої координаційної ради, адаптація міжнародних стандартів до національних реалій. Рекомендовано посилення міжгалузевої координації та запровадження механізмів участі громад у плануванні туризму.

6. Концептуалізація сталого розвитку туризму на ПТ дала змогу виявити його багатовимірність і залежність від соціально-економічних, екологічних і культурних чинників. Аналіз наукових джерел та управлінських практик засвідчив, що основні напрями сталого розвитку туризму мають охоплювати регулювання пропускної спроможності територій, визначення меж прийнятності змін і формування метрик сталості.

7. Виявлено ключові переваги туризму для охорони природи та культури, зокрема залучення інвестицій у стійку інфраструктуру, розвиток екологічної освіти і підвищення добробуту місцевого населення. Для мінімізації негативних впливів надмірних відвідувань, комерціалізації культури та можливих екологічних порушень рекомендовано зонування ПТ та використання освітніх і цінових інструментів.

8. Визначено роль державного управління у формуванні стратегічних засад, координації діяльності стейкхолдерів і забезпечення нормативно-правової бази для сталого туризму. Доведено необхідність участі місцевих громад і прозорого розподілу вигод від туристичної діяльності для забезпечення ефективності управління та балансу між комерційними і природоохоронними цілями. Сформовано механізм екологозабезпечуючого управління сталим розвитком туризму на ПТ, який забезпечує формування позитивних факторів на перетині екосистемних принципів управління ПТ для збереження природного та культурного середовища і розвитку приймаючої громади.

Основні положення, що містяться у розділі 2, опубліковані в працях автора [75; 76; 78; 87; 88; 90; 94; 96; 98; 104; 375].

РОЗДІЛ 3

ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ НА ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЯХ УКРАЇНИ

3.1. Оцінювання стану та потенціалу розвитку природоохоронних територій України

Основним критерієм прогресу природоохоронної діяльності в наш час і ближчі десятиліття є досягнення ЦСР ПТ щодо збереження біорізноманіття, інтеграції захищених природних ресурсів та пошуку шляхів вирішення глобальних кліматичних, продовольчих і безпекових проблем людства [7; 15; 71; 76]. Феномен ПТ полягає у поєднанні економічних, екологічних та соціокультурних ресурсів і потенціалів як фундаментальної цінності людства. Створені як заповідники для захисту екосистемних цінностей, ПТ сприймаються зазвичай як виокремлені ареали для рідкісних чи зникаючих видів живої природи, середовища існування яких особливо чутливі до наслідків діяльності людини чи кліматичної нестабільності [307]. Відповідно, втручання зацікавлених сторін у практику управління ПТ ґрунтується зазвичай на механізмах встановлення охоронних меж і збереження природних цінностей. Критеріями визначення меж ПТ IUCN називає візуальну безперервність ландшафту, наявність природних або штучно створених кордонів, місцезнаходження особливо цінних видів, екологічні пріоритети тощо [279]. Водночас враховуючи системний характер екологічних процесів сьогодні функціонування ПТ не обмежується лише адміністративним і правовим регулюванням, потребуючи управління, узгодженого з процесами захисту екосистеми.

Однак, усталена в Україні практика використання ПТ вказує на відсутність системного підходу до їх розвитку, зокрема, управління захистом ПТ на інституційному рівні, спрямоване на збереження і відтворення біорізноманіття та культурного ландшафту, по-суті, не має точок перетину із

управлінням комерційним використанням, у межах якого захисні функції здебільшого використовуються власниками бізнесу лише з метою відтворення соціально-економічної спроможності ПТ для задоволення бізнес-потреб у різних галузях економічної діяльності. Так, наприклад, на сьогодні законодавчо визначено, що для комерційного, наукового, культурно-освітнього, виховного чи естетичного використання рослинних і тваринних об'єктів на ПТ суб'єктам підприємництва необхідно отримати спеціальні дозволи КМУ [167], натомість досі не передбачено регулювання комерційного використання природно-рекреаційних, промислових і соціокультурних ресурсів ПТ із боку органів виконавчої влади, на яких покладено формування та реалізацію державної політики охорони природного середовища [205]. У 2016 р. ДП «НДП містобудування» представило на розгляд Національної премії імені Бориса Патона проєкт Стратегії розвитку ПТ у системі містобудування України, який містив основи просторової організації і базові засади стратегічних завдань природоохоронної, наукової, господарської та рекреаційної діяльності ПТ [192], однак результати роботи науковців у подальшому не були враховані у територіальному плануванні ПТ України.

Ще однією визначальною характеристикою ПТ є статичність їх розташування, що в принципі заперечує динамізм розвитку екосистемних мереж, який визначається мобільністю значної кількості охоронюваних видів живої природи [382]. Територіальні моделі управління передбачають розроблення стратегій, спрямованих на збереження природних цінностей і біорізноманіття, однак потребують додаткового визначення інструментів залучення фінансових, матеріальних і людських ресурсів. Традиційна концептуалізація ПТ ґрунтується на класичній дихотомії природного середовища на екосистемний і техногенний простори [413]. Діяльність лісових, сільськогосподарських господарств чи видобувних підприємств, скотарство, морські промисли, мисливство відбувались на багатьох ПТ ще до моменту визначення їх природоохоронного статусу. Отож, переважно ландшафти ПТ є

результатом інтеграції діяльності людини в екосистемні процеси та взаємозв'язки.

Природні ресурси на ПТ найчастіше поділяють на невідновлювані (наприклад, корисні копалини) та відновлювані (наприклад, сонячна чи геотермальна енергія) ресурси. Державне управління природними ресурсами зазвичай ґрунтується на встановленні певних обмежень чи навіть повної заборони їх комерційного використання для збереження їх цілісності для теперішнього і майбутніх поколінь. Тим не менше, поточні цілі управління потребують більш активного використання ресурсів ПТ, тому постає питання адекватного їх оцінювання з погляду на теперішню цінність і потенціал отримання економічних і соціокультурних ефектів у майбутньому.

Усвідомлення взаємопов'язаності природних і соціальних ресурсів ПТ потребує формування системи цінностей ПТ, інструментальна складова якої охоплювала б економічні, культурні, функціональні, науково-виховні й естетичні цінності, а внутрішня складова була націлена на формування ментального сприйняття ПТ як неподільного елементу біосфери, цінних для людства вже за фактом створення (існування), а не через призму прямої корисності [64; 382]. Сконцентрований у ПТ природний капітал, як показує G. Vercardi, умовно можна представити як циклічну систему запасів і ресурсів, у межах якої, за умови набуття реально відчутної корисності від споживання, запаси можуть перетворюватись на ресурси, які, своєю чергою, в певний момент знову можуть виявити потенціал збереження та розглядатись як природний резерв чи запаси [245].

Водночас результати контент-аналізу наукової літератури вказують на відсутність консенсусу щодо мети і показників оцінювання стану та потенціалу розвитку ПТ, а наукові роботи за заявленим напрямом зосереджуються здебільшого на прицільному, але обмеженому аналізі окремих параметрів розвитку чи цінностей ПТ. Так, A. Chauvenet за допомогою просторового моделювання та проектування показників екологічної цілісності пропонує визначати природоохоронний потенціал ПТ щодо забезпечення кліматичної

стабільності та надання екосистемних послуг [259], A. Rodríguez-Darías та P. Díaz-Rodríguez пропонують зосереджуватись на окремих аспектах ПТ як артефакту відносин людини із навколишнім середовищем у межах моделі територіального управління екосистемами в процесах соціального розвитку, пов'язаних із обмеженнями екологічної політики [424]. Водночас Європейська комісія пропонує зосереджувати аналіз на вартості екосистемних послуг ПТ, включаючи послуги забезпечення (постачання сировинних ресурсів, забезпечення чистою водою), регулювання (запобігання кліматичним змінам, забезпечення якості повітря, регулювання вуглецевого сліду, захист від наслідків екстремальних природних явищ – пожеж, повеней), культурні послуги (рекреація, туризм, духовний розвиток, естетична цінність) і послуги середовища проживання (забезпечення видів середовищем існування, захист генетичного біорізноманіття) [277].

На нашу думку, з погляду на територіальне управління ПТ, доцільно визначати економічне значення їх просторових цінностей. За глобальним сенсом організації та функціонування ПТ доцільно розглядати як географічно визначений простір, керований правовими й іншими ефективними інструментами для досягнення довгострокового збереження природи з пов'язаними екосистемними послугами та культурними цінностями [408]. Відповідно, територіальне управління ПТ базується на встановленні меж між певними частинами ландшафту, які вважаються особливо цінними, та рештою території, а також розробленні певних природоохоронних стратегій управління в цих межах. Цінність ПТ підтверджується такими критеріями, як щільність, рідкість, чисельність або стабільність видів, геоморфологічні структури або екосистеми й унікальність чи збалансованість ландшафту, а також рівнем узгодженості з домінуючими стереотипами про природність. Із огляду на це, очевидно, що ПТ є результатом певної моделі територіального управління, своєрідним артефактом взаємовідносин людини із навколишнім середовищем.

Станом на 1 січня 2022 р. в Україні налічувалося 24 заповідники (19 природних та 5 біосферних) і 56 Національних природних парків у різних

регіонах загальною площею 2125,5 тис. га, у т. ч. по 5 парків у Львівській, Івано-Франківській та Херсонській областях, по одному – в м. Київ та АР Крим, 3 парки розташовано в суміжних областях (додаток Д, табл. Д.1), жодного парку не створено в Дніпропетровській, Житомирській і Кіровоградській областях (рис. 3.1).

Рис. 3.1. Динаміка кількості та площі заповідників і національних природних парків в Україні у 2000-2023 рр. (станом на початок року) (побудовано автором за даними [189, с. 77])

Серед інших ПТ в Україні функціонують 13 зоологічних та 62 дендрологічні парки, 802 заповідних урочища, 3398 заказників, 28 ботанічних садів та 558 територій зі статусом пам'яток природи, 85 регіональних ландшафтних парків. ПТ в Україні є поліфункціональними утвореннями, на території яких здійснюється природоохоронна, наукова, екопросвітницька, еколого-виховна та рекреаційна діяльність. Виконуючи функцію ядра регіональних екосистем, національні парки забезпечують розвиток функціональних інтеграційних потоків (табл. 3.1).

**Кількість та площа ПТ загальнодержавного значення в Україні за
областями (станом на початок 2024 р.)**

Область	Заповідники		Національні природні парки		Заказники		Пам'ятки природи		Разом	
	к-сть	площа, га	к-сть	площа, га	к-сть	площа, га	к-сть	площа, га	к-сть	площа, тис. га
Україна	24*	679910,9	56*	2125500,0	316	458614,2	264	27433,5	660	3291,5
Вінницька	—	—	1	20203,4	21	13563,7	21	723,7	43	34,5
Волинська	1	7,0	3	121767,8	15	7731,8	9	274,4	28	129,8
Дніпропетровська	1	3766,2	—	—	25	32573,8	6	301,0	32	36,6
Донецька	1	3033,2	2	61906,7	8	4800,8	11	439,0	22	70,2
Житомирська	2	50976,8	—	—	10	6757,0	8	206,2	20	57,9
Закарпатська	1	66417,4	3	99680,5	19	9218,0	11	316,4	34	175,6
Запорізька	1	100,0	2	94882,9	9	52113,1	8	443,0	20	147,5
Івано-Франківська	1	5344,2	5	120339,7	9	5415,8	12	149,5	27	131,2
Київська	1	226964,7	2	17206,7	16	63276,9	7	1124,9	26	308,6
Кіровоградська	—	—	—	—	21	5728,0	5	181,8	26	5,9
Луганська	1	5403,0	1	7269,0	5	1416,5	5	301,2	12	14,4
Львівська	1	2084,5	5	79587,5	10	3323,0	13	867,8	29	85,9
Миколаївська	2	5751,7	2	41497,5	1	1782,0	3	57,5	8	49,1
Одеська	1	51547,9	3	59977,0	10	15564,2	5	81,7	19	127,2
Полтавська	—	—	2	22792,6	20	41226,9	8	626,4	30	64,6
Рівненська	1	42289,0	3	24265,3	13	17620,0	12	500,3	29	84,7
Сумська	1	882,9	2	395757,2	10	17780,3	6	394,8	19	414,8
Тернопільська	1	9516,7	2	18681,5	19	11977,6	19	465,2	41	40,6
Харківська	—	—	3	22690,0	3	1038,0	6	256,6	12	24,0
Херсонська	2	133313,4	5	166692,7	6	34607,0	1	167,3	14	334,8
Хмельницька	—	—	2	270078,7	25	9660,8	15	354,8	42	280,1
Черкаська	1	8657,2	2	18060,7	5	14324,7	14	2038,4	22	43,1
Чернівецька	—	—	3	27932,6	10	1624,7	12	219,9	25	29,8
Чернігівська	—	—	3	41988,5	11	10421,7	9	550,7	23	53,0
м. Київ	—	—	1	10988,1	1	1110,2	15	14608,2	17	26,7
АР Крим	6	63855,1	1	10900,0	14	73957,7	23	1782,8	44	150,5

Примітка: * – враховано розміщення окремих ПТ на суміжних областях

Джерело: сформовано автором за даними [44]

За даними IUCN, база даних якого містить відомості про 261766 ПТ у світі, їх площі у 2023 р. перевищили 15 % загальної площі поверхні суші та 7,4 % Світового океану, а в країнах ЄС – 21 % [279]. Стрімке зростання охоронюваних територій та об'єктів цілком узгоджується із Конвенцією про біологічне різноманіття [168], цільові показники якої (ціль 3) передбачають до 2050 р. ефективне збереження 30 % території світу й управління ними в

охоронюваних і заповідних зонах. Порівнюючи світові досягнення з українськими реаліями, зауважимо, що в Україні, яка займає близько 6 % площі Європи, зосереджено понад 35 % її біологічного різноманіття, а її біосфера нараховує понад 27 тис. видів флори та 45 тис. видів фауни. За роки незалежності площі ПТ України збільшились майже в 3 рази за рахунок розширення існуючих і створення нових об'єктів природно-заповідного фонду.

За даними Держкадастру, в 2023 р. було створено 123 нових, скасовано статус 10 та змінено межі 11 ПТ, отож, станом на початок 2024 р. загальнодержавна система ПТ охоплювала 9002 захищених територій та об'єктів загальною площею 4,569 млн га (показник заповідності 6,93 %) [44]. Законодавчо передбачалось досягнення цільових показників заповідності на рівні 10,5 % в 2015 р. та 15 % у 2020 р. [164], отож, можна стверджувати, що означені орієнтири досягнуті не були. Крім того, внаслідок війни до 44 % ПТ України опинились поза межами управлінського впливу з боку державних органів через активні бойові дії чи тимчасову окупацію, а недосконалість системи стратегічного управління розвитком заповідних територій [197], недостатність фінансування природоохоронних проєктів, невідповідний сучасним вимогам рівень екологічного просвітництва несуть загрози втрати частини ПТ у подальшому. Водночас розроблена в Україні національна система ЦСР [169] забезпечує підґрунтя для подолання описаних загроз соціально-економічного й екологічного характеру та формування науково обґрунтованих засад політики екологічно збалансованого природокористування для гармонійного поєднання інтересів суспільства щодо збереження природних і культурних цінностей ПТ.

Однак зауважимо, що якісний моніторинг прогресу в досягненні вказаної мети потребує надійного методологічного підґрунтя для оцінювання не лише кількості, але й якості використання територій, що перебувають під природоохоронним управлінням. Ефективність є категорією, яку достатньо складно піддати стандартизованому оцінюванню, особливо в такій багаторівневій еколого-соціально-економічній системі управління, як ПТ.

Переважна більшість наукових досліджень щодо ефективності ПТ у контексті концепції сталого розвитку сконцентрована на питаннях результативності природоохоронних заходів на ПТ [7; 331; 389] або оцінюванні екосистемних послуг [3; 212; 264; 297], а не власне на ефективності чи потенціалі їх використання. Лише поодинокі дослідження орієнтовані на виявлення соціальних проявів ефективності систем управління ПТ [246; 261; 393].

Українським законодавством, яке регулює функціонування природно-заповідного фонду України, питання ефективності управління ПТ не регламентовані, акцентується лише на забезпеченні екологічного компоненту управління [167]. Між тим, IUCN наголошує на важливості саме ефективного розвитку ПТ як середовища забезпечення збереження різноманіття, покращення умов життя місцевих громад і стимулювання сталого розвитку [279]. Втім, презентуючи таку позицію, IUCN не пропонує точних інструментів вимірювання ефективності розвитку ПТ. Натомість, у якості глобального орієнтиру результативності екологічного управління, IUCN розробив Стандарт сталого розвитку Зеленого списку, тобто електронного реєстру ПТ, у систему управління якого запроваджено стандарт якості щодо покращення продуктивності та досягнення цілей збереження [324]. Зокрема, критерій гарантії легітимності відповідає 5, 13 та 16 ЦСР і містить індикатори відповідності ПТ національному законодавству, узгодженості механізмів управління інтересам стейкхолдерів і забезпечення законних інтересів місцевих громад; критерій досягнення прозорості та підзвітності відповідає 12 та 16 ЦСР і забезпечує вимогу доступності та відкритості структур управління і ключових управлінських документів, залучення до суспільно значимих рішень представників стейкхолдерів і місцевих громад, інструменти вирішення суперечливих питань; критерій адаптивності реагування відповідає 12, 15 та 16 ЦСР і визначає використання результатів моніторингових програм для управління та планування, включаючи встановлення (коригування) цілей і завдань [324].

Загалом, критерії Зеленого списку передбачають наявність в управлінні ПТ чітких довгострокових цілей щодо збереження екосистем, заснованих на розумінні їх природних, культурних і соціально-економічних цінностей і контексту наукового, пізнавального чи комерційного використання. Натомість соціально-економічний аспект управління природоохоронними об'єктами визначається не як інструмент і джерело, а, скоріше, як позитивний чи негативний наслідок природокористування. Відповідаючи 1, 11 та 15 ЦСР, критерії соціально-економічного контексту регламентують збереження культурних, духовних і рекреаційних цінностей, доступ до управління правовласників чи стейкхолдерів та умови організації комерційної експлуатації прилеглих територій. Найбільшу відповідність ЦСР (1-4, 6, 8, 10-15 цілі) рекомендації Зеленого списку виявляють щодо розроблення та впровадження довгострокових стратегій управління ПТ, які стосуються довгострокового планування дозволених видів діяльності, знову ж таки з акцентуванням на пріоритетності функцій збереження. Критерії управління в соціально-економічному контексті ґрунтуються на відповідності 6, 8 та 10 ЦСР і передбачають відповідний комплекс управлінського впливу адаптивного характеру (покращений доступ, економічні стимули для місцевих громад, можливості для відпочинку, туризму, працевлаштування, освіти та наукових досліджень). Найбільш наближеним до цілей нашого дослідження є критерій управління використанням ресурсів і відвідуванням ПТ, який відповідає 4, 8, 12 та 13 ЦСР. Відповідно до цього критерію, дозволена діяльність має бути сумісною зі збереженням основних цінностей ПТ, а послуги мають задовольняти потреби відвідувачів без нанесення шкоди природоохоронним об'єктам і підтримувати цілі та завдання розвитку ПТ.

Із представленого аналізу стає зрозуміло, що навіть такий поважний міжнародний регулятор як IUCN, по суті, здійснює підміну понять, акцентуючи увагу не на економічному розумінні ефективності, а на соціальних (меншою мірою на економічних) та екологічних результатах певної господарської (наукової, експлуатаційної, природоохоронної чи комерційної) діяльності на ПТ.

Створення й ефективне управління системою ПТ потребує довгострокового фінансового планування. Належне фінансування дозволяє ПТ утримувати кваліфікований персонал, використовувати сучасне обладнання та забезпечувати інші потреби управління розвитком. В Україні економічними інструментами забезпечення функціонування ПТ є обґрунтування розвитку, кадастрова й економічна оцінки територій і відповідних об'єктів, диференційоване визначення джерел фінансування (табл. 3.2), застосування податкових пільг, які спрямовуються на забезпечення функціонування ПТ [167].

Таблиця 3.2

**Класифікація капітальних інвестицій на охорону навколишнього
середовища на ПТ**

Класифікаційна ознака	Складові ознаки
Джерела фінансування	- кошти Державного та місцевого бюджетів; - власні кошти підприємств і організацій, кредити банків; - міжнародні фонди та невідплатна міжнародна допомога
Напрями природоохоронної діяльності та витрат	- збереження біорізноманіття; - попередження змін клімату; - запобігання забрудненню атмосферного повітря; - забір і очищення стічних вод; - поводження з відходами усіх класів небезпеки; - захист ґрунтів від ерозії та фізичної деградації; - зниження шумового (вібраційного) впливу; - заходи з радіаційної безпеки; - інші види природоохоронної діяльності

Джерело: сформовано автором за даними [74, с. 20-21]

Отож, основою фінансового забезпечення діяльності українських ПТ є залучення коштів Державного бюджету. Оцінюючи відповідний розподіл Державного бюджету за функціональною класифікацією 0520 «Збереження природно-заповідного фонду в національних природних парках та заповідниках» (рис. 3.2) зауважимо, що набувачем бюджетного фінансування є Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, в підпорядкуванні якого перебуває більшість ПТ, Апарат Державного управління справами, якому підпорядковані Азово-Сиваський національний природний

парк (Херсонська обл.), Національні природні парки «Білоозерський» та «Залісся» (Київська обл.) і Національний природний парк «Синьогора» (Івано-Франківська обл.), а також Національна академія аграрних наук України, в управлінні якої перебуває біосферний заповідник «Асканія-Нова» (Херсонська обл.).

Рис. 3.2. Розподіл видатків Державного бюджету за функціональною класифікацією «Збереження природно-заповідного фонду в національних природних парках та заповідниках» за набувачами у 2017-2024 рр. (сформовано автором за даними [43])

Загальний рівень видатків із Державного бюджету на підтримання функціонування ПТ коливався на рівні від 0,03 % (2022-2024 рр.) до 0,05 % (2019 р. та 2021 р.). Збільшення видатків у 2019 р. логічно пояснюється активізацією євроінтеграційного руху економічної системи України та, відповідно, намаганням наблизити вітчизняну систему природокористування до міжнародних і європейських стандартів якості. Разом з тим, після початку повномасштабної війни з Державного бюджету не фінансувались заходи з

реалізації пріоритетів розвитку сфери охорони природного середовища, хоча інші показники бюджетного фінансування стабільно зростали (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

**Видатки з Державного бюджету України на фінансування діяльності ПТ у
2017-2024 рр. (млн грн)**

Найменування видатків	Роки								Абс. відх., ±	Темпи змін, %
	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024		
Збереження природно- заповідного фонду	332,3	385,4	501,1	561,6	719,8	857,3	848,4	1136,0	803,7	341,8
Здійснення природоохоронних заходів	360,3	361,1	423,4	16,5	165,9	228,6	111,0	75,1	-285,2	20,8
Наукова та науково-технічна діяльність	25,7	31,8	34,5	56,1	56,9	91,8	55,3	58,0	32,3	225,4
Підвищення кваліфікації, підготовка наукових і науково- педагогічних кадрів	23,7	26,6	28,7	47,7	45,6	55,3	46,7	53,0	29,3	224,0
Реалізація пріоритетів розвитку	1,0	1,0	0,5	0,5	0,5	—	—	—	x	x
Всього видатків	743,0	805,8	988,2	682,4	988,7	1232,9	1061,5	1322,1	579,1	177,9

Джерело: сформовано і розраховано автором за даними [43]

Іншим джерелом фінансування ПТ є власні кошти розташованих на них підприємств та організацій. Кабінетом Міністрів України чітко визначено перелік платних послуг, які можуть надаватись бюджетними установами природно-заповідного фонду [157], доходи від яких ПТ можуть використовувати відповідно до власних кошторисів. Такі послуги включають забезпечення рекреаційної та туристичної діяльності, організацію природоохоронних й освітніх заходів, реалізацію продукції тваринництва та рослинництва, виготовлення і продаж предметів декоративно-прикладного мистецтва, послуги ландшафтного планування тощо.

Основними напрямками науково-технічної діяльності на ПТ, відповідно до законодавства, є організація моніторингу за динамікою природних об'єктів, екосистем і клімату, інвентаризацію об'єктів флори, фауни й інших природних середовищ, дослідження історико-культурних цінностей, створення наукових баз даних, інформаційних систем і розроблення наукових рекомендацій щодо збереження та відтворення цінностей ПТ, а також щодо умов здійснення просвітньої, наукової, рекреаційної й інших дозволених видів діяльності [159]. Для цього в межах ПТ створюються наукові або науково-технічні ради, до яких включаються керівники установ та працівники окремих підрозділів. Разом із бюджетними коштами, доходи від здійснення науково-технічної та іншої дозволеної діяльності (додаток Д, табл. Д.2) складають дохідну частину кошторисів ПТ (рис. 3.3).

Рис. 3.3. Формування дохідної частини кошторисів установ на ПТ України у 2017-2023 рр. (сформовано автором за даними [41; 43])

Кількість штатних працівників бюджетних установ на ПТ щороку зростає, хоча залишається традиційно низькою. Так, у 2014 р. в усіх бюджетних

установах на ПТ працювало лише 92 працівники для забезпечення діяльності з охорони та використання природних і культурних цінностей, а до 2024 р. їх чисельність зросла до 350. Зважаючи на те, що на початок 2024 р. у різних регіонах України функціонувало 660 ПТ загальнодержавного значення (див. табл. 3.1), очевидно, що в даному випадку слід говорити навіть не стільки про нереалізований потенціал управління, скільки про суттєвий організаційний недолік або про намагання значної частини ПТ протистояти вимогам щодо прозорості та підзвітності.

Бюджетні установи, які забезпечують функціонування і розвиток ПТ, не націлені на отримання надприбутків, однак показово, що обсяги реалізованої продукції в перерахунку на 1 працюючого на ПТ за весь період спостереження коливались у межах 0,08-0,2 млн грн (додаток Д, табл. Д.2), тоді як у цілому по Україні цей показник щороку збільшувався і становив у 2015 р. 0,5 млн грн, у 2019 р. – 1,2 млн грн, і навіть під час війни зріс до 1,8 млн грн (2023 р.). Вказане, очевидно, є наочним підтвердженням системної неефективності господарської діяльності установ з охорони та використання природних і культурних цінностей ПТ (додаток Д, табл. Д.3, табл. 3.4).

Таблиця 3.4

Фінансові результати установ на ПТ у 2017-2023 рр. (млн грн)

Показники	Роки						
	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг)	24,2	28,7	38,6	40,9	45,1	29,2	29,4
Інші операційні доходи	33,7	36,2	51,5	72,3	48,9	72,8	74,8
Інші доходи	6,4	11,0	7,3	8,0	11,1	13,6	20,6
Разом чисті доходи	64,2	75,9	97,4	121,2	105,1	115,6	124,8
Операційні витрати	65,3	78,0	102,5	136,2	98,9	146,5	131,9
Інші витрати	3,5	7,0	16,5	21,9	16,6	35,2	43,6
Витрати усього	69,0	85,2	119,6	159,1	116,4	183,0	176,0
з них собівартість реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг)	10,9	19,0	20,6	23,6	19,9	34,6	26,1
Чистий прибуток (збиток)	-0,4	-3,8	-12,9	-20,5	14,1	-39,3	-23,4

Джерело: сформовано та розраховано автором за даними [41]

Зауважимо, що серед господарюючих суб'єктів на українських ПТ немає представників великого бізнесу. Діяльність із охорони та використання природних цінностей ПТ здійснюється середніми (сукупний прибуток у 2022 р. становив 2,1 млн грн, сукупний збиток у 2023 р. – 150,5 тис. грн) і малими (сукупний збиток становив 45,7 млн грн у 2022 р. та 29,7 млн грн у 2023 р.) підприємствами, а діяльність із охорони та використання культурних цінностей – лише малими підприємствами (сукупний збиток становив 23,9 млн грн у 2022 р. та 21,3 млн грн у 2023 р.). Зрозуміло, що під час повномасштабної війни збитковість діяльності у сфері заповідної справи значною мірою визначається військовими втратами (тимчасова окупація, бойові дії, порушення господарських зв'язків і логістичних шляхів, зниження споживчого інтересу до послуг тощо). Водночас аналіз показує, що і в попередні періоди господарська діяльність здійснювалась неефективно.

Отож, можна припустити, що діяльність бюджетних установ на ПТ відбувається з порушенням вимог чинного законодавства щодо використання бюджетних коштів, адже виділені державою з певною метою забезпечення природоохоронної чи наукової діяльності фінанси перерозподіляються для покриття збитків. Стабільна збитковість є суттєвим недоліком управління економічною діяльністю господарюючих суб'єктів, що вимагає термінового запровадження антикризового менеджменту для виправлення ситуації.

Усталене розуміння ефективності розвитку оперує зазвичай тими видами капіталу, які мають цілком вимірювану споживчу вартість (до прикладу, корисні копалини, ліс, організація тимчасового проживання для туристів тощо). Досліджуючи поточну ефективність і потенціал розвитку ПТ, ми дійшли до необхідності врахування капіталу з опосередковано відчутною споживчою вартістю. До такого капіталу належить, зокрема, й екологічний капітал ПТ із невиключеними у господарські процеси природними ресурсами й екосистемними послугами.

Соціальну цінність біорізноманіття як одного з ключових капіталів ПТ складно виразити з економічної точки зору. Однак, важливість такого

оцінювання визначається тим, що біорізноманіття є найважливішою природною цінністю ПТ і володіє потенціалом їх економічного відродження, який на сьогодні практично не вивчається науковцями і який є незрозумілим ресурсом для суб'єктів господарювання. В українському соціумі досі відсутнє сприйняття природного середовища в якості фактора сталого розвитку, зокрема з національною системою ЦСР узгоджується концепція ПТ із метою збереження й екологічно збалансованого природокористування [164], натомість повністю ігнорується її соціально-економічний потенціал розвитку. Водночас практична діяльність на ПТ чітко диференціюється щодо збереження або розвитку, орієнтуючись на очікувані досягнення екологічного (екосистемний розвиток), соціального (соціальна інтеграція, здоров'я, освіта для мешканців територіальних громад) чи економічного (зайнятість і дохід, можливість провадження економічної діяльності) спрямування. Перетворення цих очікувань на позитивні економічні результати потребує врахування численних і водночас неоднорідних цінностей ПТ, які розкривають потенціал кожної з них для отримання синергії між ефективністю збереження й ефективністю економічного розвитку.

У якості потенціалу сталого розвитку ПТ доцільно сприймати і ті цінності, для яких споживна вартість є менш значимою, аніж безумовна цінність, що існує поза втручанням діяльності людини, та які умовно можна назвати цінностями невикористання. Маючи можливість принаймні опосередковано визначати непрямую цінність екосистем через міру досягнення певних ЦСР (пом'якшення кліматичних змін, зменшення шкідливих викидів, екологічне землекористування тощо) й усвідомлюючи ментальну цінність культурної спадщини, ми не маємо інструментів визначення економічної вартості цінностей невикористання через їх нематеріальність.

Враховуючи результати нашого аналізу, зауважимо, що соціально-економічна й екологічна роль державного управління сталим розвитком туризму на ПТ має забезпечуватись відповідними завданнями та функціями (табл. 3.5).

Таблиця 3.5

Ролі державного управління у забезпеченні сталого туризму на ПТ

Роль	Функція управління	Інструменти забезпечення
Екологічна	Розроблення й імплементація стандартів охорони природи	Адаптація міжнародних вимог (IUCN, ETIS, GSTC) до національного законодавства та управлінських практик
	Створення системи екологічного моніторингу	Забезпечення інституційної координації для проведення регулярних вимірювань стану екосистем, впливу туризму на біорізноманіття, визначення навантаження на ґрунти, водні ресурси, флору та фауну
	Екологічна експертиза туристичних проєктів	Включення обов'язкового оцінювання впливу на довкілля при плануванні нових туристичних об'єктів чи маршрутів
	Захист екосистем від перевантаження	Впровадження механізмів обмеження туристопотоку, зонування ПТ, запровадження «екологічних квот»
Економічна	Фінансово-бюджетне стимулювання	Підтримання екологічно орієнтованих туристичних бізнесів через податкові пільги, гранти й інвестиційні програми
	Модернізація інфраструктури	Державні інвестиції у стійку транспортну, енергетичну та туристичну інфраструктуру (еко-транспорт, енергоефективні об'єкти)
	Підтримка місцевих громад	Забезпечення економічної вигоди для територіальних громад шляхом залучення їх до управління туристичними ресурсами та створення нових робочих місць
	Розвиток державно-приватного партнерства (ДПП)	Формування спільних інвестиційних моделей між державою та приватним сектором для розвитку сталих туристичних дестинацій
Соціальна	Формування екологічної свідомості	Реалізація освітніх програм і комунікаційних кампаній для туристів і місцевих мешканців.
	Залучення громад до управління	Впровадження моделей партисипативного управління, де громади беруть участь у плануванні, моніторингу та розподілі вигід від туризму
	Збереження культурної спадщини	Інтеграція елементів нематеріальної та матеріальної культурної спадщини у туристичні маршрути з одночасним захистом автентичності
	Соціальний моніторинг	Відстеження впливів туризму на якість життя місцевих громад, рівень підтримки туризму населенням, туристичний досвід і задоволеність відвідувачів

Джерело: сформовано автором

Із точки зору людської свідомості, цінності невикористання є, скоріше, екзистенційними, а отже – предметом всебічного розгляду науковців не стільки економічного, скільки філософського спрямування. Однак, усвідомлення людством необхідності захисту природного середовища і, як наслідок, формування мереж захисту у формі ПТ, на яких одночасно із еколого-захисною та науково-технічною діяльністю, спрямованою на цілі збереження, провадиться комерційна діяльність, зумовлює необхідність певного міжпредметного аналізу. Включення екологічно значимих природних територій у національну мережу ПТ вказує на ментальну готовність нації до захисту цінностей невикористання екологічного чи культурного характеру з високою неспоживчою вартістю, оскільки вони відіграють значиму роль у розвитку національної свідомості, культури й ідентичності. Усвідомлення необхідності якісного сприйняття нематеріальних природних і культурних цінностей є джерелом формування пріоритетності неспоживчого підходу до управління ПТ.

Отож, функціонування ПТ може принести користь місцевим громадам, зменшуючи рівні безробіття та бідності, але так само вони можуть закрити місцевим громадам доступ до природних ресурсів або можливостей розвитку через обмеження розвитку інфраструктури, заборону чи обмеження ведення сільського господарства, лісозаготівлі чи видобутку корисних копалин. Тому стрімке розширення ПТ, попри значний потенціал природозбереження, несе загрози виникнення соціальних конфліктів у місцевих громадах. Відтак реалізація потенціалу ПТ на принципах сталого розвитку потребує пошуку компромісів між ефективністю захисних функцій ПТ і комерційним використанням природних ресурсів.

3.2. Аналіз тенденцій розвитку туризму на природоохоронних територіях України

Основною метою функціонування ПТ є збереження ендемічних особливостей, культурної спадщини й атмосфери певного територіального

утворення для задоволення як теперішнього, так і майбутніх поколінь. Хоча ініціатива створення ПТ є зазвичай прерогативою уряду, спрямованою на збереження певного типу біофізичного процесу чи стану (популяцій дикої природи, середовищ існування, природного ландшафту тощо) або культурної спадщини, водночас органи управління ПТ є відповідальними користувачами, в компетенцію і обов'язки яких входить забезпечення ефективного та сталого планування, у т. ч. розвитку туризму відповідно до вимог чинного законодавства. Належне управління туризмом на ПТ дозволяє відвідувачам відчувати природу навколишнього середовища та водночас дізнатися про важливість її збереження. Важливими елементами такого управління є оцінювання ризиків для безпеки відвідувачів, а також оцінювання якості послуг для пом'якшення впливу на дику природу, флору, фауну та місцеві громади ПТ.

Туризм як форма суспільного використання ПТ є, таким чином, однією з гармонійних цілей їх розвитку. Туристи відвідують ПТ для задоволення власних потреб у «спілкуванні» з живою природою або традиціями чи соціокультурним надбанням, отримуючи вигоду від розуміння та сприйняття отриманих цінностей, водночас підтримуючі такі цінності.

Управління сталим розвитком туризму на ПТ в ідеалі орієнтоване на задоволення потреб споживачів в активному або пізнавальному туризмі [19; 76; 374; 378]. Для кращого розуміння реальної ситуації щодо управління розвитком туризму на ПТ у травні 2024 р. ми провели електронне опитування менеджменту діючих туристичних підприємств на ПТ різних регіонів України. Було скеровано 228 електронних звернень (додаток Е) до керівників підприємств, певним чином асоційованих із діяльністю Національних парків (6 звернень до керівників вищої та середньої ланок управління), природних парків (57 звернень), природних заповідників (71 звернення) й інших пам'яток природи (94 звернення), з яких отримано 203 відповіді. Аналіз відповідей виявив переважне дотримання таких принципів розвитку туризму на ПТ:

- пріоритетність ефективного вирішення запитів споживачів щодо безпеки та корисності пропонованих послуг на основі аналізу туристичних запитів і дослідження тенденцій туристичної моди;

- досягнення запланованого комерційного результату від здійснення туристичної діяльності на ПТ попри виклики зовнішнього середовища з одночасним залученням до конструктивного діалогу представників місцевої влади, керівників природоохоронних об'єктів і стейкхолдерів.

Досягнення основних цілей управління розвитком туристичного продукту на ПТ передбачало:

- заходи з формування прихильності туристів до представленого туристичного продукту та заходи, спрямовані на зростання впізнаваності бренду туристичного підприємства, асоційованого з ПТ;

- забезпечення покращення фінансових показників діяльності за рахунок зростання обсягів продажу та диференціації туристичних продуктів з акцентуванням на природоохоронний чи соціокультурний аспект;

- спрямування організаційного розвитку туристичних підприємств на згуртованість персоналу, взаємодію зі стейкхолдерами та соціальну відповідальність бізнесу щодо місцевих громад;

- інноваційний розвиток, зокрема впровадження міжнародних стандартів діяльності на ПТ, новітніх технологій ресурсо- й еколого-ощадливого туристичного обслуговування.

У загальному, можна стверджувати, що з позицій сталого розвитку управління розвитком туризму на ПТ географічно є доволі неоднорідним і недостатньо орієнтованим на проблеми збереження та відтворення природних і соціокультурних ресурсів. Окремі інструменти сталого природоохоронного управління використовуються туристичними підприємствами лише за необхідності. Натомість керівники вказували на вирішальну роль чинників безпеки та добробуту населення, туристів, надаючи меншого значення питанням інфраструктурного забезпечення (рис. 3.4).

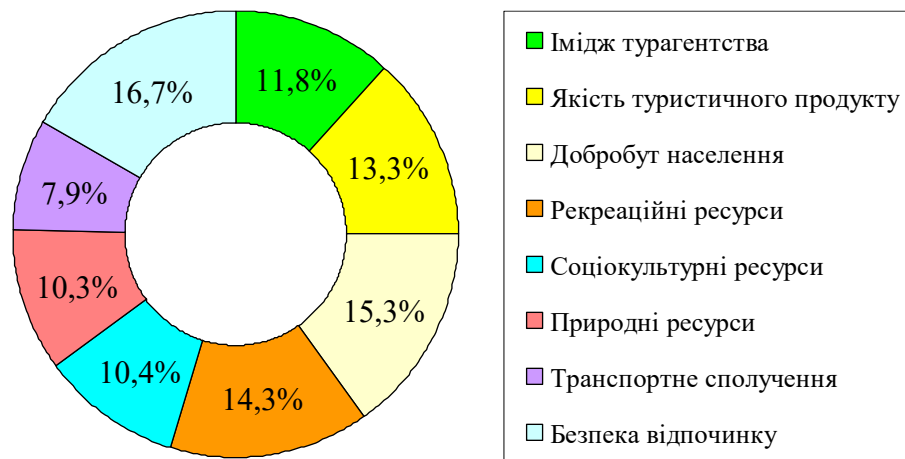

Рис. 3.4. Розподіл відповідей керівників туристичних підприємств на ПТ щодо чинників впливу на розвиток туризму (власні спостереження)

Водночас попри констатацію важливості формування бажаної для екосистеми моделі поведінки туристів, виявилось, що процеси туристичного обслуговування здебільшого були концентровані на забезпеченні функціональних потреб відвідувачів ПТ щодо тимчасового розміщення, харчування або трансферу до місця призначення.

Тим не менше, функціонування за умов необхідності природозбереження чи охорони історико-культурних цінностей зумовлює менеджмент туристичних підприємств враховувати виклики та можливості, пов'язані з участю в екосистемних процесах. Туристична діяльність у Національних природних парках і на інших ПТ надзвичайно обмежується вимогою суспільного схвалення. Особисті вигоди туристів від добровільного відвідування є ключовим елементом суспільного сприйняття. Отож, туризм може розглядатись як фундаментальний чинник розвитку суспільного інтересу до процесів збереження та післявоєнного відновлення екосистем і культурної спадщини на ПТ.

Функціонування у динамічному соціально-політичному середовищі зумовлює не лише особливості поточного управління, але й довгострокове планування Національних природних парків та інших ПТ. Багато факторів впливають на здатність нації створювати й управляти своєю природною та

культурною спадщиною, наприклад демографічна структура населення, економічні умови, вимоги до якості життя, ефективність роботи уряду, технологічні зміни, природні катаклізми, війни та тенденції міжнародного туризму. Водночас ключовим інституційним механізмом, що використовується урядом України для забезпечення природоохоронної діяльності є формалізація статусу об'єктів природно-заповідного фонду, який є власністю українського народу [167]. Попри зусилля IUCN [279; 324; 325; 414], Європейського агентства з охорони навколишнього середовища (ЕЕА) [282], більшість країн використовують суверенні підходи до управління ПТ, залучаючи як державні інституції, так і неурядові організації. Пропоновані ними адміністративні рішення, тим не менше, стратегічно націлені на збільшення громадського використання ПТ. Зокрема, в Україні умови збереження та відновлення ПТ загальнодержавного значення, їх науковий профіль і режим функціонування визначаються Міністерством захисту довкілля та природних ресурсів України як центральним органом виконавчої влади, що формує та реалізує політику у сфері охорони природного середовища, для ПТ місцевого значення цю діяльність покладено на обласні державні (військові) адміністрації [167]. Відтак існує гостра необхідність виявлення основних значущих тенденцій у політичному, соціальному, демографічному та технологічному секторах, які виникають у відповідь на зміни соціальних потреб та екологічних умов і впливатимуть на планування еколого-захисних заходів, вимагаючи управлінських реакцій передовсім у середньостроковій перспективі, забезпечуючи екосистемам можливості отримання переваг, пов'язаних із туризмом.

Насамперед слід відзначити безупинне зростання туристичної зацікавленості до відвідування природних та історико-культурних об'єктів на ПТ. Так, наприклад, за повідомленням Херсонської ОДА, у 2019 р. Біосферний заповідник «Асканія-Нова» імені Ф. Е. Фальц-Фейна НААН України відвідали 88,7 тис. туристів, у 2020 р. – 97,5 тис. туристів, а доходи від надання послуг цим суб'єктом ПЗ становили 8,3 млн грн у 2019 р. та 9,7 млн грн у 2020 р.

Водночас протилежна ситуація із відвідуванням другого біосферного заповідника області – Чорноморського, який у 2019 р. відвідало 2218 туристів, а у 2020 р. – лише 400. Отож, попри те, що в заповіднику функціонує екологічний центр й організовано туристичні екологічні стежки, доходи від надання послуг цим біосферним заповідником у 2019 р. становили 40,5 тис. грн, а у 2020 р. – лише 5,7 тис. грн. [125].

За даними Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, суб'єктами природоохоронної діяльності на ПТ державного значення у 2020 р. було укладено 259 договорів про рекреаційну діяльність із 101 туристичними підприємствами-юридичними особами та 131 ФОП на загальну суму понад 1,7 млн грн [4]. Насправді такий обсяг надходжень є надзвичайно низьким у порівнянні із загальним обсягів надходжень установ на ПТ за класом економічної діяльності «Функціонування ботанічних садів, зоопарків і природних заповідників» від реалізації туристичного продукту (табл. 3.6).

Таблиця 3.6

**Показники діяльності суб'єктів господарювання на ПТ щодо
пропозиції туристичного продукту «Спортивні та рекреаційні послуги»
у 2014-2022 рр.**

Показники	Роки								
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Кількість суб'єктів господарювання, од.	17	23	32	34	38	41	43	39	34
Кількість зайнятих працівників, ос.	52	68	137	217	313	д.в.	331	395	236
Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг), млн грн	4,9	7,0	26,5	34,2	42,4	д.в.	40,3	58,0	14,5
Додана вартість за витратами виробництва, млн грн	1,7	3,0	16,7	30,0	37,7	д.в.	78,2	н.о.	н.о.
Частка підприємств, які одержали прибуток, до загальної кількості, %	д.в.	71,4	72,7	53,8	76,9	д.в.	40,0	54,5	71,4
Рівень рентабельності (збитковості) операційної діяльності	д.в.	-2,6	-18,3	-22,9	-29,5	д.в.	-19,6	21,6	-31,4

Примітки: д.в. – статистичні дані відсутні

Джерело: сформовано автором за даними [202]

Як видно з наведених статистичних даних, до повномасштабної війни кількість суб'єктів економічної діяльності, які займались організацією відпочинку та рекреації на ПТ щороку зростала. Після кризи туристичної галузі у 2019 р. через пандемію, зацікавленість у туристичних відвідуваннях ПТ стрімко зросла, у 2021 р. навіть було подолано стабільну збитковість діяльності, однак через повномасштабну війну у 2022 р. відбулось різке падіння обсягів реалізації туристичних послуг.

Попри те, що більшість суб'єктів господарювання, які надавали туристичні послуги на ПТ, стабільно отримували прибуток, у цілому ця діяльність виявилась збитковою. Насамперед це пов'язано із застарілими моделями ціноутворення, які регулюються не ринковими механізмами, а нормами ще 1996 р., які передбачають використання спеціальних коефіцієнтів для визначення оплати за туристичну послугу на ПТ [149].

$$\Pi_{тур} = k_1 \cdot k_2 \cdot C, \quad (3.1)$$

де k_1 – коефіцієнт співвідношення територій та об'єктів ПТ і категорій ландшафтних комплексів (рівнинні чи гірські з відповідними підкласами); k_2 – коефіцієнт співвідношення територій та об'єктів ПТ і категорій рекреаційних територій (для короткочасної чи тривалої рекреації з відповідними підкласами); C – собівартість туристичної послуги.

$$C = B_{\Pi} + B_{нз} + B_H, \quad (3.2)$$

де B_{Π} – прямі витрати на організацію і надання туристичних послуг; $B_{нз}$ – витрати на природоохоронну діяльність, безпосередньо пов'язану із туристичним обслуговуванням у межах ПТ; B_H – непрямі витрати на утримання рекреаційної території на ПТ.

Таким чином, механізм визначення ціни за надану туристичну послугу на ПТ є доволі трудозатратним, потребуючи визначення складних співвідношення територій та об'єктів ПТ із категоріями ландшафтних комплексів і рекреаційних територій, натомість під час ціноутворення поза увагою залишаються питання цінності, унікальності, можливостей відтворення та розвитку природних ресурсів на ПТ. Лише в 2022 р. Міністерство захисту

довкілля та природних ресурсів України сформувало положення про рекреаційну діяльність на ПТ, яким визначило напрями розвитку туризму в природному середовищі з додержанням режиму охорони заповідних природних комплексів [159], проте в цьому документів відсутні рекомендації щодо методик ціноутворення за туристичне використання об'єктів ПТ.

Вагомою тенденцією розвитку туризму на ПТ є поширення практики стандартизації та сертифікації об'єктів туристичної інфраструктури для забезпечення належної якості туристичного продукту. Поєднання туристичного обслуговування та природоохоронної діяльності надає унікальні можливості для туризму на ПТ, водночас посилюючи роль якості в процесах створення і реалізації туристичних послуг. Визначальною особливістю туристичного продукту є одночасність створення та споживання, отож туристичні підприємства не мають можливості коригування результатів власної політики взаємодії з відвідувачами, а відтак намагаються прагнути досконалості на всіх етапах реалізації туристичного продукту.

Визначальним фактором рівня якості в туризмі на ПТ є споживач, який орієнтується на власні культурні чи психологічні здібності й уподобання, формуючи особистісний висновок щодо рівня якості отриманої туристичної послуги за суб'єктивною оцінкою рівня особистої задоволеності, приділяючи увагу як технічному компоненту якості, так і її функціональній складовій. Вказаний суб'єктивізм призводить до необхідності пошуку й удосконалення методів оцінювання якості для якомога повнішого охоплення різноманітних споживацьких уявлень та оціночних суджень, а загальноприйняті методики оцінювання якості в туризмі потребують перегляду для врахування особливостей організації туризму на ПТ.

Для об'єктивізації інформації щодо важливості окремих критеріїв якості туристичного продукту для неорганізованих відвідувачів ПТ у період з липня 2019 р. по лютий 2020 р. ми проаналізували відгуки 1426 туристів за методом прямого звіту в сільських туристичних господарствах (об'єктах зеленого туризму) Рахівської, Хустської та Міжгірської громад Закарпатської області.

Вибір територіальних меж аналізу було зумовлено як високою концентрацією ПТ на територіях цих громад, так і стратегічною спрямованістю розвитку Закарпатської області на сферу послуг із одночасним зростанням частки туризму у структурі валової доданої вартості (табл. 3.7).

Таблиця 3.7

Аналіз розвитку туризму в Закарпатській обл. у 2017-2023 рр.

Показники		Роки							Абс. відх., ±	Темпи змін, %
		2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023		
Кількість діючих суб'єктів, од.	а)	51972	51244	50608	49923	47946	45447	48761	-3211,0	-6,2
	б)	149	165	182	186	178	143	162	13,0	8,7
	в)	3749	3594	3614	3597	3418	3123	3409	-340,0	-9,1
	г)	3898	3759	3796	3783	3596	3266	3571	-327,0	-8,4
	д)	7,5	7,3	7,5	7,6	7,5	7,2	7,3	-0,2	х
Кількість зайнятих працівників, ос.	а)	151773	157298	165768	161727	159702	149821	149316	-2457,0	-1,6
	б)	286	353	391	312	319	368	372	86,0	30,1
	в)	8906	9826	9615	8716	8122	6822	7397	-1509,0	-16,9
	г)	9192	10179	10006	9028	8441	7190	7769	-1423,0	-15,5
	д)	6,1	6,5	6,0	5,6	5,3	4,8	5,2	-0,9	х
Обсяг реалізованої продукції, млн грн	а)	67258,5	80839,2	84904,1	88201,9	117380,3	109037,2	131054,2	63795,7	94,9
	б)	48	86,6	91,9	64,3	99,1	0,1	113,3	65,3	136,0
	в)	1231,7	1502,2	1664	1452,7	2287,4	757,4	998,7	-233,0	-18,9
	г)	1279,7	1588,8	1755,9	1517	2386,5	757,5	1112	-167,7	-13,1
	д)	1,9	2,0	2,1	1,7	2,0	0,7	0,8	-1,1	х
Додана вартість за витратами виробництва, млн грн	а)	20559,7	20533,5	22494,2	29415,4	30536,8	33369,8	37858,3	17298,6	84,1
	б)	17,1	35,1	36,6	25,8	28,2	0,9	26	8,9	52,0
	в)	312,3	405,3	411	424,4	588,6	322,6	475	162,7	52,1
	г)	329,4	440,4	447,6	450,2	616,8	323,5	501	171,6	52,1
	д)	1,6	2,1	2,0	1,5	2,0	1,0	1,3	-0,3	х

Примітки:

а) всього по області;

б) діяльність туристичних агентств, туристичних операторів, надання інших послуг із бронювання та пов'язана з цим діяльність;

в) діяльність із тимчасового розміщення й організації харчування;

г) всього діяльність туристичного спрямування;

д) частка діяльності туристичного спрямування в економіці області, %

Джерело: сформовано та розраховано автором за даними [41]

Також ми враховували євроінтеграційні можливості Закарпатської обл. внаслідок її вигідного геополітичного розташування на перетині значної кількості міжнародних логістичних шляхів. У групі дослідження (54,5 % жінок

і 45,5 % чоловіків) переважали туристи віком 21-45 років (66,8 %) із вищою (54,4 %) та середньою (32,8 %) освітою. Понад 60 % респондентів обрали неорганізований вид відпочинку в садибах зеленого туризму на ПТ вперше, користуючись джерелами інформації Інтернет (78,3 %) або порадами знайомих (19,6 %). Виявилось, що серед опитуваних українців переважали туристи з м. Києва (26,3 %), Львівської (19,6 %), Харківської (12,7 %) та Тернопільської (9,1 %) областей, серед іноземних туристів (загалом 9,8 %) переважали відвідувачі з Угорщини, Чехії та Польщі. 64,8 % респондентів визначили мету подорожі як пізнавально-розважальну. Водночас мотиви вибору об'єктів зеленого туризму в обраних адміністративних районах Закарпаття виявились дещо відмінними, що було пов'язано не лише із наявністю природних рекреаційно-туристичних зон, але й визначалось географічним розташуванням, кліматичними уподобаннями туристів, їх зацікавленістю культурно-історичною спадщиною.

Загалом на території Закарпатської обл. розташовано такі ПТ загальнодержавного значення: Карпатський біосферний заповідник (66,4 тис. га в межах Рахівської, Тячівської, Хустської та Берегівської територіальних громад), 5 природних заповідників, 3 Національні природні парки, 2 ландшафтні парки, 19 заказників, 9 пам'яток природи, 1 парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва й 1 ботанічний сад.

Для визначення рівня задоволеності туристів послугами ми модифікували методику SERVQUAL (рис. 3.5 на стор. 222), використовуючи принципи оцінювання 10 параметрів, що включали найважливіші критерії під час перебування на ПТ та формування туристичних очікувань. Зокрема, щодо технічної якості туристичного обслуговування респонденти оцінювали:

- якість організації тимчасового розміщення, у т. ч. естетичність і пристосованість домогосподарств до надання туристичних послуг та стан туристичних об'єктів на розташованих поблизу ПТ;
- якість організації харчування;

- якість організації інтеграційних програм на ПТ (пішохідні та велосипедні маршрути, екскурсійний супровід, залучення до пізнавальних програм і природоохоронних заходів тощо);
- прийнятність рівня цін на проживання, харчування, прокат туристичного спорядження, екскурсійного обслуговування.

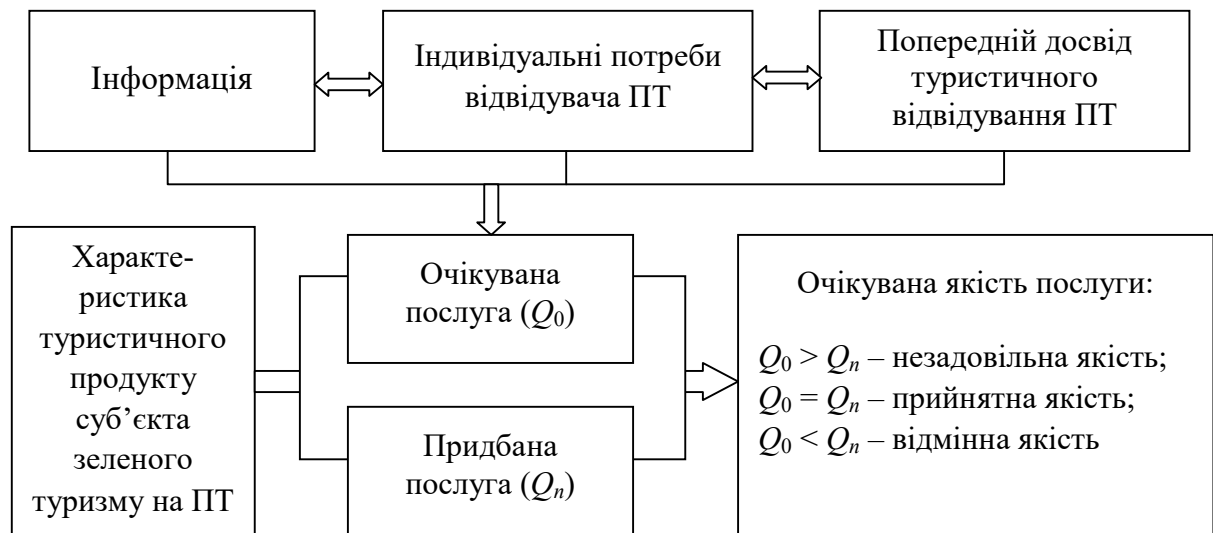

Рис. 3.5. Сприйняття якості туристичних послуг за моделлю SERVQUAL (власна розробка автора)

Також оцінювали сприйняття туристами надійності туристичного обслуговування (своєчасність і належний спосіб надання послуги), чуйності, гостинності, комунікаційності та компетентності організаторів, а також фактори впливу на відчуття особистої безпеки туристів під час відвідування ПТ (табл. 3.8).

Визначення рівня якості по кожній із 10 метрик здійснювали за п'ятибальною шкалою (1 – найнижча, 5 – найвища оцінка якості). Міру реалізації очікувань виявляли як різницю порівняльних оцінок якості (відношення середньої оцінки до мінімальної) та туристичних очікувань щодо якості, що дозволило визначити структуру якості туристичних послуг на ПТ на незадовільному, прийнятному та вищому рівнях.

Фактори, що формують якість послуг суб'єктів зеленого неорганізованого туризму на ПТ

Метрика	Розподіл респондентів за оцінками (%)					Середньозважена оцінка
	5	4	3	2	1	
Якість організації тимчасового розміщення	56,0	37,1	4,6	1,4	0,7	8,54
Якість організації харчування	66,6	27,2	4,1	2,1	–	8,56
Якість організації інтеграційних програм на ПТ	45,9	31,7	12,3	9,4	0,7	7,65
Прийнятність рівня цін	73,5	24,2	1,7	0,6	–	8,76
Рівень надійності послуг	63,4	29,8	5,5	1,3	–	8,54
Рівень уваги до потреб туристів	74,5	18,6	5,5	1,0	–	8,66
Рівень компетентності персоналу	66,4	27,8	4,7	1,1	–	8,72
Комунікабельність персоналу	64,6	31,4	2,2	1,7	0,1	8,69
Загальний рівень гостинності	80,6	14,0	4,3	1,1	–	8,77
Відчуття особистої безпеки	79,4	17,3	2,2	1,1	–	8,78

Джерело: результати власних спостережень

Аналізуючи середньозважену оцінку окремих елементів якості туристичних послуг, що надаються неорганізованим туристам суб'єктами зеленого туризму на ПТ, відзначимо, що найвищу оцінку відвідувачів отримали фактори особистої безпеки, загальної гостинності та компетентності персоналу. Рівень цін у цілому виявився відповідним очікуванням туристів, близько 60 % опитаних гостей відзначали високу задоволеність рівнем організації харчування, вказавши, однак, на необхідність зростання якості ресторанного обслуговування. Водночас метричний аналіз засвідчив недостатність матеріального забезпечення організації тимчасового розміщення (лише 56 % вказали на повне задоволення), доволі низько оціненими виявились показники організації інтеграційних програм на ПТ.

На нашу думку, низькі бали за цією метрикою зумовлені недостатнім нерозумінням важливості урізноманітнення пропозиції відвідувань ПТ із боку суб'єктів зеленого туризму. Такий висновок підтверджується аналізом структури використання дозвілля, який виявив, що домінуючими формами є піша ходьба та їзда на велосипеді (80,3 %), а також залучення до активних форм

туризму (53,6 %) та участь у культурних заходах (47,2 %), а не організація природо-пізнавальної чи природоохоронної діяльності на ПТ.

Друга частина аналізу рівня якості туристичних послуг передбачала порівняльний аналіз сервісу суб'єктів зеленого туризму на відповідність мінімальним умовам якості й очікуванням неорганізованих туристів щодо якості туристичного продукту (табл. 3.9).

Таблиця 3.9

Порівняльна оцінка факторів формування якості послуг суб'єктів зеленого неорганізованого туризму на ПТ

Метрика	Середньозважена оцінка послуги порівняно з					
	мінімальними вимогами до якості			бажаним сприйняттям якості		
	Незадовільна	Прийнятна	Висока	Незадовільна	Прийнятна	Висока
Якість організації тимчасового розміщення	7,5	47,0	45,5	6,3	73,7	20,0
Якість організації харчування	1,3	49,3	49,4	5,9	61,8	32,3
Якість організації інтеграційних програм на ПТ	17,0	60,4	22,6	19,7	60,7	19,6
Прийнятність рівня цін	2,5	58,8	38,7	4,6	72,3	23,1
Рівень надійності послуг	2,0	51,0	47,0	7,8	69,4	22,8
Рівень уваги до потреб туристів	3,9	44,6	51,5	7,8	68,6	23,6
Рівень компетентності персоналу	2,0	50,1	47,9	5,9	70,6	23,5
Комунікабельність персоналу	3,9	50,0	46,1	3,9	70,6	25,5
Загальний рівень гостинності	2,0	45,5	52,5	3,9	66,7	29,4
Відчуття особистої безпеки	2,0	48,2	49,8	4,1	70,6	25,3

Джерело: результати власних спостережень

За результатами аналізу виявилось, що якісні показники більшості компонентів послуг зеленого туризму на ПТ, що надаються неорганізованим туристам, сформувались на достатньо високому рівні щодо мінімальних і бажаних вимог туристів. Ми звернули увагу, що близько 30 % респондентів надавали пріоритет високій якості послуг тимчасового розміщення й організації харчування. Однак, ми також виявили доволі низьке задоволення очікувань туристів щодо організації інтеграційних програм на ПТ, у цій сфері виявилось

найбільше розчарованих у якості послуг туристів (19,7 %) і найменше – захоплених такою діяльністю (19,6 %).

Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що реальна оцінка якості туристичного обслуговування в зеленому туризмі ґрунтується на порівнянні емоційних очікувань споживача та фактичного сприйняття отриманого ним результату. Водночас оскільки таке оцінювання визначається низкою суб'єктивних факторів і залежить, насамперед, від сприйняття туристів, під час перебування в садибі зеленого туризму уважне та доброзичливе ставлення до гостей часом розцінюється вище, ніж відповідність певним стандартам розміщення чи навіть оригінальності туристичної пропозиції.

Розглядаючи організацію туризму на ПТ з огляду на системний підхід до сталого розвитку, зазначимо, що індустрія туризму залучає до обслуговування туристів велику кількість суб'єктів господарювання суміжних галузей. Отож, організацію туризму доцільно розглядати як симбіотичну систему виробництва специфічних продуктів і послуг, зорієнтованих на задоволення очікувань споживачів та одночасне забезпечення природоохоронних пріоритетів. При цьому, кожна залучена підсистема має власну функціональну специфіку, що в кінцевому підсумку відображається на забезпеченні якості кінцевого туристичного продукту.

Іншим спонукальним чинником для запровадження систем стандартизації та сертифікації є наявність значної кількості нематеріальних компонентів туристичного продукту на ПТ, сприйняття яких із боку туристів складно визначити наперед. Це питання психосоціального характеру вирішується надавачами туристичних послуг зазвичай за рахунок втілення програм управління враженнями клієнтів чи формування їх поведінкових моделей. Крім того, туристичний продукт, який пропонується відвідувачам ПТ, зазвичай має складну багатоланкову конструкцію, отож, нехтування питаннями забезпечення якості обслуговування на будь-якій із ланок може спричинити до негативного сприйняття не лише конкретного турпродукту, але й ПТ у цілому.

Отож, у контексті поширення стандартизації та сертифікації гостро постає питання розвитку національної системи якості в туризмі. Управління якістю є одним із найважливіших елементів управління розвитком туризму, який потребує системності у плануванні, формуванні та реалізації завдань і контролюванні результатів діяльності суб'єктів туристичної діяльності на ПТ. У системі міжнародних стандартів відображено основні принципи формування політики управління якістю: спрямованість на задоволення потреб споживачів, залучення всіх працівників у процеси управління якістю, безупинне вдосконалення процесів і продуктів, прийняття обґрунтованих управлінських рішень, формування взаємовигідних відносин зі стейкхолдерами [21].

Зазначимо, що туристична діяльність в Україні регламентується низкою орієнтованих на євроінтеграційні процеси галузевих стандартів (додаток Ж, табл. Ж.1), які певним чином регулюють можливості впливу туристичної діяльності на довкілля [166]. Слід вказати, що діяльність із гармонізації національних стандартів з інтернаціональними стандартами системи ISO є доволі новим явищем для туристичної галузі України, тому значна їх частина все ще ґрунтується на положеннях ДСТУ, а не ISO. Зокрема, з чотирьох стандартів, які регламентують засоби розміщення, гармонізація відбулась лише до ДСТУ ISO/TS 13811:2016 (ISO/TS 13811:2015, IDT) «Туризм та пов'язані з ним послуги. Інструкція з розроблення екологічних специфікацій щодо розміщення закладів». Натомість стандарти, якими визначаються терміни у нормативних документах щодо сертифікації послуг з тимчасового розміщення і категоризації готелів та інших об'єктів (ДСТУ 4527:2006; ДСТУ 4268:2003; ДСТУ 4269:2003), потребують перегляду описаних норм і вимог для забезпечення міжнародних вимог до якості туристичного обслуговування (табл. 3.10).

Розвиток євроінтеграційних процесів і вимоги сталого розвитку до туристичної діяльності на ПТ зумовлюють необхідність постійного покращення організації послуг тимчасового розміщення, що потребує забезпечення відповідності готелів і подібних закладів державним стандартам. Однак, на сьогодні регламентовано лише загальні вимоги з безпеки туристів.

**Міра відповідності національних стандартів у сфері туризму
інтернаціональним нормам ISO станом на кінець 2024 р.**

Напрям регулювання	Кількість галузевих стандартів	З них приведено у відповідність до європейських норм
Вимоги до окремих туристичних послуг	11	10
Вимоги до засобів розміщення	4	1
Вимоги до закладів ресторанного господарства	2	0
Вимоги до професійної підготовки кадрів	1	1
Вимоги щодо туристично-екскурсійного обслуговування	5	1
Вимоги до туристичних інформаційних офісів	1	1
Вимоги та специфікації для людей з інвалідністю й інших маломобільних груп населення	2	2
Туризм пригодницький	3	3
Технічні умови щодо туристичного спорядження	5	3

Джерело: систематизовано автором за матеріалами [31]

Ще гіршою є ситуація із державними стандартами, які регламентують вимоги до закладів ресторанного господарства, оскільки жоден із них досі не орієнтований на міжнародний рівень якості туристичного обслуговування. Державними стандартами визначається лише клас закладу, його тип і функціональне призначення. Важливим забезпечувальним елементом для якості туристичного обслуговування на ПТ є частка трансферних перевезень. Попри активний розвиток цього напрямку, в Україні він взагалі не сертифікується, що не може гарантувати високу якість таких послуг. Тим не менше, зростання комфортності транспортного забезпечення призводить до збільшення туристичного попиту на ПТ, які розташовані далеко від місця проживання споживачів.

Отож, управління розвитком ПТ має охоплювати відслідковування пасажиропотоків і розвитку транспортної інфраструктури для виявлення тенденцій подорожей і належного планування туристичних потоків. Зростання транспортної доступності зумовлює також збільшення зусиль менеджменту ПТ щодо забезпечення особистої безпеки туристів. Водночас зростання кількості

туристичних відвідувань зумовлює процеси постійного вдосконалення інформаційних систем ПТ. Розвиток діджиталізації відкриває відвідувачам ПТ віртуальний доступ до цифрової інформації в реальному часі. Використання систем географічного позиціонування (GPS) дозволяє відвідувачам точно визначати місцезнаходження туристичних об'єктів на ПТ, а використання Інтернет-технологій дозволяє здійснювати онлайн-спілкування в режимі реального часу або бронювання ексклюзивних можливостей для подорожі. При цьому, онлайн-зворотній зв'язок менеджменту ПТ із туристичними підприємствами чи безпосередньо з потенційними туристами дозволяє достатньо достовірно оцінити розмір і розподіл надходжень та витрат щодо пропонованих туристичних програм, визначити міру споживчої привабливості певного туристичного продукту та своєчасно коригувати програми для відвідувачів.

Основою інформаційного забезпечення туризму на ПТ є Державний кадастр територій та об'єктів природно-заповідного фонду України, який почав формуватись у 2005 р. відповідно до програми формування національної екологічної мережі з урахуванням рекомендацій Всеєвропейської стратегії збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, яка передбачала зміни у структурі земельного фонду України [44]. Зрозуміло, що норми 2005 р. не могли у наступних роках задовольнити вимоги сучасного діджиталізованого суспільства щодо належної якості інформаційних мереж. У 2024 р. було затверджено сучасні правила складання державного кадастру ПТ із використанням індивідуальних ідентифікаторів територій та об'єктів природно-заповідного фонду для забезпечення оцінювання їх складу, стану та перспектив розвитку щодо охорони і використання [154]. Завданням реєстру є:

- формування електронного документа первинного обліку й архівування документів щодо основних характеристик ПТ і природоохоронних об'єктів;
- визначення чітких меж, функціональних зон і режимів використання ПТ;
- накопичення інформації щодо біорізноманіття ПТ і природоохоронних

об'єктів;

- накопичення інформації про основні характеристики розвитку ПТ;
- формування даних таксономічного переліку;
- формування даних про туристичні маршрути або еколого-освітні стежки, екологічні центри, музеї природи, постійні чи мобільні виставки;
- формування бази даних працівників установ на ПТ [154].

ПТ традиційно використовуються як регіональні, національні та міжнародні центри екологічної освіти, розповсюдження природознавчої, еколого-біологічної, краєзнавчої, історико-культурної інформації, організації екскурсій і маркованих екологічних стежок. У 2020 р. значного розповсюдження отримала відносно нова для України, але поширена в країнах ЄС практика створення та просування туристичних магнітів. Концепт цієї ідеї як туристичної атракції з ядром в об'єктах соціокультурної чи історичної (подекуди релігійної) спадщини виявився надзвичайно популярним для ПТ України, і на сьогодні Державне агентство розвитку туризму України зібрало колекцію з понад 170 туристичних магнітів (табл. 3.11), довкола яких розвивається (або планується) сучасна туристична інфраструктура. Разом з тим, використання туристичного магніту є законодавчо невизначеним, а отже, не існує регламентації та чіткого визначення відповідності туристичного обслуговування параметрам якості.

Таблиця 3.11

Концентрація туристичних магнітів України станом на початок 2024 р.

Туристичні об'єкти	Туристичні регіони						Всього
	Центр	Захід	Південь	Крим	Північ	Схід	
Палади та фортифікаційні споруди	1	17	1	3	2	1	25
Музеї	5	2	2	—	3	1	13
Заповідники та національні парки	8	8	5	1	12	8	42
Природні об'єкти	12	16	12	1	2	5	48
Релігійні об'єкти	2	6	—	—	4	—	12
Культурно-туристичні об'єкти	4	11	6	—	4	5	30
Разом	32	60	26	5	27	20	170

Джерело: сформовано автором за матеріалами [40]

Таким чином, зростання популярності туристичних відвідувань ПТ і посилення споживацьких вимог до якості туристичних послуг є основними тенденціями розвитку туризму на ПТ. Запровадження міжнародних стандартів управління якістю в туризмі орієнтує туризм на ПТ на необхідність системного та прозорого управління якістю послуг, запровадження систем менеджменту якості, організації діяльності з урахуванням потреб та очікувань туристів. Це, своєю чергою, сприяє підвищенню конкурентоспроможності природоохоронних територій і забезпеченню їх сталого розвитку.

3.3. Характеристика соціально-економічного значення туризму в контексті розвитку природоохоронних територій України

Розвиток туризму на ПТ планується та реалізується насамперед для забезпечення інтересів природоохоронних об'єктів та їх інтеграції в системи забезпечення стратегічного розвитку на регіональному і загальнодержавному рівнях. Отож, галузеві плани розвитку туризму на ПТ в ідеалі мають узгоджуватись із стратегіями охорони довкілля, а відтак рекреаційно-туристична діяльність на ПТ має чітко орієнтуватись узгоджене досягнення економічної, соціальної й екологічної складових у межах концепції сталого розвитку [13]. Таким чином, основою цілепокладання туризму на ПТ стає мета досягнення оптимального природокористування та максимального природозбереження з одночасним збереженням стабільності соціокультурних і цілісності природних систем.

Оцінюючи географічну концентрацію суб'єктів туристичної діяльності України, можна виокремити 4 історично сформовані регіони:

- 1) Західний (Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська, Чернівецька, Закарпатська, Волинська, Рівненська, Хмельницька області);
- 2) Північний (м. Київ, Київська, Житомирська, Черкаська, Чернігівська, Вінницька, Кіровоградська області);

3) Східний (Харківська, Сумська, Полтавська, Дніпропетровська, Запорізька, Донецька, Луганська області);

4) Південний (АР Крим, Херсонська, Миколаївська, Одеська області).

Соціально-економічне значення туризму визначається, насамперед, кількістю обслугованих туристів. Сучасний стан показників туристичної галузі України щодо туристичних потоків, характеризується нерівномірними темпами розвитку. Статистичний аналіз динаміки туристичних потоків за середнім значенням зростання чи спаду у довоєнний період (рис. 3.6) свідчить про зниження кількості громадян України, які виїжджали за кордон із туристичною метою на 1,6 %, і скорочення в'їзного туризму на 12,1 %, з урахуванням впливів війни зниження кількості туристів в обох напрямках посилилось (скорочення на 16,7 % виїзних потоків та на 15,1 % – в'їзних).

Рис. 3.6. Динаміка туристичних потоків в Україні у 2017-2023 рр. (побудовано автором за даними [49; 183; 202])

Починаючи з 2014 р. туристична галузь України зазнає системних втрат. Через анексію АР Крим і військові дії в окремих районах Донецької та Луганської областей було втрачено значну частину туристичних потоків, відбулась їх переорієнтація. Стабільність розвитку інших регіонів порушила в

2020 р. пандемія COVID-19, через яку було введено значні обмеження в роботі підприємств туристичної галузі та дотичних до неї [79]. Попри це, до початку повномасштабного вторгнення росії Україна все ще залишалась туристично привабливим регіоном. Зокрема, у 2016 р. Україна потрапила до списку 30 найпривабливіших для іноземних туристів країн, випередивши такі туристично цікаві країни, як Ірландія, Швейцарія, Сінгапур та інші. У 2019 р. з метою туризму Україну відвідували громадяни не лише з прикордонних країн, але і зростає кількість туристів, котрі приїхали здалеку. Зокрема, туристичні потоки з Великої Британії перевищили рівень попереднього року на 47,3 %, з Китаю – на 38,8 %, з Литви – на 23,4 %, з Ізраїлю – на 21,7 %.

Можна стверджувати, що до пандемії туристичний бізнес в Україні розвивався доволі успішно, однак із весни 2020 р. карантинні обмеження призвели до негативних явищ практично за всіма туристичними напрямками. Попри це, у 2020 р. спостерігалось зростання показників внутрішнього туризму. Найпопулярнішими туристичними регіонами для українців були Одеська, Миколаївська і Херсонська області та Карпати. Тим не менше, через недостатню якість туристичних продуктів і суттєве зростання цін значного зростання галузі у 2021 р. не відбулось.

Пандемічні втрати вітчизняної туристичної галузі у 2020 р. склали понад 60 млрд грн. Водночас вже у 2021 р. спостерігалось певне пожвавлення туризму, кількість іноземних туристів склала понад 4,2 млн осіб (зростання на 26,3 % порівняно з 2020 р.). До повномасштабного вторгнення росії туризм забезпечував близько 3 % ВВП України, а туристичний збір (надходження до місцевих бюджетів) у 2019-2021 рр. становив, відповідно, 196 млн грн, 130,6 млн грн та 235,4 млн грн (рис. 3.7). Внаслідок війни у 2022 р. відбулось скорочення туристичного збору до 178,9 млн грн, однак вже в 2023 р. галузь спромоглась практично відновити свої довоєнні позиції, надавши до бюджетів громад 222,6 млн грн туристичного збору [175].

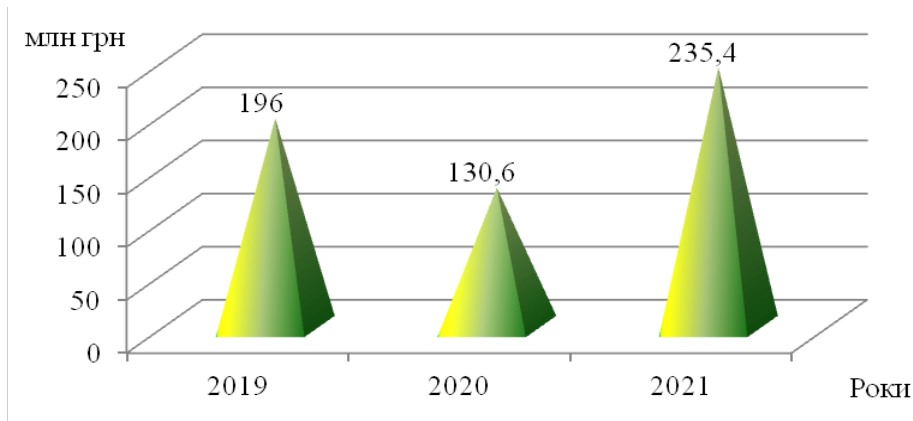

Рис. 3.7. Динаміка надходження туристичного збору в 2019-2021 рр. (побудовано автором за [175])

Зростання за умов війни туристичного збору в областях, віддалених від лінії бойового зіткнення (рис. 3.8), підтверджує високу еластичність туристичної галузі.

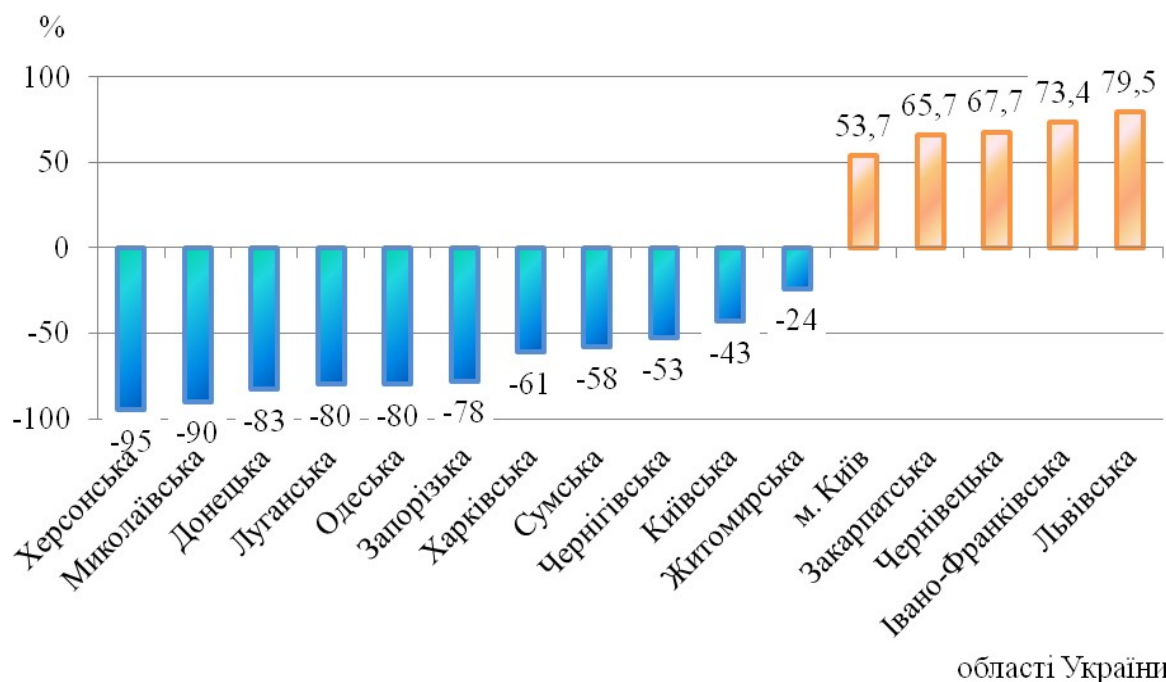

Рис. 3.8. Зміна надходження туристичного збору у 2022 р. відносно 2021 р. в окремих областях України (побудовано автором за [175])

Загалом податкові надходження від суб'єктів господарської діяльності у сфері тимчасового розміщення та туристичного обслуговування у 2023 р. становили 2,0 млрд грн (рис. 3.9), що на 8 % нижче показників довоєнного 2021 р., але на 23 % перевищувало показники 2022 р.

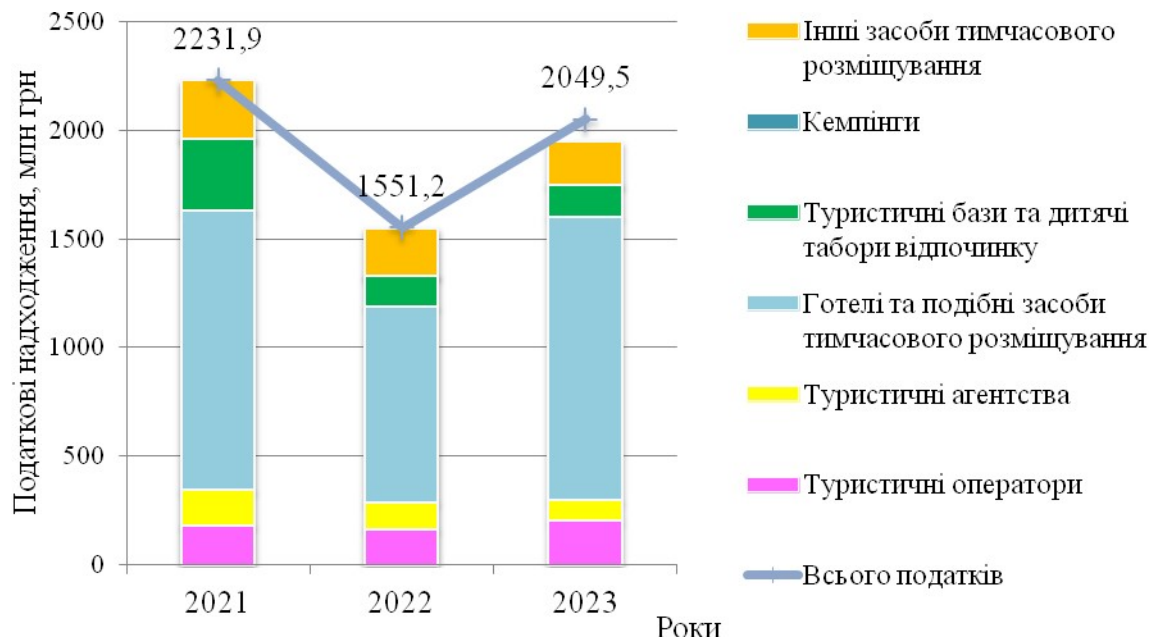

Рис. 3.9. Динаміка податкових надходжень від туризму в Україні за видами діяльності у 2021-2023 рр. (побудовано автором за [175])

У I кварталі 2024 р. зростання податкових надходжень від туризму спостерігалось в абсолютній більшості областей України (додаток К, рис. К.1), зокрема, найбільше зростання демонстрували Київська обл. (зростання на 17 % до аналогічного періоду попереднього року та на 162 % до I кварталу 2021 р.), Закарпатська обл. (зростання на 58 % і на 119 % відповідно), Волинська обл. (зростання на 84 % і на 117 % відповідно). Зокрема, досягти довоєнного рівня податкових надходжень від туризму у 2024 р. не вдалось у Запорізькій обл. (зростання на 29 % до I кварталу 2023 р., однак зменшення на 73 % до I кварталу 2021 р.), Одеській обл. (зростання на 49 % до 2023 р., зменшення на 86 % до 2021 р.), Херсонській обл. (зростання на 48 % до 2023 р., зменшення на 92 % до 2021 р.) (додаток К, табл. К.1).

За оцінками фахівців Київської школи економіки (KSE), станом на 01.07.2024 р. знищеними або пошкодженими є 763 об'єкти культурної спадщини [5]. Інтенсивні бойові дії та ракетні обстріли спричинили до неможливості повноцінного функціонування значної частини підприємств туристичної галузі на ПТ, зокрема доступ до туристичних послуг втрачено для

12,5 млн та обмежено для 13 млн жителів Донецької, Запорізької, Луганської, Миколаївської, Харківської та Херсонської областей. Станом на червень 2025 р. UNESCO підтвердила пошкодження 508 об'єктів культурної спадщини в Україні, у т. ч. 151 релігійний об'єкт, 268 будівель, що представляють історичний та/або художній інтерес, 34 музеї, 33 пам'ятники, 18 бібліотек, 1 архів і 3 археологічні об'єкти. Зокрема руйнувань зазнали 133 об'єкти у Донецькій, 83 в Харківській, 58 в Одеській, 47 у Луганській, 44 у Київській, 32 в Херсонській, 27 у Запорізькій, 22 у Чернігівській, 15 у Львівській, 15 в Миколаївській, 15 у Сумській, 4 у Дніпропетровській, 3 у Житомирській, 3 у Вінницькій та 1 об'єкт у Полтавській області [266].

Із 8,5 тис. об'єктів на ПТ близько 2 тис. зазнали тимчасової окупації (станом на кінець 2024 р. окупованими залишаються 514 ПТ, їх площа становить близько 19,5 % всієї площі українських ПТ), а отже на цих землях ворог будував фортифікаційні споруди, відбувались масштабні обстріли, руйнувалась екосистема. Станом на кінець 2024 р. під загрозою знищення перебувають 160 ПТ Смарагдової мережі (площа 2,9 млн га) та 17 рамсарських об'єктів (площа 600 тис. га), тимчасово окупованими залишаються 10 національних парків, 8 природних заповідників, а також біосферні заповідники з міжнародним природоохоронним статусом UNESCO Асканія-Нова та Чорноморський (обидва на території Херсонської обл.) [39], що унеможливило їх бюджетне фінансування та ресурсну підтримку. Оскільки більшість працівників Асканія-Нова були евакуйовані на підконтрольні Україні території, моніторинг екологічного стану в заповіднику здійснюється лише дистанційними методами з використанням супутникових знімків. Відомо, що масштабні пожежі за період окупації призвели до вигорання понад 7 тис. га формацій рослинності, у т. ч. 2,2 тис. га – занесеної до Зеленої книги України [39]. Екосистема Чорноморського біосферного заповідника окрім втрат через пожежі, обстріли, мінування та вибухи боєприпасів, опинилась у зоні затоплення та зазнала непоправних втрат внаслідок підриву росіянами дамби Каховської ГЕС у червні 2023 р. Попри це, вітчизняна туристична галузь

згорнула діяльність лише в окупованих регіонах і скоротила її на територіях у зв'язку із загрозою замінування й обстрілів.

Туризм на ПТ розглядається науковцями як динамічна сила, що спонукає подорожувати з метою дослідження природи, ознайомлення з культурним надбанням, взаємодією з новими людьми, цінностями та традиціями. Крім того, екологічна стійкість туризму на ПТ визначається свідомими зусиллями організаторів і туристів щодо збереження соціокультурної спадщини та природних ресурсів, захисту екосистем та економічного добробуту приймаючих громад. У цьому контексті зростання туризму й екологічна стійкість можуть виступати як взаємозалежні конструкти, адже розвиток туризму на ПТ і зростання туристичних прибуттів є чинниками забезпечення сталості екологічних напрямів туризму.

Аналізуючи результати опитування Державного агентства розвитку туризму України, доходимо висновку про доволі високу зацікавленість українців у туристичних і рекреаційних послугах, адже майже чверть опитуваних відзначили їх доцільність [183] (рис. 3.10).

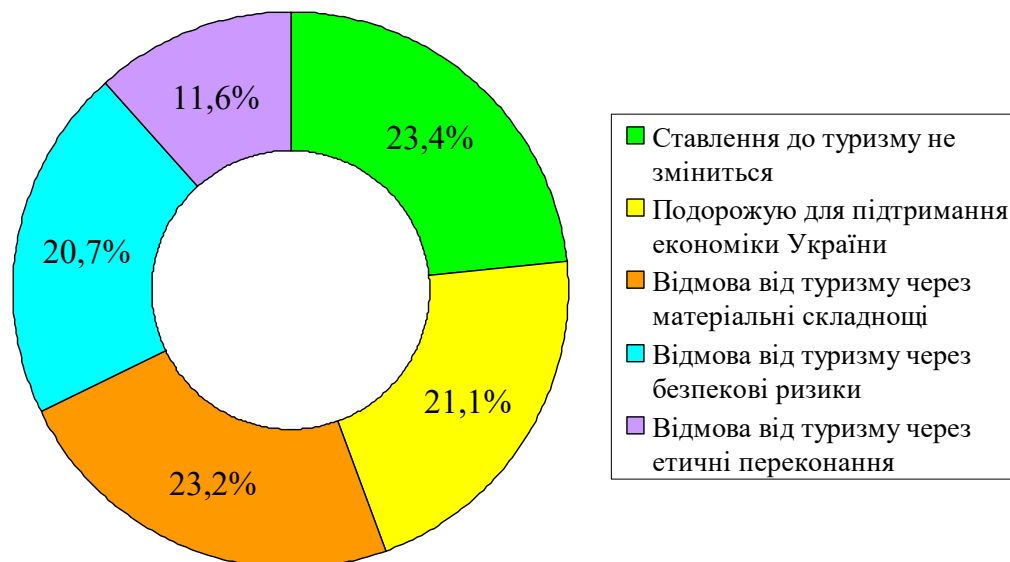

Рис. 3.14. Ставлення українців до туризму під час війни (побудовано автором за [183])

Однак, попри збереження внутрішнього сегменту, проблемою галузі є занепад в'їзного туризму, тоді як до війни Україна, розташована у центрі Європи, мала достатні умови для розвитку туристичної галузі та просування туристичних продуктів на зовнішньому ринку. Найбільш відвідуваним туристичним регіоном України серед іноземних туристів були Карпати, туристичний і рекреаційний потенціал яких зумовлюється вигідним географічним розташуванням, розвиненою транспортною інфраструктурою, етнографічними та культурно-історичними ресурсами, а також реалізацією потужного потенціалу розвитку активних видів туризму за світовими стандартами.

Тим не менше, попри негативні впливи війни, у туристичній галузі в 2023 р. було задіяно 6937 туристичних агентств (у т. ч. 5704 ФОП), 939 туристичних операторів (у т. ч. 87 ФОП) та 1174 (у т. ч. 968 ФОП) суб'єктів економічної діяльності, які забезпечували надання послуг із бронювання та пов'язану з цим діяльність, а також функціонувало 4475 (у т. ч. 3525 ФОП) готелів і подібних засобів тимчасового розміщення, 1966 (у т. ч. 1614 ФОП) туристичних баз і дитячих таборів відпочинку, 34 (у т. ч. 20 ФОП) кемпінгів та 254 (у т. ч. 211 ФОП) інших засобів тимчасового розміщення (табл. 3.12).

Таблиця 3.12

Основні показники діяльності туристичної галузі у 2017-2023 рр.

Показники		Роки							Абс. відх., ±	Темпи змін, ± %
		2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023		
1		2	3	4	5	6	7	8	9	10
Кількість діючих суб'єктів, тис. од.	а)	10,1	10,5	11,6	11,1	11,0	8,4	9,1	-1,0	-10,3
	б)	57,6	61,8	69,7	71,7	69,8	57,7	67,3	9,7	+16,9
	Разом	67,7	72,3	81,3	82,9	80,8	66,2	76,4	8,7	+12,9
Кількість зайнятих працівників, тис. ос.	а)	21,6	20,6	25,0	19,8	20,0	13,9	13,7	-7,9	-36,7
	б)	224,2	269,7	281,8	248,0	250,5	179,2	206,7	-17,5	-7,8
	Разом	245,8	290,3	306,8	267,7	270,5	193,1	220,4	-25,4	-10,3
Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг), млрд грн	а)	8,43	11,87	15,93	8,32	17,81	3,51	5,20	-3,2	-38,4
	б)	48,97	63,59	77,86	66,45	107,29	38,18	62,22	13,3	+27,1
	Разом	57,4	75,5	93,8	74,8	125,1	41,7	67,4	10,0	+17,4

Продовження табл. 3.12

1		2	3	4	5	6	7	8	9	10
Витрати на персонал, млрд грн	а)	0,85	0,93	1,29	0,93	1,09	0,80	0,84	0,0	-0,7
	б)	8,03	10,52	12,11	9,97	11,90	8,55	10,72	2,7	+33,5
	Разом	8,9	11,4	13,4	10,9	13,0	9,3	11,6	2,7	+30,2
Прибуток до оподаткування, млрд грн	а)	0,27	0,41	0,48	0,21	0,95	0,27	0,55	0,3	+101,4
	б)	4,30	4,39	6,21	2,06	7,00	1,46	6,35	2,0	+47,6
	Разом	4,6	4,8	6,7	2,3	8,0	1,7	6,9	2,3	+50,9
Додана вартість за витратами виробництва, млрд грн	а)	2,81	6,17	10,02	2,19	3,97	1,73	2,01	-0,8	-28,4
	б)	15,20	17,56	18,59	18,63	31,88	15,21	22,74	7,5	+49,6
	Разом	18,0	23,7	28,6	20,8	35,9	16,9	24,8	6,7	+37,4

Примітки:

а) діяльність туристичних агентств, туристичних операторів, надання інших послуг із бронювання та пов'язана з цим діяльність;

б) діяльність з тимчасового розміщення й організація харчування

Джерело: сформовано та розраховано автором за даними [41]

У 2023 р. порівняно з 2021 р. обсяг реалізованих послуг туристичних агентств і операторів зменшився на 70,8 %, а обсяг послуг тимчасового розміщення й організація харчування – на 42,0 % (загальне зниження товарообороту по галузі становило 46,1 %). Водночас додана вартість за витратами виробництва знизилась на 30,9 % (у т. ч. зменшення прибутковості туристичних агентств і операторів на 42,0 % та організації тимчасового розміщення та харчування – на 9,3 %), а загальне падіння рівня прибутковості галузі за цей же період становило 13,2 % (у т. ч. зменшення прибутковості туристичних агентств і операторів на 42,0 % та організації тимчасового розміщення та харчування – на 9,3 %).

Разом з тим, відносно 2022 р. відзначається покращення всіх показників, зокрема доходи підприємств туристичної галузі зросли за рік на 61,7 %, додана вартість за витратами виробництва – на 46,1 %, а прибутковість збільшилась майже втричі. Отож, є підстави стверджувати, що туристична галузь змогла подолати шоки війни та має потенціал до подальшого зростання.

Для підтвердження нашого припущення про відновлення туристичного потенціалу України здійснено економетричний аналіз динаміки туристичних показників (додаток К, табл. К.2) на основі поліноміальної апроксимації

другого ступеня, статистичну достовірність рівнянь тенденції розвитку туристичної галузі підтверджували за допомогою коефіцієнта детермінації (R^2), оцінювання на адекватність моделі до емпіричних даних проводили за критеріями Фішера (F), автокореляцію залишків першого порядку визначали за тестом Дарбіна-Уотсона (DW) [9; 50, с. 213-216].

Дискурс розвитку туризму на ПТ, що підтримує сталий розвиток, є доволі поширеною темою в суспільстві загалом та науковій спільноті зокрема, набувши значимості у 2015 р. як відповідь на представлення ЦСР, відповідно до яких включення ЦСР у туризм є обов'язковою умовою досягнення сталого розвитку територій [209; 278]. Попри це, на сьогодні досі залишається методологічна прогалина у царині оцінювання соціально-економічного впливу туризму на розвиток природоохоронних територій і, зокрема, на місцеві громади щодо сприяння збереженню їх культурної та природної спадщини з одночасним створенням можливості генерації доходів. Традиційно дослідження в галузі розвитку туризму зосереджуються здебільшого на вивченні характеристик, особливостей і потенціалу туризму як товарної категорії. У цьому контексті пошук траєкторій сталого туризму на ПТ можна сприймати як епіцентр зародження наукових дискусій, спрямованих на справедливішу й екологічнішу туристичну діяльність.

Створюючи можливості для забезпечення балансу між потенціалом розвитку ПТ, місцевих громад і задоволенням основних потреб їх мешканців, сталий розвиток туризму пропонує біоцентричний варіант забезпечення суспільних інтересів [379], надаючи особливого значення питанням екологічної безпеки територій довкола ПТ і туристичному споживанню природних ресурсів без перевищення меж їх відтворення. Вважаємо, що варто розглядати ПТ як соціально-економічну систему, що охоплює мешканців приймаючої громади, їх домогосподарства, природоохоронні установи, суб'єкти економічної діяльності, а також сукупність матеріальних і нематеріальних цінностей ПТ і всі види зв'язків між ними. Визначальними особливостями територій приймаючих громад є мала концентрація населення та домінування природного середовища,

яке здебільшого використовується з метою сільського, лісового господарства, рибальства або організації рекреаційно-туристичної діяльності.

Реалізація концепції сталого розвитку ПТ передбачає розвиток місцевої громади як континуум економічного, соціального, політичного, культурного й екологічного середовищ, що зумовлює необхідність пошуку моделей реінтеграції туризму на ПТ у систему гармонійного розвитку громад і визначення метрик для моніторингу збалансованості та динамічності процесів їх розвитку. Слідуючи меті досягнення ЦСР, орієнтований на громаду туризм в Україні функціонує на основі парадигми самоврядування громад, у межах якої вони виконують роль ініціатора та протагоніста туристичної діяльності на ПТ. Для підтвердження цієї тези варто дослідити взаємозв'язок між показниками розвитку туризму і такими соціально-економічними показниками розвитку, як рівень ВВП України (8-ма ЦСР), рівень безробіття, індекс інфляції та середня заробітна плата (1-а ЦСР) (додаток К, табл. К.3). Проведений кореляційний аналіз дозволяє виявити як зв'язки, так і їх форму (додаток К, табл. К.4).

Зокрема виявлено, що між всіма показниками розвитку туризму та показниками соціально-економічного розвитку України існує помірний зв'язок, який вказує на незначний позитивний вплив галузі на соціально-економічне середовище. Для кращого розуміння можливості екстраполяції отриманих результатів на сектор туризму на ПТ варто дослідити існування подібних кореляційних зв'язків у цьому секторі (табл. 3.13).

За результатами аналізу ми виявили більш помітний рівень впливу розвитку туризму на ПТ на соціально-економічне середовище України. Більш виражений позитивний вплив туризму на ПТ на соціально-економічний розвиток України у порівнянні з впливом туристичної галузі простежується за всіма параметрами впливу на рівень ВВП, зниження інфляції та зростання рівня оплати праці.

Таблиця 3.13

Коефіцієнти кореляції* показників діяльності суб'єктів туризму на ПТ і соціально-економічних показників розвитку України у 2014-2022 рр.

Показник розвитку туризму на ПТ	Соціально-економічні показники розвитку			
	Номінальний ВВП (млн грн) ↑	Рівень безробіття (%) ↓	Індекс інфляції (%) ↓	Середня заробітна плата (грн) ↑
Кількість суб'єктів господарювання, од.	0,7638	0,0104	-0,7831	0,7876
Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг), млн грн	0,6410	-0,3177	-0,8337	0,6537
Кількість зайнятих працівників, ос.	0,8568	0,0077	-0,7546	0,8811
Додана вартість за витратами виробництва, млн грн	0,7195	-0,1018	-0,7440	0,7683

Примітка: * – статистична вірогідність з ймовірністю $p = 0,95$ ($\alpha = 0,05$)

Джерело: розраховано автором за даними [49; 183; 202]

Якщо в цілому по галузі кореляція між зростанням кількості суб'єктів туристичної діяльності та рівнем ВВП визначалась коефіцієнтом 0,2, то для сектору туризму на ПТ цей коефіцієнт становить 0,76, що чітко вказує на зростання позитивного впливу (рис. 3.11).

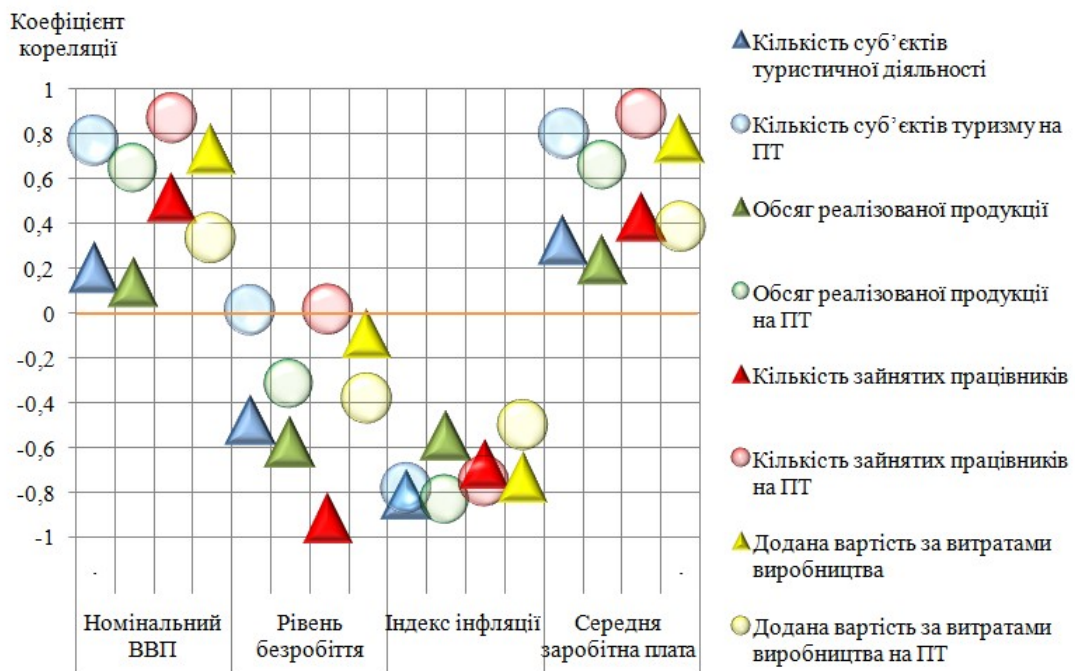

Рис. 3.11. Порівняння рівнів кореляції впливу показників розвитку туристичної галузі та туризму на ПТ на соціально-економічний розвиток України

(власні дослідження автора)

Разом з тим, ситуація щодо кореляційних зв'язків між розвитком туризму та зниженням рівня безробіття виявилась протилежною, тут тісніший зв'язок простежується із загальним розвитком туристичної галузі, відтак цим параметром при подальшому аналізі впливу туризму на ПТ на розвиток громад можна нехтувати.

Важливо визнати, що туризм, зокрема масовий, а тим паче надлишковий, може справляти як позитивний, так і негативний вплив на рівень життя в місцевих громадах [229]. Позиціювання сталого розвитку туризму на ПТ як такого, що сприяє ЦСР приймаючих громад, змушує до більш чіткого визначення й аналізу загрозливих чинників для з'ясування доцільності включення їх у якості метрики оцінювання соціально-економічного впливу туризму на ПТ на місцеві громади.

Насамперед зауважимо, що серед ЦСР принаймні 5 безпосередньо дозволяють формувати індикатори екологічного підґрунтя сталого розвитку територій приймаючих громад. Зокрема, 6-та ціль визначає доступність і якість послуг із постачання питної води, що передбачає безпечність за мікробіологічними, радіаційними, органолептичними, санітарно-токсикологічними та фізико-хімічними показниками, зростання частки населення, що має доступ до централізованого водопостачання та водовідведення, зменшення обсягів скидів неочищених або недостатньо очищених стічних вод, зниження водоємності ВВП. 7-ма ціль ЦСР передбачає завдання розширення модернізації енергетичної інфраструктури та мереж для забезпечення сталого енергопостачання, а також забезпечення диверсифікації постачання енергетичних ресурсів і підвищення енергоефективності. 13-та ціль спрямована на створення умов для попередження кліматичних змін за рахунок обмеження викидів парникових газів. 14-та і 15-та цілі ЦСР спрямовані безпосередньо на захист природного середовища морських ресурсів і суші. Аналіз досягнення екологічних ЦСР (додаток К, табл. К.5) вказує на значне відставання розвитку соціально-економічної системи України від цільових показників за більшістю індикаторів, а за окремими цілями досі не встановлено

цілових показників. Водночас завдання відбору метрик для аналізу впливу сталого туризму на ПТ на соціально-економічний розвиток приймаючих громад потребує виявлення чутливості показників досягнення ЦСР до туристичного впливу.

Для аналізу чутливості було відібрано індикатори кожної ЦСР, щодо яких було чітко встановлено цільові показники й офіційно оприлюднено статистичну інформацію. Зокрема для 6-ї цілі відібрали індикатор водоємності ВВП, цільовим показником якого було досягнення в 2020 р. рівня $3,2 \text{ м}^3 / 1 \text{ тис. грн ВВП}$, а у 2025 р. – $2,9 \text{ м}^3 / 1 \text{ тис. грн ВВП}$. Слід вказати, що ні станом на 2020 р., ані станом на кінець 2023 р. цілей досягнуто не було попри значний прогрес у зменшенні водоємності економіки. Так, у 2017 р. цей показник становив $15,13 \text{ м}^3 / 1 \text{ тис. грн ВВП}$, у 2020 р. – $9,94 \text{ м}^3 / 1 \text{ тис. грн ВВП}$, а у 2023 р. – $3,74 \text{ м}^3 / 1 \text{ тис. грн ВВП}$, значно перевищуючи цей показник у країнах ЄС [49]. Зменшення водоємності економіки набуває особливо важливого значення у період війни, коли ворог свідомо знищує критичну інфраструктуру водопостачання і водовідведення, водосховища та ГЕС на всій території України, що провокує ризики збільшення забруднення водойм і підземних вод [20].

Чутливість 7-ї ЦСР до розвитку туризму на ПТ досліджували за показником виробництва електроенергії, однак такий вибір зумовлено не стільки параметрами екологічності соціально-економічного розвитку приймаючих громад на ПТ, скільки відсутністю повних статистичних наборів інформації щодо інших показників у категорії доступної та чистої енергії. Зрозуміло, що цілеспрямоване нищення ворогом інфраструктури електро- й інших видів енергопостачання призвело до неможливості досягнення цільового показника, рівень якого на 2020 р. було визначено як 163,8 млрд. кВт·год, тоді як реальне виробництво в 2023 р. становило лише 105,9 млрд. кВт·год, що на 31,8 % менше ніж у 2017 р. і на 32,4 % менше, ніж у 2021 р.

Третій екологічний індикатор ЦСР, а саме кількість викидів забруднюючих речовин, обрано відповідно до 13-ї цілі. Для аналізу було сформовано синтетичний показник оцінювання кількості шкідливих викидів,

для формування якого обрано статистично достовірні показники кількості викидів забруднюючих речовин і парникових газів та кількості викидів двооксиду вуглецю (табл. 3.14), щодо яких Державна служба статистики України систематично публікує оновлені дані.

Таблиця 3.14

Формування синтетичного показника оцінювання кількості шкідливих викидів і роль туризму в його формуванні

Показники	Роки						
	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Кількість викидів забруднюючих речовин і парникових газів, тис. т.	2584,9	2508,3	2459,5	2238,6	2242	1189,7	1224,1
- рівень викидів, що припадає на туризм, %	0,004	0,008	0,004	0,004	0,022	0,025	0,016
Кількість викидів діоксиду вуглецю, млн т.	124,2	126,3	121,3	109,1	111,9	63,4	67,6
- рівень викидів, що припадає на туризм, %	0,021	0,021	0,020	0,016	0,095	0,059	0,040
Кількість шкідливих викидів, млн т. (синтетичний показник)	126,8	128,9	123,7	111,3	114,1	64,6	68,8
- рівень викидів, що припадає на туризм, %	0,021	0,021	0,020	0,016	0,094	0,059	0,040

Джерело: сформовано та розраховано автором за [41]

У даному випадку відповідно до ЦСР йдеться про необхідність зменшення викидів парникових газів відносно 1990 р., натомість не було встановлено конкретного цільового показника досягнення цього індикатора.

Водночас ми виявили, що накопичення інформації за 13-ю ЦСР Державною службою статистики України є вкрай несистемним, зокрема відсутні дані після 2021 р., крім того для аналізу замість видів економічної діяльності за кодами КВЕД-2010 використано показники за секторами економіки за кодами КІСЕ, за якими сукупність інституційних одиниць-резидентів розподілена за секторами відповідно до їх функцій і цілей, що не дозволяє проаналізувати вклад окремих галузей економіки України в забезпечення цієї цілі. Проведені розрахунки також виявили надзвичайно

малий внесок туристичної галузі (менше 0,1 % за весь період спостереження) у загальну структуру шкідливих викидів.

Відібрані показники за 14-ю та 15-ю ЦСР стосувались динаміки площ ПТ і прицільно розглядались вище, однак для цілей аналізу чутливості показників досягнення ЦСР до туристичного впливу використовували не абсолютні значення площ ПТ, а їх частку в загальній площі відповідно морських територій або суші (рис. 3.12).

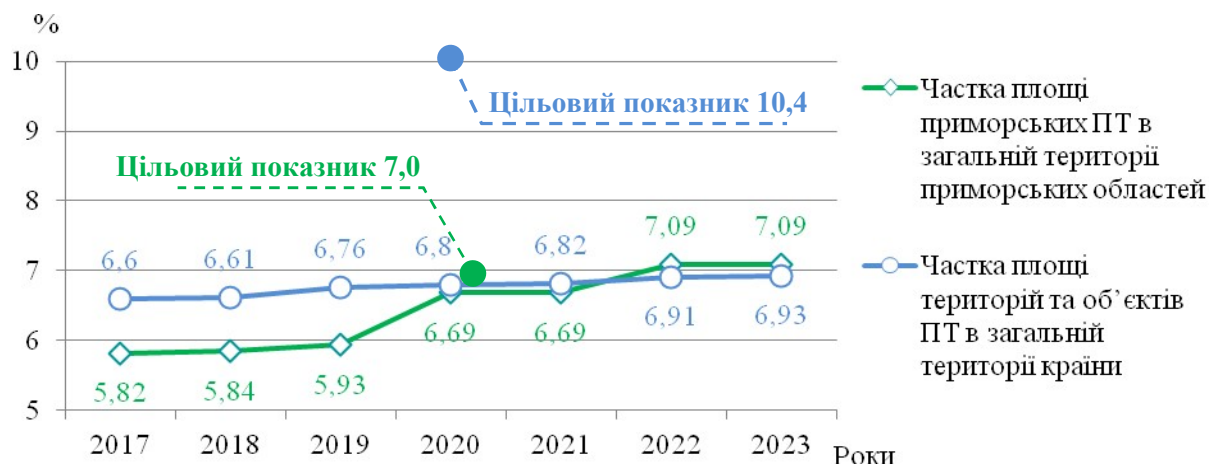

Рис. 3.12. Динаміка досягнення 15-ї та 16-ї ЦСР (побудовано автором за [41])

Чутливість показників досягнення ЦСР до впливу розвитку туризму на ПТ оцінювали за допомогою кореляційного аналізу (табл. 3.15).

Таблиця 3.15

Коефіцієнти кореляції* показників діяльності суб'єктів туризму на ПТ і показників досягнення ЦСР екологічного спрямування у 2017-2023 рр.

Показник розвитку туризму на ПТ	Індикатори досягнення ЦСР екологічного спрямування				
	6-та ціль ↓	7-та ціль ↑	13-та ціль ↓	14-та ціль ↑	15-та ціль ↑
Кількість суб'єктів господарювання, од.	0,0084	0,4428	0,3742	-0,0053	0,1383
Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг), млн грн	0,2717	0,8464	0,7291	-0,3353	-0,2500
Кількість зайнятих працівників, ос.	-0,2222	0,4877	0,3300	0,0939	0,2184
Додана вартість за витратами виробництва, млн грн	-0,0286	0,3822	0,2519	0,2557	0,2048

Примітка: * – статистична вірогідність з ймовірністю $p = 0,95$ ($\alpha = 0,05$)

Джерело: розраховано автором за даними [49; 183; 202]

У якості еталонних значень обирали цільові показники досягнення ЦСР, а в разі їх відсутності – найкраще значення за критерієм із урахуванням стимуляторів і дестимуляторів.

Відібрані показники розвитку туризму на ПТ оцінено за схемою перевірки якості за рекомендаціями [308] (див. табл. 2.2), коефіцієнти кореляції використовували для визначення вагових коефіцієнтів метрик за формулою (2.3) в інтегральному показнику [391] (рис. 3.13).

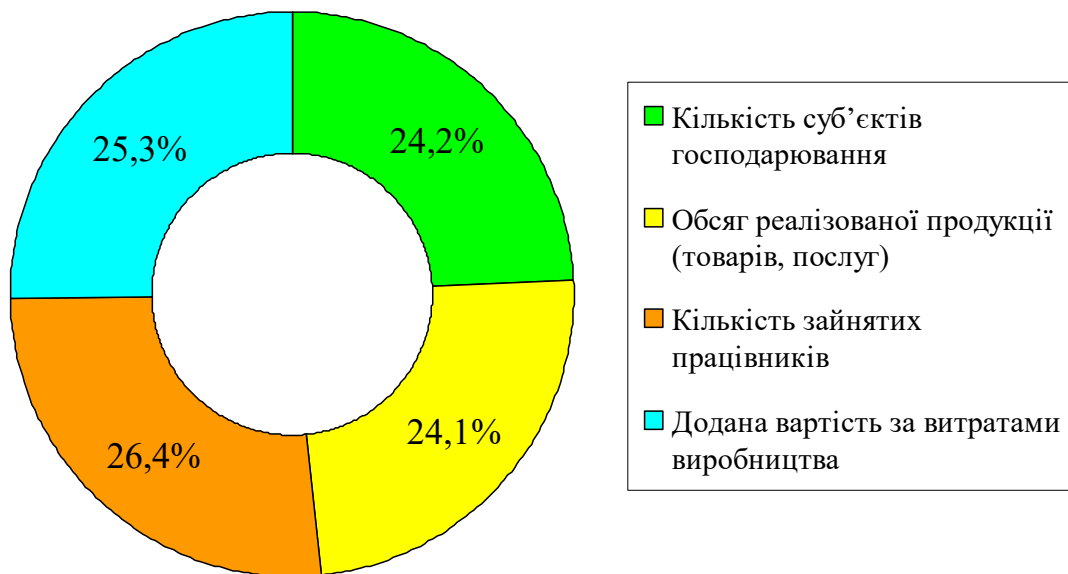

Рис. 3.13. Розподіл вагових коефіцієнтів метрик в інтегральному показнику впливу туризму на ПТ на соціально-економічні характеристики розвитку приймаючих громад (результати власних досліджень)

Виявлений нерівномірно розподілений між параметрами оцінювання різноспрямований помірний вплив розвитку туризму на ПТ на досягнення цілей екологічно спрямованих ЦСР підтверджує доцільність їх включення в модель оцінювання соціально-економічного значення туризму на ПТ, оскільки це дозволяє комплексно врахувати екологічні, економічні та соціальні аспекти його впливу та забезпечити більш обґрунтоване управлінське планування.

3.4. Інноваційні підходи до управління сталим розвитком туризму на природоохоронних територіях України

Побудова конкурентоспроможної соціально-економічної системи туризму на ПТ потребує активізації управлінської діяльності на засадах інноваційності. Інтенсифікація євроінтеграційних процесів зумовлює також зміну орієнтирів розвитку туристичної галузі, а необхідність подолання нагромаджених в останні роки кризових тенденцій потребує запровадження системного підходу до управлінських процесів у сфері туризму, зокрема перегляду існуючої та формування нової системної парадигми управління на засадах сталого розвитку. Сучасна фаза розвитку управління туризмом на ПТ характеризується формалізацією управлінських функцій організування, узгодження, регулювання та контролювання всіх процесів господарської діяльності туристичних підприємств. Підставою для докорінної зміни парадигми управління є стрімке поширення інформаційних технологій, яке дозволяє прагматично організувати нові напрями управління в туристичній галузі.

Функціонування суб'єктів туристичної діяльності на ПТ характеризується складністю функціональних зв'язків із зовнішнім середовищем, що збільшує ризики виникнення кризових явищ унаслідок можливої зміни форм власності, підпорядкування або організаційно-правового статусу ПТ. Це потребує додаткової управлінської гнучкості для своєчасного коригування орієнтирів розвитку туристичної діяльності у відповідь на зміни умов функціонування, що, своєю чергою, вимагає додаткових зусиль із удосконалення організаційно-виробничого механізму для підтримання власного конкурентного статусу. Запровадження інноваційних технологій стратегічного управління для вирішення означеного завдання формує, натомість, низку кадрових проблем, пов'язаних із формуванням нового покоління інноваційних менеджерів як рушіїв реалізації потенціалу туристичного підприємства. У комплексі можна стверджувати про зародження в українському туризмі на ПТ інноваційного підходу до управління у формі складної системи з властивостями саморозвитку,

який характеризується постійним зростанням функціонального навантаження на менеджерів, ускладненням алгоритмів функціонування та збільшенням обсягів інформаційних процесів, забезпечуючи реактивність відклику на швидкозмінні ситуації на туристичному ринку (рис. 3.14).

Рис. 3.14. Схема моделі формування системного інноваційного підходу до управління туристичними підприємствами (власна розробка автора [117])

В основу запропонованої моделі покладено засадничі положення системної парадигми управління як підґрунтя методологічних засад побудови механізму системного управління.

Визначаючи інтеграційну концепцію діяльності певного туристичного підприємства, ці положення дозволяють формувати механізм перетворення його потенціалу в кінцевий соціально-економічний результат діяльності. Ефективність створеного механізму визначається структурою потенціалу та ринковими можливостями, що дозволяє використовувати його як основу для подальшої надбудови, в межах якої формується власне система управління

включно з інструментами результативного досягнення цілей розвитку цього підприємства.

Парадигма управління розглядається нами у даному випадку не як інструмент вирішення конкретних завдань розвитку підприємства, а як комплексний «дороговказ» для вирішення концептуальних питань, пов'язаних із управлінням структурою зовнішніх зв'язків, організаційною поведінкою суб'єктів управління та господарськими процесами (рис. 3.15).

Рис. 3.15. Схема парадигми управління для адміністративних систем сфери туризму (власна розробка автора)

Описана інноваційна парадигма є концептуальним підґрунтям формування і вирішення завдань управління в мінливому середовищі організації туристичної діяльності на ПТ, забезпечуючи життєздатність і сталий

розвиток туристичних підприємств. Теоретичними завданнями інноваційної парадигми управління є взаємопов'язана сукупність принципів і закономірностей розвитку теорії систем, теорії організації, інформатики, економічної теорії, системного аналізу тощо, які безпосередньо визначають процеси управління в туризмі як соціально-економічній системі (рис. 3.16).

Рис. 3.16. Міждисциплінарний взаємозв'язок у підґрунті інноваційної парадигми управління в туризмі (власна розробка автора)

Таким чином, загальна модель інноваційної парадигми управління сталим розвитком туризму інтегрує внутрішні та зовнішні взаємозв'язки, сформовані в конкретних системах управління туристичних підприємств (рис. 3.17) для забезпечення процесів управління господарськими операціями з використанням системних властивостей цих процесів (цілісності, ієрархічності, цілеспрямованості, емерджентності тощо), підпорядковуючи діяльність підприємства закономірностям самозбереження, синергії, інформативності та гармонізації.

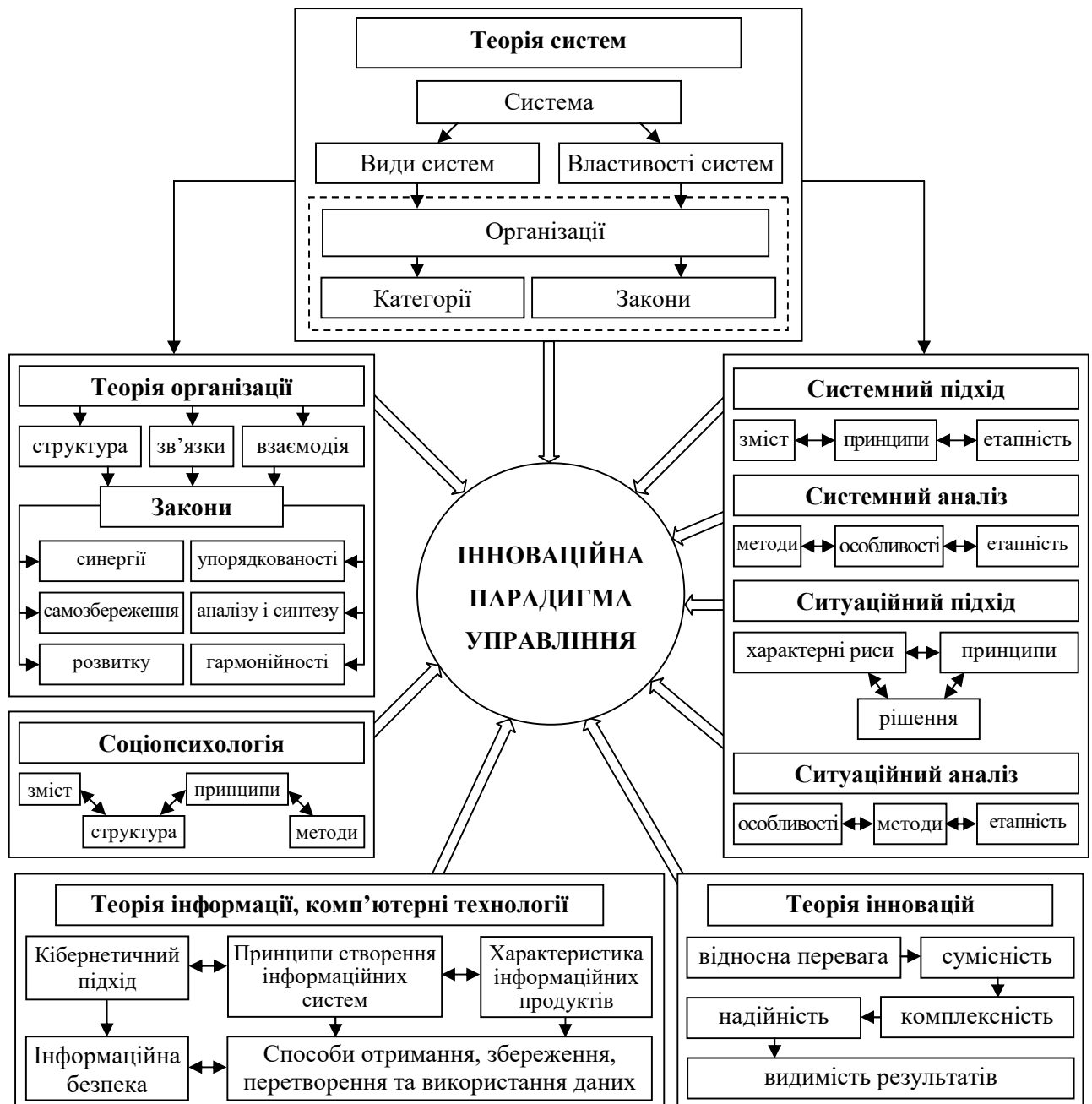

Рис. 3.17. Загальна модель інноваційної парадигми управління в туризмі

(власна розробка автора)

Описана модель інноваційної парадигми управління зумовлює певну переорієнтацію управлінських зусиль менеджменту суб'єкта туристичної діяльності на ПТ у бік структурної трансформації власної організаційної побудови для:

- обґрунтованого визначення змін у складі основних управлінських функцій і допоміжних компонент системи управління щодо налагодження її дієвого функціонального компонування;

- прийняття дієвих управлінських рішень щодо територіального розміщення туристичних об'єктів у межах ПТ або розширення (зміни) напрямів туристичної діяльності;
- обрання ефективних моделей взаємодії з зовнішнім середовищем (маркетингові комунікації з потенційними туристами, вирішення спільних чи конфліктних питань із органами державної влади та місцевого самоврядування, соціальна підтримка місцевих громад тощо);
- налагодження стійких комунікаційних каналів із використанням здобутків цифровізації та діджиталізації;
- забезпечення стійкості всіх управлінських процесів, включно із вирішенням нестандартних, проблемних чи конфліктних ситуацій [81].

Зауважимо, що інноваційна трансформація процесів управління охоплює не лише питання внутрішньоорганізаційної взаємодії, але й ділові відносини із зовнішнім середовищем, зокрема із суб'єктами підприємництва інших напрямів діяльності. Реалізація ідеї сталого розвитку туризму потребує залучення та широкої співпраці багатьох суб'єктів. Така співпраця дає можливість проводити обмін інноваційними ідеями, запобігаючи конфліктам конкурентності та сприяючи вирішенню спільних поточних проблем розвитку певної ПТ. Успіх у впровадженні екологічно чистого туризму відповідно до принципів сталого розвитку залежить насамперед від розуміння і підтримки вжитих туристичним підприємством природоохоронних дій із боку місцевих громад. Отож, виникає необхідність в управлінських зусиллях із налагодження такої взаємодії й активізації участі мешканців у плануванні розвитку туризму та навіть в управлінні туристичними потоками. Залучення до взаємодії органів місцевого самоврядування, громадських організацій і представників інших видів господарської діяльності, а також туристів і мешканців території призначення дозволяє формувати нові конкурентоспроможні туристичні пропозиції, зокрема інтегровані туристичні продукти. Системність управління сталим розвитком туризму в цьому випадку проявляється чіткою послідовністю організації процесів взаємодії (рис. 3.18).

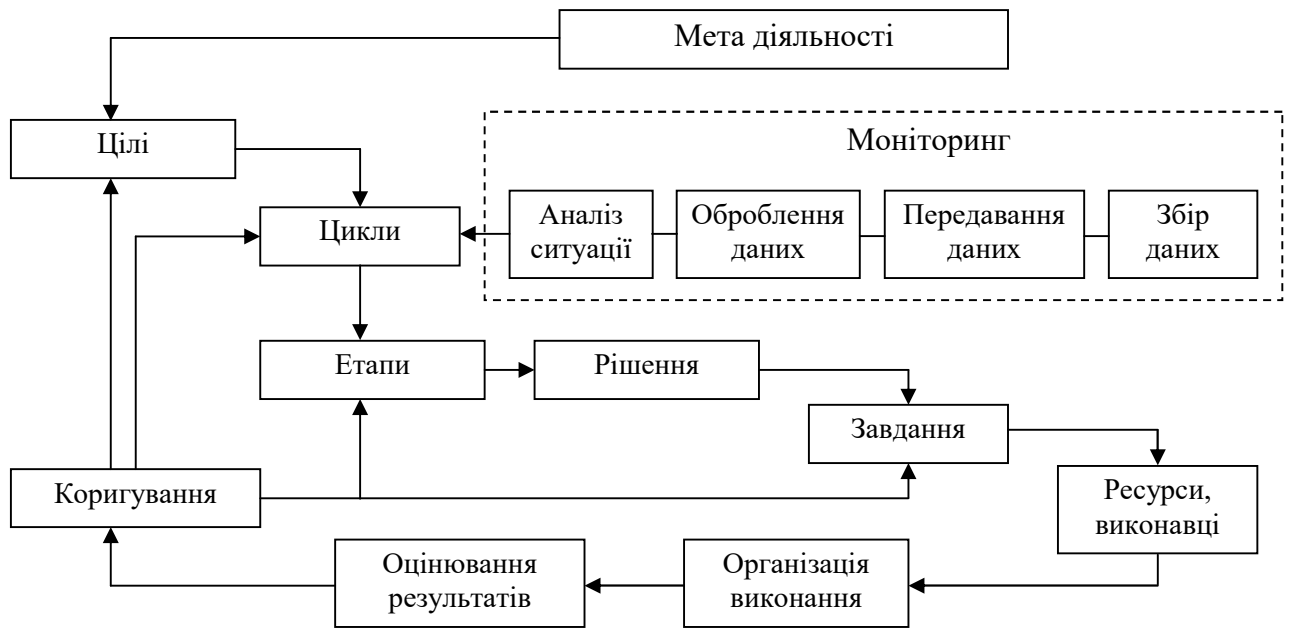

Рис. 3.18. Структура процесу системного управління в туризмі (власна розробка автора [116])

Еволюція туризму на ПТ від масового до сталого зумовлює виникнення також нових туристичних пропозицій, що ґрунтуються на принципах охорони та збереження автентичних природних ресурсів. Натомість зростаюча зацікавленість туристів у туристичному споживанні цих ресурсів призводить до необхідності пошуку оптимальних рішень щодо їх захисту від імовірної деградації чи знищення. Захист і забезпечення ощадливого використання ресурсів стає, відповідно, правовою базою управління розвитком туризму на ПТ, яке реалізується не лише відповідними стратегічними планами суб'єктів економічної діяльності, але й проактивним експертним регулюванням із боку органів державної влади та місцевого самоврядування, що дозволяє досягти стійкості у реалізації рекреаційно-туристичного потенціалу ПТ.

Процеси управління сталим розвитком є своєрідним пошуком компромісів для підтримання гармонії між задоволенням і нарощенням туристичного попиту [96], забезпеченням збереженості середовища та соціально-економічною життєздатністю приймаючих громад. Відтак планування туризму на ПТ передбачає процеси суспільного обговорення та реалізацію управлінських заходів, спрямованих на досягнення консенсусу.

Таким чином, є підстави стверджувати про таку визначальну особливість управління сталим розвитком туризму на ПТ, як необхідність залучення місцевих громад до управлінських процесів.

Процеси громадського обговорення щодо рішень у сфері охорони довкілля в Україні є доволі поширеними, механізми їх дії юридично визначено ще у 2003 р. [161] як категорію конституційного права українців і форму вияву їх суспільних інтересів. Особливо важливо, що у 2017 р. КМУ визначив, що громадські слухання є обов'язковим елементом оцінювання впливу планованої діяльності на довкілля, які у період воєнного стану проводяться у режимі відеоконференції [162].

Суб'єктами громадського обговорення можуть бути органи державної влади та місцевого самоврядування, бюджетні організації й установи, суб'єкти підприємницької діяльності, а також інші зацікавлені особи. До прикладу, проєкт Закону України «Про туризм» та пропозиції і рекомендації щодо нього з боку зацікавлених громадських організацій і асоціацій туристичного бізнесу було обговорено під час Всеукраїнського туристичного форуму (2013 р.). Діджиталізовані слухання в режимі відеоконференції активно проводилися Міністерством захисту довкілля та природних ресурсів України для підвищення якості та досягнення прозорості ухвалюваних рішень щодо комерційного використання природних ресурсів. Також можна відзначити систематичне оголошення громадських обговорень для ініціатив і проєктів ДАРТ, інформація щодо яких публікується на офіційному сайті цього органу виконавчої влади. Зокрема, серед значущих можна відзначити спільне з Міністерством культури та стратегічних комунікацій України концептуального обговорення проєкту державної програми «Мандруй Україною» (2021 р.). На рівні обласних державних (військових) адміністрацій окрім громадських обговорень використовується також інструмент громадських слухань. Зокрема, оголошення про громадські слухання щодо вирішення суспільно важливих проблем екологічного напрямку у Львівській ОВА публікуються Департаментом екології

та природних ресурсів, який також звітується перед громадськістю шляхом оприлюднення щорічних доповідей про стан навколишнього середовища.

Важливість широких громадських обговорень у питаннях природозахисту за умов дії військового стану є доволі неоднозначною. З одного боку, частина ПТ України перебуває у тимчасовій окупації чи в зоні активних бойових дій, що взагалі унеможлиблює будь-який суспільний діалог щодо умов та обмежень ведення господарської діяльності на цих територіях. З іншого боку, з міркувань державної безпеки значна частина статистичної інформації щодо окремих параметрів соціально-економічного розвитку України залишається за межами офіційного оприлюднення. Тим не менше, сенс обговорення існуючих чи потенційних проблем існує, і визначається він можливістю суспільного розголосу окремих ініціатив, які можуть становити небезпеку для збереження природного середовища. Так, здійснена у 2022 р. Українською природоохоронною групою аналітика окремих законодавчих ініціатив щодо відновлювальних робіт із ліквідації наслідків збройної агресії РФ та у період післявоєнної відбудови виявила їх невідповідність засадам сталого розвитку і природозбереження на ПТ. Відповідно, прийняття до уваги рекомендацій цієї організації дозволяє планувати процеси післявоєнної відбудови з урахуванням всіх вимог чинного українського законодавства та настанов відповідних директив ЄС, що дозволить не лише реконструювати пошкоджені ПТ, але і відновити їх на інноваційних засадах.

Переваги організації громадських слухань і обговорень для сталого розвитку туризму на ПТ лежать у площині легітимізації туристичного використання природних ресурсів відповідно до потреб розвитку бізнесу та потреб розвитку приймаючих громад, створення ефективного підґрунтя для подальшої співпраці зі стейкхолдерами й органами державної влади і місцевого самоврядування, а також можливості долучення волонтерів до виконання природоохоронних функцій туризму на ПТ. Водночас проблемою широкого залучення громадськості до управлінських процесів є необхідність масштабного експертного дослідження для аналізу можливих перспектив і

ризиків запровадження запропонованих ініціатив або обмежень, а також забезпечення прозорого моніторингу виконання прийнятих суспільних очікувань.

Ще одним важливим фактором інноваційної трансформації управління сталим розвитком туризму на ПТ є необхідність урахування інших соціально-економічних функцій регіону для розвитку туризму в гармонії з традиційними або стратегічно важливими пріоритетами розвитку території призначення. Асоціювання сталого туризму з природоохоронною діяльністю особливо підкреслює важливість указаної управлінської особливості для сільського та лісового господарства. Отож, виникає необхідність досягнення максимального симбіозу туризму з місцевою економікою, що передбачає включення в туристичний продукт елементів місцевої етнографічної культури та результатів регіональних промислів. Особливої ваги збереження традиційних економічних напрямів під час туристичної експансії на ПТ набуває через значну сезонність попиту в економіці туризму, первинними факторами для якої є природно-кліматичні та соціальні умови, а вторинними – економічні, матеріально-технічні, психологічні та політичні.

Планування розвитку сталого туризму на ПТ планується на можливості використання місцевого потенціалу, що, своєю чергою, дозволяє стимулювати економічний розвиток місця призначення та забезпечує накопичення позитивних ефектів у межах територіальних громад. Для прикладу розглянемо результативність розвитку туризму на ПТ в Західному (Карпатському) туристичному регіоні України, який охоплює Львівську, Івано-Франківську, Закарпатську і Чернівецьку області та найменше серед усіх туристичних регіонів постраждав внаслідок агресії рф. У 2020 р. Україна підписала з урядами Польщі, Угорщини та Словаччини спільну декларацію про наміри щодо створення макрорегіональної стратегії ЄС для Карпатського регіону [177], спрямовану на поглиблення транскордонного співробітництва, інституційну співпрацю та реалізацію спільних ініціатив для туристично-рекреаційної розбудови українських Карпат. Крім того, на законодавчому рівні

було ухвалено план заходів UNESCO щодо збереження української частини Карпат [45], який передбачає впровадження інтегрованої системи управління розвитком Карпатського біосферного заповідника.

Загалом кількість суб'єктів туристичної діяльності в регіоні стабільно зростає незначними темпами, як і обсяги реалізованого туристичного продукту (рис. 3.19). Як бачимо, у 2020 р. через пандемію продажі туристичного продукту дещо впали, однак вже у 2021 р. спостерігалось їх суттєве зростання. Друге падіння продажів пов'язано із початком повномасштабної війни, але правильно обрані управлінські стратегії та відносна регіональна безпека сприяли поступовому виправленню ситуації.

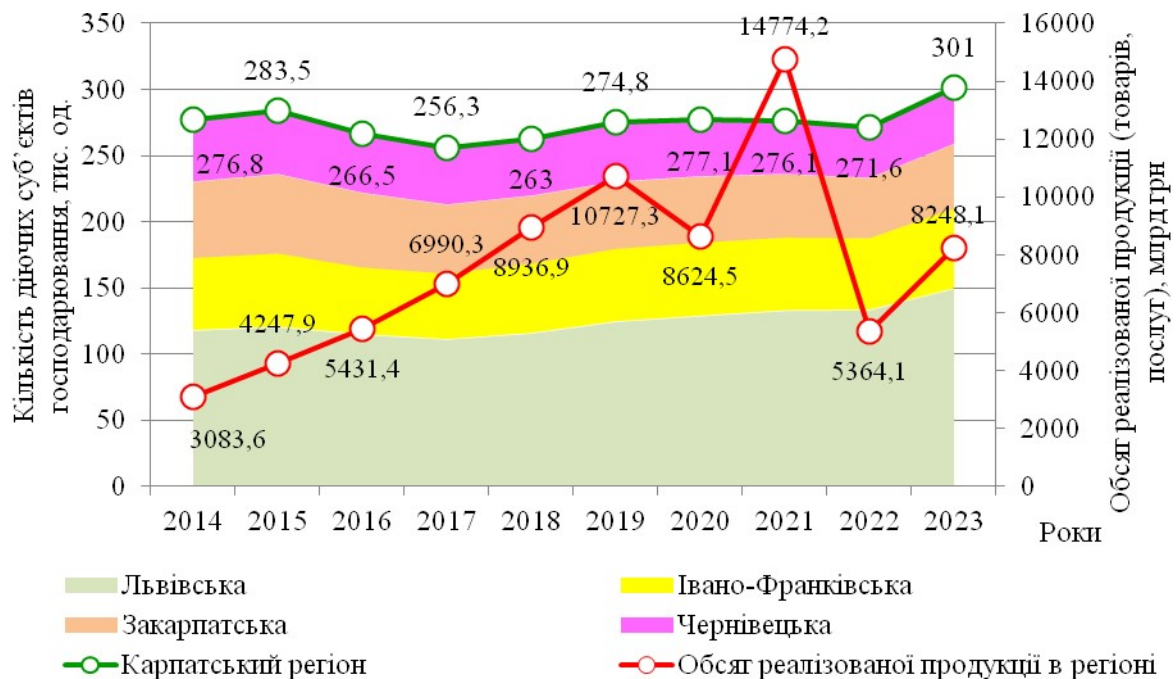

Рис. 3.19. Динаміка основних показників туристичної галузі в Карпатському туристичному регіоні України у 2014-2023 рр. (побудовано за даними [49])

Загальна площа Карпатського туристичного регіону становить 56,6 тис. кв. км, (9,4 % площі України), населення на початок 2022 р. становило 5,9 млн ос., рівень зайнятості населення у туризмі становив у 2023 р. становив 4,7 % усіх зайнятих, що на 0,3 % перевищувало відповідний рівень 2021 р. (додаток К, табл. К.6). Частка суб'єктів господарювання туристичного напряму в 2023 р.

в загальній структурі регіону становила 49,7 % (найбільше у Закарпатській області – 69,9 % всіх суб'єктів економічної діяльності), що значно перевищувало їх частку в 2014-2021 рр. (в середньому на 5,1 %). На туристичну діяльність у регіоні у 2023 р. припадало 6,5 % всього обсягу реалізованої продукції (товарів, послуг), тоді як у 2014 р. – лише 1,1 %, а в 2021 р. – 1,4 %. Частка доданої вартості за витратами виробництва, що припадала у 2023 р. на туристичну діяльність, становила 9,1 %, тоді як у 2014 р. лише 0,9 %, а у 2021 р. – 1,3 % (додаток К, табл. К.6). Отож, наведені дані свідчать про значну інтенсифікацію туристичної діяльності в цьому регіоні, що підтверджується й обласними стратегіями розвитку, які виокремлюють сталий туризм як пріоритетний напрям. Разом з тим, акцентування суб'єктами туристичної діяльності уваги гостей на природних особливостях українських Карпат, розкриття їх туристичного потенціалу, залучення природоохоронних, етнографічних та історико-культурних компонентів до складу туристичного продукту дозволили в цілому суттєво покращити соціально-економічний стан у кожній із областей регіону.

Особливістю інноваційних підходів до управління сталим розвитком туризму на ПТ є органічне поєднання в межах туристичної пропозиції промоційної активності із захистом автентичних культурних цінностей. Добре збережені культурні цінності, такі як елементи народної архітектури, культурні традиції або ж місцеві промисли, активно використовуються як фактор забезпечення конкурентоспроможності суб'єктів туристичної діяльності, адже вони збагачують туристичну пропозицію, доповнюючи природний і культурний ландшафти, а отже приносять фінансові вигоди від туристичної експлуатації на ПТ. Своєю чергою для туристів, особливо мешканців міст, додаткову привабливість забезпечує можливість відчувати матеріальну культуру сільських територій, зупинитись на ночівлю в автентичній садибі, долучитись до повсякденного життя органічної ферми чи спостерігати традиційні обрядові свята. Однак, специфіка та культурне розмаїття ПТ залишається важливим, але неповністю реалізованим потенціалом сталого розвитку туризму. Зокрема, в

практиці управління в межах Українських Карпат ми не зустрічали повідомлень про випадки ініціювання з боку суб'єктів туристичної діяльності проєктів із відновлення пошкоджених лісових масивів, інших природних об'єктів, а також реставрації значимих історико-архітектурних пам'яток.

Окрім того, хоча туристичні пропозиції Карпатського регіону розвиваються інтенсивно та динамічно, але у цьому розвитку на сьогодні відсутня системність. Так, особливо активно в регіоні розвивається готельний і ресторанний напрямок, а також гірськолижні курорти. Найбільші гірськолижні курорти Карпатського регіону розташовані в Горганах, Східних Бескидах, масиві Свидовець та Полонинському і Вододільному хребтах. Найстарішим зимовим курортом є Славське (Львівська обл.), в якому завдяки особливому мікроклімату через розташування між хребтами Бескидів і Горган, зазвичай сприятливі погодні умови для туристів-лижників. Гірськолижним курортом світового рівня є комплекс «Буковель» на Івано-Франківщині, в якому забезпечено можливість всесезонного відпочинку. Однак навіть у високий сезон наповненість більшості курортів не перевищує 50-60 %, тоді як значний попит, за оцінками UN Tourism, визначається наповненістю у 70-80 % [355]. Перешкодами розвитку є нерозвиненість транспортної та торговельної інфраструктури, недосконалість туристично-інформаційного супроводу (зокрема, брак вказівників на туристичних маршрутах).

Вказане вище може бути цілком достатнім аргументом для розуміння важливості такої функціональної складової управління, як моніторинг. Класичне розуміння контролювання в туризмі зазвичай охоплює управління процесами надання туристичних послуг суб'єктами туристичної діяльності. Логічно, що для сталого розвитку туризму на ПТ у перелік об'єктів моніторингу додаються природоохоронні й історико-культурні компоненти. Разом з тим, інноваційний підхід передбачає концептуальне розширення функцій моніторингу в туризмі та доповнення їх соціально-економічними параметрами розвитку дестинації. Наявність достовірної інформації про стан транспортної та дорожньої інфраструктури, демографічні особливості місця

призначення, рівень безпеки водних ресурсів і рівень шкідливих викидів в атмосферу, поширення інфекційних захворювань у регіоні чи навіть криміногенну ситуацію в певній місцевості, також знання щодо загроз, які ці фактори можуть спричинити для розвитку туризму на ПТ, створює підґрунтя для подальшого планування управлінських впливів, здатних попередити негативні явища в майбутньому.

Програми моніторингу в управлінні туризмом тісно пов'язані з розробленням і використанням технологічних інновацій, зокрема в межах концепцій smart-туризму та smart-дестинацій. Smart-туризм у контексті інновацій визначає отримання конкурентних переваг, які виникають за рахунок використання інтелектуальних технологій, Інтернету речей (IoT), радіочастотної ідентифікації, хмарних обчислень тощо, які в комплексі утворюють цифрові екосистеми, пов'язані зі сталим розвитком туристичних напрямів у довгостроковій перспективі. Визначально, що новітні інформаційні системи орієнтують туристичні підприємства планувати власну діяльність поза усталеними межами туристичної зацікавленості, натомість приділяти увагу управління туристичним досвідом у туристичних smart-напрямах. Таким чином, інноваційна модель інтелектуального туризму фактично формує туристичний досвід smart-дестинації (наприклад, через запровадження гейміфікації, елементів віртуальної реальності тощо).

Водночас попри важливість наведеної аргументації, реальне запровадження в моніторингову діяльність інноваційних моніторингових технологій із використанням технологій штучного інтелекту, роботизованої автоматизації процесів чи Інтернету речей, які дозволяють генерувати нові форми передачі й опрацювання великих інформаційних потоків, є надзвичайно затратомістким і не здійснюється. Єдиним виключенням став курорт «Буковель», який у 2024 р. оголосив про амбітні плани створення першої в Україні сталої туристичної дестинації, сертифікованої за міжнародними протоколами за показниками підходів до управління, соціальної відповідальності, інклюзивності, збереження природних, соціальних і

культурних цінностей місцевих громад та іншими індикаторами досягнення ЦСР. Для забезпечення цієї мети адміністрація комплексу «Буковель» у межах реалізації програми «Bukovel Better» оснащує території відповідними датчиками та здійснює глибокий аналіз впливу власної туристичної діяльності на довкілля [22]. Запровадження комплексом «Буковель» інноваційних методів управління сталим розвитком є значним кроком із практичним просуванням в Україні ЦСР щодо природного туризму на ПТ, однак свідчить і про доволі поверхневе їх розуміння іншими суб'єктами туристичної діяльності.

Відсутність загальноприйнятих методик оцінювання ефективності управління сталим розвитком туризму на ПТ можна вважати дестимулюючим фактором для його становлення в Україні. Ситуацію ще більше погіршує несистемність статистичних спостережень, що не дозволяє об'єктивно оцінювати результативність управлінських впливів щодо туристичної діяльності, натомість посилюючи тінізацію бізнесу. Зокрема, неможливо достеменно визначити кількість внутрішніх і зовнішніх туристів, котрі відвідують ПТ в Україні, можна лише аналізувати опосередковану інформацію, отриману з інших статистичних спостережень, як наприклад, дані операторів мобільного зв'язку чи інформацію про коливання попиту на певні види споживчих товарів у торговельних мережах.

Підсумовуючи зазначимо, що запровадження інноваційних підходів до сталого розвитку туризму на ПТ в Україні можна вважати тенденцією на початку народження життєвого циклу. Основним спрямуванням такого управління є сприяння екологічно чистим і соціально відповідальним практикам у туристичній галузі, котрі охоплюють різноманітні ініціативи сталого туризму та пропонують відвідувачам унікальні можливості відчувати екологічний спосіб життя і відповідальний туризм. Оскільки галузь активно розвивається, результати управління матимуть більший вплив на навколишнє середовище та місцеві громади, а практики управління сталим туризмом – ще важливішими для досягнення довгострокових ЦСР.

Висновки до розділу 3

Дослідження розвитку туризму на ПТ України дозволило сформулювати такі висновки:

1. Сучасний стан та потенціал розвитку ПТ України характеризується дуальністю: з одного боку, існує значний природний і культурний капітал, з іншого – системні проблеми інституційного управління та фінансування. Практика функціонування ПТ орієнтована переважно на екологічну складову, тоді як соціально-економічні аспекти розвитку залишаються управлінськи неврегульованими. Потенціал екосистемних послуг і біорізноманіття практично не інтегрується в економічні моделі розвитку, стабільна збитковість установ ПТ зумовлена низьким рівнем управлінської ефективності та недостатнім застосуванням механізмів антикризового менеджменту.

2. Аналіз міжнародних підходів засвідчує наголос на прозорості, легітимності, адаптивності та врахуванні соціально-економічних ефектів, проте демонструє відсутність чіткої методології економічного вимірювання ефективності. В Україні відсутня комплексна система оцінювання потенціалу ПТ, а державний вплив зосереджений здебільшого на нормативних обмеженнях і базовому бюджетному фінансуванні. Рекомендовано формування методології оцінювання ПТ із охопленням екологічного, соціального й економічного вимірів і визначенням їх ролі у досягненні ЦСР.

3. Визначено важливість посилення ролі державного управління у координації взаємодії бізнесу, місцевих громад і наукових установ для гармонізації природоохоронних і господарських функцій ПТ, а також підвищення екологотуристичної привабливості України. Запропоновано використання адаптованої методики SERVQUAL для порівняльного аналізу сервісу суб'єктів зеленого туризму на відповідність мінімальним умовам якості й очікуванням туристів щодо якості туристичного продукту.

4. Доведено подвійну функцію сталого туризму на ПТ – задоволення пізнавально-рекреаційних потреб відвідувачів і формування суспільного

інтересу до збереження природи та культурної спадщини. З'ясовано, що керівники туристичних підприємств прагнуть підвищити рівень безпечності та якості туристичних послуг, не надаючи пріоритетності екологічній складовій.

5. Виявлено географічну неоднорідність і недостатню орієнтованість управління туристичними процесами на ПТ на відтворення природних і соціокультурних ресурсів. Водночас зростає значення інноваційних практик, зокрема стандартизації та сертифікації туристичних послуг, діджиталізації інформаційних систем. Туристи високо оцінюють фактори особистої безпеки, гостинність і компетентність персоналу, але виявляють незадоволення інтеграційними та природоохоронними програмами, що вказує на потребу у більшій різноманітності туристичних пропозицій і включенні відвідувачів у природоохоронну діяльність.

6. Підтверджено проблеми застарілості механізмів ціноутворення, стандартів якості та слабку інфраструктурну базу. Нормативно-правова база туризму на ПТ демонструє фрагментарність і потребує гармонізації з міжнародними стандартами ISO. Запропоновано управлінські шляхи для забезпечення балансу між економічними вигодами, потребами туристів і збереженням екосистем і посилення координації між державними інституціями, місцевими громадами та бізнесом, що забезпечить дієвість інтеграції природоохоронних пріоритетів у систему туристичного менеджменту.

7. Туристична галузь зазнала втрат унаслідок повномасштабного вторгнення РФ, анексії та тимчасової окупації окремих територій, проте проявила високу еластичність і поступово відновлює свої позиції. Виявлено відчутно більший позитивний вплив туризму на ПТ на соціально-економічне середовище порівняно з галуззю у цілому, зафіксовано значний кореляційний зв'язок із рівнем ВВП, зниженням інфляції та зростанням рівня оплати праці. Отож, у перспективі сталий розвиток туризму на ПТ може стати дієвим інструментом економічного відновлення регіонів і посилення фінансової спроможності місцевих громад. Вирішення проблеми скорочення в'їзного туризму потребує активної державної політики у сфері просування

туристичного бренду України на міжнародному ринку.

8. Важливим напрямом державної політики визначено формування сприятливого інституційного середовища для залучення місцевих громад до ініціатив сталого туризму на ПТ. Ключовим викликом є необхідність зміни управлінської парадигми у відповідь на динаміку зовнішнього середовища, що зумовлює необхідність формування гнучких моделей управління та відповідного кадрового забезпечення. Рекомендовано гармонізувати державну стратегію управління туризмом на ПТ із локальними ініціативами громад і природоохоронних установ, запровадити систему моніторингу впливу туризму на досягнення ЦСР. Розроблено обґрунтовану систему індикаторів екологічного підґрунтя сталого розвитку територій приймаючих громад, асоційовану із ЦСР метриками, рекомендовано впровадити механізми експертного контролю.

9. Практики smart-туризму та цифрові екосистеми здатні підвищити конкурентоспроможність галузі, хоча їх застосування обмежене високою вартістю. Сформовано модель інноваційної парадигми управління сталим розвитком туризму на ПТ, яка зумовлює переорієнтацію управлінських зусиль у бік структурної трансформації власної організаційної побудови для забезпечення стійкості управлінських процесів і систем управління, підпорядкування сталої туристичної діяльності на ПТ закономірностям самозбереження, синергії, інформативності та гармонізації.

Основні положення, що містяться у розділі 3, опубліковані в працях автора [9; 50; 76; 79; 81; 96; 105; 116; 117; 343; 374; 378; 379].

РОЗДІЛ 4

СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ НА ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЯХ УКРАЇНИ

4.1. Стратегічні пріоритети розвитку природоохоронних територій України

Розширення ПТ визначено в Стратегії екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року як ключовий природоохоронний захід для запобігання втратам екосистем, збереження природних ресурсів і розвитку природно-заповідного фонду України [170], що знайшло відображення у низці законодавчо-правових ініціатив [152; 154; 167; 172; 205]. Про необхідність розширення охоронюваних територій для збереження біорізноманіття наголошують Конвенція про біологічне різноманіття [168], міжнародні програмні документи ООН [407] і UNESCO [263]. Стратегічне розширення охоронюваних територій, спрямоване на усунення прогалин у представленості видів та екосистем, пропонується вітчизняними і зарубіжними науковцями як інструмент вирішення наявних проблем у глобальній мережі охоронюваних територій [60; 197; 212; 399].

Історично ПТ здебільшого створювалися, аби запобігти масовому знищенню природних ресурсів або незапланованому розвитку земель. Видається беззаперечним, що покращення системи захисту природного середовища прямо залежить від розширення природоохоронних площ, однак останніми роками в науковому середовищі схиляються до розгляду цього інструменту як необхідного, але недостатнього для досягнення стійких результатів щодо біорізноманіття, адже глобальні мережі ПТ у всьому світі виявляють просторові зміщення в бік територій низької економічної цінності без урахування представленого в їх межах біорізноманіття [264; 307; 395; 459]. Усталена практика в усьому світі полягає у переважній орієнтації створення нових ПТ там, де це видається найбільш практично здійсненним, а не там, де

науковцями реально визначені найвищі пріоритети збереження біорізноманіття [474]. Зокрема, у 2021 р. у Національному плані дій з охорони навколишнього природного середовища на період до 2025 року визначено мету створення нових або розширення існуючих територій та об'єктів природно-заповідного фонду на 3 % загальної площі України [156], однак не надано науково-обґрунтованих рекомендацій щодо визначення критеріїв для такого розширення.

Можна стверджувати, що попередньо встановлені цілі щодо розширення площі ПТ досягаються не надто успішно. Так, у 2023 р. кількість об'єктів і територій природно-заповідного фонду зросла на 120 одиниць, в основному в результаті зміни цільового призначення земель лісо- та сільськогосподарського використання (загальною площею близько 16,6 тис. га) та подальшою їх передачею в юрисдикцію НПП «Бойківщина» (10,6 тис. га), Карпатського біосферного заповідника (2,7 тис. га), НПП «Кременецькі гори» (2,8 тис. га) та НПП «Нижньосульський» (0,5 тис. га). Водночас це призвело до збільшення площ ПТ лише на 0,02 % (до 6,93 % всіх земель), тоді як цільовим показником завдання 15.1 ЦСР «Забезпечити збереження, відновлення та стале використання наземних і внутрішніх прісноводних екосистем» визначено рівень 10,2 % (на 2021 р.). Крім того, поза увагою Національного плану дій залишається репрезентативність представлення екосистем. ПТ за своєю природою є статичними утвореннями, а межі їх збереження окреслюються на основі існуючих у певний час умов, тоді як екосистеми та загрози їх ефективному розвитку є динамічними та визначаються, насамперед, змінам у соціальному чи природному середовищі. Отож, існуючі на сьогодні методи планування розвитку ПТ не дозволяють ефективно відреагувати на динамічну природу загроз, що призводить до прогалин у збереженні природного середовища. Основною метою функціонування ПТ є збереженість, відновлення та розвиток природних екосистем, а не вилучення з промислового обігу, а тому актуалізується завдання створення екологічно репрезентативної та справедливо

керованої системи ПТ і виникає потреба у кращому розумінні й обґрунтуванні стратегічних пріоритетів для розвитку ПТ.

Пропонуємо класифікувати екосистему ПТ як достатньо захищену, якщо її біорізноманіття представлено не менше, ніж задекларована ціль збереження, визначивши її як мінімально допустиму частку розміру екосистеми, яка має бути включена до національної мережі ПТ. Відтак метою розширення мережі ПТ має стати досягнення кращого охоплення недостатньо захищених екосистем, для кожної з яких необхідно встановити ексклюзивну ціль збереження, що дозволить уникнути кількісної надмірності зміни цільового призначення земель промислового використання з одночасним зростанням потенціалу захисту біорізноманіття кожної ПТ.

Облік територій та об'єктів природно-заповідного фонду сьогодні покладено на органи виконавчої влади на місцевому рівні, а екологічне оцінювання планів просторового розвитку, основним призначенням якої є збалансований розвиток територій, здійснюється в міру необхідності під час виділення певних територій під потреби суб'єктів господарювання в якості інструменту верифікації планувальних рішень [124]. Між тим, наприкінці 2023 р. Міністерством захисту довкілля та природних ресурсів України надано методичні рекомендації щодо здійснення стратегічного екологічного оцінювання для потреб містобудівної документації, покликані сприяти сталому розвитку через охорону середовища й інтегрування екологічних вимог у містобудівне планування. Цими рекомендаціями визначено, що зонування території є обов'язковим елементом комплексного плану просторового розвитку територіальної громади, визначаючи умови й обмеження використання території у межах визначених функціональних зон для виділення їх під реалізацію видів діяльності, які підлягають оцінюванню через ймовірні наслідки для територій та об'єктів природно-заповідного фонду й екологічної мережі [155].

У рекомендаціях прямо вказано, що стратегічному екологічному оцінюванню підлягають не всі види діяльності, а лише потенційно небезпечні

для збереження якості екомережі, і з точки зору економічної доцільності такий підхід виглядає абсолютно вірним. Однак із огляду на забезпечення пріоритетів природоохоронної діяльності такий підхід до оцінювання не може вважатись оптимальним, адже він не усуває ризиків як кількісної надмірності ПТ, так і недооцінювання важливості, потенціалу та проблем природозбереження певної екосистеми до моменту звертання суб'єкта діяльності щодо виділення території. Відтак доходимо до необхідності превентивного стратегічного планування, яке слід здійснити щодо всіх незахищених територій із метою з'ясування їх природоохоронного потенціалу (рис. 4.1).

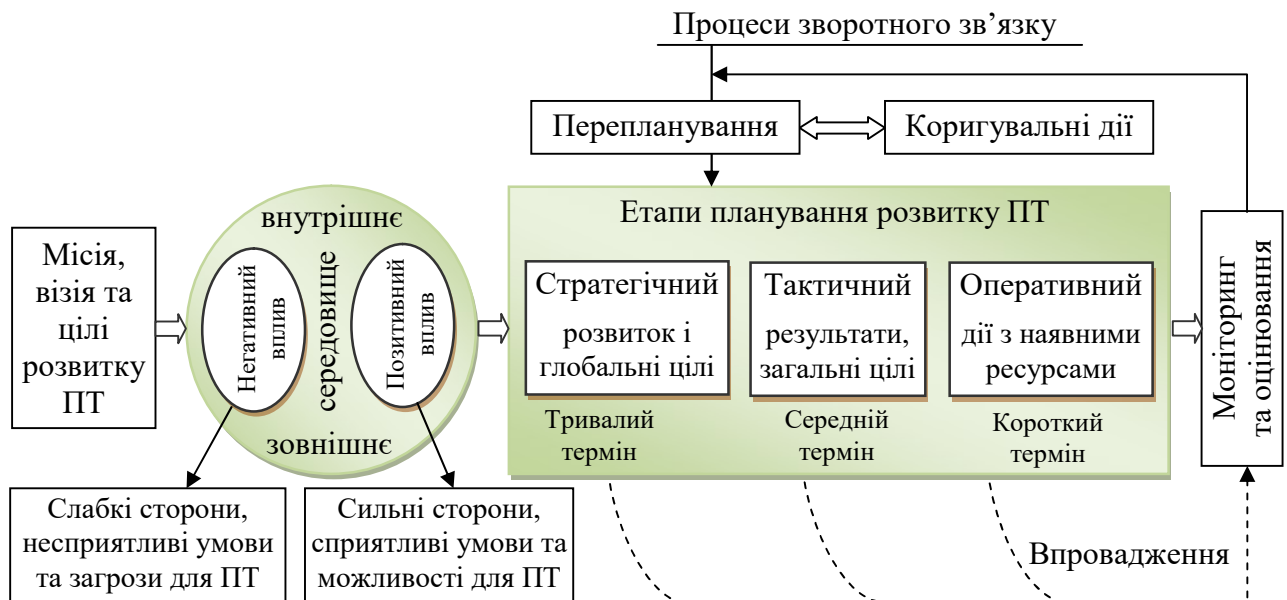

Рис. 4.1. Концептуальна схема моделі планування сталого розвитку ПТ
(сформовано автором)

Це дозволить відійти від моделі сталого природокористування до моделі сталого планування ПТ для інтегрованого забезпечення як цілей захисту та розвитку відповідних екосистем, так і цілей розвитку відповідних громад і бізнесу. Натомість стратегічна структура потенціалу ПТ має визначатись за результатами незалежних дослідницьких програм для визначення основних цілей, перспектив і проблем екосистеми, розроблення рекомендацій щодо розвитку потенціалу та напрацювання завдань й інструментів забезпечення сталого розвитку ПТ.

Планування сталого розвитку ПТ потребує інформації для прийняття рішень щодо збереження екосистем, яку доцільно структурувати за єдиною для всіх існуючих і потенційних ПТ схемою (табл. 4.1).

Таблиця 4.1

Компоненти плану управління сталим розвитком ПТ

Компонент плану	Інформаційне наповнення
1. Загальна інформація	Інформація про розташування, розмір, правовий статус, основні цілі та завдання ПТ
2. Екологічні системи	Описи та карти ключових екологічних процесів, пріоритетних природних угруповань, ендемічних, зникаючих і мігруючих видів
3. Соціально-економічні умови	Валовий внутрішній продукт, індекс людського розвитку, доступність за часом найближчого міста. Карти землеволодіння та використання ресурсів, соціокультурних аспектів розвитку місцевих громад. Перелік екологічних товарів і послуг на ПТ
4. Загрози екологічній цілісності або видам	Описи та карти розташування, типу та величини стресів, спричинених використанням (або неправильним використанням) екосистем або інших природних явищ
5. Візія, цілі та стратегії	Опис планованого майбутнього стану з визначенням пріоритетних стратегічних дій з управління ресурсами ПТ і їх суспільного використання
6. Етапи розроблення	3-5-річна хронограма пріоритетних програм і заходів, що містить ключові контрольні показники та координацію між компонентами плану
7. Організаційний аспект	Визначення ролей і взаємовідносин між установами та спільнотами, відповідальними за розвиток ПТ
8. Бюджет і джерела фінансування	Визначення базового кошторису витрат і джерел фінансування заходів для досягнення цілей розвитку ПТ

Джерело: сформовано автором

До процесів планування розвитку ПТ доцільно залучати як внутрішніх, так і зовнішніх стейкхолдерів, визначаючи завдання та обов'язки, терміни й орієнтири досягнення цілей, показники вимірювання прогресу і потреби в ресурсах. Місія може полягати у створенні мережі ПТ або покращенні управління існуючою системою ПТ, мета – створення біологічно різноманітної й економічно стійкої мережі ПТ у певному регіоні чи в Україні в цілому. Необхідно також чітко визначити фінансові потреби для реалізації плану розвитку ПТ і потенційні джерела доходів для досягнення окреслених цілей, які мають бути пов'язані із науковими, соціально-економічними й

адміністративними завданнями сталого розвитку. Наукове розуміння джерел загроз розвитку екосистем має стати основою для визначення пріоритетних дій для забезпечення сумісного використання природних ресурсів. Так, наукові цілі управління мають охоплювати відновлення екосистеми, екологічний моніторинг і контроль, реінтродукцію видів, контроль інвазивних видів, управління пожежами, ветеринарну роботу, наукові дослідження тощо.

Також слід визначити кількісно вимірювані контрольні показники для забезпечення моніторингу прогресу. Соціально-економічне управління доцільно концентрувати на забезпеченні підтримки місцевих громад через розвиток можливостей працевлаштування, інформаційно-просвітницьку діяльність, економічне оцінювання послуг екосистем. Адміністративні завдання сталого розвитку ПТ охоплюють розвиток людських ресурсів та обслуговування інфраструктури.

Комплексне довгострокове планування сталого розвитку ПТ потребує чіткого визначення стратегічних цілей та інструментів їх досягнення. Для цілей формування та розвитку цілісної системи охоронюваних земель доцільно, насамперед, визначити пріоритети, пов'язані із забезпеченням їх природоохоронної функції, зростання ефективності екосистемних послуг і вирішення проблем соціально-економічного розвитку громад, що особливо важливо у зв'язку з євроінтеграційними прагненнями України й у контексті воєнних втрат і післявоєнного відновлення вітчизняної економіки.

Відповідно до глобальної рамкової програми збереження біорізноманіття на період після 2020 року [494], в основу розроблення національних цілей розвитку біорізноманіття захисту та критичних екосистем має покладатись орієнтована на результати структура. Очевидно, що цільові показники для розроблення відповідної вітчизняної системи ПТ мають охоплювати найбільш ефективні території України для економічно ефективного захисту біорізноманіття, включаючи ключові території та «гарячі точки» біорізноманіття, райони ендемічної флори і фауни та незайманих лісових ландшафтів, оскільки ці шаблони визначення пріоритетів розвитку ПТ є

науково визнаними [212; 218; 357; 386; 387; 426] щодо різних аспектів збереження біорізноманіття, однак доцільно розглянути також можливість включення до системи ПТ територій із сильним антропогенним впливом.

Узгодження досягнення цілей збереження біорізноманіття в Україні із природозахисними стратегіями та проєктами ЄС [280; 288; 417; 452; 456] має також враховувати зростання внутрішнього попиту на використання природних ресурсів і розвитку інфраструктури за умов післявоєнної відбудови економіки, що до певної міри суперечить розширенню системи ПТ, а тому потребує узгодження із планами збереження і відновлення біорізноманіття в Україні. Таким чином, розроблення просторових планів розвитку має інтегрувати конкуруючі цілі землекористування для уникнення суспільних конфліктів і підвищення ймовірності, що плани збереження екосистем будуть результативними. Забезпечення цієї умови потребує перегляду цілей політики збереження екосистем, процесів прийняття рішень для досягнення результативності, а також визначення ключових учасників та їх інформаційних потреб. Отож, для досягнення узгодженості з європейськими нормами природозбереження [142], усі об'єкти, включені до оновленої системи ПТ, мають відповідати таким критеріям:

- охоплення національними та/або міжнародними законодавчими (адміністративними) актами, спрямованими на досягнення довгострокових цілей збереження екосистеми;
- чітке однозначне визначення цілей та інструментів збереження;
- ефективне планування, результативне управління та репрезентативний моніторинг біорізноманіття.

До категорії суворо охоронюваних ПТ доцільно відносити лише ті території, де домінують природні процеси, щодо яких цілі збереження біорізноманіття мають абсолютний пріоритет над іншими соціально-економічними цілями [452]. Однак визначення додаткових ПТ має охоплювати території для збереження або відновлення цілісності природного середовища за підтримки природних екологічних процесів, що до певної міри дозволяє їх

комерційну експлуатацію, однак потребує компромісних рішень для мінімізації потенційних втрат середовища та максимізації очікуваних соціально-економічних вигод. Отож, комплексність та адекватність мають стати двома ключовими принципами природоохоронного планування для забезпечення сталого розвитку ПТ. Доцільно також використовувати різні просторові конфігурації для різних типів ПТ, узалежнюючи їх від конкретно визначених цілей розвитку. Для реалізації цих конфігурацій варто використовувати просторове визначення пріоритетів (рис. 4.2), що дозволить окреслювати чіткі правила формування імітаційних моделей для ранжування цілей збереження за важливістю, оцінюючи альтернативні плани розвитку ПТ.

Рис. 4.2. Узагальнена схема системного визначення пріоритетів збереження екосистем на ПТ (адаптовано за [415])

Зауважимо, що оцінювання альтернатив дозволяє здійснювати аналіз можливих параметрів розвитку ПТ за умов невизначеності, а формування сценаріїв зі зміненими параметрами цілей розвитку ПТ або використання

альтернативних наборів даних можуть бути корисними для аналізу чутливості точних місць пріоритетного розташування ПТ. У контексті євроінтеграції природоохоронне планування з використанням альтернативних конфігурацій цілей розвитку ПТ, не пов'язаних із вилученням територій із комерційного використання, дозволяє адаптувати обмеження землекористування в реаліях післявоєнного відновлення до застосовуваних у країнах ЄС інтерпретації цілей збереження та розвитку екосистем.

Формування різних конфігурацій збереження екосистем на ПТ відображає альтернативні критерії для встановлення пріоритетів, кількісних вигод і витрат на основі показників продуктивності землекористування. Для ухвалення результативного рішення щодо формування, розвитку чи зміни меж ПТ за умов післявоєнного відновлення важливо включати в аналіз продуктивності інформацію про доцільність захисту природних ресурсів, порівнюючи екологічні умови та соціально-економічні фактори. Регіональні та загальнонаціональні пріоритети сталого розвитку ПТ можуть відрізнятися через різні джерела або якість даних про біорізноманіття, а також через різні цілі, такі як зосередження на національних видах тваринного і рослинного світу або середовищах їх існування, що знаходяться під загрозою, та врахування регіонального соціально-економічного контексту. Таким чином, досягнення національних цілей розвитку ПТ потребує компромісних рішень щодо збереження, враховуючи обмежені ресурси й іноді взаємовиключні цілі. Дослідження цих компромісів потребує розроблення та застосування структурованих інструментів підтримки прийняття рішень і процесів побудови альтернативних сценаріїв збереження екосистеми на основі сталого розвитку ПТ. Порівняння національних пріоритетів розвитку ПТ в Україні із існуючою в ЄС політикою захисту екосистем дозволить переглянути результати аналізу з використанням якісніших даних про біорізноманіття, узгодити просторово орієнтовану стратегію для недостатньо незахищених територій, які можуть бути включені до системи ПТ, або виключити із системи ті території, для яких захист є неможливим або надмірним.

Разом з тим, стратегічне планування сталого розвитку ПТ має відповідати основним засадам державної екологічної політики щодо запровадження міжнародних стандартів систем екологічного управління [164], а отже, відповідно до Стратегії ЄС з біорізноманіття [191], для кращого сприяння відновленню видів тваринного та рослинного світу або середовищ їх існування, що викликають занепокоєння щодо збереження, близько третини ПТ слід наділити статусом суворо охоронюваних територій.

Вирішення цього завдання потребує застосування алгоритмів оптимізації, які розглядають принципи узгодженості й ефективності через використання комплементарності. Відповідно, завдання планування збереження екосистеми можна представити як задачу лінійного програмування, яку доцільно вирішувати з використанням програмного пакету визначення пріоритетів «prioritizr R package» [405] для визначення оптимального рішення за технологією Gurobi Optimization. Параметри та змінні, адаптовані для аналізу наслідків різних сценаріїв визначення пріоритетів, описані в табл. 4.2.

Таблиця 4.2

Параметри сценарного аналізу для визначення пріоритетів сталого розвитку ПТ

Назва параметра	Символ	Призначення
1	2	3
Одиниця планування	$p \in P$	Визначає конкретну одиницю планування, у якій застосовується дія
Зона господарювання	$z \in Z$	Конкретна зона господарювання в планувальному сценарії
Особливість	$f \in F$	Специфічна характеристика, що охоплює, наприклад, розподіл видів тваринного та рослинного світу або середовищ їх існування, здатність екосистеми забезпечувати сталий розвиток або суспільний попит на розвиток ПТ
Діапазон	R	Обсяг площі заданої функції f
Площа збереження	A	Обсяг площі поточного або майбутнього стану ПТ
Ціль збереження	T	Конкретний цільовий набір для кожної функції f
Вагові коефіцієнти	W	Набір для певної функції Wf і визначає її вагу відносно інших ознак f
Бюджет управління ПТ	B	Загальні витрати на певну зону управління (в км ²) із розрахунку 4 % ПТ для зони суворого управління та 100 % для ПТ у цілому

1	2	3
Питома вартість збереження	c	Визначена для одиниці планування p і зони господарювання z (у км ²)
Внесок	k	Внесок $k_{z,f}$ – специфічний параметр зони z , що визначає її внесок у досягнення цілі для заданої функції f
Константа	x	Константа, що вказує загальну частку планування p для обраної зони z
Рішення	$X_{p,z}$	Загальний простір рішень для всіх заданих одиниць планування P і зон Z
Обмеження	$d_{p,z}$	Частка одиниці планування p і зони z , які включені або мають бути включеними до системи ПТ як мінімально встановлена межа збереження екосистеми

Джерело: адаптовано за [473]

Цільова функція (4.1) визначає математичну мету досягнення цілі за рахунок мінімізації загальної відстані (в програмному пакеті «prioritizr R package» – цільовий дефіцит) до заявленої мети захисту для кожного типу біорізноманіття (виду тваринного та рослинного світу або середовища їх існування) t_f з урахуванням захисту, досягнутого заданою конфігурацією ПТ $R_{f,p}$ $k_{z,f}$ $x_{p,z}$.

$$\min \left[\sum_p^P \sum_z^Z \sum_f^F w_f \left(\frac{(t_f - r_{f,p} k_{z,f} x_{p,z})}{t_f} \right) \right] \quad (4.1)$$

Вказана функція імітує ціль досягнення достатнього рівня (бажаного стану) захисту кожного середовища існування та виду тваринного і рослинного світу. Цільовий дефіцит є кумулятивним результатом, що охоплює аналіз усіх зон управління z (суворо охоронювані ПТ та інші ПТ), особливостей біорізноманіття та територій, щодо яких вирішується питання встановлення статусу ПТ. Оскільки не всі цільові показники можуть бути досягнуті в межах 10 % площі земель України (для країн ЄС цей показник визначено на рівні 30 % [286]), необхідно досягти певних компромісів, тому в рівняння включено ваговий параметр, який дозволяє надати пріоритету в досягненні цілей захисту для тих видів тваринного та рослинного світу або середовищ їх існування, які перебувають у несприятливому природоохоронному статусі або включені до

Червоної книги України [174] або Червоного списку МСОП (перебувають під загрозою зникнення).

Обмеження запропонованої моделі визначають, що загальна площа кожної зони управління не має перевищувати задане значення B , встановлене на рівні 4 % території для суворої охорони та 10 % для всіх типів ПТ. Це обмеження можна використати також для дослідження контрастних сценаріїв наслідків розподілу зон ПТ між різними областями України, в яких пріоритетні ПТ можуть перевищувати визначений поріг покриття для досягнення цільових орієнтирів захисту видів тваринного та рослинного світу або середовищ їх існування.

$$\sum_p^P \sum_z^Z x_{p,z} c_{p,z} \leq B_z, \quad (4.2)$$

При цьому кожна одиниця планування в зоні z набуває значення $x_{p,z} \in (0;1)$ з урахуванням різного ступеня досягнення цілей захисту для середовищ існування та видів.

Для забезпечення комплексності результатів, доцільно включити в моделювання не лише екосистеми на ПТ, що перебувають під загрозою деградації, але й інші екосистеми, важливі для збереження. Зокрема, зважаючи на втрати екосистем від військових дій і звертаючись до аналізу практики країн ЄС щодо сталого розвитку ПТ, у дослідження включено такі потенційні пріоритети, як поширення середовищ існування біосистем, розвиток природоохоронних систем, облік екорегіонального різноманіття та рівень соціально-економічних витрат. Для цілей визначення пріоритетів увагу насамперед зосереджено на забезпеченні сталого розвитку екосистем біорізноманіття суші з частковим включенням прісноводних екосистем для охоплення напівводних видів фауни. Для аналізу використано підхід інтегрованого моделювання розподілу видів [330], який дозволяє оцінити потенційний розподіл за допомогою підходу ансамблевого моделювання з використанням елементів машинного навчання й алгоритмів кодування для «prioritizr R package».

Вагу для кожного виду екосистеми, що перебуває під загрозою, визначено за їх статусом у Червоній книзі України, яка «містить перелік рідкісних видів тваринного і рослинного світу і таких, що перебувають під загрозою зникнення, у межах території України, а також відомості про заходи щодо їх збереження і відтворення» [174]. Статусу «під загрозою зникнення» надано вагу надано вагу 8, «поганий природоохоронний статус» – вагу 6, «несприятливий природоохоронний статус» – вагу 4; видам тваринного та рослинного світу або середовищам їх існування, що перебувають під загрозою деградації, щодо яких відзначено дефіцит даних, присвоєно вагу 2, за сприятливого статусу – вагу 1.

Щоб зрозуміти наслідки різних сценаріїв розподілу навантаження ПТ між різними областями України (за умови досягнення цільових показників захисту 30 % території суші), ми створили набір із 3 варіантів пріоритетів. У кожному сценарії передбачалось, що цільові показники сталого розвитку ПТ будуть досягнуті в цілому по країні, тому в аналізі розглянуто їх повний розподіл. Варіативність задавалась різницею максимальної площі ПТ, яку доцільно захистити в межах певної області. Перший сценарій описує рівномірне навантаження за всіма областями, другий сценарій передбачає біорегіональний розподіл навантаження, орієнтований на поточну ситуацію із функціонуванням національних парків та інших ПТ у різних областях України із загальнодержавним балансом 10 % досягнення ПТ. Нарешті, третій сценарій передбачає вільний неузгоджений розподіл ПТ, за якого в будь-якій області чи біорегіоні України для цілей розвитку ПТ може бути виділено більше або менше 10 % території. Порівняльний сценарій охоплює ситуацію, коли кожна область визначає власні пріоритети розвитку ПТ і намагається досягти цілей збереження видів тваринного та рослинного світу або середовищ їх існування виключно в межах обласного підпорядкування. Всі сценарії проаналізовано з використанням ідентичного набору даних (рис. 4.3).

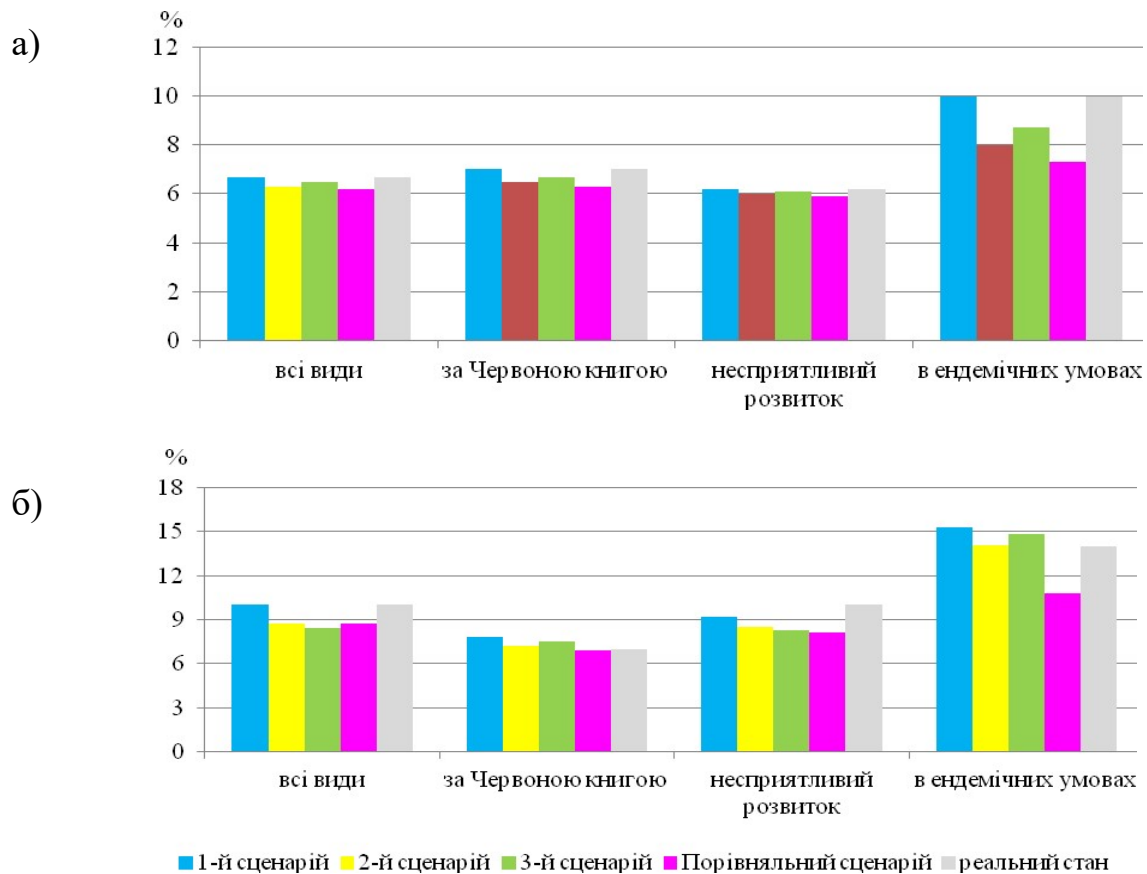

Рис. 4.3. Сценарні перспективи середнього розподілу площ ПТ (у % до всієї суші) щодо прогнозованого збереження а) видів тваринного та рослинного світу, б) середовищ їх існування (побудовано в програмному середовищі «prioritizr R package»)

Моделювання результативності розширення системи ПТ для цілей забезпечення сталого розвитку має включати вимір соціально-економічних перспектив для їх органічного поєднання з екологічними вимогами для створення ПТ. Визначення основних передумов сталого розвитку ПТ у багатовимірному соціально-екологічному просторі, що охоплює регіональні та загальнонаціональні умови, має забезпечити критичне розуміння потенційної життєздатності зусиль для створення нових ПТ у межах досягнення 15 ЦСР «Захист та відновлення екосистем суші», адже розуміння реальних потреб, можливостей, важелів і бар'єрів спрямує стратегічні втручання до реалістичних й оперативних довгострокових позитивних результатів сталого розвитку ПТ.

Для включення в модель компромісів, зумовлених соціально-економічними перспективами від зміни землекористування й іншими обмеженнями здійсненності, проаналізовано два варіанти сценаріїв оптимізації ПТ для забезпечення охорони середовища:

1) перший сценарій, спрямований на запобігання втраті чи деградації видів тваринного та рослинного світу або середовищ їх існування, сформовано без будь-яких обмежень здійсненності;

2) другий сценарій передбачав визначення пріоритетних ПТ для суворої охорони виключно в межах існуючих ПТ для забезпечення соціально-економічних пріоритетів сталого розвитку ПТ (додаток Л, рис. Л.1).

Розрахунки показали, що соціально-економічний контекст зростання індексу людського розвитку (HDI – Human development index) у приймаючих громадах здатний пом'якшити вплив загроз для сталого розвитку ПТ (рис. 4.4, а). Подібним чином проявились і природоохоронні зусилля громади (рис. 4.4, б). Однак, активізація консерваційних втручань у розвиток ПТ з ознаками деградації, не виявила позитивного зв'язку між зусиллями громади та рівнем відновлення екосистеми (рис. 4.4, в), що ймовірно, вказує на необхідність пошуку інших методів втручань захисту для запобігання подальшій шкоді, коли біорізноманіття екосистеми вже перебуває під загрозою.

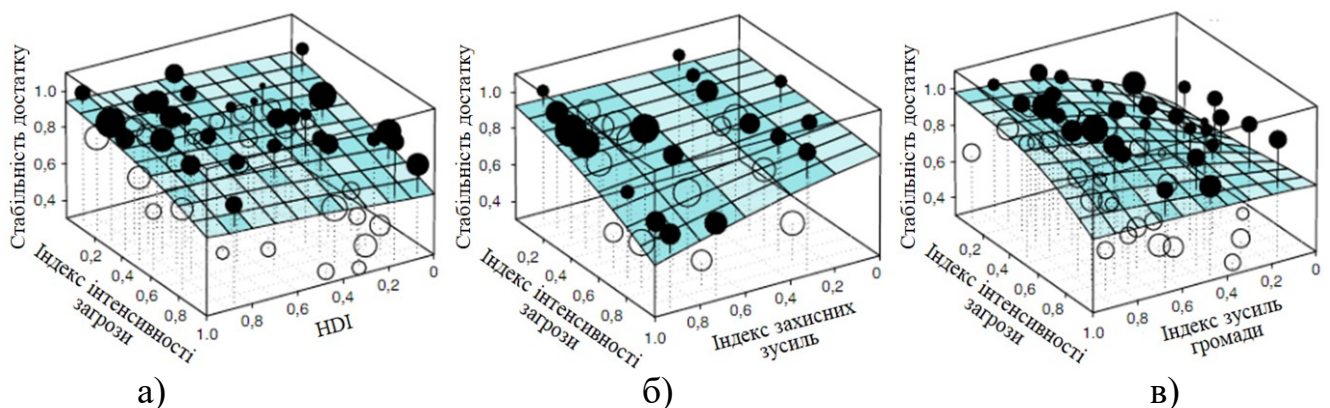

Рис. 4.4. Ефекти взаємодії соціально-економічних та екологічних факторів розвитку ПТ: а) зростання індексу людського розвитку (HDI), б) природоохоронні зусилля громади та в) консерваційні втручання в розвиток ПТ з ознаками деградації (побудовано в програмному середовищі «prioritizr R package»)

Результативність сталого розвитку ПТ у період післявоєнного відновлення економіки України можна інтерпретувати як максимізацію репрезентації екосистеми за умов обмеженості ресурсів або як обмеження соціально-економічних витрат на збереження природного середовища. Вірно розміщені й ефективно керовані ПТ формують вигоди для збереження та розвитку природних ресурсів, а також певні вигоди для суспільства, однак призводять до альтернативних витрат через обмеження економічної діяльності, пов'язаної з інтенсивним сільським чи лісовим господарством, видобутком корисних копалин або розвитком інфраструктури. Отож, основним пріоритетом сталого розвитку ПТ має стати взаємоузгодження цілей збереження екосистем і цілей соціально-економічного розвитку місцевих громад.

Досягнення цього балансу неможливе без належного правового регулювання, яке визначає рамки взаємодії між охороною природи та господарською діяльністю (зокрема, туристичною), забезпечуючи гармонізацію інтересів держави, громад і бізнесу. У діючій Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року зазначається, що туризм, будучи пов'язаним з понад 50 галузями, забезпечує диверсифікацію вітчизняної економіки та сприяє зростанню рівня зайнятості, збереженню і розвитку природного середовища та культурного потенціалу [158].

Для того, аби відповідати критеріям ЦСР, розвиток туристичної галузі в Україні має ґрунтуватись на холістичному інтегрованому підході до цілепокладання, забезпечуючи максимізацію соціально-економічних вигод для соціуму та мінімізацію негативного впливу на збереження і розвиток природного та культурного середовища. Оцінюючи законодавчо окреслені стратегічні цілі в контексті сталого розвитку ПТ зазначимо, що серед основних завдань розвитку сфери туризму абсолютна більшість певним чином сформована у відповідності до конкретних ЦСР і має за мету забезпечення сталого розвитку ПТ (табл. 4.3).

**Відповідність стратегічного цілепокладання розвитку сфери туризму в
Україні завданням ЦСР туризму на ПТ**

Стратегічний орієнтир	Вплив на можливості сталого розвитку туризму на ПТ
1. Створення конкурентоспроможних туристичних продуктів, адаптованих до очікувань споживачів	- зростання кількості суб'єктів туристичної діяльності, асоційованих із діяльністю ПТ (завдання ЦСР 8.2, 8.3); - забезпечення потреб туристів у спілкуванні із живою природою чи соціокультурним надбанням (завдання ЦСР 11.3)
2. Комплексне економічне, соціальне й екологічне використання наявного туристичного та рекреаційного потенціалу	- розв'язання проблем туристичного природокористування на ПТ (завдання ЦСР 11.3, 14.2); - забезпечення охорони природного та соціокультурного середовища на ПТ (завдання ЦСР 11.3, 11.5, 13.1, 15.1, 15.2, 15.4); - удосконалення територіальної структури сфери туризму (завдання ЦСР 11.2); - брендинг ПТ (завдання ЦСР 11.3, 11.6, 16.7, 17.3)
3. Системне підвищення якості туристичної інфраструктури	- удосконалення матеріально-технічної бази туризму на ПТ (завдання ЦСР 7.4, 8.2, 9.1, 9.5); - розвиток туристично-рекреаційних якостей ПТ (завдання ЦСР 8.6, 11.3); - забезпечення економічних і соціальних пріоритетів розвитку місцевих громад (завдання ЦСР 8.4, 8.5, 8.6, 10.1, 10.3, 13.1, 17.1)
4. Розвиток інформаційної інфраструктури туристичних послуг	- створення центрів туристичної інформації (завдання ЦСР 4.5); - популяризація туристичних продуктів з акцентуванням на природоохоронній діяльності ПТ (завдання ЦСР 4.5, 9.7)
5. Забезпечення відповідності ціни та якості туристичних продуктів	- оптимізація організаційно-економічної структури діяльності суб'єктів туристичної діяльності на ПТ (завдання ЦСР 8.1, 8.2, 10.4, 11.2, 11.6, 16.7, 17.1, 17.3); - узгодження стандартів надання туристичних послуг із міжнародними вимогами до сталого розвитку ПТ (завдання ЦСР 9.3, 11.3, 11.5, 11.6, 15.1, 15.2, 15.4, 17.3)

Джерело: систематизовано автором за [158; 209]

У Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року зазначається, що досягнення стратегічних орієнтирів підлягає моніторингу за об'єктивними показниками розвитку та з порівнянням результатів досягнення цілей із урахуванням регіональних стратегій розвитку туризму [158]. Здійснений аналіз стратегічного цілепокладання розвитку сфери туризму в Україні дозволив виокремити цілі та підцілі (завдання), а також індикатори досягнення ЦСР для забезпечення сталого розвитку туризму на ПТ (табл. 4.4).

Таблиця 4.4

Цілі та завдання ЦСР, що забезпечують сталий розвиток туризму на ПТ

Ціль ЦСР	Завдання ЦСР	Індикатор досягнення ЦСР
1	2	3
4. Якісна освіта	4.5. Поширеність серед населення знань і навичок для гідної роботи та підприємницької діяльності	4.5.1. Рівень участі населення у формальних і неформальних видах навчання та професійної підготовки, %
7. Доступна та чиста енергія	7.4. Підвищення енерго-ефективності	7.4.1.* Енергоємність, кг н. е. на міжнародний долар за ПКС
8. Гідна праця й економічне зростання	8.1. Стійке зростання ВВП на основі модернізації, інновацій	8.1.2.* Частка валового нагромадження основного капіталу у ВВП, %
	8.2. Підвищення ефективності виробництва	8.2.2.** Індекс зміни продуктивності праці, %
	8.3. Підвищення рівня зайнятості населення	8.3.1.* Рівень зайнятості населення віком 20-64 роки, %
	8.4. Скорочення частки молоді, яка не працює і не навчається	8.4.1.* Частка молоді, яка не працює та не навчається, у загальній чисельності осіб віком 15–24 роки, %
	8.5. Забезпечення надійних і безпечних умов праці для всіх працюючих	8.5.1.* Кількість потерпілих від нещасних випадків на виробництві, які призвели до втрати працездатності, % до рівня 2015 року
	8.6. Створення інституційних та фінансових можливостей для реалізації потенціалу економічно активної частини населення та розвитку креативної економіки	8.6.2. Частка доданої вартості за витратами виробництва суб'єктів середнього та малого підприємництва, у % до загальної суми доданої вартості за витратами виробництва
9. Промисловість, інновації та інфраструктура	9.1. Розвиток якісної та доступної інфраструктури з використанням інноваційних технологій	9.1.3.* Кількість перевезених пасажирів, млн. осіб
	9.3. Доступність транспортної інфраструктури через розширення форм участі держави в інфраструктурних проєктах	9.3.2.* Частка об'єктів громадського та цивільного призначення, благоустрою, облаштованих з урахуванням потреб осіб з інвалідністю, %
	9.5. Створення фінансової й інституційної інноваційної інфраструктури для розвитку наукових досліджень	9.5.1.* Частка витрат на виконання наукових досліджень і розробок у ВВП, %
	9.7. Збільшення участі молоді у наукових дослідженнях	9.7.1.* Частка дослідників віком до 40 років, у загальній кількості дослідників
10. Скорочення нерівності	10.1. Прискорене зростання доходів найменш забезпечених 40 % населення	10.1.1.* Співвідношення темпів зростання середньодушових загальних доходів 40 % найменш забезпечених і всього населення, %

Продовження табл. 4.4

1	2	3
	10.3. Забезпечити доступність послуг соціальної сфери	10.3.3.* Частка домогосподарств, які потерпали через відсутність регулярного транспортного сполучення із населеним пунктом із розвинутою інфраструктурою, %
	10.4. Проводити політику оплати праці на засадах рівності та справедливості	10.4.1.* Децильний коефіцієнт, рази
11. Сталий розвиток міст і громад	11.2. Розвиток територій на засадах комплексного планування й управління за участю громадськості	11.2.1.* Частка регіонів, що впроваджують регіональні стратегії розвитку, розроблені за участю громадськості, %
	11.5. Зменшити негативний вплив забруднюючих речовин на довкілля	11.5.1.* Обсяг викидів у атмосферне повітря забруднюючих речовин стаціонарними джерелами викидів, % до рівня 2015 р
	11.3. Збереження культурної та природної спадщини із залученням приватного сектору	11.3.1. Кількість об'єктів культурної та природної спадщини, які включені до Списку ЮНЕСКО, одиниць 11.3.2. Кількість пам'яток національного значення, включених до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, одиниць 11.3.3. Площа природно-заповідного фонду загальнодержавного значення, % території країни
	11.6. Розроблення та реалізація стратегій місцевого розвитку туризму, рекреації, місцевої культури і виробництва місцевої продукції	11.6.1. Кількість зайнятих працівників у суб'єктів господарювання туристичної діяльності (код за КВЕД-2010 – 55.1, 55.2, 55.3, 79.11, 79.12), осіб
13. Пом'якшення наслідків зміни клімату	13.1. Обмеження викидів парникових газів в економіці	13.1.1.* Обсяг викидів парникових газів, % до рівня 1990 р.
14. Збереження морських ресурсів	14.2. Стале використання та захист морських і прибережних екосистем, підвищення їх стійкості	14.2.1. Площа територій та об'єктів природно-заповідного фонду приморських областей, % від території приморських областей 14.2.2. Площа територій та об'єктів природно-заповідного фонду в акваторії Чорного та Азовського морів, тис. га
15. Захист і відновлення екосистем суші	15.1. Збереження, відновлення і стале використання наземних і прісноводних екосистем	15.1.1. Площа територій та об'єктів природно-заповідного фонду, тис. га 15.1.2. Частка площі територій та об'єктів природно-заповідного фонду в загальній території країни, % 15.1.3. Частка площі територій національної екологічної мережі у загальній території країни, %

Продовження табл. 4.4

1	2	3
	15.2. Стале управління лісами	15.2.1. Лісистість території країни, %
	15.4. Збереження гірських екосистем	15.4.1. Площа територій природно-заповідного фонду в гірських регіонах, тис. га 15.4.2. Частка територій природно-заповідного фонду в гірських регіонах у загальній території країни, %
16. Мир, справедливість і сильні інститути	16.7. Підвищення ефективності діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування	16.7.1.** Місце України у рейтингу Global Competitiveness Report за субіндексом «Інституції (державні та суспільні установи)»
	16.8. Відновлення територій, постраждалих від війни	16.8.4.*** Площа розмінування територій Донецької та Луганської областей, га
	16.9. Зміцнення соціальної стійкості, розбудова миру та громадської безпеки	16.9.1.*** Індекс соціальної єдності
17. Партнерство заради сталого розвитку	17.1. Мобілізація фінансових ресурсів (іноземних і вітчизняних інвесторів)	17.1.2.* Чистий притік прямих іноземних інвестицій (за даними платіжного балансу), млн. дол. США
	17.3. Розвиток партнерських відносин влади та бізнесу для досягнення ЦСР	17.3.1.* Кількість проєктів публічно-приватного партнерства

Примітки: * статистична інформація щодо галузі туризму не оприлюднюється

** статистична інформація не охоплює певні періоди

*** індикатори потребують уточнення після припинення воєнного стану

Джерело: систематизовано автором за [158; 209]

Як бачимо, стратегічне цілепокладання розвитку туристичної галузі в Україні доволі ґрунтовно спирається на принципи ЦСР, однак визначені стратегічні пріоритети розвитку галузі практично не виділяють окремих моделей для сталого розвитку туризму на ПТ, отож, презентовані цілі не можуть вважатись точним орієнтиром для досягнення сталості через невизначеність цільових індикаторів за більшістю напрямів розвитку. Туристична діяльність розглядається переважно як дієвий спосіб використання ендогенних ресурсів території, але не як драйвер їх розвитку. Можна стверджувати, що стратегічні цілі певним чином обмежені недосконалістю діагностики їх досягнення, що призводить до формування інерційної політики розвитку галузі, яка більше орієнтована на існуючі особливості соціально-економічної системи, інституційного, соціального та людського капіталу, аніж

на форсайтингове моделювання можливостей їх сталого розвитку. Натомість потреба у туристичному використанні природних і соціокультурних ресурсів для розвитку туризму на ПТ і покращення якості життя місцевих громад через зумовлений туризмом економічний розвиток може впливати на довгострокову стійкість, що потребує більшої орієнтації на конкретні метрики розвитку туристичних дестинацій, а не економіки в цілому, а участь громад у процесах забезпечення туристичної діяльності має розглядатись як важливий аспект сталого розвитку туризму на ПТ.

Отож, туризм на ПТ доцільно розглядати як дієвий інструмент просування стратегії місцевого розвитку, здатної використовувати природні та соціокультурні ресурси туристичної дестинації. Туризм на ПТ є ключовою комерційною діяльністю, створюючи ланцюжок вартості для туристичних продуктів і послуг, що забезпечує вигоди приймаючій громаді на основі артикуляції процесів соціально-економічного розвитку на даній території. Базуючись на сталому розвитку як суттєвому елементі розвитку суспільства, він ініціює зміни в поведінці споживачів, сприяючи довгостроковому управлінню розвитку ПТ, реалізації планів і проєктів місцевих громад, а також сприяючи відносинам між державним і приватним секторами та залученню капіталу й інвестицій. Однак, важливо враховувати, що туризм також створює загрози негативних наслідків для збереження, відтворення та розвитку цих ресурсів, а отже, це потребує визначення відповідних метрик. Крім того, ендогенність у розвитку туризму на ПТ передбачає участь місцевих громад на засадах певного рівня самоуправління, а недотримання цієї умови може породжувати несприйняття туристичної діяльності та навіть опір змінам, що негативно впливає на сталість і може навіть проявлятися через несприятливий екологічний і соціально-культурний вплив. Для того, аби туризм став інструментом сталого розвитку ПТ, його необхідно планувати шляхом застосування комплексних і нелінійних підходів, що базуються на поєднанні реальних умов соціально-економічного розвитку відповідних приймаючих громад і тенденцій туристичного ринку.

Зазначене свідчить, що орієнтоване на сталий розвиток стратегічне цілепокладання має спиратись на більші обсяги достовірної статистичної інформації для вимірювання потенціалу, ступеня та динаміки розвитку туризму на ПТ і, перш за все, факторів, які позитивно чи негативно впливають або потенційно можуть впливати на сталий розвиток. У цьому контексті зазначимо, що розроблення системи метрик має ґрунтуватись на доступній інформації щодо динаміки та потенціалу чотирьох основних аспектів розвитку: системи управління, інфраструктури, туристичних послуг і туристичних ресурсів ПТ. Попри це, дорожня карта реалізації Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року акцентована за дещо іншими напрямками, такими як: «Безпека туристів», «Нормативно-правова база сфери туризму та курортів», «Розвиток туристичної інфраструктури», «Розвиток людських ресурсів» і «Маркетингова політика розвитку туризму та курортів України» [158].

Кожен із цих напрямів є надзвичайно важливим для розвитку туристичної галузі та деталізовано описаний у програмному документі, однак, недостатньо співвідноситься із забезпечення ЦСР ПТ. Зокрема, безпековий напрям узагалі не містить ознак стратегічного планування та правових чи організаційних засад, а визначені в його межах інструменти забезпечення безпеки туристів і захисту їх прав є усталеними операційними обов'язками суб'єктів туристичної діяльності.

Більше стратегічних орієнтирів простежується за напрямом «Нормативно-правова база сфери туризму та курортів», у межах якого заплановано до 2026 р. імплементувати законодавство ЄС у сфері туризму, внести відповідні зміни у чинне законодавство України (додаток М, табл. М.1), зокрема, гармонізувати національні стандарти із міжнародними, лібералізувати підприємницьку діяльність та узгодити методи статистики у сфері туризму із міжнародними вимогами та рекомендованою UN Tourism системою сателітних рахунків [158]. Взаємозв'язок галузевої й адміністративної політики є важливим інструментом забезпечення сталого розвитку туризму, оскільки на місцеві державні адміністрації й органи місцевого самоврядування покладено

ключові функції нормативно-правового забезпечення конкурентного ринкового середовища, інвестування та координації всіх зацікавлених у розвитку сталого туризму сторін. Аналіз змін до Закону України «Про туризм» за період 2017-2025 рр. свідчить, що:

- у 2018 р. до визначеного ст. 4 переліку видів туризму було додано туризм для осіб з інвалідністю, а до визначених ст. 6 пріоритетних напрямів державної політики в галузі туризму внесено положення про забезпечення доступності туризму для дітей, молоді, людей похилого віку, осіб з інвалідністю та малозабезпечених громадян (завдання 8.6, 9.3 та 9.5 ЦСР);

- у 2019 р. відбулись зміни способів і цілей державного регулювання (ст. 17), а саме щодо ліцензування та кваліфікаційних вимог до посад фахівців туристичного супроводу (завдання 4.5, 8.6, 9.5, 16.7 ЦСР), створення об'єднань (ст. 28), а саме щодо спрямування діяльності неприбуткових організацій у галузі туризму на розроблення нормативів туристичного, готельного, екскурсійного й іншого обслуговування та правил професійної етики (завдання 10.3, 17.3 ЦСР), визначено органи, уповноважені на здійснення контролю за діяльністю в галузі туризму (ст. 29, завдання 11.6, 16.7 ЦСР), встановлено відповідальність за порушення норм і правил у галузі туризму та створення перешкод уповноваженій особі у здійсненні контролю (ст. 30, завдання 8.5, 16.7 ЦСР);

- у 2020 р. внесено уточнення до визначення терміну «готель» (ст. 1);

- у 2021 р. більш чітко визначено та диференційовано поняття засобу та послуг тимчасового розміщення, готелю та готельних послуг (ст. 1), уточнено поняття суб'єктів господарювання, що надають послуги з тимчасового розміщення, харчування, екскурсійних, розважальних та інших туристичних послуг, у т. ч. щодо фізичних осіб, які не є суб'єктами підприємницької діяльності (ст. 5, завдання 9.1, 17.3 ЦСР), внесено зміни до встановлення категорій об'єктів туристичної інфраструктури (ст. 19, завдання 11.6 ЦСР) і щодо інформування споживачів про умови надання та порядку оплати туристичних послуг (ст.ст. 19¹, 20, завдання 8.1 ЦСР), а також деякі уточнення

щодо прав, обов'язків і відповідальності сторін у межах договорів на туристичне обслуговування, тимчасове проживання, харчування і страхування (ст. 16, 20, 22, 24, завдання 11.6, 17.3 ЦСР);

- у 2024 р. законодавство про туризм було доповнено Законом України «Про адміністративну процедуру», визначенням повноважень місцевих державних адміністрацій і виконавчих органів місцевого самоврядування щодо ліцензування, а також порядком оскарження їх рішень у галузі туризму (ст. 2, 11 і 30, завдання 16.7 ЦСР) [173].

Водночас попри декларацію намірів осучаснити методи статистики, змін щодо цього у вітчизняному законодавстві не відбулось. На сьогодні статистичні спостереження охоплюють питання кількісної характеристики розвитку туристичної галузі щодо суб'єктів діяльності, кількості подорожуючих, витрат на послуги сторонніх організацій і вартості реалізованих туристичних пакетів. Однак, оприлюднена інформація має несистемний характер, деякі показники висвітлюються у неповному обсязі, з невизначеною періодичністю, а стосовно суб'єктів економічної діяльності малого і середнього бізнесу – взагалі не публікуються з міркувань конфіденційності та блокування вразливих значень. Державна служба статистики України оприлюднює досягнення окремих цілей і завдань ЦСР (табл. 4.5), однак ця інформація є неповною та надто узагальненою, адже для різних показників охоплює різні часові періоди та здебільшого не систематизована за галузями чи регіонами.

На сьогодні система моніторингу туризму залишається не розробленою відповідно до стратегічних цілей розвитку туризму або системи сателітних рахунків UN Tourism щодо сталого розвитку туризму на ПТ, відповідні статистичні спостереження не запроваджено, а показники реалізації стратегії розвитку туризму не відслідковуються. Натомість розроблений відповідно до рекомендацій ООН Статистичний барометр України оприлюднює лише узагальнену статистичну інформацію щодо розвитку туристичної галузі [202], що також не надає можливості деталізованого стратегічного аналізу досягнення ЦСР туризму на ПТ.

Таблиця 4.5

**Оцінка окремих індикаторів ЦСР, які відображають результативність
Стратегії розвитку туризму в Україні**

Інди- катор ЦСР	Роки							Цільо- вий інди- катор (2021 р.)	Рівень досягнення цільового індикатора, %	
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021		2015	2021
4.5.1	9,2	9,0	8,7	8,6	8,0	8,2	8,5	10,0	2015	2021
8.2.2	113,9	105,8	104,4	104,6	102,1	85,6	146,2	104,0	92,0	85,0
8.6.2	87,5	96,3	97,6	90,7	к	к	к	70,0	109,5	140,6
9.5.1	0,55	0,48	0,45	0,47	0,43	0,41	0,38	1,5	125,0	х
11.3.1	7	7	7	7	7	7	7	9	36,7	25,3
11.3.2	891	891	906	956	995	1167	1174	1005	77,8	77,8
11.3.3	3,72	4,10	4,10	4,10	4,24	4,27	4,27	5,14	88,7	116,8
11.6.1	54421	55413	58588	62585	67358	53414	53466	в.д.	72,4	83,1
14.2.1	5,81	5,82	5,82	5,84	5,93	6,69	6,69	7	х	х
14.2.2	612,8	612,8	612,8	612,8	625,9	627,6	627,6	650,0	83,0	95,6
15.1.1	3803,1	3985,6	3985,0	3991,6	4082,2	4105,5	4117,6	6276,9	94,3	96,6
15.1.2	6,3	6,6	6,6	6,61	6,76	6,80	6,82	10,4	60,6	65,6
15.1.3	38,16	38,16	38,16	38,16	38,16	38,17	38,17	39,0	60,6	65,6
15.2.1	15,9	15,9	15,9	15,9	15,9	15,9	15,9	17,0	97,8	97,9
15.4.1	656,7	657,2	658,8	659,2	683,8	717,2	766,3	905,3	93,5	93,5
15.4.2	1,09	1,09	1,09	1,09	1,13	1,26	1,27	1,5	72,5	84,6
16.7.1	130	129	118	110	104	в.д.	в.д.	в.д.	х	х

Примітка: к – дані не оприлюднюються з метою забезпечення конфіденційності статистичної інформації (первинне та вторинне блокування вразливих значень)

в.д. – відсутні дані

Джерело: систематизовано та розраховано автором за [41; 209]

Важливо також зазначити, що статистичні показники не завжди відповідають саме тим цілям моніторингу, для яких вони були розроблені. Разом з тим, ми виявили, що Державною службою статистики України не ведуться спостереження щодо кількості туристичних відвідувань за окремими ПТ, що може спричиняти до негативних наслідків для природної та соціокультурної екосистем ПТ через недоліки в управлінні туризмом і прогалин у регуляторному процесі. Зокрема, неможливість порівняння туристичних потоків із пропускнуою здатністю конкретного ПТ може призвести до

некерованого збільшення туристичних відвідувань, наслідком чого може стати заподіяння шкоди природному середовищу.

Відсутність чітких вимог регулятора щодо обліку відвідувань може призвести до маніпулювання їх кількістю з метою приховування частини грошових надходжень від надання послуг, внаслідок чого бюджет ПТ недоотримає компенсаційні виплати за туристичне використання природних ресурсів, що зменшить його можливості природоохоронної діяльності, а також місцеві бюджети недоотримають туристичний збір, що погіршить соціальне становище місцевих громад. Ще одним суттєвим наслідком відсутності статистичного спостереження щодо кількості туристичних відвідувань на ПТ може бути використання недостовірної інформації під час планування розвитку ПТ на перспективу.

Недостатність даних, відсутність методологічних засад їх застосування, неврахування реалій зовнішніх впливів та ексклюзивних особливостей розвитку конкретних ПТ можуть обмежувати роль індикаторів як інструменту управління сталим розвитком туризму. Отож, лише максимальна конкретизація метрик та об'єктивне врахування всіх додаткових умов функціонування туризму на ПТ може забезпечити релевантне висвітлення ситуації для відображення реальної результативності стратегії сталого розвитку туризму.

Наступним напрямом дорожньої карти реалізації Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року визначено «Розвиток туристичної інфраструктури». На сьогодні це питання є одним із найскладніших як для туристичної галузі України в цілому, так і для забезпечення сталого розвитку туризму на ПТ. Значна кількість напрацювань 2017-2021 рр. з цього напрямку зазнала втрат внаслідок повномасштабної війни, що у подальшому зумовлюватиме потребу в розробленні комплексних програм відновлення з урахуванням інших чинників впливу (політичних, соціально-економічних, екологічних, фінансових тощо), а також збереженості потенціалу відновлення ПТ на момент закінчення війни.

За умов воєнного стану перешкодами для результативного розвитку

сталого туризму в Україні є глобальне скорочення в'їзних туристичних потоків, безпекові ризики перебування у різних регіонах України, ушкодження туристичної інфраструктури (готелів, музеїв, театрів, історичних будівель тощо), відтік інвестицій із вітчизняного туристичного ринку, а також відсутність автоматизованої системи обліку туристичної статистики, за допомогою якої можна було б оцінити стан галузі, обсяги її доходів і витрат для формування національної туристичної політики. Водночас основними стратегічними шляхами відновлення та розвитку туристичної інфраструктури для забезпечення сталого розвитку ПТ є розроблення дієвих механізмів залучення інвестицій у галузь, впровадження цифрових технологій і створення фонду підтримки післявоєнного розвитку [99; 115].

Оскільки Стратегією розвитку туризму та курортів на період до 2026 року передбачено низку заходів, спрямованих на сталий розвиток туризму (забезпечення розвитку екологічного туризму на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду, забезпечення охорони та збереження природних територій і розвиток туристичної курортної інфраструктури, розвиток сільського, зеленого, екологічного туризму, покращення стану місць відпочинку, позитивний імідж регіонів для подорожей, імплементація міжнародних стандартів обслуговування, збільшення кількості відвідувачів еколого-освітніх туристичних маршрутів, популяризація природно-заповідних установ, покращення доступності до об'єктів природної та культурної спадщини, створення передумов для включення до міжнародної мережі «Зелені шляхи») [158], відсутність відповідних метрик в оцінюванні розвитку туристичної інфраструктури можна вважати доволі суттєвою прогалиною, що потребує термінового перегляду методологічних підходів до аналізу та розроблення підходу до вимірювання результативності сталого розвитку туризму. Зведений індикатор сталого розвитку має, на наш погляд, чітко ідентифікувати взаємопов'язані аспекти економічного, екологічного та соціокультурного характеру, а також містити точно вимірювані та чітко структуровані елементарні метрики.

Дорожня карта Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року щодо напрямку розвитку людських ресурсів у туризмі передбачає удосконалення системи професійної підготовки фахівців у сфері туризму, забезпечення наукових досліджень і запровадження інноваційних розробок у сфері туризму, що відповідає 4 ЦСР ПТ. Аналіз дозволяє виокремити такі стратегічні пріоритети, як (1) комплексне дослідження ринку праці для визначення потреб у фахівцях туристичного профілю, (2) гармонізацію кваліфікаційних вимог і стандартів професійної підготовки та (3) залучення населення до популяризації туризму [158]. Натомість серед запропонованих стратегічних інструментів відсутні спрямовані на сталий розвиток туризму ініціативи розвитку системи екологічної освіти, а природоохоронна діяльність залишається за межами стратегічного планування розвитку людських ресурсів, що підтверджує недостатність суспільного сприйняття важливості та переваг сталого розвитку туризму на ПТ. Проаналізувавши Стратегію державної екологічної політики України на період до 2030 року, ми виявили відсутність у ній звертання до програм розвитку туризму попри визначення територій природно-заповідного фонду важливими й унікальними рекреаційними ресурсами [164]. Вважаємо, що орієнтація освітніх програм у сфері туризму на інтереси сталого розвитку ПТ і формування відповідної просвітницької діяльності здатні забезпечити зростання екологічної свідомості громадян і формування в суспільстві позитивного ставлення до екологічних цінностей розвитку сталого туризму на ПТ.

У діючому Стандарті вищої освіти України зі спеціальності «Туризм» («Туризм та рекреація» – згідно змін, внесених Кабінетом Міністрів України до переліку галузей знань і спеціальностей) туризм визначається як складна соціо-еколого-економічна система, яка охоплює географічні, соціокультурні, екологічні, економічні, організаційно-правові аспекти, процеси та явища, пов'язані з комфортним і безпечним подорожуванням, а серед загальних фахових компетентностей виокремлено K05. Прагнення до збереження навколишнього середовища [188]. Зауважимо, однак, що серед 14

задекларованих фахових компетентностей 13 сформульовані як «вміння», «здатність» або «навички». Натомість за українським тлумачним словником «прагнення» означає сильне бажання або потяг до здійснення, що складно віднести до ознак компетентності. Відтак і серед програмних результатів навчання жодних еколого-спрямованих вимог у діючому Стандарті немає. Отож, можна говорити про суттєву прогалину в організації вищої освіти туристичного спрямування, оскільки вона здебільшого не орієнтує здобувачів на сталий розвиток туризму, а відтак потребує переформатування для реального набуття здобувачами професійних вмінь і фахових навичок з організації сталого туризму на ПТ.

Тим не менше, в закладах вищої освіти, які здійснюють підготовку фахівців у сфері туризму та рекреації, існує чітке розуміння важливості еколого-захисної складової в сталому розвитку туризму, що відображено у запровадженні відповідних навчальних програм освітніх компонент. Окрім того, на базі закладів вищої освіти відбуваються Всеукраїнські та Міжнародні науково-практичні конференції, присвячені питанням сталого розвитку туризму. Зокрема, з 2018 р. розпочато проведення щорічних Міжнародних конференцій на базі Львівського торговельно-економічного університету, що стосуються консолідації наукового надбання науки і практичних зусиль туристичних організацій щодо розвитку сталого туризму в Україні на засадах партнерства («Сталий розвиток туризму на засадах партнерства: освіта, наука, практика»). У 2022 р. на базі НУ «Львівська Політехніка» організовано Міжнародну конференцію «Культурна спадщина: інноваційні підходи та сталий розвиток». До наукових дискусій доєднуються і державні та місцеві владні інституції, зокрема Закарпатська ОДА у 2021 р. ініціювала конференцію «Сталий туризм Українських Карпат», започаткувавши Міжнародний туристичний форум «Розвиток туризму в громадах: інвестиції, нові проєкти та інструменти для промоції».

Таким чином, можна стверджувати, що попри доволі розпливчасті стратегічні орієнтири досягнення сталості для напряму розвитку людських

ресурсів для туристичної сфери, у вітчизняному науковому середовищі активізувалась увага до питань сталого розвитку туризму і туризму на ПТ, а взаємодія із органами влади та місцевого самоврядування у просуванні ідей збереження, захисту і відновлення екосистем природного та соціокультурного середовища на ПТ можуть розглядатись як «драйвер» розвитку відповідних людських ресурсів.

Аналізуючи Стратегію розвитку туризму та курортів на період до 2026 року за напрямом маркетингової політики розвитку туризму та її впливу на сталий розвиток ПТ, зазначимо що для посилення іміджевої складової вітчизняного туризму було передбачено (1) створення Національної туристичної організації, (2) розроблення маркетингової стратегії просування українського туристичного продукту й офіційного туристичного бренду України та (3) створення англomовного Інтернет-порталу «Visit Ukraine» (відвідай Україну) із систематизованим представленням актуальної інформації щодо туристичних і рекреаційних ресурсів регіонів України [158]. Усі зазначені ініціативи можуть, на нашу думку, використовуватись як дієві й ефективні інструменти післявоєнного відновлення вітчизняного туризму на засадах сталості. Зокрема, інформаційний супровід реалізації державної політики у сфері туризму дозволить сформувати імідж України як одного з туристичних центрів європейської спільноти. Використання глобального інформаційного простору для реалізації маркетингової політики є надзвичайно корисним для реалізації інформаційно-комунікаційної стратегії, орієнтованої на міжнародний ринок туристичних послуг і просування на ньому туристичного українського продукту.

Зауважимо, що жодна із зазначених стратегічних ініціатив не передбачає прямого впливу на сталий розвиток туризму на ПТ в Україні. Тим не менше, на відміну від попередніх чотирьох напрямів дорожньої карти Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року, саме маркетинговий був реалізованим найбільшим чином.

4.2. Обґрунтування стратегічних напрямів досягнення екологічної стійкості туризму на природоохоронних територіях України

Туристична діяльність на ПТ неминуче пов'язана з впливом на природне середовище, спричиняючи навантаження на місцеві ресурси, що може призвести до негативних екологічних наслідків, деструктивно впливаючи на екосистеми та приймаючі громади, та потребує вирішення досягнення стійкості в короткостроковій і довгостроковій перспективі. Деградація земель, забруднення водних ресурсів і повітря, нагромадження відходів, пошкодження видів і наслідки неадекватного використання природних ресурсів загрожують деградацією чи навіть зникненням окремих видів тваринного та рослинного світу чи середовищ їх існування. З іншого боку, фрагментарне законодавство та недостатньо результативне правозастосування призводять до неналежної екологічної практики господарської діяльності на ПТ.

Однак, розвиток туризму саме на засадах сталого розвитку може бути корисним для збереження природного, культурного й антропогенного середовища ПТ. Досягнення екологічної стійкості туризму на ПТ потребує вироблення стратегічних шляхів, спрямованих на позитивний внесок у збереження середовища, поєднуючи глобальні ЦСР збереження екосистем, економічної диверсифікації, скорочення бідності та соціального розвитку громад. Політика сприяння сталому розвитку туризму у період післявоєнної відбудови вітчизняної економіки має координувати зусилля органів державної влади і місцевого самоврядування, суб'єктів туристичної діяльності та місцевих громад щодо запровадження парадигми екологічної стійкості, мобілізуючи людські ресурси у реалізацію планів розкриття величезного туристичного потенціалу ПТ.

Звернімо увагу, що Регламенти UN Tourism щодо оцінювання впливу на довкілля передбачають скринінг, визначення обсягу, оцінювання (вивчення альтернатив, аналіз впливу, пом'якшення й управління впливом та оцінювання значущості) [278], що в цілому враховано у вимогах звітування, перегляду,

прийняття рішень і подальших дій для забезпечення екологічної безпеки об'єктів, визначених українським законодавством. Так, відповідно до Закону України «Про оцінку впливу на довкілля», впливом вважаються будь-які наслідки для довкілля від планованої діяльності. У цьому законодавчому акті під довкіллям у межах захисту йдеться про безпечність життєдіяльності та здоров'я громадян, а також збереження біорізноманіття, ґрунтів, повітря, води, ландшафтів, природних територій, соціокультурних об'єктів, а також сукупності цих факторів у різній конфігурації [165]. Сферою застосування цього закону щодо туризму визначено лижні комплекси (площею від 5 га), гольфклуби (від 3 га) та місця для кемпінгу (від 1 га) і базування водного транспорту на ПТ, а також тематичні розважальні парки (від 1 га) і курортні містечка та готельні комплекси на територіях та об'єктах ПТ (від 100 номерів площею від 5 га поза межами населених пунктів, від 50 номерів – у межах населених пунктів, без підключення до централізованого водопостачання та водовідведення). Водночас метою запровадженого в Україні оцінювання впливу є обґрунтування започаткування певного бізнесу на визначених територіях, у процесі поточної діяльності жодних коригуючих розрахунків не передбачено, а, отже, можна вважати, що реальний поточний вплив суб'єктів туризму на досягнення екологічної стійкості туризму не відстежується.

Для подолання цієї прогалини та формування дієвої системи забезпечення економічної стійкості туризму на ПТ пропонуємо схему застосування наскрізного управління забезпеченням заявлених параметрів екологічної безпеки, що передбачає визначення необхідного масштабу дослідження впливу (аналіз окремих параметрів впливу, екологічний скринінг чи повне оцінювання). Серед різноманіття визначених UN Tourism принципів туризму на ПТ [278] екологічна стійкість передбачає розвиток, сумісний із підтриманням важливих екологічних процесів, біологічного різноманіття та ресурсів. Через значну залежність туризму від навколишнього середовища збереження привабливості туристичної дестинації ПТ і її природних активів сприяє зростанню туризму та підвищує популярність. Туризм завдяки своїй здатності

приносити дохід може забезпечити поліпшення екосистеми природного та соціокультурного середовища туристичної дестинації.

Проаналізувавши численні підходи науковців до вирішення екосистемних проблем сталого розвитку туризму [23; 212; 338; 348; 437], пропонуємо виокремити такі стратегічні напрями:

1. Формування екологічної обізнаності туристів. Попри те, що в сучасному світі пересічний турист є доволі чутливим до таких екологічних питань, як глобальне потепління або виснаження озонового шару, існує нагальна необхідність розвинути усвідомлення відповідальності туристів на ПТ за збереження та покращення екологічної якості місця призначення, дотримання етичних стандартів використання природних і соціокультурних ресурсів. Туристична діяльність передбачає інтенсивне використання вразливих середовищ існування, однак інвестори галузі та туристи не завжди мають достатній рівень знань щодо сталих практик туристичного споживання природних ресурсів, що може призводити до їх деградації.

2. Формування відповідальності суб'єктів туристичної діяльності за збереження і розвиток екосистем ПТ. Підприємства індустрії туризму мають включитись у державні та місцеві програми мінімізації шкоди природному середовищу. Доцільно внести зміни до Розділу II Закону України «Про туризм» [173], узгодивши основні цілі державного регулювання та пріоритетні напрями державної політики в галузі туризму із державною екологічною політикою на період до 2030 року [164]. Зокрема, абзац 4 частини 4 ст. 6 Закону України «Про туризм» доцільно змінити, додавши після слів «збереження цілісності туристичних ресурсів України, їх раціональне використання, охорона культурної спадщини та довкілля» слова «забезпечення екологічної стійкості природних екосистем, збереження та розвиток видів тваринного і рослинного світу та середовищ їх існування». Також доцільно законодавчо встановити обов'язковість узгодження галузевого планування з еколого-просторовим плануванням ПТ, що дозволить узгодити чинне законодавство із стратегічним напрямом «Забезпечення збалансованого використання природних лікувальних

та рекреаційних ресурсів, збереження здатності природних комплексів до самовідтворення» Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року [158], а також розробити керівні принципи розвитку туризму та курортів і концесійних операцій, які використовують критерії проектування туристичних маршрутів із низьким рівнем впливу на екосистеми та новітні технології збереження природних ресурсів.

3. Планування та розвиток екологічних туристичних напрямів і проєктів. На органи державної влади та місцевого самоврядування і на неурядові організації доцільно покласти диференційовану відповідальність за досягнення екологічної стійкості туризму. Зокрема, до компетенції органів влади доцільно віднести:

1) інституційну підтримку наукових розробок економічних моделей туризму, спрямованих на узгодження пріоритетів збереження екосистем із достатнім рівнем соціально-економічної результативності;

2) підтримку регіональних органів управління у розробленні обласних стратегій розвитку сталого туризму;

3) запровадження галузевої та/або регіональної системи екологічного обліку індустрії туризму;

4) організування просвітницької роботи для громадськості щодо питань сталого розвитку туризму на ПТ;

5) контролювання та регулювання дотримання екологічних вимог збереження та розвитку екосистем суб'єктами туристичної діяльності на ПТ.

Вклад неурядових організацій у забезпечення екологічної стійкості туризму на ПТ має визначатись:

1) участю у дорадчих та експертних групах усіх рівнів підпорядкування зі сталого туризму;

2) пошуком джерел місцевої підтримки для належного сталого розвитку туризму на ПТ;

3) сприянням освітнім проєктам щодо важливості поєднання економічної й екологічної складових у сталому розвитку туризму на ПТ;

4) заохочуванням до визначення та пошуку шляхів вирішення проблем сталого розвитку туризму на ПТ.

4. Стале використання різноманітних видів природних ресурсів ПТ. Туризм зумовлює збільшення обсягів транспортного обслуговування та пов'язаних із цим шкідливих викидів, а також є основним генератором відходів на ПТ, у більшості з яких утилізація відходів належним чином не забезпечена. Відповідальний розвиток туризму має підтримуватися екологічними практиками, заснованими на принципах обережної консервативності у прийнятті рішень. Йдеться про розроблення туристичних продуктів, котрі поєднують привабливість із соціальною відповідальністю, орієнтуються на інтереси місцевих громад, передбачають мінімізацію антропогенного навантаження на природне середовище та сприяють підвищенню рівня екологічної обізнаності туристів [86, с. 236]. У туристичному обслуговуванні необхідно використовувати екологічні матеріали та відновлювані джерела енергії, запобігати забрудненню ґрунтових і прибережних вод. Важливо реінвестувати кошти в очисні споруди та системи утилізації відходів, кооперуючи дану діяльність із мешканцями місцевих громад.

На наше переконання, для інтегрованого стратегічного планування сталого територіального розвитку і досягнення екологічної стійкості туризму на ПТ доцільно запровадити та реалізувати цілісний скоординований підхід до просторового, галузевого й екологічного планування. Виникає нагальна необхідність у розробленні інструментів координації стратегій для забезпечення екологічної стійкості. На сьогодні найбільш ефективним інструментом досягнення сталого територіального розвитку вважається SEA-координація стратегічного планування [223; 336; 338] (SEA – стратегічне екологічне оцінювання, *Strategic Environmental Assessment* – англ.). Однак даний інструмент не може сповна забезпечити результативного управління сталим розвитком екологічно вразливого туризму на ПТ, оскільки стандартна методологія SEA спрямована на оцінювання впливів певної господарської діяльності виключно на навколишнє середовище, не охоплюючи соціальних та

економічних ефектів екологічної стійкості. Зауважимо також, що попри широке розповсюдження SEA-координації стратегічного планування в країнах ЄС [289; 473], науковцями досі не досягнуто консенсусу у визначенні набору критеріїв, придатних для стратегічного планування розвитку туризму на ПТ, у законодавстві ЄС також відсутні положення для регулювання цього процесу. Крім того, SEA, як і більшість аналогічних інструментів для екологічного оцінювання конкретних місць призначення, має «вузькі місця» у визначенні кумулятивних впливів (наприклад, вплив зростання туристичних відвідувань на збільшення споживання водних ресурсів, забруднення повітря, утворення побутових відходів тощо).

Водночас новітні тенденції просторової організації ПТ щораз більше схилиються до необхідності аналізу якості життя та здоров'я людей і соціально-економічних ефектів для конкретної просторово організованої території [470], зокрема IUCN рекомендує ґрунтувати стратегії розвитку дестинацій на методології ESIA – оцінювання екологічного соціального впливу (*Environmental Social Impact Assessment* – англ.) [348].

Організація туризму має значний, описаний у попередніх частинах дослідження, вплив на розвиток туристичних дестинацій (див. підрозділи 1.4, 2.4, 3.2), отож вважаємо, що аналіз не має зводитись виключно до визначення негативного чи позитивного наслідків для якості збереження природного середовища на ПТ. Відповідно усталена методологія SEA-координації екологічної стійкості ПТ потребує вдосконалення, яке пропонується шляхом включення соціально-економічних параметрів та цілей ESIA (рис. 4.5).

Враховуючи, що туристичні напрями на ПТ переважно плануються для туристичних цілей, доцільно поєднати використання інструментів SEA й ESIA для отримання якісної оцінки альтернатив просторового планування територій для розвитку сталого туризму на ПТ у частині розроблення системи моніторингу досягнення екологічної стійкості туризму.

Методологічно отриманий у результаті комбінування інструмент пропонуватиме більше можливостей для охоплення впливів туристичної

діяльності на еколого-соціальне тло розвитку дестинації за допомогою фізико-географічних, біологічних і соціально-економічних характеристик простору, а також з урахуванням оціночних суджень мешканців дестинації щодо впливів туризму на якість їх життя [422].

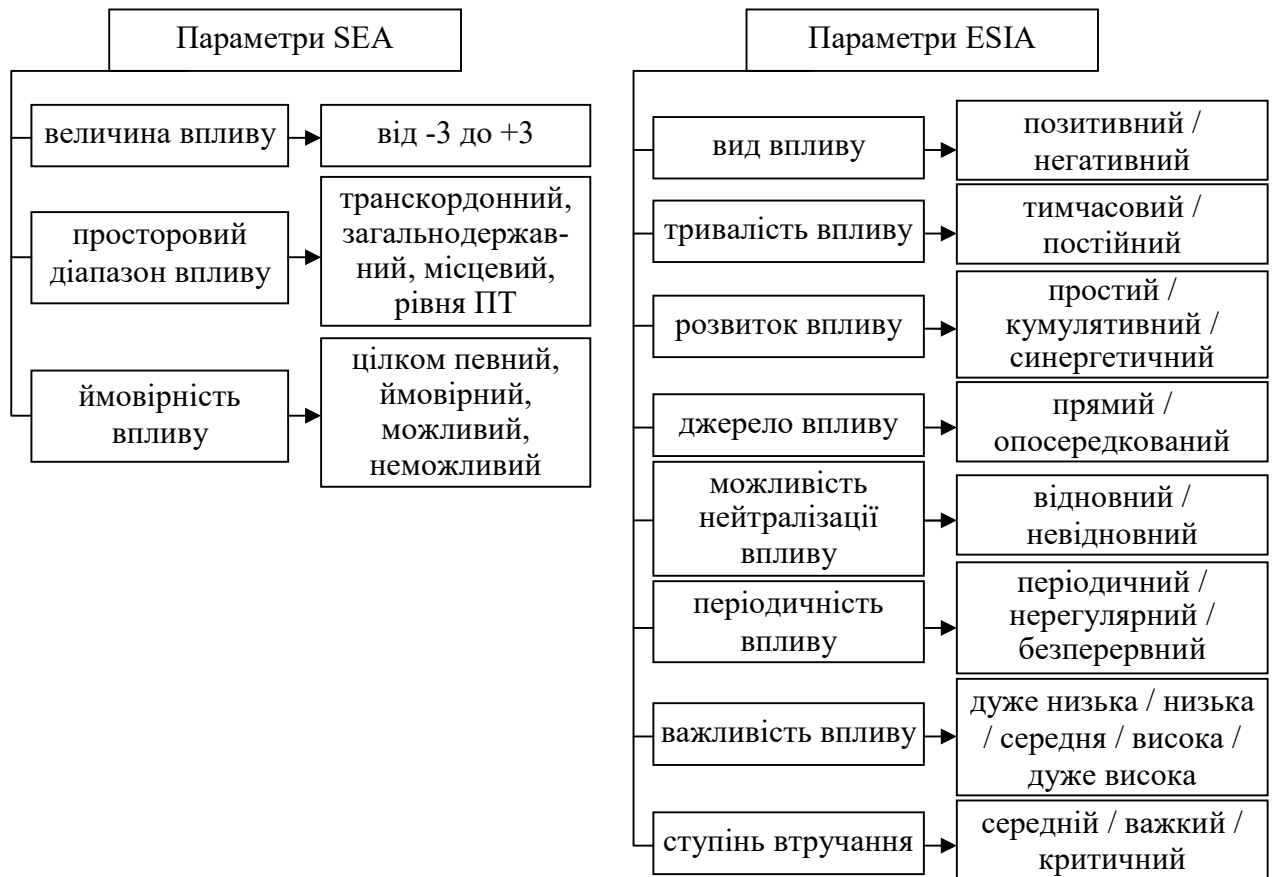

Рис. 4.5. Логічно-змістовна інтеграція стратегічного планування (сформовано за матеріалами [223; 348])

Що стосується планування туристичного сектора вітчизняної економіки, зауважимо, що ані Стратегією розвитку туризму та курортів на період до 2026 року [158], ані Стратегією екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року [170] не передбачено врахування планів розвитку і дотримання еколого-соціальних вимог просторового планування. Загалом можна стверджувати, що в зазначених стратегіях та операційних планах їх реалізації переважає традиційний ринковий підхід до розвитку природних ресурсів, який не охоплює аналізу впливу планованого розвитку туризму на

природне і соціокультурне середовище, просторові, соціальні та культурні наслідки цих впливів, що в цілому суперечить рекомендаціям UN Tourism [278]. Отож, екологічно нестійкий туризм може справляти значний негативний вплив на природну спадщину, природні ресурси та розвиток місцевої громади на ПТ, навіть за умови чіткої реалізації стратегічних планів.

Проблема координації галузевого, просторового й екологічного планування у туризмі на ПТ лежить, відповідно, на перетині інтересів економічного характеру розвитку галузі та сталого розвитку туристичних напрямів у просторовому плануванні. Досягнення такої мети потребує цілісного підходу до стратегування на основі стратегічного оцінювання просторових, екологічних, соціальних та економічних цілей стійкості туризму. За таких умов інтегроване запровадження методології SEA-координації з доповненням ESIA у просторовому плануванні ПТ для туристичних напрямів розглядається нами як комплексний інструмент контролювання, який дозволяє непряму координацію між галузево-орієнтованими стратегічними планами розвитку туризму та просторово-екологічним плануванням ПТ.

Методологічно визначення екологічної стійкості туризму полягає в оцінюванні прямих, опосередкованих і кумулятивних наслідків туризму для ПТ та порівнянні їх із нульовими альтернативами (тобто, з відсутністю впливу) для кількісного та якісного визначення впливів. Отримані оцінки наслідків покладаються в основу планування системи прямих опосередкованих заходів для компенсації або зменшення негативних наслідків. ESIA дозволяє враховувати існуючий стан якості природного середовища ПТ (водні та земельні ресурси, якість повітря, рівень шуму, іонізуюче випромінювання тощо) та якість життя (частка населення дестинації та туристів, що піддаються негативним екологічним впливам чи, навпаки, вважають екологічні умови задовільними, а також якість робочого середовища працівників туристичної галузі, якість туристичної інфраструктури тощо). Включення до методології SEA-координації елементів ESIA аналізу дозволяє дослідити стан природної й історико-культурної спадщини на ПТ, отримати релевантну інформацію щодо

способу й інтенсивності використання ПТ для цілей діяльності та розвитку туристичних об'єктів та інфраструктури, відслідкувати динаміку й інтенсивність туристичних відвідувань ПТ. Беручи до уваги необхідність врахування соціально-економічних параметрів, інтегрований аналіз SEA+ESIA можна вважати дієвим інструментом формування комплексного уявлення про наслідки розвитку туризму для досягнення його екологічної стійкості на ПТ (табл. 4.6).

Таблиця 4.6

Цілі інтегрованої методології SEA+ESIA для обґрунтування стратегічних напрямів досягнення екологічної стійкості туризму

Напрямок досягнення екологічної стійкості	Цільове спрямування SEA-координації
1. Території природно-заповідного фонду	1.1. Охорона ландшафтів 1.2. Охорона природних територій (геоморфологічних, гідрографічних і геологічних структур) 1.3. Збереження біорізноманіття (флори та фауни)
2. Природні ресурси	2.1. Рациональне використання невідновлюваних і надання переваги використанню відновлюваних джерел енергії в туристичних зонах 2.2. Підвищення енергоефективності 2.3. Впровадження чистих технологій
3. Повітря	3.1. Зниження рівня забруднення повітря в транспортних коридорах
4. Вода та землі	4.1. Розвиток інфраструктури водовідведення й очищення стічних вод 4.2. Зменшення ерозії та ревіталізація еродованих ділянок ґрунтів
5. Поводження з відходами	5.1. Поліпшення технологій збирання, оброблення й утилізації відходів у туристичних зонах
6. Культурна спадщина	6.1. Охорона культурної спадщини, збереження історичної забудови й археологічних пам'яток
7. Здоров'я населення	7.1. Розбудова систем водопостачання для забезпечення доступу місцевих жителів і туристів до фізично, хімічно та біологічно чистої питної води 7.2. Доступність систем водопостачання та водовідведення, інфраструктура утилізації відходів для місцевого населення і туристичних об'єктів 7.3. Захист і моніторинг здоров'я місцевих жителів і туристів 7.4. Створення умов для організації дозвілля та відпочинку
8. Економічний та інституційний розвиток місцевих громад	8.1. Стимулювання економічного розвитку туристичної дестинації та місцевої зайнятості шляхом організації туризму 8.2. Удосконалення програм екологічного захисту, їх моніторинг

Джерело: узагальнено за рекомендаціями UN Tourism для країн ЄС [278]

Базуючись на окреслених вище цілях, до системи показників ESIA було включено відсоток населення/туристів із доступом до належних систем водовідведення й очищення стічних вод, відсоток населення/туристів із доступом до базової медичної допомоги в межах туристичної дестинації, кількість туристів, котрі вимушено перебувають під впливом шуму, відсоток населення/туристів, котрі піддаються підвищеному забрудненню повітря на туристичних об'єктах на ПТ, кількість програм розвитку охорони навколишнього середовища, передбачених туристичними проєктами на ПТ, кількість точок вимірювання в системах моніторингу, кількість доступної релевантної екологічної інформації тощо.

Для реалізації методології SEA-координації з інтеграцією елементів ESIA аналізу також було проаналізовано планувальні рішення обласних державних адміністрацій й органів місцевого самоврядування для визначення заходів, які можуть спричиняти значний негативний або позитивний вплив на досягнення екологічної стійкості туризму на ПТ або відносно великий у територіальному охопленні площі відповідної дестинації.

Силу впливу визначали у кількісному вимірі у діапазоні від -3 до $+3$ (включаючи «0» для позначення відсутності впливу). В якості тегів рангу впливу використовували «+» переважний позитивний вплив, «-» переважний негативний вплив, TEM – тимчасовий (temporary), PEM – довгостроковий (long-term), SIM – простий (simple), SIN – синергетичний (synergetic), CUM – кумулятивний (cumulative), DIR – прямий (direct), IND – опосередкований (indirect), REV – зворотний (reversible), IRV – незворотний (irreversible), REC – нейтралізація можлива (neutralization possible), IRC – нейтралізація неможлива (neutralization impossible), PER – періодичний (periodic), IRG – нерегулярний (irregular), CON – неперервний (continuous), DIS – переривчастий (discontinuous), VERY LOW, LOW, MEDIUM, VERY HIGH – дуже низький, низький, середній і дуже високий рівні важливості впливу. Територіальне охоплення дослідження було виражено як транскордонне, загальнодержавне, регіональне (обласне) або місцеве. У випадку потрапляння певного

туристичного напрямку до ПТ спеціального призначення, він позначався як національний парк, природний парк тощо. Також до оцінювання було включено визначення ймовірності впливу, щодо якого було обрано шкалу 100 % – однозначне існування впливу, 50-99 % – вірогідний вплив, 1-49 % – потенційний вплив, <1 % – відсутній вплив. Такий підхід дозволяє частково оцінити вплив туристичної й іншої діяльності на якість повітря, води та землі в межах визначених цілей SEA.

На основі кількісної та якісної оцінки обраних сформовано узагальнену систему оцінювання сили впливу, територіального розподілу та ймовірності виникнення впливів, результати якої дозволяють визначити заходи для досягнення екологічної стійкості туризму на ПТ. Критерії оцінювання інтенсивності та просторового виміру впливу планувальних рішень на цілі SEA послужили основою для оцінювання важливості ідентифікованих впливів у їх досягненні. Стратегічно важливими для туристичного напрямку визначено впливи із сильним (позитивним чи негативним) ефектом на регіональному рівні. Натомість, на даному етапі дослідження питання соціально-економічного розвитку та впливу туристичної діяльності на якість життя та місцеві громади розглядались як додатковий фактор впливу, який не брався до уваги у розрахунках.

В Україні система територіального планування в цілому спрямована на забезпечення екологічно безпечного землекористування. Планування використання земель здійснюється на загальнодержавному та регіональному рівнях, а зонування – в межах територіальних громад [201, с. 11]. Основна проблема, що виникає при розробленні просторових планів для туристичних напрямів на ПТ (включаючи природні парки національного та місцевого статусу, об'єкти культурної спадщини, включені до Списку UNESCO тощо), спричинена неспроможністю чільної організації просторового планування забезпечити точне кількісне та якісне визначення кумулятивних і синергетичних ефектів екологічної стійкості туризму, з чітким визначенням оборотності, тривалості та безперервності впливу, а отже, це ускладнює або

навіть подекуди унеможливилює пошук раціональних і дієвих шляхів знешкодження ризиків. Застосовування запропонованої методології SEA+ESIA дозволить сконцентрувати увагу на визначенні впливу діяльності на середовище і розробити заходи для покращення енергоефективності та нейтралізації негативного впливу на якість води та повітря.

Для аналізу використано рекомендації, методологічні положення щодо статистичного спостереження витрат на охорону природного середовища та офіційні дані Державної служби статистики України [41], панельні статистичні дані ЕЕА з використанням системи індикаторів туризму для сталих напрямків ETIS [282; 453], глобальної системи даних GSTC під егідою WTTC [486], із урахуванням рекомендацій UN Tourism [278] та OECD [308]. Географічний і часовий діапазон аналізу обмежено можливостями отримання релевантних даних для оброблення регресійного аналізу у період воєнного стану. Пошук обґрунтованих доказів щодо існування причинно-наслідкового зв'язків між (1) внеском туризму у ВВП (T_{GDP}), включаючи всі прямі, опосередковані й індуквані впливи, і (2) капітальними інвестиціями у розвиток туризму на ПТ (Tci), включаючи інвестиції всіх галузей, безпосередньо пов'язаних із подорожами та туризмом, і можливостями досягнення екологічної стійкості туризму здійснювали з використанням емпіричних тестів та економетричного моделювання, в межах якого змінні регресії трансформували на основі тестування Вох-Соx, що дозволило інтерпретувати коефіцієнти регресії як еластичність [353].

У представленій моделі (4.3) міру забезпечення екологічної стійкості туризму на ПТ сформовано як систему проксі-змінних, що відповідають завданням 6.3 (зменшення обсягів скидання неочищених стічних вод із використанням інноваційних технологій водоочищення), 7.4 (підвищення енергоефективності економічної діяльності) та 11.5 (зменшення негативного впливу забруднюючих речовин на довкілля з використанням інноваційних технологій) ЦСР для сталого розвитку туризму на ПТ і пов'язані з

використанням водних ресурсів (water resources – WR), енергії (energy – En) та збереженням чистоти повітря (air purity – AP).

$$\begin{cases} \ln WR_t = \beta_0 + \beta_1 \ln WR_{f_t} + \beta_2 \ln T_{GDP_t} + \beta_3 T_{ci_t} + \varepsilon_t \\ \ln En_t = \beta_0 + \beta_1 \ln En_{f_t} + \beta_2 \ln T_{GDP_t} + \beta_3 T_{ci_t} + \varepsilon_t \\ \ln AP_t = \beta_0 + \beta_1 \ln AP_{f_t} + \beta_2 \ln T_{GDP_t} + \beta_3 T_{ci_t} + \varepsilon_t \end{cases} \quad (4.3)$$

де f відображає зменшення рівня кінцевого споживання ресурсів сектором туризму (за різними сценаріями – на 5 %, 10 % та 15 %) в період t .

Для якісного оброблення панельних даних (табл. 4.7) виявляли гетероскедастичність даних за параметричним тестом Гольдфелда-Квандта та наявність залежності поперечних перерізів між панелями (CD) із використанням технології блокчейну [195], що дозволило уникнути використання неуточнених за термінами даних і подолати просторову залежність, економічну та соціальну дистанцію результатів.

$$CD = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{p}_{ij}, \quad (4.4)$$

де T – інтервал часу; N – кількість одиниць поперечного перерізу; $\hat{p}_{ij}$ – попарна кореляція між перерізами.

Таблиця 4.7

Описова статистика панелі даних

Параметри оцінювання	Оцінювані проксі-змінні				
	$TGDP$	Tci	WR	En	AP
Середнє	19,5	3916,449	8,9	141,9571	2063,871
Стандартна помилка	1,14600756	684,7341	1,540083	8,455116	226,6296
Медіана	20,4	3062,9	9,94	154	2242
Стандартне відхилення	3,03205101	1811,636	4,074678	22,37013	599,6056
Дисперсія вибірки	9,19333333	3282026	16,603	500,4229	359526,8
Ексцес	-0,3521201	-0,98914	-0,76422	-0,66546	-0,99383
Асиметричність	-0,8911895	0,375142	0,084941	-1,18738	-1,03703
Інтервал	8,5	5180,86	11,39	53,5	1395,2
Мінімум	14,5	1534,34	3,74	105,9	1189,7
Максимум	23	6715,2	15,13	159,4	2584,9
Сума	136,5	27415,14	62,3	993,7	14447,1
Кількість років спостереження	7	7	7	7	7
Кількість регіонів дослідження	24	24	24	24	24
Рівень надійності (95,0 %)	2,80417948	1675,484	3,768449	20,68892	554,5427

Джерело: власні розрахунки

Також було здійснено перевірку змінних обраної панелі даних на стаціонарність (4.5) і тестування моделі на гетероскедастичність структури відхилень та автокореляцію залишків (4.6).

$$CIPS = N^{-1} \sum_{i=1}^N t_i(N, T), \quad (4.5)$$

де N – кількість одиниць поперечного перерізу; T – період; $t_i(N, T)$ – тест Дікі-Фуллера для перевірки авторегресії в поперечному перерізі для i -го панельного блоку [195].

$$\begin{aligned} \tilde{z}_{it} &= z_{it} - \bar{z}_i + \bar{\bar{z}} \\ \bar{z}_i &= T_i^{-1} \sum_{t=T_{i1}}^{T_i} z_{it} \\ \bar{\bar{z}} &= \left(\sum T_i \right)^{-1} \sum_i \sum_t z_{it}, \\ \tilde{y}_{it} &= x'_{it} \theta + \varepsilon_{it} \end{aligned} \quad (4.6)$$

В описаній системі рівнянь змінні панелі $z_{it} \in \{y_{it}, x_{it}\}$ надають розрахунки для $\bar{z}_i$ та $\bar{\bar{z}}$ відповідно, а внутрішня оцінка відповідає регресії за методом найменший квадратів, де залежна змінна y_{it} є скаляром, а x_{it} описується як вектор незалежних змінних.

Результати параметричного тесту Гольдфельда-Квандта свідчать, що панельні змінні є стаціонарними (табл. 4.8). Однорідність дисперсії підтверджено P -значенням тесту Уайта, який дорівнює 0,915568 ($F = 0,0889215$).

Таблиця 4.8

**Результати параметричного тестування на наявність залежності
поперечних перерізів між панелями**

Залежна змінна	Пояснювальні змінні	Критерій CD	p
$\ln WR_t$	$\ln WR_{f_t}, \ln T_{GDP_t}, T_{ci_t}$	2,59	0,96
$\ln En_t$	$\ln En_{f_t}, \ln T_{GDP_t}, T_{ci_t}$	26,99	0,05
$\ln AP_t$	$\ln AP_{f_t}, \ln T_{GDP_t}, T_{ci_t}$	6,85	0,09

Джерело: власні розрахунки

При перевірці нормальності залишків виявлено, що p -value Shapiro Wilk = 0,8196, тобто дані розподілені нормально. Результати тесту Дікі-Фуллера вказують на відсутність одиничних коренів у розглянутих змінних (табл. 4.9), що забезпечує необхідну умову для подальшого застосування панельного регресійного аналізу.

Таблиця 4.9

**Результати тестування на наявність авторегресії в поперечному перерізі
для панельних блоків даних**

Параметри тестування	Перевірені змінні				
	$\ln TGDP$	$\ln Tci$	$\ln WR$	$\ln En$	$\ln AP$
Сума	20,714	57,203	14,558	34,606	53,113
Середнє	2,959	8,172	2,080	4,944	7,588
Дисперсія	0,028	0,252	0,272	0,029	0,116
t -статистика	-9,033	-9,416	-11,667	-9,530	-8,428
Статистика $CIPS$	-1,873	-2,08	-1,802	-2,076	-2,246
Δ оператор першої різниці	-4,924	-4,369	-4,616	-4,704	-4,347

Джерело: власні розрахунки

Для здійснення регресійного аналізу структуровано три економетричні моделі відповідно до умов (4.3) і сценарних перспектив зменшення споживання ресурсів на 5 %, 10 % та 15 %, що дозволило забезпечити інтерпретацію значущих результатів відповідно до сформованої мети дослідження – виявлення впливу використання водних ресурсів і енергії та зменшення шкідливих викидів у повітря для досягнення екологічної стійкості туризму на ПТ.

Для першої сценарної перспективи зафіксовано помірний колективний значущий вплив оцінюваних параметрів (табл. 4.10) на рівень споживання водних ресурсів ($R^2 = 0,76$), енергетичних ресурсів ($R^2 = 0,64$) і сильний сукупний ефект для зменшення забруднення повітря ($R^2 = 1$).

Кореляційна матриця Пірсона для першої сценарної перспективи

Водо- споживання	$\ln WR$	$\ln WR_f$	$\ln En_f$	$\ln AP_f$	$\ln TGDP$	$\ln Tci$
$\ln WR$	1	0,524947	0,526102	-0,464293	0,247489	-0,594311
$\ln WR_f$	0,524947	1	-0,11147	-0,760402	-0,0519768	-0,859926
$\ln En_f$	0,526102	-0,11147	1	-0,04218	0,202639	0,107053
$\ln AP_f$	-0,464293	-0,760402	-0,04218	1	-0,1641	0,675705
$\ln TGDP$	0,247489	-0,0519768	0,202639	-0,1641	1	0,0818731
$\ln Tci$	-0,594311	-0,859926	0,107053	0,675705	0,0818731	1
Енерго- споживання	$\ln En$	$\ln WR_f$	$\ln En_f$	$\ln AP_f$	$\ln TGDP$	$\ln Tci$
$\ln En$	1	0,235791	0,359688	-0,181807	0,282304	0,244474
$\ln WR_f$	0,235791	1	0,392851	0,73329	0,404806	0,33871
$\ln En_f$	0,359688	0,392851	1	0,5489	0,753565	0,59908
$\ln AP_f$	-0,181807	0,73329	0,5489	1	0,417718	0,456049
$\ln TGDP$	0,282304	0,404806	0,753565	0,417718	1	0,294504
$\ln Tci$	0,244474	0,33871	0,59908	0,456049	0,294504	1
Забруднення повітря	$\ln AP$	$\ln WR_f$	$\ln En_f$	$\ln AP_f$	$\ln TGDP$	$\ln Tci$
$\ln AP$	1	0,749368	0,569782	0,999011	0,435337	0,475482
$\ln WR_f$	0,749368	1	0,392851	0,73329	0,404806	0,33871
$\ln En_f$	0,569782	0,392851	1	0,5489	0,753565	0,59908
$\ln AP_f$	0,999011	0,73329	0,5489	1	0,417718	0,456049
$\ln TGDP$	0,435337	0,404806	0,753565	0,417718	1	0,294504
$\ln Tci$	0,475482	0,33871	0,59908	0,456049	0,294504	1

Джерело: власні розрахунки

Статистичний аналіз оцінюваних факторів (табл. 4.11) підтвердив доцільність використання чи виключення окремих коефіцієнтів кореляції для формування матриці впливів.

Зокрема, для параметра водоспоживання підозру на мультиколінеарність вказує фактор $\ln Tci$ ($VIF = 3,895$, значення більше 2,5 – підозра, значення більше 3 – явна ознака мультиколінеарності), для параметра забруднення повітря підозру на мультиколінеарність виявляє фактор $\ln En_f$ ($VIF = 3,961$).

Таблиця 4.11

Статистичний аналіз факторів для першої сценарної перспективи

Фактори	Коефіцієнт	Середньо-квадратичне відхилення, SE	t -стат	Межі довірчого інтервалу		Стандартизований коефіцієнт	p -value	Рівень мультиколінеарності, VIF
				нижня $t_{0,025} (8)$	верхня $t_{0,975} (8)$			
Для $\ln WR$								
β	0,525	2,301	-0,102	-5,540	5,071	0,000	0,921	
$\ln WR_f$	0,526	0,167	0,470	-0,306	0,463	0,188	0,651	2,112
$\ln En_f$	-0,464	0,155	3,137	0,129	0,842	0,576	0,014	1,077
$\ln AP_f$	0,247	0,206	0,534	-0,365	0,586	0,155	0,608	2,411
$\ln TGDP$	-0,594	0,189	1,143	-0,220	0,653	0,156	0,586	1,147
$\ln Tci$	0,525	0,108	-1,768	-0,441	0,058	-0,617	0,115	3,895
Для $\ln En$								
β	7,328	6,741	0,699	-10,883	20,539	0,000	0,505	
$\ln WR_f$	0,236	0,265	2,682	0,099	1,320	0,841	0,028	2,314
$\ln En_f$	0,360	0,236	1,739	-0,134	0,956	0,714	0,520	1,961
$\ln AP_f$	-0,182	0,233	-3,497	-1,351	-0,277	-1,185	0,008	2,104
$\ln TGDP$	0,282	0,244	-0,393	-0,659	0,467	-0,134	0,705	1,728
$\ln Tci$	0,244	0,175	0,405	-0,333	0,476	0,112	0,696	1,801
Для $\ln AP$								
β	9,679	4,342	0,701	-67,961	12,732	0,000	0,503	
$\ln WR_f$	0,749	0,017	2,869	0,009	0,086	0,037	0,021	2,314
$\ln En_f$	0,570	0,015	1,394	-0,013	0,055	0,023	0,201	3,961
$\ln AP_f$	0,999	0,015	69,242	0,974	1,041	0,952	0,510	1,704
$\ln TGDP$	0,435	0,015	0,066	-0,034	0,036	0,001	0,949	1,728
$\ln Tci$	0,475	0,011	1,298	-0,011	0,040	0,015	0,631	1,801

Джерело: власні розрахунки

Не підтверджено ($p < 0,5$) достовірність впливу факторів $\ln En_f$ і $\ln Tci$ на параметр $\ln WR$, факторів $\ln WR_f$ та $\ln AP_f$ на параметр $\ln En$ і факторів $\ln WR_f$ та $\ln En_f$ на параметр $\ln AP$.

$$\ln WR = 0,525 + 0,526 \ln WR_f + 0,247 \ln AP_f - 0,594 \ln TGDP$$

$$\ln En = 7,328 + 0,360 \ln En_f + 0,282 \ln TGDP + 0,244 \ln Tci$$

$$\ln AP = 9,679 + 0,999 \ln AP_f + 0,435 \ln TGDP + 0,475 \ln Tci$$

Для другої сценарної перспективи (зниження рівня споживання на 10 %) зафіксовано сильний колективний значущий ефект оцінюваних параметрів (табл. 4.12) на рівень споживання водних ресурсів ($R^2 = 0,99$), енергетичних ресурсів ($R^2 = 0,93$) і зменшення шкідливих викидів ($R^2 = 0,99$).

Таблиця 4.12

Кореляційна матриця Пірсона для другої сценарної перспективи

Водо- споживання	$\ln WR$	$\ln WR_f$	$\ln En_f$	$\ln AP_f$	$\ln TGDP$	$\ln Tci$
$\ln WR$	1	0,923882	-0,63801	-0,960984	0,992084	0,983157
$\ln WR_f$	0,923882	1	-0,551918	-0,867918	0,94342	0,881267
$\ln En_f$	-0,63801	-0,551918	1	0,52186	-0,670769	-0,688584
$\ln AP_f$	-0,960984	-0,867918	0,52186	1	-0,940528	-0,950755
$\ln TGDP$	0,992084	0,94342	-0,670769	-0,940528	1	0,970229
$\ln Tci$	0,983157	0,881267	-0,688584	-0,950755	0,970229	1
Енерго- споживання	$\ln En$	$\ln WR_f$	$\ln En_f$	$\ln AP_f$	$\ln TGDP$	$\ln Tci$
$\ln En$	1	0,893161	-0,545348	-0,937374	0,96678	0,949289
$\ln WR_f$	0,893161	1	-0,551918	-0,867918	0,94342	0,881267
$\ln En_f$	-0,545348	-0,551918	1	0,52186	-0,670769	-0,688584
$\ln AP_f$	-0,937374	-0,867918	0,52186	1	-0,940528	-0,950755
$\ln TGDP$	0,96678	0,94342	-0,670769	-0,940528	1	0,970229
$\ln Tci$	0,949289	0,881267	-0,688584	-0,950755	0,970229	1
Забруднення повітря	$\ln AP$	$\ln WR_f$	$\ln En_f$	$\ln AP_f$	$\ln TGDP$	$\ln Tci$
$\ln AP$	1	0,908331	-0,655629	-0,962275	0,987423	0,986839
$\ln WR_f$	0,908331	1	-0,551918	-0,867918	0,94342	0,881267
$\ln En_f$	-0,655629	-0,551918	1	0,52186	-0,670769	-0,688584
$\ln AP_f$	-0,962275	-0,867918	0,52186	1	-0,940528	-0,950755
$\ln TGDP$	0,987423	0,94342	-0,670769	-0,940528	1	0,970229
$\ln Tci$	0,986839	0,881267	-0,688584	-0,950755	0,970229	1

Джерело: власні розрахунки

Статистичний аналіз (табл. 4.13) виявив підозру на мультиколінеарність факторів $\ln En_f$, $\ln TGDP$ і $\ln Tci$ для параметру $\ln WR$ (VIF відповідно 3,390, 4,744 і 3,972), $\ln AP_f$ і $\ln Tci$ для параметра $\ln En$ (VIF 3,267 і 3,312) та $\ln WR_f$ і $\ln TGDP$ для параметра $\ln AP$ (VIF 3,355 та 3,744).

Не підтверджено ($p < 0,5$) достовірність впливу факторів $\ln En_f$, $\ln TGDP$ і $\ln Tci$ на параметр $\ln WR$ та фактора $\ln AP_f$ на параметр $\ln En$.

$$\ln WR = -0,480 + 0,924 \ln WR_f - 0,961 \ln AP_f$$

$$\ln En = 0,893 - 0,545 \ln WR_f - 0,937 \ln En_f + 0,949 \ln TGDP$$

$$\ln AP = 0,908 - 0,962 \ln En_f + 0,987 \ln AP_f + 0,908 \ln Tci$$

Таблиця 4.13

Статистичний аналіз факторів для другої сценарної перспективи

Фактори	Коефіцієнт	Середньо-квадратичне відхилення, <i>SE</i>	<i>t</i> -стат	Межі довірчого інтервалу		Стандартизований коефіцієнт	<i>p</i> -value	Рівень мультиколінеарності, <i>VIF</i>
				нижня <i>t</i> _{0,025 (8)}	верхня <i>t</i> _{0,975 (8)}			
Для ln <i>WR</i>								
<i>β</i>	-0,480	5,233	-0,092	-12,549	11,588	0,000	0,929	
ln <i>WR_f</i>	0,924	0,383	-0,537	-1,089	0,678	-0,047	0,906	2,355
ln <i>En_f</i>	-0,638	0,313	1,465	-0,264	1,182	0,067	0,481	3,390
ln <i>AP_f</i>	-0,961	0,535	-0,594	-1,553	0,917	-0,063	0,969	2,267
ln <i>TGDP</i>	0,992	0,189	4,042	0,327	1,197	0,705	0,484	4,744
ln <i>Tci</i>	0,983	0,158	2,370	0,010	0,738	0,326	0,450	3,972
Для ln <i>En</i>								
<i>β</i>	0,893	11,047	-1,147	-38,148	12,804	0,000	0,985	
ln <i>WR_f</i>	-0,545	0,809	-1,500	-3,077	0,652	-0,325	0,972	2,355
ln <i>En_f</i>	-0,937	0,662	2,617	0,206	3,258	0,297	0,831	1,390
ln <i>AP_f</i>	0,967	1,130	0,758	-1,750	3,463	0,200	0,470	3,267
ln <i>TGDP</i>	0,949	0,398	3,091	0,313	2,148	1,345	0,915	2,744
ln <i>Tci</i>	0,893	0,333	0,948	-0,452	1,083	0,325	0,771	3,312
Для ln <i>AP</i>								
<i>β</i>	0,908	6,024	0,830	-8,889	18,894	0,000	0,930	
ln <i>WR_f</i>	-0,656	0,441	-0,852	-1,393	0,641	-0,093	0,919	3,355
ln <i>En_f</i>	-0,962	0,361	0,454	-0,668	0,996	0,026	0,862	1,390
ln <i>AP_f</i>	0,987	0,616	-0,967	-2,018	0,825	-0,128	0,962	1,267
ln <i>TGDP</i>	0,987	0,217	2,801	0,107	1,109	0,612	0,823	3,744
ln <i>Tci</i>	0,908	0,182	2,147	-0,029	0,809	0,370	0,964	1,972

Джерело: власні розрахунки

Для третьої сценарної перспективи (зниження рівня споживання ресурсів суб'єктами туристичної діяльності на 15 %) зафіксовано сильний сукупний значущий вплив оцінюваних параметрів (табл. 4.14) на рівень споживання водних ресурсів ($R^2 = 0,998$), енергетичних ресурсів ($R^2 = 0,936$) і зменшення забруднення повітря ($R^2 = 0,996$).

Таблиця 4.14

Кореляційна матриця Пірсона для третьої сценарної перспективи

Водо- споживання	$\ln WR$	$\ln WR_f$	$\ln En_f$	$\ln AP_f$	$\ln TGDP$	$\ln Tci$
$\ln WR$	1	0,942715	-0,417239	-0,800876	0,992084	0,983157
$\ln WR_f$	0,942715	1	-0,36075	-0,789162	0,932523	0,874709
$\ln En_f$	-0,417239	-0,36075	1	0,335569	-0,342271	-0,452692
$\ln AP_f$	-0,800876	-0,789162	0,335569	1	-0,783471	-0,787684
$\ln TGDP$	0,992084	0,932523	-0,342271	-0,783471	1	0,970229
$\ln Tci$	0,983157	0,874709	-0,452692	-0,787684	0,970229	1
Енерго- споживання	$\ln En$	$\ln WR_f$	$\ln En_f$	$\ln AP_f$	$\ln TGDP$	$\ln Tci$
$\ln En$	1	0,930715	-0,455092	-0,740167	0,96678	0,949289
$\ln WR_f$	0,930715	1	-0,36075	-0,789162	0,932523	0,874709
$\ln En_f$	-0,455092	-0,36075	1	0,335569	-0,342271	-0,452692
$\ln AP_f$	-0,740167	-0,789162	0,335569	1	-0,783471	-0,787684
$\ln TGDP$	0,96678	0,932523	-0,342271	-0,783471	1	0,970229
$\ln Tci$	0,949289	0,874709	-0,452692	-0,787684	0,970229	1
Забруднення повітря	$\ln AP$	$\ln WR_f$	$\ln En_f$	$\ln AP_f$	$\ln TGDP$	$\ln Tci$
$\ln AP$	1	0,937409	-0,430295	-0,808429	0,987423	0,986839
$\ln WR_f$	0,937409	1	-0,36075	-0,789162	0,932523	0,874709
$\ln En_f$	-0,430295	-0,36075	1	0,335569	-0,342271	-0,452692
$\ln AP_f$	-0,808429	-0,789162	0,335569	1	-0,783471	-0,787684
$\ln TGDP$	0,987423	0,932523	-0,342271	-0,783471	1	0,970229
$\ln Tci$	0,986839	0,874709	-0,452692	-0,787684	0,970229	1

Джерело: власні розрахунки

Статистичний аналіз (табл. 4.15) виявив підозру на мультиколінеарність факторів $\ln AP_f$ і $\ln Tci$ для параметра $\ln WR$ (VIF відповідно 3,107 і 4,421), факторів $\ln AP_f$ і $\ln TGDP$ для параметру $\ln En$ (VIF 3,107 і 3,101) та факторів $\ln WR_f$ і $\ln TGDP$ для параметру $\ln AP$ (VIF 2,807 і 3,104). Достовірність впливу всіх факторів статистично підтверджено ($p > 0,5$).

Отож, система рівнянь набуває вигляду

$$\ln WR = -2,104 + 0,931 \ln WR_f - 0,455 \ln En_f + 0,992 \ln TGDP$$

$$\ln En = -1,403 + 0,360 \ln En_f + 0,949 \ln Tci$$

$$\ln AP = -0,330 - 0,430 \ln En_f - 0,808 \ln AP_f + 0,987 \ln Tci$$

Таблиця 4.15

Статистичний аналіз факторів для третьої сценарної перспективи

Фактори	Коефіцієнт	Середньо-квадратичне відхилення, SE	t -стат	Межі довірчого інтервалу		Стандартизований коефіцієнт	p -value	Рівень мультиколінеарності, VIF
				нижня $t_{0,025} (8)$	верхня $t_{0,975} (8)$			
Для $\ln WR$								
β	-2,104	1,515	-1,388	-5,598	1,391	0,000	0,903	
$\ln WR_f$	0,943	0,149	5,089	0,413	1,099	0,234	0,901	2,107
$\ln En_f$	-0,417	0,136	-0,958	-0,443	0,183	-0,018	0,896	1,877
$\ln AP_f$	-0,801	0,139	0,373	-0,268	0,371	0,009	0,919	3,107
$\ln TGDP$	0,992	0,106	3,564	0,133	0,620	0,348	0,977	2,101
$\ln Tci$	0,983	0,090	5,587	0,296	0,711	0,439	0,901	4,421
Для $\ln En$								
β	-1,403	6,699	-0,209	-16,852	14,045	0,000	0,839	
$\ln WR_f$	0,931	0,657	1,135	-0,769	2,261	0,273	0,989	1,807
$\ln En_f$	-0,455	0,600	-1,216	-2,114	0,655	-0,117	0,859	1,877
$\ln AP_f$	-0,740	0,613	0,948	-0,832	1,994	0,117	0,971	3,107
$\ln TGDP$	0,967	0,467	1,217	-0,508	1,644	0,621	0,758	3,101
$\ln Tci$	0,949	0,398	0,360	-0,775	1,062	0,148	0,928	2,421
Для $\ln AP$								
β	-0,330	1,733	-0,191	-4,326	3,665	0,000	0,854	
$\ln WR_f$	0,937	0,170	4,542	0,380	1,163	0,260	0,902	2,807
$\ln En_f$	-0,430	0,155	-0,421	-0,423	0,293	-0,010	0,985	1,877
$\ln AP_f$	-0,808	0,159	-0,206	-0,398	0,333	-0,006	0,842	1,107
$\ln TGDP$	0,987	0,121	1,255	-0,127	0,430	0,153	0,745	3,104
$\ln Tci$	0,987	0,103	6,150	0,396	0,871	0,602	0,800	2,421

Джерело: власні розрахунки

Таким чином, застосування методології SEA-координації стратегічного планування в інтеграції з інструментами ESIA дозволяє здійснити логічно-змістовне обґрунтування стратегічних напрямів досягнення екологічної стійкості туризму на ПТ, а використання сучасного математичного апарату досліджень із використанням технологій блокчейну та форсайтигових моделей – статистично підтвердити їх доцільність. Підхід, запропонований і використаний у цьому дослідженні, є логічним, прозорим і націленим на конкретні кроки для ефективнішого стратегічного планування, а тому може бути запозиченим для дослідницьких зусиль щодо сталого розвитку та досягнення екологічної стійкості також і в інших галузях економіки.

4.3. Стратегічні орієнтири стимулювання та підтримки розвитку туризму на природоохоронних територіях України

Надзвичайна важливість формування стратегічних орієнтирів реалізації політики стимулювання сталого розвитку туризму на ПТ зумовлюється багатогранністю та складністю міжорганізаційних взаємовідносин у цій сфері. Усталена практика галузевої підтримки в Україні передбачає організування управлінських потоків за підходом «зверху донизу», за якого ядром системної взаємодії є джерело влади та контролю. Внаслідок реформи децентралізації організаційно-економічні механізми регулювання галузевого розвитку до певної міри почали звертатись до підходу «знизу догори», за якого вплив місцевих громад у прийнятті рішень щодо розвитку набував пріоритетності. Це, зокрема, знайшло відображення у формуванні обласних стратегій розвитку туризму, які, на відміну від загальнодержавної стратегії, більше уваги приділяли питанням сталого розвитку й організації функціонування туристичної галузі на ПТ. Натомість, проблеми вітчизняного туризму, зумовлені критичними факторами деструктивних впливів пандемії та війни, тож обидва цих підходи не можуть вважатись достатніми для результативної реалізації туристичної політики, спрямованої на досягнення прогресу у підходах до якісного відновлення туризму на ПТ, що потребує розроблення й обґрунтування стратегічних орієнтирів для стимулювання та підтримки розвитку галузі.

Насамперед слід зауважити, що поняття стимулювання та підтримки розвитку є семантично близькими, але не тотожними. Так, поняття стимулювання розвитку зазвичай використовується відносно галузі або території, визначаючи комплекс правових, організаційних і фінансових заходів, спрямованих на максимально ефективне використання ресурсів і потенціалу для досягнення соціально-економічних та екологічних пріоритетів [133]. Водночас поняття підтримки розвитку юридично та функціонально більше

спрямовано на суб'єктів економічної діяльності або окремих організаційних чи господарських ініціатив.

Виходячи з окресленої різниці цих понять, формування стратегічних орієнтирів стимулювання та підтримки розвитку туризму на ПТ ми диференціюватимемо саме за таким принципом. До заходів стимулювання, таким чином, відноситиметься діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування, що безпосередньо формує пропозицію туристичної дестинації, включаючи захист середовища, формування освітніх процесів для розвитку людських ресурсів і розвиток туристичної інфраструктури, а до заходів підтримки – систему законодавчої підтримки туристичної діяльності, підтримку у сфері промоції та фінансову підтримку туристичної економіки на ПТ, пов'язану з регіональними операційними програмами. Державну підтримку розвитку туризму на ПТ пропонуємо розглядати як сукупність форм, інструментів і методів цілеспрямованого впливу органів державної влади та місцевого самоврядування на сталий розвиток галузі із взаємоузгодженим застосуванням адміністративно-правових, організаційних, економічних та еколого-захисних механізмів.

За умов післявоєнного відновлення економіки і складнощів, пов'язаних зі значними руйнуваннями багатьох ПТ, особлива увага має приділятися питанням відновлення їх екосистем, зокрема знезараження ґрунтів, очищення водойм, формування умов для відродження середовищ існування флори та фауни. Державна політика стимулювання і підтримки має сприяти розвитку сталого туризму на ПТ насамперед шляхом забезпечення конкурентного середовища, моделювання податкової політики, виявлення соціально-економічних та екологічних перспектив захисту екосистем на ПТ.

Природне середовище відіграє подвійну роль у розвитку туризму на ПТ: по-перше, воно забезпечує привабливість та унікальність туристичного продукту, а по-друге – усуває негативні соціально-економічні наслідки розвитку туризму, дозволяючи розглядати їх крізь призму корисних змін у

вигляді збільшення доходів від туризму, розвитку інфраструктури, зростання зайнятості та покращення рівня життя громад.

Дисфункції туризму можуть проявлятися у руйнуванні ландшафтів або деградації цінностей природного та соціокультурного середовища ПТ, що зумовлює необхідність прийняття компромісних рішень під час планування заходів зі стимулювання розвитку галузі. На ПТ, де традиційно домінує туристична функція, туризм відіграє пріоритетну роль, але для української економіки надзвичайно важливо відновити повноцінне функціонування також інших галузей, що вимагатиме ретельної діагностики й оцінювання всіх можливостей ощадливого використання природних ресурсів. Заходи зі стимулювання розвитку туризму на ПТ мають бути орієнтованими на сталий розвиток як основну мету ПТ, відтак необхідним завданням планування є визначення критичних меж ресурсозбереження, які дозволять ПТ залишатися туристично привабливими, уникаючи деградації. Отож, попри певну розбіжність із заявленою метою стимулювання розвитку туризму, ДАРТ як державний регулятор має здійснювати комплекс заходів для запобігання надмірному розвитку туризму на ПТ:

- 1) виявлення збереженого потенціалу природного та соціокультурного середовища на ПТ;
- 2) визначення ролі ПТ у туристичному розвитку регіону;
- 3) розроблення стратегії результативного використання природних і соціокультурних ресурсів;
- 4) запровадження процедур поточного оцінювання впливу на середовище існуючих суб'єктів туристичної діяльності на ПТ.

На сьогодні в Україні напрацьовано певний позитивний досвід законодавчого регулювання та реалізації державної політики розвитку туристичної галузі, сформовано достатньо ефективне нормативно-правове підґрунтя, принципи фіскального навантаження на туризм краще адаптовані до міжнародних та європейських стандартів (додаток Ж, табл. Ж.1) і спрямовані на стимулювання інвестицій у розвиток туристичної інфраструктури та

рекреаційних ресурсів. Водночас глобальною стратегічною метою стимулювання розвитку туристичної галузі та підтримки туристичного бізнесу на ПТ є формування умов для конкурентоспроможності сталого туристичного продукту на ПТ, здатного максимально ефективно забезпечити потреби у туристичному споживанні природних і соціокультурних ресурсів, сприяючи комплексному соціально-економічному розвитку територій і збереженню екологічної рівноваги [182]. Для досягнення заявленої мети законодавчі ініціативи та плани розвитку ПТ мають синхронізувати соціально-економічні й еколого-захисні механізми із планами післявоєнної відбудови та розвитку української економіки, ґрунтуватись на ринкових засадах і узгоджуватись зі структурними реформами вітчизняної економіки, спрямованими на євроінтеграційні сподівання. Конкретні дії з удосконалення нормативно-правового підґрунтя щодо підтримки розвитку туризму на ПТ мають також спиратись на кращий світовий досвід розвитку сталого туризму.

Стратегічне значення сталого розвитку туризму на ПТ визначається потенціалом його зростання, цінністю екосистеми та можливостями залучення інвестиційних ресурсів для забезпечення розвитку дестинації. Натомість результативність функціонування туризму на ПТ залежить від розбудови інфраструктури та збереження екологічної рівноваги. Отож, цілі стимулювання і підтримки розвитку туризму на ПТ, включені до процесу планування, мають бути конкретними та вимірювальними, полегшуючи прийняття рішень щодо забезпечення належного рівня, типу й обсягів туризму. Важливою умовою забезпечення довгострокових цілей є узгодженість планів, стратегій та інших документів на різних рівнях: місцевої громади, обласному та державному, аби уникнути протиріч у керівних принципах, сформульованих для потреб туризму, щодо інших сфер сталого розвитку ПТ.

Сучасний туристичний ринок перебуває в процесі безперервного кількісного та якісного розвитку, отож системі державного стимулювання належить особлива роль, адже через спеціалізовані органи вона забезпечує регулювання ринкових процесів, створюючи систему соціально-економічної

політики. Роль держави у розвитку туристичного ринку полягає в підтримці механізмів конкуренції, впливі на відносини між продавцями та покупцями в контексті захисту прав споживачів. Завданням органів державної влади є створення підґрунтя для впливу на структуру ринку шляхом забезпечення розвитку якісних та інноваційних ринкових пропозицій. Зокрема, у межах відновлення потенціалу сталого розвитку туризму на ПТ доцільним є запровадження механізму інноваційно-інвестиційної підтримки формування стратегії (рис. 4.6).

Рис. 4.6. Схема інституційного механізму інноваційно-інвестиційної підтримки формування стратегії розвитку туризму на ПТ

(адаптовано за матеріалами [55, с. 126; 28])

Так, стратегічною умовою забезпечення охорони природних ресурсів є екологічна свідомість усіх суб'єктів, котрі мають відношення до туризму в регіоні: туристів, місцевих органів влади, неурядових організацій і суб'єктів економічної діяльності. Важливу роль у цьому відіграють проєкологічні ініціативи та кампанії, організація співпраці суб'єктів, які спільно формують місцеву туристичну пропозицію і створюють місцеві продукти, формування єдиної інформаційної системи розвитку туризму з урахуванням екологічних пріоритетів збереження біорізноманіття на ПТ. Стосовно туризму існує потреба у розробленні цілісної загальнодержавної інформаційної кампанії з питань охорони природи, запобігання виникненню та заходів протидії екологічним загрозам, а також формування проєктів роз'яснювально-виховного характеру щодо необхідності збереження природного і соціокультурного середовища туристами та жителями місцевих громад. Для досягнення максимальної результативності за змістом і технологічними аспектами такі загальнодержавні кампанії мають бути єдиними для всіх існуючих і потенційних ПТ. Окрім того, розташування туристичної інформаційної інфраструктури в межах ПТ має ретельно плануватись, щоб уникнути конфлікту розвитку туризму з цілями збереження екосистем.

Не менш важливою, аніж сприяння оптимізації туристичного використання природних і соціокультурних ресурсів, є проблема стимулювання проєктів управління якістю туризму на ПТ, яку варто сприймати як головний чинник вибору туристичного продукту. В методичне підґрунтя удосконалення існуючих сьогодні систем забезпечення якості туризму доцільно покласти міжнародні стандарти ISO серії 9000 для запровадження обов'язкової сертифікації суб'єктів туристичної діяльності на ПТ. Так, в оновленому у 2021 р. стандарті ISO 9000:2015 визначені керівні принципи, які доцільно використати для запровадження системного підходу до розвитку туристичної дестинації, обґрунтування стратегічних рішень релевантною інформацією, налагодження процесного підходу до організації туристичного обслуговування, поліпшення якості обслуговування, орієнтованого на туристичні очікування

споживача.

Усе зазначене свідчить про необхідність напрацювання суб'єктивно-інструментальної системи регулювання туризму на ПТ, яка у сукупності із запропонованими функціональними рішеннями забезпечить концептуальне підґрунтя для подальших регуляторних заходів стимулювання і підтримки сталого розвитку туризму на ПТ (рис. 4.7).

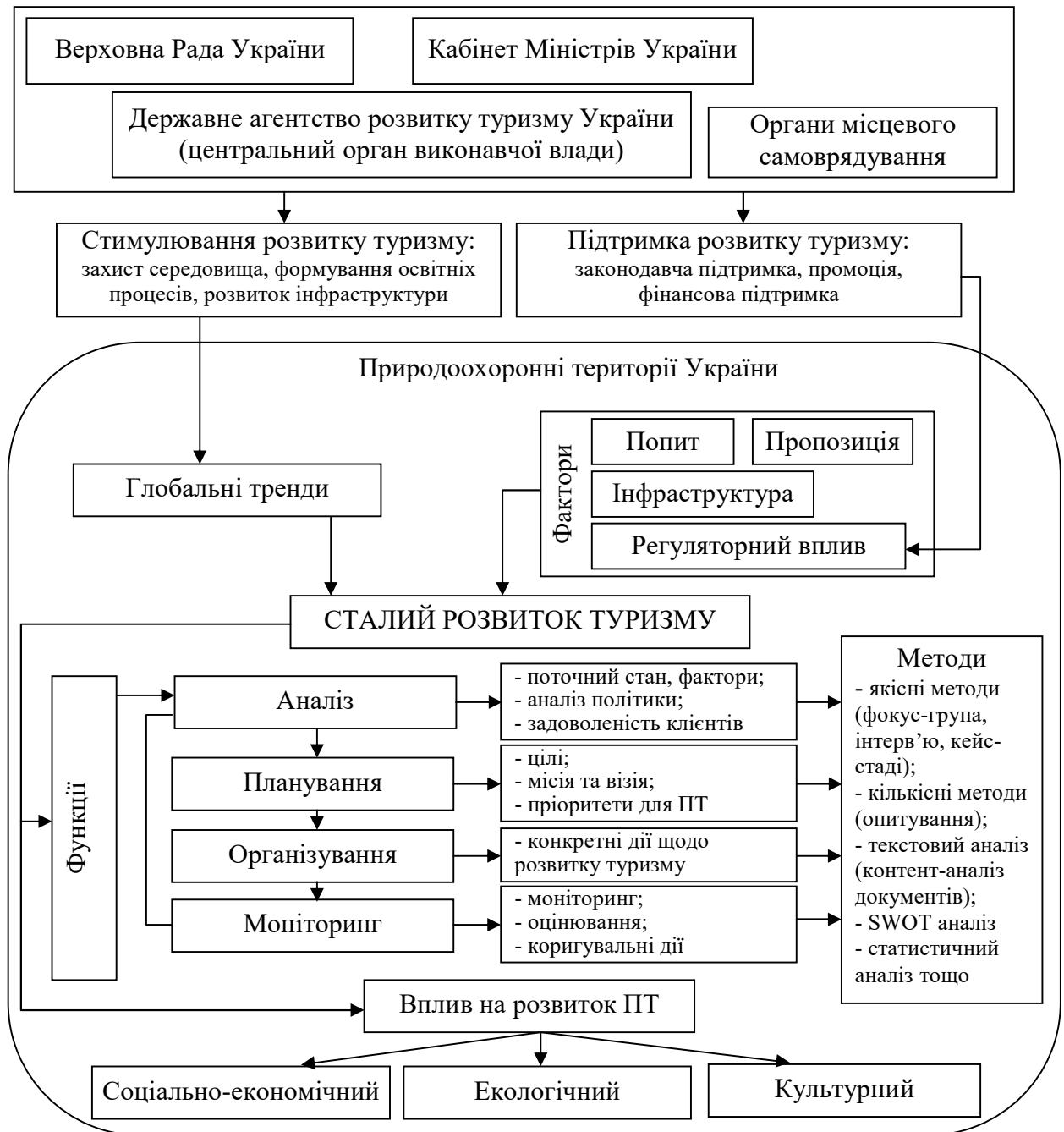

Рис. 4.7. Концептуальна схема стимулювання та підтримки розвитку туризму на ПТ (систематизовано автором)

Найважливішим завданням стимулювання та розвитку туризму на ПТ має стати підтримка сталих практик шляхом інтеграції еколого-захисних ініціатив розпорядників ПТ і суб'єктів туристичної діяльності, впровадження наскрізної сертифікації процесів туристичного обслуговування на ПТ для стимулювання екологічно-відповідального господарювання та залучення місцевих громад до сталих практик туризму.

За умов зростаючого тиску антропогенної діяльності та зважаючи на виявлені прогрес і розриви у досягненні окремих ЦСР туризму, керовані ПТ ми визначаємо як критичний компонент стратегії збереження біорізноманіття екосистем і захисту соціокультурного надбання. Стрімкий розвиток туризму на ПТ до пандемії і повномасштабної війни забезпечував стабільно зростаючий внесок у ВВП і був важливим джерелом фіскальних доходів державного та місцевих бюджетів, сприяючи цілям збереження та розвитку. Оскільки туристичний сектор забезпечував найбільший ринковий внесок у фінансування природоохоронних заходів, втрачені доходи від туризму сьогодні зменшують можливості збереження екосистем. Втрата доходів від туризму також негативно впливає на можливості соціально-економічного розвитку місцевих громад. Безпрецедентні обставини, в яких опинилась вітчизняна туристична галузь, спричинили необхідність системного поєднання коротко- і довгострокових заходів підтримки економічного, еколого-захисного та соціального характеру для забезпечення сталого розвитку туризму на ПТ.

Попередні дослідження дозволили виокремити такі основні проблеми забезпечення сталого розвитку, що загрожують стійкості ПТ і високій результативності туризму, як (1) недостатність інвестицій, (2) зумовлені недофінансуванням прогалини в управлінні стійкими практиками та (3) небажані соціальні наслідки надмірного туризму.

Недофінансування ПТ породжує проблему дефіциту бюджету розвитку та низької ефективності управління туризмом, пов'язаного з цілями, планами, політикою захисту екосистем, персоналом, що може загрожувати досягненню запланованих результатів збереження. Відсутність або навіть недостатність

державних інвестицій у розвиток туризму й об'єкти інфраструктури ставить під загрозу природоохоронну діяльність на ПТ і зменшує цінність екосистеми під інтенсивним антропогенним тиском будівництва доріг, інтенсифікації сільського господарства чи урбанізації. Однак, навіть за умови сьогоденної гострої фінансової кризи та необхідності пошуку значних інвестицій для відбудови практично всіх галузей вітчизняної економіки, ПТ і розвиток туризму на них доцільно сприймати не як «фінансовий поглинач», здатний у кращому випадку створити вигоди для збереження екосистеми, а як вагомий сектор економіки, здатний перетворити обмежені ресурси у значні економічні результати для розвитку туристичної дестинації.

Для підтвердження цієї тези проаналізуємо можливості використання державних інвестицій для забезпечення зростання розвитку туризму на ПТ (рис. 4.8) на прикладі Карпатського туристичного регіону України. Для моделювання використано статистичні показники обсягів фінансування програм регіонального розвитку з Державного бюджету України [56].

Рис. 4.8. Статистична залежність рівня доданої вартості в туризмі за витратами виробництва від рівня державної фінансової підтримки розвитку туризму на ПТ у Карпатському туристичному регіоні (побудовано за даними [49; 56])

Для виявлення подібної залежності щодо покращення екологічної стійкості в подальших обчисленнях розраховували міру впливу як (m_i) рівень вкладу туризму кожної i -ї області у загальний результат Карпатського регіону за обсягами реалізації продукції (табл. 4.16).

$$m_i = \frac{ОРП_i}{ОРП} \quad (4.7)$$

Таблиця 4.16

**Визначення міри вкладу областей у результативність туризму в
Карпатському регіоні України у 2015-2023 рр.**

Область	Рік								
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Львівська	0,557	0,575	0,565	0,579	0,584	0,532	0,544	0,627	0,590
Івано-Франківська	0,168	0,156	0,181	0,177	0,187	0,223	0,228	0,209	0,267
Закарпатська	0,192	0,188	0,176	0,168	0,155	0,168	0,155	0,141	0,121
Чернівецька	0,083	0,080	0,078	0,076	0,073	0,077	0,073	0,023	0,021

Джерело: розраховано за даними [49]

Для розрахунку рівня екологічної стійкості показники досягнення ЦСР для сталого розвитку туризму на ПТ у Карпатському регіоні, пов'язані з використанням водних ресурсів (WR), енергії (En) та рівнем шкідливих викидів у повітря (AP) у Львівській, Івано-Франківській, Закарпатській і Чернівецькій областях (додаток К, табл. К.6), нормалізували для зменшення надмірності внутрішньогрупової дисперсії. Узагальнений показник досягнення екологічної стійкості в кожній області (ES – Environmental Sustainability) за кожного періоду часу t розраховано за процедурою мультиплікативної згортки (табл. 4.17).

$$П_H = \frac{П_\phi - П_{\min}}{П_{\max} - П_{\min}}, \quad (4.8)$$

де $П_H$ – нормалізоване значення показника; $П_\phi$ – фактичне значення показника у певному часовому періоді; $П_{\min}$ та $П_{\max}$ – мінімальне та максимальне значення показника у досліджуваному часовому проміжку.

$$ES_t = 1 - \sqrt[3]{WR_t \cdot EN_t \cdot AP_t} \quad (4.9)$$

Таблиця 4.17

**Розрахунок інтегрального показника досягнення екологічної стійкості в
Карпатському регіоні України**

Область	Рік						
	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Нормалізовані показники використання водних ресурсів (WR)							
Львівська	0,542	0,175	0,149	0,141	0,088	0,087	0,087
Івано-Франківська	0,597	0,267	0,194	0,179	0,150	0,135	0,124
Закарпатська	0,249	0,120	0,102	0,098	0,057	0,008	0
Чернівецька	1	0,414	0,395	0,379	0,279	0,087	0,087
Нормалізовані показники споживання енергії (En)							
Львівська	0,223	0,319	0,329	0,351	0,404	0,444	0,483
Івано-Франківська	0,475	0,604	0,645	0,745	0,830	0,915	1
Закарпатська	0	0,002	0,003	0,005	0,006	0,008	0,010
Чернівецька	0,108	0,197	0,190	0,193	0,234	0,259	0,284
Нормалізовані показники рівня шкідливих викидів (AP)							
Львівська	0,490	0,479	0,398	0,339	0,336	0,340	0,257
Івано-Франківська	0,895	1	0,925	0,632	0,777	0,686	0,665
Закарпатська	0,008	0,012	0,010	0,009	0,006	0,009	0,006
Чернівецька	0,009	0,006	0,005	0,002	0,001	0,000	0,001
Узагальнений показник досягнення екологічної стійкості (ES)							
Львівська	0,610	0,701	0,731	0,744	0,771	0,764	0,779
Івано-Франківська	0,367	0,456	0,513	0,562	0,541	0,561	0,565
Закарпатська	1,000	0,986	0,985	0,984	0,987	0,992	1,000
Чернівецька	0,901	0,921	0,928	0,947	0,960	1,000	0,971
Інтегральний показник досягнення екологічної стійкості (I_{ES})							
Карпатський регіон	0,167	0,183	0,188	0,192	0,194	0,194	0,195

Джерело: розраховано за даними [49]

Інтегральний показник досягнення екологічної стійкості в Карпатському регіоні (I_{ES}) розраховували з урахуванням міри вкладу областей.

$$I_{ES_i} = \frac{\sum_{i=1}^4 m_i \cdot ES_i}{4} \quad (4.10)$$

Отримані дані покладено в основу аналізу результативності використання державних інвестицій для покращення екологічної стійкості туризму на ПТ (рис. 4.9).

Рис. 4.9. Статистична залежність екологічної стійкості ПТ від рівня державної фінансової підтримки розвитку туризму на ПТ у Карпатському туристичному регіоні (побудовано за даними [49; 56])

Водночас варто враховувати, що завдання у сфері розвитку сталого туризму на ПТ можуть також співфінансуватись завдяки реалізації інших пріоритетів, пов'язаних із природною та соціокультурною спадщиною, культурою, спортом і відпочинком, інфраструктурою (включаючи транспорт), інноваціями, креативними індустріями, сектором малого та середнього підприємництва, розвитком сільських територій, ринком праці або підтримкою економічно слабших соціальних груп, що може стати додатковим фактором сприяння сталого розвитку туризму на ПТ.

Таким чином, наведені розрахунки доводять, що державне фінансування програм сталого розвитку туризму на ПТ може пом'якшити негативні впливи на екосистеми. Водночас здійснений аналіз лише частково вказує на можливості підтримки розвитку туризму для збереження середовища, адже потенційні несприятливі впливи можуть охоплювати деградацію видів флори і фауни та середовищ їх існування, надмірне утворення відходів або інтродукцію чужорідних інвазивних видів. Отож, розробляючи плани заходів зі стимулювання та підтримки розвитку туризму на ПТ, регулятору доцільно

співпрацювати з відповідними науковими спільнотами біологів, екологів та інших профільних фахівців.

Розробляючи стратегічні плани заходів стимулювання і фінансової підтримки за конкретно виділеними інвестиційними статтями, рекомендуємо включати до системи методів прогнозування та планування SWOT-аналіз, який дозволить краще виокремити пріоритети інституційного втручання. Здійснений нами фрагментарний SWOT-аналіз сталого розвитку туристичної галузі в Карпатському туристичному регіоні, екосистема якого зазнала найменших в Україні втрат у війні, надає уявлення про загальні тенденції, а екстраполяція отриманої інформації може бути доповнена факторами впливу суміжних галузей на природні та соціокультурні середовища (табл. 4.18).

Таблиця 4.18

SWOT-аналіз сталого розвитку туризму на ПТ у Карпатському регіоні

Сильні сторони (S)	Слабкі сторони (W)
S1. Високий потенціал природозбереження, наявність природних та історико-культурних пам'яток S2. Розвинена транспортна інфраструктура S3. Сприятливі умови для розвитку різних видів туризму S4. Інвестиційна привабливість для транскордонного співробітництва S5. Відносна безпечність за умов повномасштабної війни S6. Можливості для розвитку людських ресурсів у кооперації з місцевими закладами вищої освіти	W1. Соціально-економічні та суспільно-політичні загрози, спричинені повномасштабною війною W2. Недостатність туристичної інфраструктури на більшості ПТ регіону W3. Значна тінізація туристичної діяльності W4. Високий рівень неорганізованого туризму W5. Недостатня відповідність обслуговування міжнародним вимогам щодо якості W6. Недосконалість інформаційного супроводу природоохоронної діяльності W7. Недостатність промоції напрямів
Можливості (O)	Загрози (T)
O1. Розвиток туристичних зон у природному середовищі O2. Залучення інвестицій для організації сталих практик туризму на ПТ O3. Розвиток напрямів міжнародного рівня O4. Розвиток місцевих народних промислів O5. Посилення транскордонного та міжрегіонального співробітництва	T1. Невизначеність тривалості війни T2. Зміни нормативно-правової бази T3. Транскордонна конкуренція T4. Порушення або навіть деградація екосистем при надмірному туризмі T5. Зниження платоспроможності туристів T6. Збільшення інвестиційних ризиків T7. Скорочення інвестиційної діяльності

Джерело: систематизовано автором

Використання чотирьох комбінаційних множин інформації дозволяє з достатньо високою ймовірністю результативності планувати варіанти стимулюючого інституційного впливу. Втім, чинники впливу на можливості чи загрози сталого розвитку можуть бути доволі суперечливими, а їх взаємоузгодження для прийняття рішення потребує додаткової інформації. Зручним інструментом подолання описаної проблеми може стати використання кількісно-експертних методів ймовірнісного факторного оцінювання із залученням профільних спеціалістів. Використовувана в такому дослідженні шкала впевненості відрізняється від традиційної шкали Лайкерта, адже заснована на принципі біполярності оціночних суджень (за шкалою від -1 до +1, що відповідає оцінкам повної неможливості й абсолютної можливості) щодо можливості чи неможливості певної події.

Таким чином, залучення експертів до оцінювання SWOT-матриці дозволяє за рахунок комбінування коефіцієнтів впевненості (*Conf* – confidence) більш точно визначити вплив чинників на предмет аналізу.

$$\left\{ \begin{array}{l} Conf_0 = Conf_1 + Conf_2 \cdot (1 - Conf_1) \\ \quad \text{за умови } Conf_1 > 0, Conf_2 > 0, \\ Conf_0 = -(|Conf_1| + |Conf_2| \cdot (1 - |Conf_1|)) \\ \quad \text{за умови } Conf_1 < 0, Conf_2 < 0 \\ Conf_0 = \frac{Conf_1 + Conf_2}{1 - \min(|Conf_1|, |Conf_2|)} \\ \quad \text{за умови, що } Conf_1 \text{ і } Conf_2 \text{ мають різні знаки} \end{array} \right. \quad (4.11)$$

де $Conf_0$ – підсумковий, $Conf_1$, $Conf_2$ – часткові коефіцієнти впевненості.

Для демонстрації наведемо приклад аналізу можливостей для описаних у SWOT-матриці чинників впливу на сталий розвиток туризму в Карпатському туристичному регіоні. До експертної групи у листопаді 2024 р. з використанням Інтернет-комунікацій було залучено 36 керівників туристичних підприємств, асоційованих із діяльністю Карпатського біосферного заповідника (Закарпатська обл.), Національного природного парку «Зачарований край» (Закарпатська обл.), Національного природного парку «Сколівські Бескиди» (Львівська обл.), Карпатського національного природного парку (Івано-Франківська обл.), Черемоського національного природного парку (Чернівецька

обл.). У формі напівструктурованого інтерв'ю респонденти надавали власні оціночні судження, узагальнення яких наведено у табл. 4.19.

Таблиця 4.19

Формування впевненості у доцільності підтримки визначених за допомогою SWOT-аналізу можливостей сталого розвитку туризму на ПТ

Аналізовані можливості	Розраховані коефіцієнти впевненості щодо впливу		
	сильних сторін і можливостей $Conf_+$	слабких сторін і загроз $Conf_-$	інтегральний коефіцієнт $Conf_0$
О1. Розвиток туристичних зон у природному середовищі	0,9	- 0,72	0,64
О2. Залучення інвестицій для організації стійких практик туризму на ПТ	0,92	- 0,68	0,75
О3. Розвиток напрямів міжнародного рівня	0,8	- 0,94	- 0,7
О4. Розвиток місцевих промислів	0,7	- 0,76	- 0,2
О5. Посилення транскордонного та міжрегіонального співробітництва	0,98	- 0,46	0,96

Джерело: розраховано автором

Інтегральна оцінка факторів впливу дозволяє покращити інформаційне середовище для ухвалення рішення щодо підтримки певних туристичних напрямів на ПТ, орієнтуючись на його ймовірний потенціал, визначений за проміжком, у який потрапляє коефіцієнт впевненості: $Conf \leq -0,8$ – кризовий стан; $-0,8 < Conf \leq -0,6$ – потенціал недостатній; $-0,6 < Conf \leq -0,3$ – потенціал швидше за все недостатній; $-0,3 < Conf < +0,3$ – ситуація невизначеності; $+0,3 \leq Conf < +0,6$ – потенціал слабкий; $+0,6 \leq Conf < +0,8$ – потенціал у цілому достатній; $Conf \geq 0,8$ – потенціал високий.

Отримані результати свідчать про достатній потенціал розвитку туристичних зон у природному середовищі для забезпечення сталого розвитку дестинацій Карпатського регіону, вказують на потенційно високу результативність інвестицій у посилення транскордонного та міжрегіонального співробітництва й організацію сталих практик туризму на ПТ, водночас вказуючи на недостатній потенціал розвитку туристичних напрямів

міжнародного рівня та недостатні умови для суттєвого впливу розвитку місцевих традиційних промислів, організації фестивалів народної творчості й інших етнографічних атракцій для формування сталих практик туризму на ПТ.

Суттєвою перевагою запропонованого методу є простота збирання та оброблення інформації, яка не потребує додаткових вкладень на організацію опрацювання складновимірюваного контенту, що особливо важливо за умов обмеженості фінансових ресурсів на маркетингові дослідження. Для отримання даних для аналізу регулятору достатньо звернутись до суб'єктів туристичної діяльності на ПТ із запитом на нескладну інформаційну підтримку, організація якої не потребуватиме від власників бізнесу жодних додаткових затрат. Натомість джерелом інформації для подальшого опрацювання можуть стати не лише експерти туристичної галузі чи керівники туристичних підприємств, але й пересічні туристи, котрі нададуть відповіді з власними оціночними судженнями на декілька заздалегідь чітко сформульованих питань.

Центральним координатором формування багаторівневої системи стратегічного планування розвитку туризму на ПТ має виступати Державне агентство розвитку туризму України, на якого доцільно покласти відповідальність за розроблення загальнодержавних стратегічних орієнтирів, інтеграцію екологічних стандартів і запровадження механізмів контролю за дотриманням принципів сталості. Міністерству захисту довкілля та природних ресурсів України варто забезпечити науково обґрунтоване визначення критичних меж ресурсозбереження та здійснювати моніторинг екосистем ПТ. Органам місцевого самоврядування слід розробляти регіональні програми розвитку туризму з урахуванням місцевої специфіки, соціально-економічних потреб і потенціалу громади, тоді як обласні державні (військові) адміністрації мають відповідати за координацію регіональних проєктів, їх фінансування та узгодження з національними пріоритетами. Паралельно Міністерству фінансів України доцільно розробити інструменти податкового стимулювання та механізми фінансової підтримки туристичних підприємств, зокрема малих і середніх, а Міністерству освіти і науки України – організувати освітні програми

з підготовки кадрів для сфери сталого туризму. Науковим установам і профільним експертним спільнотам доцільно взяти на себе обов'язок забезпечити державні органи виконавчої влади аналітичними матеріалами, методиками оцінювання та прогнозування, необхідними для ухвалення збалансованих рішень, тоді як бізнес-структури та громадські організації варто залучати до реалізації партнерських ініціатив і спільного управління туристичними дестинаціями.

Таким чином, для стимулювання та підтримання сектору стабільного і результативного функціонування природного туризму на ПТ, спрямованого на сталий розвиток, ми пропонуємо структуру, зосереджену на пріоритетах захисту природних і соціокультурних активів ПТ, які використовуються з туристичною метою, а також розвитку та диверсифікації туристичної галузі для отримання позитивного соціально-економічного ефекту та справедливого розподілу вигод із місцевими громадами.

4.4. Засоби ефективного управління ресурсами туризму на природоохоронних територіях України

У виробничому середовищі техніко-економічні ресурси визначаються як об'єкти, споживання яких є необхідним для виробництва товарів і послуг, розрізняючи, зокрема людські ресурси, капітал, знання та природні ресурси. При цьому, з точки зору ресурсоефективності комерційного туристичного використання ПТ зазвичай розглядаються лише природні ресурси [389; 434; 445]. За останні десятиліття в Україні відбулась динамічна трансформація розвитку туристичної галузі, зумовлена економічним зростанням, розширенням виробництва послуг, підвищенням рівня середніх доходів та урбанізацією. Зміни супроводжувались збільшенням масштабів та інтенсивності використання ресурсів, що призвело до багаторазового зростання попиту на природні ресурси, їх часткового виснаження, а подекуди і деградації природно-ресурсної бази, що особливо проявилось як один із трагічних наслідків

повномасштабної війни. Промислове використання природних ресурсів також завдає значних наслідків для навколишнього середовища, зумовлюючи, зокрема, і зміни екосистем та клімату, що поступово стає тягарем для можливостей розвитку територіальних громад і вимагає розроблення та запровадження системних заходів збереження та ресурсоефективності для забезпечення економічної, соціальної й екологічної стійкості в інтересах суспільства.

Об'єктивною умовою забезпечення результативного функціонування туризму на ПТ є управління якісним розвитком не лише природних і соціокультурних, але й фінансових, матеріально-технічних, трудових, інформаційних та інших ресурсів забезпечення туристичної діяльності. Актуальність стратегічного планування їх розвитку особливо посилюється за умов щораз більшої децентралізації та передачі місцевим громадам управлінських повноважень щодо формування, розвитку і використання ресурсів туризму на ПТ. Профіль туристичного використання ПТ визначається, насамперед, характером поєднання ресурсних компонентів природного, соціокультурного й інфраструктурного середовища. Водночас кожен ресурс туризму на ПТ має певну цінність у туристичному споживанні, володіє певною економічною та позаекономічною цінністю (рис. 4.10), якомога повніша реалізація якої може вважатись об'єктивним чинником досягнення мети сталого управління ресурсами.

Проблеми, пов'язані з управлінням розвитком людських ресурсів у контексті сталого розвитку туризму на ПТ, можна визначити як недостатність кваліфікації та досвіду працівників, нестача сезонної робочої сили, низька мотивація персоналу до вирішення проблем захисту, збереження і розвитку екосистем, а також часта ротація працівників. Зважаючи на ці виклики, прогнозовані тенденції та зміни в економіці, демографії, технології, а також у політичному і законодавчому секторі зовнішнього середовища та відповідні наслідки, розвиток людських ресурсів на засадах ЦСР має стати одним із найважливіших стратегічних завдань сьогодення.

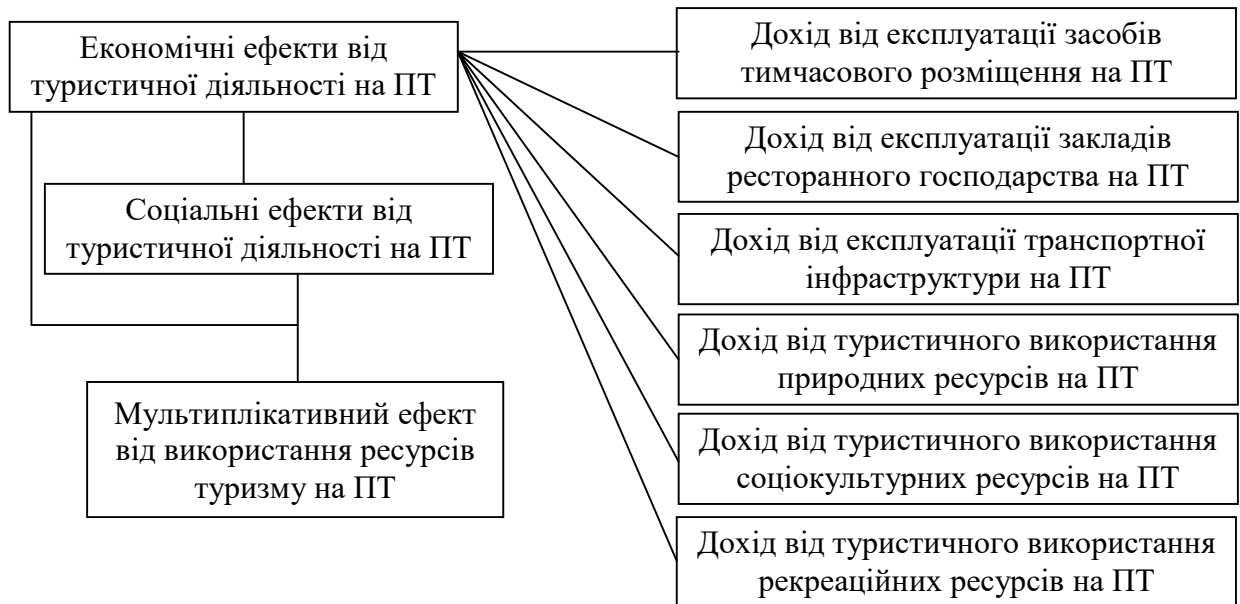

Рис. 4.10. Економічна та позаекономічна цінність туристичного використання ресурсів на ПТ (сформовано автором)

Стійкі людські ресурси в туризмі охоплюють як керівників, так і виконавчий персонал, а факторами сприяння їх залученню до сталого розвитку є:

- 1) знання цілей і завдань ЦСР щодо організації ресурсоощадного туристичного споживання;
- 2) соціально-екологічна чутливість;
- 3) відкритість до нових рішень;
- 4) особиста креативність й інноваційність.

Професійні знання у галузі сталого туризму на ПТ стосуються стану та наслідків соціально-екологічних загроз у межах і поза туристичною організацією та вмінням і навичкам ефективного запобігання руйнуванню екосистем. Соціально-екологічна чутливість визначає уважність і вміння реагувати на проблеми, а відкритість до нових рішень пов'язана з їх прийняттям і впровадженням їх у конкретні сфери організації туристичного споживання. Компетентний інноваційний персонал має зосереджуватись на вдосконаленні або пошуку нових техніко-технологічних та організаційних рішень, сприяючи захисту природного середовища й усуненню соціальних проблем. Набуття персоналом вищезазначених якостей є основою вжиття ефективних дій у сфері сталого розвитку.

Сфера туризму випереджає фінансовий сектор за усвідомленням необхідності охоплення екологічних і соціально-економічних питань розвитку ПТ. Охорона та розвиток екосистем, культурних об'єктів спадщини та місцевої економіки є фундаментальним проактивним напрямом для сталого розвитку туризму, однак недостатність фінансування призводить до недосконалого управління відповідними еколого-туристичними проєктами. Адекватний доступ до фінансового капіталу (включаючи державну підтримку за виважену політику кредитування) дозволяє кращим чином фінансувати поточну діяльність, а також розширювати її, відкриваючи потенційно цінні туристичні напрямки на ПТ.

Розглядаючи стратегічні пріоритети розвитку туристичної інфраструктури як засадничої ресурсної складової сталого розвитку туризму на ПТ слід відзначити її різноманітність. Поза тим, основним принципом формування інфраструктурних систем має бути слідування завданням ЦСР. Так, для забезпечення високої якості життя туристів об'єкти туристичної інфраструктури мають забезпечувати комфортне та безпечне споживання без шкоди для природного середовища, включаючи нешкідливі будівельні й оздоблювальні матеріали для засобів тимчасового розміщення, екологічно дружні принципи організації харчування туристів, створення сприятливого мікроклімату в приміщеннях, ощадливе енергоспоживання, зниження рівня викидів тощо.

Економічна цінність природних ресурсів відображає господарські ефекти їх використання, тоді як позаекономічна визначає екологічну, соціальну чи культурну цінність, яку неможливо напряму виразити у фінансовому еквіваленті. У промислових видах економічної діяльності вартість природних ресурсів визначають за результативною концепцією цінності, оцінюючи реальний або потенційний прибуток від експлуатації. Проблематичність такого підходу до використання ресурсів у туризмі полягає у неможливості чіткого визначення саме ресурсної складової у формуванні прибутку. До того ж, поява нових видів туризму може ініціювати затребуваність нових видів ресурсів, що спричинить зростання їх вкладу у прибутковість діяльності. Таким чином, стратегія ефективного управління ресурсами туризму на ПТ має забезпечувати

компроміси між швидшим економічним розвитком і збереженням природних ресурсів, вичерпання яких може знижувати природоохоронний потенціал ПТ і, відповідно, містить ризики для майбутнього зростання туризму. У той же час зусилля, спрямовані на збереження й ощадливе використання природних ресурсів, сприятимуть активізації економічної діяльності в місцевих громадах, посилюючи попит на робочу силу і забезпечуючи тим самим не лише економічне, але й соціальне зростання.

Особливості управління сировинними, енергетичними, оздоровчими чи культурно-естетичними ресурсами туризму визначаються, насамперед, їх природним генезисом і структурним призначенням у туристичному споживанні. Розглядаючи ці ресурси у територіальному розрізі функціонування ПТ, можна виокремити земельні, лісові, водні, кліматичні, мінеральні та фауністичні ресурси, диференціюючи їх своєю чергою за ознакою вичерпності й відновлюваності. Так, до відновлюваних ресурсів відносять ґрунтові покрови, водні ресурси, сонячну чи вітрову енергію, ендемічну рослинність, до невідновлюваних – мінеральну сировину, викопне паливо тощо. Соціокультурні ресурси туризму як створені людиною об'єкти мають, окрім соціально-економічного, ще й суспільно-виховне значення. Водночас соціально-економічні ресурси, зокрема об'єкти інфраструктури та людські ресурси, покликані забезпечувати матеріально-технічне підґрунтя туризму на ПТ.

Стратегічним завданням формування загальнодержавної системи ефективного використання природних ресурсів туризму на ПТ має стати не лише сприяння сталому економічному зростанню та конкурентоспроможності вітчизняного туризму, але й збереження ресурсів і захист клімату. В Україні земельні, водні, лісові та надрові природні ресурси обліковуються шляхом створення природно-ресурсних кадастрів, які містять відомості щодо їх кількісного та якісного стану, економічну оцінку придатності до певного виду комерційного використання, шляхи охорони та примноження. Водночас раціональне природокористування потребує науково-методичного обґрунтування забезпечення ефективності туристичного використання

природних об'єктів із одночасним вирішенням взаємопов'язаних завдань економічного, техніко-технологічного, екологічного й організаційного спрямування. Насамперед існує необхідність у визначенні довгострокових орієнтирів туристичного використання природних ресурсів із урахуванням принципових особливостей сталого розвитку туризму на ПТ, що дозволить сформулювати науково обґрунтовану потребу у відновленні деградуючих, захисті та збереженні існуючих або створенні нових рекреаційно-туристичних природних ресурсів. Щодо особливо цінних у міжнародному, загальнодержавному чи регіональному масштабах природних ресурсів на ПТ, слід розробити регіональні стратегічні плани оптимізації природокористування для максимізації соціально-економічних ефектів і мінімізації негативного впливу туристичного споживання на середовище, що потребує наукового обґрунтування максимально допустимого навантаження на різні види природних ресурсів туризму.

Вирішення стратегічних завдань ресурсозбереження вітчизняного туризму на ПТ потребує також обґрунтування узгоджених практичних рішень щодо регулювання туристичного природокористування для формування найкращих умов для туристичного відвідування ПТ населенням. Серед таких завдань слід визначити поточне та перспективне планування розвитку суб'єктів туристичної діяльності на ПТ, стимулювання розбудови об'єктів туристичної інфраструктури, законодавче й адміністративно-правове регулювання режимів комерційного використання ПТ, регулювання туристичних потоків тощо. Розроблення таких планів потребує точної оцінки й адекватної інтерпретації потенціалу ресурсів туризму, включаючи конкретні умови та можливості регіонального розвитку рекреаційно-туристичного комплексу ПТ за результатами географічних, медико-біологічних, соціально-, економічних й екологічних розвідок.

Разом з тим, планування туристичного природокористування на ПТ має забезпечувати взаємоузгодженість із науково-методичними рекомендаціями щодо іншого комерційного і некомерційного використання природних

екосистем та об'єктів, зокрема у агропромисловості, видобуванні корисних копалин, генерації відновлювальної енергії тощо. Отож, стратегія сталого розвитку ресурсів туризму на ПТ має інтегруватись у сформовані структури взаємодії різних галузей економіки, які також використовують природні ресурси на ПТ. Розроблення конкретних рекомендацій щодо розвитку і сталого використання ресурсів туризму на ПТ доцільно здійснювати при їх районуванні за результатами детального аналізу структури, збереженості та потенціалу ресурсів. Загальною метою такого планування має стати визначення недоцільних для комерційного використання територій та окреслення рейтингу найдоцільніших видів економічної діяльності на ПТ із формуванням конкретних схем розміщення, організації функціонування і взаємодії туристичних, заповідних, природоохоронних чи буферних зон.

Зростання нерівності в доходах, глобальна втрата біорізноманіття та кліматична криза є сьогодні найактуальнішими глобальними ризиками, подолання яких шляхом формування економічної й екологічної стійкості використання ресурсів туризму може стати запорукою успішного розвитку туризму на ПТ і забезпечення довгострокового добробуту мешканців приймаючих громад. Сталий розвиток туризму на принципах ЦСР безпосередньо залежить від сталого управління природними ресурсами на ПТ. Зокрема, управління природними ресурсами забезпечує ціль 12.2, мінімізація відходів – ціль 12.5, відокремлення економічного зростання від використання природних ресурсів – ціль 8.4 [209]. Взаємопов'язаний характер ЦСР зумовлює переорієнтацію політики управління природними ресурсами у бік безупинного моніторингу та масштабованого управління: локального на рівні місцевих громад і глобального на державному, континентальному чи планетарному рівнях. Сталий розвиток туризму передбачає ощадливе використання ресурсів для задоволення соціально-економічних і культурних потреб суспільства при збереженні екосистем і біорізноманіття, розглядаючи управління природними ресурсами як основу економічного розвитку ПТ під впливами зовнішнього та внутрішнього середовища (рис. 4.11).

Рис. 4.11. Загальна схема формування стратегії управління ресурсами туризму на ПТ (сформовано автором)

Перехід української економіки до низьковуглецевої, ресурсоефективної моделі відповідатиме відразу дев'яти ЦСР, спрямованих на досягнення мети до 2050 р. «добре жити в екологічних межах планети» [209]. Відповідно, стратегічне управління ресурсами туризму на ПТ доцільно будувати на основі сучасної парадигми, що ґрунтується на сталих практиках ресурсозберігання на всіх етапах ланцюга створення вартості туристичного продукту [65; 233].

Позитивний економічний вплив зростання кількості туристичних відвідувань на ПТ має зіставлятись із негативними ефектами, спричиненими викидами, споживанням ресурсів та екологічною деградацією місцевих екосистем, покладаючись у підґрунтя пріоритетів, ефективних рішень і стратегій розвитку галузі [294]. На загальнодержавному рівні ресурсна політика України має орієнтуватись на три взаємодоповнюючі цілі: доступу суб'єктів економічної діяльності до природних ресурсів, підвищення ефективності використання ресурсів і, зрештою, коригування загального масштабу

використання природних ресурсів до більш стійких рівнів за допомогою технічних і соціальних інновацій.

Глобальною метою політики доступу до ресурсів є забезпечення безперервного та своєчасного постачання доступних природних ресурсів, що економічно стимулюється і регулюється законодавчими актами у галузях ліцензування розвідки та видобування природних ресурсів, просторового планування, охорони прав власності, міждержавної взаємодії тощо. Політика ефективного використання ресурсів має полягати в узгодженому відокремленні економічного зростання держави від споживання природних ресурсів, що дозволить суб'єктам економічної діяльності стати більш незалежними від імпорту природних ресурсів і підвищити конкурентоспроможність за рахунок економії витрат і стимулювання інновацій.

Політика сталого використання природних ресурсів має орієнтувати туризм на ПТ на використання природних ресурсів не лише ефективно, але й у справедливий та екологічно безпечний спосіб для забезпечення високих стандартів життя як туристів, так і місцевих громад. Мета такої політики щодо туризму на ПТ має полягати в доповненні заходів з ефективного використання ресурсів додатковими заходами для переходу до стратегій ресурсодостатності туристичного споживання природних ресурсів. Як наслідок, політика сталого розвитку природних ресурсів щодо сталого розвитку туризму на ПТ потребує скоординованої взаємодії державних інституцій, органів місцевого самоврядування, суб'єктів туристичної діяльності та наукової спільноти для інтегрування економічної й екологічної складових у стратегії виваженого природокористування, а також дотримання наперед визначених процедур оцінювання наслідків запровадження цієї стратегії щодо збереженості та розвитку екосистем.

Прикладом такої інтеграції є сировинна ініціатива ЄС [455], що сформована з трьох напрямків, спрямованих на забезпечення постачання, підвищення ефективності використання ресурсів і незалежність від іноземних поставок. У багатьох країнах можна спостерігати дуалізм політики безпеки

ресурсів та ефективності їх використання, що проявляється у заохоченні збільшення видобутку природних ресурсів й одночасно стимулюванні зменшення попиту на ресурси. Зокрема, Японія та Німеччина є світовими лідерами щодо підвищення ефективності використання ресурсів в економіці, державному управлінні та домогосподарствах, уряд Австрії поставив за мету скорочення внутрішнього споживання ресурсів на 20 %, а Італії – на 90 % до 2050 р., Швейцарія прагне скоротити споживання до рівня «впливу» на навколишнє середовище [250].

Ресурсна політика України в цілому націлена на відносно відокремлення використання природних ресурсів від економічного зростання. Водночас варто погодитись із Ю. Муравйовим зі співавт. щодо нагальної необхідності змін у системі державного управління природними ресурсами, адже управлінські повноваження у царині природокористування є надмірно розосередженими між різними органами виконавчої влади, що спричиняє до дублювання функцій управління та «розмивання» відповідальності, знижуючи рівень керованості ресурсами [123]. Це означає, що споживання ресурсів у туризмі може й надалі зростати в абсолютному вираженні, хоча й нижчими темпами, ніж ВВП.

З метою забезпечення ресурсоощадного туризму на ПТ доцільно закріпити чіткі зони відповідальності між органами виконавчої влади: Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України має розробити нормативно-правову базу та систему екологічного моніторингу, Міністерство економіки України – інтегрувати принципи ресурсоефективності у стратегії розвитку туризму, а Державне агентство розвитку туризму України – координувати практичну імплементацію ресурсозберігаючих стандартів у туристичних дестинаціях. Контроль за виконанням відповідних заходів доцільно покласти на Комітет Верховної Ради України з питань екологічної політики та природокористування із залученням наукових установ і громадських організацій до незалежної експертизи результатів. Така система сприятиме усуненню дублювання функцій, підвищенню керованості

природними ресурсами й інтеграції економічних та екологічних пріоритетів у державну політику розвитку туризму.

У процесі підготовки й упровадження оновленої політики управління розвитком ресурсів постає питання відповідності стратегічних цілей та індикаторів. Зауважимо, що OECD ще у 2008 р. розробила методологічні рекомендації з вимірювання макроекономічних матеріальних потоків і продуктивності комерційного споживання ресурсів [364], однак у науковому середовищі досі триває експертна дискусія щодо її дієвості через ускладненість відповідних спостережень і недостатню релевантність інформації для аналізу.

В українських реаліях доступність даних для формування зазначених індикаторів не забезпечується наявними статистичними спостереженнями, отож ДАРТ як регулятору доцільно узгодити норми статистичного спостереження із європейськими, адже недостатність панельних даних (див. табл. 4.4) обмежує можливості розроблення якісної дієвої стратегії, скорочуючи регуляторний вплив і зумовлюючи ризики проблемних зрушень. На сьогодні для здійснення моніторингу відповідності комерційного використання ресурсів принципам ЦСР за методологією OECD і відповідного розроблення стратегічних орієнтирів існує нагальна необхідність формування системи показників, що відображатимуть реалізацію цілей розвитку суб'єктів туристичної діяльності на ПТ через їх взаємодію з іншими суб'єктами економічної діяльності, органами влади та місцевого самоврядування, стейкхолдерами.

На нашу думку, під час вибору індикаторів екологічної ефективності туристичного споживання природних ресурсів доцільно намагатись якомога точніше наблизитись до формули «чотирьох слідів» [367], формуючи статистичну базу даних щодо існуючого споживання та наявних потреб споживання ресурсів суб'єктами туристичної діяльності на ПТ. Аргументацією в такому випадку може слугувати наявність добре зарекомендованих методик вимірювання слідів використання води, землі чи шкідливих викидів у різних типах комерційного землекористування.

Оцінка впливу використання ресурсів туризму на природне та соціокультурне середовище ПТ має також містити визначення сліду від проєктів розвитку інфраструктури й остаточного видалення відходів, статистичні відомості щодо яких зазвичай накопичуються на місцевому рівні. Туризм як одна із форм господарської діяльності може частково чи значною мірою змінювати природні умови функціонування екосистем, провокуючи конфлікти через конкуруючі інтереси землекористування в межах приймаючої громади (рис. 4.12). У регіональному масштабі рішення про організацію туристичної діяльності на ПТ часто ґрунтується не лише з урахуванням потенційних економічних чи соціальних вигод, але й з причини найбільш ощадливого способу землекористування.

Рис. 4.12. Схема соціально-економічного метаболізму використання ресурсів туризму на ПТ із впливом на навколишнє середовище (сформовано автором)

Використання такої просторової схеми постачання та кінцевого споживання ресурсів туризму з урахуванням технологічних особливостей для кожного виду природних ресурсів, сукупні впливи ресурсних потоків на

навколишнє середовище можна ефективно пом'якшити лише за умови зменшення вхідних потоків, зокрема шляхом підвищення ефективності використання енергії, очищення води або перероблення відходів [346]. Саме ці ідеї мають бути покладені у розроблення дуальної стратегії туристичного ресурсоспоживання на ПТ, орієнтованої на контроль за викидами забруднюючих речовин і розроблення інструментів для підвищення ефективності використання ресурсів із метою збереження природних ресурсів.

Облік екологічного сліду туризму на ПТ має ґрунтуватись на аналізі ресурсного виміру їх соціально-економічного розвитку шляхом порівняння попиту на екосистемні послуги з кількістю доступних екосистем. Із боку попиту, до аналізу доцільно включати вимір біологічно продуктивної суші та морських акваторій, тобто екологічні активи ПТ, які необхідні населенню для забезпечення матеріальних потреб (їжа, вода, деревина, поглинання вуглецю від спалювання палива та простір для розміщення інфраструктури), однак конкурують за відновлення екосистеми. З боку пропозиції аналіз біоємності має відстежувати зони екосистем, скориговані на відповідні темпи їх відновлення, доступні в межах ПТ. Таким чином, екологічний слід туризму має визначатись як сума всіх конкуруючих попитів на природні ресурси й екосистемні послуги, які необхідні для підтримки туристичної діяльності та ключових пропозицій для туристів.

Незалежно від того, який обсяг використання ресурсів вважатиметься прийнятним або безпечним на рівні держави, принципово важливо визначити справедливу частку для кожної ПТ. Соціальну справедливість у використанні природних ресурсів туризму доцільно розглядати у двох аспектах: між поколіннями та відносно необхідності критичного відновлення екосистем у межах післявоєнної відбудови економіки. Задоволення соціального пріоритету за першим аспектом визначає здатність екосистем задовольняти потреби у ресурсах не лише сучасного суспільства, але й майбутніх поколінь, що потребує системного визначення потенціалу та ризиків, пов'язаних із поточним й очікуваним використанням ресурсів.

За другим аспектом виникає необхідність урахування різного еколого-соціально-економічного статусу на регіональному рівні. Ґрунтуючись на рекомендаціях ЕЕА, IUCN, OECD та TIES [191; 282; 308; 348; 364; 408; 482] щодо можливостей та інструментів забезпечення ощадливого ресурсоспоживання, варто звернути увагу і на історичний досвід розвитку більшості індустріальних країн, добробут яких досягнуто завдяки високому споживанню ресурсів для розбудови інфраструктури, дотримання стандартів продовольчої безпеки, наявності чистої води, доступу до енергії та в цілому забезпечення гідних умов життя. Зрозуміло, що слідування технологічному прогресу для покращення добробуту громадян України не може повністю орієнтувати ресурсоспоживання на моделі країн ЄС, особливо в умовах нищівних втрат від довготривалої зовнішньої військової агресії. За умов післявоєнної відбудови на певний час краще орієнтуватись на зростання використання ресурсів для якіснішої розбудови інфраструктури. Тим не менше, в довгостроковій перспективі стратегічні цілі мають бути спрямовані на конвергенцію із високорозвиненими суспільствами, в межах якої політика туристичного споживання ресурсів в Україні має бути інтегрована в розумну модель глобального розвитку.

З огляду на зростаючу кількість техногенних впливів туризму на середовище виникає питання, до якої міри туристичне споживання ресурсів у межах ПТ може сприйматись суспільством як цілком безпечне, чи зростати без ризику деградації екосистеми в обласному, загальнодержавному чи глобальному вимірах. Слідування принципам системності передбачає, що вирішення завдання оцінювання конкретних проблем, пов'язаних із туристичним споживанням ресурсів, потребує формування всеосяжної перспективи сталого використання ресурсів у метаболічній системі загального економічного простору, що потребує подальшого розвитку зі збереженням і покращенням функціональності.

Із міркувань слідування принципам ЦСР в управлінні потоками ресурсів туризму на ПТ слід досягти технічної рівності у показниках витрат і

споживання. Важливо розрізняти потоки біотичних й абіотичних ресурсів для інституційного обмеження та одночасно – контролю ефективності природокористування. Використані природні ресурси ПТ забезпечують соціально-економічні переваги розвитку туристичної дестинації, тоді як видобуток невикористаних ресурсів не приносить жодного економічного ефекту. Однак, обидва цих потоки сукупно визначають тиск на зміни екосистеми. У цьому сенсі інструменти регулювання мають забезпечити зменшення розриву між використаним і невикористаним видобутком природних ресурсів, вплив на навколишнє середовище яких є ідентичним.

Загалом стратегічні цілі, пов'язані з потоками ресурсів туризму на ПТ, мають ґрунтуватися на перспективі формування метаболічної екосистеми, здатної довготривало функціонувати в глобальній біосфері (табл. 4.20).

Таблиця 4.20

Можливі ініціативи зі створення вартості в межах метаболічної екосистеми туризму на ПТ

Напрямок управління	Управлінські ініціативи
Рациональне управління ресурсами	- управління водними ресурсами з акцентом на скорочення споживання; - впровадження політики зменшення відходів.
Рішення з енергоефективності	- інвестування у скорочення споживання викопної енергії; - встановлення автономних станцій для виробництва енергії з альтернативних джерел; - запровадження адаптивного освітлення та зниження споживання електроенергії на ПТ; - збільшення споживання електроенергії з альтернативних джерел; - значне скорочення викидів CO₂.
Ініціативи повторного використання та переробки	- встановлення систем рециклації для води; - запровадження практики повторного використання та перероблення води та відходів; - участь у програмах перероблення пластику; - просування використання екологічно чистих продуктів; - використання цифрових технологій для екологічного дизайну; - повторне використання харчових відходів у сільсько-господарському виробництві.

Джерело: систематизовано автором

Метаболічна екосистема відображає взаємозв'язок матеріальних потоків природних ресурсів у туристичному землекористуванні: готельний фонд та

інфраструктура не можуть нескінченно зростати на ПТ, не ставлячи під загрозу системи життєзабезпечення, а сільськогосподарські поля та лісові насадження не можуть нескінченно розширюватися без заміни багатих біорізноманіттям біомів, і їх розширення також має відбуватися в межах безпечного простору.

Отож, основним стратегічним завданням є регенеративне ресурсоспоживання, що відрізняється від концепції відновлюваності конструктивною мінімізацією входів і виходів з та до екосистеми. Плануючи шляхи управління ресурсами туризму на ПТ у межах загальноукраїнської політики євроінтеграції ми пропонуємо розглянути можливості імплементації напрацювань UN Tourism у галузі циркуляризації використання природних ресурсів [278; 294; 325]. Такий підхід повністю узгоджується з принципами циркулярної економіки та концепцією сталого розвитку. Відповідно до регенеративної мети поняття створення цінності в економіці передбачає, що ведення бізнесу має сприяти досягненню позитивних результатів у ширшій перспективі: для екосистем (шляхом відновлення природних ресурсів та уникнення всіх форм відходів), для соціуму (задоволені працівники, здорові місцеві громади, рівність тощо), а також для суб'єктів економічної діяльності через кращу конкурентоспроможність і прибутковість, справедливий розподіл доходів і сприяння загальному соціальному добробуту [80; 106].

Концепція регенеративності для сталого розвитку туризму, таким чином, формує системне бачення рециклізації ресурсних потоків як ідеальний образ екології на ПТ. Передумови формування та розвитку сталого соціально-орієнтованого метаболізму екосистем охоплюють такі наративи:

- 1) матеріальне постачання ресурсів для розвитку інфраструктури за рахунок технологій рециклізації;
- 2) постачання енергії з відновлюваних джерел (сонячна, вітрова, геотермальна та ін.);
- 3) вхідні (видобуток/збір) і вихідні (викиди/відходи) потоки ресурсного забезпечення туризму залишаються нижче критичних меж безпечного впливу на екосистему;

4) техносфера не витісняє природні системи.

Зауважимо, що будучи перевантаженими або недостатньо використаними, туристичні ресурси не можуть ефективно підтримувати сталий соціально-економічний розвиток туристичної дестинації та запобігати руйнуванню екосистем. Адекватне оцінювання стану їх пропускної здатності та критичних навантажень (рис. 4.13) забезпечить максимальне досягнення стратегічних цілей сталого ресурсоощадливого розвитку туризму на ПТ.

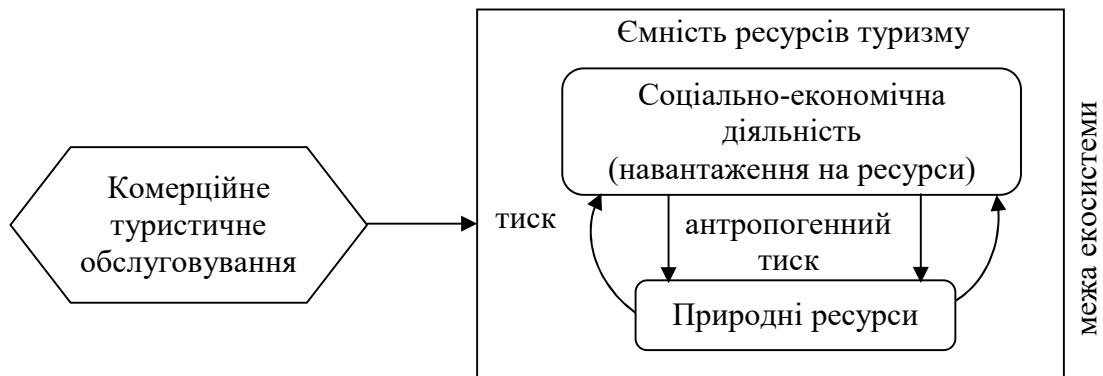

Рис. 4.13. Схема формування пропускної здатності ресурсів туризму
(сформовано автором)

Отож, основною проблемою управління ресурсами туризму на ПТ України на сьогодні залишається недосконалість статистичного спостереження, що унеможливорює адекватне оцінювання міри та результативності використання ресурсів. На нашу думку, системний індикативний аналіз фінансових, матеріально-технічних, людських, інформаційних, природних і соціокультурних ресурсів туризму (табл. 4.21) дозволить чітко визначити проблемні місця та ключові параметри ефективності туристичного споживання ресурсів. Запропоновану в результаті дослідження систему метрик для ресурсів туризму на ПТ доцільно використати для формування відповідних змін у статистичному спостереженні, які створять релевантне підґрунтя для якісного аналізу, що дозволить чітко окреслити довгострокові макроекономічні перспективи ефективного ресурсовикористання в туристичній галузі та визначити стратегічні пріоритети розвитку ресурсів туризму в межах ПТ.

Основні метрики використання ресурсів туризму на ПТ

Критерії оцінювання	Індикатори*
1. Управління фінансовими ресурсами	1.1. Рівень використання чинних державних програм підтримки розвитку туризму / захисту природних і соціокультурних екосистем. 1.2. Рівень використання програм пільгового кредитування. 1.3. Рівень самоінвестування суб'єктами туристичної діяльності. 1.4. Рівень використання грантової та спонсорської підтримки.
2. Управління матеріально-технічними ресурсами	2.1. Рівень забезпечення туристичних потреб у послугах тимчасового розміщення. 2.2. Рівень забезпечення туристичних потреб у послугах організації харчування. 2.3. Рівень забезпечення туристичних потреб у транспортних послугах. 2.4. Рівень забезпечення туристичних потреб у соціальних послугах (медичних, освітніх, страхування тощо).
3. Управління людськими ресурсами	3.1. Рівень забезпеченості туризму в обслуговуючому персоналі. 3.2. Частка персоналу з профільною освітою. 3.3. Частка управлінського персоналу достатніми компетенціями у сфері сталого природокористування.
4. Управління інформаційними ресурсами	4.1. Рівень кадастрової реєстрації суб'єктів туристичної діяльності на ПТ. 4.2. Рівень діджиталізації управлінських процесів у туризмі. 4.3. Рівень забезпеченості інформаційними матеріалами для туристів щодо мети та способів ощадливого природокористування. 4.4. Рівень забезпеченості туризму рекламними матеріалами.
5. Управління природними ресурсами	5.1. Рівень досягнення суб'єктами туристичної діяльності на ПТ запланованого зниження споживання води. 5.2. Рівень досягнення оброблення щонайменше до вторинного рівня стічних вод із місця призначення. 5.3. Відсоток досягнення запланованого обмеження щодо об'єктів туристичної діяльності й інфраструктури у вразливих зонах ПТ. 5.4. Рівень досягнення запланованого обмеження щодо використання власного автотранспорту на ПТ. 5.5. Рівень досягнення запланованих заходів щодо пом'якшення наслідків зміни клімату (компенсація CO ₂ , системи заощадження енергії, інші адаптаційні дії). 5.6. Рівень досягнення запланованих заходів щодо рециклічного поводження з відходами.
6. Управління розвитком культурної спадщини, місцевої ідентичності	6.1. Відсоток мешканців, задоволених впливом туризму на ідентифікацію дестинації. 6.2. Відсоток подій у туристичній дестинації, зосереджених на місцевій культурі та спадщині.

Примітка: * – індикатори пропонується обчислювати у відсотковому відношенні до виявлених потреб або (в разі існування) нормативів

Джерело: сформовано автором

Висновки до розділу 4

Дослідження стратегічних пріоритетів сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях України дозволило сформулювати такі висновки:

1. Розширення мережі ПТ в Україні визнається стратегічним завданням природокористування, однак реалізується без достатньої наукової обґрунтованості та системного підходу. Незважаючи на законодавчі ініціативи та виконання окремих показників, частка охоронюваних земель залишається значно нижчою за міжнародні орієнтири. Практика створення нових ПТ орієнтується переважно на адміністративну доцільність, а не на реальні пріоритети збереження біорізноманіття, що призводить до кількісної надмірності формування ПТ без урахування репрезентативності екосистем.

2. Для забезпечення сталого розвитку ПТ рекомендоване превентивне стратегічне планування з використанням науково обґрунтованих критеріїв та сценарного аналізу. Доведено, що ефективне управління ПТ має інтегрувати екологічні та соціально-економічні цілі, враховуючи потреби громад і бізнесу. Запропоновано модель комплексного планування, що передбачає оцінювання екосистемного потенціалу, просторове зонування та сценарне прогнозування розвитку. Особливу увагу приділено визначенню контрольних показників і залученню місцевих стейкхолдерів до управління.

3. Рекомендовано впровадження алгоритмів оптимізації та використання інструментів багатокритеріального аналізу для прийняття управлінських рішень щодо гармонізації національної політики з нормами ЄС у сфері біорізноманіття й екологічної безпеки, що дозволить підвищити результативність природокористування та забезпечити стале функціонування туризму на ПТ. Запропоновано інноваційне вирішення завдання планування збереження екосистеми за результатами аналізу наслідків різних сценаріїв визначення пріоритетів захисту для кожного типу біорізноманіття.

4. Обґрунтовано стратегічні напрями досягнення екологічної стійкості туризму на ПТ України з урахуванням наявних прогалин у сфері моніторингу

впливу туристичної діяльності на середовище, що дозволить досягти екологічну стійкість і знизити загрозу деградації екосистем. Запропоновано запровадження інтегрованої методології оцінювання як екологічних, так і соціально-економічних наслідків розвитку туризму на ПТ.

5. Виявлено потребу у комплексному поєднанні екологічних, економічних і соціальних підходів до стимулювання та підтримки туристичної діяльності, формуванні багаторівневої системи управління з чітко визначеними зонами відповідальності. Вказано на доцільність удосконалення законодавства про туризм шляхом узгодження його з державною екологічною політикою та стратегією просторового розвитку. Рекомендовано органам державного управління та місцевого самоврядування забезпечити інтегрування екологічних вимог у галузеве та просторове планування.

6. Сталий розвиток туризму на ПТ залежить від відновлення екосистем, впровадження механізмів ресурсозбереження й інтеграції міжнародних стандартів якості обслуговування. Адаптовано методологію OECD для осучаснення статистичної бази даних щодо реального споживання та наявних потреб споживання ресурсів суб'єктами туристичної діяльності на ПТ. Доведено, що державне фінансування й інвестиційні програми можуть виступати ключовим чинником не лише зростання економічної результативності туризму, а й посилення екологічної стійкості територій. Запропоновано розмежування заходів стимулювання та підтримки: перші мають формувати умови для розвитку туристичної інфраструктури, освітніх програм і захисту природного середовища, другі – сприяти фінансовій і правовій підтримці суб'єктів туристичної діяльності.

7. За умов післявоєнного відновлення стратегічне значення матиме інституціоналізація багаторівневої системи управління, що поєднує державний, регіональний і місцевий рівні, для формування конкурентоспроможного сталого туристичного продукту та справедливого розподілу вигод із громадами, інтеграції в туристичні стратегії еколого-захисних і соціокультурних ініціатив. Рекомендовано налагодження широкої комунікації між центральними органами

виконавчої влади, місцевим самоврядуванням, бізнесом і громадськими організаціями, запровадження державної системи сертифікації туристичних послуг на ПТ за стандартами ISO. Координаційну роль рекомендовано закріпити за Державним агентством розвитку туризму України, профільним міністерствам – делегувати функції контролювання екологічної стійкості, фінансового стимулювання та кадрової підготовки.

8. Дослідження управління ресурсами туризму на ПТ виявило надмірну експлуатацію природних ресурсів, посилену наслідками війни, що створює ризики деградації екосистем і втрати туристичного потенціалу. Доведено, що стратегічне управління має ґрунтуватися на принципах ЦСР, зокрема ощадливого використання ресурсів, екологічної рівноваги та соціальної відповідальності. Розвиток людських ресурсів у туризмі є ключовим фактором, оскільки низька кваліфікація, сезонність і висока плинність кадрів знижують спроможність галузі впроваджувати інноваційні та ресурсозберігаючі рішення. Фінансування та інвестиції, у тому числі державні, мають стати базою для модернізації туристичної інфраструктури з орієнтацією на екологічні стандарти.

9. Доведено, що баланс між економічним зростанням і збереженням екосистем має стати пріоритетом державної політики розвитку туризму на ПТ. Запропоновано оптимізацію інституційного розподілу відповідальності між міністерствами, агентствами та парламентським контролем із залученням наукової спільноти та громадських організацій. Надано рекомендації щодо розроблення стратегії, яка сприятиме збереженню біорізноманіття, підвищенню конкурентоспроможності туризму та соціально-економічному розвитку місцевих громад.

Основні положення, що містяться у розділі 4, опубліковані в працях автора [80; 86; 95; 99; 101; 106; 108; 115; 376].

РОЗДІЛ 5

НАПРЯМИ Й ІНСТРУМЕНТИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ НА ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЯХ УКРАЇНИ

5.1. Шляхи післявоєнного відновлення туризму на природоохоронних територіях України

Загостренню кризових явищ у розвитку сталого туризму на ПТ України з початку повномасштабної війни сприяла низка обставин об'єктивного та суб'єктивного характеру, зокрема економічний занепад туристичного бізнесу через зміни на продовольчих, фінансових та енергетичних ринках, скорочення в'їзних потоків іноземних туристів і низьку туристичну спроможність громадян України через моральні та психологічні потрясіння. Війна, ракетні удари та бойові дії стали важким випробуванням для всієї туристичної галузі України, а на ПТ більшості східних, південних і центральних областей означені проблеми були підсилені неможливістю забезпечити сталий екологічний захист. За умов воєнного стану комерційний туризм на ПТ майже повністю занепав, а основними перешкодами для його повноцінного функціонування стали безпекові ризики туристичного відвідування, значні ушкодження туристичної інфраструктури та знищення екосистем вздовж лінії фронту.

Дорожня карта післявоєнного відновлення туризму на ПТ має охоплювати системні рішення, спрямовані насамперед на збереження екосистем і природної різноманітності України. Ситуація, що склалась у лісостепових і морських екосистемах та об'єктах природно-заповідного фонду в зоні активних бойових дій і прифронтових територій, є особливо екологонебезпечною з огляду на наявність атомних електростанцій, морських портів, об'єктів хімічної, нафтопереробної та металургійної промисловості, численні випадки пошкодження очисних споруд і водогонів, хімічне забруднення ґрунтів і вод ПТ від обстрілів, пожеж, забруднення нафтопродуктами, що призвело до виснаження чи навіть нищення рідкісних

видів тваринного та рослинного світу. Зокрема, у 2023 р. в Україні було зафіксовано 743, а у 2024 р. – 450 випадків потенційної шкоди довкіллю, у т. ч. 113 випадків руйнування чи ушкодження екосистем суші та 61 випадок руйнування чи ушкодження морської екосистеми (рис. 5.1). Отож, розроблення планів дій із післявоєнного відновлення українських екосистем має ґрунтуватись на ретельному комплексному аналізі кожної ураженої ПТ, визначенні концентрації забруднюючих речовин і можливостей та доцільності їх очищення чи консервації шляхом відмови від антропогенного впливу і комерційної (у т. ч. туристичної) експлуатації.

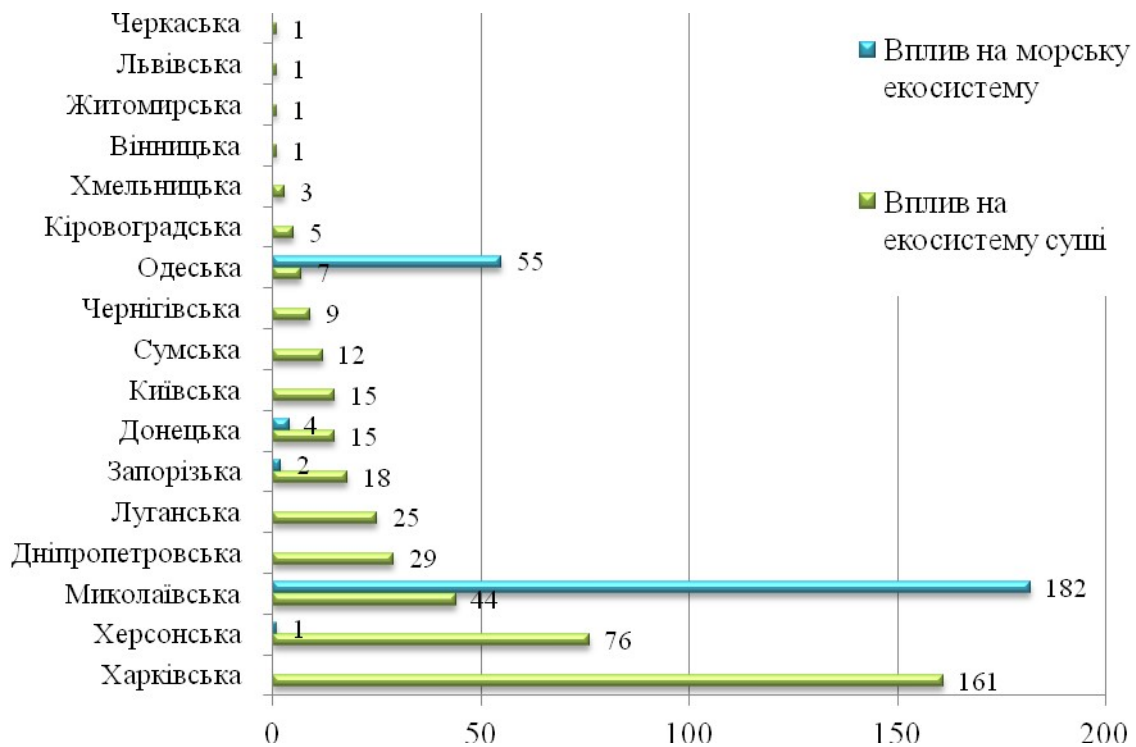

Рис. 5.1. Кількість випадків ушкоджуючого впливу війни на екосистему ПТ різних областей України у 2024 р. (сформовано автором за даними [216])

Процес відновлення туризму на ПТ має орієнтуватись на принципи сталого розвитку із забезпеченням потреб туристів у безпечності, доступності та комфортності туристичного споживання. Зокрема, транспортні туристичні шляхи доцільно розвивати на засадах мультимодальності, формуючи умови для екологічно ощадливого багатофункціонального використання відновленої

інфраструктури. Під час побудови нових і відбудови ушкоджених об'єктів туристичного розміщення варто максимально диверсифіковувати джерела енергогенерації, орієнтуватись на збільшення частки відновлюваних джерел в енергобалансі, що дозволить забезпечити енергонезалежність туризму на ПТ і краще досягати кліматичних цілей. Важливо, аби паралельно з планами відбудови туристичних об'єктів розроблялись програми комплексного відновлення екосистем ПТ, які постраждали через воєнні дії. У проєктах відбудови слід передбачати фінансування діджиталізованого моніторингу якості атмосферного повітря, систем водопостачання та водовідведення.

Системною перешкодою для якісного відновлення туризму на ПТ також є інфраструктурна недосконалість туристичного обслуговування, зокрема, обмеженість туристичної інформації, морально застаріла система категоризації готелів й інших закладів розміщення туристів, відсутність автоматизованої системи обліку туристичної статистики, за допомогою якої можна було б оцінити стан галузі, обсяги її доходів і витрат для формування національної туристичної політики. Вирішення завдання осучаснення інфраструктурного забезпечення сталого розвитку туризму на ПТ ускладнюється воєнними збитками, оціненими KSE у розмірі понад 4 млрд дол. США [5] (табл. 5.1).

Таблиця 5.1

Кількість випадків ушкоджених внаслідок війни об'єктів туристичної та дотичної інфраструктури в Україні у 2024 р.

Інфраструктурні об'єкти	Первісна кількість (од.)	Зруйновано (од.)	Ушкоджено (од.)	Збитки (млрд дол. США)
Релігійні	д.в.	64	335	0,1
Спортивні	16199	59	284	0,6
Культурні	34340	541	3380	3,0
Туристичні	д.в.	50	114	0,1
Разом	д.в.	714	4113	4,0

Примітки: д.в. – статистичні дані відсутні

Джерело: сформовано автором за даними [5]

Загалом же інфраструктурні втрати туристичної галузі від війни є більш значними, адже опосередковано їх підсилюють втрати дотичної інфраструктури, зокрема транспортної, медичної, розважальної, зв'язку та комунікацій, харчування. На сьогодні інформація про кількість знищених й ушкоджених об'єктів як готельного комплексу, так і дотичного до туризму використання, залишається не систематизованою, а накопичені дані потребують ретельної перевірки та верифікації з різних джерел, включаючи місцеві адміністрації, Державну службу статистики України та волонтерські організації. Таким чином, вирішення проблеми потребує системного підходу, який би дозволив міжсекторальне координування моделей відновлення у різних галузях із врахуванням потреб і пріоритетів сталого відновлення туризму на ПТ.

На шляху до відновлення індустрії туризму в Україні варто також враховувати досвід інших країн (Хорватії, Ізраїлю, Єгипту, Боснії та Герцеговини, Грузії та ін.), які також перебували у кризовому та постконфліктному стані, були зруйновані під час воєн, а зараз успішно розвиваються у сфері туризму. Загалом туристична галузь є надзвичайно уразливою щодо криз і катастроф, про це свідчать, зокрема, різкі зниження туристичних потоків у США після терористичних атак 11 вересня 2001 р., тимчасовий занепад регіонального туризму після нищівного цунамі в Азії 2004 р., зниження туристичної активності після ядерної катастрофи на Фукусімі 2011 р. і внаслідок пандемії COVID-19 [416].

З огляду на це вважаємо, що підходи до післявоєнного відновлення туризму на ПТ мають концептуально орієнтуватись на досягненнях менеджменту в галузі управління кризами, однак враховувати необхідність забезпечення перспектив сталого розвитку екосистем за умов ймовірно складної та хаотичної природи їх уражень, що може зумовлювати нелінійні, недетерміновані та динамічні набори взаємозв'язків між туристичними дестинаціями і природним середовищем. На нашу думку, підхід до післявоєнного відновлення туризму на ПТ має сприйматись як альтернатива до традиційного управління туристичними дестинаціями. Отож, плануючи

післявоєнну відбудову галузі в Україні, важливо звернути увагу на результати наукових досліджень, зосереджених на змінах туристичного сприйняття подорожей та іміджевих перевагах туристичних destinations, стратегіях посткризового відновлення і посткризових комунікацій, запобігання тероризму тощо. Вплив тероризму, політичної нестабільності та збройних конфліктів залишається ключовим викликом для якісного післявоєнного відновлення туризму на ПТ, оскільки стійкість туристичних напрямків змінюється в результаті просторових і функціональних зв'язків із фізичним, соціально-економічним, політичним і технологічним середовищем.

Зміцнення стійкості вітчизняного туризму на ПТ у поствоєнних destinations потребує системного застосування інструментів антикризового менеджменту і врахування ключових факторів, що впливають на їхню здатність бути стійкими, адаптуватися та відновлюватися. Розглядаючи сучасний стан розвитку туризму на ПТ в Україні необхідно насамперед визначити його як складну систему, на яку впливають внутрішні та зовнішні фактори. Особливу роль у формуванні індустрії туризму за таких умов відіграє економічна, політична та соціальна стабільність країни. Проблема політичної стабільності є актуальною, оскільки безпосередньо впливає на стан галузей економіки країни, головним чином туризму. Сьогоднішня нестабільна політична ситуація та бойові дії в Україні спричинили занепад ринку туристичних послуг і відтік відповідних інвестицій. Рамкова модель антикризового управління відновленням туризму на ПТ має чітко ідентифікувати існуючу кризу як неусталену систему, зміни якої (як позитивні, так і негативні) не обмежуються її безпосередніми часовими чи географічними характеристиками, які, попри це, не можна однозначно передбачити чи запланувати в межах стратегічного управління. У результаті, кожна наступна стадія розвитку цієї системи відрізнятиметься від попередньої, а повернення до довоєнного стану не завжди має ідентифікуватись як бажаний кінцевий результат.

Війна в Україні, безсумнівно, змусить перебудовуватися всю туристичну галузь, а після закінчення воєнних дій на ПТ з'являться нові популярні

туристичні об'єкти та дестинації. Водночас формування та повноцінне використання можливостей післявоєнного відновлення туризму на ПТ залежить від низки умов, основними з яких є:

- формування нового іміджу України як держави європейської спільноти. Станом на кінець 2024 р. ПТ охоплюють близько 26,1 % території ЄС, у т. ч. 18,6 % земель визначено як об'єкти Natura 2000, а 7,5 % – як додаткові національні об'єкти. Стратегія ЄС щодо біорізноманіття на період до 2030 р. визначає мету захисту щонайменше 30 % земель, забезпечуючи ефективне управління всіма ПТ;

- розроблення інформаційно-комунікаційної стратегії, орієнтованої на висвітлення післявоєнного туристичного потенціалу країни на міжнародному ринку туристичних послуг із використанням перспективних можливостей глобального інформаційного простору, який у цей час переповнений новинами про Україну. Промоційні проекти для кожної поствоєнної туристичної дестинації на ПТ характеризуватимуться специфічними рисами та вимогами, однак у цілому важливо забезпечити достовірність інформаційної бази, адресність комунікаційних каналів, конкретність і наочність інформації у рекламних меседжах, спрямованих на формування туристичного інтересу;

- забезпечення умов і розроблення механізмів залучення інвестицій у туристичну галузь країни. Складний фінансовий механізм екотуристичного розвитку ПТ доцільно розробляти з урахуванням міжнародного досвіду, в цих межах важливо спрямовувати фінансові потоки не лише і не стільки на розвиток суто туристичних об'єктів, як на розвиток дотичної інфраструктури, що дозволить забезпечити екологічні пріоритети відновлення постраждалих від воєнних дій і формування нових дестинацій на ПТ. Фінансовий ландшафт для розвитку зелених проєктів і впровадження інноваційних фінансових інструментів, адаптованих до ЦСР, доцільно посилити створенням Фонду підтримки післявоєнного розвитку індустрії туризму в Україні, що надасть пріоритетність сталому розвитку, забезпечуючи справедливую економічну віддачу для всіх зацікавлених сторін. Такий підхід не лише забезпечить

фінансову інклюзивність, але й сприятиме формуванню серед місцевого населення почуття приналежності до проєктів активного збереження унікальної екосистеми туристичної дестинації. Розділяючи прибуток від туризму з громадою та реінвестуючи його у природоохоронну діяльність, розпорядники ПТ досягнуть подвійної вигоди збереження екологічного стану й економічного піднесення. Водночас і фінансові ризики проєктів післявоєнного відновлення туризму на ПТ слід розподіляти між урядовими та приватними інвесторами, що сприятиме оптимізації розподілу коштів, підвищенню прозорості фінансування, залученню світових інвесторів у довгострокові інклюзивні та масштабовані проєкти, а також посилить довіру зацікавлених сторін до венчурного фінансування екологічного туризму;

- акцентування на важливості післявоєнного відновлення та збереження соціокультурної автентичності й історико-культурної спадщини в межах стратегії розвитку сталого туризму на ПТ. Відповідні проєкти мають передбачати сприяння культурному розумінню та розширенню можливостей місцевих громад, які суттєво впливають на автентичність екотуристичного досвіду. Збереження соціокультурної автентичності має розглядатись як невід'ємний елемент відновлення і розвитку культурного розмаїття різних областей України;

- розроблення та впровадження цифрових технологій у сферу туристичного обслуговування на ПТ [115]. «Розумні» технології у сталому розвитку, використання інтегруючих цифрових інструментів та аналізу даних допоможе туристичним дестинаціям покращити враження відвідувачів, ефективніше управляти природними ресурсами та сприяти екологічно свідомій поведінці туристів. Використання сучасних технологій дозволить ефективніше впроваджувати проєкти оптимізації споживання енергії в готелях, ефективніше управляти відходами, надаючи водночас туристам більш персоналізованих, екологічно чистих варіантів подорожей. Більше того, впровадження інтелектуальних технологій, включаючи штучний інтелект, Інтернет речей (IoT) та аналітику великих даних (Big Data analytics) може стати інструментом

докорінної трансформації туристичної галузі, сприяючи ефективнішому управлінню туристичними потоками на ПТ і забезпечуючи моніторинг екологічних показників для контролю існування природних середовищ і мінімізації екологічних порушень.

Підхід до управління «розумним» екотуризмом на ПТ шляхом інтеграції новітніх технологій у систему управління відновленням туристичної галузі потребує розроблення відповідної інфраструктури даних. Водночас упровадження методів сталого розумного екотуризму на ПТ також потребує організації дієвої співпраці між зацікавленими сторонами, зокрема державними і місцевими органами управління, природоохоронними та науковими установами, громадськими організаціями, туристичними підприємствами, місцевим населенням туристичних дестинацій і туристами. Прийняття рішень на основі аналізу даних дозволяє оптимізувати продуктивність туристичної діяльності на ПТ, прогнозувати попит і створювати прогностичні моделі ощадливого використання ресурсів, зменшуючи екологічний слід із одночасним зростанням операційної ефективності персоналізованих туристичних послуг.

Таким чином, післявоєнне відновлення туристичної індустрії на ПТ потребує значного зсуву у парадигмі туристичного розвитку, зумовленого як зміною споживчих уподобань, так і наявними екологічними проблемами та технологічним прогресом. Сучасний підхід до подорожей на ПТ має ґрунтуватись на міжсекторальних зусиллях зі збереження природних ресурсів та екосистем й охоплювати інтелектуальні технології для покращення досвіду відвідувачів [497], водночас зменшуючи шкоду для навколишнього середовища.

Основою формування національної туристичної політики на засадах сталого розвитку у післявоєнний період має стати деталізація важелів регіонального розвитку та державно-приватного партнерства. Застосування вказаних інструментів у галузі туризму на ПТ забезпечить економічне відновлення не лише конкретних регіонів, а й економіки загалом. Підґрунтям такого партнерства має стати активна взаємодія між органами державної влади,

місцевого самоврядування, громадськими організаціями, представниками бізнесу тощо. Ключового значення набуває консолідація зусиль державних інституцій, комерційного сектору, неприбуткових організацій та громадянського суспільства в процесі імплементації ініціатив і стратегічних програм розвитку соціального туризму. Механізм соціального партнерства у даній сфері створює передумови для трансформації соціального туризму в один із фундаментальних факторів сталого соціально-економічного поступу держави в довгостроковій перспективі [89, с. 57]

Координацію діяльності стейкхолдерів для мобілізації еколого-захисних програм на ПТ, системний міжсекторальний підхід до планування післявоєнної санації забруднених земель, відновлення ендемічної флори і фауни, відбудову пам'яток історії та культури варто розглядати як концептуальні чинники подолання наслідків воєнних дій, зниження вразливості ПТ до туристичних відвідувань і формування державної стратегії сталого відновлення туристичної галузі (табл. 5.2).

Таблиця 5.2

Концептуальна основа антикризової стратегії післявоєнного відновлення туризму на ПТ в Україні

Стратегічні компоненти	Напрями та інструменти реалізації	Очікувані результати
1	2	3
Візія відновлення туризму на ПТ	Формування системи загально-національних, регіональних і місцевих цілей розвитку туризму на ПТ за умов післявоєнного відновлення економіки	Міжсекторальна та географічна узгодженість стратегічних планів відновлення
Моніторингові програми	Систематизація і верифікація воєнних втрат туризму на ПТ, відстеження ризиків	Чітке окреслення соціально-економічних та екологічних цілей післявоєнного відновлення
Інституційна взаємодія	Формування та розмежування системи впливів і повноважень	Узгодженість стратегічних планів відновлення на різних рівнях державного управління, розвиток місцевих громад
Міжгалузева взаємодія	Інтегрований розвиток туристичної та дотичної (транспортної, харчової, розважальної тощо) інфраструктури	Узгодженість стратегічних планів відновлення між різними галузями економіки України, формування якісних туристичних продуктів на ПТ

Продовження табл. 5.2

1	2	3
Територіальна визначеність	Формування (відновлення) безпечних екологічно стійких туристичних дестинацій на ПТ	Міжрегіональна взаємодія еколого-захисних програм на ПТ, створення економічно стійких туристичних дестинацій
Механізми інвестування	Державні пільги, податкові преференції, грантові програми (у т. ч. міжнародні), субсидії для розвитку місцевих громад, ресурсна кооперація	Якісне безперебійне фінансування екологічних, культурологічних і соціально-економічних проєктів
Діджиталізація	Цифрові інформаційно-аналітичні системи моніторингу та координування реалізації стратегії відновлення	Формування єдиної бази даних для відстеження стану відновлення екосистем на ПТ, цифрова інтеграція туристичного ринку, прозорість проєктів відновлення
Залучення стейкхолдерів	Освітні, наукові, волонтерські проєкти, програми місцевого розвитку, туристичні хаби на ПТ	Відновлення екосистем на ПТ, формування підґрунтя для сталого розвитку туризму, соціальна згуртованість у межах туристичної дестинації

Джерело: сформовано автором

Формуючи візію післявоєнного відновлення туризму на ПТ варто звернутись до загального бачення розвитку туристичної галузі та її місця в економіці України. Так, К. Телегуз та Ю. Сорвіна, узагальнюючи різноманітні погляди науковців на вирішення цієї проблеми, пропонують обумовлювати візію системою довгострокових соціально-економічних цілей розвитку туризму, що включає збільшення туристичних потоків, зростання частки сектору в структурі ВВП, створення умов для розвитку туристичної інфраструктури, урізноманітнення туристичних послуг, забезпечення їх інклюзивності й інформативності [196]. Н. Шевченко підкреслює, що концептуально післявоєнне відновлення туризму потребує формування цілісної стратегії розвитку, включаючи модернізацію інфраструктури, регіональну диференціацію та просування унікального туристичного бренду регіонів і туристичних дестинацій на світовому туристичному ринку [213].

Погоджуючись у цілому із соціально-економічними аспектами формування візії, а також враховуючи особливості функціонування туризму на ПТ, вважаємо за доцільне все ж доповнити візію екологічною складовою, яка

передбачає збереження природних ресурсів, підтримку біорізноманіття, усунення або чутливе зменшення негативного впливу на довкілля та сприяння сталому розвитку туристичних екосистем і дестинацій (рис. 5.2).

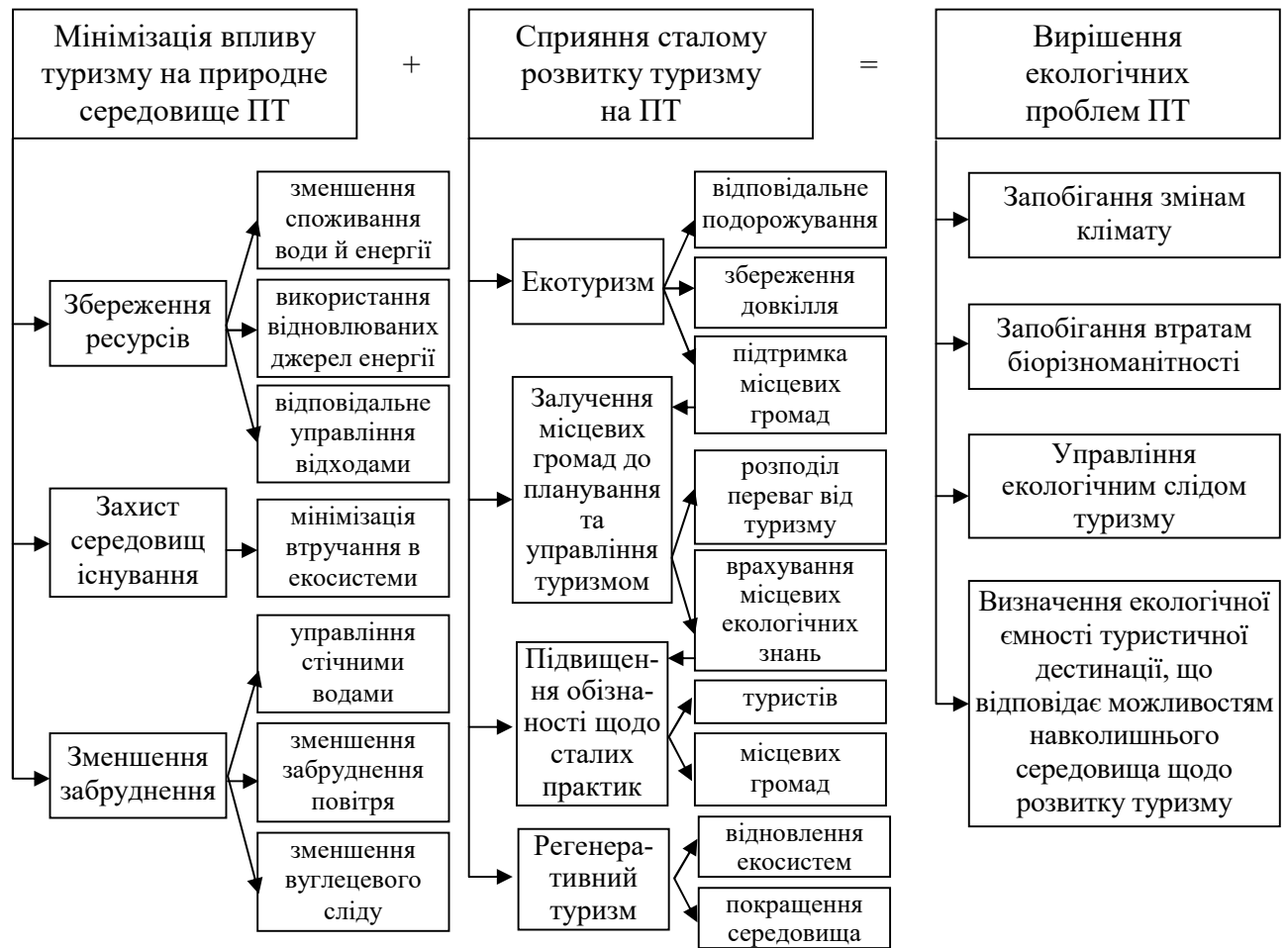

Рис. 5.2. Екологічна складова візії післявоєнного відновлення туризму на ПТ

(сформовано автором)

Екологічна ємність – це максимальний рівень використання території, який не призводить до незворотних змін в екосистемах або зниження якості туристичного досвіду. Визначення та дотримання меж екологічної ємності дозволяє уникнути перевантаження територій і забезпечити баланс між збереженням природи й туристичною активністю.

Оновлена парадигма сталого розвитку туризму передбачає відновлення господарської діяльності у зонах післявоєнних дій, а також відновлення туристичної галузі на національному рівні за такими перспективними напрямками, як:

- розвиток активних видів туризму, таких як зелений, екологічний, спортивний, медичний, діловий, освітній, а також військовий, воєнний, мілітарі-туризм. Екотуризм на ПТ варто позиціонувати як відповідальну подорож, що передбачає справедливий розподіл позитивних результатів туристичної діяльності між усіма залученими сторонами. Дієвим інструментом просування такого бачення є залучення до туристичного обслуговування місцевих мешканців через програми навчання та розвитку їх особистісного потенціалу та навичок у туристичному секторі. Системи рівного розподілу доходів, справедлива і прозора політика співпраці з громадами сприятимуть також забезпеченню у повоєнний період цілі 10 ЦСР [209], а саме зменшенню нерівності та формуванню соціальної справедливості;

- підвищення зацікавленості іноземних туристів пам'ятками та знаковими місцями в Україні після війни. Загалом для вирішення цього завдання найдоцільнішим інструментом можуть стати як інклюзив- (персоніфіковані), так і пекидж-тури (комплексні), завдяки чому іноземні туристи після війни зможуть отримати кращі можливості для ознайомлення із соціально-культурними пам'ятками за конкретними, завчасно рекламованими програмами, варіативність яких зумовлюватиметься територіальним напрямом туристичного відвідування, складом туристичних груп, асортиментом можливих екотуристичних і пізнавальних послуг. Через географічне розташування в центрі Європи, Україна має достатньо умов для забезпечення зацікавленості іноземних туристів, іміджевий потенціал туризму на ПТ на зовнішньому ринку підтверджується наявністю понад 57,2 тис. пам'яток археології, 51,4 тис. історичних пам'яток, 5,9 тис. об'єктів монументального та 16,3 тис. – архітектурного та паркового мистецтва, роботою 61 історико-культурних заповідників (додаток Н, табл. Н.1, Н.2), а також включенням 7 об'єктів до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, що становить 0,6 % їх загальної кількості [466];

- розроблення та реалізація загальнонаціональних і міжнародних програм підтримки туристичного бізнесу. Такі програми доцільно розробляти

як на загальнодержавному рівні, так і на рівні окремих туристичних дестинацій на ПТ, долучаючи до їх реалізації міжнародні організації та приватні установи для отримання грантів на ініціативи сталого туризму, цифрову трансформацію й участь у міжнародних заходах, а також для отримання доступу до навчання кращим еколого-захисним практикам. Зокрема, в межах євроінтеграційних проєктів доцільно звернути увагу на програму підтримки ЄС з питань справедливого переходу в галузі туризму, спрямованої на створення позитивного впливу на природу [287], а також міжнародну програму грантів Austrade для фінансової підтримки відродження міжнародного туризму [420];

- поглиблення міжнаціональної взаємодії у сфері туризму щодо обміну знаннями, розвитку потенціалу, координації політики, спільного маркетингу тощо. Міжнародна співпраця може допомогти у впровадженні та забезпеченні сталого розвитку ПТ, сприянні відповідальнішому управлінню ресурсами і захисті природної та культурної спадщини. Зокрема, UN Tourism забезпечує підтримку у просуванні сталої туристичної політики у світі, Світовий банк, регіональні банки розвитку та різноманітні агентства ООН відіграють роль у підтримці розвитку сталого туризму шляхом фінансування, технічної допомоги та політичного керівництва;

- розроблення нових технологій проєктування та реалізації туристичних продуктів, що відповідають уподобанням еко-свідомих мандрівників. Підкреслимо, що стратегічне застосування передових технологій, хмарних, туманних і периферійних обчислень мають розглядатись не просто як інструменти підвищення ефективності, але як каталізатори сталого розвитку етичних і відповідальних довгострокових сталих практик туризму на ПТ.

Підсумовуючи, зауважимо, що відновлення туризму на ПТ в Україні у повоєнний період потребує розроблення національної маркетингової стратегії розвитку внутрішнього та в'їзного туризму, системних заходів із просування туристичного бренду України на зовнішніх ринках, популяризації екосистем і культурної спадщини України у міжнародних промоційних, культурних, виставкових заходах, розвитку багатомовних інформаційних туристичних

вебпорталів, наповнених якісним рекламним та інформаційним контентом, розвитку туристичних інформаційних центрів (ТІЦ). Для кращої промоції доцільно брати участь в організації Всеукраїнських і Міжнародних конференцій, симпозіумів, фестивалів.

Якісне відновлення туризму на ПТ із урахуванням ЦСР потребує розроблення та впровадження високотехнологічних моніторингових програм для оцінювання воєнних втрат і розроблення шляхів повоєнної санації екосистем. Програми моніторингу мають інтегрувати методи дистанційного зондування, оцінювання прямих і опосередкованих збитків, екологічний моніторинг відновлення ПТ, що дозволить отримати всебічну характеристику масштабів впливу воєнних дій на біорізноманіття в межах кожної екосистеми. Оскільки екологічні, соціально-економічні й історико-культурні втрати туристичних об'єктів на ПТ у зоні воєнних дій є лінійно неструктурованими та непередбачуваними, пропонуємо, аби формування програм моніторингу ґрунтувалось на визначенні ключових метрик (табл. 5.3) із урахуванням міри й особливостей ушкоджень кожної екосистеми, що дозволить відстежувати динаміку змін у часі та вчасно ухвалювати рішення про переакцентування цілеспрямованих зусиль з їх відновлення.

Ухвалення дієвих рішень з управління післявоєнним відновленням туризму на ПТ потребує чіткої та результативної інституційної взаємодії, яка має бути спрямована на розмежування впливів і повноважень органів державного управління рівного рівня й органів місцевого самоврядування у відповідних туристичних дестинаціях.

При цьому, зважаючи на організаційну складність післявоєнної санації екосистем і необхідності значних фінансових ресурсів для забезпечення науково обґрунтованих екологічно та соціально-економічно спрямованих впливів, ми наголошуємо на важливості долучення до цієї взаємодії міжнародних інституцій, котрі мають позитивний досвід управління відновленням екосистем.

Метрологічна основа моніторингу воєнних збитків туризму на ПТ

Методи моніторингу	Інструменти аналізу
Дистанційне зондування	- супутникове знімкування для виявлення загальних ознак порушень, спричинених військовими діями
Екологічний моніторинг	- обстеження популяцій тварин і рослинності для оцінювання стану ключових видів, середовищ існування й екосистемних процесів; - забір води в природних джерелах для оцінювання якості ліквідації забруднення водних ресурсів; - оцінювання різних форм деградації ґрунту, спричинених військовою діяльністю
Збір кількісних і якісних даних для моніторингу дієвості управлінських впливів	- інструменти відстеження ефективності управління (The Management Effectiveness Tracking Tool, IUCN) для оцінювання загального управління відновлення екосистем на ПТ у динаміці та визначення напрямів його покращення відповідно до Конвенції про біологічне різноманіття та Рамсарської конвенції (додаток В, табл. В.2); - інструменти «Зміцнення нашої спадщини» («Strengthening our heritage», UNESCO) для відстеження ефективності управління відновленням соціо-культурної спадщини на ПТ

Джерело: сформовано автором

Роль ЕЕА, IUCN, UNCED та інших визнаних у світі міжнародних установ виявляється не лише у встановленні глобальних стандартів екологічної безпеки, яких слід дотримуватися під час розроблення національної політики післявоєнної відбудови, але й у можливості акумуляції фінансової та технічної міжнародної допомоги для реалізації реальних проєктів екологічної санації знищених через війну ПТ. Відповідно, налагодження міждержавної інституційної взаємодії сприятиме більшій результативності масштабних зусиль українських органів влади та місцевого самоврядування, спрямованих на відновлення екосистем, дозволить інтегрувати їх у ширші ЦСР.

Розробляючи стратегію післявоєнного відновлення туризму на ПТ доцільно також спиратись на можливості міждержавної взаємодії із такими міжнародними організаціями, як UN Tourism, UNESCO, TIES, OECD, GSTC, що дозволить забезпечити якісну координацію зусиль на різних рівнях управління. Міжнародна взаємодія дозволяє узгодити позиції зацікавлених сторін для сприяння співпраці та розроблення спільних стратегій відновлення,

створюючи платформи для обміну знаннями, досвідом і ресурсами для досягнення спільних цілей (табл. 5.4).

Таблиця 5.4

**Можливості міжнародної інституційної взаємодії для післявоєнного
відновлення сталого туризму на ПТ**

Функції взаємодії	Функціональні інструменти
Встановлення стандартів і формування рекомендацій	- розроблення етичних кодексів і стандартів сталого розвитку туризму з акцентуванням на проблемі захисту природного середовища та залучення місцевих громад; - надання рекомендацій із відповідальної політики та просування найкращих практик для розвитку сталого туризму на ПТ
Дослідження та поширення знань	- дослідження економічного, соціального й екологічного впливу туризму на екосистеми ПТ; - поширення знань і кращого досвіду для допомоги туристичним дестинаціям і туристичним підприємствам у підвищенні стійкості та конкурентоспроможності; - організація навчання, експертизи та підтримки для покращення туристичних пропозицій на ПТ; - створення платформ для співпраці й обміну знаннями між зацікавленими сторонами
Сприяння сталому й інклюзивному туризму	- просування етичних туристичних практик, які мінімізують негативний вплив на природне середовище; - заохочення участі місцевих громад у розвитку туризму через справедливий розподіл вигод; - зміцнення довіри до відновленого на ПТ туризму через сприяння заходам особистісної безпеки
Фінансова підтримка й інвестиції	- сприяння доступу до фінансування підтримки післявоєнного відновлення туризму на ПТ; - сприяння інвестуванню, що підтримує сталий і стійкий розвиток туризму на ПТ
Антикризовий менеджмент	- підтримка та консультування процесів відновлення туристичних дестинацій, що постраждали від воєнних дій, допомагаючи їм відновлювати та перебудовувати туристичний сектор; - співпраця з владними інституціями та зацікавленими сторонами для розроблення комплексних планів відновлення туризму на ПТ

Джерело: сформовано автором

Зокрема, Дорожня карта відновлення, розроблена UN Tourism у відповідь на пандемію COVID-19 пропонує набір стратегічних орієнтирів за напрямками Стійкість – Стимулювання – Зелена економіка, які спрямовані на підтримання сталого розвитку туристичного сектору [423], що може розглядатися як

основний інструмент для створення робочих місць у туризмі й економічного відновлення постраждалих від війни DESTИНАЦІЙ НА ПТ.

Чинна в Україні Стратегія розвитку туризму і курортів прямо вказує на координуючу роль держави у сфері реалізації туристичної політики [171], однак слід зауважити, що розроблена вона була у період гібридної війни, натомість за період повномасштабної війни (станом на червень 2025 р.) жодних змін до неї внесено не було. Відтак існує нагальна потреба у терміновому внесенні змін і доповнень до цього стратегічного документу, у яких би було враховано величезні збитки, нанесені екосистемам і культурній спадщині в результаті тимчасової окупації частини територій України та бойових дій, а, отже, окреслено основні шляхи й інструменти відновлення туризму у післявоєнний час. Забезпечення з боку державних інституцій сприятливих умов для післявоєнного відновлення екосистем на ПТ, включення їх у плани відбудови сучасної транспортної та соціальної інфраструктури сприятимуть результативнішому відновленню туризму, формуватимуть умови для розвитку вітчизняного туристичного продукту на засадах сталості, що призведе до збільшення робочих місць у DESTИНАЦІЯХ, зростання обсягу податкових надходжень до держбюджету та подальшому соціально-економічному розвитку ПТ.

Отож, з урахуванням міжнародного досвіду інституційної міждержавної та національної взаємодії у збереженні екосистем і розвитку сталого туризму, наполягаємо на нагальній необхідності у формуванні нормативного підґрунтя для подальшого розроблення механізмів та інструментів державного регулювання процесів післявоєнного відновлення. Це сприятиме максимальній участі органів місцевого самоврядування та представників приватного підприємництва у сталому розвитку туризму на ПТ.

Інституційне забезпечення туристичної діяльності на ПТ потребує ухвалення відповідних змін до чинного законодавства із урахуванням норм директив ЄС, розроблення і реалізації програми реабілітації та реінтеграції осіб, постраждалих внаслідок бойових дій в Україні (військовослужбовців,

їхніх родин, внутрішньо переміщених осіб, жінок і дітей із тимчасово окупованих територій), удосконалення критеріїв класифікації готелів, утворення фондів розвитку туристичної галузі, впровадження інших механізмів залучення інвестицій, зокрема і краудфандингу, а також розроблення якісних нових та удосконалення існуючих освітніх програм у сфері туризму та рекреації.

Водночас концептуальним питанням забезпечення результативності стратегії післявоєнного відновлення туризму на ПТ є організація міжгалузевої взаємодії, завдяки якій забезпечуватиметься узгоджений розвиток не лише туристичної, але і соціальної, транспортної, харчової тощо інфраструктури. Міжгалузева співпраця відіграє вирішальну роль у досягненні ЦСР у туризмі, об'єднуючи зусилля стейкхолдерів для досягнення спільних цілей, вирішення складних викликів і спільного використання можливостей відновлення туристичної галузі для створення інтегрованих рішень соціально-економічного й екологічного спрямування.

Інтегрований підхід до реалізації державної політики у сфері розвитку туризму передбачає міжгалузеву координацію як одну з форм стійкого, сталого та трансформаційного розвитку складових туризму [171], однак з урахуванням існуючих реалій, за умов післявоєнної відбудови потребують доопрацювання законодавчі норми, спрямовані на формування політики сприяння суб'єктам туристичної й інших дотичних до туризму галузей для полегшення процедур залучення інвестицій у відновлення екосистем і розбудову сталого туризму на ПТ. Співпраця дозволить ефективніше використовувати ресурси, обмінюватись досвідом та інформацією, щоб забезпечити результативніше планування проєктів відновлення сталого туризму на ПТ, сприятиме інноваціям і креативності в туристичних пропозиціях, дозволить сформувати досвід екологічного туристичного споживання, підтримуючи місцевий бізнес і культурну спадщину.

Для забезпечення інтегрованої державної політики у сфері сталого туризму на ПТ Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України

доцільно визначити відповідальним за розроблення й оновлення законодавчих норм, а також за створення інвестиційних механізмів і стимулів для бізнесу, а Державне агентство розвитку туризму України – за міжгалузеву координацію та практичне впровадження проєктів відновлення туризму. Контроль за виконанням цих завдань має здійснюватися парламентськими комітетами з питань екологічної політики та економічного розвитку у взаємодії з громадськими організаціями, які забезпечуватимуть незалежний моніторинг ефективності рішень.

Проєкти з реновації туристичної інфраструктури мають передбачати участь інвесторів вже на початковому процесі відновлювальних і реконструкційних робіт туристичної інфраструктури, чому сприятиме державна підтримка у формі надання пільгового/спрощеного фінансування для відновлення пошкодженої інфраструктури. Міжгалузева взаємодія важлива також на етапах розроблення та реалізації планів розвитку туризму на ПТ під час створення каталогів зруйнованих природних середовищ, об'єктів культурної спадщини і туристичних об'єктів, будівництва нових, а також відновлення і введення в експлуатацію частково пошкоджених і зруйнованих туристичних об'єктів, реставрації пам'яток історії та культури.

Підсумовуючи, варто зазначити, що перспективними шляхами післявоєнного відновлення туризму на ПТ в Україні є: санація і відновлення сталого розвитку екосистем, розвиток насамперед в'їзного та внутрішнього туризму, реновація туристичної та дотичної інфраструктури, якісне інституційне забезпечення туристичної діяльності, підвищення інтересу іноземних відвідувачів до меморіальних маршрутів і знакових місць повоєнного періоду, активізація маркетингової діяльності задля просування туристичного бренду України на зовнішніх ринках, розроблення якісних освітніх програм у сфері туризму та рекреації. Плануючи післявоєнне відновлення туризму на ПТ в Україні слід також враховувати відповідний досвід інших країн, які постраждали внаслідок збройних конфліктів.

5.2. Обґрунтування переваг створення туристичних кластерів у межах природоохоронних територій України

Одним із найбільш дієвих шляхів вирішення проблеми післявоєнного відновлення туризму в Україні щораз більше дослідників сьогодні вважають кластерний підхід, який дозволяє акцентувати увагу на вирішенні потреб локальних, регіональних чи міжрегіональних туристичних дестинацій завдяки інноваційним механізмам використання територіально концентрованих ресурсів і формулюванню інструментарію взаємодії влади та бізнесу [25; 100; 132]. Потребу у формуванні кластерів визначено у численних стратегічних програмах регіонального розвитку, а отже визначення впливу туристичних кластерів на економіку регіону та формування концепції кластерного розвитку туризму на ПТ є актуальним завданням відновлення сталого функціонування галузі у післявоєнний період.

Специфіка туристичного продукту на ПТ визначається їх особливим природоохоронним статусом і відповідною ресурсною диференціацією, однак для кожної туристичної дестинації можна виокремити низку специфічних факторів, котрі визначають потенціал її конкурентної переваги. Погоджуючись із висновком М. Debski [268] про існування різноманітних джерел формування стратегічної переваги регіону, зауважимо, що саме ця різноманітність зумовлює необхідність диференційованого підходу до управління дестинаціями для досягнення їх конкурентоспроможності, підвищення туристичної привабливості ключових природних та історико-культурних ресурсів ПТ і забезпечення належного захисту та сталого розвитку екосистем.

Необхідність досягнення ЦСР під час відновлення туризму на ПТ зумовлює необхідність чіткого визначення та переосмислення проблем і недоліків довоєнного функціонування галузі для визначення критичних точок покращення відповідно до сталих практик ЄС і світового туризму. Беззаперечно, основними проблемами були незадовільний рівень розвитку туристичної інфраструктури, недостатня конкурентоспроможність туристичних

продуктів, інституційні прогалини в управлінні комерційними аспектами функціонування і розвитку ПТ, слабка інтегрованість у європейську та світову системи сфери «зелених» туристичних послуг, що лише підтверджує особливу важливість саме кластерного підходу до післявоєнного відновлення галузі.

Обґрунтовуючи необхідність формування туристичних кластерів у межах ПТ України, ми насамперед оперуємо класичним визначенням М. Porter, котрий розглядав кластер як географічно локалізовану групу взаємопов'язаних організацій, які одночасно конкурують і здійснюють сумісну діяльність [404]. Також ми взяли до уваги здійснений О. Козійчук і М. Кіт структурно-логічний аналіз поняття туристичного кластеру, який дозволив їм сформулювати його модель як стратегічної єдності інтегрованих екологічних і соціально-економічних чинників потенціалу галузі [61]. Ґрунтовний аналіз сучасних наукових досліджень дозволив сформулювати власне бачення туристичного кластеру на ПТ як системи інтенсивної екологічної, виробничо-технологічної й інформаційної взаємодії туристичних підприємств та постачальників основних і додаткових послуг, розвиток якої функціонально спрямований на створення екологічного туристичного продукту.

Функціональна структура туристичного кластеру на ПТ має інтегрувати середовище виробництва турпродуктів, інноваційне й інституційне середовище в активній взаємодії з екологічним, соціально-економічним і культурним середовищами. Відтак до туристичних кластерів на ПТ у період післявоєнного відновлення ми пропонуємо включати:

- розпорядників природних комплексів та об'єктів, які мають особливу природоохоронну, історико-культурну, наукову цінність тощо;
- туристичні організації;
- постачальників спеціалізованих сервісних, супутніх і допоміжних послуг;
- органи державної влади, місцевого самоврядування, фінансові інституції;
- спеціалізованих провайдерів туристичної та дотичної інфраструктури;

- організації, що забезпечують проведення досліджень екосистем, спеціалізовану навчальну діяльність, збір й оброблення інформації, технічну підтримку функціонування кластеру [82].

Основною метою формування туристичного кластеру на ПТ у період післявоєнного відновлення ми вбачаємо стабільне зростання рівня соціально-економічної стійкості регіону й активний розвиток туристичної та допоміжної інфраструктури. Досягнення такої мети уможлиблюється внаслідок синергетичного ефекту, забезпеченого підвищенням ефективності функціонування організацій у межах цього кластеру, інституційної підтримки інноваційного розвитку туристичного бізнесу та посилення конкурентних переваг регіону через активізацію екологоощадних видів туризму.

Загальна структура туристичного кластеру передбачає взаємодію постачальників туристичних послуг, постачальників ресурсів, туристів і системи підтримки [449]. Управління кластером туризму на ПТ, відповідно, варто розглядати як функціонуючу систему, що складається з раціонально пов'язаних елементів, спрямованих на досягнення певного корисного для туристичної дестинації результату управління. Виходячи з цього, системну мету управління кластером туризму на ПТ у період післявоєнного відновлення доцільно визначити як виживання та розвиток туризму за умов санації і відновлення екосистем, що можливо лише за умови достатньої прибутковості туристичного бізнесу та підтримання стійкої платоспроможності туристів.

Зазначимо, що тема економіко-математичного обґрунтування доцільності створення туристичних кластерів останніми роками активно вивчається науковцями різних країн, однак, на сьогодні можна говорити радше про фрагментарний підхід дослідників до вирішення цієї проблеми. Питання методологічного підтвердження шляхів активізації місцевої бізнес-політики розглядаються зазвичай з огляду на виявлення переваг залучення суміжних із туризмом видів економічної діяльності або можливостей системної трансформації бізнесу шляхом залучення інвестицій [267; 274], а також для оцінювання та ранжування ризиків фінансування туристичних проєктів за умов

нечіткого інституційного середовища [487]. Серед вітчизняних напрацювань також варто відзначити економіко-математичні моделі управління ефективністю туристичних кластерів сільського туризму [449], залучення земельних ресурсів для флотування потенціалу розвитку туристичної інфраструктури [316], а також кроки до формування багатокритеріальної моделі управління розвитком кластерів сільського туризму з урахуванням факторів привабливості туристичного продукту, якості туристичної інфраструктури та наявності фінансових ресурсів [61], які мають перспективи використання під час бізнес-планування туристичних кластерів на ПТ. Однак, наявним дослідженням бракує детального теоретико-методологічного обґрунтування управління сталим розвитком туристичних дестинацій у період післявоєнного відновлення.

Розвиток суб'єктів туризму в межах туристичного кластеру на ПТ потребує певних капіталовкладень, що зумовлює необхідність взаємодії із інвесторами, а це, своєю чергою, вимагає, аби очікуваний довгостроковий прибуток перевищував норму альтернативної прибутковості. Отож, за умов післявоєнного відновлення необхідно сформувати економіко-математичну модель грошових потоків із відображення внутрішньокластерної взаємодії між різними компонентами забезпечення сталого розвитку туризму для визначення їх оптимального поєднання та максимізації інтегральної прибутковості туристичного кластера. Такий підхід дозволяє визначити цінність туристичного кластера на ПТ як синтезований об'єкт системи управління, якість якого значною мірою визначається оцінюванням параметрів його економічної діяльності.

Очікуваний довгостроковий прибуток туристичного кластера ми пропонуємо визначати за допомогою процедури дисконтування грошових потоків (Discounted Cash Flow – DCF). Перше наближення відповідає ціні туристичного кластера на ПТ, яка виступає в ролі цільової функції управління. У такій моделі ціна розглядається як інтегральний критерій ефективності управління та дозволяє оцінити всі види організаційних змін (а не окремі види

діяльності), надаючи всім бізнес-процесам цільового характеру та можливості керувати розвитком кластеру як цілісною системою, котра потенційно прагне максимально досягти цільової функції (максимізації ціни). Найважливішими складовими запропонованої системи є активи, зобов'язання і працівники туристичного кластера. Усі активи, за винятком гудвілу, відображають матеріальні та нематеріальні ресурси, які безпосередньо задіяні у виробничих процесах. Зобов'язання відображають джерела формування активів, тобто капітал, спожитий кластером туризму на ПТ, права власності або капіталу, а також персонал із його знаннями та досвідом. Контрольні ланки елементів системи ми розглядаємо як функції, що виконуються системою управління для досягнення визначених цілей.

Діяльність системи завжди характеризується системними ефектами за принципом емерджентності, тобто відображає якість функціонування підсистем та ефективність взаємозв'язків управління. Системний ефект визначається порівнянням загальної вартості елементів системи з її цілісною вартістю за цільовою функцією. Тобто, для визначення системного ефекту слід визначити різницю між дохідною вартістю туристичного кластера на ПТ і ліквідаційною вартістю його елементів.

Ціна туристичного кластера на ПТ комплексно відображає його економічну ефективність, фінансове становище та перспективи розвитку. Адекватність оцінювання забезпечується її надзвичайною чутливістю до змін середовища, а це дозволяє вчасно розпізнати та запобігти таким явищам, як зниження рентабельності, погіршення платоспроможності, підвищення інвестиційного ризику або зниження конкурентоспроможності [449]. Зауважимо, що на даний час показник дохідної вартості туристичного кластера практично ігнорується, хоча майже всі управлінські рішення в межах туристичної дестинації завжди мають за мету підвищення дохідної вартості туризму. Отож, наша аргументація ґрунтується на визначенні дохідної ціни туристичного кластера як об'єкту управління, важелі впливу на який

охоплюють як вартість природних та історико-культурних екосистем на ПТ, так і оцінку структури й ефективність використання інвестованого капіталу.

Методи визначення цільового значення вартості туристичного кластера на ПТ незалежними експертами для цілей післявоєнного відновлення залежать від багатьох чинників, зокрема, від специфіки його екологічної та соціально-економічної складових та якості інформаційних потоків тощо. На відміну від цього, управлінський персонал туристичних організацій може оперувати методами прицільної діагностики факторів зростання. Зокрема, метод грошових потоків базується на консолідації шляхом дисконтування до певного моменту часу майбутніх грошових потоків, які практично залишаються у розпорядженні туристичного кластера на кожен період, що дозволяє встановити залежність обсягу вільних коштів від того, наскільки джерела поповнення будуть скориговані на зміни оборотного капіталу. Саме на основі цієї тези ми пропонуємо будувати модель грошових потоків туристичного кластера на ПТ, яка поєднує опис функціональних зв'язків між системою ключових показників ефективності кластера із розрахунком управлінських проєктів, усуваючи неоднозначність фінансових та особистісних факторів в управлінні та зменшуючи вплив менталітету управителя ПТ у процесі ухвалення стратегічних чи навіть оперативних рішень.

Якість системи управління залежить від якості інформації щодо параметрів господарської діяльності, однак за умов післявоєнного відновлення екосистем така інформація не характеризується високою надійністю, а тому системи управління туристичними кластерами на ПТ доцільно визначити як стохастичні системи зі зворотним зв'язком. Задачу синтезу даних для управління за таких умов доцільно вирішити шляхом розроблення економіко-математичної моделі у вигляді диференціальних рівнянь із визначенням граничних умов і обмежень характеристик випадкових стимулів та обґрунтуванням критеріїв оптимальності управління.

Орієнтовані графи знаків можуть слугувати основою для розв'язання багатокomпонентних моделей систем управління відновленням туризму на ПТ,

де системні фактори використовуються як вершини. Для формалізації моделі ми відображаємо її у вигляді орієнтованого графа (рис. 5.3), в якому кожна вершина відповідає певному стану існуючих або майбутніх активів і пасивів туристичного кластера на ПТ, а ребра – напрямку їх руху.

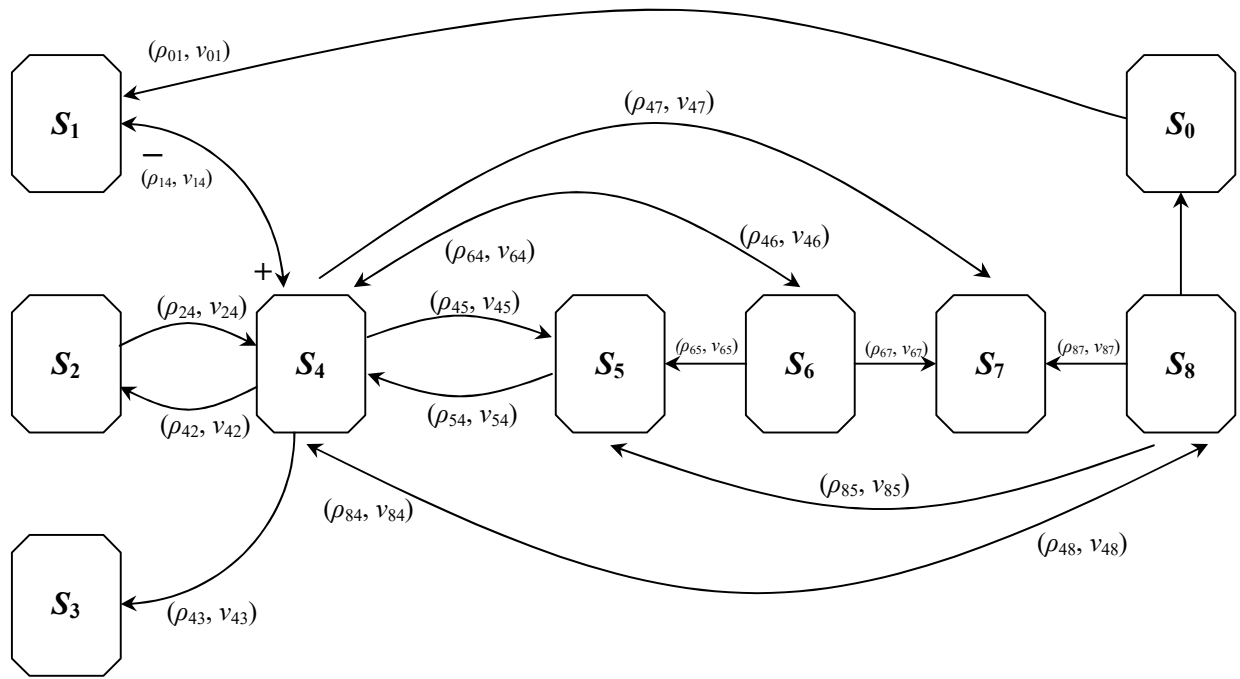

Рис. 5.3. Графічна модель руху грошових потоків туристичного кластера на ПТ

(сформовано автором)

Примітка: S_1 – вартість інвестицій у туристичний кластер на ПТ; S_2 – зобов’язання кластера на ринку позичкового капіталу: $S_2 = S_{2k}$, $k = 1, 2, \dots$; S_3 – податкові платежі за період спостереження: $S_3 = \{S_{3k}\}$, $k = 1, 2, \dots$; S_4 – загальна сума вільних коштів; S_5 – тимчасово заморожені кошти; S_6 – поточна вартість (включаючи ліквідність) активів: $S_6 = \{S_{6k}\}$, $k = 1, 2, \dots$; S_7 – загальна сума збитків, спричинених зниженням ліквідності активів, а також витрат, пов’язаних із виплатою заробітної плати та дивідендів, невиробничими витратами, погашенням відсотків тощо; S_8 – поточна вартість матеріальних і нематеріальних активів (довгострокові активи, основні засоби, запаси, дебіторська заборгованість та імідж кластера): $S_8 = \{S_{8k}\}$, $k = 1, 2, \dots$; S_0 – сума амортизованої вартості активу.

Усі показники S_i виражаються в грошових одиницях, а дуги графа характеризуються інтенсивністю ρ та швидкістю v переходу активів і пасивів зі стану i до стану j . Слід зазначити, що між S_i , ρ та v зі стану i до стану j існує функціональний зв’язок

$$\rho_{ij} = \frac{v_{ij}}{S_i}, \quad (5.1)$$

Для побудови економіко-математичної моделі оптимізації управління параметрами розвитку туристичного кластера на ПТ $S = \{S_i\}$ використаємо метод оцінювання стану динамічної системи на основі спостережень із застосуванням фільтрів Калмана (Kalman filter) [492] і детермінованого управління зі зворотним зв'язком, який визначається вектором стану системи. Нехай $Y = \{y_i\}$, де $i = 1, 2, \dots$ – множина доступних для спостереження параметрів туристичного кластера, які є критичними параметрами системи $S = \{S_i\}$, тобто агрегованими показниками кластера, що визначають динаміку його виживання та розвитку в сенсі цільової програми за умов відновлення туризму на ПТ, а також фінансово-економічні показники туристичного кластера на ПТ у цілому.

В інтервалі часу $t \in (t_0, t_0 + \Delta t)$ фіксуються критичні параметри туристичного кластера, пов'язані з його станом $S = \{S_i\}$ функціональною залежністю

$$Y(t) = \lambda_t \otimes S(t) + E_t, \quad (5.2)$$

де E_t – похибка спостереження; Δt – експериментально визначена матриця коефіцієнтів.

Тоді перехід системи управління розвитком туристичного кластера до нового стану визначається системою диференціальних рівнянь

$$\frac{dS(t)}{dt} = \alpha_t \otimes S(t) + \beta_t \otimes C(t) + E_0, \quad (5.3)$$

де $C(t)$ – вектор керуючого впливу, що є функцією критичних параметрів системи $Y = \{y_i\}$ та визначає величину необхідних змін окремих її параметрів для переходу до нового стану за цільовою програмою відновлення туризму на ПТ у межах туристичного кластера; α_t, β_t – задані (експериментально визначені) матриці коефіцієнтів; E_0 – коливання під впливом зовнішнього середовища та/або помилкових управлінських рішень, що призводять до відхилень від цільової програми відновлення туризму на ПТ у межах туристичного кластера.

Для визначення оптимального вектору керуючого впливу $C(t)$ доцільно використати метод оцінювання параметрів стану динамічної системи на основі результатів спостереження за мінімізуючим квадратичним критерієм оптимальності управління:

$$\Omega = S_{t_0+\Delta t}^T \otimes A(t_0, t_0 + \Delta t) \otimes S_{t_0+\Delta t} + \int_{t_0}^{t_0+\Delta t} [S_t^T \otimes B(t) \otimes S_t + C_t^T \otimes D(t) \otimes C_t] dt, \quad (5.4)$$

де A, B, D – позитивно визначені матриці, експериментально визначені за умовою мінімального впливу флуктуацій на критерій оптимальності управління порівняно з попереднім станом динамічної системи.

Оптимальний вектор керуючого впливу визначається співвідношенням:

$$C_t^{opt} = -L(t) \otimes [\tilde{S}_t - F(t, \Delta t) \otimes S^{dp}], \quad (5.5)$$

де S^{dp} – цільова програма розвитку туристичного кластера на ПТ; $F(t, \Delta t)$ – розв’язок симетричного диференціального рівняння Ріккати (Riccati) [228]:

$$\frac{dF}{dt} = -F \otimes \alpha - \alpha^T \otimes F + F \otimes \beta \otimes D^{-1} \otimes \beta^T \otimes F - B$$
 за граничної умови
 $F(t_0 + \Delta t) = 0$; $F(t) = e^{\alpha_i^* \Delta t} = 1 + \alpha_i \Delta t + \frac{\alpha_i^2 \Delta t^2}{2!} + \dots + \frac{\alpha_i^n \Delta t^n}{n!} + \dots$; $\tilde{S}$ – оцінка вектора стану системи $S = \{S_i\}$, який є розв’язком матричного диференціального рівняння:

$$\frac{d\tilde{S}_t}{dt} = \alpha_t \otimes \tilde{S}_t + \beta_t \otimes C_t + \Psi_0(t) \otimes [C_t - \lambda_t \otimes \tilde{S}_t], \quad (5.6)$$

де Ψ_0 – матриця коефіцієнтів фільтра Калмана-Бассея (Kalman-Bussey) [492]; $L(t)$ – коефіцієнт посилення зворотного зв’язку:

$$L(t) = \beta_t^T \otimes E_{\tilde{S}}(t), \quad (5.7)$$

де $E_{\tilde{S}}(t)$ – коваріаційна матриця помилки оцінювання.

Таким чином, алгоритм оптимізації управління туристичним кластером із використанням цільової програми післявоєнного відновлення туризму на ПТ зводиться до таких кроків (рис. 5.4).

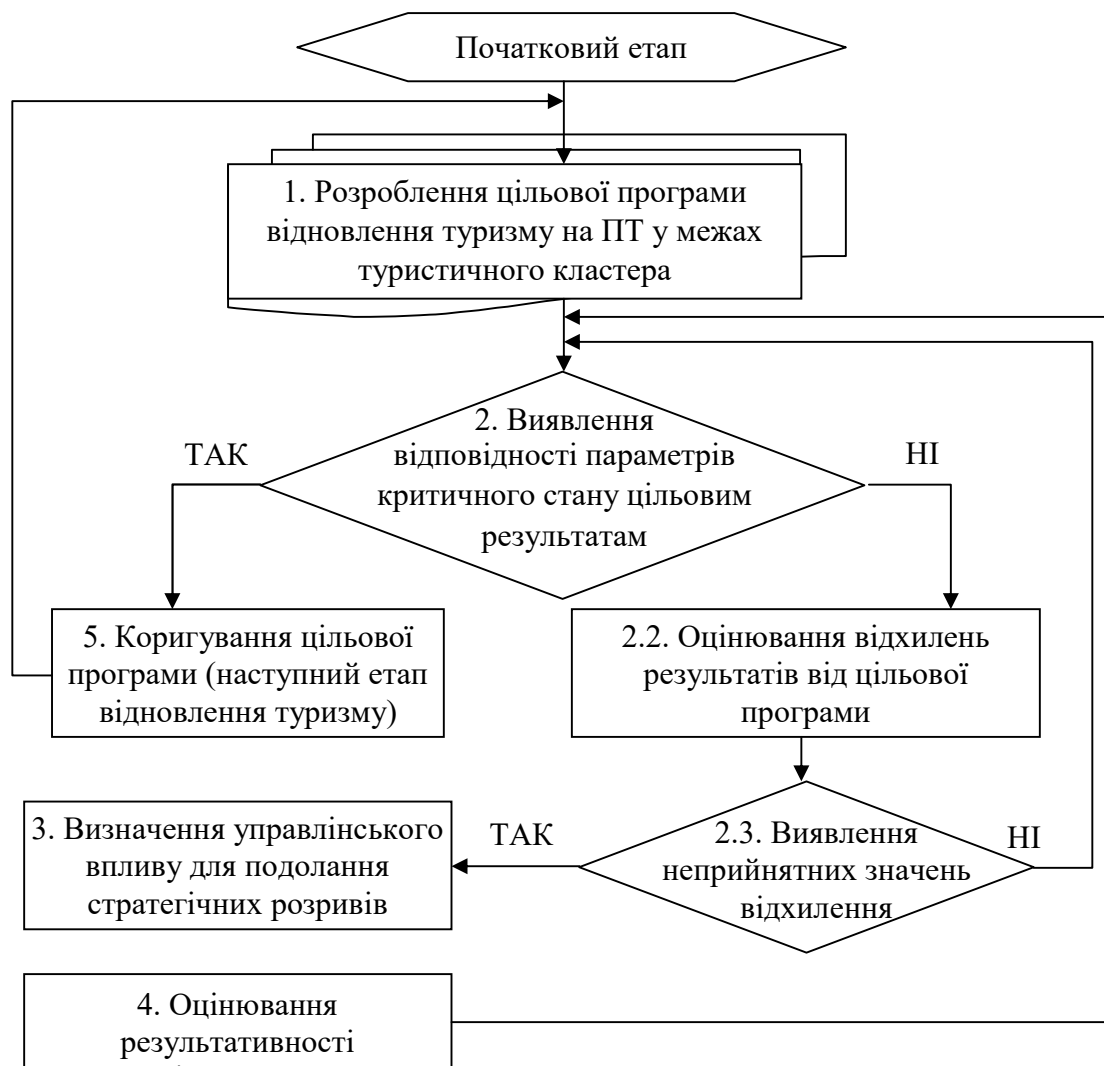

Рис. 5.4. Алгоритм оптимізації управління післявоєнного відновлення туризму на ПТ у межах туристичного кластера (сформовано автором)

Розглянемо запропонований алгоритм детальніше, акцентуючи увагу на умовах переходу до певних його кроків і циклічності перетворень для досягнення бажаного цільового результату.

Крок 1. Для цільової програми післявоєнного відновлення туризму на ПТ у межах туристичного кластера на основі запропонованого методу програмно-цільового планування розробляються допустимі варіанти розвитку. Економіко-математичне моделювання дозволяє опис оновлений стан як критичні параметри $S = \{S_i\}$ та вектор керуючого впливу $C = \{C_i\}$. Водночас представлений алгоритм задовольняє методологічну вимогу постійної оптимізації цільової програми відновлення туризму. Тобто затвердження

цільової програми (параметри $S = \{S_i\}$ та $C = \{C_i\}$) активізує початок її реалізації з подальшим переходом до кроку 5.

Крок 2. У часовому інтервалі Δt відповідно до (5.7) оцінюються параметри критичного стану за відсутності початкових умов цільової програми для туристичного кластера, тобто матриця апроксимації є нульовою матрицею. Відхилення параметрів відновлення туризму в межах туристичного кластера від цільової програми визначається як різниця між оцінкою вектора поточного стану відновлення туризму та цільовою програмою розвитку в межах туристичного кластера на ПТ ($S - S^{dp}$). Виявлення у будь-який момент часового інтервалу Δt неприйнятних значень відхилення зумовлює перехід до кроку 3, у всіх інших випадках – повернення назад до кроку 2.

Крок 3. Для дієвого синтезу управлінського рішення ($C = \{C_i\}$) для часу t , між Δt і цільовою програмою S^{dp} за (5.5) можна визначити бажаний (оптимальний) управлінський вплив C_i^{onm} , який забезпечуватиме максимальне наближення критичних параметрів відновлення туризму на ПТ до цільової програми, що дозволяє перехід до кроку 4.

Крок 4 – оцінювання результативності управлінських рішень із післявоєнного відновлення туризму. За (5.6) обчислюються значення параметрів стану туристичного кластера на ПТ для C^{onm} при $\beta \neq 0$ та здійснюється перехід до кроку 2.

Крок 5 передбачає коригування за необхідності цільової програми відновлення туризму на ПТ шляхом зміни параметрів управлінського впливу за результатами їх оцінювання в межах туристичного кластера на ПТ у кожний момент часу на інтервалі Δt , що в подальшому призводить до необхідності циклічного переходу до кроку 1.

Оскільки запропоноване моделювання за методом грошових потоків описує взаємозв'язки показників ефективності розвитку туристичного кластера на ПТ, які можна розрахувати за даними фінансово-економічної звітності (тобто показників, які є обрано вектором критичних параметрів

спостереження), а також враховуючи, що цей вектор є достатньо інформативним для розрахунку всієї множини параметрів спостереження, приходимо до висновку про методологічну доцільність застосування запропонованого підходу в якості алгоритму оптимізації процесами відновлення туризму на ПТ у межах туристичного кластеру. Відповідна система диференціальних рівнянь дозволяє чітко й однозначно визначити інтенсивність ρ та швидкість v переходів активів і пасивів у межах управлінської системи відновлення туризму.

$$\left\{ \begin{array}{l} \frac{dS_0}{dt} = \rho_{80} \cdot S_8, \\ \frac{dS_1}{dt} = \rho_{14} \cdot S_1 + \rho_{81} \cdot S_8, \\ \frac{dS_2}{dt} = \rho_{24} \cdot S_2 + \rho_{42} \cdot S_4, \\ \frac{dS_3}{dt} = \rho_{43} \cdot S_4, \\ \frac{dS_4}{dt} = \rho_{14} \cdot S_1 + \rho_{24} \cdot S_2 - \sum_{i=42}^{48} \rho_i \cdot S_4 + \rho_{54} \cdot S_5 + \rho_{64} \cdot S_6 + \rho_{84} \cdot S_8, \\ \frac{dS_5}{dt} = \rho_{45} \cdot S_4 - \rho_{54} \cdot S_5 + \rho_{65} \cdot S_6 + \rho_{85} \cdot S_8, \\ \frac{dS_6}{dt} = \rho_{46} \cdot S_4 - (\rho_{64} + \rho_{65} + \rho_{67}) \cdot S_6, \\ \frac{dS_7}{dt} = \rho_{47} \cdot S_4 - \rho_{67} \cdot S_6 + \rho_{87} \cdot S_8, \\ \frac{dS_8}{dt} = \rho_{48} \cdot S_4 - (\rho_{80} + \rho_{81} + \rho_{84} + \rho_{85} + \rho_{87}) \cdot S_8 \end{array} \right. \quad (5.8)$$

де $S_i = S_i^T \otimes 1$; $I_j = I_j^T \otimes 1$; $1 = \{1, 1, \dots, 1\}$ є одиничним вектором-стовпцем.

Отож, представлене економіко-математичне обґрунтування управління відновленням туризму та моделювання грошових потоків туристичного кластера на ПТ дозволяє виконувати дискретне управління туристичним кластером у момент часу $t = t_0 + \Delta t$ шляхом зміни значень відповідних елементів вектора $V = \{v_{ji}\}$, де v_{ji} перебуває в межах операційного контролю розвитку кластера та залежить як від внутрішнього, так і від зовнішнього середовища, а також від якості управлінських впливів. Враховуючи співвідношення (5.1) між ρ_{ji} , v_{ji} та S_i , отримуємо: $v_{ji} = \rho_{ji} \cdot S_i$. З урахуванням зазначених умов система набуде вигляду (5.9):

$$\left\{ \begin{array}{l} \frac{dS_0}{dt} = \rho_{80} \cdot S_8, \\ \frac{dS_1}{dt} = -\nu_{14} + \nu_{81}, \\ \frac{dS_2}{dt} = \rho_{42} \cdot S_4 + \nu_{24}, \\ \frac{dS_3}{dt} = \rho_{43} \cdot S_4, \\ \frac{dS_4}{dt} = -(\rho_{42} + \rho_{43} + \rho_{45} + \rho_{47}) \cdot S_4 + \rho_{54} \cdot S_5 + \nu_{14} + \nu_{24} + \nu_{46} - \nu_{48}, \\ \frac{dS_5}{dt} = -\rho_{54} \cdot S_5 + \rho_{65} \cdot S_6 + \rho_{85} \cdot S_8 + \nu_{45}, \\ \frac{dS_6}{dt} = -(\rho_{64} + \rho_{65} + \rho_{67}) \cdot S_6 + \nu_{46}, \\ \frac{dS_7}{dt} = -\rho_{67} \cdot S_6 + \rho_{87} \cdot S_8 + \nu_{47}, \\ \frac{dS_8}{dt} = -(\rho_{80} + \rho_{81} + \rho_{84} + \rho_{85} + \rho_{87}) \cdot S_8 + \nu_{48} \end{array} \right. \quad (5.9)$$

Оскільки сьогодні неможливо повною мірою оцінити воєнні втрати туристичної галузі на ПТ і сформувані однозначні рекомендації щодо початкового вибору цільової програми післявоєнного відновлення туризму в межах туристичного кластера на ПТ або навіть безпомилково визначити початкові матриці коефіцієнтів запропонованої моделі, для практичного застосування важливо, аби початкові похибки якнайменше впливали на критерій оптимальності (5.4) у визначенні для проміжного контролю моменти часу.

Отож, для моделювання грошового потоку туристичного кластера на ПТ доцільно зробити певні припущення. Нехай вектор спостереження Y збігається з вектором стану туристичного кластера на ПТ $S(\{Y_i\} = \{S_i\})$; матриця λ_t рівняння (5.2) є одиничною матрицею ($\lambda_t = 1$); всі елементи матриці B дорівнюють 0, крім нижнього правого (в моделі грошового потоку $b_{88} \neq 0$). Тоді у загальному випадку:

$$A: \quad a_{ij} = \begin{cases} \max_{t \in [t_0, t_0 + \Delta t]} \{S_i^2\}, & i = j \\ 0, & i \neq j \end{cases}, \quad (5.10)$$

$$B: \quad b_{ij} = \begin{cases} \Delta t \times \max_{t \in [t_0, t_0 + \Delta t]} \{S_i^2\}, & i = j \\ 0, & i \neq j \end{cases}, \quad (5.11)$$

$$D: d_{ij} = \begin{cases} \Delta t \times \max_{t \in [t_0, t_0 + \Delta t]} \{S_i^2\}, & i = j \\ 0, & i \neq j \end{cases}, \quad (5.12)$$

Оскільки матриці $\beta_t = E_0$ у рівнянні (5.3) є одиничними, у векторно-матричній формі воно набуває вигляду (5.13).

$$\frac{dS}{dt} = \alpha \otimes S + \beta \otimes C, \quad (5.13)$$

Трансформація системи диференціальних рівнянь (5.9) дозволяє визначити матрицю α (5.14) та вектор C (5.15).

$$\alpha = \begin{pmatrix} 00000 & 0 & 0 & 0 & \rho_{80} \\ 00000 & 0 & 0 & 0 & 0 \\ 00000 & \rho_{42} & 0 & 0 & 0 \\ 00000 & \rho_{43} & 0 & 0 & 0 \\ 00000 & -(\rho_{42} + \rho_{43} + \rho_{45} + \rho_{47}) & \rho_{54} & \rho_{64} & 0 \\ 00000 & 0 & -\rho_{54} & \rho_{65} & \rho_5 \\ 00000 & 0 & 0 & \rho_{64} + \rho_{65} + \rho_{67} & \rho_{87} \\ 00000 & 0 & 0 & 0 & 0 \\ 00000 & 0 & 0 & 0 & -(\rho_{80} + \rho_{81} + \rho_{84} + \rho_{85} + \rho_{87}) \end{pmatrix} \quad (5.14)$$

$$C^T = \{0; -v_{14} + v_{81}; v_{14} + v_{24} - v_{48} - v_{46}; v_{45}; v_{46}; v_{47}; v_{48}\} \quad (5.15)$$

Отож, викладені міркування підтверджують методологічну доцільність використання показника дисконтованого грошового потоку в оцінюванні очікуваного довгострокового доходу туристичного кластера на ПТ, а ціни кластера є невід'ємним критерієм оцінювання ефективності досягнення цільової функції відновлення туризму. Запропонована методика дозволяє фіксувати у певних часових інтервалах критичні параметри післявоєнного відновлення туризму на ПТ, які функціонально пов'язані з поточним станом розвитку туристичного кластера. Отож, на прикладному рівні пошук оптимального вектору управлінського впливу визначатиметься за оцінками параметрів стану динамічної системи відновлення туризму на основі результатів спостережень за мінімізуючим квадратичним критерієм оптимальності стратегічного й оперативного управління досягненням цільової програми. Реалізація запропонованих економіко-математичних інструментів потребує використання новітніх цифрових систем управління даними з інтегрованим програмним

модулем для системного відстеження поточного та змінного стану проєктів післявоєнного відновлення туризму в межах туристичного кластеру на ПТ і своєчасного управлінсько-оптимізаційного реагування.

Упровадження кластерного підходу дозволяє забезпечити ефективну управлінську взаємодію між органами державної влади та місцевого самоврядування, представниками еколого-захисних, культурологічних і туристичних організації та ситуативних стейкхолдерів (рис. 5.5).

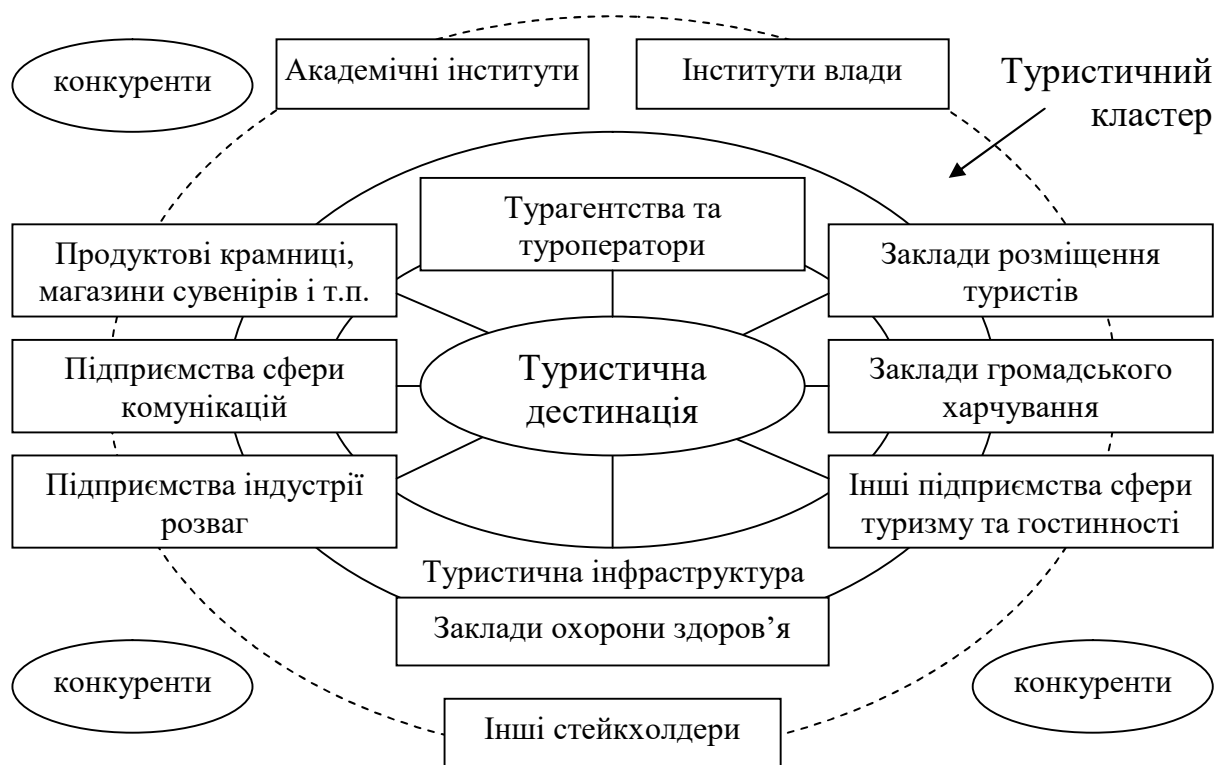

Рис. 5.5. Схема управлінської взаємодії в межах туристичного кластеру
(сформовано автором)

Першочерговим завданням владних інституцій виступає виявлення можливих напрямів регіональної спеціалізації для формування основних кластерів, у яких сповна розкриється екологічний і соціально-економічний стратегічний потенціал регіону, формування інституціональних механізмів управління розвитком цього кластеру та сприяння взаємодії наявного екосистемного, інтелектуального, наукового і виробничого потенціалів [82].

Водночас у межах кластеру відновлення індустрії туризму отримає додаткові можливості через використання широких міжгалузевих зв'язків та

інноваційність сформованої кластерної системи, яка полегшує інтеграцію та дифузію знань, стимулюючи виникнення і розвиток інноваційних сфер ощадливого комерційного природокористування.

Визначаючи розподіл повноважень органів виконавчої влади, рекомендуємо покласти на Міністерство розвитку громад та територій функцію ідентифікації напрямів регіональної спеціалізації та формування кластерів, на Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів – розроблення інституційних механізмів екологічно збалансованого управління ними, а на обласні державні (військові) адміністрації й органи місцевого самоврядування – практичну координацію учасників кластерів і забезпечення міжгалузевої взаємодії.

Функціонування туристичних кластерів на ПТ, особливо залучення суб'єктів малого та середнього підприємництва може стати драйвером інвестування перспективних еколого-захисних та історико-культурних проєктів післявоєнного відновлення на основі інноваційних технологій. Розвиток кластеризації є однією з основних умов формування стратегій сталого розвитку суб'єктів економічної діяльності в регіоні, що ґрунтуються на активній позиції лідерства бізнесу, позитивному партнерству між інтересами різних стейкхолдерів і цивілізованій конкуренції. Такий контекст дозволяє розглядати кластеризацію в туризмі на ПТ як фактор сприяння інноваційному шляху післявоєнного розвитку вітчизняної економіки, що дозволяє трансформувати соціально-економічну систему відповідних туристичних дестинацій. Своєю чергою, розвиток туристичного кластеру забезпечить суб'єктам туристичної діяльності додаткові можливості розвитку завдяки:

- зниженню бар'єрів входу на ринок післявоєнного відновлення економіки через уніфікацію вимог в межах кластера;
- виникненню та поширенню синергетичного ефекту при організованому управлінні базами даних і навчанні персоналу;
- більшій ефективності управління ресурсозабезпеченням, у т. ч. включаючи інформаційні ресурси та технології;

- екстраполяції позитивного бренду кластеру на бренд його учасників;
- залученню до державних і регіональних програм післявоєнного відновлення екосистем на ПТ.

Зазначимо також, що кластер може розглядатись як пріоритетний партнер регіональних стратегічних інвесторів. Центром туристичного кластерного утворення на ПТ може стати потужна природоохоронна організація (Національний парк, Державний заповідник тощо), довкола якої будуть сконцентровані суб'єкти економічної діяльності не лише туристичного, але й інших напрямів, взаємодія яких може стати каталізатором створення проривного туристичного продукту [82; 83; 91; 114].

Пропонований кластерний підхід до управління післявоєнним відновленням туризму на ПТ у цілому узгоджується з чинними стратегічними пріоритетами розвитку сталого туризму в Україні [171] та забезпечує як системне оцінювання результативності управління відновленням у межах туристичного кластеру, так і формування сприятливих умов для розвитку екологічних форм ресурсоощадливого туризму, що концептуально наближує його до світових і європейських тенденцій еколого-захисного використання природних і культурних ресурсів.

Зазначимо, що на даний час в Україні кількість функціонуючих туристичних кластерів є незначною, що пояснюється відсутністю законодавчої підтримки, браком практичного досвіду кластеризації економіки, недостатнім розумінням суб'єктами господарської діяльності можливостей інноваційно організованої взаємодії для сталого розвитку туризму. Вирішення цієї проблеми потребує ґрунтовних трансформацій в українській соціально-економічній системі. Зокрема, існує нагальна необхідність в удосконаленні законодавства з питань регулювання діяльності кластерів, зниженні адміністративних бар'єрів, переорієнтації інформаційних потоків для донесення до потенційних учасників туристичного кластеру потенційних переваг для розвитку їх бізнесу, змін у системі фахової підготовки у сфері туризму та рекреації.

5.3. Когнітивне моделювання включення екосоціальних технологій у розвиток туризму на природоохоронних територіях України

Сталий розвиток туризму зумовлює перехід від товароорієнтованої концепції, зосередженої на збільшенні пропозиції матеріально-вимірних туристичних продуктів, до сервісноорієнтованої, що ґрунтується на забезпеченні нематеріальних вимірів, призводячи до розвитку численних теорій клієнтоорієнтованого туристичного обслуговування. Сервісно-домінантна логіка розвитку туризму передбачає критичне переосмислення туристичного споживання природних та історико-культурних ресурсів, у межах якого й утворюються та розвиваються новітні організаційні схеми формування і гармонізації екосистемної цінності туризму на ПТ.

Запропонований S. Vargo зі співавт. системний підхід до визначення бізнесу як мережі взаємовідносин [471] дозволяє розширити сервісно-домінантну концепцію сталого розвитку туризму з точки зору розвитку сервісних екосистем і включення екосоціальних технологій. Вплив діджиталізації на процеси туристичного обслуговування й обмін ресурсами проявляється у технологічному розвитку туристичних продуктів, тоді як туристичні екосистеми визначають екосоціальні зв'язки, що покладаються в підґрунтя й одночасно створюються завдяки співтворчим процесам екосоціального туристичного споживання. Отож, екосоціальні технології в туристичній галузі ми розглядаємо як сукупність екологічних і соціальних підходів для гармонізації туристичних потреб суспільства із потребами ПТ у збереженні туристичних екосистем. Виходячи з цього, екосоціальні технології в туризмі на ПТ доцільно, насамперед орієнтувати на:

- зелені технології природоспоживання, які мають охоплювати екологічно чисті інновації, спрямовані на зменшення негативного впливу галузі на природні й історико-культурні екосистеми ПТ і передбачати використання відновлюваних джерел енергії, енергоефективних систем інтелектуального управління туристичними будівлями, екологічні чисті варіанти транспортного

обслуговування туристичних потреб, використання інноваційних рішень для управління відходами та водними ресурсами, а також цифрові платформи для просування, бронювання й інформаційного супроводу екотурів;

- асистивні технології, спрямовані на покращення доступності для туристів із обмеженими фізичними можливостями за рахунок використання спеціалізованих засобів пересування, навігаційних систем і засобів зв'язку, адаптивних аудіо- та візуальних технологій на базі штучного інтелекту, а також інструментів планування подорожей;

- екосоціальні інновації, які ґрунтуються на розробленні й упровадженні нових ідей та підходів для вирішення екологічних і соціальних проблем розвитку туристичної дестинації та здатні сформувати позитивний екосоціальний вплив туристичної галузі на екологічні та соціальні можливості розвитку місцевої громади. Екосоціальні інновації передбачають активну участь громад у прийнятті рішень, пов'язаних із розвитком туризму, а екосоціальний вплив проявляється у збереженні природних екосистем, історико-культурної спадщини на ПТ і зростанні якості життя мешканців;

- технології санації та відновлення природного середовища, зокрема рекультивації земель і лісовідновлення на ПТ, біоремедіації (використання живих мікроорганізмів, гетерогенних організмів (зокрема грибів) і рослин вищого порядку для нейтралізації забруднювачів у ґрунті, воді чи повітрі), екологізації господарських процесів.

Концепція екосоціального управління як інструменту сталого розвитку туризму на ПТ наголошує на фундаментальних екологічних цінностях, таких як цілісні екологічні перспективи (в основу яких покладено цінності, які не є взаємовиключними і можуть складно взаємодіяти: (1) біосферні, включаючи благополуччя всіх живих істот, (2) альтруїстичні, зосереджені на благополуччі інших членів соціуму, включаючи майбутні покоління, та (3) гедоністичні, асоційовані із задоволенням і комфортом споживання екоресурсів природного середовища [475]) та культурне різноманіття, сприяючи переосмисленню екологічно релевантного цілісного благополуччя, що, своєю чергою, розширює

індивідуальні, колективні, громадські та політичні виміри екологічно релевантної екосоціальної практики.

Інтеграція технологічної та екосоціальної складових розвитку дозволять забезпечити системну перспективу спільного створення цінностей туризму на ПТ. Проблему такої інтеграції доцільно вирішувати на:

1) мікрорівні, забезпечуючи належну кваліфікацію учасників туристичного процесу, механізми інтеграції природних, історико-культурних туристичних ресурсів та інноваційні технології туристичного обслуговування;

2) макрорівні, формуючи стратегічне бачення екосоціального контексту туризму на ПТ і системне створення знань та інновацій для забезпечення сталого розвитку у довгостроковій перспективі;

3) мезорівні, який не піддається безпосередній операціоналізації, однак розглядається нами як сукупний результат процесу інтеграції матеріальних і нематеріальних ресурсів для створення сталих екосистемних цінностей у туристичній системі, а отже, для переходу від продуктових туристичних нововведень до екосоціальних інновацій.

При цьому, спільне створення екосистемної цінності ми пропонуємо розглядати за партисипативним підходом, за якого туристи є активними споживачами та водночас єдиними визначниками цінності, яка не створюється виключно постачальниками туристичного продукту, а є кінцевим результатом інтеграції всіх зазначених ресурсів. Поєднуючи фокус розвитку сталого туризму на ПТ на технологічних та інноваційних аспектах екосоціально спрямованих туристичних продуктів, доходимо висновку про необхідність циклічно відтворюваного обміну екосистемними ресурсами, що виникає в результаті інтеграції (1) технологічної спрямованості системи послуг і (2) соціальної спрямованості екосистеми (рис. 5.6), що дозволить в екологічний спосіб задовольняти туристичні потреби поточних відвідувачів ПТ, забезпечуючи водночас можливості для майбутнього розвитку туристичних дестинацій за рахунок системного управління їх екологічною, соціально-культурною та біологічною цілісністю.

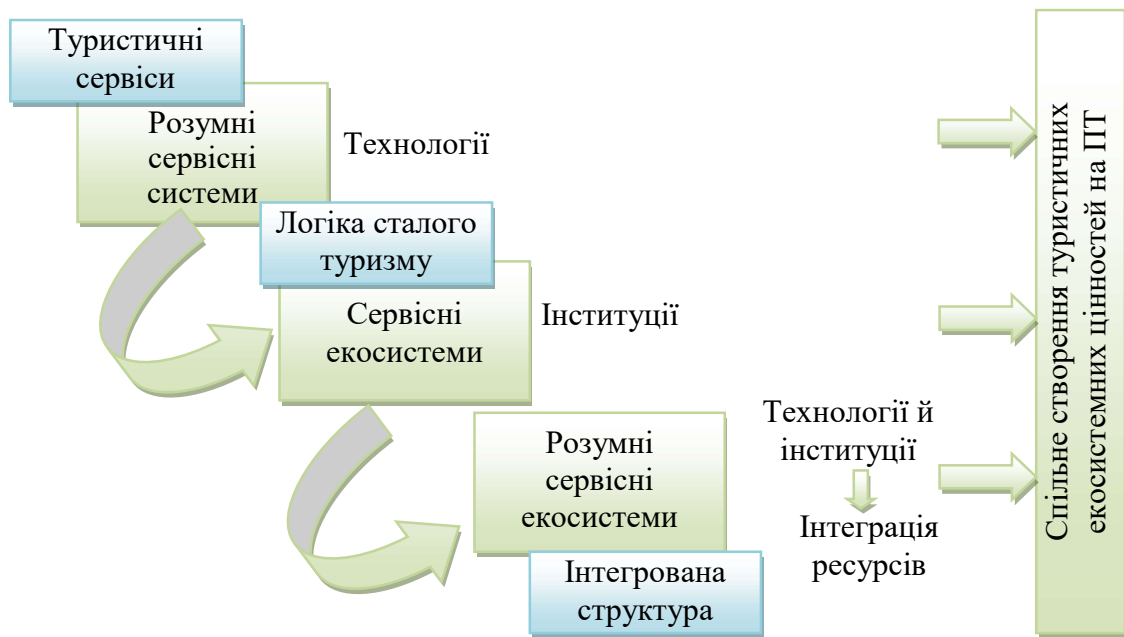

Рис. 5.6. Схема формування інтегрованої структури екосистем туристичних послуг на ПТ (сформовано автором)

Когнітивне моделювання включення екологічних і соціальних практик в управління розвитком туризму на ПТ передбачає використання економіко-математичних моделей для формування уявлення щодо сприйняття та взаємодії туристів з ініціативами сталого туризму. Таке моделювання дозволяє краще зрозуміти ментальні процеси, які визначають поведінку туристичного споживання, зокрема у виборі екологічно чистого місця тимчасового проживання на ПТ чи взаємодії з місцевими громадами, виявити причинно-наслідкові зв'язки й основні точки впливу в межах екосоціального управління розвитком туристичних дестинацій. Аналіз кочових аспектів когнітивних процесів (табл. 5.5) дозволяє визначити ключові фактори вибору туристом екосоціальних відповідальних практик відпочинку на ПТ.

Когнітивні реакції як форму туристичної поведінки, спрямованої на захист природного та соціокультурного середовища на ПТ докільля, можна поділити за критеріями екологічної стурбованості, екологічної значущості, екологічної відповідальності та проекологічні поведінки як найбільш свідомого прояву особистісних мотивів туриста зменшувати негативний вплив туристичного споживання або покращення екосоціальної цінності середовища.

Ключові аспекти когнітивного моделювання включення екосоціальних практик у туризм на ПТ

Напрямок моделювання	Цілі формування когнітивної моделі
Сприйняття туристами екосоціальної цінності туризму на ПТ	- формування уявлення про сприйняття туристами екологічних і соціальних аспектів дестинації, що ґрунтується на їхніх знаннях про сталий розвиток, емоційних реакціях на екологічні проблеми туристичної дестинації та намірах дотримуватися екосоціальних принципів туристичного споживання
Визначення факторів впливу на поведінкову модель туристичного відвідування ПТ	- виявлення таких чинників впливу на туристичну поведінкову модель, як екологічні знання, соціальні норми та екосоціальна самоефективність (на основі власних переконань щодо важливості екосоціального розвитку туристичної дестинації та сприйняття наслідків власних дій)
Когнітивне прогнозування можливих впливів на туристичну поведінку	- розроблення інструментів коригування поведінкових моделей туристів на ПТ; - формування комунікаційних стратегій для просування сталого туризму на ПТ шляхом висвітлення позитивного соціального й екологічного впливу сталих практик
Розроблення стратегії сталого розвитку туризму на ПТ	- визначення сфери найефективнішого втручання; - формування екотуристичних вражень; - просування туризму через залучення місцевих громад; - розроблення освітніх програм для розвитку сталого туризму

Джерело: сформовано автором

Звертаючись до рекомендацій А. Номбург та А. Столберг, котрі пояснювали індивідуальну проєкологічну поведінку на основі теорії когнітивного стресу [314], прикладами проєкологічної поведінки в туризмі можна вважати екологічний активізм (активну участь в еколого-туристичних експедиціях), неактивістську поведінку в публічній сфері (зокрема, подання чи підписання петицій із питань розв’язання екологічних проблем) та екологізм у приватній сфері споживання (економія енергії чи інших ресурсів, використання продукції вторинної переробки).

За умов сталого розвитку туризму на ПТ екосоціальні технології спрямовуються насамперед на забезпечення екологічної стійкості ПТ (збереження екосистеми), соціальну корисність (збереження культурної спадщини та сприяння добробуту місцевої громади) та технологічну інноваційність туристичного продукту (цифрові рішення, включаючи smart-моніторинг туристичного навантаження на природоохоронні об’єкти,

енергоощадливість туристичного використання природних і культурних ресурсів, сталі транспортні рішення). Водночас проекологічну поведінкову модель туристичного споживання на ПТ можна вважати особливим типом просоціальної поведінки, спрямованої на забезпечення допомоги місцевим громадам у вирішенні екологічних проблем туристичної дестинації. Наявність такої поведінкової моделі вимагає від туриста відчуття власної емоційної долученості, що певною мірою потребує міждисциплінарного підходу до когнітивного моделювання, а саме фокусування засад прикладної екологічної психології на проекологічні зміни в поведінці туристичного споживання.

Зауважимо, що предметом екологічної психології є дослідження взаємодії між особистістю та середовищем (природним і штучно створеним), що охоплює дослідження та моделювання поведінки, яка сприяє чи перешкоджає сталому природоохоронному вибору, а також передумов, корелятивів і чинників посилення [431]. Відповідно, модель включення екосоціальних технологій у розвиток туризму на ПТ має спиратись на чітку ідентифікацію ключових понять (вершини моделі) та визначення напрямів і сили зв'язків між ними (рис. 5.7).

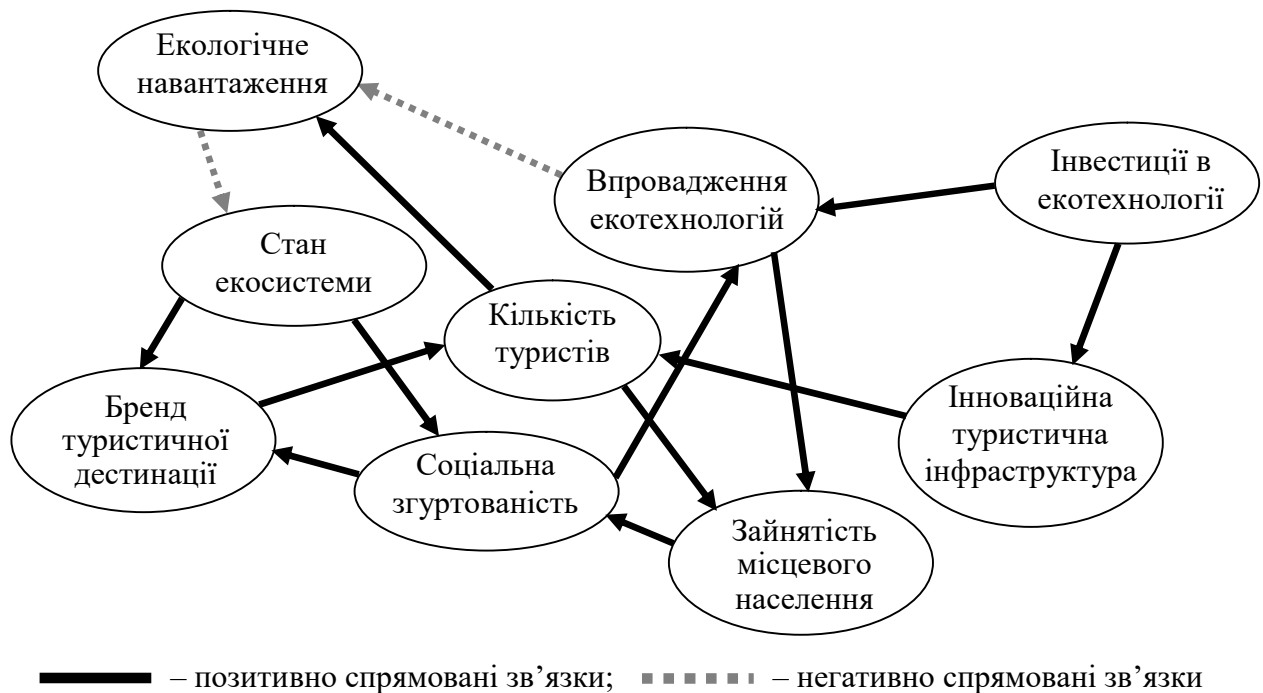

Рис. 5.7. Схема включення екосоціальних технологій у розвиток туризму на ПТ
(сформовано автором)

Представлена когнітивна модель відображає орієнтацію причинно-наслідкових взаємозв'язків між ключовими чинниками інтеграції екосоціальних технологій у систему розвитку туризму на ПТ, що дозволяє оцінити потенційні наслідки відповідних управлінських рішень і технологічних інновацій, зокрема:

1) інвестиції в екотехнології сприяють розвитку інноваційної туристичної інфраструктури, збільшуючи рівень туристичної привабливості ПТ;

2) зростання туристичних потоків призводить до кращої зайнятості населення туристичної дестинації, сприяючи зміцненню соціальної згуртованості;

3) санація, відновлення та розвиток природних й історико-культурних екосистем на ПТ позитивно відображається на бренді туристичної дестинації, підкреслюючи значення соціокультурної ідентичності у сталому туризмі;

4) соціальна згуртованість і зростання інвестиційних потоків підсилюють інноваційну активність суб'єктів економічної діяльності та прискорюють впровадження екотехнологій.

Водночас на представленій моделі відображено і негативно спрямовані зв'язки, наприклад, (1) зростання кількості туристів на ПТ призводить до збільшення екологічного навантаження на екосистеми, що, своєю чергою, несе загрози погіршення її стану, (2) тим часом упровадження екотехнологій зменшує вказані ризики, виступаючи в якості компенсаторного механізму. Отож, екосоціальні технології можна розглядати як системоутворюючий елемент розвитку туризму на ПТ, що спирається на такі інструменти розвитку дестинації як інвестування, підтримка місцевих громад, формування екологічного світогляду туристів і розвиток сталої туристичної інфраструктури.

Когнітивний компонент включення екосоціальних технологій у розвиток туризму на ПТ ми розглядаємо як систему знань, переконань, уявлень, мотивації та цінностей туристів, що формують їх ставлення до особистого екосоціального включення у туристичну діяльність (рис. 5.8).

Рис. 5.8. Структура когнітивного образу включення екосоціальних технологій у розвиток туризму на ПТ (сформовано автором)

Отож, визначення когнітивного компоненту передбачає виявлення потенційного впливу на проекологічну поведінку туристів таких вимірів, як:

- 1) функціональний, заснований на сприйнятті найбільш відчутних для туриста параметрах вибору подорожі на ПТ (природне й історико-культурне середовище, якість туристичного проживання та рівень цін);
- 2) психологічний, заснований на більш абстрактних атрибутах загальної атмосфери туристичного обслуговування та клієнтоорієнтованості персоналу;
- 3) змішаний, заснований на характеристиках туристичної дестинації, які поєднують функціональність і психологічні мотиви (наприклад, ресторанне обслуговування).

Зазначена дефрагментація дозволяє визначити структуру когнітивного образу за допомогою сприйняття туристами екосоціального іміджу дестинації.

Зрозуміло, що масштабні екосоціальні зміни, необхідні для вирішення нестійких моделей туристичного виробництва та споживання, що охоплюють проекти запобігання кліматичним кризам, втратам біорізноманіття чи виснаженню ресурсів потребує радикальних змін в усталених соціотехнічних системах на ПТ, для яких поступових змін чи виправлень може бути недостатньо. Отож, перехід до сталого розвитку туристичних дестинацій варто розглядати як довгостроковий коеволюційний процес, заснований на структурованій чи агентивній взаємодії суб'єктів туризму, в межах якої не лише вибудовуються спільні плани та різноманітні перехідні шляхи, але й вирішуються екосоціальні суперечки.

Для обґрунтування напрямів сталого розвитку туризму на ПТ важливо отримати достовірне розуміння когнітивних реакцій різних суб'єктів туристичної діяльності на можливості, наслідки та перспективи включення екосоціальних технологій. Визначаючи когнітивні реакції як систему ментальних процесів сприйняття, аналізу та прогнозування результативності значущих для екосистем технологічних інновацій, ми розглядаємо наступні 5 типів реагування: скептичне ставлення (висока ймовірність ситуативного опору змінам), обмежене розуміння, формальне прийняття, позитивне сприйняття та інноваційне мислення. Зважаючи на те, що суб'єктами туризму на ПТ ми визначаємо туристів, представників туристичних організацій, владні інституції різного рівня та представників місцевих громад, кожна екосоціальна технологія може викликати різноспрямовані когнітивні реакції з боку вказаних акторів, що у сукупності утворюватиме матрицю сценаріїв когнітивної реакції.

Основними провайдерами екосоціальних технологій на ПТ є туристичні організації, інноваційний розвиток яких спрямований на інтеграцію цілей підвищення ефективності використання екосистемних ресурсів, зниження операційних витрат і підвищення конкурентоспроможності бізнесу. Екосоціальна модернізація виступає фундаментальною рушійною силою, дозволяючи їм застосовувати новітні технології для підвищення економічної ефективності туристичної діяльності шляхом підвищення енергоефективності,

зменшенню відходів і розвитку інтелектуальних технологій у процесі надання послуг. Отож, розглядаючи специфічний контекст туризму на ПТ, важливо насамперед зосередитись на сприйнятті екосоціальних технологій серед постачальників туристичних послуг.

Зважаючи на достатню абстракцію досліджуваної проблеми, метою когнітивного моделювання у цій частині дослідження стало з'ясування когнітивної реакції туристичних підприємств в українських туристичних дестинаціях на ПТ щодо їхніх екологічних і соціальних ініціатив. Для цього у листопаді 2024 р. в межах Інтернет-опитування керівників туристичних підприємств, асоційованих із Карпатським біосферним заповідником та Національними природними парками «Зачарований край», «Сколівські Бескиди», «Карпатський» та «Черемоський» ми проаналізували їхнє сприйняття (1) важливості та (2) необхідності у майбутньому застосування екологічних і соціальних інновацій. Опитувальник складався з вісьмох позицій, відповіді оцінювались за 5-бальною шкалою Лайкерта, що дозволило виявити когнітивний образ ставлення до зазначених інновацій і важливості їх впровадження на практиці (табл. 5.6).

Таблиця 5.6

Розподіл відповідей респондентів щодо важливості застосування екосоціальних технологій у туризмі на ПТ

Запитання	Частота відповідей									
	Так		Скоріше так		Не визначився		Скоріше ні		Ні	
	абс.	відн.	абс.	відн.	абс.	відн.	абс.	відн.	абс.	відн.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1. Чи важливі екосоціальні технології для туризму?	19	52,8	13	36,1	3	8,3	1	2,8	0	0,0
2. Чи привабливі екосоціальні технології для туризму?	12	33,3	11	30,6	10	27,8	2	5,6	1	2,8
3. Чи корисні екосоціальні технології для розвитку туризму?	19	52,8	14	38,9	3	8,3	0	0,0	0	0,0
4. Чи є екологічні інновації корисними для туристичного підприємства?	16	44,4	14	38,9	5	13,9	1	2,8	0	0,0

Продовження табл. 5.6

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
5. Чи є соціальні інновації корисними для туристичного підприємства?	14	38,9	14	38,9	7	19,4	1	2,8	0	0,0
6. Чи складно туристичному підприємству впроваджувати екологічні інновації?	15	41,7	9	25,0	6	16,7	1	2,8	5	13,9
7. Чи є екосоціальні технології фінансово обтяжливими для туристичного підприємства?	23	63,9	10	27,8	3	8,3	0	0,0	0	0,0
8. Чи потребують екосоціальні технології змін у туристичному обслуговуванні?	15	41,7	12	33,3	8	22,2	1	2,8	0	0,0

Джерело: сформовано автором за результатами опитування

Узагальнене оцінювання когнітивного сприйняття вказаних аспектів включення екосоціальних технологій у практику діяльності туристичних підприємств (табл. 5.7) виконана інструментами описової статистики на платформі MS Excel і свідчить про достатньо високу проєкологічну позицію керівників туристичного бізнесу на ПТ, їх розуміння та сприйняття важливості екологічних інновацій й екосоціальних технологій.

Таблиця 5.7

Описова статистика когнітивного сприйняття важливості застосування екосоціальних технологій у туризмі на ПТ

Показник	Так	Скоріше так	Не визначився	Скоріше ні	Ні
Кількість запитань	8	8	8	8	8
Сума	133	97	45	7	6
Мінімум	12	9	3	0	0
Максимум	23	14	10	2	5
Середнє	16,625	12,125	5,625	0,875	0,750
Стандартна похибка	1,238	0,693	0,925	0,227	0,620
Мода	19	14	3	1	0
Медіана	15,5	12,5	5,5	1	0
Стандартне відхилення	3,503	1,959	2,615	0,641	1,753
Дисперсія вибірки	12,268	3,839	6,839	0,411	3,071
Ексцес	0,190	-1,294	-0,910	0,741	7,027
Асиметричність	0,709	-0,534	0,482	0,068	2,627
Рівень надійності (95,0 %)	2,928	1,638	2,186	0,536	1,465

Джерело: сформовано автором

Для виявлення статистично значущої різниці між моментами проведеного вимірювання виконаємо тест Фрідмана, який дозволяє дослідити неоднорідну сукупність відповідей респондентів, що не відповідають нормальному розподілу даних.

$$X^2 = \frac{12}{nk(k+1)} \sum_{j=1}^k R_j^2 - 3n(k+1), \quad (5.16)$$

де n – кількість умов опитування; k – кількість відповідей; R^2 – сума рангів для кожної умови

Результат тестування виявив: $X^2 = 31,01$; $p < 0,05$.

Отже, за результатами тесту Фрідмана ми стверджуємо про існування статистично значущих відмінностей у розподілі відповідей через вісьмох тверджень щодо сприйняття екосоціальних технологій у туризмі.

Оцінюючи відповіді на перше питання ми отримали когнітивний образ значущості екосоціальних технологій для туризму на ПТ, насамперед у контексті соціально-економічних вигод включення екологічно чистих технологій у процеси туристичного обслуговування. Більшість опитаних керівників туристичних підприємств вважали ці технології важливими, наголошуючи на їхніх потенційних перевагах як для власників туристичного бізнесу, так і для мешканців місцевих громад у межах туристичної дестинації. Також ми виявили, що близько 64 % респондентів визнають потенційну привабливість запровадження екосоціальних технологій у діяльність туристичних підприємств, розглядаючи їх як інструменти залучення екологічно свідомих туристів.

Досліджуючи сприйняту корисність екосоціальних технологій для туризму на ПТ ми виявили, що понад 90 % керівників туристичних підприємств визнають їх переваги для забезпечення вищої ефективності та конкурентоспроможності. Енергоефективні технології сприяють операційній ефективності, одночасно зменшуючи шкоду для середовища на ПТ і

дозволяючи реінвестувати заощадження у розвиток бізнесу чи покращення пропозиції послуг.

Також ми виявили схвальне сприйняття переваг екологічних інновацій для туристичного підприємства, які респонденти оцінили в загальному вище, аніж їхню сприйнятну корисність. Зазначимо, що цей результат цілком узгоджується із результатами наших досліджень щодо переваг екологічних інновацій для охорони природного й історико-культурного середовища на ПТ і збереження екосистем завдяки зниженню споживання енергії та викидів забруднюючих речовин. Щодо корисності екологічних інновацій, ми виявили, що майже 78 % респондентів вказують на їх важливість для успішної діяльності туристичних підприємств. Попри це, 66,7 % респондентів вказували на технологічну складність впровадження цих інновацій, що негативно впливає на рішення щодо їх практичного застосування. Крім того, понад 91 % опитаних вказували на фінансову обтяжливість включення екосоціальних технологій у туристичне обслуговування, а 75 % керівників туристичних підприємств на ПТ вважають, що таке включення потребує зміни моделі туристичного обслуговування.

Для отримання більш чіткого когнітивного образу включення екосоціальних технологій у розвиток туризму на ПТ ми запропонували респондентам оцінити окремі характеристики власного туристичного продукту за шкалою від 1 (негативна характеристика) до 3 (позитивна характеристика), що дозволило виявити усереднене бачення керівниками туристичних підприємств їхніх туристичних продуктів щодо екосоціальної ефективності (рис. 5.9).

Як бачимо, відповіді вказують на позитивні дескриптори, а отже керівники туристичних підприємств на ПТ сприймають аспекти екосоціальної ефективності як важливі для розвитку туризму.

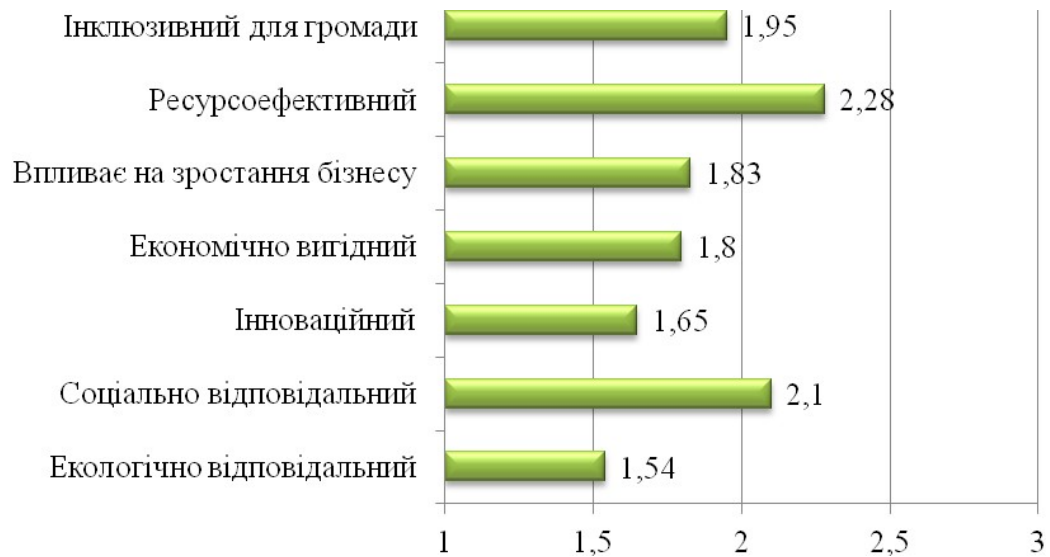

Рис. 5.9. Оцінка респондентами когнітивного образу власного туристичного продукту щодо екосоціальної ефективності (сформовано автором)

Як видно із середніх значень, більшість респондентів вважають власний туристичний продукт ефективним щодо використання ресурсів і соціальної відповідальності бізнесу перед місцевими громадами, хоча і недостатньо екологічно відповідальним. Водночас аналіз відповідей вказує на занепокоєння щодо економічних вигод від включення екосоціальних технологій через необхідність додаткових витрат.

Отож, порівнюючи результати двох етапів опитування керівників туристичних підприємств на ПТ доходимо до висновку про наявність чіткого когнітивного сприйняття необхідності включення екосоціальних технологій у розвиток туризму та достатньо сприятливого когнітивного образу власного туристичного продукту щодо екосоціальної ефективності. Аналіз думок респондентів вказує на перспективну потребу туристичних підприємств у ширшому впровадженні інструментів екологічних і соціальних інновацій, що забезпечить сталий розвиток власного туристичного продукту та сприятиме сталому розвитку туризму на ПТ за рахунок поєднання економічних, соціальних й екологічних переваг.

На відміну від виробників туристичних послуг, когнітивний досвід туриста щодо включення екосоціальних технологій у туризм на ПТ ґрунтується насамперед на його уявленні про екосоціальну корисність та умови споживання (додаткова цінність чи певні особистісні обмеження) екосоціально спрямованих туристичних послуг. У загальному випадку когнітивний досвід екосоціально спрямованого туризму з погляду отримувача туристичних послуг можна уявити як послідовний ланцюг, що охоплює контакт із екосоціальними технологіями під час споживання туристичного продукту → набуття знань щодо відповідних технологій та їх впливу на розвиток туристичної дестинації → ментальне сприйняття/відторгнення екосоціальних туристичних практик → емоційна реакція та її усвідомлення → оцінювання можливості набуття особистісних екотуристичних чи соціально-орієнтованих цінностей → формування поведінкових намірів. Можливі емоційні реакції туриста можуть коливатись у широкому діапазоні: від позитивних, пов'язаних із захопленням чи гордістю за екосвідомий вибір, до негативних, спричинених скепсисом чи психологічним несприйняттям власної участі у сталому туристичному споживанні. Відтак від спрямованості набутого туристом когнітивного досвіду залежать його наміри щодо майбутнього вибору ПТ як об'єкта туристичної уваги.

Вивчення уподобань туристів щодо стратегічного формування екосоціальних траєкторій управління туристичною дестинацією на ПТ стає джерелом знань про можливість, доцільність і необхідність впровадження системних екосоціальних змін. Натомість релевантність цих змін потребує цілісного уявлення щодо реального ставлення туристів до екосоціальної трансформації дестинації, оскільки проголошувана проєкологічна позиція не завжди реально відображається у практиці туристичного споживання.

Таким чином, роль когнітивного моделювання включення екосоціальних технологій із боку надавача туристичної послуги зводиться до пошуку мотивів та інструментів розроблення та впровадження екосоціальних інновацій, тоді як з боку споживача – визначає ментальне тло системного переходу туризму на ПТ до сталого розвитку (рис. 5.10).

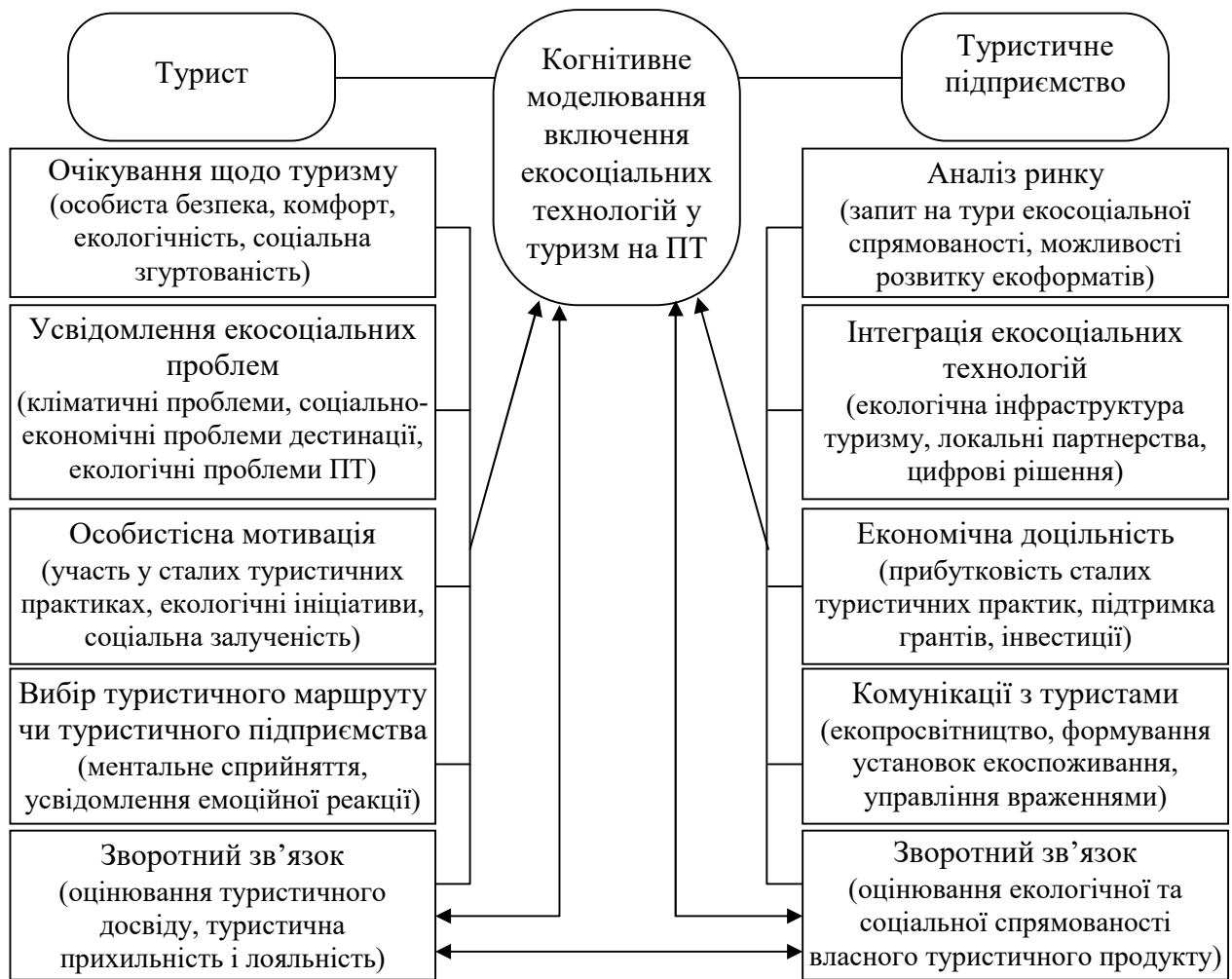

Рис. 5.10. Формування ментальної карти когнітивних чинників включення екосоціальних технологій у розвиток туризму на ПТ (сформовано автором)

Причинами несталої туристичної поведінки туристів на ПТ можуть бути низький рівень екосоціальної свідомості, переважне орієнтування на комфорт туристичного споживання, недостатність самоусвідомленої мотивації або недосконалість туристичної інфраструктури.

Проблема зміни поведінкових орієнтирів спонукала R. Sharpley до пошуку інструментів зовнішнього регулювання для стимулювання туристів до більш сталого споживання туристичної продукції [435]. Погоджуючись із важливістю адміністрування процесів включення екосоціальних технологій у туризм на ПТ, відзначимо, що вітчизняна регуляторна практика спирається на інструменти зборів на підтримання екосистем, лімітування туристичних відвідувань у заповідних зонах, штрафні санкції за порушення екологічних

норм. Водночас ми пропонуємо звернути увагу на більш демократичний управлінський підхід, вбудувавши ринкові стимулятори в активну політику сталого розвитку дестинацій для формування екосоціальної туристичної практики. Використання інструментів соціального маркетингу ми пропонуємо включати не лише у заохочення туристів до сталого споживання туристичного продукту, але і для адаптації політики розвитку туристичних дестинацій і розвитку комунікацій на конкретних сегментах туристичного ринку. Такий підхід відкриває можливості для кращого розуміння когнітивного бачення туристів щодо екосоціального спрямування туризму на ПТ, а відтак надає можливості для окреслення нових сталих траєкторій розвитку туристичних дестинацій.

5.4. Роль стейкхолдерів в управлінні сталим розвитком туризму на природоохоронних територіях України

Взаємозалежність сталого туризму з іншими галузями економіки передбачає, що вигоди від туристичної діяльності мають розподілятися між широким колом зацікавлених сторін, кожна з яких характеризується власною унікальною функціональністю (рис. 5.11).

Багатовекторна міжсекторальна взаємодія та конструктивний діалог владних інституцій, суб'єктів туристичної діяльності, місцевого населення та туристів щодо розвитку туристичної дестинації на ПТ мають на меті досягнення консенсусу щодо стратегічної спрямованості розвитку туризму на ПТ і спільного балансу інтересів в економічній, соціальній та екологічній сферах. Водночас досягнення сталого розвитку туризму потребує координації зусиль і синергетичної взаємодії всіх стейкхолдерів, залучених до процесів управління. Така співпраця забезпечує формування ефективної моделі управління туристичною дестинацією, що сприяє підвищенню її конкурентоспроможності та довгостроковій сталості розвитку.

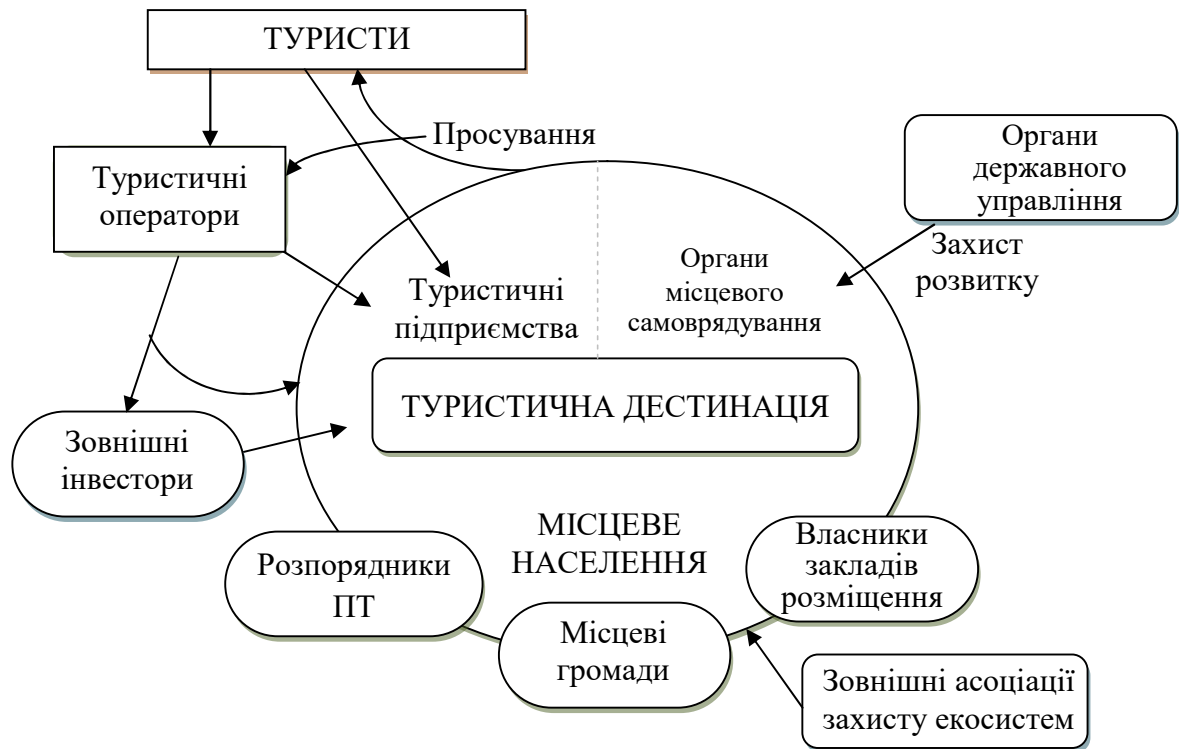

Рис. 5.11. Коло стейкхолдерів в управлінні сталим розвитком туризму на ПТ
(сформовано автором)

Важливість досягнення сталого розвитку туризму на ПТ в Україні є беззаперечною, тоді як деструктивні впливи війни на вітчизняні екосистеми лише посилюють актуальність проєкологічного управління туристичними дестинаціями. Відповідно до Дорожньої карти розвитку туризму UN Tourism на період до 2030 р. [448], досягнення 17 ЦСР «Партнерство заради сталого розвитку» потребує безупинного посилення партнерських відносин і співпраці між стейкхолдерами. Враховуючи системний характер туризму, досягнення ЦСР потребує застосування прозорих і дієвих інструментів органами державного регулювання та місцевого самоврядування (табл. 5.8), зокрема налагодження моніторингових програм і міжсекторних комунікацій для забезпечення належного рівня підзвітності туристичного ресурсоспоживання на ПТ.

Розподіл основних функцій та інструментів управління сталим розвитком туризму на ПТ між державними органами влади й органами місцевого самоврядування

Категорія стейкхолдерів	Основні функції	Інструменти управління
Державні органи влади	Формування державної політики	- розроблення стратегії сталого розвитку туризму; - інтеграція ЦСР у політику розвитку туризму;
	Законодавче регулювання	- розроблення й ухвалення законодавчих актів і нормативів у сфері екології й охорони культурної спадщини; - ліцензування та сертифікація
	Фінансова й інвестиційна підтримка	- бюджетне фінансування проєктів сталого розвитку на ПТ; - грантова підтримка, пільгове кредитування екосоціальних ініціатив
	Міжнародне співробітництво	- участь у глобальних і регіональних програмах сталого туризму під егідою ETIS, GSTC, UNESCO, UN Tourism та інших інституцій; - сприяння у залученні закордонних інвестицій; - сприяння у трансфері екосоціальних технологій і кращих практик
	Моніторинг	- акумуляція статистичної інформації; - аналіз впливу туризму на екосистеми ПТ; - екологічний моніторинг туристичної діяльності
Органи місцевого самоврядування	Територіальне планування	- розроблення генеральних планів, рекреаційних зон на ПТ; - заходи із збереження природного й історико-культурного середовища ПТ
	Розвиток локальної інфраструктури	- забезпечення енерго- та водопостачання; - покращення транспортної доступності; - підтримка в створенні місцевих туристичних об'єктів
	Залучення громади	- організація громадських слухань щодо екосоціальних аспектів розвитку туризму на ПТ; - підтримка місцевих суб'єктів туристичної діяльності
	Освітні функції	- підтримка екопросвітницьких ініціатив
	Контролювання	- контролювання туристичного навантаження на ПТ; - регулювання поведження з відходами

Джерело: сформовано автором

Зважаючи на складний екосоціальний стан значної кількості туристичних дестинацій внаслідок війни та з урахуванням необхідності акумуляції всіх

наявних інструментів державного управління для повноцінного відновлення та досягнення сталого розвитку туризму на ПТ, необхідним є певний перерозподіл ролей державних і місцевих владних інституцій за зростаючої ролі інших стейкхолдерів у спільній реалізації ЦСР щодо розвитку туризму. Взаємодію державних і місцевих владних інституцій із суб'єктами туристичної діяльності можна розглядати як життєво важливий елемент державного регулювання сталого розвитку туризму. Державне регулювання, попри це, має набути ознак безперервного процесу врахування різноманітних і подекуди суперечливих інтересів усіх учасників туристичного процесу, забезпечуючи дотримання установлених стратегічних орієнтирів і сприяючи взаємодії між зацікавленими сторонами для досягнення соціального й екологічного ефекту.

Формування стратегії державного регулювання процесами розвитку сталого туризму на ПТ потребує діагностування поточного стану, зокрема інструментами SWOT-аналізу (табл. 5.9) для виявлення можливих управлінських прогалин і системних проблем екологічної та соціальної спрямованості, а також проактивного орієнтування державної туристичної політики на конкретні ЦСР, адаптації до глобальних трендів і кращої оптимізації туристичного споживання природних та історико-культурних ресурсів на ПТ.

Аналізуючи основні SWOT-параметри державного управління сталим розвитком туризму на ПТ, доходимо висновку про нагальну необхідність переходу від декларативного регулювання до системної та скоординованої з іншими стейкхолдерами державної політики, обґрунтованої науковими рекомендаціями вітчизняних і міжнародних експертів та з урахуванням запропонованих UN Tourism і UNESCO підходів до сталого управління, долучаючи до цих процесів представників місцевих громад, громадських організацій і суб'єктів економічної діяльності. Такий підхід сприятиме формуванню ефективної моделі розвитку туристичної галузі, що забезпечить баланс між економічними вигодами, збереженням природної та культурної спадщини й підвищенням якості життя місцевого населення.

**SWOT-аналіз результативності та стратегічні можливості державного
регулювання сталого розвитку туризму на ПТ**

SWOT	Сильні сторони (S)	Слабкі сторони (W)
	- наявність Стратегії регіонального розвитку, Концепції розвитку туризму; - міжнародна співпраця (UN Tourism, UNESCO, євроінтеграція); - розгалужена система державного управління; - потенціал природних ресурсів і культурної спадщини; - можливість законодавчих змін	- недостатня інтеграція сталих принципів у всі рівні туристичної політики; - низький рівень міжвідомчої координації; - обмеженість фінансування екотуристичних ініціатив; - недостатній моніторинг і контроль за впливом туризму на екосистеми; - часто декларативний характер регулювання без впровадження змін
Можливості (O)	Поле S – O	Поле W – O
- зростання глобального попиту на сталий туризм; - можливість фінансування через міжнародні фонди (Green Deal, GEF та ін.); - залучення громад і суб'єктів економічної діяльності до управління (публічно-приватне партнерство); - цифровізація екомоніторингу; - підготовка кадрів у сфері сталого туризму	- розробити цільові державні програми сталого туризму для ПТ - залучати міжнародні інвестиції та гранти для розбудови екомаршрутів, екоінфраструктури на ПТ; - створити мережу еко-кластерів на базі Національних парків; - сприяти розвитку освітніх проєктів щодо ЦСР у туризмі	- розробити грантову систему підтримки сталих туристичних ініціатив; - запровадити цифрові системи екомоніторингу (автоматизовані системи візуалізації та звітності); - сформувати міжгалузеві інститути управління туризмом на ПТ; - реалізувати програми еко-громад із включенням місцевих суб'єктів економічної діяльності
Загрози (T)	Поле S – T	Поле W – T
- зміна клімату і деградація природних ресурсів; - політична нестабільність і війна; - корупція і неефективність використання ресурсів; - неконтрольоване будівництво на ПТ; - опір змінам для збереження традиційної моделі розвитку туризму	- упровадити адаптивні обмеження туризму на ПТ (гнучкі маршрути, сезонне обмеження доступу); - здійснити зонування, запровадити будівельні регламенти для ПТ; - стимулювати екотуризм, освітні подорожі, мікротуризм	- організувати навчальні центри для адміністраторів ПТ; - запровадити незалежний екологічний аудит; - актуалізувати екологічне законодавство з урахуванням потреб розвитку туризму

Джерело: сформовано автором

Включення екологічних і соціально-економічних аспектів розвитку сталого туризму на ПТ у державну стратегію розвитку туризму має відбуватись через механізми зонування територій, визначення нормативів туристичного навантаження та процедур екологічного ліцензування. Водночас недосконалість державного регулювання проявляється через недостатню координацію між міністерствами, місцевою владою, громадами та суб'єктами економічної діяльності, що зумовлює необхідність створення інституційної платформи взаємодії. Для фінансування програм ресурсощадливого туризму доцільно активізувати державні механізми залучення інвестицій і міжнародних грантів, програм міжнародної технічної допомоги, що за умов війни та післявоєнної відбудови української економіки може частково компенсувати обмеженість державних або комунальних фінансових ресурсів для екосистемних проєктів.

Окремої уваги з боку державних і місцевих органів влади потребує питання професійної підтримки та навчання у сфері управління сталим туризмом, оскільки відповідні компетенції можна вважати одним із ключових компонентів формування ефективної інноваційної системи сталого туризму на ПТ, що враховує потреби як туристів, так і екосистем. Таким чином, заклади освіти стають ще одним вагомим стейкхолдером сталого розвитку туризму, забезпечуючи підготовку фахівців, здатних:

- 1) планувати та реалізовувати політику сталого туризму;
- 2) поєднувати економічну вигоду з екологічною відповідальністю;
- 3) працювати в мультидисциплінарному середовищі.

Аналіз рекомендацій UN Tourism, GSTC, а також світового та європейського досвіду дозволяє сформулювати основні напрями такого навчання для більш ефективного державного регулювання, зокрема:

- 1) політика та стратегія сталого розвитку туризму;
- 2) основи сталого розвитку відповідно до ЦСР;
- 3) планування розвитку туризму на національному, регіональному та локальному рівнях;

- 4) політики збереження природних та історико-культурних середовищ у туризмі;
- 5) управління розвитком ресурсоощадивого туризму на ПТ;
- 6) основи природоохоронного зонування територій;
- 7) методологія проведення моніторингу впливу туризму на екосистеми;
- 8) механізми залучення громад до управління туризмом на ПТ;
- 9) цифрові технології та smart-інструменти у сталому туризмі.

Це дозволить долучити до процесів державного регулювання сталим розвитком туризму фахівців із навичками системного мислення та стратегічного планування довгострокової сталості туризму.

Прагнення до розвитку сталого туризму зумовлює залучення до цього процесу всіх зацікавлених сторін, роль яких визначається мірою участі у багатосторонній взаємодії, що регулюється на загальнодержавному, регіональному чи місцевому рівнях, включаючи управлінські процеси в межах місцевих громад. Водночас слід відзначити і зворотний ефект управління сталим розвитком туризму, адже внесок повного кола стейкхолдерів у процеси планування і прийняття рішень щодо туризму на ПТ впливають на можливості та рівень досягнення довгострокових інтересів місцевих громад у межах туристичної дестинації.

Органи місцевого самоврядування в межах туристичних дестинацій на ПТ є ключовими стейкхолдерами сталого розвитку туризму на місцевому рівні, оскільки саме на них покладено функції реалізації загальнодержавної політики у сфері туризму. Їх основна роль визначається притаманними самоврядуванню управлінськими функціями (табл. 5.10), реалізація яких має відбуватись за умов безпосередньої взаємодії з місцевою громадою та суб'єктами економічної діяльності різних галузей.

**Управлінські функції органів місцевого самоврядування, спрямовані на
сталый розвиток туризму на ПТ**

Основні функції	Можливості впливу на сталий розвиток туризму на ПТ
Планування просторового розвитку	- розроблення планів розвитку територій із урахуванням рекреаційних і природоохоронних зон; - визначення ПТ, придатних для туризму без заподіяння шкоди природному й історико-культурному середовищу - інтеграція туризму в стратегію сталого розвитку громади
Розвиток інфраструктури	- підтримка розвитку сталої транспортної, туристичної та санітарної інфраструктури - управління відходами
Підтримка місцевих суб'єктів економічної діяльності	- підтримка (у вигляді консультацій, пільг, грантів) мікро- та малих підприємств галузі туризму; - стимулювання приватних екоініціатив (розвиток еко-садиб, підтримка виробників локальних продуктів тощо); - сприяння міжгалузевій кооперації
Маркетинг і промоція ПТ	- підтримка (створення) туристичного бренду дестинації; - організація туристичних маршрутів, фестивалів, екоподій; - співпраця з туроператорами, платформами бронювання
Охорона природних екосистем ПТ та історико-культурної спадщини громади	- інвентаризація пам'яток природи та культури; - підтримка проєктів їх збереження та реставрації; - контролювання потенційно небезпечної для екосистем діяльності (житлова та промислова забудова, вирубки лісів)
Залучення громади й освітні ініціативи	- проведення публічних обговорень щодо туристичних ініціатив; - створення робочих груп за участі місцевих мешканців громади; - організація екопросвіти для туристів, школярів, студентів, суб'єктів економічної діяльності
Регулювання та контролювання туристичних потоків на ПТ	- встановлення правил туристичного використання ресурсів ПТ; - упровадження обмежень у пікові сезони, квотування туристичних відвідувань ПТ; - створення систем обліку туристів

Джерело: сформовано автором

Таким чином, стратегічна роль органів місцевого самоврядування у сталому розвитку туризму на ПТ полягає у формуванні локальної орієнтованості туристів і суб'єктів туристичної діяльності на ресурсоощадливе туристичне використання з урахуванням потреб ПТ у захисті екосистем і соціально-економічному розвитку громади. Визначальною особливістю управлінських впливів на цьому рівні взаємодії стейкхолдерів є гнучкість, що дозволяє оперативно реагувати на зміни потреб туристичної дестинації, та високий рівень довіри громади, яка ментально готова сприймати місцеву владу в якості партнера. Відповідно, органи місцевого самоврядування мають

розглядатись не стільки як виконавці державної політики розвитку туризму, але як самостійні ініціатори сталого туризму, здатні поєднати локальну ідентичність туристичної дестинації, екосистемний капітал ПТ та економічні можливості господарюючих суб'єктів для забезпечення довготривалого добробуту громади.

Серед усіх залучених до сталого розвитку туризму на ПТ стейкхолдерів суб'єкти економічної діяльності традиційно вважаються основними порушниками екосистемної рівноваги [70; 261; 328; 401]. Отож, саме на них має покладатись ключова роль у вирішенні завдань зменшення забруднюючих викидів, зростання ресурсоефективності, розвитку енергоефективних технологій, що сприятиме більш екологічним практикам господарської діяльності для забезпечення екосоціальних очікувань суспільства.

Оцінюючи роль туристичних підприємств зауважимо, що саме вони є не лише стейкхолдерами сталого розвитку туризму, але і ключовими учасниками процесів туристичного споживання екосистемних ресурсів ПТ, котрі у безпосередній взаємодії з туристами впливають на екологічний слід туризму та соціально-економічні параметри розвитку місцевих громад. Отож, на туристичні підприємства має бути покладено основні обов'язки з формування сталих практик туристичного обслуговування. В якості провайдера екологічно відповідальних туристичних послуг вони мають переорієнтувати власну господарську діяльність на використання екологічно чистих технологій.

Водночас указані зусилля, скоріше можуть свідчити про наміри слідування ЦСР у розвитку власної господарської діяльності, аніж про наміри активного просування ідеї сталого туризму на ПТ, що призводить до актуалізації ризиків руйнування екосистем і природних та історико-культурних середовищ на ПТ через їх туристичну перенасиченість, а також потенційно зумовлює конфліктні ситуації у взаємодії з місцевими громадами. Відтак вважаємо, що рольові функції туристичних підприємств мають бути докорінно переглянутими та доповненими додатковими інструментами за напрямками соціально-економічної й екологічної відповідальності бізнесу (табл. 5.11).

Таблиця 5.11

**Перспектива розширення рольових функцій туристичних підприємств,
спрямованих на сталий розвиток туризму на ПТ**

Рольові функції	Інструменти впливу на сталий розвиток туризму на ПТ	
	усталені	пропоновані
Інноваційний розвиток і сталий менеджмент	- розроблення туристичних продуктів із низьким впливом на екосистеми (еко-, агро-, пішохідний туризм)	- впровадження систем сертифікації сталого туризму (Green Key, GSTC тощо)
Економічний внесок у розвиток туристичної дестинації	- сприяння зайнятості місцевого населення, розвиток малого бізнесу (еко-садиби, локальні ремесла)	- фінансова підтримка через спонсорські проекти, участь у партнерських програмах
Соціальна відповідальність	- забезпечення етичної взаємодії з місцевим населенням і культурною спадщиною	- включення місцевих громад у процес прийняття рішень;
Екологічні інновації	- впровадження екосоціальних технологій (екологічно чистий транспорт, енергоощадні системи, сортування відходів)	- дотримання норм захисту біорізноманіття та природних ресурсів; - зменшення туристичного навантаження на вразливі екосистеми шляхом маршрутизації та квотування
Освіта та просвіта туристів	Здебільшого не проводиться	- інформаційно-просвітницька робота щодо значення ПТ; - створення умов для екологічного виховання через інтерпретаційні центри, екомаршрути, тренінги

Джерело: сформовано автором

Запропонований підхід дозволить ефективніше реалізувати інноваційну трансформацію туристичного споживання на ПТ, підсилить роль етичного управління природними екосистемами, а участь в освітніх проектах місцевих громад сприятиме кращій взаємодії.

Упровадження інноваційних підходів до практики менеджменту вітчизняних туристичних підприємств можна розглядати як зародження нового етапу в еволюції галузі туризму, адже метою такого управління є підтримка екологічно безпечних і соціально відповідальних практик туристичного обслуговування туристів на ПТ, запровадження різноманітних ініціатив сталого туризму та надання відвідувачам унікальних шансів ознайомитися з принципами відповідального споживання природних та історико-культурних

ресурсів. З огляду на динамічний розвиток галузі, ефективність управлінських рішень зростатиме, посилюючи вплив на довкілля та місцеві громади, а впровадження стратегій сталого туризму стане ключовим елементом для досягнення довгострокових ЦСР [81].

Отож, інноваційний розвиток і сталий менеджмент ми пропонуємо розглядати як симбіотичне поєднання екосоціальних і соціально-економічних технологій відповідального управління туристичними підприємствами з метою довготривалого досягнення сталості туристичної дестинації та створення екосистемної цінності для туристів, приймаючих громад і природного й історико-культурного середовища на ПТ. Для забезпечення сталого інноваційного менеджменту рекомендуємо керівникам туристичних підприємств звернути увагу на такі інструменти, як використання цифрових інструментів CRM (Customer Relationship Management – система управління взаємовідносинами з туристами) та ERP (Enterprise Resource Planning – система управління ресурсами підприємства), які дозволяють діджиталізувати процеси обліку, аналітики та координації управлінських впливів, покращуючи цим якість туристичного обслуговування й ощадливо використовувати туристичні та природні ресурси на ПТ.

Розглядаючи посилення економічного внеску та соціальної відповідальності туристичних підприємств у розвиток дестинацій зауважимо, що забезпечення цієї рольової функції потребує довгострокових цілеспрямованих зусиль, організованих за принципами партнерства, соціальної підтримки місцевих громад і прозорості управлінських рішень. Зрозуміло, що за умов війни та зважаючи на виявлені у попередніх частинах нашого дослідження прогалини статистичного спостереження сьогодні неможливо чітко визначити кількість туристичних підприємств, задіяних на ПТ. Однак, у цілому за період повномасштабної війни кількість суб'єктів туристичної діяльності в Україні зменшилась на 36 % (юридичних осіб на 45 %, ФОП – на 32 %) [41], відповідно значно зменшилась їх взаємодія з місцевими громадами, а генерація робочих місць знизилась на близько 10 %. З іншого боку, соціальну

відповідальність туристичних підприємств на ПТ варто розглядати як частину їхньої місії, що розширює межі результативності туристичної діяльності за рахунок етичної поведінки з природними екосистемами та культурною спадщиною на ПТ і дотримання прав мешканців дестинації на соціально-економічне благополуччя. Таким чином, ми наполягаємо, що економічний внесок має бути тісно інтегрованим із соціальною відповідальністю й екологічними ініціативами туристичних підприємств на ПТ, сприяючи сталому розвитку туристичних дестинацій (рис. 5.12).

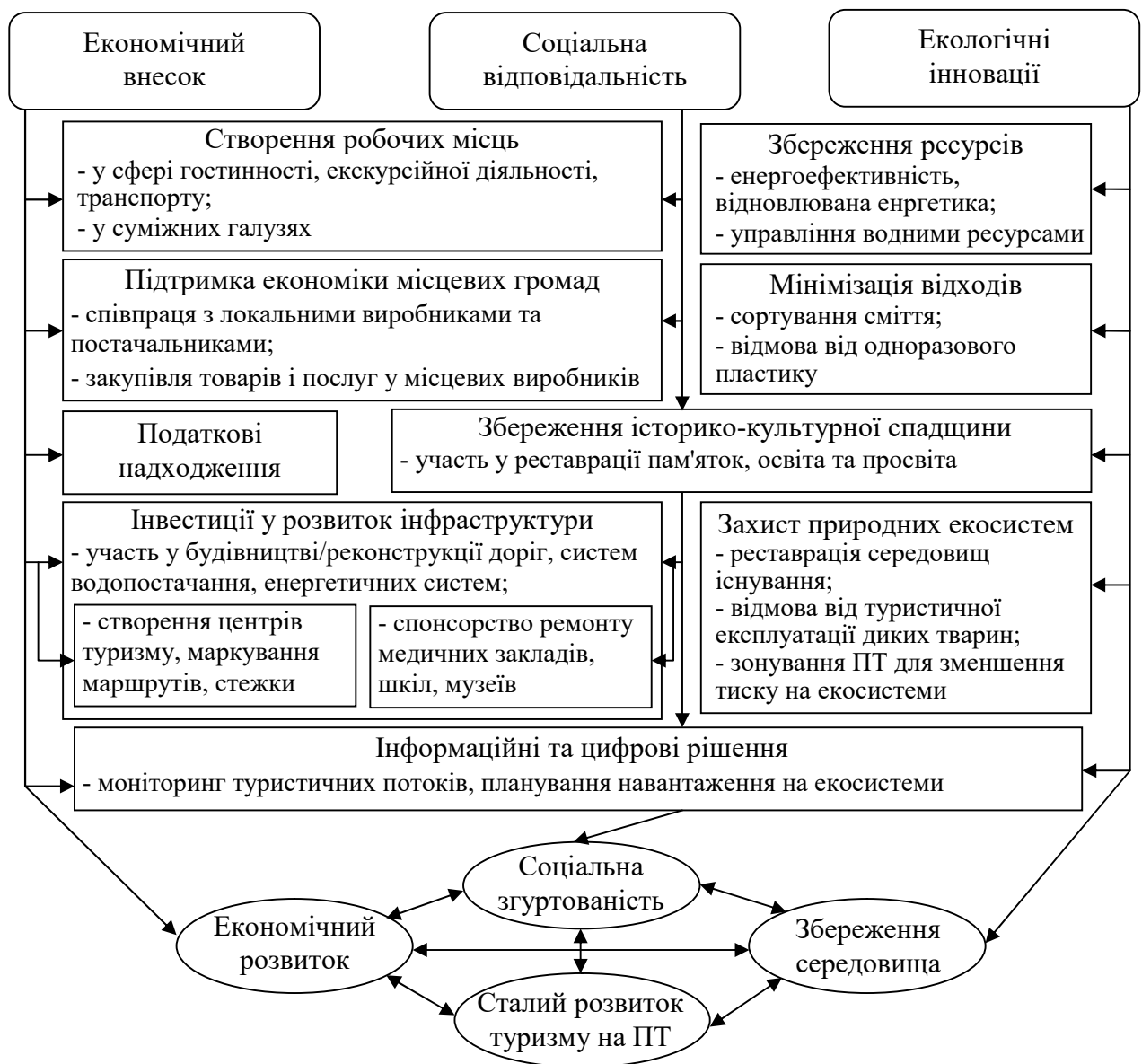

Рис. 5.12. Рольова інтеграція економічного внеску, соціальної відповідальності й екоінновацій туристичних підприємств у сталий розвиток туризму на ПТ

(сформовано автором)

Також слід відзначити роль туристичних підприємств в освіті та просвіті туристів і мешканців місцевих громад, адже суб'єкти туристичної діяльності в дестинаціях на ПТ є не лише надавачами туристичних послуг, але й провідниками цінностей, знань і відповідальної екосоціальної поведінки. Освітня роль щодо туристів має зосереджуватись на формуванні у них екосвідомості та поваги до місцевих традицій і культурних особливостей. Дієвими інструментами просвіти можуть стати не лише інформаційні стенди, QR-коди чи мобільні додатки, але й організація воркшопів, майстер-класів, екскурсій з освітніми елементами. Щодо освіти й просвіти мешканців місцевих громад, акцент доцільно робити на розширенні їхніх можливостей і знань, пропонуючи різноманітні навчальні програми у галузі туристичного обслуговування (наприклад, для адміністраторів закладів тимчасового розміщення чи для кухарів), а також організовуючи курси з екологічного підприємництва, розвитку стартапів, маркетингу тощо. Інноваційні технології, цифровізація, створення умов для зростання обізнаності мешканців місцевих громад сприятимуть збереженню культурної ідентичності та кращому соціально-економічному становищу туристичних дестинацій і дозволяють ефективніше формувати відповідальне туристичне середовище на ПТ.

Слід також визначити роль у сталому розвитку туризму на ПТ ще однієї групи стейкхолдерів – підприємств, діяльність яких прямо не співвідноситься із туристичним обслуговуванням, однак їх опосередкований вплив є важливим для сталого розвитку дестинації, а відтак – і для забезпечення цілей відповідального туризму. Попри це, роль суміжних підприємств майже завжди залишається поза увагою дослідників, хоча побічно вони зазвичай вказують про існування та важливість їх внеску в сталий туризм [72; 272]. До цієї групи стейкхолдерів можна віднести:

- 1) місцеві аграрні підприємства (фермерські господарства, виробники крафтових продуктів і напоїв із власної сировини тощо);
- 2) транспортних перевізників (автобусні компанії, Укрзалізницю, для окремих туристичних дестинацій – підприємства водного транспорту);

- 3) комунальні служби, підприємства енергетики та зв'язку;
- 4) будівельні підприємства (у частині створення чи реконструкції туристичної та дотичної до туристичного обслуговування інфраструктури);
- 5) представників креативної індустрії (музеї, культурні центри, організатори фестивалів);
- 6) ІТ-компанії (розробники програмного забезпечення для туристичних додатків, систем онлайн-бронювання, моніторингу стану екосистем на ПТ, інформаційних баз);
- 7) заклади освіти, котрі є партнерами туристичних підприємств в організації навчання чи просвітництва.

Участь громади у створенні туристичних продуктів мотивує до збереження природних і культурних ресурсів, оскільки вони стають основою місцевої ідентичності та туристичної привабливості регіону [380, с. 49].

Сучасні наукові підходи в якості моделі впливу суб'єктів економічної діяльності пропонують кластеризацію, що знайшло відображення й у більшості регіональних стратегіях розвитку, адже організація кластерної взаємодії дозволяє поєднувати широкі міжгалузеві зв'язки із стрімким розвитком малого (у т. ч. мікро-) підприємництва та фрагментарною структурою туризму [83, с. 31]. Економічний внесок таких підприємств у сталий розвиток туризму проявляється через постачання локальної екологічної продукції (харчових продуктів, напоїв, ремісничих виробів), сприяння зайнятості в межах туристичної дестинації, а також у створенні мережі партнерської взаємодії. Не менш важливу роль відіграють аспекти соціальної відповідальності [491], що охоплюють інвестиції у розвиток дестинації, створення чи підтримку соціальних проєктів, підтримку культурних чи екосоціальних ініціатив місцевої громади.

Хочемо наголосити на важливості включення суб'єктів економічної діяльності нетуристичного напрямку до екологічних інноваційних проєктів на ПТ, що особливо актуалізується через воєнні втрати екосистем і необхідність пошуку шляхів їх післявоєнного відновлення. Така діяльність потребуватиме

також налагодження взаємодії із державними інституціями, представниками наукового середовища у сферах екології та цивільної безпеки, керівниками інженерних військових структур, ДСНС, міжнародними саперними місіями (UNDP, HALO Trust), оскільки на значній кількості українських ПТ на даний момент спостерігається масова деградація екосистем і втрата біорізноманіття через пожежі, знищення степів, лугів і водно-болотних угідь, а також мінно-вибухове, хімічне та токсичне забруднення, що потребує розроблення та реалізації шляхів їх санації та відновлення. Для реабілітації та відновлення екосистем на ПТ слід налагодити співпрацю із ІТ-компаніями, котрі зможуть забезпечити розроблення програмного забезпечення для екологічного моніторингу та виявлення ушкоджених чи потенційно небезпечних зон із використанням ІТ-аналізу інформації з індикаторів деградації, дронів чи супутникових знімків. Для відновлення знищених чи ушкоджених середовищ існування, гідрологічного режиму, упровадження програм реінтродукції зниклих видів флори та фауни, волонтерських проєктів відбудови понівечених об'єктів історико-культурної спадщини на ПТ дуже важливо залучати також представників громадськості та міжнародних експертів. Нагальним завданням є також налагодження плідної взаємодії із вітчизняними та зарубіжними (міжнародними) фінансовими установами, зокрема для залучення коштів за міжнародними грантовими програмами та проєктами, задіювати інші компенсаційні механізми.

Водночас найпотужнішими стейкхолдерами сталого розвитку туризму на ПТ, які підтримують його власними коштами під час туристичного споживання, є туристи. Їх роль можна вважати вирішальною, оскільки саме вони є кінцевими користувачами природних та історико-культурних ресурсів, а тому їх поведінкові моделі туристичного споживання й усвідомленість вибору відповідального туризму можна вважати головним фактором забезпечення екологічного захисту ПТ, зростання соціально-економічного добробуту мешканців місцевих громад і сталого управління розвитком туристичною дестинацією.

Обираючи маршрути сталого туризму на ПТ, туристи мають подолати психологічний бар'єр економічних наслідків власних туристичних уподобань, тобто ментально вони готові до дорожчої подорожі, щоб матеріально підтримати сталий туристичний напрямок. Разом з тим, пересічні туристи зазвичай не є добре обізнаними з принципами відповідального туризму, а тому відвідування ними ПТ може мати негативні наслідки для збереження цілісності екосистем. Зважаючи на це, пропонуємо інноваційний підхід до управління туристичними намірами під час здійснення туристичної подорожі на ПТ, а саме створення Кодексу екологічно відповідального туриста. Загалом відповідальна туристична поведінка передбачає ознайомлення із правилами перебування на ПТ, особистісну безпечність і вимогу повідомити організатора про виявлені порушення правил перебування. Проаналізувавши рекомендації UN Tourism [302], GSTC [304], Правила відвідування Національних парків України [147], внутрішні етичні кодекси окремих туристичних підприємств, які здійснюють туристичне обслуговування на ПТ України, ми виявили відсутність системного, адаптованого до умов України поведінкового туристичного кодексу, в якому були б інтегровані принципи екологічної поведінки, соціальної поваги й економічної підтримки приймаючих громад у туристичних дестинаціях.

Завданням пропонованого Кодексу має стати, насамперед, виховання відповідальної поведінки туристичного споживання на засадах поваги до природних екосистем та історико-культурних цінностей. Проявів такої поваги може бути безліч, адже її слід сприймати як похідну від ментального світосприйняття туристом цінностей ПТ. Тим не менше, рекомендуємо документально визначити певні обмеження, які мають бути обов'язковими до виконання туристом, зокрема пересування лише за визначеними маршрутами, заборона нищення рослин чи турбування тварин, обмеження гучності музичного супроводу, відповідальне поводження зі сміттям тощо. Також обов'язковою вимогою має стати дбайливе й ощадливе використання ресурсів під час проживання в еко-садибах, кемпінгах та інших закладах тимчасового розміщення на ПТ, відмова від одноразового пластику і поліетилену на користь

багаторазових виробів з екологічно-безпечних матеріалів. Також рекомендуємо задокументувати норму про необхідність вияву поваги до місцевих громад, яка має не лише проявлятися у зовнішніх атрибутах виховання, але й у дотриманні місцевих звичаїв, поваги до релігійних переконань або підтриманні місцевих ремесел і малого підприємництва. Такий підхід дозволить ідентифікувати Кодекс відповідального туриста не лише в якості регламенту туристичного відвідування ПТ, але і як інструмент залучення місцевих громад до контролювання змін екосистем, проєктів просвітництва й екоініціатив, а також як можливість для суб'єктів економічної діяльності відзначити свою екосоціальну відповідальність, тобто відповідно до 17 ЦСР Кодекс виконуватиме роль об'єднувальної комунікаційної платформи для всіх стейкхолдерів сталого туризму.

Зрозуміло, що через воєнні втрати екосистем та історико-культурного середовища на ПТ сьогодні неможливо надати однозначні рекомендації для всіх ПТ, на яких відбувається туристичне споживання ресурсів. Тому в якості пілотного проєкту ми розробили проєкт Кодексу відповідального туриста у Карпатському туристичному регіоні України (додаток П), обравши його за параметрами найменших воєнних втрат екосистем і найбільшого збереження туристичного потенціалу. Уточнення та доповнення за результатами пілотного проєкту можуть лягти в основу формування Національного кодексу екологічно відповідального туриста та розроблення загальнодержавної політики розвитку сталого туризму на ПТ.

Впровадження Кодексу екологічно відповідального туриста на ПТ потребує організації співпраці всіх локальних стейкхолдерів туристичної дестинації, включно із залученням закладів освіти, волонтерських рухів (екоклубів, WWF-Україна тощо) й енергоощадливих транспортних підприємств. Це дозволить задіяти різноманітні форми його реалізації – мотиваційну, партнерську, комунікаційну, освітню на всіх етапах впровадження Кодексу:

- 1) розроблення адаптації для туристичного регіону з урахуванням його історико-культурних та екосоціальних особливостей;
 - 2) налагодження партнерських взаємовідносин з усіма стейкхолдерами;
 - 3) візуалізація Кодексу, тобто його оприлюднення для ознайомлення туристів на web-сайтах туристичних підприємств і Національних парків України, поширення відповідного контенту у соціальних мережах, друк постерів;
 - 4) інтеграція у туристичні пакети, асоційовані із туризмом на ПТ;
 - 5) оцінювання впливу на поведінкові туристичні наміри та сформовані звички туристичного споживання природних й історико-культурних ресурсів.
- Таке оцінювання доцільно здійснювати шляхом регулярного опитування туристів (додаток Р), спостереженням за змінами екосистем і динамікою соціально-економічного розвитку туристичних дестинацій. Метою оцінювання є виявлення набутого рівня екосвідомості та з'ясування результативності описаних вище заходів, тому рекомендуємо використання як кількісних (наприклад, частка зміненої туристичної поведінки, підтримка локального бізнесу чи комунікаційний ефект), так і якісні (за результатами відповідей або коментарів респондентів) індикатори.

Таким чином, оновлення ролей стейкхолдерів у структурі їх усталеної взаємодії в туризмі на ПТ здатне забезпечити кращу результативність впровадження концепції сталого туризму. Погляд на туристичну діяльність як на ланцюг створення вартості дозволяє оцінити вклад кожної групи стейкхолдерів у встановлення синергії впливів їх ексклюзивних ролей у збагаченні туристичного досвіду та покращення соціально-економічних умов для місцевих громад і спільні переваги в управлінні туристичними напрямками на ПТ. Наголошуючи на важливості узгодженого бачення між усіма зацікавленими сторонами екологічних та екосоціальних інструментів досягнення сталого туризму, ми запропонували способи, за допомогою яких стейкхолдери можуть краще проявити свої ролі і переваги співпраці в управлінні туристичними дестинаціями та збереженні й розвитку природних та історико-культурних екосистем.

Висновки до розділу 5

Розроблено низку пропозицій і рекомендацій щодо напрямів та інструментів сталого розвитку туризму на ПТ України:

1. У межах післявоєнного відновлення сталого туризму на ПТ рекомендовано інтегрований підхід із поєднанням екологічної санації, розвитку туристичної інфраструктури та забезпечення безпечності туристичних потоків. Запропоновано дорожню карту відновлення, що передбачає системні заходи зі збереження біорізноманіття, впровадження інноваційних технологій моніторингу та цифровізації туристичних послуг, а також розвиток мультимодальної та енергонезалежної інфраструктури. Висвітлено пріоритети участі органів державної влади та місцевого самоврядування у координації та регулюванні процесів відновлення туризму на ПТ, необхідність комплексного та міжгалузевого планування післявоєнної відбудови туризму на ПТ з урахуванням соціально-економічних, екологічних і технологічних чинників.

2. Рекомендовано налагодження державно-приватного партнерства для залучення фінансових ресурсів і міжнародної допомоги, що дозволить забезпечити сталість і прозорість інвестицій. Запропоновано орієнтуватися на міжнародний досвід післявоєнного відновлення туризму й управління кризами з відповідною адаптацією його до українських реалій і специфіки ПТ. Особливу увагу слід приділити відновленню та розвитку соціокультурної автентичності, інтеграції місцевих громад у туристичні процеси та формуванню справедливого розподілу доходів.

4. Запропонована метрологічна основа моніторингу воєнних збитків туризму на ПТ, яка дозволяє систематизувати лінійно неструктуровані та непередбачувані екологічні, соціально-економічні й історико-культурні втрати туристичних об'єктів на ПТ з урахуванням міри й особливостей ушкоджень кожної екосистеми, що дозволить відстежувати динаміку змін у часі та вчасно ухвалювати рішення про переакцентування цілеспрямованих зусиль з їх відновлення. Рекомендовано визначення меж екологічної ємності ПТ для уникнення перевантаження екосистем, використання цифрових та

інтелектуальних технологій для управління туристичними потоками і контролю стану природного середовища.

5. Запропоновано кластерний підхід до відновлення туризму на ПТ, доведено його ефективність у якості інструменту формування конкурентоспроможних туристичних дестинацій. До структурних і функціональних компонентів туристичного кластеру рекомендовано включення органів державної влади, туристичних підприємств, постачальників послуг та інфраструктури, а також науково-дослідних та освітніх установ. Доведено синергетичний вплив інтегрованої взаємодії цих суб'єктів на соціально-економічну стійкість регіонів і розвиток інноваційних, екологічно ощадливих туристичних продуктів.

6. Розроблено економіко-математичну модель управління туристичним кластером на основі оцінювання критичних параметрів для оптимізації управлінських рішень. Рекомендовано авторську методологію для оцінювання вартості кластера на ПТ, що дозволяє усунути неоднозначність фінансових та особистісних факторів в управлінні, зменшити вплив менталітету управителя ПТ на процеси ухвалення стратегічних рішень і коригувати цільові програми. Запропоновано централізацію кластерної координації навколо потужних природоохоронних організацій, що дозволить створити «проривний» туристичний продукт. Виділено роль державного управління у визначенні напрямів регіональної спеціалізації, формуванні інституційних механізмів і контролі ефективності функціонування кластерів.

7. Підтверджено ефективність інтеграції екосоціальних технологій у розвиток туризму на ПТ, системний позитивний вплив впровадження зелених технологій, асистивних рішень та екосоціальних інновацій на збереження та циклічне відтворення екосистемних ресурсів, підтримку довгострокової екологічної стійкості ПТ і підвищення якості туристичних послуг. Позитивна когнітивна позиція керівників туристичних підприємств щодо екосоціальної ефективності туристичних продуктів указує на готовність бізнесу впроваджувати інновації для сталого розвитку туристичних дестинацій. Запропоновано когнітивне моделювання як інструмент оцінювання

поведінкових реакцій туристів і суб'єктів туристичного бізнесу для прогнозування наслідків управлінських рішень та інвестицій в екотехнології.

8. Запропоновано партисипативний підхід до створення туристами та місцевими громадами екосистемної цінності сталого розвитку дестинацій. Економічні стимули і соціальний маркетинг визначено як ефективні інструменти державного управління, здатні мотивувати туристів до екосоціально відповідальної поведінки. Визначено необхідність включення екосоціальних практик на мікро-, мезо- та макрорівнях для забезпечення системної коеволюції туристичних дестинацій.

9. Рекомендовано розробляти стратегічні плани розвитку ПТ із фокусуванням екосоціальних технологій на розвиток інноваційної туристичної інфраструктури, підтримку місцевих громад та екологічну рівновагу. Розроблено модель включення екосоціальних технологій у розвиток туризму на ПТ, яка дозволяє оцінювати потенційні наслідки відповідних управлінських рішень і технологічних інновацій.

10. Визначено ролі стейкхолдерів в управлінні сталим розвитком туризму на ПТ, запропоновано шляхи багатовекторної взаємодії державних органів, місцевих громад, туристичних підприємств і туристів. Рекомендовано організацію державного регулювання як безперервного процесу забезпечення реалізації стратегічних орієнтирів. Розроблено Кодекс екологічно відповідального туриста, запровадження якого створює комунікаційну платформу для взаємодії стейкхолдерів і формування поведінкової моделі відповідального споживання туристичних ресурсів. Розроблено модель рольової інтеграції економічного внеску, соціальної відповідальності й екоінновацій стейкхолдерів у сталий розвиток туризму на ПТ, що дозволило розширити межі результативності туристичної діяльності за рахунок етичного поводження з природними екосистемами на ПТ і дотримання прав мешканців дестинації на соціально-економічне благополуччя.

Основні положення, що містяться у розділі 5, опубліковані в працях автора [81; 82; 83; 89; 91; 100; 111; 114; 115; 380; 449; 491].

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволило вирішити актуальну науково-практичну проблему розроблення теоретико-методологічних засад і прикладних рекомендацій щодо сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях України. Отримані теоретико-методологічні та прикладні результати створюють підґрунтя для формування ефективної системи управління туризмом на ПТ України, що здатна забезпечити баланс між збереженням природних ресурсів, розвитком місцевих громад і підвищенням конкурентоспроможності туристичної галузі, та дають підстави для таких висновків:

1. Сталий туризм визначено ключовим напрямом розвитку туристичної індустрії, здатним поєднувати економічні вигоди з екологічною безпекою ПТ. Попри термінологічну поліморфність, універсальність концепції сталого розвитку підтверджено як методологічну основу управління туристичною галуззю, завданням сталого розвитку якої можна вважати задоволення туристичних прагнень за умови управління всіма видами ресурсів у комплексі з підтримкою культурних та екологічних цінностей. Визначено роль державної політики у сталому розвитку туризму на ПТ, механізми екосертифікації та стимулювання туристичного бізнесу до екологічних і соціально орієнтованих практик. Правові засади сталого розвитку природоохоронних територій базуються на міжнародних стандартах екологічного управління, проте в Україні їх реалізація залишається недостатньо ефективною. Виявлено суперечності у визначенні екосистем і складності управління туризмом, який може одночасно виступати як фактором збереження, так і деградації довкілля. Метою державної екологічної політики визначено збереження та відновлення природних екосистем, збалансоване природокористування. Доведено доцільність адаптації кращих світових практик державного управління сталим розвитком туризму у національну політику розвитку туризму на ПТ, а також активізації інституційних механізмів інвестування у відновлення екосистем.

Рекомендовано поєднувати функції екологічного нагляду державних органів із підтримкою місцевих громад і туристичного бізнесу, що забезпечить відновлення біорізноманіття та підвищення конкурентоспроможності ПТ.

2. Розвиток ПТ визначено стратегічним інструментом збереження біорізноманіття та досягнення ЦСР, що передбачає раціональне використання природних ресурсів, захист екосистем і зниження кліматичних ризиків. Природний туризм є одним із найдинамічніших сегментів світового туристичного ринку, який, однак, потребує чіткіших управлінських механізмів і комплексних систем оцінювання, інтеграції правових інструментів, ринкових механізмів та участі громад. Для України актуальним є розроблення національних критеріїв моніторингу екосистемних послуг та індикаторів ефективності стратегічних програм, активізація державно-приватного партнерства і посилення участі місцевих громад у прийнятті рішень, що сприятиме підвищенню конкурентоспроможності туристичних дестинацій та одночасному збереженню біорізноманіття на ПТ.

3. Управління туризмом на ПТ на державному та локальному рівнях спрямоване на поєднання економічних вигод, екологічних обмежень і соціальної участі місцевих громад. Сучасні підходи передбачають впровадження екологічного просвітництва, сертифікацію маршрутів, контроль за антропогенним навантаженням і розвиток інноваційних технологій, які знижують використання невідтворюваних ресурсів. Проблемними залишаються фрагментарність законодавства, брак фінансування та загроза деградації екосистем унаслідок екоциду з боку РФ. Аналіз наукових джерел підтвердив необхідність застосування природоорієнтованого управління, розробки уніфікованих критеріїв оцінювання екосистемних послуг і забезпечення справедливого розподілу фінансових вигод для місцевих громад. Основним завданням управління туризмом на макrorівні є встановлення балансу між екологічними, економічними та соціально-культурними вимірами розвитку ПТ для забезпечення довгострокової стійкості за рахунок інтеграції цілей економічного зростання з цілями соціального розвитку, збереження унікальних

природних та етнографічних особливостей. Поєднання інноваційних практик із державно-приватним партнерством і міжнародними природоохоронними стандартами визначено дієвим важелем збереження природних екосистем і підвищення конкурентоспроможності України у сфері сталого туризму.

4. Ефективність сталого розвитку туризму на ПТ визначається взаємодією туристично-рекреаційних активів, узгодженим ресурсокористуванням і системним моніторингом соціально-економічних та екологічних параметрів. Світові практики підтверджують результативність інтегрованих моделей управління, що поєднують стандарти IUCN, екологічний моніторинг, квотування туристичних потоків і диверсифікацію пропозицій. Недосконалість вітчизняних моделей управління зумовлює потребу у формуванні національної моделі сталого туризму, що потребує розроблення інтегрованої системи державного регулювання туризму на ПТ з поєднанням природоохоронних, рекреаційних і соціально-економічних цілей, розробленні та впровадженні композитних індикаторів результативності управління і створенні єдиної інформаційно-аналітичної системи стратегічного планування.

5. Актуальні трансформації управління туризмом на ПТ спричинені симбіотикою екологічних цілей із цілями соціально-економічної взаємодії зі стейкхолдерами, баланс яких потребує інтегрованих управлінських рішень. Аналіз управлінських моделей засвідчує чіткий зв'язок соціокультурної трансформації територіально-орієнтованого підходу з когнітивними змінами у взаємодії між ПТ і туристичними дестинаціями. Водночас ризики комодифікації культури та втрати автентичності посилюють соціокультурні конфлікти. Сформувались складні мережі взаємозв'язків із нерівнозначним впливом на суб'єкти управління, серед яких виокремлюються три типи взаємодії: групові – на основі спільних концепцій і принципів, міжгрупові – через поєднання різних підходів для досягнення розрізнених цілей сталого управління при взаємозалежності результатів, а також похідні – зумовлені трансформацією послідовних управлінських впливів.

6. Ідентифікація природоохоронних імперативів туризму на ПТ дозволяє виділити рушії збереження природних і соціально-культурних ресурсів у процесі їх комерційного використання, сприяючи досягненню ЦСР. Традиційна концептуалізація ПТ ґрунтується на класичній дихотомії природного середовища на екосистемний і техногенний простори. Генеруючи доходи для підтримки національної та регіональних соціально-економічних систем і власної результативності, сталий туризм взаємодіє з іншими секторами економіки, зумовлюючи як появу нових можливостей, так і виникнення широких за діапазоном управлінських викликів щодо поєднання комерційної та природозахисної діяльності. Концептуальне підґрунтя сталого розвитку туризму на ПТ формує візію туристичного бізнесу з пріоритетними цілями збереження середовища, що потребує реалістичних метрик оцінювання природоохоронного прогресу з одночасним сприянням екосистемному досвіду туристів і налагодження комунікацій із стейкхолдерами. Відтак у підґрунтя реалізації екологозабезпечуючого механізму управління сталим розвитком туризму на ПТ має покладатись комплексне використання засад адміністративного, виробничого, освітнього та фінансового менеджменту. Концептуальні аспекти державної політики розвитку ПТ визначаються принципами державного стратегічного управління та стратегіями конкретних ПТ щодо власності, принципів й обмежень землекористування, участі місцевих громад і приватного капіталу в управлінні збереженням навколишнього середовища.

7. Розвиток природоохоронних територій України обмежується інституційними прогалинами, відсутністю комплексного законодавства та недостатнім фінансуванням, що посилюється наслідками війни. В українському соціумі досі відсутнє сприйняття природного середовища в якості фактора сталого розвитку, а національна система ЦСР ігнорує соціально-економічний потенціал розвитку ПТ, зосереджуючись переважно на екологічних функціях. Встановлено, що практика аналізу ПТ базується на фрагментарних параметрах, без уніфікованих критеріїв оцінки стану та перспектив розвитку. Для подолання

виявлених обмежень доцільно інтегрувати екологічні й культурні цінності у стратегії регіонального розвитку та сталого туризму з урахуванням неоднорідних цінностей ПТ, які розкривають потенціал кожної з них для отримання синергії між ефективністю збереження й ефективністю економічного розвитку. В якості потенціалу сталого розвитку ПТ доцільно сприймати і ті цінності, для яких споживна вартість є менш значимою, аніж безумовна цінність, що існує поза втручанням діяльності людини, і які умовно можна назвати цінностями невикористання.

Сучасний стан показників туристичної галузі України щодо туристичних потоків, характеризується нерівномірними темпами розвитку, однак зростання за умов війни туристичного збору в областях, віддалених від лінії бойового зіткнення, підтверджує її високу еластичність. Попри збереження внутрішнього сегменту, проблемою галузі є занепад в'їзного туризму, що зменшує потенціал розвитку туризму та просування туристичних продуктів на міжнародному ринку. У контексті поширення стандартизації і сертифікації гостро постає питання розвитку національної системи якості в туризмі та вдосконалення інформаційних систем ПТ. Запровадження міжнародних стандартів управління якістю в туризмі орієнтує туризм на ПТ на необхідність системного та прозорого управління якістю послуг, запровадження систем менеджменту якості, організації діяльності з урахуванням потреб і очікувань туристів.

8. Основою цілепокладання туризму на ПТ є досягнення оптимального природокористування та максимального природозбереження з одночасним збереженням стабільності соціокультурних і цілісності природних систем. Економетричний аналіз засвідчив тіснішу кореляцію між зростанням кількості суб'єктів туристичної діяльності та рівнем ВВП для сектору туризму на ПТ (коефіцієнт 0,76 проти 0,2 в загальному для туристичної галузі). Також виявлено надзвичайно незначний внесок туристичної галузі (менше 0,1 % за весь період спостереження) у загальну структуру шкідливих викидів на ПТ. Пріоритетами державного управління визначено узгодження стратегій розвитку з ЦСР і інтеграція екологічних та соціально-економічних індикаторів у систему

управління із залученням громад як провідних акторів, що дозволить перетворити ПТ на осередки сталого розвитку та регіонального відновлення.

Визначено необхідність переходу до інноваційної управлінської парадигми туризму на ПТ, що ґрунтується на цифрових і smart-рішеннях та партнерстві держави, громад і бізнесу. Запровадження інноваційних технологій стратегічного управління сприятиме реалізації їх потенціалу, водночас інноваційні підходи до управління набувають ознак самоорганізаційної системи з постійним ускладненням алгоритмів функціонування та збільшенням обсягів інформаційних процесів для забезпечення реактивності управлінських відкликів. Інноваційний підхід передбачає також концептуальне розширення функцій моніторингу в туризмі та доповнення їх соціально-економічними параметрами розвитку дестинації. Дестимулюючими факторами є відсутність єдиної методики оцінювання ефективності та несистемність статистичних спостережень. Завдання державного управління полягає у встановленні єдиних методологічних підходів, підвищенні прозорості та контрольності рішень і розвитку кадрового потенціалу для дата-орієнтованого менеджменту.

9. Для забезпечення відповідності розвитку туризму на ПТ критеріям ЦСР необхідно перейти від кількісно орієнтованої моделі розширення мережі ПТ до стратегічного планування, що враховує екологічну репрезентативність, біорізноманіття та соціально-економічні пріоритети. Авторська концепція превентивного стратегічного планування дозволить відійти від моделі сталого природокористування до моделі сталого планування ПТ для інтегрованого забезпечення як цілей захисту та розвитку екосистем, так цілей розвитку відповідних громад і бізнесу. Запропонована модель ґрунтується на сценарному аналізі, оцінці біорізноманіття та залученні місцевих стейкхолдерів, що дозволяє уникнути статичності підходів та врахувати динаміку екосистем і соціальних умов. Важливою умовою є чітке визначення фінансових потреб і потенційних джерел фінансування, а також встановлення ексклюзивних цілей збереження для кожної території з метою уникнення надмірної зміни цільового призначення земель. Державне управління відіграє ключову роль у гармонізації

національних підходів із європейськими стандартами екологічного управління, створенні єдиної системи моніторингу, а також координації програм відновлення ПТ у післявоєнний період, що дозволить сформувати біологічно різноманітну й економічно стійку мережу ПТ і водночас стане драйвером регіонального розвитку та інтеграції громад у процес збереження природи.

10. Для формування дієвої системи забезпечення економічної стійкості туризму на ПТ запропоновано застосування наскрізного управління забезпеченням параметрів екологічної безпеки, що передбачає визначення необхідного масштабу дослідження впливу (аналіз окремих параметрів впливу, екологічний скринінг чи повна оцінка). Виокремлено перспективні стратегічні напрями: формування екологічної обізнаності туристів, формування відповідальності суб'єктів туристичної діяльності за збереження і розвиток екосистем ПТ, планування та розвиток екологічних туристичних напрямів і проєктів із диференціацією відповідальності між органами державної влади і місцевого самоврядування та неурядовими організаціями. Інтегроване стратегічне планування сталого територіального розвитку та досягнення екологічної стійкості туризму на ПТ потребують реалізації цілісного координованого підходу до просторового, галузевого й екологічного планування.

Розвиток туризму на природоохоронних територіях у післявоєнний період потребує багаторівневої системи підтримки, орієнтованої на екологічне відновлення, соціальну відповідальність та економічну ефективність. Необхідно поєднати заходи з відновлення екосистем із формуванням конкурентоспроможної туристичної пропозиції, що враховує потреби місцевих громад, синхронізовані з соціально-економічними й еколого-захисними цілями структурної трансформації вітчизняної економіки, спрямованими на євроінтеграційні сподівання. Ключову роль має відігравати інституційний механізм інноваційно-інвестиційної підтримки, базований на проєкологічних ініціативах, сертифікації туристичних послуг за міжнародними стандартами та створенні єдиної інформаційної системи розвитку туризму. Доцільно закріпити

координаційну функцію за ДАРТ, тоді як профільним міністерствам слід делегувати повноваження з контролю, моніторингу та підготовки кадрів.

11. Забезпечення якісного функціонування туризму на ПТ потребує комплексного управління ресурсами, що поєднує природні, соціокультурні, фінансові та кадрові чинники. Важливими пріоритетами є удосконалення кадрового забезпечення, розроблення науково-методичних рішень для раціонального природокористування та впровадження дуальної стратегії ресурсоспоживання, орієнтованої як на підвищення ефективності, так і на мінімізацію негативного впливу. Державне управління рекомендовано зосередити на забезпеченні оптимізації розподілу повноважень між центральними органами влади й місцевими громадами, а також створення системи індикаторів для моніторингу ресурсів і запобігання перевантаженню екосистем. Запропоновано залучення фінансових ресурсів для модернізації інфраструктури на основі екологічних стандартів і розширення доступу до кредитних програм, що сприятиме сталому розвитку туризму, захисту біорізноманіття й соціально-економічному піднесенню громад, інтегруючи національну політику у глобальні тенденції сталого розвитку.

12. Зміцнення стійкості вітчизняного туризму на ПТ у поствоєнних дестинаціях потребує системного застосування інструментів антикризового менеджменту та врахування факторів впливу на їхню здатність бути стійкими, адаптуватися і відновлюватися. Запропоновано рамкову модель антикризового управління відновленням туризму на ПТ, яка ідентифікує кризу як неусталену систему, зміни якої не обмежуються безпосередніми часовими чи географічними характеристиками, які, попри це, не можна однозначно передбачити чи запланувати в межах стратегічного управління. В результаті, кожна наступна стадія розвитку цієї системи відрізнятиметься від попередньої, а повернення до довоєнного стану не завжди має ідентифікуватись як бажаний кінцевий результат. Рекомендовано формування державної політики через міжгалузеву координацію та державно-приватне партнерство, що забезпечить економічне відновлення та розвиток сталого туризму на ПТ.

Запропоновано використання кластерного підходу, який дозволяє інтегрувати бізнес, державні органи та наукові установи в єдину систему управління. Представлено економіко-математичну модель туристичного кластеру, яка забезпечує оптимізацію управлінських рішень на основі грошових потоків та оцінювання критичних параметрів. Рекомендовано централізовану координацію кластерів навколо потужних природоохоронних організацій, що підвищить ефективність розвитку туристичної інфраструктури та продуктів. Визначено роль державного управління у регіональній спеціалізації, формуванні інституційних механізмів і контролюванні функціонування кластерів. Розроблено схему управлінської взаємодії в межах туристичного кластеру, алгоритм циклічної оптимізації управління післявоєнним відновленням туризму на ПТ для досягнення цільового результату.

13. Інтеграція екосоціальних технологій у туристичну діяльність ПТ підвищує екологічну, соціальну та технологічну ефективність дестинацій. Запропоновано використання когнітивного моделювання для оцінки сприйняття та поведінкових реакцій туристів і підприємств, що дозволяє прогнозувати наслідки управлінських рішень. Рекомендовано впроваджувати зелені, асистивні та інноваційні технології з метою збереження природних і культурних ресурсів, підвищення конкурентоспроможності туристичного бізнесу та соціальної згуртованості місцевих громад. Когнітивне моделювання виявляє високу проєкологічну позицію керівників туристичного бізнесу на ПТ і достатній рівень набуття екотуристичних чи соціально-орієнтованих цінностей отримувачами туристичних послуг, що відображає орієнтацію причинно-наслідкових взаємозв'язків між ключовими чинниками інтеграції екосоціальних технологій і визначає їх участь у партисипативному створенні екосистемної цінності ПТ. Роль державного управління проявляється у забезпеченні балансу між економічними, соціальними й екологічними цілями.

14. Досягнення сталого розвитку туризму потребує координації зусиль і синергетичної взаємодії стейкхолдерів. Стратегічна роль органів державного управління полягає у включенні екологічних і соціально-економічних аспектів

розвитку сталого туризму на ПТ у державну стратегію розвитку туризму, органів місцевого самоврядування – у формуванні локальної орієнтованості туристів і суб'єктів туристичної діяльності на ресурсоощадливе туристичне використання з урахуванням потреб ПТ у захисті екосистем і соціально-економічному розвитку громади. Запропоновано активне залучення органів місцевого самоврядування та розроблення Кодексу екологічно відповідального туриста як інструменту формування поведінкових моделей туристів, які можна вважати головним фактором забезпечення екологічного захисту ПТ та стійкого управління розвитком дестинацією. Рекомендовано інтегрувати економічну, соціальну та екологічну відповідальність туристичних та суміжних підприємств і закладів освіти через інноваційні практики та цифрові інструменти управління.

Таким чином, сталий розвиток туризму на ПТ України потребує координації між державними органами, місцевими громадами, туристичними підприємствами та туристами. Отримані результати дослідження, пропозиції та рекомендації сприятимуть відновленню екосистем ПТ, покращенню соціально-економічного добробуту громад туристичних дестинацій, підвищенню ефективності державного управління сталим розвитком туризму на ПТ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамов В. В., Коновал А. А. Природний потенціал України в контексті перспектив розвитку екологічного туризму. *Сучасні тенденції розвитку індустрії туризму та гостинності у конкурентному середовищі*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 17 квітня 2020 р.). Харків: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2020. С. 93-94.
2. Алієва А. Ю. Організаційно-економічні засади сталого розвитку туристично-рекреаційної сфери в Україні: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.03. Луцьк: Волинський національний університет ім. Лесі Українки; Рівне: Національний університет водного господарства та природокористування, 2021. 225 с.
3. Аналіз методологічних підходів до економічної оцінки екосистемних послуг моря: звіт про науково-дослідну роботу / Міністерство екології та природних ресурсів України; Український науковий центр екології моря (УкрНЦЕМ), 2017. URL: https://sea.gov.ua/img/reports/2017/Theme_11.pdf.
4. Аналіз регуляторного впливу до проекту наказу Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України «Про затвердження Положення про рекреаційну діяльність у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України» / Державна регуляторна служба України. URL: https://www.drs.gov.ua/wp-content/uploads/2021/07/dokument-3649_1_19-21.pdf#page=9.
5. Андрієнко Д., Горюнов Д., Задорожня Л. та ін. Звіт про непрямі фінансові втрати економіки внаслідок військової агресії росії проти України станом на 1 липня 2024 року / Київська школа економіки. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2024/10/30.09.24_Losses_Report-ua.pdf.
6. Андрієнко М. В., Шако В. С. Механізми реалізації державної екологічної політики на регіональному рівні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 18. С. 47-53. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2017_18_11.

7. Бабчинська О. І. Формування механізму екологічного менеджменту в контексті концепції сталого розвитку. *Економіка та держава*. 2020. № 10. С. 140-143. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6806.2020.10.140>.
8. Бардаш С., Черниш Д. Сутність екологічного туризму та його зміни в умовах сталого розвитку. *Science and Practice: Implementation to Modern Society: 14th ISPC (Manchester, April 26-28, 2023)*. Manchester, 2023. pp. 482-488.
9. Барна М. Ю., Миронов Ю. Б. Економетричне моделювання динаміки туристичних потоків. *Науковий вісник Полісся*. 2017. Т. 1. № 4 (12). С. 165-170. DOI: [https://doi.org/10.25140/2410-9576-2017-1-4\(12\)-165-170](https://doi.org/10.25140/2410-9576-2017-1-4(12)-165-170).
10. Башлай С. В., Нагорний В. В. Концепція сталого розвитку економіки України в умовах євроінтеграції. *Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку*. 2021. № 24. С. 23-36. DOI: <https://doi.org/10.33813/2224-1213.24.2021.2>.
11. Беднарський О. Стратегічні напрями державної екологічної політики в Україні: ефективність та можливості. *Наукові перспективи*. 2024. № 3 (45). DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-102-114](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-102-114).
12. Бездєтко К., Серьогіна Д. Сталий розвиток: еволюція підходів до визначення та сучасні інтерпретації. *Економіка та суспільство*. 2025. Вип. 76. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-76-4>.
13. Безсмертнюк Т. П., Мельнійчук М. М. Стратегічні пріоритети розвитку туризму на природоохоронних територіях України. *Економіка та суспільство*. 2021. Вип. 29. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-29-7>.
14. Безсмертнюк Т. П., Мельнійчук М. М. Упровадження закордонного досвіду рекреаційного використання природоохоронних територій в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Географічні науки»*. 2020. Вип. 13. С. 84-91. DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2413-7391/2020-13-9>.
15. Берестенко А., Лисенко А. М. Концепція сталого розвитку як основа збалансування інтересів сучасних потреб людства та майбутніх поколінь. *Бізнес-моделі для сталого розвитку: виклики та цифрова трансформація:*

матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 15-16 лютого 2024 р.). Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2024. С. 20-21.

16. Беспалова О. В. Екологічна політика країн ЄС щодо регулювання суспільних відносин у сфері підтримання екологічної безпеки. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Право*. 2020. Вип. 30. С. 147-155. DOI: <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2020-30-17>.

17. Бикова Ю. Екологізація публічного адміністрування в Україні як умова формування екологічної свідомості. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2018. № 4 (39). С. 82-88.

18. Білецька І. М., Барна М. Ю. Дослідження ролі інноваційної діяльності в забезпеченні розвитку підприємств туризму. *Економічний дискурс*. 2018. № 3. С. 60-69. URL: <http://ed.pdatu.edu.ua/article/view/168383>.

19. Божко Л. Д., Зайцева М. М. Соціально-культурні та економічні засади міського туризму. *Культура України*. 2021. Вип. 72. С. 13-20. DOI: <https://doi.org/10.31516/2410-5325.072.02>.

20. Бойко Є. О., Парсяк В. Н., Іртищева І. О., Крамаренко І. С. Управління водними ресурсами в контексті концепції циркулярної економіки. *Український журнал прикладної економіки та техніки*. 2024. Т. 9. № 1. С. 89-98. DOI: <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2024-1-15>.

21. Болквадзе Н., Козак О. Стандартизація системи управління якістю. *Молодий вчений*. 2020. № 4 (80). С. 312-315. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-4-80-64>.

22. Бондар Г. Буковель робить крок у майбутнє. УНІАН. 28.11.2024. URL: <https://www.unian.ua/tourism/news/bukovel-robit-krok-u-maybutnye-vidteperce-turistichna-destinaciya-12834972.html>.

23. Борблік К. Е. Передумови формування стратегії сталого розвитку ринку туристичних послуг України. *Вісник Приазовського державного технічного університету. Серія: Економічні науки*. 2019. Вип. 37. С. 34-41. DOI: <https://doi.org/10.31498/2225-6725.37.2019.187289>.

24. Борблік К. Е. Сталий розвиток ринку туристичних послуг: сутність, цілі та особливості. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2019. Т. 1. № 1. С. 65-73. DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-1-10>.
25. Борецька Н. П., Крапівіна Г. О., Марченко І. Ф. Особливості кластерного підходу в період відновлення туристично-рекреаційних територій в сучасних умовах (частина 1). *Вісник економічної науки України*. 2022. № 2. С. 66-71. DOI: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2022.2\(43\).66-71](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2022.2(43).66-71).
26. Брич В., Галиш Н. Сталий розвиток туристичної індустрії: екологічний та статистичний вимір. *Економічний аналіз*. 2020. Т. 30. № 4. С. 23-29. DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2020.04.023>.
27. Буканов Г. М. Порівняльний аналіз світового досвіду державного управління у сфері формування і реалізації екологічної політики. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Державне управління*. 2020. Т. 31. № 1. С. 12-18. DOI: <https://doi.org/10.32838/2663-6468/2020.1/03>.
28. Васильців Т., Микитин О. Проблеми та пріоритети розвитку туристичного комплексу України. *Development Service Industry Management*. 2024. № 1. С. 289-293. DOI: [https://doi.org/10.31891/dsim-2024-5\(42\)](https://doi.org/10.31891/dsim-2024-5(42)).
29. Габчак Н. Ф., Дубіс Л. Ф., Мельник А. В., Чир Н. В. Екологічний туризм на природоохоронних територіях Закарпатської області: монографія. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2018. 280 с.
30. Гаєвський І. В. Екологічна політика держави: сутність, основні концепції та підходи. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Державне управління*. 2019. Т. 30. № 4. С. 42-46. DOI: <https://doi.org/10.32838/2663-6468/2019.4/08>.
31. Галузеві стандарти / Міністерство економіки України. URL: <https://me.gov.ua/Documents/MoreDetails?id=ecfd6c5a-1760-4d8d-a931-3a63f64e2310>.
32. Гамор Ф. Д., Парчук Г. В. Основи управління біосферними резерватами в Україні. *Розвиток системи біосферних резерватів в Україні*:

матеріали Міжнар. наук.-практ. семінару (Ужанський НПП, 1-3 жовтня 2014 р.). Ужгород: КП «Ужгородська міська друкарня», 2014. 120 с.

33. Ганський В. О. «Економіка вражень» як концептуальна основа загосподарювання історико-культурної спадщини в туризмі та туристичному брендингу регіону. *Регіональний туризм: сучасний стан та шляхи оптимізації*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 2 квітня 2021 р.). Київ: Університет економіки та права «КРОК», 2021. 172 с. С. 42-44.

34. Гиренко І. В., Биркович В. І., Паламарчук С. П. Природоохоронні території як об'єкт соціокультурного простору. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2019. № 3. С. 28-31. DOI: <https://doi.org/10.32461/2226-3209.3.2019.191740>.

35. Глущенко А. В., Рудоманов Д. С. Розвиток екотуризму в Україні. *Економічний простір*. 2024. № 189. С. 119-122. DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/189-22>.

36. Голод А. П., Графська О. І., Головчук Ю. О., Дудаш О. І., Крижанівський Т. Я. Модернізація регіональних туристичних систем на засадах сталого розвитку. *Інтернаука. Серія: «Економічні науки»*. 2023. № 2. DOI: <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2023-2-8600>.

37. Гордійчук Є. Г. Якість обслуговування як чинник формування конкурентоспроможності у круїзному туризмі. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2021. № 2 (77). С. 143-162. DOI: [https://doi.org/10.33987/vsed.2\(77\).2021.143-162](https://doi.org/10.33987/vsed.2(77).2021.143-162).

38. Горіна Г. О. Сталий розвиток туризму: стратегічні настанови та практики управління. *Торгівля і ринок України*. 2023. № 1 (53). С. 52-63. DOI: <https://doi.org/10.33274/2079-4762-2023-53-1-52-63>.

39. Дайджест ключових наслідків російської агресії для українського довкілля за 1 червня – 14 червня 2024 року. ЕкоЗагроза, 2024. URL: <https://ecozagroza.gov.ua/news/149>.

40. ДАРТ розширив карту туристичних магнітів / ДАРТ. URL: <https://www.tourism.gov.ua/blog/dart-rozshiriv-kartu-turistichnih-magnitiv>.

41. Державна служба статистики України: офіційний сайт. URL: <https://stat.gov.ua/>.
42. Державне агентство розвитку туризму України: офіційний сайт. URL: <https://www.tourism.gov.ua/>.
43. Державний бюджет / Міністерство фінансів України. URL: <https://mof.gov.ua/uk/state-budget>.
44. Державний кадастр територій та об'єктів природно-заповідного фонду / Єдиний державний вебпортал відкритих даних. URL: https://data.gov.ua/dataset/mepr_05.
45. Деякі питання збереження української частини природного об'єкта всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи» та сталого розвитку прилеглих до нього територій: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.10.2018 р. № 892-р (ред. від 09.05.2023 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/892-2018-p>.
46. Динаміка податкових надходжень по областях за перше півріччя 2024 року / ДАРТ. URL: <https://www.tourism.gov.ua/blog/dinamika-podatkovih-nadhodzhen-po-oblastyah-za-pershe-pivrichchya-2024-roku>.
47. Дичковський С. І. Культурний туризм як сфера реалізації дозвілєвих технологій та віртуального досвіду. *Мистецтвознавчі записки*. 2019. № 36. С. 9-16. DOI: <https://doi.org/10.32461/190653>.
48. Довгаль О. В., Моїсєєва Н. І. Оцінка сучасного стану туристично-рекреаційного потенціалу сільських територій регіону. *Агросвіт*. 2019. № 5. С. 32-40. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2019.5.32>.
49. Економічна статистика. Економічна діяльність. Туризм / Державна служба статистики України. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/tur.htm.
50. Єлейко В. І., Миронов Ю. Б., Демчишин М. Я., Боднар Р. Д. Економетричний аналіз інноваційної діяльності підприємств. Львів: Видавництво ЛТЕУ, 2016. 220 с.

51. Жадько О. А. Забезпечення сталого розвиток туризму природоохоронних територій. *Економіка та суспільство*. 2025. Вип. 76. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-76-86>.
52. Заваріка Г., Зеленко О. Сталий туризм як інструмент збереження культурної спадщини та відновлення постраждалих територій. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 39. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-78>.
53. Заваріка Г., Зеленко О., Швецова О. Розвиток екологічного туризму в умовах викликів глобального масштабу. *Економіка та суспільство*. 2023. Вип. 57. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-57-95>.
54. Замула І. В., Кирилюк Д. Р. Розвиток екологічного туризму в Україні. *Економіка, управління та адміністрування*. 2023. № 2 (104). С. 3-9. DOI: [https://doi.org/10.26642/ema-2023-2\(104\)-3-9](https://doi.org/10.26642/ema-2023-2(104)-3-9).
55. Зарічняк А. П. Відновлення туристично-рекреаційного потенціалу України в умовах кризових явищ: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.03 – економіка та управління національним господарством. Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2024. 236 с. URL: <https://ontu.edu.ua/download/dissertation/disser/2024/diser-Zarechniak.pdf>.
56. Звіти про виконання Державного бюджету України / Єдиний державний вебпортал відкритих даних. URL: https://data.gov.ua/dataset/zvit_kazna.
57. Зігунова І. С., Мареха І. С., Троян М. Ю. Шляхи врахування екологічної складової в концепціях сталого туризму. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 45. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-45-78>.
58. Івашова Л. М. Державно-приватне партнерство у сфері туризму як дієвий механізм забезпечення сталого розвитку економіки країни та регіонів. *Публічне управління та митне регулювання*. 2018. № 1 (18). С. 52-61. URL: <http://customs-admin.umsf.in.ua/archive/2018/1/8.pdf>.
59. Калина Т., Константінова О., Корнійчук О. Теоретичні аспекти стратегії розвитку екологічного туризму на природоохоронних територіях. *Вісник Львівського національного аграрного університету. Серія: Економіка*

АПК. 2017. № 24 (2). С. 136-142. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnau_econ_2017_24\(2\)_28](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnau_econ_2017_24(2)_28).

60. Касперевич Л. В. Концептуальні аспекти формування категорій «природоохоронні території» та «природно-заповідний фонд». *Збалансоване природокористування*. 2016. № 4. С. 109-118. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Zp_2016_4_24.

61. Козійчук О., Кіт М. Регіональний вектор як імператив сталого розвитку туристично-рекреаційного кластеру. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2025. № 1 (77). С. 177-185. DOI: <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2025-77-177-185>.

62. Колосовська І. І., Місик М. М. Публічне управління туристичними DESTИНАЦІЯМИ на регіональному рівні: інноваційні підходи. *Ефективність державного управління*. 2020. Вип. 1 (62). Ч. 1. С. 139-149. DOI: <https://doi.org/10.33990/2070-4011.62.2020.205827>.

63. Кондрацька Л. Інвестиційна привабливість індустрії туризму в теперішніх умовах. *Галицький економічний вісник*. 2021. Т. 71. № 4. С. 7-13. DOI: https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2021.04.007.

64. Коніщева Н. Й., Ткачова С. С. Шляхи сталого розвитку туризму на територіях національних природних парків. *Інновації та технології в сфері послуг і харчування*. 2020. № 2. С. 23-34. URL: <https://www.journals.chdtu.ck.ua/index.php/itsf/article/view/16>.

65. Корольчук Л. Екологізація економіки в контексті реалізації концепції сталого розвитку: теоретичний аспект. *Галицький економічний вісник*. 2022. Т. 76. № 3. С. 98-106. DOI: https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2022.03.098.

66. Костащук В. І. Регулярність та інтенсивність туристичних потоків у міжнародному туризмі в період 2005-2018 років (на прикладі Чернівецької області). *Вісник Одеського національного університету. Географічні та геологічні науки*. 2020. Т. 25. № 1 (36). С. 95-109. DOI: [https://doi.org/10.18524/2303-9914.2020.1\(36\).205169](https://doi.org/10.18524/2303-9914.2020.1(36).205169).

67. Кравченко К. А., Бабій К. В. Режими використання території пам'яток культурної спадщини в Україні та за кордоном. *Молодь: наука та інновації*: матеріали XI Міжнар. наук.-техн. конф. (м. Дніпро, 22-24 листопада 2023 р.). У 2-х т. Дніпро: НТУ «Дніпровська політехніка», 2023. Т.1. 474 с. С. 206-207. URL: <https://rmv.nmu.org.ua/ua/arkhiv-zbirok-konferentsiy/molod-nauka-ta-innovatsii-2023/molod-2023-vol1.pdf#page=206>.

68. Кучерява Г. О. Туристична дестинація як об'єкт управління в туризмі. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія: Історія, економіка, філософія*. 2023. № 28. С. 93-102. DOI: <https://doi.org/10.32589/2412-9321.28.2023.280703>.

69. Лебедев І. В. Сталий розвиток туризму: досвід Європейського Союзу і завдання для України. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2018. № 3 (67). С. 162-173. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vsed_2018_3_18.

70. Леоненко Н. А. Концептуальні засади державного регулювання сталого розвитку туристичної сфери. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Державне управління*. 2019. Т. 30 (69). № 4. С. 82-86. DOI: <https://doi.org/10.32838/2663-6468/2019.4/15>.

71. Маджд С. М. Наукові основи екологічної складової сталого розвитку. *Європейські виміри сталого розвитку*: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 25-26 червня 2020 р.). Київ: НУХТ, 2020. С. 47-48. URL: <https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/44189>.

72. Маслиган О. О., Касинець О. В. Інтеграційна модель розвитку сфери туризму та рекреації у фокусі переваг і перспектив регіонального управління. *Геополітика України: історія і сучасність*. 2020. № 1 (24). С. 173-183. DOI: [https://doi.org/10.24144/2078-1431.2020.1\(24\)](https://doi.org/10.24144/2078-1431.2020.1(24)).

73. Методологічні основи управління екологоорієнтованим розвитком нефінансового сектора національної економіки: монографія / за ред. О. П. Павленко, О. В. Жавнерчик. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2020. 124 с.

74. Методологічні положення державного статистичного спостереження «Витрати на охорону навколишнього природного середовища». Київ: Державна

служба статистики України, 2023. 27 с. URL: https://ukrstat.gov.ua/norm_doc/2023/322/322.pdf.

75. Миронов Ю. Б. Автентична культурна спадщина як чинник сталого розвитку туризму. *Механізми забезпечення сталого розвитку економіки: проблеми, перспективи, міжнародний досвід*: Матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 1 листопада 2024 р.). Харків: Державний біотехнологічний університет, 2024. 458 с. С. 141-143.

76. Миронов Ю. Б., Барна М. Ю. Дослідження сталого розвитку туризму в сучасній науковій парадигмі. *Роль та значення індустрії туризму й гостинності у розвитку територій, громад, держави*: монографія / за ред. М. Ю. Барна. Львів: ЛТЕУ, 2022. 264 с. С. 6-18.

77. Миронов Ю. Б. Дестинація як ключовий елемент регіональної туристичної системи. *Економіка та управління: сучасний стан і перспективи розвитку*: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 23-24 листопада 2017 р.). Одеса: ОДАБА, 2017. Ч. 1. 1089 с. С. 59-62.

78. Миронов Ю. Б. Досвід країн Західної Європи у розвитку туризму на природоохоронних територіях. *Підприємництво і торгівля*. 2024. № 43. С. 60-67. DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1256-2024-43-08>.

79. Миронов Ю. Б. Дослідження економічного та соціально-психологічного впливу пандемії COVID-19 на індустрію туризму та гостинності. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Економічні науки*. 2021. Вип. 63. С. 78-82. DOI: <https://doi.org/10.36477/2522-1205-2021-63-12>.

80. Миронов Ю. Б. Зелена циркулярна економіка і сталий розвиток туризму. *Сучасні стратегії сталого розвитку держави та суспільства: наукові горизонти та перспективи*: матеріали II наук.-практ. конф. за міжнар. участю (м. Хмельницький, 25 лютого 2025 р.). Хмельницький: ХНТУ, 2025. Т. 1. 586 с. С. 300-302. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15041415>.

81. Миронов Ю. Б. Інноваційна парадигма управління сталим розвитком туризму на природоохоронних територіях. *Індустрія туризму і гостинності в*

Центральній та Східній Європі. 2025. № 12. С. 49-56. DOI: <https://doi.org/10.32782/tourismhospcee-12-7>.

82. Миронов Ю. Б. Кластерна модель розвитку туристичної дестинації. *Індустрія туризму і гостинності в Центральній та Східній Європі*. 2023. № 8. С. 20-28. DOI: <https://doi.org/10.32782/tourismhospcee-8-3>.

83. Миронов Ю. Б. Концептуальні засади регіонального розвитку туризму на основі кластерного підходу. *Практика і перспективи розвитку індустрії гостинності України*: монографія / за ред. Б. М. Мізюка. Львів: ЛТЕУ, 2019. 199 с. С. 31-40.

84. Миронов Ю. Б. Концепція сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях. *Туристична галузь України під час війни: виклики, загрози, шляхи виходу з кризи*: монографія / за ред. М. Ю. Барна. Львів: ЛТЕУ, 2024. 280 с. С. 21-33.

85. Миронов Ю. Б. Концепція сталого розвитку туризму. *Управління розвитком соціально-економічних систем*: матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 15-16 червня 2022 р.). Харків: ДБТУ, 2022. 504 с. С. 473-475.

86. Миронов Ю. Б. Маркетингові інструменти сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях. *Маркетингові та організаційні механізми повоєнного розвитку галузі гостинності та туризму України*: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 26-27 листопада 2024 р.). Харків: НТУ «Харківський політехнічний інститут», 2024. Ч. 1. 680 с. С. 235-238.

87. Миронов Ю. Б., Миронова М. І. Методологічні підходи до оцінювання економічної ефективності індустрії туризму та туристичного бізнесу. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Економічні науки*. 2019. Вип. 57. С. 75-79. DOI: <https://doi.org/10.36477/2522-1205-2019-57-11>.

88. Миронов Ю. Б., Миронова М. І. Оцінка економічної ефективності індустрії туризму. *Інновації в управлінні асортиментом, якістю та безпекою товарів і послуг*: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 24 листопада 2016 р.). Львів: Растр-7, 2016. 376 с. С. 321-324.

89. Миронов Ю. Б., Михальський Ю. В. Соціальне партнерство в туризмі: детермінанти та соціально-економічні механізми розвитку за сучасних умов. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Економічні науки*. 2018. Вип. 56. С. 55-59. DOI: <https://doi.org/10.36477/2522-1205-2018-56-09>.

90. Миронов Ю. Б., Мізюк Б. М. Синергізм у сталому розвитку туризму: локальні та глобальні аспекти. *Інновації в управлінні асортиментом, якістю та безпекою товарів і послуг*: Матеріали XII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 5 грудня 2024 р.). Львів: Растр-7, 2024. 348 с. С. 239-241.

91. Миронов Ю. Б. Обґрунтування переваг створення туристичного кластеру. *Актуальні проблеми та перспективи розвитку обліку, аналізу та контролю в соціально-орієнтованій системі управління підприємством*: матеріали V Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 14-15 квітня 2022 р.). Полтава: Полтавський державний аграрний університет, 2022. 847 с. С. 715-717.

92. Миронов Ю. Б., Приндак В. П. Сільський туризм у контексті сталого розвитку. *Розвиток територіальних громад: правові, економічні та соціальні аспекти*: Матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Миколаїв – с. Коблеве, 9 червня 2022 р.). Миколаїв: МНАУ, 2022. 244 с. С. 156-158.

93. Миронов Ю. Б. Проблеми і перспективи розвитку екологічного туризму у світі та в Україні. *Бізнес-аналітика: моделі, інструменти та технології*: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 1-3 березня 2023 р.). Київ: НАУ, 2023. 548 с. С. 268-269. URL: https://tourlib.net/statti_ukr/myronov71.htm.

94. Миронов Ю. Б. Проблеми масового туризму та шляхи їх вирішення у контексті сталого розвитку. *Сталий розвиток туризму на засадах партнерства: освіта, наука, практика*: Матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів-Варшава, 15-16 травня 2025 р.). Львів: ЛТЕУ, 2025. 258 с. С. 67-70.

95. Миронов Ю. Б., Пугачов М. І., Корінець Р. Я. Інноваційні напрямки управління екологічним туризмом в Україні в контексті сталого розвитку. *Інфраструктура ринку*. 2024. № 77. С. 128-134. DOI:

<https://doi.org/10.32782/infrastructure77-23>.

96. Миронов Ю. Б. Регулювання та прогнозування туристичного попиту в контексті сталого розвитку туризму. *Індустрія туризму і гостинності в Центральній та Східній Європі*. 2024. № 10. С. 17-23. DOI: <https://doi.org/10.32782/tourismhospcee-10-3>.

97. Миронов Ю. Б. Рекреація та рекреаційна діяльність у контексті сталого розвитку туризму. *Модернізація економіки: сучасні реалії, прогнозні сценарії та перспективи розвитку*: Матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Херсон – Хмельницький, 17-18 квітня 2025 р.). Херсон: Видавництво ФОП Вишемирський В. С., 2025. 541 с. С. 366-368.

98. Миронов Ю. Б., Рибчук А. В. Соціокультурний вплив розвитку туризму на туристичну дестинацію та його наслідки. *Сталий розвиток туризму на засадах партнерства: освіта, наука, практика*: матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 31 жовтня – 1 листопада 2018 року). Львів: ЛТЕУ, 2018. 342 с. С. 98-102.

99. Миронов Ю. Б. Розвиток туристичної інфраструктури за умов сталого туризму. *Географія та туризм*: матеріали VIII Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 12 березня 2025 р.). Харків: ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2025. 535 с. С. 265-268.

100. Миронов Ю. Б. Роль сталого туризму у розвитку локальних економік. *Стратегічні орієнтири сталого розвитку в Україні та світі*: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернігів, 20 березня 2025 р.). Чернігів: НУ «Чернігівська політехніка», 2025. 375 с. С. 43-44.

101. Миронов Ю. Б., Свидрук І. І., Козлова В. М. Креативне управління розвитком туризму на природоохоронних територіях: стратегії, управлінські рішення та цифрові технології. *Економіка та суспільство*. 2025. Вип. 76. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-76-59>.

102. Миронов Ю. Б., Свидрук І. І. Теоретичні та практичні аспекти розвитку креативного туризму. *Підприємництво і торгівля*. 2023. № 36. С. 19-24. DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1256-2023-36-03>.

103. Миронов Ю. Б., Свидрук І. І. Туризм як чинник економічного розвитку країни. *Науковий вісник НЛТУ України. Серія економічна*. 2016. Т. 26. № 6. С. 255-262. DOI: <https://doi.org/10.15421/40260639>.

104. Миронов Ю. Б. Синергія в індустрії туризму та гостинності. *Підприємництво і торгівля*. 2023. № 39. С. 112-117. DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1256-2023-39-13>.

105. Миронов Ю. Б. Соціально-економічне значення туризму в контексті концепції людського розвитку. *Світові досягнення і сучасні тенденції розвитку туризму та готельно-ресторанного господарства*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 25 листопада 2022 р.). Запоріжжя: НУ «Запорізька політехніка», 2022. 770 с. С. 273-276.

106. Миронов Ю. Б. Сталий розвиток туризму в концепції нооекономіки. *Управління розвитком соціально-економічних систем*: матеріали IX Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 6-7 березня 2025 р.). Харків: ДБТУ, 2025. Ч. 3. 656 с. С. 269-271.

107. Миронов Ю. Б. Сталий розвиток туризму як відповідь на глобальні кліматичні виклики. *Глобальна безпека та асиметричність світового господарства в умовах нестабільного розвитку економічних систем*: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Кропивницький, 12 грудня 2024 р.). Кропивницький: ЦНТУ, 2024. 418 с. С. 197-199.

108. Миронов Ю. Б. Сутність та чинники сталого розвитку туризму в регіоні. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2013. Вип. 23.11. С. 117-122. URL: https://nv.nltu.edu.ua/Archive/2013/23_11/117_Myr.pdf.

109. Миронов Ю. Б. Теоретичні засади створення та функціонування спеціальних туристично-рекреаційних зон в Україні. *Актуальні проблеми економіки та управління в умовах системної кризи*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Львів, 29 листопада 2016 р.). Львів: Львівський інститут МАУП, 2016. Ч. 1. 360 с. С. 272-276.

110. Миронов Ю. Б. Туризм екологічний чи екологізований? До питання термінології. *Стан та перспективи розвитку рекреаційно-туристичного*

комплексу України: природний, соціальний, економічний та інноваційний аспекти: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 15 травня 2025 р.). Полтава: ПДАУ, 2025. 222 с. С. 145-148.

111. Миронов Ю. Б. Туристичний кластер як прогресивна модель розвитку туризму в регіоні. *Стратегічні пріоритети розвитку внутрішньої торгівлі України на інноваційних засадах*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 2-3 листопада 2017 р.). Львів: ЛТЕУ, 2017. 360 с. С. 142.

112. Миронов Ю. Б., Тучковська І. І. Сталий розвиток туризму: сутність, завдання і принципи. *Актуальні проблеми економіки і торгівлі в сучасних умовах євроінтеграції*: матеріали наук. конф. (м. Львів, 11-12 травня 2017 р.). Львів: ЛТЕУ, 2017. 440 с. С. 218-219.

113. Миронов Ю. Б. Управління життєвим циклом туристичних дестинацій. *Сучасні напрями розвитку економіки, підприємництва, технологій та їх правового забезпечення*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 18-19 червня 2020 р.). Львів: ЛТЕУ, 2020. 372 с. С. 192-194.

114. Миронов Ю. Б. Формування агротуристичних кластерів як інструмент забезпечення сталого розвитку сільських територій. *Сучасні напрями розвитку економіки, підприємництва, технологій та їх правового забезпечення*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 1-2 червня 2022 р.). Львів: ЛТЕУ, 2022. 528 с. С. 276-278.

115. Миронов Ю. Б. Шляхи післявоєнного відновлення індустрії туризму в Україні. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Економічні науки*. 2023. Вип. 71. С. 64-68. DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1205-2023-71-09>.

116. Мізюк Б. М., Миронов Ю. Б. Декомпозиційний підхід до процесу системного управління в готельно-ресторанних корпораціях. *Індустрія туризму і гостинності в Центральній та Східній Європі*. 2021. № 1. С. 64-68. DOI: <https://doi.org/10.36477/tourismhospcee-1-8>.

117. Мізюк Б. М., Миронов Ю. Б. Методологічні основи системного управління в індустрії гостинності. *Індустрія туризму і гостинності в*

Центральній та Східній Європі. 2022. № 5. С. 59-67. DOI: <https://doi.org/10.36477/tourismhospcee-5-8>.

118. Мілінчук О. В. Туризм на природоохоронних територіях: перспекиви розвитку в Україні. *Приазовський економічний вісник*. 2017. Вип. 5 (05). С. 67-71. URL: http://pev.kpu.zp.ua/journals/2017/5_05_uk/15.pdf.

119. Міщук І. С. Особлива пріоритетність збереження біологічного і ландшафтного різноманіття України (економічний аспект). *Сіверянський літопис*. 2007. № 2. С. 162-164. URL: <https://nasplib.isofts.kiev.ua/handle/123456789/47647>.

120. Міщук І. С. Аналіз екологічної ситуації в Україні та перспективи вирішення біологічних проблем, спричинених змінами навколишнього середовища. *Сіверянський літопис*. 2008. № 1. С. 166-170. URL: <https://core.ac.uk/download/38371534.pdf>.

121. Москвяк Я. Є. Сучасний стан та перспективи розвитку екологічного туризму в Карпатському регіоні України. *Вісник Хмельницького національного університету. Серія: Економічні науки*. 2022. Т. 304. № 2 (1). С. 184-188. DOI: [https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2\(1\)-26](https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2(1)-26).

122. Музиченко-Козловська О. В. Методика економічного оцінювання туризму Одеської області на засадах сталого розвитку. *Причорноморські економічні студії*. 2018. Вип. 26 (1). С. 67-74. URL: https://bses.in.ua/journals/2018/26_1_2018/15.pdf.

123. Муравйов Ю. В., Дідович І. І., Гриньо М. В. Стратегія всебічного використання лісових ресурсів: інноваційні погляди в сучасних умовах. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2023. Т. 33. № 6. С. 48-54. DOI: <https://doi.org/10.36930/40330606>.

124. Нарадовий Б. О. Стратегічна екологічна оцінка в просторовому плануванні. *Український журнал прикладної економіки та техніки*. 2022. Т. 7. № 4. С. 83-91. DOI: <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2022-4-11>.

125. На Херсонщині об'єкти природно-заповідного фонду б'ють рекорди за кількістю відвідувачів / Херсонська обласна державна адміністрація. URL:

<https://khoda.gov.ua/na-hersonshhini-ob'ekti-prirodno-zapovidnogo-fondu-b'jut-rekordi-za-kilkistju-vidviduvachiv>.

126. Національний перелік елементів нематеріальної культурної спадщини України / Міністерство культури та стратегічних комунікацій України. URL: <https://mcsc.gov.ua/kulturna-spadshchyna/natsionalnyy-perelik-elementiv-nematerialnoi-kulturnoi-spadshchyny-ukrainy/>.

127. Національні парки та заповідники України. URL: <https://www.nationalparks.in.ua/>.

128. Національні рахунки (ВВП) / Державна служба статистики України. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/imf/arhiv/nr/nr_u.htm.

129. Нікітенко К. Розвиток екотуризму в Україні: потенціал та проблеми. *Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка*. 2023. № 15. С. 259-263. DOI: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2023.15.32>.

130. Новицька С. Р. Роль екологічного туризму в реалізації основних принципів концепції сталого розвитку туризму. *Моделювання еколого-географічних систем*: матеріали наук. конф. Тернопіль: ТНПУ, 2018. С. 29-38. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/13126/1/5Novytska.pdf>.

131. Олійник Я. Б., Гетьман В. І. Екологічний туризм на теренах національних природних парків і біосферних заповідників України в міжнародний рік екотуризму та гір. *Вісник Київського національного університету імені Т. Шевченка. Географія*. 2002. Вип. 48. С. 5-11.

132. Омельченко О. Локальні туристичні кластери як інструмент повоєнного відновлення туристичної галузі України. *Економіка та суспільство*. 2025. Вип. 74. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-74-65>.

133. Островська Н., Луговий Б. Інструменти політики стимулювання розвитку підприємництва у сфері екскурсійної діяльності в Україні в умовах кризи. *Індустрія туризму і гостинності в Центральній та Східній Європі*. 2024. № 11. С. 17-23. DOI: <https://doi.org/10.32782/tourismhospcee-11-2>.

134. Павліха Н. В., Цимбалюк І. О., Савчук А. Ю. Сталий розвиток туризму та рекреації: сучасні виклики й перспективи для України: монографія.

Луцьк: Вежа-Друк, 2022. 210 с. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/20754/1/tyruz_m_2022.pdf.

135. Палюх В. В., Грабар Н. С., Порока С. Г. Державне регулювання зеленого туризму в Україні: монографія. Харків: НУЦЗУ, 2021. 202 с. URL: <http://repositsc.nuczu.edu.ua/handle/123456789/14609>.

136. Паньків Н. Є., Гаврилишин О. М. Вплив культурної спадщини на розвиток туризму в Україні. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2021. № 6 (1). С. 212-224. DOI: <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2021-300-6-34>.

137. Паньків Н., Скрипник М. Екологічний туризм як пріоритетний напрямок сталого розвитку туризму в Україні: виклики сьогодення. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2022. Т. 308. № 4. С. 229-240. DOI: <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-308-4-36>.

138. Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року / ПРООН в Україні. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/peretvorenniya-nashoho-svitu-poryadok-dennyu-u-sferi-staloho-rozvytku-do-2030-roku>.

139. Петришин Д. Формування системи показників для оцінювання потенціалу розвитку екологічного туризму. *Інновації, гостинність, туризм: наука, освіта, практика*: матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Львів, 19 травня 2022 р.). Львів: ЛДУФК ім. Івана Боберського, 2022. 432 с. С. 399-401. URL: <http://tourism.puet.edu.ua/files/zbtez190522.pdf#page=399>.

140. Пилипак О. В. Особливості та проблеми застосування методу стандартизації показників у комплексній оцінці інвестиційних проектів. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2020. № 5 (286). С. 144-150. DOI: <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2020-286-5-26>.

141. Пильченко А. Проблеми овертуризму та шляхи їх вирішення: світовий аспект. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія: Історія, економіка, філософія*. 2022. № 27. С. 78-83. DOI: <https://doi.org/10.32589/2412-9321.27.2022.276210>.

142. Політика та право ЄС з питань, що стосуються довкілля: посібник. Київ, 2013. 168 с. URL: <https://www.greenmind.com.ua/images/meropriyatiya/EC-LEG-Textbook-UA.pdf>.

143. Поліщук Ю. Державна політика формування та реалізації концепції сталого розвитку на засадах «зеленої» економіки в Україні. *Теоретичні та прикладні питання державотворення*. 2021. № 26. С. 24-32. URL: <http://taais.oridu.odessa.ua/article/view/238999>.

144. Польова О. Економічні аспекти сталого туризму: принципи та нові можливості. *Економіка та суспільство*. 2025. Вип. 76. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-76-61>.

145. Попадинець Н. М., Графська О. І., Галаченко О. О. Зарубіжний досвід управління територіями природних парків. *Збалансоване природокористування*. 2023. № 3. DOI: <https://doi.org/10.33730/2310-4678.3.2023.289321>.

146. Попова М. О., Арестов С. В., Шуптар-Пориваєва Н. Й., Андрущенко О. С. Оцінка впливу глобалізації на сталість сучасної туристичної діяльності. *Наукові перспективи*. 2023. № 4 (34). С. 291-304. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-4\(34\)-291-304](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-4(34)-291-304).

147. Правила поведінки в національних парках України / Національні парки та заповідники України. URL: <https://www.nationalparks.in.ua/pravyla-povedinky/>.

148. Про виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС: Постанова Кабінету Міністрів України від 25.10.2017 р. № 1106 (в ред. від 18.09.2020 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1106-2017-п>.

149. Про встановлення повноважень органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо регулювання цін (тарифів): Постанова Кабінету Міністрів України від 25.12.1996 р. № 1548 (в ред. від 26.06.2025 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1548-96-п>.

150. Програма Горизонт Європа / Офіс Горизонт Європа в Україні. URL: <https://horizon-europe.org.ua/uk/about-he/he-programme/>.

151. Про державно-приватне партнерство: Закон України від 03.09.2023 р. № 2404-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17>.

152. Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки: Закон України від 10.06.2012 р. 1989-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1989-14>.

153. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки: Постанова Кабінет Міністрів України від 05.08.2020 р. № 695 (в ред. від 13.03.2025 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-п>.

154. Про затвердження Інструкції про зміст та складання документації державного кадастру територій та об'єктів природно-заповідного фонду: Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 20.09.2024 р. № 1175. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1724-24>.

155. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо здійснення стратегічної екологічної оцінки містобудівної документації: Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 29.12.2023 р. № 705. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0705926-23>.

156. Про затвердження Національного плану дій з охорони навколишнього природного середовища на період до 2025 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.04.2021 р. № 443-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/443-2021-р>.

157. Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися бюджетними установами природно-заповідного фонду: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.12.2000 р. № 1913 (в ред. від 26.03.2024 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1913-2000-п>.

158. Про затвердження плану заходів з реалізації Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року: Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 28.12.2017 р. № 1902. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1902731-17>.

159. Про затвердження Положення про наукову та науково-технічну діяльність природних і біосферних заповідників та національних природних

парків: Наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 29.10.2015 р. № 414. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1444-15>.

160. Про затвердження Положення про рекреаційну діяльність у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України: Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 26.07.2022 р. № 256. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1043-22>.

161. Про затвердження Положення про участь громадськості у прийнятті рішень у сфері охорони довкілля: Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 18.12.2003 р. № 168. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0155-04>.

162. Про затвердження Порядку проведення громадських слухань у процесі оцінки впливу на довкілля: Постанова Кабінету Міністрів України від 13.12.2017 р. № 989 в ред. від 11.09.2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/989-2017-п>.

163. Прокопишин-Рашкевич Л. М., Шадурська Б. О., Петрович Й. М. Індустрія туризму в Україні: перспективні напрями та виклики сучасності. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми економіки та управління»*. 2020. Т. 4. № 1. С. 72-81. DOI: <https://doi.org/10.23939/semi2020.01.072>.

164. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28.02.2019 р. № 2697-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19>.

165. Про оцінку впливу на довкілля: Закон України від 15.11.2024 р. № 2059-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19>.

166. Про прийняття та скасування національних стандартів, прийняття змін та поправки до національних стандартів: Наказ ДП «УкрНДНЦ» від 19.12.2018 р. № 513. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0513774-18>.

167. Про природно-заповідний фонд України: Закон України від 04.04.2025 р. № 2456-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12>.

168. Про ратифікацію Конвенції про охорону біологічного різноманіття: Закон України від 29.11.1994 р. 257/94-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_030.

169. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.

170. Про схвалення Стратегії екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 20.10.2021 р. № 1363-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1363-2021-p>.

171. Про схвалення Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.03.2017 р. № 168-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2017-p>.

172. Про території та об'єкти природно-заповідного фонду загальнодержавного значення: Указ Президента України від 30.11.2020 р. № 525. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/525/2020>.

173. Про туризм: Закон України від 15.11.2024 р. № 324/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-vr>.

174. Про Червону книгу України: Закон України від 15.11.2024 р. № 3055-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3055-14>.

175. Публічний звіт Голови Державного агентства розвитку туризму України Мар'яни Олесків за 2023 рік / ДАРТ. URL: <https://www.tourism.gov.ua/plans-and-report>.

176. Рамкова конвенція про охорону та сталий розвиток Карпат. Документ 998_164 в ред. від 12.10.2017 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_164.

177. Регіональне співробітництво / Представництво України при Європейському Союзі. URL: <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/posolstvo/galuzeve-spivrobitnictvo/regionalne-spivrobitnictvo>.

178. Романова А. А. Види туризму та їх класифікація у контексті сучасних тенденцій розвитку туристичної індустрії. *Економіка і регіон*. 2017. № 4. С. 13-

19. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econrig_2017_4_4.

179. Руда М. В., Мазурик М. М. Співпраця України та ЄС у сфері сталого розвитку: огляд перспектив. *Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку*. 2021. № 3 (1). С. 204-211. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2021/jun/23805/menedzhment121-206-213.pdf>.

180. Рябев А. А., Ганенко Н. В., Індик М. О., Іванович К. В., Рибалко Л. О. Деякі шляхи розвитку екологічного туризму. *Distance Education as the Main Problem of Young People: Proceedings of the 15th International Scientific and Practical Conference (Madrid, December 26-29. 2023)*. Madrid, 2023. 345 p. pp. 325-329.

181. Сергієнко Л. В., Дзюбенко О. М., Ожго С. В. Державна екологічна політика України та правовий механізм її формування і реалізації. *Економіка, управління та адміністрування*. 2019. № 3 (89). С. 191-200. DOI: [https://doi.org/10.26642/ema-2019-3\(89\)-191-200](https://doi.org/10.26642/ema-2019-3(89)-191-200).

182. Сінгуцький О. В. Державна підтримка туризму в Україні: перешкоди та передумови розвитку. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Державне управління*. 2019. Т. 30 (69). № 6. С. 71-76. DOI: <https://doi.org/10.32838/2663-6468/2019.6/13>.

183. Скільки українців подорожує країною під час війни? / ДАРТ. URL: <https://www.tourism.gov.ua/blog/skilki-ukrayinciv-podorozhuie-krayinoyu-pid-chas-viyni>.

184. Смирнов І. Г. Світовий та вітчизняний досвід розвантаження туристичних дестинацій в умовах овертуризму (на прикладі архітектурного та урботуризму). *Туристичний та готельно-ресторанний бізнес в Україні: проблеми розвитку та регулювання: матеріали XI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Черкаси, 19-20 березня 2020 р.)*. У 2-х т. Черкаси: ЧДТУ, 2020. Т. 1. 201 с. С. 148-151. URL: https://er.chdtu.edu.ua/bitstream/ChSTU/1578/1/Матеріали%2011%20конференції%20Том_1_2020.pdf#page=149.

185. Сова Л. О. Оцінювання втрат екосистемних послуг непроточних водойм унаслідок мілітарного втручання. *Агроекологічний журнал*. 2024. № 1. С. 44-52. DOI: <https://doi.org/10.33730/2077-4893.1.2024.299933>.

186. Соловій І., Адамовський О., Дубовіч І. Сталий туризм: сучасний стан та перспективи розвитку в Україні. *Економіка та суспільство*. 2023. Вип. 50. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-50-79>.

187. Ставська Ю. В. Сільський зелений туризм як напрям розвитку сільських територій. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2019. № 1. С. 83-95. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efmapnp_2019_1_9.

188. Стандарт вищої освіти України: перший (бакалаврський) рівень, галузь знань 24 – Сфера обслуговування, спеціальність 242 – Туризм. Затверджено і введено в дію наказом Міністерства освіти і науки України від 04.10.2018 р. № 1068. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/12/21/242-Turizm-bakalavr.21.01.22.pdf>.

189. Статистичний щорічник України 2023 / ред. І. Є. Вернер. Київ: Державна служба статистики України, 2024. 268 с. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2023/zb/11/year_23_u.pdf.

190. Статівка Н. В., Бублій М. П. Особливості державного регулювання туристично-рекреаційної діяльності на основі концепції сталого розвитку. *Теорія та практика державного управління*. 2019. № 4 (67). С. 8-16. DOI: <https://doi.org/10.34213/tp.19.04.01>.

191. Стратегія біорізноманіття ЄС до 2030 року: повернення природи в наше життя. Звернення Комісії до Європейського Парламенту, Ради, Європейського економічно-соціального комітету та Комітету регіонів. Чернівці: Друк Арт, 2020. 36 с. URL: <https://uncg.org.ua/wp-content/uploads/2020/10/Stratehiia.pdf>.

192. Сюр М. Г., Соковніна Н. Х., Вдовиченко С. В. та ін. Стратегія розвитку природоохоронних територій в системі містобудування України та її запровадження у формуванні мережі ботанічних садів / Комітет з Національної

премії України імені Бориса Патона. URL: <https://www.kdpu-nt.gov.ua/uk/content/strategiya-rozvytku-pryrodoohoronnyh-terytoriy-v-systemi-mistobuduvannya-ukrayiny-ta-yiyi>.

193. Тарасенко І., Тарасенко О. Державно-приватне партнерство в контексті реалізації державної екологічної політики. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 44. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-44-9>.

194. Тарасова В. В., Нестерчук І. К., Ковалевська І. М., Осіпчук А. С. Географія туризму: Екологічний туризм: підручник. Житомир: Поліський національний університет, 2021. 252 с. URL: <https://eprints.zu.edu.ua/34001/1/geografiya.pdf>.

195. Твердохліб А. О., Коротін Д. С., Антоненко А. В. Ефективність функціонування комп'ютерних систем при використанні технології блокчейн і баз даних. *Таврійський науковий вісник. Серія: Технічні науки*. 2022. № 6. С. 25-36. DOI: <https://doi.org/10.32851/tnv-tech.2022.6.4>.

196. Телегуз К. А., Сорвіна Ю. М. Візія та стратегії повоєнного відновлення українського туризму. *Туризм в Україні: виклики та відновлення: матеріалів Міжнар. турист. форуму (м. Київ, 21-22 березня 2023 р.)*. Київ: КНЕУ, 2023. С. 182-183. URL: <https://ir.kneu.edu.ua/handle/2010/40320>.

197. Тестов П., Василюк О. Прогалини у законодавстві, які заважають збільшенню площі природно-заповідного фонду, та як їх виправити: аналітичний документ / ГО «Центр екологічних ініціатив «Екодія». URL: <https://ecoaction.org.ua/wp-content/uploads/2023/06/probleny-zapovidannia-ta-rishennia.pdf>.

198. Тимошенко Т. О. Концепція розумного управління туризмом в рамках виконання стратегій сталого розвитку територіальних громад. *Публічне управління та регіональний розвиток*. 2021. № 13. С. 771-796. DOI: <https://doi.org/10.34132/pard2021.13.10>.

199. Ткаченко Т. І. Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу: монографія. 2-ге вид., випр. та доповн. Київ: Київський національний торговельно-економічний університет, 2009. 463 с.

200. Токарева В., Горюнова К. Розвиток екотуризму в Україні: роль рекреаційних комплексів у залученні туристів та збереження екосистеми. *Економіка та суспільство*. 2025. Вип. 71. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-71-62>.

201. Третяк А. М., Третяк В. М., Прядка Т. М., Третяк Н. А. Територіально-просторове планування: базові засади теорії, методології, практики: монографія. Біла Церква: ТОВ «Білоцерківдрук», 2021. 142 с. URL: <https://rep.btsau.edu.ua/handle/BNAU/7104>.

202. Туристичний барометр України 2021-2022. Національна туристична організація України, 2023. URL: <https://nto.ua/assets/files/ntou-statistics-barometer-2021-2022.pdf>.

203. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Документ 984_011 в ред. від 30.11.2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011.

204. Угоднікова О. І. Стейкхолдерно-орієнтована модель стратегічного управління підприємствами галузі туризму та готельно-ресторанного господарства. *Комунальне господарство міст. Серія: Економічні науки*. 2018. Вип. 141. С. 39-44. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/kgm_econ_2018_141_10.

205. Управління природоохоронними територіями / Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. URL: <https://mepr.gov.ua/diyalnist/reformy/upravlinnya-prirodoohoronnymy-terytoriyamy/>.

206. Федорченко В. К., Федорченко-Кутуєв П. В., Федорченко Н. В., Василець О. І. Постковідне відновлення та нові виклики глобального світу: туризм як інструмент економічного відродження та модернізації. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2022. № 1 (53). С. 20-28. DOI: [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2022.1\(53\).261103](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2022.1(53).261103).

207. Хитра О. В. Особливості застосування менеджменту вражень у туристичному бізнесі. *Індустрія туризму і гостинності в Центральній та*

Східній Європі. 2021. № 3. С. 49-60. DOI: <https://doi.org/10.36477/tourismhospcee-3-8>.

208. Худавердієва В. Туризм як драйвер соціально-економічного та соціокультурного розвитку країни. *Економічні горизонти*. 2023. Т. 2. № 24. С. 89-100. DOI: [https://doi.org/10.31499/2616-5236.2\(24\).2023.281230](https://doi.org/10.31499/2616-5236.2(24).2023.281230)

209. Цілі сталого розвитку та їх адаптація для України / Сталий розвиток для України. URL: <https://dev.sd4ua.org/shho-take-staliy-rozvitok/printsipi/>.

210. Чала В. С. Генезис концепції сталого розвитку як динамічна реакція на виклики індустріальної епохи. *Економічний простір*. 2022. № 182. С. 7-16. DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/182-1>.

211. Чернік С. Д. Сталий розвиток як основа екологічної політики України. *Наукові записки. Серія: право*. 2020. Вип. 9. С. 64-68. DOI: <https://doi.org/10.36550/2522-9230-2020-1-9-64-68>.

212. Чумаченко О. М., Кривов'яз Є. В., Кустовська О. В., Колганова І. Г. Природоохоронні території як основа збереження біорізноманіття та надання екосистемних послуг у Європі: оцінка внеску України. *Землеустрій, кадастр і моніторинг земель*. 2022. № 3. С. 27-33. DOI: <https://doi.org/10.31548/zemleustriy2022.03.03>.

213. Шевченко Н. О. Напрями розвитку українського туризму в контексті військових реалій і процесів повоєнного відновлення. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2025. № 1. С. 96-101. DOI: <https://doi.org/10.32461/2226-3209.1.2025.327926>.

214. Шульга В. П. Стратегічне управління розвитком екологічного туризму у контексті рекреаційного природокористування. *Географія та туризм*. 2012. Вип. 22. С. 42-51.

215. Юхновська Ю. Формування концепції стратегічного управління розвитком потенціалу туристичної галузі в Україні та її регіонах. *Галицький економічний вісник*. 2019. Т. 57. № 2. С. 18-27. DOI: https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2019.02.018.

216. Як російська армія шкодила довкіллю України у 2024 році? Екодія, 2025. URL: <https://ecoaction.org.ua/iak-rosarmia-shkodyla-dovkilliu-ukrainy-2024.html>.

217. Ярошенко М. С. Організаційний механізм реалізації сервісно-орієнтованої екологічної політики в Україні. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2021. № 3. С. 78-81. DOI: <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.3.13>.

218. Ясінецька І. А., Кушнірук Т. М., Додурич В. В. Організаційний механізм у розвитку природоохоронних територій України. *Інноваційні технології в рослинництві: матеріали IV Всеукр. наук. конф. (м. Кам'янець-Подільський, 10 травня 2021 р.)*. Кам'янець-Подільський, 2021. С. 171-172.

219. Aerts R., Honnay O., Van Nieuwenhuysse A. Biodiversity and Human Health: Mechanisms and Evidence of the Positive Health Effects of Diversity in Nature and Green Spaces. *British Medical Bulletin*. 2018. Vol. 127 (1). pp. 5-22. DOI: <https://doi.org/10.1093/bmb/ldy021>.

220. AGENDA 21. United Nations Conference on Environment & Development (Rio de Janeiro, June 3-14, 1992). URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf>.

221. Agyeiwaah E., McKercher B., Suntikul W. Identifying Core Indicators of Sustainable Tourism: a Path Forward? *Tourism Management Perspectives*. 2017. Vol. 24. pp. 26-33. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2017.07.005>.

222. Ahn B., Lee B., Shafer C. S. Operationalizing Sustainability in Regional Tourism Planning: an Application of the Limits of Acceptable Change Framework. *Tourism Management*. 2002. Vol. 23 (1). DOI: [https://doi.org/10.1016/S0261-5177\(01\)00059-0](https://doi.org/10.1016/S0261-5177(01)00059-0).

223. Aini Y. N. Sustainable Tourism in Southeast Asia: Balancing Economic Growth, Employment, and Carbon Emissions through Evidence-Based Strategies. *Jurnal Kepariwisata Indonesia*. 2024. Vol. 18 (1). pp. 157-174. DOI: <https://doi.org/10.47608/jki.v18i12024.157-174>.

224. Ali M. B., Quaddus M., Rabbanee F. K., Shanka T. Community Participation and Quality of Life in Nature-Based Tourism: Exploring the Antecedents and Moderators. *Journal of Hospitality & Tourism Research*. 2022. Vol. 46 (3). pp. 630-661. DOI: <https://doi.org/10.1177/1096348020980094>.

225. Alrawadieh Z., Kozak M. Exploring the Impact of Tourist Harassment on Destination Image, Tourist Expenditure, and Destination Loyalty. *Tourism Management*. 2019. Vol. 73. pp. 13-20. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2019.01.015>.

226. Alvarado-Herrera A., Bigne E., Aldas-Manzano J., Curras-Perez R. A Scale for Measuring Consumer Perceptions of Corporate Social Responsibility Following the Sustainable Development Paradigm. *Journal of Business Ethics*. 2017. Vol. 140. pp. 243-262. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10551-015-2654-9>.

227. A New Roadmap for the Man and the Biosphere (MAB) Programme and Its World Network of Biosphere Reserves. UNESCO, 2017. 55 p. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000247418>.

228. Angelova V., Hached M., Jbilou K. Sensitivity of the Solution to Nonsymmetric Differential Matrix Riccati Equation. *Mathematics*. 2021. Vol. 9 (8). DOI: <https://doi.org/10.3390/math9080855>.

229. A Practical Guide to Tourism Destination Management. World Tourism Organization, 2007. DOI: <https://doi.org/10.18111/9789284412433>.

230. Arbolino R., Boffardi R., De Simone L., Ioppolo G. Multi-Objective Optimisation Technique: a Novel Approach in Tourism Sustainability Planning. *Journal of Environmental Management*. 2021. Vol. 285. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2021.112016>.

231. Asmelash A. G., Kumar S. Assessing Progress of Tourism Sustainability: Developing and Validating Sustainability Indicators. *Tourism Management*. 2019. Vol. 71. pp. 67-83. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2018.09.020>.

232. Assaf A. G., Li G., Song H., Tsionas M. G. Modeling and Forecasting Regional Tourism Demand Using the Bayesian Global Vector Autoregressive (BGVAR) Model. *Journal of Travel Research*. 2019. Vol. 58 (3). pp. 383-397. DOI:

<https://doi.org/10.1177/0047287518759226>.

233. Axhami M., Ndou, V., Milo, V., Scorrano, P. Creating Value Via the Circular Economy: Practices in the Tourism Sector. *Administrative Sciences*. 2023. Vol. 13 (7). DOI: <https://doi.org/10.3390/admsci13070166>.

234. Bachi L., Ribeiro S. C., Hermes J., Saadi A. Cultural Ecosystem Services (CES) in Landscapes with a Tourist Vocation: Mapping and Modeling the Physical Landscape Components that Bring Benefits to People in a Mountain Tourist Destination in Southeastern Brazil. *Tourism Management*. 2020. Vol. 77. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2019.104017>.

235. Badola R., Hussain S. A., Dobriyal P., Manral U., Barthwal S., Rastogi A., Kaur Gill A. Institutional Arrangements for Managing Tourism in the Indian Himalayan Protected Areas. *Tourism Management*. 2018. Vol. 66. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2017.10.020>.

236. Baniya R., Thapa B., Paudyal R., Neupane S. S. Motive-Based Segmentation of International Tourists at Gaurishankar Conservation Area, Nepal. *Journal of Mountain Science*. 2021. Vol. 18. pp. 205-218. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11629-020-6179-z>.

237. Beall J. M., Boley B. B., Landon A. C., Woosnam K. M. What Drives Ecotourism: Environmental Values or Symbolic Conspicuous Consumption? *Journal of Sustainable Tourism*. 2021. Vol. 29 (8). pp. 1215-1234. DOI: <https://doi.org/10.1080/09669582.2020.1825458>.

238. Bello F. G., Carr N., Lovelock B. Community Participation Framework for Protected Area-Based Tourism Planning. *Tourism Planning & Development*. 2016. Vol. 13 (4). pp. 469-485. DOI: <https://doi.org/10.1080/21568316.2015.1136838>.

239. Benur A. M., Bramwell B. Tourism Product Development and Product Diversification in Destinations. *Tourism Management*. 2015. Vol. 50. pp. 213-224. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2015.02.005>.

240. Bhalla P., Bhattacharya P., Areendran G., Raj K. Ecotourism Spatio-Temporal Models to Identify Visitation Patterns Across the Indian Himalayan

Region. *GeoJournal*. 2020. Vol. 87. pp. 1777-1792. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10708-020-10336-8>.

241. Bhammar H., Li W., Molina C. M. M., Hickey V., Pendry J., Narain U. Framework for Sustainable Recovery of Tourism in Protected Areas. *Sustainability*. 2021. Vol. 13 (5). DOI: <https://doi.org/10.3390/su13052798>.

242. Biosphere Reserves / UNESCO. URL: <https://www.unesco.org/en/mab/map?hub=66369>.

243. Blancas F. J., González M., Lozano-Oyola M., Pérez F. The Assessment of Sustainable Tourism: Application to Spanish Coastal Destinations. *Ecological Indicators*. 2010. Vol. 10 (2). pp. 484-492. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ecolind.2009.08.001>.

244. Blanco-Cerradelo L., Gueimonde-Canto A., Fraiz-Brea J. A., Diéguez-Castrillón M. I. Dimensions of Destination Competitiveness: Analyses of Protected Areas in Spain. *Journal of Cleaner Production*. 2018. Vol. 177. pp. 782-794. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2017.12.242>.

245. Boccardi G. Authenticity in the Heritage Context: a Reflection Beyond the Nara Document. *The Historic Environment: Policy & Practice*. 2019. Vol. 10 (1). pp. 4-18. DOI: <https://doi.org/10.1080/17567505.2018.1531647>.

246. Borrie W. T., Gale T., Bosak K. Privately Protected Areas in Increasingly Turbulent Social Contexts: Strategic Roles, Extent, and Governance. *Journal of Sustainable Tourism*. 2022. Vol. 30 (1). pp. 2631-2648. DOI: <https://doi.org/10.1080/09669582.2020.1845709>.

247. Bramwell B., Higham J., Lane B., Miller G. Twenty-Five Years of Sustainable Tourism and the Journal of Sustainable Tourism: Looking Back and Moving Forward. *Journal of Sustainable Tourism*. 2017. Vol. 25 (1). DOI: <https://doi.org/10.1080/09669582.2017.1251689>.

248. Brent Ritchie J. R., Crouch G. I. The Competitive Destination: a Sustainable Tourism Perspective. CABI, 2003. 272 p.

249. Brida J. G., Gómez D. M., Segarra V. On the Empirical Relationship between Tourism and Economic Growth. *Tourism Management*. 2020. Vol. 81. DOI:

<https://doi.org/10.1016/j.tourman.2020.104131>.

250. Bringezu S., Potočník J., Schandl H., Lu Y., Ramaswami A., Swilling M., Suh S. Multi-Scale Governance of Sustainable Natural Resource Use: Challenges and Opportunities for Monitoring and Institutional Development at the National and Global Level. *Sustainability*. 2016. Vol. 8 (8). DOI: <https://doi.org/10.3390/su8080778>.

251. Buckley R. Conservation Tourism. CABI, 2010. 201 p.

252. Bueren E. Environmental policy / Encyclopedia Britannica. URL: <https://www.britannica.com/topic/environmental-policy>.

253. Burrai E., Buda D. M., Stanford D. Rethinking the Ideology of Responsible Tourism. *Journal of Sustainable Tourism*. 2019. Vol. 27 (7). pp. 992-1007. DOI: <https://doi.org/10.1080/09669582.2019.1578365>.

254. Bushell R., Bricker K. Tourism in Protected Areas: Developing Meaningful Standards. *Tourism and Hospitality Research*. 2016. Vol. 17 (1). pp. 106-120. DOI: <https://doi.org/10.1177/1467358416636173>.

255. Butler R. W. The Origins of the Tourism Area Life Cycle. *The Tourism Area Life Cycle. Vol. 1. Applications and Modifications*. De Gruyter Brill, 2006. 408 p. pp. 13-26. DOI: <https://doi.org/10.21832/9781845410278-008>.

256. Canada's Conserved Areas / Government of Canada. URL: <https://www.canada.ca/en/environment-climate-change/services/environmental-indicators/conserved-areas.html>.

257. Canada's Transformational Tourism Strategy Sets Destination up to Become a Global Leader by 2030 / Destination Canada. URL: <https://www.destinationcanada.com/en-ca/news/canadas-transformational-tourism-strategy-2030>.

258. Canavan B. An Existentialist Exploration of Tourism Sustainability: Backpackers Fleeing and Finding Themselves. *Journal of Sustainable Tourism*. 2018. Vol. 26 (4). pp. 551-566. DOI: <https://doi.org/10.1080/09669582.2017.1361430>.

259. Chauvenet A. L. M. The Conservation Potential of Protected Areas over Time Measured Through Design and Ecological Integrity Indicators is Affected by

Land Conversion. *Biological conservation*. 2023. Vol. 279. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.biocon.2023.109908>.

260. Christaller W. Some Considerations of Tourism Location in Europe: the Peripheral Regions-Under-Developed Countries-Recreation Areas. *Papers in Regional Science*. 1964. Vol 12 (1). pp. 95-105. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1435-5597.1964.tb01256.x>.

261. Ciro A., Toska M., Nientied P. Social Innovation and Sustainable Economic Development: Participatory Tourism Destination Management. *The Role of Public Sector in Local Economic and Territorial Development: Innovation in Central, Eastern and South Eastern Europe* / ed. M. Finka, M. Jaššo, M. Husár. Springer, 2019. 271 p. pp. 173-192. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-319-93575-1_10.

262. Common International Classification of Ecosystem Services (CICES) / European Environment Agency. URL: <https://cices.eu/>.

263. Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage. UNESCO, 1972. URL: <https://whc.unesco.org/en/conventiontext/>.

264. Costanza R. Valuing Natural Capital and Ecosystem Services toward the Goals of Efficiency, Fairness, and Sustainability. *Ecosystem Services*. 2020. Vol. 43. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ecoser.2020.101096>.

265. Cotter K. N., Fekete A., Silvia P. J. Why do People Visit Art Museums? Examining Visitor Motivations and Visit Outcomes. *Empirical Studies of the Arts*. 2022. Vol. 40 (2). pp. 275-295. DOI: <https://doi.org/10.1177/02762374211011740>.

266. Damaged Cultural Sites in Ukraine Verified by UNESCO. UNESCO, 2025. URL: <https://www.unesco.org/en/articles/damaged-cultural-sites-ukraine-verified-unesco>.

267. Danylyshyn B., Kovalova O., Oleshko A., Morhulets O., Zayats M., Yaremko S. The Conceptual Framework for Creating an Industrial Smart and Tourism Favoured Cluster for Sustainable Development of the Ukrainian Region. *Economic Affairs*. 2022. Vol. 67 (4). pp. 661-671. DOI: <https://doi.org/10.46852/0424-2513.4.2022.32>.

268. Dębski M. Klaster jako czynnik rozwoju konkurencyjności destynacji turystycznej. *Przedsiębiorczość i zarządzanie*. 2014. Nr. 15 (4). S. 51-66.

269. de la Guerra M. M., Alandi C. M., Blázquez J. P., Ventura D. G., Santos M. M., et. al. Anuario 2020 del estado de las áreas protegidas en España / EUROPARC-España. URL: <https://redeuroparc.org/wp-content/uploads/2022/01/anuario2020finalweb.pdf>.

270. Dharmaratne G. S., Sang F. Y., Walling L. J. Tourism Potentials for Financing Protected Areas. *Annals of Tourism Research*. 2000. Vol. 27 (3). pp. 590-610. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0160-7383\(99\)00109-7](https://doi.org/10.1016/S0160-7383(99)00109-7).

271. Díaz S., Pascual U., Stenseke M., Martín-López B., Watson R. T., et. al. Assessing Nature's Contributions to People: Recognizing Culture, and Diverse Sources of Knowledge, Can Improve Assessments. *Science*. 2018. Vol. 359 (6373). pp. 270-272. DOI: <https://doi.org/10.1126/science.aap8826>.

272. Doyle E., Perez Alaniz M. Dichotomous Impacts on Social and Environmental Sustainability: Competitiveness and Development Levels Matter. *International Business Journal*. 2021. Vol. 31 (4). pp. 771-791. DOI: <https://doi.org/10.1108/CR-05-2019-0055>.

273. Du W., Penabaz-Wiley S. M., Njeru A. M., Kinoshita I. Models and Approaches For Integrating Protected Areas with Their Surroundings: a Review of the Literature. *Sustainability*. 2015. Vol. 7 (7). pp. 8151-8177. DOI: <https://doi.org/10.3390/su7078151>.

274. Dyer P., Gursoy D., Sharma B., Carter J. Structural Modeling of Resident Perceptions of Tourism and Associated Development on the Sunshine Coast, Australia. *Tourism Management*. 2007. Vol. 28 (2). pp. 409-422. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2006.04.002>.

275. Dziamulych M., Shmatkovska T., Petrukha S., Zatsepina N., Rogach S., Petrukha N. Rural Agritourism in the System of Rural Development: a Case Study of Ukraine. *Scientific Papers. Series Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development*. 2021. Vol. 21 (3). pp. 333-343. URL: https://managementjournal.usamv.ro/pdf/vol.21_3/Art38.pdf.

276. Ecosystems and Human Well-Being: Opportunities and Challenges for Business and Industry / Millennium Ecosystem Assessment. URL: <https://www.millenniumassessment.org/documents/document.353.aspx.pdf>.

277. Ecosystem Services. Valuing our Natural Capital. European Parliament, 2015. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2015/551321/EPRS_BRI\(2015\)551321_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2015/551321/EPRS_BRI(2015)551321_EN.pdf).

278. Ecotourism and Protected Areas / UN Tourism. URL: <https://www.untourism.int/sustainable-development/ecotourism-and-protected-areas>.

279. Effective Protected Areas / IUCN. URL: <https://iucn.org/our-work/topic/effective-protected-areas>.

280. Eldridge A. Strangers in the Night: Nightlife Studies and New Urban Tourism. *Journal of Policy Research in Tourism, Leisure and Events*. 2019. Vol. 11 (3). pp. 422-435. DOI: <https://doi.org/10.1080/19407963.2019.1583666>.

281. Environment Act 2021 / UK Public General Acts. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2021/30>.

282. Environmental Indicators: Typology and Overview. Technical Report. European Environment Agency, 1999. 19 p. URL: <https://www.eea.europa.eu/en/analysis/publications/tec25>.

283. Environmental Protection Policy in Japan – Introduction / Ministry of the Environment, Japan. URL: <https://www.env.go.jp/en/policy/plan/intro.html>.

284. Environment Policy: General Principles and Basic Framework / European Parliament. URL: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/71/environment-policy-general-principles-and-basic-framework>.

285. Erdmenger E., Kagermeier A. Participatory Destination Governance and Other Pipe Dreams. *Berichte Geographie Und Landeskunde*. 2021. Vol. 94 (3). pp. 225-245. DOI: <https://doi.org/10.25162/bgl-2021-0012>.

286. Esfehiani M. H., Albrecht J. N. Roles of Intangible Cultural Heritage in Tourism in Natural Protected Areas. *Journal of Heritage Tourism*. 2018. Vol. 13 (1). pp. 15-29. DOI: <https://doi.org/10.1080/1743873X.2016.1245735>.

287. EU Just Transition Tourism Learning Network Programme / Fáilte Ireland. URL: <https://www.failteireland.ie/Identify-Available-Funding/Just-Transition-Fund/learning-programme>.

288. European Charter for Sustainable Tourism in Protected Areas: the Charter / Europarc Federation. URL: <https://www.europarc.org/wp-content/uploads/2015/05/2010-European-Charter-for-Sustainable-Tourism-in-Protected-Areas.pdf>.

289. Faivre N., Fritz M., Freitas T., de Boissezon B., Vandewoestijne S. Nature-Based Solutions in the EU: Innovating with Nature to Address Social, Economic and Environmental Challenges. *Environmental Research*. 2017. Vol. 159. pp. 509-518. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.envres.2017.08.032>.

290. Fakfare P., Lee J. S., Han H. Thailand Tourism: a Systematic Review. *Journal of Travel & Tourism Marketing*. 2022. Vol. 39 (2). pp. 188-214. DOI: <https://doi.org/10.1080/10548408.2022.2061674>.

291. Federal Travel Policies and National Strategy / The International Trade Administration, U.S. Department of Commerce. URL: <https://www.trade.gov/travel-and-tourism-policy-and-strategy>.

292. Ferrari S., Iaffaldano N. Tourism Development in Italian Natural Protected Areas: Traditional and Innovative Tools to Face Overtourism and Other Possible Negative Effects. *Overtourism, Technology Solutions and Decimated Destinations* / ed. A. Hassan, A. Sharma. Springer. 2021. 333 p. pp. 293-306. DOI: https://doi.org/10.1007/978-981-16-2474-2_19.

293. Fredman P., Margaryan L. 20 Years of Nordic Nature-Based Tourism Research: a Review and Future Research Agenda. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*. 2021. Vol. 21 (1). pp. 14-25. DOI: <https://doi.org/10.1080/15022250.2020.1823247>.

294. G20 Tourism Ministers Meeting: Supporting the Recovery of Travel and Tourism (Rome Communiqué, May 4, 2021). URL: <https://webunwto.s3.eu-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/2022-06/G20-tourism-communique.pdf>.

295. Gantait A. Responsible Tourism: the Mantra for Sustainable Tourism Development. *The Literature Times*. 2022. Vol. 1 (3). pp. 18-20. DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.4321807>.
296. Garau-Vadell J. B., Gutierrez-Taño D., Diaz-Armas R. Economic Crisis and Residents' Perception of the Impacts of Tourism in Mass Tourism Destinations. *Journal of Destination Marketing & Management*. 2018. Vol. 7. pp. 68-75. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jdmm.2016.08.008>.
297. García J. A., Gómez M., Molina A. A Destination-Branding Model: an Empirical Analysis Based on Stakeholders. *Tourism Management*. 2012. Vol. 33 (3). pp. 646-661. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2011.07.006>.
298. García-Nieto A. P., Quintas-Soriano C., García-Llorente M., Palomo I., Montes C., Martín-López B. Collaborative Mapping of Ecosystem Services: the Role of Stakeholders' Profiles. *Ecosystem Services*. 2015. Vol. 13. pp. 141-152. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ecoser.2014.11.006>.
299. Garmestani A. S., Benson M. H. A Framework for Resilience-Based Governance of Socio-Ecological Systems. *Ecology and Society*. 2013. Vol. 18 (1). DOI: <https://doi.org/10.5751/ES-05180-180109>.
300. Ghanem M., Elshaer I., Saad S. Tourism Public-Private Partnership (PPP) Projects: an Exploratory-Sequential Approach. *Tourism Review*. 2022. Vol. 77 (2). pp. 427-450. DOI: <https://doi.org/10.1108/TR-03-2021-0105>.
301. Giampiccoli A., Saayman M. Community-Based Tourism Development Model and Community Participation. *African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure*. 2018. Vol. 7 (4). URL: https://www.researchgate.net/publication/328281946_Community-based_tourism_development_model_and_community_participation.
302. Global Code of Ethics for Tourism / UN Tourism. URL: <https://www.untourism.int/global-code-of-ethics-for-tourism>.
303. GSTC-Recognized Standards for Destinations / Global Sustainable Tourism Council. URL: <https://www.gstc.org/gstc-criteria/gstc-recognized-standards-for-destinations/>.

304. GSTC Standards Overview / Global Sustainable Tourism Council. URL: <https://www.gstc.org/gstc-criteria/>.
305. Guidelines for Applying Protected Area Management Categories / ed. N. Dudley. IUCN, 2013. 143 p. URL: <https://portals.iucn.org/library/sites/library/files/documents/pag-021.pdf>.
306. Gunningham N., Sinclair D. Regulatory Pluralism: Designing Policy Mixes for Environmental Protection. *Law & Policy*. 1999. Vol. 21 (1). pp. 49-76. URL: <https://onlinepubs.trb.org/onlinepubs/PBRLit/GunninghamSinclair.pdf>.
307. Haight J., Hammill E. Protected Areas as Potential Refugia for Biodiversity under Climatic Change. *Biological Conservation*. 2020. Vol. 241. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.biocon.2019.108258>.
308. Handbook on Constructing Composite Indicators: METHODOLOGY AND USER GUIDE. OECD Publishing, 2008. 162 p. URL: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2008/08/handbook-on-constructing-composite-indicators-methodology-and-user-guide_g1gh9301/9789264043466-en.pdf.
309. Hanson J. O. Wdpar: Interface to the World Database on Protected Areas. *Journal of Open Source Software*. 2022. Vol. 7 (78). DOI: <https://doi.org/10.21105/joss.04594>.
310. Han X., Zheng Y., Prentice C., Chen S. Firm Engagement: Scale Development and Verification. *Journal of Retailing and Consumer Services*. 2024. Vol. 80. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2024.103902>.
311. Haribudiman I., Berliandaldo M., Fasa A. W. H. Implications of the Role of Tourism Carrying Capacity in the Development of Sustainable Tourism Destinations. *Jurnal Kepariwisata Indonesia*. 2023. Vol. 17 (2). pp. 272-292. DOI: <https://doi.org/10.47608/jki.v17i22023.272-292>.
312. Heslinga J., Groote P., Vanclay F. Strengthening Governance Processes to Improve Benefit-Sharing from Tourism in Protected Areas by Using Stakeholder Analysis. *Living on the Edge: Benefit-Sharing from Protected Area Tourism* / ed. S. Snyman, K. S. Bricker. Routledge, 2021. 158 p. DOI:

<https://doi.org/10.4324/9781003145516-5>.

313. Hjerpe E., Hussain A., Holmes T. Amenity Migration and Public Lands: Rise of the Protected Areas. *Environmental Management*. 2020. Vol. 66. pp. 56-71. DOI: <https://doi.org/10.1007/s00267-020-01293-6>.

314. Homburg A., Stolberg A. Explaining Pro-Environmental Behavior with a Cognitive Theory of Stress. *Journal of Environmental Psychology*. 2006. Vol. 26 (1). DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2006.03.003>.

315. Hopkins D. Sustainable Mobility at the Interface of Transport and Tourism: Introduction to the Special Issue on “Innovative Approaches to the Study and Practice of Sustainable Transport, Mobility and Tourism”. *Journal of Sustainable Tourism*. 2020. Vol. 28 (2). pp. 129-143. DOI: <https://doi.org/10.1080/09669582.2019.1691800>.

316. Horban H., Petrovska I., Kucher A., Diuk A. Efficiency of Tourism Activities in Ukraine: a Regional Comparison. *Journal of Environmental Management and Tourism*. 2020. Vol. 11 (4). pp. 874-882. DOI: [https://doi.org/10.14505/jemt.v11.4\(44\).11](https://doi.org/10.14505/jemt.v11.4(44).11).

317. Hunter C. Sustainable Tourism as an Adaptive Paradigm. *Annals of Tourism Research*. 1997. Vol. 24 (4). pp. 850-867. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0160-7383\(97\)00036-4](https://doi.org/10.1016/S0160-7383(97)00036-4).

318. Hussain I. An Overview of Ecotourism. *International Journal of Novel Research and Development*. 2022. Vol. 7 (3). pp. 471-481. URL: <https://ijnrd.org/papers/IJNRD2203056.pdf>.

319. Il Piano Strategico del Turismo 2023-2027 / Ministero del Turismo, Repubblica Italiana. URL: <https://www.ministeroturismo.gov.it/piano-strategico-del-turismo-2/>.

320. Implementation UNWTO Agenda for Africa 2030: Tourism for Inclusive Growth. World Tourism Organization, 2019. URL: https://webunwto.s3.eu-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/2020-02/item_3.1_latest_rev1_clean.docx050819.pdf.

321. Islam M. W., Ruhanen L., Ritchie B. W. Adaptive Co-Management: a Novel Approach To Tourism Destination Governance? *Journal of Hospitality and*

Tourism Management. 2017. Vol. 37. pp. 97-106. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jhtm.2017.10.009>.

322. Indicators of Sustainable Development for Tourism Destinations: a Guidebook. WTO, 2004. 507 p. DOI: <https://doi.org/10.18111/9789284407262>.

323. International Tourism to Reach Pre-Pandemic Levels in 2024 / UN Tourism. URL: <https://www.untourism.int/news/international-tourism-to-reach-pre-pandemic-levels-in-2024>.

324. IUCN Green List of Protected and Conserved Areas: Standard, Version 1.1. The Global Standard for Protected Areas in the 21st Century. IUCN, 2017. URL: <https://portals.iucn.org/library/sites/library/files/rescrepattach/IUCN%20Green%20List%20Standard%20Version%201.1%20-%202025%20September%202018%20update.pdf>.

325. IUCN World Commission on Protected Areas Impact Report 2023. IUCN, 2024. URL: <https://iucn.org/resources/annual-reports/iucn-world-commission-protected-areas-impact-report-2023>.

326. Javed M., Tučková Z. The Role of Government in Tourism Competitiveness and Tourism Area Life Cycle Model. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*. 2020. Vol. 25 (9). pp. 997-1011. DOI: <https://doi.org/10.1080/10941665.2020.1819836>.

327. Jiménez-Barreto J., Rubio N., Campo S., Molinillo S. Linking the Online Destination Brand Experience and Brand Credibility With Tourists' Behavioral Intentions Toward a Destination. *Tourism Management*. 2020. Vol. 79. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2020.104101>.

328. Jones T. E., Kobayashi A. Japan's National Parks: Trends in Administration and Nature-Based Tourism. *Nature-Based Tourism in Asia's Mountainous Protected Areas: a Trans-regional Review of Peaks and Parks* / ed. T. E. Jones, H. T. Bui, M. Apollo. Springer International Publishing, 2021. 316 p. pp. 49-70. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-030-76833-1_3.

329. Jung H. S., Jung Y. S., Yoon H. H. COVID-19: the Effects of Job Insecurity on the Job Engagement and Turnover Intent of Deluxe Hotel Employees and the Moderating Role of Generational Characteristics. *International Journal of*

Hospitality Management. 2021. Vol. 92. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2020.102703>.

330. Jung M., Arnell A., De Lamo X., García-Rangel S., Lewis M., Visconti P. Areas of Global Importance for Conserving Terrestrial Biodiversity, Carbon and Water. *Nature Ecology & Evolution*. 2021. Vol. 5. pp. 1499-1509. DOI: <https://doi.org/10.1038/s41559-021-01528-7>.

331. Kabisch N., Frantzeskaki N., Pauleit S., Naumann S., Davis M. Nature-Based Solutions to Climate Change Mitigation and Adaptation in Urban Areas: Perspectives on Indicators, Knowledge Gaps, Barriers, and Opportunities for Action. *Ecology and Society*. 2016. Vol. 21 (2). DOI: <https://doi.org/10.5751/ES-08373-210239>.

332. Kadykalo A. N., López-Rodriguez M. D., Ainscough J., Droste N., Ryu H., et al. Disentangling “Ecosystem Services” and “Nature’s Contributions to People”. *Ecosystems and People*. 2019. Vol. 15 (1). pp. 269-287. DOI: <https://doi.org/10.1080/26395916.2019.1669713>.

333. Kahraman O. C., Cifci I. Modeling Self-Identification, Memorable Tourism Experience, Overall Satisfaction and Destination Loyalty: Empirical Evidence from Small Island Destinations. *Journal of Hospitality and Tourism Insights*. 2023. Vol. 6 (2). pp. 1001-1023. DOI: <https://doi.org/10.1108/JHTI-02-2022-0090>.

334. Katyukha D., Yurovchyk V., Horiunova K., Melnychenko S., Myronov Y. Leveraging Cultural Heritage for Sustainable Tourism Growth: Contemporary Strategies for Conservation and Promotion. *OIDA International Journal of Sustainable Development*. 2025. Vol. 18 (07). pp. 53-66. URL: <https://ssrn.com/abstract=5198993>.

335. Kaur U., Hasija A. M. Ecotourism: an Alternate Strategy of Sustainable Tourism. *International Journal of Research and Analytical Reviews*. 2018. Vol. 5 (3). pp. 979-984. URL: <https://www.researchgate.net/publication/376912582>.

336. Khaledi Koure F., Hajjarian M., Hossein Zadeh O., Alijanpour A., Mosadeghi R. Ecotourism Development Strategies and the Importance of Local

Community Engagement. *Environment, Development and Sustainability*. 2023. Vol. 25. pp. 6849-6877. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10668-022-02338-y>.

337. Khanra S., Dhir A., Kaur P., Mäntymäki M. Bibliometric Analysis and Literature Review of Ecotourism: Toward Sustainable Development. *Tourism Management Perspectives*. 2021. Vol. 37. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2020.100777>.

338. Khawaldah H. A. Desert Tourism in Wadi Rum, Jordan: Destination Image, Challenges, and Planning Strategies. *Migration Letters*. 2023. Vol. 20 (S8). pp. 341-358. URL: <https://migrationletters.com/index.php/ml/article/view/4525>.

339. Kiniorska I., Brambert P. Rola turystyki kulturowej w rozwoju gmin województwa świętokrzyskiego. *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Turystyki i Języków Obcych w Warszawie. Seria Turystyka i Rekreacja*. 2017. Nr. 2 (20). S. 75-90. URL: <https://bibliotekanauki.pl/articles/476073>.

340. Kirilenko A., Stepchenkova S. Tourism Research from its Inception to Present Day: Subject Area, Geography, and Gender Distributions. *PLOS ONE*. 2018. Vol. 13 (11). DOI: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0206820>.

341. Kudla N., Myronov Y. Development of Non-Agricultural Entrepreneurship in Rural Areas of the Foothills and Mountainous Part of the Ukrainian Carpathians. *Scientific Papers. Series "Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development"*. 2022. No. 4. pp. 323-334. URL: https://managementjournal.usamv.ro/pdf/vol.22_4/Art35.pdf.

342. Kudla N., Myronov Y. Methodology of Evaluating the Attractiveness of Wine Tourism Facilities in the Transcarpathian Region of Ukraine. *Polish Journal of Sport and Tourism*. 2020. Vol. 27. No. 2. pp. 27-32. DOI: <https://doi.org/10.2478/pjst-2020-0011>.

343. Kudla N., Myronov Y. SERVQUAL Method in Assessing the Quality of Rural Tourism Services. *Scientific Papers. Series "Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development"*. 2020. No. 4. pp. 307-312. URL: https://managementjournal.usamv.ro/pdf/vol.20_4/Art37.pdf.

344. Lebrun A.-M., Su C.-J., Bouchet P. Domestic Tourists' Experience in Protected Natural Parks: a New Trend in Pandemic Crisis? *Journal of Outdoor Recreation and Tourism*. 2021. Vol. 35. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jort.2021.100398>.
345. Leiper N. *Tourism Management*. 3d ed. Pearson/Hospitality Press, 2004. 455 p.
346. Lenzen M., Geschke A., West J., Fry J., Malik A. et al. Implementing the Material Footprint to Measure Progress towards Sustainable Development Goals 8 and 12. *Nature Sustainability*. 2022. Vol. 5. pp. 157-166. DOI: <https://doi.org/10.1038/s41893-021-00811-6>.
347. León-Gómez A., Ruiz-Palomo D., Fernández-Gámez M. A., García-Revilla M. R. Sustainable Tourism Development and Economic Growth: Bibliometric Review and Analysis. *Sustainability*. 2021. Vol. 13 (4). DOI: <https://doi.org/10.3390/su13042270>.
348. Leung Y.-F., Spenceley A., Hvenegaard G., Buckley R. *Tourism and Visitor Management in Protected Areas: Guidelines for Sustainability*. IUCN, 2018. 120 p. DOI: <https://doi.org/10.2305/IUCN.CH.2018.PAG.27.en>.
349. Liu Z. Sustainable Tourism Development: a Critique. *Journal of Sustainable Tourism*. 2003. Vol. 11 (6). pp. 459-475. DOI: <https://doi.org/10.1080/09669580308667216>.
350. Lozano-Oyola M., Blancas F. J., González M., Caballero R. A Dynamic Sustainable Tourism Evaluation Using Multiple Benchmarks. *Journal of Cleaner Production*. 2018. Vol. 174. pp. 1190-1203. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2017.10.295>.
351. Lucrezi S., Milanese M., Markantonatou V., Cerrano C., Sara A., Palma M., Saayman M. Scuba Diving Tourism Systems and Sustainability: Perceptions by the Scuba Diving Industry in Two Marine Protected Areas. *Tourism Management*. 2017. Vol. 59. pp. 385-403. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2016.09.004>.
352. Lv X., Li C., McCabe S. Expanding Theory of Tourists' Destination Loyalty: the Role of Sensory Impressions. *Tourism Management*. 2020. Vol. 77.

DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2019.104026>.

353. MacKinnon J. G., Magee L. Transforming the Dependent Variable in Regression Models. *International Economic Review*. 1990. Vol. 31 (2). pp. 315-339. DOI: <https://doi.org/10.2307/2526842>.

354. MacKinnon K., Sobrevila C., Hickey V. Biodiversity, Climate Change and Adaptation: Nature-Based Solutions from the World Bank Portfolio. The World Bank, 2008. 112 p. URL: <http://documents.worldbank.org/curated/en/149141468320661795>.

355. Making Tourism More Sustainable: a Guide for Policy Makers. WTO, 2005. 212 p. DOI: <https://doi.org/10.18111/9789284408214>.

356. Mandić A. Nature-Based Solutions for Sustainable Tourism Development in Protected Natural Areas: a Review. *Environment Systems and Decisions*. 2019. Vol. 39. pp. 249-268. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10669-019-09718-2>.

357. Mandić A., Knight D. W., Vuković M., Thomsen B. Place Attachment, Awareness of Environmental Responsibility and Pro-Environmental Behaviour of Visitors in Protected Natural Areas. *Tourism Planning & Development*. 2024. DOI: <https://doi.org/10.1080/21568316.2024.2353596>.

358. Manning R., Anderson L., Pettengill P. Managing Outdoor Recreation: Case Studies in the National Parks. 2nd ed. CABI, 2017. 236 p. DOI: <https://doi.org/10.1079/9781786391025.0000>.

359. Mapping of Cultural Heritage Actions in European Union. Policies, Programmes and Activities. European Commission, 2017. 40 p. URL: https://ec.europa.eu/assets/eac/culture/library/reports/2014-heritage-mapping_en.pdf.

360. Ma Y., Balasingam A. *Asian Tourism Sustainability*. Singapore: Springer, 2022. 202 p. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-981-16-5264-6>.

361. May V. Tourism, Environment and Development: Values, Sustainability and Stewardship. *Tourism Management*. 1991. Vol. 12 (2). pp. 112-118. DOI: [https://doi.org/10.1016/0261-5177\(91\)90065-2](https://doi.org/10.1016/0261-5177(91)90065-2).

362. Mazziotta M., Pareto A. On a Generalised Non-Compensatory Composite Index for Measuring Socio-Economic Phenomena. *Social Indicators Research*. 2016. Vol. 127 (3). pp. 983-1003. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11205-015-0998-2>.

363. McGladdery C. A., Lubbe B. A. Rethinking Educational Tourism: Proposing a New Model and Future Directions. *Tourism Review*. 2017. Vol. 72 (3). pp. 319-329. DOI: <https://doi.org/10.1108/TR-03-2017-0055>.

364. Measuring Material Flows and Resource productivity – OECD Guidance Manual. Vol. II. A Theoretical Framework for Material Flow Accounts and their Applications at National Level. OECD, 2007. URL: https://seea.un.org/sites/seea.un.org/files/lgl1_10a.pdf.

365. Meimand S. E., Khalifah Z., Zavadskas E. K., Mardani A., Najafipour A. A., Ahmad U. N. U. Residents' Attitude toward Tourism Development: a Sociocultural Perspective. *Sustainability*. 2017. Vol. 9 (7). DOI: <https://doi.org/10.3390/su9071170>.

366. Mestanza-Ramón C., Capa M. S., Saavedra H. F., Paredes J. R. Integrated Coastal Zone Management in Continental Ecuador and Galapagos Islands: Challenges and Opportunities in a Changing Tourism and Economic Context. *Sustainability*. 2019. Vol. 11 (22). DOI: <https://doi.org/10.3390/su11226386>.

367. Miralles C. C., Barioni D., Mancini M. S., Jordà J. C., Roura M. B., et al. The Footprint of Tourism: a Review of Water, Carbon, and Ecological Footprint Applications to the Tourism Sector. *Journal of Cleaner Production*. 2023. Vol. 422. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2023.138568>.

368. Mitlin D. Sustainable Development: a Guide to the Literature. *Environment and Urbanization*. 1992. Vol. 4 (1). pp. 111-124. DOI: <https://doi.org/10.1177/095624789200400112>.

369. Montaguti F., Mingotto E. Ecotourism in Natural Parks: an Assured Sustainable Success? Tourist Behavior, Attractiveness and Sustainable Development Issues in Two Italian Parks. *Tourism Planning & Development*. 2015. Vol. 12 (1). pp. 99-110. DOI: <https://doi.org/10.1080/21568316.2014.960598>.

370. Mrozek M. Travels and Sustainable Tourism in Italy. Selected Dilemmas. *Journal of Environmental Management and Tourism*. 2023. Vol. 14 (5). pp. 2398-2405. DOI: [https://doi.org/10.14505/jemt.v14.5\(69\).21](https://doi.org/10.14505/jemt.v14.5(69).21).

371. Murphy J., Gretzel U., Pesonen J., Elorinne A. L. Wicked Problem: Reducing Food Waste by Tourist Households. *Journal of Gastronomy and Tourism*. 2019. Vol. 3 (4). pp. 247-260. DOI: <https://doi.org/10.3727/216929719X15506764047162>.

372. Muscat Declaration on Tourism and Culture: Fostering Sustainable Development. World Tourism Organization, 2017. DOI: <https://doi.org/10.18111/unwtodeclarations.2017.26.05>.

373. Myronov Y. B. Glamping as an Innovative Form of the Ecological Tourism Development. *Сучасні тенденції, проблеми та перспективи управління розвитком туризму: матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 23-24 березня 2023 р.)*. Дніпро: ДВНЗ «ПДТУ», 2023. 250 с. С. 119-124.

374. Myronov Y. B., Logvyn M. M. Sustainable Tourism Development in the Regions: Essence, Principles, Impact Factors, Assessment Methods. *Trends, Prospects and Challenges of Sustainable Tourism Development: monograph* / ed. M. Barna. Lviv: Lviv University of Trade and Economics, 2020. 252 p. pp. 7-18.

375. Myronov Y. B., Myronova M. I. Assessing the Tourism Industry and Tourist Business Economic Efficiency. *Economic and Business Administration Development: Scientific Currencies And Solutions: Abstracts of the I International Scientific-Practical Conference (Kyiv, October 22, 2020)*. Kyiv: National Aviation University. 2020. 408 p. pp. 162-164.

376. Myronov Y. B. Problems of Sustainable Tourism Development in Modern Conditions. *European Applied Sciences*. 2013. Vol. 9. No. 2. pp. 89-92.

377. Myronov Y. B., Rakowska J. Ecological Tourism Development: Global Trends. *Сучасні напрями розвитку економіки, підприємництва, технологій та їх правового забезпечення: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 1-2 червня 2023 р.)*. Львів: ЛТЕУ, 2023. 420 с. С. 210-211.

378. Myronov Y. B. The Challenges of Sustainable Tourism Development in Ukraine. *Сучасні напрями розвитку економіки, підприємництва, технологій та їх правового забезпечення: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 29-30 травня 2025 р.)*. Львів: ЛТЕУ, 2025. 504 с. С. 328-329.

379. Myronov Yu. B. The Concept of Sustainable Tourism Development in the Regions: Modern Approach. *Сучасні виклики сталого розвитку бізнесу: матеріали Міжнар. наук. конф. (м. Житомир, 5-6 листопада 2020 р.).* Житомир: Житомирська політехніка, 2020. 404 с. С. 362.

380. Myronov Y. B. Ways to Engage Local Communities in Tourism Initiatives Through Cooperative Models. *Sustainable Development of Cooperatives and Well-being for All: The International Scientific Conference (Chisinau, June 19-20, 2025).* Conference Materials. Chişinău: UCCM, 2025. 487 p. pp. 48-51.

381. Nacer M. A., Benamara K., El Bezzari L. Tourism And the Issue of Sustainability in Morocco: the Case of the Seaside Resort Taghazout. *European Economics Letters.* 2024. Vol. 14 (1). pp. 280-285. DOI: <https://doi.org/10.52783/eel.v14i1.1024>.

382. Nature-Based Solutions to Address Global Societal Challenges / ed. E. Cohen-Shacham, G. Walters, C. Janzen, S. Maginnis. IUCN, 2016. 97 p. DOI: <https://doi.org/10.2305/IUCN.CH.2016.13.en>.

383. Nautiyal R., Polus R., Tripathi A., Shaheer I. “To Use or not To Use” – Mobile Technology in Nature-Based Tourism Experience. *Journal of Outdoor Recreation and Tourism,* 2023. Vol. 43. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jort.2023.100667>.

384. Newsome D., Moore S. A., Dowling R. K. Natural Area Tourism: Ecology, Impacts and Management. Channel View Publications, 2012. 457 p.

385. Noll D., Scott A., Danelutti C., Sampson J., Galli A. et al. A Guide to Plan and Promote Ecotourism Activities and Measure their Impacts in Mediterranean Protected Areas Following the MEET Approach / ed. M. Mabari. MedPAN, 2019. 112 p. URL: <https://portals.iucn.org/library/node/49089>.

386. Norman P., Pickering C. M., Castley G. What Can Volunteered Geographic Information Tell Us about the Different Ways Mountain Bikers, Runners and Walkers Use Urban Reserves? *Landscape and Urban Planning.* 2019. Vol. 185. pp. 180-190. URL: <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2019.02.015>.

387. Olawumi T. O., Chan D. W. A Scientometric Review of Global Research on Sustainability and Sustainable Development. *Journal of Cleaner Production*. 2018. Vol. 183. pp. 231-250. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2018.02.162>.

388. Olivier T., Scott T. A., Schlager E. Institutional Design and Complexity: Protocol Network Structure in Response to Different Collective-Action Dilemmas. *Networks in Water Governance* / ed. M. Fischer, K. Ingold. Palgrave Macmillan, 2020. pp. 267-293.

389. Orsi F., Geneletti D., Borsdorf A. Mapping Wildness for Protected Area Management: a Methodological Approach and Application to the Dolomites UNESCO World Heritage Site (Italy). *Landscape and Urban Planning*. 2013. Vol. 120. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2013.07.013>.

390. Oviedo-García M. Á., Vega-Vázquez M., Castellanos-Verdugo M., Orgaz-Agüera F. Tourism in Protected Areas and the Impact of Servicescape on Tourist Satisfaction, Key in Sustainability. *Journal of Destination Marketing & Management*. 2019. Vol. 12. pp. 74-83. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jdmm.2019.02.005>.

391. Pagliara F., Aria M., Russo L., Della Corte V., Nunkoo R. Validating a Theoretical Model of Citizens' Trust in Tourism Development. *Socio-Economic Planning Sciences*. 2021. Vol. 73. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.seps.2020.100922>.

392. Palomo I., Martín-López B., Potschin M., Haines-Young R., Montes C. National Parks, Buffer Zones and Surrounding Lands: Mapping Ecosystem Service Flows. *Ecosystem Services*. 2013. Vol. 4. pp. 104-116. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ecoser.2012.09.001>.

393. Palomo I., Montes C., Martín-López B., González J., Garcia-Llorente M. Incorporating the Social-Ecological Approach in Protected Areas in the Anthropocene. *BioScience*. 2014. Vol. 64 (3). pp. 181-191. DOI: <https://doi.org/10.1093/biosci/bit033>.

394. Pansari A., Kumar V. Customer Engagement: the Construct, Antecedents, and Consequences. *Journal of the Academy of Marketing Science*. 2017. Vol. 45. pp. 294-311. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11747-016-0485-6>.

395. Participatory Biodiversity Conservation: Concepts, Experiences, and Perspectives / ed. C. Baldauf. Springer Nature. 2020. 237 p. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-41686-7>.
396. Pásková M., Wall G., Zejda D., Zelenka J. Tourism Carrying Capacity Reconceptualization: Modelling and Management of Destinations. *Journal of Destination Marketing & Management*. 2021. Vol. 21. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jdmm.2021.100638>.
397. Passafaro P. Attitudes and Tourists' Sustainable Behavior: an Overview of the Literature and Discussion of Some Theoretical and Methodological Issues. *Journal of Travel Research*. 2020. Vol. 59 (4). pp. 579-601. DOI: <https://doi.org/10.1177/0047287519851171>.
398. Pedrana M. Local Economic Development Policies and Tourism: an Approach to Sustainability and Culture. *Regional Science Inquiry Journal*. 2013. Vol. 5 (1). pp. 91-99.
399. Pérez-Calderón E., Miguel-Barrado V., Prieto-Ballester J. M. Tourism in Protected Areas in Spain: Perception of Sustainable Development in Protected Areas with Different Levels of Protection. *Geoheritage*. 2024. Vol. 16. DOI: <https://doi.org/10.1007/s12371-024-00929-x>.
400. Pilving T., Kull T., Suškevics M., Viira A. H. The Tourism Partnership Life Cycle in Estonia: Striving towards Sustainable Multisectoral Rural Tourism Collaboration. *Tourism Management Perspectives*. 2019. Vol. 31. pp. 219-230. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2019.05.001>.
401. Pityulych M., Popyk M., Kish G., Chakiy O., Bacho R. Sustainable Ecological and Economic Development of Mountainous Areas through the Prism of Tariff Regulation of Nature Management. *E3S Web of Conferences*. 2021. Vol. 255. DOI: <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202125501042>.
402. Plummer R., Fennell D. A. Managing Protected Areas for Sustainable Tourism: Prospects for Adaptive Co-Management. *Journal of Sustainable Tourism*. 2009. Vol. 17 (2). pp. 149-168. DOI: <https://doi.org/10.1080/09669580802359301>.

403. Policy Landscape in the Five Nordic Countries / Nordic Council of Ministers. URL: <https://pub.norden.org/temanord2023-510/7-policy-landscape-in-the-five-nordic-countries.html>.

404. Porter M. E. On Competition. Harvard Business Press, 2008. 544 p.

405. Prioritizr: Systematic Conservation Prioritization in R. URL: <https://prioritizr.net/>.

406. Prodius Yu. I., Kovalenko A. B., Vlaieva A. Yu. International Market of Tourism Services: State and Trends of Innovative Development in the Conditions of Global Restrictions. *Economics Time Realities*. 2021. Vol. 3 (55). pp. 80-85. DOI: <https://doi.org/10.15276/ETR.03.2021.10>.

407. Promotion of Sustainable Tourism, Including Ecotourism, for Poverty Eradication and Environment Protection. United Nations General Assembly, 2022. URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n22/437/25/pdf/n2243725.pdf>.

408. Protected Area Categories / IUCN. URL: <https://www.iucn.org/content/protected-area-categories>.

409. Protected Planet: Discover the World's Protected and Conserved Areas. URL: <https://www.protectedplanet.net/>.

410. Pulido Fernández J. I., Sánchez Rivero M. Measuring Tourism Sustainability: Proposal for a Composite Index. *Tourism Economics*. 2009. Vol. 15 (2). pp. 277-296. DOI: <https://doi.org/10.5367/000000009788254377>.

411. Punzo G., Trunfio M., Castellano R., Buonocore M. A Multi-Modelling Approach for Assessing Sustainable Tourism. *Social Indicators Research*. 2022. Vol. 163. Vol. 1399-1443. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11205-022-02943-4>.

412. Rasoolimanesh S. M., Ramakrishna S., Hall C. M., Esfandiar K., Seyfi S. A Systematic Scoping Review of Sustainable Tourism Indicators in Relation to the Sustainable Development Goals. *Journal of Sustainable Tourism*. 2023. Vol. 31 (7). pp. 1497-1517. DOI: <https://doi.org/10.1080/09669582.2020.1775621>.

413. Rathnayake R. M. W. Economic Values for Recreational Planning at Horton Plains National Park, Sri Lanka. *Tourism Geographies*. 2016. Vol. 18 (2). pp. 213-223. DOI: <https://doi.org/10.1080/14616688.2015.1136350>.

414. Recommendations of the Vth IUCN World Parks Congress / IUCN. URL: https://www.uicnmed.org/web2007/CDMURCIA/pdf/durban/recommendations_en.pdf.

415. Reddy C. S., Faseela V. S., Unnikrishnan A., Jha C. S. Earth Observation Data for Assessing Biodiversity Conservation Priorities in South Asia. *Biodiversity and Conservation*. 2019. Vol. 28. pp. 2197-2219. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10531-018-1681-0>.

416. Reddy M. V., Boyd S. W., Nica M. Towards a Post-Conflict Tourism Recovery Framework. *Annals of Tourism Research*. 2020. Vol. 84. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.annals.2020.102940>.

417. Regulation (EU) 2024/1991 of the European Parliament and of the Council of 24 June 2024 on Nature Restoration and Amending Regulation (EU) 2022/869 / European Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32024R1991&qid=1722240349976>.

418. Report of the United Nations Conference on Environment and Development (Rio de Janeiro, June 3-14, 1992). Vol. I. Resolutions Adopted by the Conference United Nations, 1993. 492 p. URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n92/836/55/pdf/n9283655.pdf>.

419. Retka J., Jepson P., Ladle R. J., Malhado A. C. M., Vieira F. A. S. et al. Assessing Cultural Ecosystem Services of a Large Marine Protected Area through Social Media Photographs. *Ocean & Coastal Management*. 2019. Vol. 176. pp. 40-48. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ocecoaman.2019.04.018>.

420. Reviving International Tourism Grant Program / Australian Trade and Investment Commission. URL: <https://www.austrade.gov.au/en/how-we-can-help-you/grants/reviving-international-toursim-grant>.

421. Riggio J., Jacobson A. P., Hijmans R. J., Caro T. How Effective Are the Protected Areas of East Africa? *Global Ecology and Conservation*. 2019. Vol. 17. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.gecco.2019.e00573>.

422. Risteski M. Contemporary Methods and Approaches for Tourist Valorization. *Horizons*. 2020. Vol. 27 (4). pp. 79-89. DOI:

<https://doi.org/10.20544/HORIZONS.A.27.4.20.P07>.

423. Roadmap for Recovery: Tourism & Travel. A Primary Vehicle for Job Creation and Economic Recovery / UN Tourism. URL: <https://www.untourism.int/roadmap-for-recovery-tourism-travel>.

424. Rodríguez-Darias A. J., Díaz-Rodríguez P. Some Considerations on the Implications of Protected Areas for Sustainable Development. *Sustainability*. 2023. Vol. 15 (3). DOI: <https://doi.org/10.3390/su15032767>.

425. Ross D., Saxenab G. Participative Co-Creation of Archaeological Heritage: Case Insights on Creative Tourism in Alentejo, Portugal. *Annals of Tourism Research*. 2019. Vol. 79. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.annals.2019.102790>.

426. Ruggerio C. A. Sustainability and Sustainable Development: a Review of Principles and Definitions. *Science of the Total Environment*. 2021. Vol. 786. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2021.147481>.

427. Ruhanen L., Weiler B., Moyle B. D., McLennan C. L. J. Trends and Patterns in Sustainable Tourism Research: a 25-Year Bibliometric Analysis. *Journal of Sustainable Tourism*. 2015. Vol. 23 (4). pp. 517-535. URL: <https://doi.org/10.1080/09669582.2014.978790>.

428. Sæþórsdóttir A. D., Hall C. M. Visitor Satisfaction in Wilderness in Times of Overtourism: a Longitudinal Study. *Journal of Sustainable Tourism*. 2020. Vol. 29 (1). pp. 123-141. DOI: <https://doi.org/10.1080/09669582.2020.1817050>.

429. Salman A., Jaafar M., Mohamad D. A Comprehensive Review of the Role of Ecotourism in Sustainable Tourism Development. *E-Review of Tourism Research*. 2020. Vol. 18 (2). pp. 215-233. URL: <https://ertr-ojs-tamu.tdl.org/ertr/article/view/482>.

430. Sangchumnong A. Development of a Sustainable Tourist Destination Based on the Creative Economy: a Case Study of Klong Kone Mangrove Community, Thailand. *Kasetsart Journal of Social Sciences*. 2018. Vol. 040 (3). pp. 642-649. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.kjss.2018.02.002>.

431. Sawitri D. R., Hadiyanto H., Hadi S. P. Pro-Environmental Behavior from a Socialcognitive Theory Perspective. *Procedia Environmental Sciences*. 2015.

Vol. 23. pp. 27-33. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.proenv.2015.01.005>.

432. Schroeder P., Anggraeni K., Weber U. The Relevance of Circular Economy Practices to the Sustainable Development Goals. *Journal of Industrial Ecology*. 2019. Vol. 23 (1). pp. 77-95. DOI: <https://doi.org/10.1111/jiec.12732>.

433. Scott D. Sustainable Tourism and the Grand Challenge of Climate Change. *Sustainability*. 2021. Vol. 13 (4). URL: <https://doi.org/10.3390/su13041966>.

434. Shafer C. L. National Park and Reserve Planning to Protect Biological Diversity: Some Basic Elements. *Landscape and Urban Planning*. 1999. Vol. 44 (2-3). pp. 123-153. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0169-2046\(98\)00115-7](https://doi.org/10.1016/S0169-2046(98)00115-7).

435. Sharpley R. Tourism, Sustainable Development and the Theoretical Divide: 20 Years on. *Journal of Sustainable Tourism*. 2020. Vol. 28 (11). pp. 1932-1946. DOI: <https://doi.org/10.1080/09669582.2020.1779732>.

436. Shultis J. D., Way P. A. Changing Conceptions of Protected Areas and Conservation: Linking Conservation, Ecological Integrity and Tourism Management. *Journal of Sustainable Tourism*. 2006. Vol. 14 (3). pp. 223-237. DOI: <https://doi.org/10.1080/09669580608669056>.

437. Silva S., Silva L. F., Vieira A. Protected Areas and Nature-Based Tourism: a 30-Year Bibliometric Review. *Sustainability*. 2023. Vol. 15. DOI: <https://doi.org/10.3390/su15111698>.

438. Singh S. Time, Tourism Area “Life-Cycle”, Evolution and Heritage. *Journal of Heritage Tourism*. 2021. Vol. 16 (2). pp. 218-229. DOI: <https://doi.org/10.1080/1743873X.2020.1766475>.

439. Smith M. K. S., Smit I. P. J., Swemmer L. K., Mokhatla M. M., Freitag S., Roux D. J., Dziba L. Sustainability of Protected Areas: Vulnerabilities and Opportunities as Revealed by COVID-19 in a National Park Management Agency. *Biological Conservation*. 2021. Vol. 255. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.biocon.2021.108985>.

440. Smith V. L., Brent M., Jafari J. et al. Hosts and Guests Revisited: Tourism Issues of the 21st Century / ed. V. L. Smith, M. Brent. New York: Cognizant Communication Corp., 2001. 462 p.

441. Spaiser V., Ranganathan S., Swain R. B., Sumpter D. J. T. The Sustainable Development Oxymoron: Quantifying and Modelling the Incompatibility of Sustainable Development Goals. *International Journal of Sustainable Development & World Ecology*. 2017. Vol. 24 (6). pp. 457-470. DOI: <https://doi.org/10.1080/13504509.2016.1235624>.

442. Stanford D., Guiver J. Driving Pro-Environmental Change in Tourist Destinations: Encouraging Sustainable Travel in National Parks via Partnership Project Creation and Implementation. *Journal of Sustainable Tourism*. 2016. Vol. 24 (3). pp. 484-505. DOI: <https://doi.org/10.1080/09669582.2015.1122018>.

443. Štetić S., Trišić I. The Role and Importance of Ecosystems in Creating Tourism Activities. *Hotel and Tourism Management*. 2018. Vol. 6 (2). pp. 35-46. DOI: <https://doi.org/10.5937/menhottur1802043S>.

444. Streimikiene D., Svagzdiene B., Jasinskas E., Simanavicius A. Sustainable Tourism Development and Competitiveness: the Systematic Literature Review. *Sustainable Development*. 2021. Vol. 29 (1). pp. 259-271. DOI: <https://doi.org/10.1002/sd.2133>.

445. Stronza A. L., Hunt C. A., Fitzgerald L. A. Ecotourism for Conservation? *Annual Review of Environment and Resources*. 2019. Vol. 44. pp. 229-253. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev-environ-101718-033046>.

446. Su L., Hsu M. K., Boostrom Jr. R. E. From Recreation to Responsibility: Increasing Environmentally Responsible Behavior in Tourism. *Journal of Business Research*. 2020. Vol. 109. pp. 557-573. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2018.12.055>.

447. Suhartanto D., Brien A. Multidimensional Engagement and Store Performance: the Perspective of Frontline Retail Employees. *International Journal of Productivity and Performance Management*. 2018. Vol. 67 (5). pp. 809-824. DOI: <https://doi.org/10.1108/IJPPM-03-2017-0065>.

448. Sustainable Tourism for Development Guidebook – Enhancing Capacities for Sustainable Tourism for Development in Developing Countries. World Tourism Organization, 2013. 226 p. DOI: <https://doi.org/10.18111/9789284415496>.

449. Svatiuk O., Popadynets N., Leshko K., Malska M., Popovych D., Petyk L., Palasevych M., Myronov Y. Management of the Rural Tourism Cluster Based on Cash Flows' Economic-Mathematical Model. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*. 2023. Vol. 45. No. 1. pp. 56-66. DOI: <https://doi.org/10.15544/mts.2023.07>.

450. The Benefits of Green Globes Certification: Cost Savings, Improved Marketability, and More / UGREEN. URL: <https://ugreen.io/green-globes-a-guide-to-sustainability-certification-for-buildings/>.

451. The Climate Change Performance Index 2024: Results / Germanwatch. URL: <https://www.germanwatch.org/en/89895>.

452. The European Green Deal / European Commission. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en.

453. The European Tourism Indicator System (ETIS) Toolkit 2016 / European Commission. URL: <https://ec.europa.eu/docsroom/documents/21749>.

454. The National Landscape Conservation System: 15-Year Strategy 2010-2025: an Overview. URL: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/GOVPUB-I53-PURL-gpo105676/pdf/GOVPUB-I53-PURL-gpo105676.pdf>.

455. The Raw Materials Initiative – Meeting Our Critical Needs for Growth and Jobs in Europe. Communication from the Commission to the European Parliament and the Council. Brussels: Commission of the European Communities, 2008. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2008:0699:FIN:en:pdf>.

456. The State of Nature in the European Union. Report on the Status and Trends in 2013-2018 of Species and Habitat Types Protected by the Birds and Habitats Directives / European Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020DC0635>.

457. Ting H., Yusrini L., Sita S. E. D. Responsible Tourism Management and Community Orientation. *Journal of Responsible Tourism Management*. 2022. Vol. 2 (1). DOI: <https://doi.org/10.47263/JRTM.02-01-01>.

458. Ting X. I. E., Aixin X. U. Exploring the Norm-Activation Model-Based Mechanisms Influencing the Willingness of Environmentally Friendly Behavior of Backpackers. *Journal of Resources and Ecology*. 2024. Vol. 15 (3). pp. 650-662. DOI: <https://doi.org/10.5814/j.issn.1674-764x.2024.03.012>.

459. Tong P. S. More Policies and Laws, Is It Better for Biodiversity Conservation in Malaysia? *Conservation Science and Practice*. 2020. Vol. 2 (8). DOI: <https://doi.org/10.1111/csp2.235>.

460. Torres-Delgado A., Saarinen J. Using Indicators to Assess Sustainable Tourism Development: a Review. *Tourism Geographies*. 2014. Vol. 16 (1). pp. 31-34. DOI: <https://doi.org/10.1080/14616688.2013.867530>.

461. Torres V. G. L., Moreno L. R. M., Fregoso J. A. M. Assessment of Sustainable Tourism in Mexico. *Global Journal of Business Research*. 2016. Vol. 10 (3). pp. 21-33. URL: <https://ssrn.com/abstract=2909983>.

462. Tourism Satellite Accounts in Europe 2023 Edition / Eurostat. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/7870049/16527548/KS-FT-22-011-EN-N.pdf>.

463. Trudgill S. The Use and Abuse of Vegetational Concepts and Terms. Ecology. *Progress in Physical Geography Earth and Environment*. 2007. Vol. 31 (5). pp. 517-522. DOI: <https://doi.org/10.1177/0309133307083297>.

464. Tung V. W. S., Tse S., Chan D. C. Host-Guest Relations and Destination Image: Compensatory Effects, Impression Management, and Implications for Tourism Recovery. *Journal of Travel & Tourism Marketing*. 2021. Vol. 38 (8). pp. 833-844. DOI: <https://doi.org/10.1080/10548408.2021.1883499>.

465. Turner R. K., Pearce D., Bateman I. Environmental Economics: an Elementary Introduction. Harvester Wheatsheaf, 1994. 328 p.

466. Ukraine. World Heritage Convention / UNESCO World Heritage Centre. URL: <https://whc.unesco.org/en/statesparties/ua>.

467. UNESCO Names 18 New Geoparks. UNESCO, 2024. URL: <https://www.unesco.org/en/articles/unesco-names-18-new-geoparks>.

468. Uysal M., Woo E., Singal M. The Tourist Area Life Cycle (TALC) and Its Effect on the Quality-of-Life (QOL) of Destination Community. *Handbook of Tourism and Quality-of-Life Research: Enhancing the Lives of Tourists and Residents of Host Communities* / ed. M. Uysal, R. Perdue, M. J. Sirgy. Springer Netherlands, 2011. 702 p. pp. 423-443. DOI: https://doi.org/10.1007/978-94-007-2288-0_25.

469. Väänänen M. Helmi Habitats Programme Aims to Strengthen Biodiversity / Ministry of the Environment, Finland. URL: <https://ym.fi/en/helmi-habitats-programme>.

470. Valencia-Arias A., Quiroz-Fabra J., Londoño W., Garcia-Pineda V., Rodríguez-Correa P., Arango D. G. Technological Strategies for Knowledge Apprehension in Tourism-Oriented Natural Environments: a Bibliometric Approach. *IJASOS-International E-journal of Advances in Social Sciences*. 2022. DOI: <https://doi.org/10.18769/ijasos.1202086>.

471. Vargo S. L., Koskela-Huotari K., Baron S., Edvardsson B., Reynoso J., Colurcio M. A Systems Perspective on Markets – Toward a Research Agenda. *Journal of Business Research*. 2017. Vol. 79. pp. 260-268. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2017.03.011>.

472. Vasseur L., Baker J. Sustainability Versus Sustainable Development: What's the Difference? Brock University, 2022. URL: <https://brocku.ca/unesco-chair/2022/01/10/sustainability-versus-sustainable-development-whats-the-difference/>.

473. Visconti P., O'Connor L., Beher J. Approaches to Identify Terrestrial Priority Areas for Achieving the Protection Target in the EU (ETC BE Report 2024/4) / European Topic Centre on Biodiversity and Ecosystems, 2024. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14529890>.

474. Von Staden L., Holness S. D., Lombard A. T. Can Strategic Protected Area Expansion Solve the Insufficient Representation of Biodiversity in Protected Area Networks? A Case Study from South Africa. *Biological Conservation*. 2025. Vol. 302. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.biocon.2024.110903>.

475. Wang P., Altanbulag A. A Concern for Eco-Social Sustainability: Background, Concept, Values, and Perspectives of Eco-Social Work. *Cogent Social Sciences*. 2022. Vol. 8 (1). DOI: <https://doi.org/10.1080/23311886.2022.2093035>.

476. Wanner A., Seier G., Pröbstl-Haider U. Policies Related to Sustainable Tourism – an Assessment and Comparison of European Policies, Frameworks and Plans. *Journal of Outdoor Recreation and Tourism*. 2020. Vol. 29. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jort.2019.100275>.

477. Weaver D. B. Asymmetrical Dialectics of Sustainable Tourism: Toward Enlightened Mass Tourism. *Journal of Travel Research*. 2014. Vol. 53 (2). pp. 131-140. DOI: <https://doi.org/10.1177/0047287513491335>.

478. Weaver D. B., Lawton L. J. A New Visitation Paradigm for Protected Areas. *Tourism Management*. 2017. Vol. 60. pp. 140-146. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2016.11.018>.

479. Weaver D. B., Lawton L. J. *Tourism Management*. 5th ed. John Wiley & Sons, 2014. 446 p.

480. Weaver D. B. Organic, Incremental and Induced Paths to Sustainable Mass Tourism Convergence. *Tourism Management*. 2012. Vol. 33 (5). pp. 1030-1037. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2011.08.011>.

481. Werdiningtyas R., Wei Y., Western A. W. Understanding Policy Instruments as Rules of Interaction in Social-Ecological System Frameworks. *Geography and Sustainability*. 2020. Vol. 1 (4). pp. 295-303. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.geosus.2020.11.004>.

482. What Is Ecotourism? / The International Ecotourism Society. URL: <https://ecotourism.org/what-is-ecotourism/>.

483. What is Sustainable Tourism? / Global Sustainable Tourism Council (GSTC). URL: <https://www.gstc.org/what-is-sustainable-tourism/>.

484. Whyte P., Lamberton G. Conceptualising Sustainability Using a Cognitive Mapping Method. *Sustainability*. 2020. Vol. 12 (5). DOI: <https://doi.org/10.3390/su12051977>.

485. Wolniakowska K., Ławińska O. Partnerstwo publiczno-prywatne jako droga rozwoju sektora publicznego oraz przedsiębiorstw w Polsce w latach 2009-2016. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej. Seria: Organizacja i zarządzanie*. 2017. Nr. 114. S. 601-616. DOI: <https://doi.org/10.7862/rz.2018.mmr.21>.

486. World Travel & Tourism Council (WTTC): official website. URL: <https://wttc.org/>.

487. Wu L., Gao H., Wei C. VIKOR Method for Financing Risk Assessment of Rural Tourism Projects under Interval-Valued Intuitionistic Fuzzy Environment. *Journal of Intelligent & Fuzzy Systems*. 2019. Vol. 37 (2). DOI: <https://doi.org/10.3233/JIFS-179262>.

488. Xiong W., Chen B., Wang H., Zhu D. Public-Private Partnerships as a Governance Response to Sustainable Urbanization: Lessons from China. *Habitat International*. 2020. Vol. 95. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.habitatint.2019.102095>.

489. Xu H., Cui Q., Sofield T., Li F. M. S. Attaining Harmony: Understanding the Relationship between Ecotourism and Protected Areas in China. *Journal of Sustainable Tourism*. 2014. Vol. 22 (8). pp. 1131-1150. DOI: <https://doi.org/10.1080/09669582.2014.902064>.

490. Yacout O. M. Tourism Motives, Tourism Experience Value and Cultural Change: a Focus on Egyptian Tourists. *Contemporary Muslim Travel Cultures: Practices, Complexities and Emerging Issues* / ed. C. M. Hall, S. Seyfi, S. M. Rasoolimanesh. Taylor & Francis, 2022. 294 p. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781003036296>.

491. Yeleyko V., Kolyanko O., Myronow Y. Trends and Factors of Social Responsibility and Social Partnership. *Ekonomika i organizacja przedsiębiorstwa*. 2016. Nr. 7 (798). S. 3-11.

492. Youngjoo K., Hyochoong B. Introduction to Kalman Filter and Its Applications. *Introduction and Implementations of the Kalman Filter* / ed. F. Govaers. IntechOpen, 2019. 128 p. URL: <https://www.intechopen.com/chapters/63164>.

493. Yunis E. Issues of Measurement of Environmental and Social Sustainability of Tourism. Indicators of Sustainable Development for Tourism Destinations and Operations. *International Workshop on Tourism Statistics* (Madrid, July 17-20, 2006). URL: https://unstats.un.org/unsd/tradeserv/Workshops/Madrid/UNWTO_presentation_item19.pdf.

494. Zero Draft of the Post-2020 Global Biodiversity Framework. Convention on Biological Diversity, 2020. URL: <https://www.cbd.int/doc/c/efb0/1f84/a892b98d2982a829962b6371/wg2020-02-03-en.pdf>.

495. Zhang G., Chen X., Law R., Zhang M. Sustainability of Heritage Tourism: a Structural Perspective from Cultural Identity and Consumption Intention. *Sustainability*. 2020. Vol. 12 (21). DOI: <https://doi.org/10.3390/su12219199>.

496. Zhang S., Liang J., Su X. Research on Global Cultural Heritage Tourism Based on Bibliometric Analysis. *Heritage Science*. 2023. Vol. 11 (139). DOI: <https://doi.org/10.1186/s40494-023-00981-w>.

497. Zhang Y., Deng B. Exploring the Nexus of Smart Technologies and Sustainable Ecotourism: a Systematic Review. *Heliyon*. 2024. Vol. 10 (11). DOI: <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2024.e31996>.

498. Ziaabadi M., Malakootian M., Zare Mehrjerdi M. R., Jalaei S. A., Mehrabi Boshraabadi H. How to Use Composite Indicator and Linear Programming Model for Determine Sustainable Tourism. *Journal of Environmental Health Science and Engineering*. 2017. Vol. 15 (9). DOI: <https://doi.org/10.1186/s40201-017-0271-5>.

499. Ziegler J., Araujo G., Labaja J., Snow S., King J. N., Dearden P. Can Ecotourism Change Community Attitudes Towards Conservation? *Oryx*. 2021. Vol. 55 (4). pp. 546-555. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0030605319000607>.

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця А.1

Хронологія діяльності ЄС щодо регулювання та захисту природоохоронних територій в межах Європейської зеленої угоди

№ з/п	Дата	Правочин нормативно-правового характеру
1	2	3
1.	11.12.2019 р.	Презентація Європейської зеленої угоди
2.	14.01.2020 р.	Презентація інвестиційного плану Європейської зеленої угоди та механізму справедливого переходу
3.	4.03.2020 р.	Пропозиція європейського закону про клімат, щоб забезпечити кліматично нейтральний ЄС до 2050 р.
4.	10.03.2020 р.	Прийняття Європейської промислової стратегії економіки, готової до майбутнього
5.	11.03.2020 р.	Пропозиція плану дій із циклічної економіки, зосередженої на сталому використанні ресурсів
6.	20.05.2020 р.	Презентація Стратегії біорізноманіття ЄС до 2030 р. для захисту крихких природних ресурсів планети
7.	9.12.2020 р.	Європейський кліматичний пакт
8.	24.02.2021 р.	Нова стратегія ЄС щодо адаптації до зміни клімату
9.	12.05.2021 р.	План дій щодо нульового забруднення
10.	17.05.2021 р.	Стійка блакитна економіка
11.	17.11.2021 р.	Пропозиції щодо припинення вирубки лісів, впровадження інновацій у стале управління відходами та оздоровлення ґрунтів
12.	14.12.2021 р.	Нові транспортні пропозиції, спрямовані на більш екологічні подорожі
13.	30.03.2022 р.	Пропозиції зробити стійкі продукти нормою в ЄС, підвищити циклічні бізнес-моделі та розширити можливості споживачів для екологічного переходу
14.	5.04.2022 р.	Пропозиції щодо скорочення викидів парникових газів та озоноруйнівних речовин
15.	22.06.2022 р.	Природоохоронний пакет
16.	26.10.2022 р.	Пропозиція суворих правил для чистішого повітря та води
17.	27.10.2022 р.	Досягнення політичної домовленості щодо біорізноманіття: посилення заходів проти торгівлі дикими тваринами
18.	10.11.2022 р.	Пропозиція щодо нових стандартів Євро 7 для покращення якості повітря
19.	15.11.2022 р.	Ініціатива ЄС із водоростей
20.	30.11.2022 р.	Циркулярна економіка: регулювання упаковки та відходів
21.	6.12.2022 р.	Ухвалення закону про боротьбу з глобальним вирубуванням і деградацією лісів, спричинених виробництвом і споживанням
22.	24.01.2023 р.	Презентація «Нової угоди для запилювачів» для подолання тривожного зменшення диких комах-запилювачів у Європі

Продовження табл. А.1

1	2	3
23.	1.02.2023 р.	Промисловий План підвищення конкурентоспроможності промисловості з нульовим прибутком і підтримки переходу до кліматичної нейтральності
24.	21.02.2023 р.	Пакет Заходів для підвищення сталості та стійкості сектору рибальства й аквакультури
25.	16.03.2023 р.	Закон про нульову чисту промисловість
26.	22.03.2023 р.	Захист споживачів: надання можливості для сталого вибору та припинення «зеленого підмивання».
27.	23.03.2023 р.	Домовленості про скорочення викидів морського транспорту шляхом просування екологічно чистих видів палива для судноплавства
28.	21.04.2023 р.	Перегляд стандартів маркетингу агропродовольчої продукції
29.	25.04.2023 р.	Рада ухвалює ключові законодавчі акти щодо досягнення кліматичних цілей до 2030 року
30.	16.06.2023 р.	Перегляд Регламенту Енергетичного Маркування, щоб допомогти споживачам зробити поінформований та екологічний вибір під час купівлі мобільних телефонів і планшетів
31.	5.07.2023 р.	Комісія представляє пакет заходів для сталого використання ключових природних ресурсів – для сприяння стійкості ґрунту, підвищення стійкості та стійкості наших продовольчих систем, покращення рослинного та лісового репродуктивного матеріалу та зменшення харчових і текстильних відходів.
32.	13.07.2023 р.	Презентація ініціативи щодо посилення циркулярності автомобільного сектора
33.	9.10.2023 р.	Визначення юридично обов’язкових кліматичні цілі, які охоплюють усі ключові сектори економіки
34.	24.10.2023 р.	Комісія представляє Європейський план дій із вітроенергетики
35.	22.11.2023 р.	Комісія пропонує новий закон про моніторинг лісів, який спрямований на підвищення стійкості європейських лісів
36.	19.12.2023 р.	Політична угода щодо більш стійкої та стійкої трансєвропейської транспортної мережі
37.	6.02.2024 р.	Політична домовленість щодо Закону про нульову чисту промисловість
38.	6.02.2024 р.	Комісія представляє рекомендації щодо цілі скорочення викидів до 2040 року, щоб встановити шлях до кліматичної нейтральності в 2050 році
39.	20.02.2024 р.	Політична домовленість щодо нових стандартів якості повітря в ЄС
40.	27.03.2024 р.	Набуття чинності Директиви про розширення прав і можливостей споживачів для переходу на «зелену» територію
41.	10.04.2024 р.	Комісія підводить підсумки серії діалогів про чистий перехід щодо перетворення Європи на чисту, ресурсоефективну, справедливую та конкурентоспроможну економіку

Джерело: сформовано автором за [284]

Додаток Б

Рис. Б.1. Модифікована картографія ПТ станом на 30.04.2024 р. (об'єкти буферизовані відповідно задокументованого розміру території) (завантажено з *web-ресурсу Protected Planet [409]*)

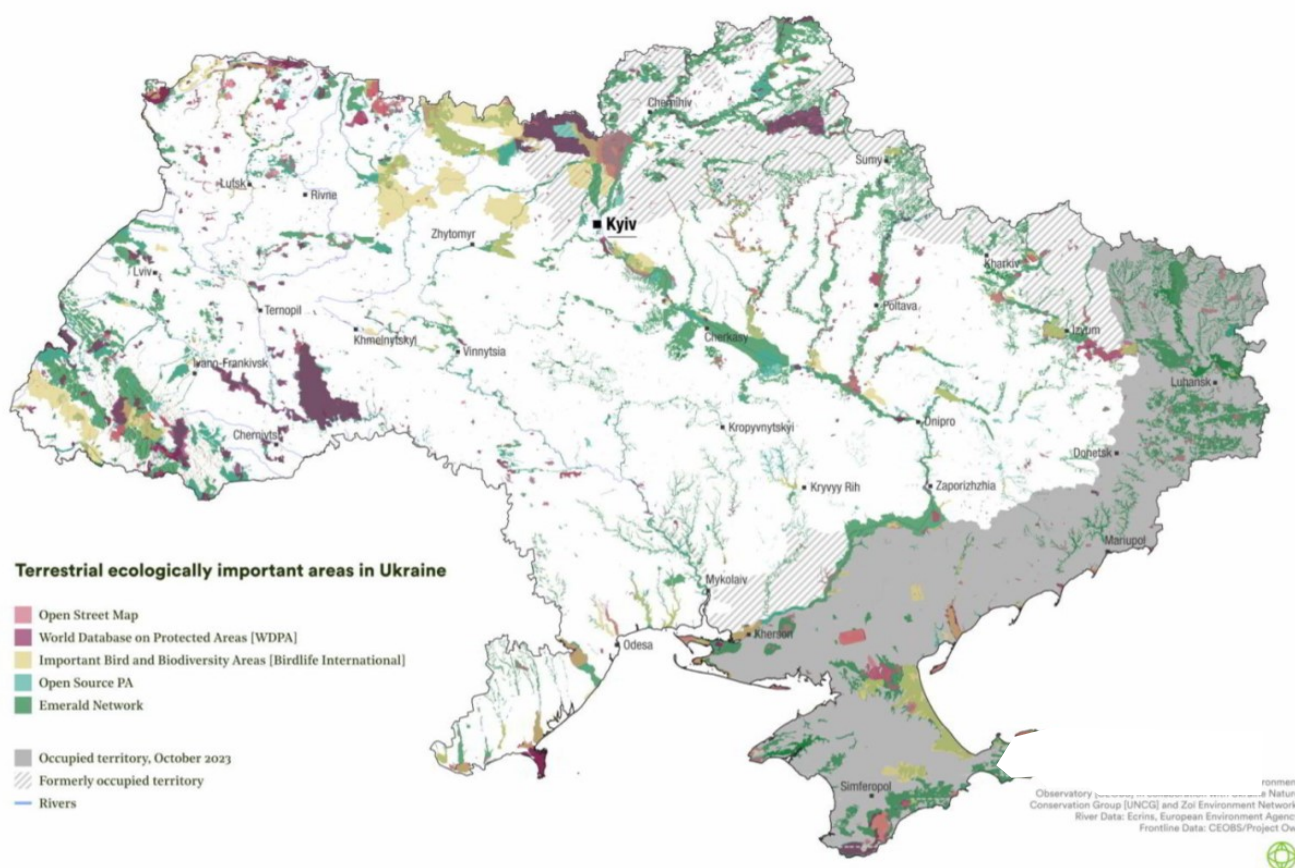

Рис. Б.2. Картографія ПТ України станом на 08.04.2022 р. (завантажено з *web-ресурсу Protected Planet [409]*)

Додаток В

Таблиця В.1

Основні показники Європейської системи індикаторів туризму (ETIS)

Критерії оцінювання	Індикатор
1	2
Група А: Управління туристичною дестинацією	
А.1. Державна політика сталого туризму	А.1.1. Відсоток туристичних підприємств / установ дестинації, які використовують добровільну сертифікацію для екологічної, стійкої й/або корпоративної соціальної відповідальності
А.2. Задоволеність клієнтів	А.2.1. Відсоток туристів, котрі задоволені перебуванням у туристичній дестинації А.2.2. Відсоток повернень відвідувачів (впродовж 5 років)
Група В: Економічна результативність	
В.1. Туристичний потік (обсяг і вартість) у дестинації	В.1.1. Кількість туристичних ночей на місяць В.1.2. Кількість одноденних туристів на місяць В.1.3. Відносний внесок туризму в економіку туристичної дестинації В.1.4. Щоденні витрати на туризм за одну ніч В.1.5. Щоденні витрати на одноденних туристів
В.2. Діяльність туристичних підприємств	В.2.1. Середня тривалість перебування туристів (ночей) В.2.2. Відсоток зайнятості місцевого населення в туристичному обслуговуванні
В.3. Кількість і якість зайнятості	В.3.1. Постійна зайнятість у туризмі (% загальної зайнятості в дестинації) В.3.2. Відсоток сезонних робочих місць у сфері туризму
В.4. Туристичний ланцюг постачання	В.4.1. Відсоток місцевих продуктів харчування, напоїв, товарів і послуг у туристичних підприємствах дестинації
Група С: Соціальний та культурний вплив	
С.1. Спільнота / соціальний вплив	С.1.1. Кількість туристів/відвідувачів на 100 мешканців С.1.2. Відсоток мешканців, задоволених туризмом у місці призначення С.1.3. Кількість місць закладах тимчасового розміщення на 100 мешканців С.1.4. Щоденні витрати на одноденних відвідувачів
С.2. Охорона здоров'я та безпека	С.2.1. Відсоток туристів, котрі звертались до поліції С.2.2. Відсоток туристів, котрі перебували в медичних установах дестинації на протязі відпочинку
С.3. Гендерна рівність	С.3.1. Відсоток чоловіків і жінок, зайнятих у секторі туризму С.3.2. Відсоток туристичних підприємств, де жінка займає посаду керівника
С.4. Інклюзивність	С.4.1. Відсоток приміщень комерційного проживання, доступних для людей з інвалідністю С.4.2. Відсоток об'єктів, задіяних у схемах доступності інформації С.4.3. Відсоток громадського транспорту, доступного для людей з інвалідністю С.4.4. Відсоток туристичних пам'яток, доступних для людей з інвалідністю

Продовження табл. В.1

1	2
С.5. Захист культурної спадщини, місцевої ідентичності	С.5.1. Відсоток мешканців, задоволених впливом туризму на ідентифікацію туристичної дестинації С.5.2. Відсоток подій у туристичній дестинації, зосереджених на місцевій культурі та спадщині
Група D: Вплив на довкілля	
D.1. Зниження впливу транспорту	D.1.1. Відсоток туристів, котрі використовують власний транспорт для прибуття до туристичної дестинації D.1.2. Відсоток туристів, котрі користуються послугами місцевого транспорту для ознайомлення з туристичною дестинацією D.1.3. Середній проїзд (км) для туристів від дому до туристичної дестинації D.1.4. Середній вуглецевий слід, що припадає на туриста, який подорожує з дому до туристичної дестинації
D.2. Зміна клімату	D.2.1. Відсоток туристичних підприємств, що беруть участь у схемах пом'якшення наслідків зміни клімату (компенсація CO ₂ , системи заощадження енергії, інші адаптаційні дії) D.2.2. Відсоток об'єктів туристичного проживання й інфраструктури, розташованих у вразливих зонах
D.3. Управління твердими відходами	D.3.1. Виробництво відходів на одного туриста порівняно з виробництвом відходів загального населення на одну людину (кг)
D.4. Очищення стічних вод	D.4.1. Відсоток стічних вод із туристичної дестинації, що обробляється щонайменше до вторинного рівня
D.5. Управління водними ресурсами	D.5.1. Споживання води на одну туристичну добу порівняно з загальним споживанням на одну добу місцевого мешканця D.5.2. Відсоток туристичних підприємств, які дотримуються заходів зі зниження споживання води

Джерело: [453]

**Правочини вітчизняного і міжнародного законодавства у галузі
управління сталим розвитком природоохоронних територій**

Джерело правочину	Назва правочину
1	2
Міжнародні акти *	
Директива № 2009/147/ЄС	Про збереження диких птахів
Директива № 92/43/ЄС	Про збереження природних оселищ та видів природної фауни і флори
Рамсарська конвенція (1971 р.) Ратифіковано Україною 1996 р. (№ 437/96-ВР)	Про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовища існування водоплавних птахів
UNESCO (1972 р.). Ратифіковано Україною 1988 р. (№ 6673-XI)	Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини (в частині природної спадщини)
Конвенція (1973-1979 рр.). Приєднання України 1999 р. (№ 662-XIV)	Про міжнародну торгівлю видами дикої фауни та флори, що перебувають під загрозою зникнення
Боннська конвенція (1979 р.). Приєднання України 1999 р.	Про збереження мігруючих видів диких тварин
Бернська конвенція (1979 р.). Приєднання України 1996 (із застереженнями)	Про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі
Резолюція EUROBATS (1991 р.). Приєднання України 1999 р.	Угода про збереження популяцій європейських кажанів
Конвенція (1992 р.). Ратифіковано Україною 1994 р. (№ 257/94-ВР)	Про охорону біологічного різноманіття
Резолюція AEWA (1995 р.).	Угода про збереження афро-євразійських мігруючих водно-болотних птахів
Резолюція ACCOBAMS (1996 р.). Приєднання України 2003 р.	Угода про збереження китоподібних Чорного моря, Середземного моря та прилеглої акваторії Атлантичного океану
Рада Європи. ETS N 176 (2000 р.). Ратифіковано Україною 2005 р. (№2831-IV)	Європейська ландшафтна конвенція
Карпатська конвенція (2003 р.). Набуття чинності в Україні 2006 р. (Зміни і доповнення 2017 р.)	Рамкова конвенція про охорону та сталий розвиток Карпат
Українські нормативно-правові акти	
Закони України	
Документ 1264-XII (1991 р.), поточна редакція від 29.06.2024 р.	Про охорону навколишнього природного середовища
Документ 2456-XII (1992 р.), поточна редакція від 01.01.2024 р.	Про природно-заповідний фонд України
Документ 324/95-ВР (1995 р.), поточна редакція від 15.11.2024 р.	Про туризм
Документ 1989-III (2000 р.), поточна редакція від 10.06.2012 р.	Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки

Продовження табл. В.2

1	2
Документ 1805-III (2000 р.), поточна редакція від 02.10.2023 р.	Про охорону культурної спадщини
Документ 1908-III (2000 р.), поточна редакція від 31.03.2023 р.	Про зону надзвичайної екологічної ситуації
Документ 3059-III (2002 р.), поточна редакція від 18.11.2012 р.	Про Генеральну схему планування території України
Документ 962-IV (2003 р.), поточна редакція від 18.05.2023 р.	Про охорону земель
Документ 1864-IV (2004 р.), поточна редакція від 31.03.2023 р.	Про екологічну мережу України
Документ 5456-VI (2013 р.), поточна редакція від 09.07.2023 р.	Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації повноважень органів виконавчої влади у сфері екології та природних ресурсів, у тому числі на місцевому рівні
Документ 2059-VIII (2017 р.), поточна редакція від 04.01.2024 р.	Про оцінку впливу на довкілля
Документ 2697-VIII від 28.02.2019 р.	Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року
Документ 2973-IX від 20.03.2023 р.	Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо державної системи моніторингу довкілля, інформації про стан довкілля (екологічної інформації) та інформаційного забезпечення управління у сфері довкілля
Документ 3150-IX від 10.06.2023 р.	Про ратифікацію Нагойсько-Куала-Лумпурського додаткового протоколу про відповідальність і відшкодування до Картахенського протоколу про біобезпеку
Проект. Оприлюднено 12.01.2023 р.	Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення ефективності управління територіями та об'єктами природно-заповідного фонду
Проект. Оприлюднено 02.02.2023 р.	Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення надання адміністративних послуг при набутті та реалізації прав на об'єкти тваринного та рослинного світу та інших питань охорони та використання тваринного і рослинного світу
Рішення Ради національної безпеки і оборони України	
Документ п0018525-21 від 25.03.2021 р.	Про виклики і загрози національній безпеці України в екологічній сфері та першочергові заходи щодо їх нейтралізації
Укази Президента України Про створення Національного природного парку **	
№ 62 від 25.02.1993 р.	Азово-Сиваського
№ 810 від 30.08.1995 р.	«Вижницький»
№ 474 від 27.06.1996 р.	«Подільські Товтри»
№ 135 від 13.02.1997 р.	«Святі Гори»

Продовження табл. В.2

1	2
№ 744 від 04.07.1998 р.	Яворівського
№ 157 від 11.02.1999 р.	«Сколівські Бескиди»
№ 196 від 23.02.1999 р.	«Деснянсько-Старогутський»
№ 1230 від 27.09.1999 р.	Ужанського
№ 456 від 14.05.2002 р.	«Гуцульщина»
№ 464 від 21.04.2004 р.	Ічнянського
№ 877 від 09.08.2004 р.	Галицького
№ 1047 від 06.09.2004 р.	«Гомільшанські ліси»
№ 121 від 10.02.2006 р.	«Великий Луг»
№ 122 від 10.02.2006 р.	Мезинського
№ 1039 від 06.12.2006 р.	«Дружківський кам'яний ліс»
№ 699 від 13.08.2007 р.	«Прип'ять-Стохід»
№ 794 від 27.08.2007 р.	«Голосіївський»
№ 1033 від 13.11.2008 р.	Нижньодністровського
№ 273 від 27.04.2009 р.	Гетьманського
№ 279 від 30.04.2009 р.	«Бузький Гард»
№ 343 від 21.05.2009 р.	«Зачарований край»
№ 1036 від 11.12.2009 р.	«Кременецькі гори»
№ 1037 від 11.12.2009 р.	«Чарівна гавань»
№ 1039 від 11.12.2009 р.	«Дермансько-Острозький»
№ 1040 від 11.12.2009 р.	«Сіверсько-Донецький»
№ 1043 від 11.12.2009 р.	«Черемоський»
№ 1044 від 11.12.2009 р.	«Дворічанський»
№ 1045 від 11.12.2009 р.	«Джарилгацький»
№ 1046 від 11.12.2009 р.	«Пирятинський»
№ 1047 від 11.12.2009 р.	«Слобожанський»
№ 1048 від 11.12.2009 р.	«Білоозерський»
№ 1049 від 11.12.2009 р.	«Залісся»
№ 1056 від 16.12.2009 р.	«Білобережжя Святослава»
№ 1057 від 16.12.2009 р.	«Кармелюкове Поділля»
№ 1083 від 21.12.2009 р.	«Синьогора»
№ 1099 від 25.12.2009 р.	«Меотида»
№ 1 від 01.01.2010 р.	«Тузовські лимани»
№ 56 від 22.01.2010 р.	«Хотинський»
№ 58 від 22.01.2010 р.	«Верховинський»
№ 96 від 03.02.2010 р.	«Дністровський каньйон»
№ 154 від 10.02.2010 р.	Приазовського
№ 155 від 10.02.2010 р.	«Нижньосульський»
№ 156 від 10.02.2010 р.	«Північне Поділля»
№ 203 від 22.02.2010 р.	Ківерцівського «Цуманська пуща»
№ 221 від 23.02.2010 р.	«Олешківські піски»
№ 420 від 02.08.2013 р.	«Мале Полісся»
№ 657 від 24.11.2015 р.	«Нижньодніпровський»
№ 130 від 11.04.2019 р.	«Бойківщина»
№ 131 від 11.04.2019 р.	Нобельського
№ 140 від 11.04.2019 р.	«Кам'янська Січ»

Продовження табл. В.2

1	2
№ 678 від 10.09.2019 р.	«Кремінські ліси»
№ 526 від 30.11.2020 р.	«Королівські Бескиди»
№ 2 від 01.01.2022 р.	«Холодний Яр»
№ 3 від 01.01.2022 р.	«Куяльницький»
№ 4 від 01.01.2022 р.	«Пуца Радзівіла»
Інші Укази Президента України	
№ 525 від 30.11.2020 р.	Про території та об'єкти природно-заповідного фонду загальнодержавного значення
Постанови КМУ	
№ 168-р від 16.03.2017 р.	Про схвалення Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року
№ 695 від 05.08.2020 р.	Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки
№ 1060 від 11.10.2021 р.	Про затвердження критеріїв оцінки допустимості державної допомоги суб'єктам господарювання на охорону навколишнього природного середовища
№ 575 від 10.05.2022 р.	Про затвердження спеціальних такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної порушенням законодавства про природно-заповідний фонд
№ 720 від 24.06.2022 р.	Про затвердження Порядку регулювання чисельності тварин, що не утримуються людиною, але перебувають в умовах, повністю або частково створюваних діяльністю людини, та безпритульних тварин, а також їх розміщення на відповідних підприємствах, в установах та організаціях чи повернення до ареалу перебування (місць вилову)
№ 810 від 19.07.2022 р.	Про внесення змін до переліку видів діяльності, що належать до природоохоронних заходів
№ 499 від 12.05.2023 р.	Про затвердження Порядку створення охоронних зон для збереження біорізноманіття у лісах та Порядку створення охоронних зон для збереження об'єктів Червоної книги України
№ 400 від 09.04.2024 р.	Про затвердження Порядку підготовки щорічної Національної доповіді про стан довкілля в Україні
№ 684 від 13.06.2024 р.	Деякі питання функціонування державної системи моніторингу довкілля та її підсистем
Розпорядження КМУ	
№ 443 від 21.04.2021 р.	Про затвердження Національного плану дій з охорони навколишнього природного середовища на період до 2025 року
№ 1363-р від 20.10.2021 р.	Про схвалення Стратегії екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року
№ 573 від 07.07.2022 р.	Про затвердження Плану заходів з реалізації Стратегії біобезпеки та біологічного захисту на 2022-2025 роки

Продовження табл. В.2

1	2
Накази Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України	
№ 67 від 16.02.2005 р., редакція від 17.01.2017 р.	Про затвердження Інструкції про складання документації державного кадастру територій та об'єктів природно заповідного фонду України
№ 230 від 07.04.2020 р.	Про затвердження Положення про територіальні та міжрегіональні територіальні органи Держекоінспекції
№ 213 від 28.10.2020 р.	Про затвердження Критеріїв визначення наслідків для довкілля, у тому числі для здоров'я населення
№ 256 від 26.07.2022 р.	Про затвердження Положення про рекреаційну діяльність у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України
№ 172 від 22.09.2022 р.	Про затвердження Порядку формування Концепції інтегрованого розвитку території територіальної громади
№ 424 від 13.10.2022 р.	Про затвердження Методики визначення шкоди та збитків, завданих територіям та об'єктам природно-заповідного фонду внаслідок збройної агресії російської федерації
№ 454 від 28.10.2022 р.	Про затвердження Порядку взаємодії Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України з обласними, Київською і Севастопольською міськими державними адміністраціями з питань охорони навколишнього природного середовища
№ 499 від 21.11.2022 р.	Про затвердження Порядку видачі посвідчень мисливця і щорічних контрольних карток обліку добутої дичини і порушень правил полювання
№ 557 від 28.12.2022 р.	Про затвердження Плану дій щодо збереження та відтворення зубра (<i>Bison bonasus</i> L.) в Україні
№ 184 від 03.04.2023 р.	Про затвердження переліку інвазійних чужорідних видів тварин і рослин

Примітки:

* – назви міжнародних актів наведено українською мовою відповідно до офіційного перекладу

** – до набуття Україною незалежності Постановами Ради Міністрів УРСР було створено національні природні парки Карпатський (1980 р.), Шацький (1983 р.) та «Синевир» (1989 р.)

Джерело: [205]

**Методологічні положення державного статистичного спостереження щодо
розрахунку показників туристичної діяльності**

Джерело положення	Назва положення
Наказ Держстату від 28.12.2023 р. № 344	Обстеження туристів та одноденних відвідувачів на пунктах пропуску через державний кордон (для в'їзного туризму)
Наказ Держстату від 30.12.2021 р. № 334, зі змінами від 19.10.2023 р. № 286	Обстеження щодо подорожей домогосподарств (для внутрішнього та виїзного туризму)
Наказ Держстату від 30.12.2021 р. № 333	Методика розрахунку показників державного статистичного спостереження «Туристична діяльність» з урахуванням діяльності фізичних осіб-підприємців
Наказ Держстату від 11.01.2021 р. № 9	Методика розрахунку показників державного статистичного спостереження щодо колективних засобів розміщування з урахуванням діяльності фізичних осіб-підприємців
Наказ Держстату від 31.12.2019 р. № 453	Організація державного статистичного спостереження щодо туристів та одноденних відвідувачів на пунктах пропуску через державний кордон (для в'їзного туризму)
Наказ Держстату від 01.02.2019 р. № 43, зі змінами від 11.01.2021 р. № 8	Організація державного статистичного спостереження щодо діяльності колективних засобів розміщування
Наказ Державної туристичної адміністрації та Держкомстату від 12.11.2003 р. № 142/394	Методика розрахунку обсягів туристичної діяльності

Джерело: [49]

**Показники статистичного спостереження Державної служби статистики
України (річна періодичність) туристичної діяльності в Україні**

Найменування показника	Територіальний розріз	Інші розрізи аналізу
Кількість суб'єктів туристичної діяльності	Україна, регіони	- за видами туристичної діяльності (туроператори, турагенти)
Кількість туристів, обслугованих туроператорами та турагентами	Україна	- за видами туристичної діяльності; - за видами туризму (в'їзний (іноземний), виїзний, внутрішній); - за метою поїздки (службова, ділова, навчання; дозволя, відпочинок; лікування; спортивний туризм; спеціалізований туризм; інша); - за країнами, до яких виїжджали (з яких прибули) туристи
	Регіони	- за видами туристичної діяльності; - за метою поїздки; - за видами туризму
Витрати туроператорів на послуги сторонніх організацій, що включені до вартості туристичного пакета	Україна, регіони	- за видами витрат на послуги з розміщування туристів (у готелях, інших засобах розміщення (хостелах, будинках, пансіонатах та базах відпочинку, туристичних базах, кемпінгах, інших місцях для тимчасового розміщення)); - на послуги пасажирського транспорту; - на оренду транспортних засобів; - на послуги із забезпечення стравами та напоями; - на спортивні та рекреаційні послуги; - на послуги в галузі культури, екскурсійне обслуговування (без урахування транспортних послуг); - на інші послуги, що включені до вартості туристичного пакета)
Кількість реалізованих туристичних пакетів	Україна, регіони	- за видами туристичної діяльності; - за видами туризму
Вартість реалізованих туристичних пакетів	Україна, регіони	- за видами туристичної діяльності; - за видами туризму
Кількість ночівель туристів, включених до туристичних пакетів	Україна, регіони	- за видами туристичної діяльності; - за видами туризму; - за країнами, до яких виїжджали (з яких прибули) туристи

Джерело: [49]

Підхід до управління туризмом на ПТ різних категорій IUCN

Категорія ПТ	Основна ціль	Підхід до туризму
Ia) Строгий природний заповідник	Охорона біорізноманіття або геоспадщини (екологічні та наукові цінності)	- громадський доступ можливий через організовані наукові або волонтерські програми
Ib) Зона дикої природи	Охорона природного характеру та стану незмінених або незначно змінених територій (дика природа та екологічні цінності)	- туристична діяльність регульована дозвільною системою; - доступ стейкхолдерів до контролю обсягів і активності використання ПТ обмежений
II) Національний парк	Захист екосистеми та її широкомасштабних екологічних процесів (екологічні, рекреаційні та суспільні цінності)	- туристичний досвід є метою управління; - можливості туризму визначаються зонуванням, розвитком інфраструктурних об'єктів і якістю обслуговування
III) Пам'ятка природи	Збереження специфічних природних особливостей (екологічних, рекреаційних та громадських цінностей)	- туристичний досвід є метою управління; - можливості туризму використовують для сприяння захисту ресурсів; - налагоджені зв'язки з громадськістю
IV) Територія управління середовищем проживання/видом	Збереження через управлінське втручання (екологічні, громадські та рекреаційні цінності)	- рекреаційні відвідування та комерційний туризм є цілями управління; - можливості для туризму надаються разом із супутніми послугами; - комерційний туризм використовується для спостереження за дикою природою
V) Заповідний ландшафт	Збереження ландшафту (громадська, екологічна та рекреаційна цінність)	- туризм є метою управління; - можливості для туризму надаються разом із супутніми послугами; - комерційний туризм загальний
VI) Охоронна територія керованих ресурсів	Стале використання природних екосистем (громадські, рекреаційні й екологічні цінності)	- комерційний туризм можуть бути ключовою ціллю; - можливості для туризму надаються разом із супутніми зручностями та послугами; - комерційний туризм загальний

Джерело: [408]

Додаток Г

Природоохоронні території окремих країн світу

Таблиця Г.1

Правові категорії захисту природного середовища в Іспанії

Категорія	Статус	Кількість	Площа (га)
Природоохоронні території	Національний парк	16	488 678
	Природний парк	152	4 075 116
	Природний заповідник	291	169 165
	Пам'ятка природи	359	89 505
	Заповідний ландшафт	61	160 762
	Морська заповідна зона	2	4 896 316
Мережа Natura 2000	Місця суспільного інтересу (SCI)	1468	17 338 757
	Особливі території захисту птахів (SPA)	658	15 449 468
Території, що охороняються за міжнародними схемами	Біосферні заповідники	52	7 214 754
	Рамсарські водно-болотні угіддя	75	308 246
	Особливі райони Середземноморського значення	9	148 484
	Конвенція OSPAR	13	2 034 219
	Глобальна мережа геопарків ЮНЕСКО	15	2 693 371
	Об'єкти всесвітньої природної спадщини	4	76 839

Джерело: сформовано автором за [269]

Таблиця Г.2

Юрисдикція основних ПТ в США

№ з/п	Назва ПТ	Розташування	Юрисдикція
1	2	3	4
1	Національний парк «Врангель» і заповідник «Еліас»	Аляска	Служба національних парків (NPS)
2	Національний парк «Долина смерті»	Каліфорнія	
3	Єллоустонський національний парк	Монтана	
4	Національний парк «Глейшер»	Монтана	
5	Національний парк «Деналі»	Аляска	
6	Ворота Арктичного національного парку	Аляска	
7	Національний парк «Катмай»	Аляска	
8	Національний парк «Лейк-Кларк»	Аляска	
9	Національний парк «Йосеміті»	Каліфорнія	
10	Національний парк «Гранд-Каньйон»	Арізона	
11	Національна дика природа Арктики	Аляска	Служба охорони рибних ресурсів і дикої природи США (FWS)
12	Національний морський пам'ятник Папаханаумокуакеа	Гаваї	Національне управління океанічних і атмосферних досліджень (NOAA)

Продовження табл. Г.2

1	2	3	4
13	Комплекс національного парку «Великий льодовик»	Монтана	Служба національних парків (NPS)
14	Національний парк «Глейшер Бей»	Аляска	
15	Національний парк «Кенайські Фьорди»	Аляска	
16	Національний заповідник «Біг Сайпарис» (Big Cypress)	Флорида	
17	Національний заповідник «Мохаве»	Каліфорнія	
18	Національний заповідник «Ноатак»	Аляска	
19	Наземний міст Берінга	Аляска	
20	Національний парк «Глейшер» (Національний парк Уотертонських озер)	Монтана	

Джерело: сформовано автором за [454]

Таблиця Г.3

Природоохоронні території Канади (1990-2023 рр.)

Рік	Територія суші під охороною		Морська територія під охороною	
	км ²	%	км ²	%
1990	440164	4,4	17252	0,3
1995	505689	5,1	19714	0,3
2000	592215	5,9	22910	0,4
2005	713853	7,1	30167	0,5
2010	840044	8,4	49334	0,9
2015	1008588	10,1	52618	0,9
2016	1014086	10,2	54976	1,0
2017	1017294	10,2	61750	1,1
2018	1084641	10,9	73208	1,3
2019	1126019	11,3	511859	8,9
2020	1212258	12,1	524310	9,1
2021	1257328	12,6	524310	9,1
2022	1263818	12,7	524310	9,1
2023	1276603	12,8	524310	9,1
Юрисдикція (станом на 31.12.2023 р.)			Охоронювана територія (км ²)	Зона збереження (км ²)
Назва укр.		Назва англ.		
Квебек		Quebec	254711	254711
Британська Колумбія		British Columbia	140962	179433
Онтаріо		Ontario	103702	103745
Північно-Західні території		Northwest Territories	43110	82291
Юкон		Yukon	65605	65605
Манітоба		Manitoba	57761	57992
Саскачеван		Saskatchewan	44727	57852
Альберта		Alberta	46617	46617
Нунавут		Nunavut	39044	39044
Нью-Брансвік		New Brunswick	6790	6790
Нова Шотландія		Nova Scotia	5905	5928
Ньюфаундленд і Лабрадор		Newfoundland and Labrador	5333	5333
Острів Принца Едуарда		Prince Edward Island	211	255

Джерело: сформовано автором за [256]

Додаток Д

Природоохоронні території України

Таблиця Д.1

Перелік національних природних парків України

Область	Назва ПТ	Рік заснування	Площа, га
1	2	3	4
Вінницька	Кармелюкове Поділля	2009	16518
Волинська	Шацький	1983	32515
	Прип'ять-Стохід	2007	39315,5
	Цуманська пуща	2010	33475,3
Донецька	Святі Гори	1997	40609
	Меотида	2009	20721
Закарпатська	Синевир	1989	40400
	Ужанський	1999	39159
	Зачарований край	2009	6101
Запорізька	Великий Луг	2006	16756
	Приазовський	2010	78127
Івано-Франківська	Карпатський	1980	50303
	Гуцульщина	2002	32271
	Галицький	2004	14685
	Синьогора	2009	10866
	Верховинський	2010	12023
Київська + Черкаська	Білоозерський	2009	7014,4
Луганська	Кремінські ліси*	2019	7269
Львівська	Яворівський	1998	7079
	Сколівські Бескиди	1999	35684
	Північне Поділля	2010	15588
	«Бойківщина».	2019	12240
	Королівські Бескиди	2020	8997
Миколаївська	Білобережжя Святослава	2009	35223
	Бузький Гард	2009	6138
Одеська	Нижньодністровський	2008	21311
	Тузловські лимани	2010	27865
	Куяльницький.	2022	10800,9
Полтавська	Пирятинський	2009	12028,4
Рівненська	Дермансько-Острозький	2009	1647,6
	Нобельський	2019	25318,8
	Пуща Радзивіла	2022	24265,3
Сумська	Деснянсько-Старогутський	1999	16215
	Гетьманський	2009	23360
Тернопільська	Кременецькі гори	2009	6951,2
	Дністровський каньйон	2010	10829,2
Харківська	Гомільшанські ліси	2004	14315
	Дворічанський	2009	3131,2
	Слобожанський	2009	5244
Херсонська	Азово-Сиваський	1993	52154
	Джарилгацький	2009	10000
	Олешківські піски	2010	8020
	Нижньодніпровський	2015	80177,8
	Кам'янська Січ	2019	12261,1

Продовження табл. Д.1

1	2	3	4
Хмельницька	Подільські Товтри	1996	261316
	Мале Полісся	2013	8762,7
Черкаська	Холодний яр.	2022	6833,5
Черкаська + Полтавська	Нижньосульський	2010	16879
Чернівецька	Вижницький	1995	7928
	Черемоський	2009	7117,5
	Хотинський	2010	9400
Чернігівська	Ічнянський	2004	9666
	Мезинський	2006	31035
Чернігівська + Київська	Залісся	2009	14836
АР Крим	Чарівна гавань	2009	6270
м. Київ	Голосіївський	2007	4525

Джерело: сформовано автором за даними [127]

Таблиця Д.2

**Основні показники господарської діяльності ПТ в Україні
в 2014-2023 рр.**

Показники	Роки									
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Кількість зайнятих працівників, ос.										
Україна (млн ос.)	8,8	8,2	8,1	8,1	8,5	9,0	8,9	8,9	7,5	7,4
Охорона та використання природних цінностей	52	68	137	217	313	322	331	295	236	263
Охорона та використання культурних цінностей	40	101	108	113	107	113	123	133	109	87
Разом працівників ПТ	92	169	245	330	420	435	454	428	345	350
Частка від всіх працівників економіки, %	0,001	0,002	0,003	0,004	0,005	0,005	0,005	0,005	0,005	0,005
Витрати на персонал, млн грн										
Україна (млрд грн)	377,4	411,2	455,4	594,9	758,7	932,4	1019,9	1200,8	1057,1	1215,1
Охорона та використання природних цінностей	1,0	1,9	4,5	12,3	21,5	24,7	27,9	28,5	31,7	39,8
Охорона та використання культурних цінностей	0,8	6,2	5,9	9,8	12,6	17,8	21,2	24,7	22,1	17,7
Разом на ПТ	1,8	8,1	10,5	22,1	34,1	42,5	49,2	53,2	53,8	57,5

Продовження табл. Д.2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Обсяги реалізованої продукції, млн грн										
Україна (млрд грн)	4459,8	5556,5	6726,7	8312,2	9966,8	10524, 1	11062, 3	14989, 9	11119, 9	13574, 9
Охорона та використання природних цінностей	4,9	7,0	26,5	34,2	42,4	41,3	40,3	58,0	14,5	23,1
Охорона та використання культурних цінностей	3,9	6,4	9,7	11,6	11,6	16,5	22,0	27,5	14,7	6,3
Разом на ПТ	8,8	13,3	36,1	45,9	53,9	57,8	62,3	85,5	29,2	29,4
Частка від всієї реалізованої продукції, %	0,0002	0,0002	0,0005	0,0006	0,0005	0,0005	0,0006	0,0006	0,0003	0,0002
Обсяги реалізованої продукції на 1 працюючого, млн грн/ос.										
Україна	0,5	0,7	0,8	1,0	1,2	1,2	1,2	1,7	1,5	1,8
Охорона та використання природних цінностей	0,1	0,1	0,2	0,2	0,1	0,1	0,1	0,2	0,1	0,1
Охорона та використання культурних цінностей	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2	0,2	0,1	0,1
Разом на ПТ	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2	0,1	0,1
Додана вартість за витратами виробництва, млн грн										
Україна (млрд грн)	1293,6	1396,3	1805,6	2257,3	2510,7	2973,6	3140,9	4431,4	3673,6	4467,1
Охорона та використання природних цінностей	1,7	3,0	16,7	30,0	37,7	57,9	78,2	35,5	48,0	55,7
Охорона та використання культурних цінностей	1,8	3,0	9,1	11,3	9,1	14,6	19,9	25,2	18,9	11,9
Разом на ПТ	3,5	6,0	25,8	41,3	46,8	72,6	98,1	60,7	67,0	67,6
Додана вартість за витратами виробництва на 1 працюючого, млн грн/ос.										
Україна	14,7	17,1	22,3	27,7	29,4	33,0	35,2	49,6	49,0	60,2
Охорона та використання природних цінностей	3,3	4,4	12,2	13,8	12,1	18,0	23,6	12,0	20,4	21,2
Охорона та використання культурних цінностей	4,5	3,0	8,4	10,0	8,5	12,9	16,2	18,9	17,4	13,7
Разом на ПТ	3,8	3,5	10,5	12,5	11,2	16,7	21,6	14,2	19,4	19,3

Джерело: сформовано та розраховано автором за даними [41]

**Формування чистого прибутку (збитку) установ на ПТ
у 2017-2023 рр. (млн грн)**

Показники	Напрямок діяльності	Роки						
		2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг)	Охорона та використання природних цінностей	16,2	20,9	20,4	20,0	21,5	14,5	23,0
	Охорона та використання культурних цінностей	7,9	7,9	18,1	20,9	23,7	14,7	6,3
	Разом на ПТ	24,2	28,7	38,6	40,9	45,1	29,2	29,4
Інші операційні доходи	Охорона та використання природних цінностей	23,0	22,5	44,9	67,3	45,5	67,1	67,7
	Охорона та використання культурних цінностей	10,6	13,7	6,6	5,0	3,4	5,8	7,1
	Разом на ПТ	33,7	36,2	51,5	72,3	48,9	72,8	74,8
Інші доходи	Охорона та використання природних цінностей	6,2	10,5	6,7	2,9	1,5	8,0	9,9
	Охорона та використання культурних цінностей	0,1	0,5	0,7	5,1	9,6	5,6	10,8
	Разом на ПТ	6,4	11,0	7,3	8,0	11,1	13,6	20,6
Разом чисті доходи	Охорона та використання природних цінностей	45,5	53,8	72,0	90,2	68,4	89,6	100,6
	Охорона та використання культурних цінностей	18,7	22,1	25,4	31,0	36,7	26,0	24,2
	Разом на ПТ	64,2	75,9	97,4	121,2	105,1	115,6	124,8
Операційні витрати	Охорона та використання природних цінностей	47,1	55,5	79,0	102,6	55,0	118,6	112,8
	Охорона та використання культурних цінностей	18,2	22,5	23,4	33,7	43,9	27,9	19,2
	Разом на ПТ	65,3	78,0	102,5	136,2	98,9	146,5	131,9
Інші витрати	Охорона та використання природних цінностей	3,5	6,8	11,0	15,3	8,8	13,3	17,2
	Охорона та використання культурних цінностей	0,02	0,2	5,4	6,6	7,8	21,9	26,4
	Разом на ПТ	3,5	7,0	16,5	21,9	16,6	35,2	43,6
Витрати усього	Охорона та використання природних цінностей	50,8	62,5	90,6	118,7	64,7	133,1	130,4
	Охорона та використання культурних цінностей	18,2	22,7	29,0	40,4	51,8	49,9	45,6
	Разом на ПТ	69,0	85,2	119,6	159,1	116,4	183,0	176,0
з них собівартість реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг)	Охорона та використання природних цінностей	6,1	14,2	14,9	15,6	9,6	30,3	19,6
	Охорона та використання культурних цінностей	4,9	4,8	5,7	8,0	10,3	4,3	6,4
	Разом на ПТ	10,9	19,0	20,6	23,6	19,9	34,6	26,1
Чистий прибуток (збиток)	Охорона та використання природних цінностей	-5,3	-8,6	-18,6	-28,5	3,7	-43,6	-29,8
	Охорона та використання культурних цінностей	4,9	4,8	5,7	8,0	10,3	4,3	6,4
	Разом на ПТ	-0,4	-3,8	-12,9	-20,5	14,1	-39,3	-23,4

Джерело: сформовано та розраховано автором за даними [41]

Додаток Е

1. Чи вивчаєте Ви досвід компаній, які займають ключові позиції на ринку?

Так ☐Ні ☐Складно відповісти ☐

2. Які чинники, на Вашу думку, визначають успіх туризму на природоохоронних територіях?

Імідж туристичного агентства ☐Динаміка розвитку галузі ☐Підвищення рівня добробуту населення ☐Демократизація візового режиму для туристів ☐Наявність рекреаційного потенціалу ☐Наявність культурного потенціалу ☐Розвинута мережа туристичних фірм ☐Добре транспортне сполучення ☐Гарантії безпеки відпочинку ☐

Інше (вказіть, будь ласка) _____

3. Як Ви оцінюєте динаміку розвитку туризму на природоохоронних територіях?

Позитивно ☐Скоріше позитивно, ніж негативно ☐Галузь перебуває у стагнації ☐Суттєвих змін за останні роки не відбувається ☐Складно відповісти ☐

4. Чи існують нові тенденції в розвитку галузі туризму на природоохоронних територіях?

Так ☐Ні ☐Складно відповісти ☐

5. Якщо «Так», то які складові найбільше впливають на розвиток туризму на природоохоронних територіях?

Розвиток техніки та технологій ☐Зміни в законодавстві ☐Екологічні чинники ☐Соціально-демографічні чинники ☐Культурне життя ☐Спортивно-оздоровчий розвиток населення ☐

Інше (вказіть, будь ласка) _____

6. На якій стадії, на Вашу думку, перебуває розвиток туризму на природоохоронних територіях у Вашому регіоні?

Стабілізація ☐Розширення ☐Занепад ☐Перепрофілювання на інші види туризму ☐

7. Які особливості природоохоронних територій роблять туристичний продукт унікальним або відмінним?

Рекреаційні курорти ☐Спортивно-туристичні курорти ☐Культурна спадщина ☐Природні чи ландшафтні переваги ☐

Інше (вказіть, будь ласка) _____

8. Наскільки складним є процес отримання ліцензій на організацію туристичної діяльності на природоохоронних територіях?

Надто складним ☐Складним ☐Простим ☐

9. Які Ви плануєте можливості розширення або удосконалення туристичного продукту в майбутньому? _____

10. Хто переважно є споживачем (у тому числі і потенційним) туристичного продукту Вашого підприємства?

Мешканці області ☐

Мешканці сусідніх областей ☐

Іноземні туристи ☐

11. Що є специфічним саме для Ваших існуючих або потенційних клієнтів?

Особливі вимоги до якості ☐

Пріоритети у лікуванні та відпочинку ☐

Звичка до конкретного об'єкту ☐

Географічні ознаки ☐

Соціально-економічні ознаки ☐

Інше (вказіть, будь ласка) _____

12. Для якої групи споживачів найбільш підходять пропозиції Вашого туристичного підприємства?

Студенти ☐

Бізнесмени ☐

Сім'ї з маленькими дітьми ☐

Пацієнти у реабілітаційному періоді лікування ☐

Інше (вказіть, будь ласка) _____

13. Чи є у Вашого туристичного підприємства постійні клієнти?

Так ☐

Ні ☐

14. Якщо «Так», то яким чином досягається лояльність постійних клієнтів?

Розроблені програми лояльності ☐

Цінові знижки постійним клієнтам ☐

Бронювання обслуговування на період курортних сезонів ☐

Проведення опитування щодо рівня задоволеності якістю сервісом ☐

Інше (вказіть, будь ласка) _____

15. Які чинники визначають конкурентоспроможність туристичного продукту Вашого підприємства?

Цінова політика ☐

Якість послуг ☐

Широта пропозиції ☐

Відомість і позитивна думка про підприємство ☐

Проведення рекламних заходів ☐

Інше (вказіть, будь ласка) _____

16. Чи вивчаєте Ви сильні і слабкі сторони конкурентів?

Так, постійно ☐

Так, несистематично ☐

Ні, не проводиться ☐

Ні, але така діяльність планується у ближчому майбутньому ☐

17. Які методи аналізу застосовуються Вашим туристичним підприємством до вивчення ринкових можливостей?

SWOT-аналіз ☐

Опитування споживачів ☐

Порівняльний аналіз певних показників ☐

Інше (вказіть, будь ласка) _____

18. Чи маєте Ви загальну стратегію розвитку діяльності?

Так ☐

Ні ☐

Складно відповісти ☐

19. Якщо «Так», то опишіть, будь ласка тип маркетингового підходу, який використовує Ваше туристичне підприємство

Масовий ☐

Концентрований ☐

Диференційований ☐

Інше (вказіть, будь ласка) _____

20. Які шляхи реалізації туристичного продукту найчастіше використовує Ваше підприємство?

Продаж власними силами ☐

Через посередників ☐

Он-лайн продажі ☐

Інше (вказіть, будь ласка) _____

21. Яка стратегія ціноутворення використовується Вашим туристичним підприємством?

Стратегія масового підходу ☐

«Зняття вершків» ☐

Цінових ліній ☐

Преміальних цін ☐

Коливання цін залежно від сезону ☐

Цінових знижок ☐

Демпінгова політика ☐

Інше (вказіть, будь ласка) _____

22. Чи відповідає обрана стратегія стратегії основних конкурентів?

Так ☐

Ні ☐

Складно відповісти ☐

23. Чи розроблена внутрішньофірмова концепція рекламної діяльності?

Так ☐

Ні ☐

Складно відповісти ☐

24. Якщо використовується реклама, то які способи Ви використовуєте?

Листівки і буклети ☐

Соціальні мережі ☐

Реклама у засобах масової інформації ☐

Реклама в Інтернет ☐

Інше (вказіть, будь ласка) _____

25. Яка частка від виручки спрямовується природоохоронні заходи (у відсотках)?

26. Чи проводиться підрахунок ефективності природоохоронних заходів?

Так ☐

Ні ☐

Складно відповісти ☐

27. Опишіть, будь ласка, основні цілі використання Інтернету для просування турпродукту:

Розміщення інформації про діяльність, ціни, послуги, рекламні акції тощо ☐

Зв'язок із партнерами, корпоративними клієнтами, бронювання турів ☐

Ознайомлення потенційних клієнтів із природно-рекреаційними та соціокультурними особливостями природоохоронної території ☐

Інше (вказіть, будь ласка) _____

38. Як би Ви оцінили в загальному якість надання туристичних послуг Вашим підприємством (за 5-тибальною шкалою)?

1 ☐

2 ☐

3 ☐

4 ☐

5 ☐

Додаток Ж

Таблиця Ж.1

**Національні стандарти України у сфері туризму, орієнтовані на
європейські норми**

Назва стандарту	Регуляторний вплив	Мета впливу
1	2	3
ISO 21101:2014. Пригодницький туризм. Системи менеджменту безпеки	Вимоги до системи управління безпекою для організаторів	- дотримання вимог законодавства; - підвищення рівня безпеки; - задоволення очікувань туристів і безпеки персоналу
ISO/TR 21102:2013. Пригодницький туризм. Лідери. Особиста компетентність	Вимоги до компетентності організаторів	- забезпечення максимально безпечної подорожі - допомога споживачам в усвідомленому виборі туру
ISO 21103:2014. Пригодницький туризм. Інформація для учасників	Вимоги до мінімальної інформації, що надається учасникам до, під час і після туру	- забезпечення безпеки учасників
ISO 13687-1 (2; 3):2017. Туризм та пов'язані з ним послуги. Яхтові гавані.	Вимоги проміжного рівня обслуговування	- забезпечення належного рівня обслуговування для всіх видів активного відпочинку
EN 13809:2018. Послуги туристичні. Туристичні агенції та туристичні оператори.	Вимоги до термінів і визначень	- забезпечення стандартизації й уніфікації щодо термінів під час туристичного обслуговування
ISO 13810:2016. Промисловий туризм. Туристичні послуги	Вимоги до послуг, які передають знання щодо виробництва, науково-технічної діяльності, ноу-хау, промислових продуктів або послуг	- допомога туроператорам і власникам бізнесу в приверненні уваги туристів до індустриальних об'єктів
ISO 18065:2015. Туристичні послуги, що надають на ПТ	Вимоги до туристичних послуг безпосередньо на ПТ	- пріоритетна увага цілям збереження ПТ; - задоволення відвідувачів
ISO 17680:2015. Таласотерапія.	Вимоги до надання послуг в центрах таласотерапії з використанням впливу навколишнього середовища з лікувальною або профілактичною метою	
ISO 17679:2016. Велнес та СПА.	Вимоги до обслуговування, основних допоміжних процесів і якості наданої послуги усіма типами оздоровчих курортів	
ISO 13009:2015. Вимоги та рекомендації з експлуатації пляжу	Вимоги і рекомендації щодо сталого управління та планування, володіння пляжем, стійкої інфраструктури і потреб надання послуг, у т. ч. безпеки, інформації та комунікацій, поведження з відходами.	

Продовження табл. Ж.1

1	2	3
ISO/TS 13811:2016. Туризм та пов'язані з ним послуги. Інструкція з розроблення екологічних специфікацій щодо розміщення закладів	Вимоги з розроблення специфікацій, спрямованих на зниження негативного впливу на навколишнє середовище	- збільшення позитивного впливу закладів розміщення на навколишнє середовище
ISO 14785:2016. Офіси туристичні інформаційні.	Вимоги до туристичної інформації щодо послуг з приймання туристів	- встановлення мінімальних вимог до якості послуг, що надаються туристичними інформаційними офісами будь-якого типу та розміру, державними чи приватними
ISO 17049:2017. Доступне проектування. Застосування шрифту Брайля	Вимоги до дотикових зовнішніх індикаторів, їх установки для допомоги у безпечному самостійному пересуванні незрячих або людей зі слабким зором	- використання шрифту Брайля на вивісках і туристичному устаткуванні - визначає керівні принципи для практичної реалізації стандарту для перекладу
ISO 23599:2017. Тактильні індикатори пішохідної зони		- зменшення ризиків для людей зі слабким зором.
EN 15565:2016. Вимоги до професійної підготовки та кваліфікаційних програм для гідів	Вимоги до професійної підготовки кадрів	
EN 15700:2014. Безпечність стрічкових конвеєрів для зимових видів спорту чи туризму	Вимоги щодо туристично-екскурсійного обслуговування	- забезпечення безпеки туристів
ISO 5912:2015. Палатки туристичні	Вимоги до безпеки, продуктивності та придатності до використання палаток (наметів кемпінгу)	

Джерело: сформовано автором за матеріалами [31]

Додаток К

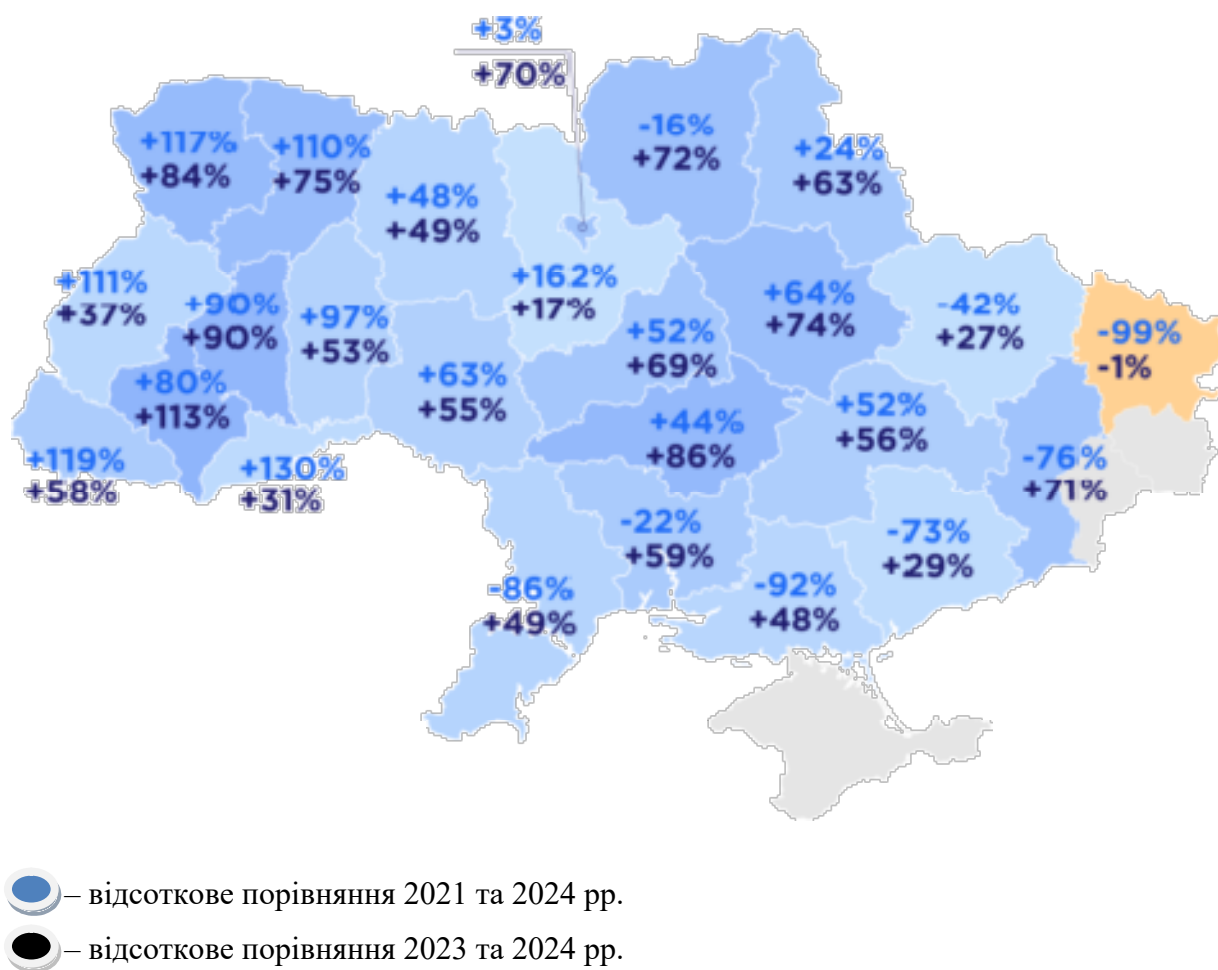

Рис. К.1. Динаміка податкових надходжень від туризму за областями України у 2021-2024 рр. (за результатами I кварталу відповідного року)

(статистичні дані ДАРТ [46; 175])

**Динаміка податкових надходжень від туризму за областями України у
2021-2024 рр. (млн грн)**

Область України	Роки				Відносні зміни, ±%	
	2021	2022	2023	2024	2024/2021	2024/2023
Вінницька	27,4	23,9	29,9	41,3	50,7	38,1
Волинська	13,3	11,8	15,9	24,3	82,7	52,8
Дніпропетровська	98,4	69,5	98,1	128,8	30,9	31,3
Донецька	59,6	18,8	8,8	14,5	-75,7	64,8
Житомирська	14,1	9	14,5	20,8	47,5	43,4
Закарпатська	59,5	72,4	94,2	130,4	119,2	38,4
Запорізька	98,6	26,2	15,2	25,8	-73,8	69,7
Івано-Франківська	132	159,7	138,8	248,5	88,3	79,0
Київська	125,4	163,9	239	284,1	126,6	18,9
Кіровоградська	15,2	10,9	15,8	22,4	47,4	41,8
Луганська	9,2	1,9	0,5	0,2	-97,8	-60,0
Львівська	215,4	273,8	345,5	440	104,3	27,4
Миколаївська	45,9	14,3	21,7	25,6	-44,2	18,0
Одеська	210,8	87,6	98,8	160,5	-23,9	62,4
Полтавська	43,5	34,6	45,4	65,1	49,7	43,4
Рівненська	16,2	14,1	20,1	31,5	94,4	56,7
Сумська	11,4	7,3	9,8	14,1	23,7	43,9
Тернопільська	17,3	15,1	19,6	27,5	59,0	40,3
Харківська	104,8	38,9	49,6	47,7	-54,5	-3,8
Херсонська	58,7	10,4	1,7	3	-94,9	76,5
Хмельницька	21,4	22,6	31,2	41,2	92,5	32,1
Черкаська	23	17,4	20,7	34,2	48,7	65,2
Чернівецька	18,2	20,7	28,8	39,1	114,8	35,8
Чернігівська	18,6	11,3	10,8	16,2	-12,9	50,0
м. Київ	773,9	415,2	499,3	982	26,9	96,7
Всього по Україні	2231,8	1551,3	1873,7	2868,8	28,5	53,1

Джерело: сформовано та розраховано автором за даними [46; 175]

Таблиця К.2

Трендові рівняння розвитку туризму в Україні у 2017-2023 рр.

Показник	Рівняння тренду	R^2	F^*	DW
Кількість українських туристів, котрі виїжджали за кордон	$\hat{y}_t = -0,72 t^2 + 1,83 t + 24,45$	0,74	78,9	0,65
Кількість прибуттів іноземних туристів в Україну	$\hat{y}_t = 0,16 t^2 - 3,67 t + 19,34$	0,80	3,1	0,48
Кількість діючих вітчизняних суб'єктів туристичної діяльності	$\hat{y}_t = -1,159 t^2 + 9,75 t + 59,51$	0,73	1,8	1,61
Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) вітчизняними суб'єктами туристичної діяльності	$\hat{y}_t = -3,95 t^2 + 31,36 t + 30,02$	0,70	38,5	1,25
Кількість зайнятих працівників у вітчизняних суб'єктів туристичної діяльності	$\hat{y}_t = -5,61 t^2 + 33,95 t + 232,8$	0,84	70,4	1,75
Додана вартість за витратами виробництва вітчизняних суб'єктів туристичної діяльності	$\hat{y}_t = -0,75 t^2 + 6,48 t + 13,14$	0,62	19,1	1,65

Примітка: * – статистична вірогідність з імовірністю $p = 0,99$ ($\alpha = 0,01$)

Джерело: розраховано автором за даними [49; 183; 202]

Таблиця К.3

Валовий внутрішній продукт України, рівень безробіття, індекс інфляції та середня заробітна плата у 2017-2023 рр.

Роки	Номінальний ВВП (млн грн)	Реальний ВВП		Рівень безробіття, %	Індекс інфляції (%)	Середня заробітна плата, грн
		млн грн	млн дол. США			
2017	2982920	2445587	112154	9,9	113,7	7105,42
2018	3558706	3083409	130832	9,1	109,8	8867,33
2019	3974564	3675728	153781	8,6	104,1	10503,75
2020	4194102	3818456	155582	9,9	105	11596,58
2021	5459574	4363582	199770	10,3	110	14017,83
2022	5191028	3865780	161990	21,1	126,6	13376,21
2023	6537825	5518062	178760	18,2	105,1	14308,46

Джерело: сформовано та розраховано автором за даними [128]

Таблиця К.4

Парні коефіцієнти кореляції* показників розвитку туризму і соціально-економічних показників розвитку України у 2017-2023 рр.

Показник розвитку туризму	Соціально-економічні показники розвитку			
	Номінальний ВВП (млн грн) ↑	Рівень безробіття (%) ↓	Індекс інфляції (%) ↓	Середня заробітна плата (грн) ↑
Кількість діючих вітчизняних суб'єктів туристичної діяльності (од.)	0,2016	-0,4771	-0,8078	0,3236
Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) вітчизняними суб'єктами туристичної діяльності (млрд грн)	0,1284	-0,5779	-0,5509	0,2288
Кількість зайнятих працівників у вітчизняних суб'єктів туристичної діяльності (тис. ос.)	0,5102	-0,9154	-0,6817	0,4244
Додана вартість за витратами виробництва вітчизняних суб'єктів туристичної діяльності (млрд грн)	0,3283	-0,3822	-0,5000	0,3803

Примітка: * – статистична вірогідність з ймовірністю $p = 0,95$ ($\alpha = 0,05$)

Джерело: розраховано автором за даними [49; 183; 202]

Таблиця К.5

Показники ступеня досягнення ЦСР щодо екологічної складової в Україні у 2017-2023 рр.

Показники		Роки							Цільовий показник
		2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	
1		2	3	4	5	6	7	8	9
Ціль 6. Чиста вода та належні санітарні умови									
Якість питної води за мікробіологічними показниками (% проб)	а)	4,6	5,1	5,7	4,7	5,1	2,1	2,7	—
	б)	11,2	11,5	11,4	13,8	11,9	11,4	11	
Якість питної води за органолептичними та санітарними показниками (% проб)	а)	16,2	18,5	17,2	16,8	18,2	12,1	11,3	—
	б)	27,4	29,8	31,2	26,9	28,9	25,4	28,9	

Продовження табл. К.5

1		2	3	4	5	6	7	8	9
Частка населення, яке має доступ до централізованого водопостачання, %	а)	99,3	99,2	99	87,3	88	88,3	в.д.	90
	б)	30	30,1	26,9	26,5	22	21,9		
Частка населення, яке має доступ до централізованого водовідведення, %	а)	95,1	96	96,6	71,7	74,2	74,8	в.д.	90
	б)	2,5	2,5	1,8	5,3	5,2	5,3		
Обсяги скидів забруднених стічних вод у водні об'єкти, млн. куб. м		997,3	952	737,2	518,35	541,507	374,027	375,647	725
Водосмність ВВП, м ³ / 1 тис. грн ВВП		15,13	11,59	10,3	9,94	7,33	4,27	3,74	3,2
Ціль 7. Доступна та чиста енергія									
Виробництво електроенергії, млрд. кВт·год		155,4	159,4	154	148,9	156,6	113,5	105,9	163,8
Частка енергії, виробленої з відновлюваних джерел, у загальному кінцевому споживанні енергії, %		6,7	7	8,1	9,2	в.д.			11
Ціль 13. Пом'якшення наслідків зміни клімату									
Кількість викидів забруднюючих речовин і парникових газів, тис. т	в)	2584,9	2508,3	2459,5	2238,6	2242	1189,7	1224,1	—
	г)	0,1	0,2	0,1	0,09	0,5	0,3	0,2	
	д)	0,004	0,008	0,004	0,004	0,022	0,025	0,016	
Кількість викидів діоксиду вуглецю, тис. т	в)	124217,9	126378,3	121282,9	109079,4	111854,2	63393,2	67607	—
	г)	26,2	27	24,5	17,8	106,5	37,7	27,1	
	д)	0,021	0,021	0,020	0,016	0,095	0,059	0,040	
Ціль 14. Збереження морських ресурсів									
Частка площі приморських ПТ у загальній території приморських областей, %		5,82	5,84	5,93	6,69	6,69	7,09	7,09	7
Обсяги добування водних біоресурсів в економічній зоні України, тис. тонн		42,5	30	30,2	18,6	12,8	0,1	0	36

Продовження табл. К.5

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Ціль 15. Захист та відновлення екосистем суші								
Площа територій та об'єктів ПТ, тис. га	3985,02	3991,64	4082,2	4105,5	4117,6	4173,02	4183,71	6246,9
Частка площі територій та об'єктів ПТ в загальній території країни, %	6,6	6,61	6,76	6,8	6,82	6,91	6,93	10,4

Примітки:

а) місце населення;

б) сільське населення

в) всіма суб'єктами економічної діяльності в Україні;

г) діяльність з тимчасового розміщування та організація харчування;

д) рівень викидів, що припадає на діяльність з тимчасового розміщування та організації харчування в загальній структурі (%);

в.д. – відсутні дані

Джерело: сформовано та розраховано автором за даними [49]

Таблиця К.6

Показники соціально-економічного розвитку на територіях Карпатського туристичного регіону України у 2017-2023 рр.

Область	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Кількість наявного населення, тис. осіб										
Львівська	2538,4	2537,8	2534,2	2534	2529,6	2522	2512,1	2497,8	2478,1	
Івано-Франківська	1382,1	1382,6	1382,4	1379,9	1377,5	1373,3	1368,1	1361,1	1351,8	
Закарпатська	1256,9	1259,6	1259,2	1258,8	1258,1	1256,8	1253,8	1250,1	1244,5	
Чернівецька	908,5	910	909,9	908,1	906,7	904,4	901,6	896,6	890,5	
Карпатський регіон	6085,9	6090	6085,7	6080,8	6071,9	6056,5	6035,6	6005,6	5964,9	
Кількість діючих суб'єктів господарювання, тис. од.										
Львівська	117,7	120,4	114,7	110,9	115,6	124,4	128,6	132,7	133,1	149,4
Івано-Франківська	54,8	55,5	50,6	49,8	52,6	55,0	55,5	55,2	54,3	60,4
Закарпатська	57,5	59,8	56,3	52,0	51,2	50,6	49,9	47,9	45,4	48,8
Чернівецька	46,8	47,8	44,9	43,6	43,6	44,8	43,1	40,3	38,8	42,4
Карпатський регіон	276,8	283,5	266,5	256,3	263	274,8	277,1	276,1	271,6	301

Продовження табл. К.6

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
У т. ч. у туризмі, од.										
Львівська	5192	5026	4903	4920	5311	6169	6219	5881	5503	6459
Івано-Франківська	2946	3064	2809	2717	2894	3064	3106	3202	3039	3453
Закарпатська	4273	4195	4129	3749	3594	3614	3597	3418	3123	3409
Чернівецька	1664	1661	1633	1568	1630	1704	1739	1612	1456	1629
Карпатський регіон	14075	13946	13474	12954	13429	14551	14661	14113	13121	14950
Кількість зайнятих працівників у суб'єктів господарювання, тис. ос.										
Львівська	499,9	478,9	432,2	450,0	504,7	545,8	531,2	539,7	518,7	526,1
Івано-Франківська	169,6	158,4	164,7	167,0	184,6	196,9	198,5	198,5	183,8	191,8
Закарпатська	161,1	154,8	155,2	151,8	157,3	165,8	161,7	159,7	149,8	149,3
Чернівецька	113,3	106,5	106,6	107,2	115,9	121,7	120,0	119,2	110,7	112,0
Карпатський регіон	943,9	898,6	858,7	876	962,5	1030,2	1011,4	1017,1	963	979,2
У т. ч. у туризмі, тис. ос.										
Львівська	19,5	18,7	19,8	22,4	27,7	29,0	24,3	24,4	21,9	23,9
Івано-Франківська	7,3	7,1	7,5	8,0	10,7	10,3	9,1	10,2	8,5	10,7
Закарпатська	10,4	9,2	9,4	8,9	9,8	9,6	8,7	8,1	6,8	7,4
Чернівецька	4,4	3,9	4,2	4,4	5,7	5,6	4,6	4,5	3,9	4,5
Карпатський регіон	41,6	38,9	40,9	43,7	53,9	54,5	46,7	47,2	41,1	46,5
Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг), млрд грн										
Львівська	166,4	207,7	236,0	301,7	401,5	466,7	508,9	671,6	712,1	855,4
Івано-Франківська	50,5	64,7	80,5	95,6	117,3	143,1	152,3	194,6	138,4	174,0
Закарпатська	43,9	52,2	55,1	67,3	80,8	84,9	88,2	117,4	109,0	131,1
Чернівецька	21,7	26,7	31,1	39,8	46,2	51,6	58,2	75,6	67,1	99,7
Карпатський регіон	282,5	351,3	402,7	504,4	645,8	746,3	807,6	1059,2	1026,6	1260,2
У т. ч. у туризмі, млн грн										
Львівська	1547,3	2365,3	3124,1	3951,9	5175,1	6269,1	4585,4	8041,0	3361,7	4870,4
Івано-Франківська	527,7	711,9	848,6	1263,8	1582,8	2006,0	1920,0	3367,2	1123,6	2204,7
Закарпатська	662,9	817,6	1023,8	1231,7	1502,2	1664,0	1452,7	2287,4	757,4	998,7
Чернівецька	345,7	353,1	434,9	542,9	676,8	788,2	666,4	1078,6	121,4	174,3
Карпатський регіон	3083,6	4247,9	5431,4	6990,3	8936,9	10727,3	8624,5	14774,2	5364,1	8248,1

Продовження табл. К.6

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Додана вартість за витратами виробництва, млрд грн										
Львівська	42,5	49,8	50,2	78,0	92,8	132,1	153,3	199,1	254,8	323,3
Івано-Франківська	17,5	20,7	23,4	22,1	23,7	29,3	42,9	56,9	48,2	51,6
Закарпатська	12,2	12,9	15,5	20,6	20,5	22,5	29,4	30,5	33,4	37,9
Чернівецька	6,4	5,5	6,9	9,2	9,9	11,5	14,9	21,0	24,7	28,8
Карпатський регіон	78,6	88,9	96	129,9	146,9	195,4	240,5	307,5	361,1	441,6
У т. ч. у туризмі, млн грн										
Львівська	367,5	489,9	762,5	1320,9	1608,1	1855,7	1312,0	2293,6	1641,3	2416,3
Івано-Франківська	134,6	141,2	191,1	410,5	500,7	553,9	611,0	954,5	497,4	1013,3
Закарпатська	170,4	165,9	224,0	312,3	405,3	411,0	424,4	588,6	322,6	475,0
Чернівецька	65,1	61,1	96,0	156,3	193,1	200,8	162,4	243,9	103,9	130,6
Карпатський регіон	737,6	858,1	1273,6	2200	2707,2	3021,4	2509,8	4080,6	2565,2	4035,2
Валовий регіональний продукт, млрд грн										
Львівська	72,9	94,7	114,8	147,3	177,2	214,4	236,3	296,2		
Івано-Франківська	37,6	45,9	51,4	63,8	78,4	86,7	90,4	119,7		
Закарпатська	29,8	38,4	47,9	61,4	77,1	85,3	91,4	113,9		
Чернівецька	15,0	18,5	21,2	28,6	33,9	41,7	45,1	54,6		
Карпатський регіон	155,3	197,5	235,3	301,1	366,6	428,1	463,2	584,4		
Кількість шкідливих викидів, млн т.										
Львівська	100,2	102,4	103,1	109,1	106,7	88,9	76,0	75,4	76,2	57,9
Івано-Франківська	228,8	223,9	196,7	198,3	221,4	205	140,4	172,4	152,3	147,7
Закарпатська	3,9	4,4	4,9	3,2	4,0	3,7	3,3	2,8	3,4	2,8
Чернівецька	2,5	3,2	3,0	3,3	2,7	2,4	1,8	1,7	1,4	1,7
Карпатський регіон	335,4	333,9	307,7	313,9	334,8	300	221,5	252,3	233,3	210,1

Джерело: сформовано та розраховано автором за даними [49]

Додаток Л

Рис. Л.1. Поточний просторовий розподіл ПТ і валовий регіональний продукт за областями України у 2021 р. (у поточних цінах, млн. грн) (Джерело: [41])

Додаток М

Таблиця М.1

ПЛАН ЗАХОДІВ
з виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та
Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і
їхніми державами-членами, з іншої сторони
(в межах розвитку туристичної галузі України)

Найменування завдання	Положення Угоди	Акт права ЄС	Найменування заходу	Строк виконання
1	2	3	4	5
802. Удосконалення законодавства у сфері туристичної діяльності	стаття 401		1) розроблення та подання на розгляд КМУ законопроекту щодо внесення відповідних змін до ЗУ «Про туризм»; 2) опрацювання законопроекту з експертами ЄС; 3) забезпечення супроводження розгляду ВРУ законопроекту	до 20 березня 2018 р.*
841. Утворення консолідованого представницького об'єднання туристичного бізнесу	стаття 401		1) розроблення та подання на розгляд КМУ законопроекту щодо внесення відповідних змін до Закону України «Про туризм»; 2) опрацювання законопроекту з експертами ЄС; 3) забезпечення супроводження розгляду ВРУ законопроекту; 4) утворення національної туристичної організації	до 20 березня 2018 р.
863. Реалізація Стратегії розвитку туризму та курортів до 2026 року	стаття 401		1) розроблення та подання на розгляд КМУ проєкту плану заходів із реалізації Стратегії розвитку туризму та курортів до 2026 року; 2) забезпечення належного фінансування заходів, передбачених відповідним планом; 3) здійснення заходів у повному обсязі, передбачених Стратегією та планом	до 31 грудня 2026 р.
918. Створення ефективного механізму співробітництва між Сторонами щодо посилення адміністративних спроможностей на центральному та місцевому рівні щодо планування, оцінки та реалізації політики (поступове наближення національного законодавства до законодавства ЄС)	статті 403, 404		1) укладення договорів про двостороннє співробітництво з питань розвитку сільського зеленого туризму між областями України та відповідними адміністративно-територіальними одиницями держав-членів ЄС у частині сприяння розвитку сільського туризму та агротуристичних кластерів, запровадити на пілотних територіях проєкти з розвитку агротуристичних кластерів; 2) <...> 3) вивчення європейського досвіду місцевого самоврядування, семінари в Україні, навчальні поїздки до держав – членів ЄС	до 31 грудня 2019 р.

Продовження табл. М.1

1	2	3	4	5
922. Створення ефективного механізму співробітництва між Сторонами щодо поширення знань, сприяння інноваціям та розвитку різноманітних форм організацій і представництв (поступове наближення національного законодавства до законодавства ЄС)	статті 403, 404		1) організація та проведення тренінгів для сільського населення з питань розвитку сільського зеленого туризму, відповідні конференції, засідання за круглим столом із залученням експертів ЄС, навчальні поїздки до держав – членів ЄС; 2) <...> 3) <...> 4) <...>	до 31 грудня 2019 р.
1307. Встановлення вимог до описових матеріалів пакетів туристичних послуг	стаття 417, додаток XXXIX	Директива Ради 90/314/ЄЕС	1) розроблення та подання на розгляд КМУ законопроекту про внесення відповідних змін до ЗУ «Про туризм»; 2) опрацювання законопроекту з експертами ЄС; 3) забезпечення супроводження розгляду ВРУ законопроекту	до 20 березня 2018 р.
1308. Визначення прав і обов'язків сторін, а також умов надання або заміни пакета туристичних послуг відповідно до права ЄС	стаття 417, додаток XXXIX	Директива Ради 90/314/ЄЕС	1) розроблення та подання на розгляд КМУ законопроекту про внесення відповідних змін до Закону України «Про туризм»; 2) опрацювання законопроекту з експертами ЄС; 3) забезпечення супроводження розгляду ВРУ законопроекту	до 20 березня 2018 р.
1309. Запровадження механізмів відповідальності за невиконання або неналежне виконання зобов'язань за договором туристичного обслуговування	стаття 417, додаток XXXIX	Директива Ради 90/314/ЄЕС	1) розроблення та подання на розгляд КМУ законопроекту про внесення відповідних змін до ЗУ «Про туризм»; 2) опрацювання законопроекту з експертами ЄС; 3) забезпечення супроводження розгляду ВРУ законопроекту	до 31 березня 2018 р.
1542. Удосконалення статистичної звітності з питань туризму відповідно до європейських та міжнародних стандартів, у тому числі рекомендацій Всесвітньої туристичної організації	стаття 355, додаток XXIX	Регламент (ЄС) N 692/2011	розроблення та видання наказів Держстату щодо оновлення методології та інструментарію державних статистичних спостережень з питань туризму	до 31 грудня 2018 р.

Примітка: * Термін продовжено у зв'язку з порушенням строку виконання зобов'язання

Джерело: [148]

Додаток Н

Пам'ятки матеріальної і нематеріальної культурної спадщини України

Таблиця Н.1

Список пам'яток України, включених до всесвітньої спадщини UNESCO

Назва пам’ятки	Розташування пам’ятки	Час створення пам’ятки	Рік внесення до списку
1	2	3	4
1. Природні об’єкти			
1.1. Первинні та давні букові ліси Карпат та інших регіонів Європи			
Первісні букові ліси Карпат та інших регіонів Європи: Чорногора, Кузій – Трибушани, Мараморош, Стужиця – Ужок, Свидовець, Уголька – Широкий Луг, Горгани, Розточчя, Сатанівська дача, Синевир – Дарвайка, Синевир – Квасовець, Синевир – Стримба, Синевир – Вільшани, Зачарований край – Іршавка, Зачарований край – Великий Діл	Закарпатська обл., Івано-Франківська обл. Надвірнянський р-н, Львівська обл. Яворівський р-н, Хмельницька обл.	-	2007 р. (розширено 2011, 2017, 2021 рр.)
2. Культурні об’єкти			
2.1. Дерев’яні церкви карпатського регіону в Польщі та Україні			
Церква Святої Трійці	Львівська обл. м. Жовква	1720 р.	2013 р.
Церква святого Юра	м. Дрогобич	1502 р.	
Церква Святого Духа	с. Потелич	1502 р.	
Церква Собору Пресвятої Богородиці	с. Матків	1838 р.	
Церква Святого Духа	Івано-Франківська обл. м. Рогатин	1598 р.	
Церква Різдва Пресвятої Богородиці	Коломийський р-н с. Нижній Вербіж	1808 р.	
Вознесенська церква	Закарпатська обл., Рахівський р-н, селище Ясіня	XVI ст.	
Церква святого Михайла	с. Ужок	1745 р.	
2.2. Геодезична дуга Струве			
Пункти геодезичної дуги Струве: «Катеринівка», «Фельштин», «Баранівка» «Старо-Некрасівка»	Хмельницька обл., Одеська обл.	1816-1855 рр.	2005 р.

Продовження табл. Н.1

1	2	3	4
2.3. Античне місто Херсонес Таврійський і його хора			
Стародавнє місто Херсонес Таврійський	м. Севастополь	IV ст. до н. е. – XII ст. н. е.	2013 р.
2.4. Київ: Софійський собор і ансамбль монастирських споруд і Києво-Печерська лавра			
Софійський собор	м. Київ	1037 р.	1990 р. (зміни 2005 р.)
Києво-Печерська лавра		1051 р.	
Церква Спаса на Берестові		XII-XVII ст.	
2.5. Історичний центр Одеси			
Приморський бульвар, Приморські сходи, Одеський театр опери та балету, Королівський палац	м. Одеса	1794 р.	2023 р.
2.6. Львів – ансамбль історичного центру			
Високий замок і Підзамче, Середмістя	м. Львів	XIII-XVIII ст.	1998 р. (зміни 2008 р.)
Ансамбль собору святого Юра		1744-1762 рр.	
2.7. Резиденція митрополитів Буковини та Далмації			
Цілісний ансамбль, що включає Резиденцію митрополитів з каплицею Святого Івана Сучавського, семінарію з церквою та монастир із дзвіницею	м. Чернівці	1864-1882 рр.	2011 р.

Джерело: сформовано автором за [466]

Таблиця Н.2

Елементи нематеріальної культурної спадщини України

№ з/п	Назва пам'ятки
1	2
1.	Традиція Косівської мальованої кераміки
2.	Кролевецьке переборне ткацтво
3.	Опішнянська кераміка
4.	Петриківський розпис – українське декоративно-орнаментальне малярство XIX–XXI ст.
5.	Козацькі пісні Дніпропетровщини
6.	Пісенна традиція села Лука Києво-Святошинського району Київської області
7.	Технологія виконання вишивки «білим по білому» селища Решетилівка Решетилівського району Полтавської області
8.	Традиції рослинного килимарства селища Решетилівка Решетилівського району Полтавської області
9.	Орєнек – кримськотатарський орнамент і знання про нього

1	2
10.	Традиція орнаментального розпису бубнівської кераміки
11.	Бортництво
12.	Традиція гуцульської писанки
13.	Традиція приготування ет аяклан (караїмський пиріжок з м'ясом). Досвід караїмів Мелітополя
14.	Традиція обряду «Водіння Куста» у селі Сварицевичі Дубровицького району Рівненської області
15.	Традиція декоративного розпису села Самчики
16.	Олешнянське гончарство Чернігівщини
17.	Художнє дереворізьблення Чернігівщини
18.	Гуцульська коляда та плеси Верховинського району Івано-Франківської області
19.	Звичай виконувати танець Аркан з Ковалівкою в Печеніжинській ОТГ
20.	Мистецтво виготовлення звукової глиняної забавки «Валківський свищик»
21.	Технологія виготовлення «воскових» вінків на Вінниччині
22.	Культура приготування українського борщу
23.	Карпатське ліжникарство
24.	Борщівська народна вишивка
25.	Технологія створення клембівської сорочки «з квіткою»
26.	Великоднє гуляння «Водити Володара» в селі Розкошівка Теплицького району Вінницької області
27.	Традиція приготування яворівського пирога
28.	Створення об'ємної сферичної різдвяної зірки села Мацьковичі
29.	Знання і практики приготування сахновщинського короваю
30.	Традиційне харківське коцарство
31.	Новорічна традиція буковинського маланкування
32.	Особливості виконання клезмерської музики Подільського (Кодимського) району Одеської області
33.	Різдвяний обряд «Мошу» (обряд чоловічої коляди)
34.	Знання, вміння та практики, що стосуються приготування та споживання біляївської рибної юшки
35.	Музей традиційного народного мистецтва як інтерактивний простір нематеріальної культурної спадщини Одещини
36.	Міліна – знання, навички та звичаї
37.	Метод будівництва «суха кладка»
38.	Бузинник – десертна страва з бузини, традиції приготування та споживання
39.	Традиція приготування обрядової страви «крупки» с. Мостове Андрушівської громади Житомирської області
40.	Мистецтво виготовлення яворівської дерев'яної забавки
41.	Звичай і технологія приготування святкової та поминальної каші у місті Авдіївка Донецької області
42.	Традиція лозоплетіння в с. Іза Хустського району
43.	Міжнародний Різдвяний фестиваль «Коляда на Майзлях»
44.	Гуцульська бриндзя
45.	Культура приготування та споживання плацинди у селах долини річки Фрумушика

1	2
46.	Українська писанка: традиція і мистецтво
47.	Бортництво Київської області
48.	Традиція соломоплетіння у Турійській громаді Волинської області
49.	Практика та культурний контекст приготування «чіберек» і «янтик» – традиційних страв кримських татар
50.	Сливовий леквар – традиція приготування та культура споживання на Закарпатті
51.	Обряд «засівання з конем у селі Вістря Чортківського району Тернопільської області»
52.	Традиційний обрядовий хліб Вінниччини
53.	Кобзарство
54.	Випікання весільних утят у селі Річки
55.	Обряд приготування страви «Зелеківська зливанка»
56.	Надсянська говірка на теренах Мостищини
57.	Гуцульська боднарка
58.	Мистецтво виготовлення глинянського візерункового текстилю
59.	Буковинська та бессарабська тайстра: традиції виготовлення та побутування
60.	Практика з охорони горюньської культури «Музеєм горюньської культури» в селі Нова Слобода Конотопського району Сумської області
61.	Поліська дудка-викрутка: традиції виготовлення та гри
62.	Традиція приготування та споживання обрядових хлібів до Дня Святого Георгія села Криничне
63.	Обуховицьке ткацтво
64.	Традиції рогозоплетіння (села Щітки та Писарівка Вінницького району Вінницької області)
65.	Традиція наряджання могильних хрестів на Рівненському Поліссі
66.	Приготування української традиційної страви «Голубці»
67.	Культура традиційного вівчарства Бессарабії та знання, пов'язані з ним (Одеська обл.)
68.	Традиція повіншування Василів у селі Липівка Рогатинської територіальної громади Івано-Франківської області
69.	Буковинське поминальне деревце з дарами
70.	Традиційне ремесло бджільництва у Сватівському районі Луганської області
71.	Традиція гуцульського художнього дереворізьблення
72.	Традиційний обряд Маланка с. Белелуя Івано-Франківської області
73.	Традиційні жіночі прикраси із бісеру на Прикарпатті
74.	Традиція і технологія вишивки жіночої сорочки на Гадяччині
75.	Буковинський урочистий вінок з ковилою
76.	Обряд приготування зливої каші
77.	Технологія приготування обрядового напою «Варена» в селі Боромля
78.	Обряд «Гоніння гадюк»
79.	Практика з охорони традиційних ремесел та народного мистецтва
80.	Обряд заплітання весільної коси в селищі Білокуракине

1	2
81.	Традиція і технологія виготовлення Обухівського «шитого» рушника
82.	Пісні голубці з картоплею, традиція приготування та споживання
83.	Традиційне свято «Міра»
84.	Традиційне ткацтво у Камінь-Каширській громаді
85.	Традиція Щедрого вечора в Україні
86.	Традиція приготування сушки з фруктів у селах Охтирщини
87.	Традиція травництва Старобільського краю
88.	Коболчинська кераміка
89.	Традиції приготування та споживання каші «Зозулі»
90.	Традиція приготування затірки у селі Крива Лука
91.	Кавова традиція кримських татар
92.	«Агир ава ве Кайтарма» – традиційний танець кримських татар
93.	Практика з охорони «Гуцульських узорів (орнаменту) та пов'язаного з ним культурного простору»
94.	Традиційна народна гра «Ашик»
95.	Традиція виконання ритуального чоловічого танцю «Сербен» у селі Чортовець
96.	Культура традиційної гуцульської сирної пластики
97.	Весільний обряд «Читання корони»
98.	Традиція дзвонарства у Львові
99.	Культура приготування та споживання «Засипаної капусти»
100.	Традиція створення бойківської писанки булавкою
101.	Обряд встановлення «Віхи» на Переяславщині
102.	Програма з охорони традиції покриття хат соломною та очеретом у Національному музеї народної архітектури та побуту України
103.	Техніка вишивки «Городоцький шов» («городоцький стіб»)
104.	Традиція, знання та уміння, пов'язані із сокальською сорочкою
105.	Традиції Святого вечора та Різдва в Україні
106.	Традиція відзначення Святого вечора в Україні
107.	Традиції Святого вечора на Буковині
108.	Традиція випасання худоби на буковинських та бессарабських полонинах Чернівецької області
109.	Культурні звичаї та способи самовираження, пов'язані з обрядовим хлібом Надазовських греків (Псатир)
110.	Традиція дзвонарства Свято-Михайлівського Золотоверхого монастиря: від набату до тридзвону перемоги
111.	Обряд «Дівування» у м. Баштанка Миколаївської області
112.	Мосяжні традиції Гуцульщини
113.	Весільний обряд заплітання долі
114.	Традиція випікання та дарування обрядових різдвяних пряників на Слобожанщині
115.	Традиції храмового свята на Трійцю у селі Шульгинка Луганської області

Джерело: сформовано автором за [126]

Додаток П

Кодекс відповідального туриста у Карпатському туристичному регіоні України

(пілотний проєкт)

1. Повага до природи:

- Пересування лише маркованими маршрутами.
- Прибирання за собою сміття, відмова від використання одноразового пластику.
- Надання переваги громадському транспорту, спільним трансферам або велосипеду.
- Заборона турбувати диких тварин, включаючи дрібних.
- Заборона зривати дикорослі рослини безвідносно до їх статусу.

2. Повага до мешканців туристичної дестинації та їхньої культури:

- Повага місцевих звичаїв, говірки, релігійних переконань.
- Купівля місцевих продуктів, підтримка локального бізнесу.
- Участь у місцевих етнофестивалях.
- Поширення екосвідомості у соціальних мережах (за тегами #ЗберігайКарпати, #RespectKarpaty тощо).

3. Внесок у розвиток місцевої громади:

- Участь у волонтерських ініціативах, прибиранні маршрутів.
- Донати на відновлення природи, збереження місцевої культури, реставрацію пам'яток.

Додаток Р

Анкета для опитування туристів

Мета – з'ясувати рівень екосвідомості, зміну поведінки туристів та ефективність просвітницьких заходів

Розділ 1. Загальна інформація

- Стать
чоловіча ☐ жіноча ☐ не хочу вказувати ☐
- Вік (років)
до 18 ☐ 18-29 ☐ 30-44 ☐ 45-59 ☐ 60+ ☐
- Звідки Ви приїхали
Україна ☐ (область _____) інша країна ☐ (_____)
- Який тип туризму Ви обрали
гірський похід ☐ відпочинок у садибі ☐ велотур ☐
екотуризм ☐ інше ☐ (_____)

Розділ 2. Усвідомлення сталого туризму

- Чи чули Ви про Кодекс відповідального туриста в Карпатах?
Так ☐ Ні ☐ Не впевнений (-на) ☐
- Якщо так, то де саме
на стенді маршруту ☐ у готелі / садибі ☐ від гідів ☐
у соцмережах ☐ інше ☐ (_____)
- Наскільки Ви погоджуєтесь із твердженням (1 – зовсім не погоджуюсь, 2 – майже не погоджуюсь, 3 – для мене це має значення, 4 – скоріше погоджуюсь, 5 – повністю погоджуюсь)

Твердження	1	2	3	4	5
Я намагаюсь не залишати сміття	☐	☐	☐	☐	☐
Я дотримуюсь тиші в лісі та горах	☐	☐	☐	☐	☐
Я обираю місцеві продукти та сувеніри	☐	☐	☐	☐	☐
Я поважаю місцеві традиції	☐	☐	☐	☐	☐
Я готовий підтримати природу Карпат	☐	☐	☐	☐	☐

Розділ 3. Поведінкові дії

- Що з цього Ви робили під час цієї подорожі? (можна обрати декілька варіантів)
Прибирав (-ла) сміття за іншими ☐ Купував(-ла) продукцію місцевого виробництва ☐
Сортував(-ла) сміття ☐ Користувався(-лася) багаторазовими речами ☐
Відмовився(-лася) від квадроциклів ☐ Поширював(-ла) екосистему в соцмережах ☐
Інше ☐ (_____)
- Які труднощі Ви відчували у відповідальній поведінці?
Відсутність інфраструктури ☐ Непоінформованість ☐
Незручність/дороговартість ☐ Байдужість інших ☐
Інше ☐ (_____)
- Що, на Вашу думку, могло би заохотити туристів до відповідальної поведінки?
більше інформації ☐ знижки / подарунки ☐ волонтерські заходи ☐
соціальні кампанії ☐ інше ☐ (_____)

Розділ 4. Відкриті відповіді

- Яке Ваше загальне враження від ініціативи сталого туризму в Карпатах?

- Що би Ви порадили змінити або покращити?

Дякую за участь!

Додаток С

ПУБЛІКАЦІЇ ЗДОБУВАЧА

Монографії

1. Миронов Ю. Б. Концептуальні засади регіонального розвитку туризму на основі кластерного підходу. *Практика і перспективи розвитку індустрії гостинності України*: монографія / за ред. Б. М. Мізюка. Львів: ЛТЕУ, 2019. 199 с. С. 31-40. (0,42 д. а. / 11,63 д. а.).

2. **Myronov Y. B.**, Logvyn M. M. Sustainable Tourism Development in the Regions: Essence, Principles, Impact Factors, Assessment Methods. *Trends, Prospects and Challenges of Sustainable Tourism Development*: monograph / ed. M. Barna. Lviv: Lviv University of Trade and Economics, 2020. 252 p. pp. 7-18. (0,6 д. а. / 14,64 д. а.) (*Внесок автора: систематизовано принципи та фактори сталого розвитку туризму, розроблено методiku оцінювання сталого розвитку туризму в регіоні, 0,3 д. а.*).

3. **Миронов Ю. Б.**, Барна М. Ю. Дослідження сталого розвитку туризму в сучасній науковій парадигмі. *Роль та значення індустрії туризму й гостинності у розвитку територій, громад, держави*: монографія / за ред. М. Ю. Барна. Львів: ЛТЕУ, 2022. 264 с. С. 6-18. (0,56 д. а. / 12,27 д. а.) (*Внесок автора: досліджено взаємозв'язок сталого розвитку туризму та конкурентоспроможності туристичних дестинацій, систематизовано ефекти сталого розвитку туризму, 0,28 д. а.*).

4. Миронов Ю. Б. Концепція сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях. *Туристична галузь України під час війни: виклики, загрози, шляхи виходу з кризи*: монографія / за ред. М. Ю. Барна. Львів: ЛТЕУ, 2024. 280 с. С. 21-33. (0,57 д. а. / 16,28 д. а.).

Статті у наукових періодичних виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України категорії «А» та/або у наукових періодичних виданнях інших держав, проіндексованих у базах даних Web of Science Core Collection та/або Scopus

5. Барна М. Ю., **Миронов Ю. Б.** Економетричне моделювання динаміки туристичних потоків. *Науковий вісник Полісся*. 2017. Т. 1. № 4 (12). С. 165-170. DOI: [https://doi.org/10.25140/2410-9576-2017-1-4\(12\)-165-170](https://doi.org/10.25140/2410-9576-2017-1-4(12)-165-170). (0,5 д. а.) (Внесок автора: досліджено вплив макроекономічних чинників на розвиток туристичних потоків на основі кореляційно-регресійного аналізу, 0,25 д. а.) (**Web of Science, Index Copernicus, Ulrich's Periodicals Directory, WorldCat, ResearchBib, BASE, OUCI, The Lens, Dimensions, Scite**).

6. Kudla N., **Myronov Y.** Methodology of Evaluating the Attractiveness of Wine Tourism Facilities in the Transcarpathian Region of Ukraine. *Polish Journal of Sport and Tourism*. 2020. Vol. 27. No. 2. pp. 27-32. DOI: <https://doi.org/10.2478/pjst-2020-0011>. (0,78 д. а.) (Внесок автора: удосконалено методику оцінювання атракційності суб'єктів туризму, 0,39 д. а.) (**Scopus, Index Copernicus, Ulrich's Periodicals Directory, EBSCO, ExLibris, J-Gate, OpenAlex, ProQuest, ReadCube, SCILIT, WorldCat**).

7. Kudla N., **Myronov Y.** SERVQUAL Method in Assessing the Quality of Rural Tourism Services. *Scientific Papers. Series "Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development"*. 2020. No. 4. pp. 307-312. URL: https://managementjournal.usamv.ro/pdf/vol.20_4/Art37.pdf. (0,56 д. а.) (Внесок автора: обґрунтовано процес сприйняття якості туристичних послуг на основі моделі SERVQUAL, проведено порівняльне оцінювання чинників формування якості послуг у туризмі, 0,28 д. а.) (**Web of Science, Index Copernicus, Ulrich's Periodicals Directory, DOAJ, CABI, PBN, WorldCat, SCIPPIO**).

8. Kudla N., **Myronov Y.** Development of Non-Agricultural Entrepreneurship in Rural Areas of the Foothills and Mountainous Part of the Ukrainian Carpathians. *Scientific Papers. Series "Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development"*. 2022. No. 4. pp. 323-334. URL: https://managementjournal.usamv.ro/pdf/vol.22_4/Art35.pdf. (1,1 д. а.) (Внесок автора: обґрунтовано шляхи розвитку сільських територій у контексті несільськогосподарського підприємництва та мотиваційні аспекти підприємницької діяльності у сфері сільського туризму, 0,55 д. а.) (**Web of**

Science, Index Copernicus, Ulrich's Periodicals Directory, DOAJ, CABI, PBN, WorldCat, SCPIO).

9. Svatiuk O., Popadynets N., Leshko K., Malska M., Popovych D., Petyk L., Palasevych M., **Myronov Y.** Management of the Rural Tourism Cluster Based on Cash Flows' Economic-Mathematical Model. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*. 2023. Vol. 45. No. 1. pp. 56-66. DOI: <https://doi.org/10.15544/mts.2023.07>. (1,2 д. а.) (Внесок автора: розроблено загальну структуру та графічну модель руху грошових потоків туристичного кластера, 0,15 д. а.) (Web of Science, Index Copernicus, Ulrich's Periodicals Directory, DOAJ, EBSCO, OAJI, ERIH PLUS).

10. Katyukha D., Yurovchyk V., Horiunova K., Melnychenko S., **Myronov Y.** Leveraging Cultural Heritage for Sustainable Tourism Growth: Contemporary Strategies for Conservation and Promotion. *OIDA International Journal of Sustainable Development*. 2025. Vol. 18 (07). pp. 53-66. URL: <https://ssrn.com/abstract=5198993>. (1,0 д. а.) (Внесок автора: обґрунтовано передумови сталого розвитку туризму на основі культурної спадщини, 0,2 д. а.) (Scopus, DOAJ, SSRN, Amicus).

Статті у наукових періодичних виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України категорії «Б»

11. Миронов Ю. Б. Сутність та чинники сталого розвитку туризму в регіоні. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2013. Вип. 23.11. С. 117-122. URL: https://nv.nltu.edu.ua/Archive/2013/23_11/117_Myr.pdf. (0,35 д. а.) (Index Copernicus).

12. **Миронов Ю. Б.**, Свидрук І. І. Туризм як чинник економічного розвитку країни. *Науковий вісник НЛТУ України. Серія економічна*. 2016. Т. 26. № 6. С. 255-262. DOI: <https://doi.org/10.15421/40260639>. (0,5 д. а.) (Внесок автора: досліджено вплив індустрії туризму на економічний розвиток, 0,25 д. а.) (Index Copernicus).

13. **Миронов Ю. Б.**, Михальський Ю. В. Соціальне партнерство в туризмі: детермінанти та соціально-економічні механізми розвитку за сучасних

умов. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Економічні науки*. 2018. Вип. 56. С. 55-59. DOI: <https://doi.org/10.36477/2522-1205-2018-56-09>. (0,5 д.а.) (Внесок автора: обґрунтовано концепцію соціального партнерства як інструменту розвитку соціального та інклюзивного туризму в Україні, 0,25 д.а.) **(Index Copernicus, Ulrich's Periodicals Directory, WorldCat)**.

14. **Миронов Ю. Б.**, Миронова М. І. Методологічні підходи до оцінювання економічної ефективності індустрії туризму та туристичного бізнесу. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Економічні науки*. 2019. Вип. 57. С. 75-79. DOI: <https://doi.org/10.36477/2522-1205-2019-57-11>. (0,5 д. а.) (Внесок автора: запропоновано алгоритм оцінювання економічної ефективності індустрії туризму, 0,25 д. а.) **(Index Copernicus, Ulrich's Periodicals Directory, WorldCat)**.

15. Мізюк Б. М., **Миронов Ю. Б.** Декомпозиційний підхід до процесу системного управління в готельно-ресторанних корпораціях. *Індустрія туризму і гостинності в Центральній та Східній Європі*. 2021. № 1. С. 64-68. DOI: <https://doi.org/10.36477/tourismhospcee-1-8>. (0,56 д. а.) (Внесок автора: обґрунтовано процес системного управління в індустрії туризму та гостинності, 0,28 д. а.) **(Index Copernicus, Crossref, OUCI)**.

16. **Миронов Ю. Б.** Дослідження економічного та соціально-психологічного впливу пандемії COVID-19 на індустрію туризму та гостинності. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Економічні науки*. 2021. Вип. 63. С. 78-82. DOI: <https://doi.org/10.36477/2522-1205-2021-63-12>. (0,5 д. а.) **(Index Copernicus, Ulrich's Periodicals Directory, WorldCat)**.

17. Мізюк Б. М., **Миронов Ю. Б.** Методологічні основи системного управління в індустрії гостинності. *Індустрія туризму і гостинності в Центральній та Східній Європі*. 2022. № 5. С. 59-67. DOI: <https://doi.org/10.36477/tourismhospcee-5-8>. (0,6 д. а.) (Внесок автора: обґрунтовано нову модель системного управління на основі інноваційного підходу, 0,3 д. а.) **(Index Copernicus, Crossref, OUCI)**.

18. **Миронов Ю. Б.** Шляхи післявоєнного відновлення індустрії туризму в

Україні. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Економічні науки*. 2023. Вип. 71. С. 64-68. DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1205-2023-71-09>. (0,5 д. а.) (**Index Copernicus, Ulrich's Periodicals Directory, WorldCat**).

19. Миронов Ю. Б. Кластерна модель розвитку туристичної дестинації. *Індустрія туризму і гостинності в Центральній та Східній Європі*. 2023. № 8. С. 20-28. DOI: <https://doi.org/10.32782/tourismhospcee-8-3>. (0,85 д. а.) (**Index Copernicus, Crossref, OUCI**).

20. **Миронов Ю. Б.**, Свидрук І. І. Теоретичні та практичні аспекти розвитку креативного туризму. *Підприємництво і торгівля*. 2023. № 36. С. 19-24. DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1256-2023-36-03>. (0,5 д. а.) (*Внесок автора: визначено потенціал та особливості розвитку креативного туризму, 0,25 д. а.*) (**Index Copernicus, Ulrich's Periodicals Directory, WorldCat, Crossref**).

21. Миронов Ю. Б. Синергія в індустрії туризму та гостинності. *Підприємництво і торгівля*. 2023. № 39. С. 112-117. DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1256-2023-39-13>. (0,55 д. а.) (**Index Copernicus, Ulrich's Periodicals Directory, WorldCat, Crossref**).

22. **Миронов Ю. Б.**, Пугачов М. І., Корінець Р. Я. Інноваційні напрямки управління екологічним туризмом в Україні в контексті сталого розвитку. *Інфраструктура ринку*. 2024. № 77. С. 128-134. DOI: <https://doi.org/10.32782/infrastructure77-23>. (0,75 д. а.) (*Внесок автора: досліджено основні проблеми розвитку екотуризму, сформульовано пропозиції щодо вдосконалення політик, програм і практик управління, які могли б покращити внесок екотуризму в сталий розвиток, 0,25 д. а.*) (**Index Copernicus**).

23. Миронов Ю. Б. Регулювання та прогнозування туристичного попиту в контексті сталого розвитку туризму. *Індустрія туризму і гостинності в Центральній та Східній Європі*. 2024. № 10. С. 17-23. DOI: <https://doi.org/10.32782/tourismhospcee-10-3>. (0,75 д. а.) (**Index Copernicus, Crossref, OUCI**).

24. Миронов Ю. Б. Досвід країн Західної Європи у розвитку туризму на природоохоронних територіях. *Підприємництво і торгівля*. 2024. № 43. С. 60-67.

DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1256-2024-43-08>. (0,65 д. а.) (**Index Copernicus, Ulrich's Periodicals Directory, WorldCat, Crossref**).

25. Миронов Ю. Б. Інноваційна парадигма управління сталим розвитком туризму на природоохоронних територіях. *Індустрія туризму і гостинності в Центральній та Східній Європі*. 2025. № 12. С. 49-56. DOI: <https://doi.org/10.32782/tourismhospcee-12-7>. (0,75 д. а.) (**Index Copernicus, Crossref, OUCI**).

26. **Миронов Ю. Б.**, Свидрук І. І., Козлова В. М. Креативне управління розвитком туризму на природоохоронних територіях: стратегії, управлінські рішення та цифрові технології. *Економіка та суспільство*. 2025. Вип. 76. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-76-59>. (0,54 д. а.) (*Внесок автора: обґрунтовано концептуальні засади креативного управління розвитком туризму на природоохоронних територіях, 0,18 д. а.*) (**Index Copernicus, CiteFactor, ESJI**).

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав

27. Yeleyko V., Kolyanko O., **Myronow Y.** Trends and Factors of Social Responsibility and Social Partnership. *Ekonomika i organizacja przedsiebiorstwa*. 2016. Nr. 7 (798). S. 3-11. (0,6 д. а.) (*Внесок автора: досліджено особливості формування соціально відповідальної поведінки економічних суб'єктів в умовах соціально орієнтованого бізнес-середовища, 0,2 д. а.*) (**Index Copernicus**).

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

28. **Миронов Ю. Б.**, Миронова М. І. Оцінка економічної ефективності індустрії туризму. *Інновації в управлінні асортиментом, якістю та безпекою товарів і послуг*: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 24 листопада 2016 р.). Львів: Растр-7, 2016. 376 с. С. 321-324. (0,18 д. а.) (*Внесок автора: запропоновано систему показників для оцінювання соціально-економічної ефективності сфери туризму, 0,09 д. а.*).

29. Миронов Ю. Б. Теоретичні засади створення та функціонування

спеціальних туристично-рекреаційних зон в Україні. *Актуальні проблеми економіки та управління в умовах системної кризи*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Львів, 29 листопада 2016 р.). Львів: Львівський інститут МАУП, 2016. Ч. 1. 360 с. С. 272-276. (0,2 д. а.).

30. **Миронов Ю. Б.**, Тучковська І. І. Сталий розвиток туризму: сутність, завдання і принципи. *Актуальні проблеми економіки і торгівлі в сучасних умовах євроінтеграції*: матеріали наук. конф. (м. Львів, 11-12 травня 2017 р.). Львів: ЛТЕУ, 2017. 440 с. С. 218-219. (0,12 д. а.) (*Внесок автора: обґрунтовано сутність та значення сталого розвитку туризму, 0,06 д. а.*).

31. Миронов Ю. Б. Туристичний кластер як прогресивна модель розвитку туризму в регіоні. *Стратегічні пріоритети розвитку внутрішньої торгівлі України на інноваційних засадах*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 2-3 листопада 2017 р.). Львів: ЛТЕУ, 2017. 360 с. С. 142. (0,15 д. а.).

32. Миронов Ю. Б. Дестинація як ключовий елемент регіональної туристичної системи. *Економіка та управління: сучасний стан і перспективи розвитку*: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 23-24 листопада 2017 р.). Одеса: ОДАБА, 2017. Ч. 1. 1089 с. С. 59-62. (0,15 д. а.).

33. **Миронов Ю. Б.**, Рибчук А. В. Соціокультурний вплив розвитку туризму на туристичну дестинацію та його наслідки. *Сталий розвиток туризму на засадах партнерства: освіта, наука, практика*: матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 31 жовтня – 1 листопада 2018 року). Львів: ЛТЕУ, 2018. 342 с. С. 98-102. (0,16 д. а.) (*Внесок автора: проаналізовано соціокультурні наслідки розвитку туризму для туристичної дестинації, 0,08 д. а.*).

34. Миронов Ю. Б. Управління життєвим циклом туристичних дестинацій. *Сучасні напрями розвитку економіки, підприємництва, технологій та їх правового забезпечення*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 18-19 червня 2020 р.). Львів: ЛТЕУ, 2020. 372 с. С. 192-194. (0,15 д. а.).

35. Myronov Y. B. The Concept of Sustainable Tourism Development in the Regions: Modern Approach. *Сучасні виклики сталого розвитку бізнесу*: матеріали Міжнар. наук. конф. (м. Житомир, 5-6 листопада 2020 р.). Житомир:

Житомирська політехніка, 2020. 404 с. С. 362. (0,1 д. а.).

36. Миронов Ю. Б. Обґрунтування переваг створення туристичного кластеру. *Актуальні проблеми та перспективи розвитку обліку, аналізу та контролю в соціально-орієнтованій системі управління підприємством*: матеріали V Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 14-15 квітня 2022 р.). Полтава: Полтавський державний аграрний університет, 2022. 847 с. С. 715-717. (0,2 д. а.).

37. Миронов Ю. Б. Формування агротуристичних кластерів як інструмент забезпечення сталого розвитку сільських територій. *Сучасні напрями розвитку економіки, підприємництва, технологій та їх правового забезпечення*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 1-2 червня 2022 р.). Львів: ЛТЕУ, 2022. 528 с. С. 276-278. (0,12 д. а.).

38. **Миронов Ю. Б.**, Приндак В. П. Сільський туризм у контексті сталого розвитку. *Розвиток територіальних громад: правові, економічні та соціальні аспекти*: Матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Миколаїв – с. Коблеве, 9 червня 2022 р.). Миколаїв: МНАУ, 2022. 244 с. С. 156-158. (0,16 д. а.) (*Внесок автора: обґрунтовано концепцію розвитку сільського туризму на засадах сталості, 0,08 д. а.*).

39. Миронов Ю. Б. Концепція сталого розвитку туризму. *Управління розвитком соціально-економічних систем*: матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 15-16 червня 2022 р.). Харків: ДБТУ, 2022. 504 с. С. 473-475. (0,15 д. а.).

40. Миронов Ю. Б. Проблеми і перспективи розвитку екологічного туризму у світі та в Україні. *Бізнес-аналітика: моделі, інструменти та технології*: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 1-3 березня 2023 р.). Київ: НАУ, 2023. 548 с. С. 268-269. (0,15 д. а.).

41. **Myronov Y. B.**, Rakowska J. Ecological Tourism Development: Global Trends. *Сучасні напрями розвитку економіки, підприємництва, технологій та їх правового забезпечення*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 1-2 червня 2023 р.). Львів: ЛТЕУ, 2023. 420 с. С. 210-211. (0,12 д. а.) (*Внесок автора:*

охарактеризовано тренди розвитку екологічного туризму, 0,06 д. а.).

42. Миронов Ю. Б. Автентична культурна спадщина як чинник сталого розвитку туризму. *Механізми забезпечення сталого розвитку економіки: проблеми, перспективи, міжнародний досвід*: Матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 1 листопада 2024 р.). Харків: Державний біотехнологічний університет, 2024. 458 с. С. 141-143. (0,15 д. а.).

43. Миронов Ю. Б. Маркетингові інструменти сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях. *Маркетингові та організаційні механізми повоєнного розвитку галузі гостинності та туризму України*: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 26-27 листопада 2024 р.). Харків: НТУ «Харківський політехнічний інститут», 2024. Ч. 1. 680 с. С. 235-238. (0,2 д. а.).

44. **Миронов Ю. Б.**, Мізюк Б. М. Синергізм у сталому розвитку туризму: локальні та глобальні аспекти. *Інновації в управлінні асортиментом, якістю та безпекою товарів і послуг*: Матеріали XII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 5 грудня 2024 р.). Львів: Растр-7, 2024. 348 с. С. 239-241. (0,14 д. а.) (*Внесок автора: охарактеризовано економічний, соціальний та екологічний аспекти синергізму у сталому розвитку туризму, 0,07 д. а.*).

45. Миронов Ю. Б. Сталий розвиток туризму як відповідь на глобальні кліматичні виклики. *Глобальна безпека та асиметричність світового господарства в умовах нестабільного розвитку економічних систем*: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Кропивницький, 12 грудня 2024 р.). Кропивницький: ЦНТУ, 2024. 418 с. С. 197-199. (0,15 д. а.).

46. Миронов Ю. Б. Зелена циркулярна економіка і сталий розвиток туризму. *Сучасні стратегії сталого розвитку держави та суспільства: наукові горизонти та перспективи*: матеріали II наук.-практ. конф. за міжнар. участю (м. Хмельницький, 25 лютого 2025 р.). Хмельницький: ХНТУ, 2025. Т. 1. 586 с. С. 300-302. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15041415>. (0,15 д. а.).

47. Миронов Ю. Б. Сталий розвиток туризму в концепції нооекономіки. *Управління розвитком соціально-економічних систем*: матеріали IX Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 6-7 березня 2025 р.). Харків: ДБТУ, 2025. Ч. 3.

656 с. С. 269-271. (0,15 д. а.).

48. Миронов Ю. Б. Розвиток туристичної інфраструктури за умов сталого туризму. *Географія та туризм: матеріали VIII Всеукр. наук.-практ. конф.* (м. Харків, 12 березня 2025 р.). Харків: ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2025. 535 с. С. 265-268. (0,15 д. а.).

49. Миронов Ю. Б. Роль сталого туризму у розвитку локальних економік. *Стратегічні орієнтири сталого розвитку в Україні та світі: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Чернігів, 20 березня 2025 р.). Чернігів: НУ «Чернігівська політехніка», 2025. 375 с. С. 43-44. (0,15 д. а.).

50. Миронов Ю. Б. Рекреація та рекреаційна діяльність у контексті сталого розвитку туризму. *Модернізація економіки: сучасні реалії, прогнозні сценарії та перспективи розвитку: Матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Херсон – Хмельницький, 17-18 квітня 2025 р.). Херсон: Видавництво ФОП Вишемирський В. С., 2025. 541 с. С. 366-368. (0,15 д. а.).

51. Миронов Ю. Б. Проблеми масового туризму та шляхи їх вирішення у контексті сталого розвитку. *Сталий розвиток туризму на засадах партнерства: освіта, наука, практика: Матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф.* (Львів-Варшава, 15-16 травня 2025 р.). Львів: ЛТЕУ, 2025. 258 с. С. 67-70. (0,15 д. а.).

52. Myronov Y. B. The Challenges of Sustainable Tourism Development in Ukraine. *Сучасні напрями розвитку економіки, підприємництва, технологій та їх правового забезпечення: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Львів, 29-30 травня 2025 р.). Львів: ЛТЕУ, 2025. 504 с. С. 328-329. (0,15 д. а.).

53. Myronov Y. B. Ways to Engage Local Communities in Tourism Initiatives Through Cooperative Models. *Sustainable Development of Cooperatives and Well-being for All: The International Scientific Conference* (Chisinau, June 19-20, 2025). Conference Materials. Chişinău: UCCM, 2025. 487 p. pp. 48-51. (0,25 д. а.).

ДЕРЖАВНЕ АГЕНТСТВО РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ УКРАЇНИ
(ДАРТ)

вул. Прорізна, 2, м. Київ, 01001, тел. (044) 278-08-08

E-mail: dart@tourism.gov.ua, www.tourism.gov.ua, код згідно з ЄДРПОУ 43553128

від 02.06. 2025 р. № 2/01

На № _____ від _____ 20__ р.

ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертації

Державне агентство розвитку туризму України підтверджує факт використання результатів дисертації кандидата наук, доцента Миронова Юрія Богдановича на тему «Теоретико-методологічні засади та стратегічні пріоритети сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях України».

Основні положення та науково-практичні напрацювання дисертації були враховані при:

- розробленні проєктів нормативно-правових актів та методичних рекомендацій щодо інтеграції принципів сталого розвитку у сфері туризму на природоохоронних територіях;
- формуванні стратегічних документів та програм розвитку туризму, зокрема у частині розширення можливостей для екологічного та сільського туризму;
- підготовці матеріалів для регіональних програм розвитку туризму, де враховано напрями збереження природного та культурного середовища, розвиток туристичної інфраструктури та підвищення рівня безпеки туристів;
- удосконаленні підходів до інформаційно-просвітницької діяльності, спрямованої на формування культури відповідального туризму серед населення та туристичних операторів.

Використання результатів наукового дослідження сприяло розробленню практичних рекомендацій щодо:

- поєднання охоронних та рекреаційних функцій природоохоронних територій;
- визначення стратегічних пріоритетів сталого розвитку туризму з урахуванням міжнародних стандартів і європейських практик;
- удосконалення системи моніторингу туристичного навантаження на природні території;
- активізації міжвідомчої та міжсекторальної співпраці у сфері туризму.

Таким чином, впровадження результатів дисертації забезпечило практичне підґрунтя для реалізації державної стратегії сталого розвитку туризму, підвищення ефективності використання природно-рекреаційного потенціалу України та зміцнення її позицій як привабливої дестинації екологічного та пізнавального туризму.

Голова
Державного агентства
розвитку туризму України

Наталя ТАБАКА

УКРАЇНА
ЛЬВІВСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
ДЕПАРТАМЕНТ СПОРТУ, МОЛОДІ ТА ТУРИЗМУ

вул. Генерала Чупринки, 55 а, м. Львів, 79057, тел.факс.(032) 238-48-81
e-mail: lvsport@loda.gov.ua сайт: <https://sport.loda.gov.ua/>, код згідно ЄДРПОУ 45668363

Довідка

**про впровадження результатів дисертації Миронова Ю.Б.
на тему «Теоретико-методологічні засади та стратегічні пріоритети сталого
розвитку туризму на природоохоронних територіях України»
в діяльність Департаменту спорту, молоді та туризму Львівської обласної
державної адміністрації**

Департамент спорту, молоді та туризму Львівської обласної державної адміністрації засвідчує, що результати наукового дослідження на тему «Теоретико-методологічні засади та стратегічні пріоритети сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях України» були використані у практичній діяльності департаменту.

Основні положення дисертаційної роботи знайшли відображення у:

- розробленні рекомендацій щодо формування регіональної стратегії розвитку туризму з урахуванням принципів сталості та збереження природної спадщини;

- підготовці програм і заходів з популяризації екологічного та рекреаційного туризму на території національних природних парків і заповідників Львівської області;

- удосконаленні інформаційно-аналітичного забезпечення департаменту туристичною діяльністю, зокрема, у частині моніторингу туристичних потоків й оцінювання рекреаційного навантаження на природоохоронні території;

- виробленні методичних підходів до взаємодії органів державної влади, місцевого самоврядування, бізнесу та громадськості у сфері розвитку сталого туризму;

- підготовці матеріалів для промоційних кампаній Львівщини як привабливого регіону для екологічного й оздоровчого туризмів.

Впровадження результатів дисертації сприятиме підвищенню ефективності діяльності Департаменту у сфері стратегічного планування розвитку туризму, розширенню спектра туристичних послуг на природоохоронних територіях та посиленню іміджу Львівської області як регіону із високим туристично-рекреаційним потенціалом.

Директор департаменту
10 червня 2025 р.

Роман ХІМ'ЯК

ДЕРЖАВНЕ АГЕНТСТВО ЛІСОВИХ РЕСУРСІВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПРИРОДНИЙ ПАРК „СКОЛІВСЬКІ БЕСКИДИ”

вул. Князя Святослава, 3, м. Сколе, Стрийського району, Львівської області 82600
(251) 2-14-11

Р/р UA088201720313251003202000842 у ДКСУ м. Київ, E-mail: beskydy2005@ukr.net,
сайт: <https://skolebeskydy-park.in.ua> Код ЄДРПОУ 30405534

15.05.2025р № 413

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертації

доцента Львівського торговельно-економічного університету

Миронова Юрія Богдановича за темою

*«Теоретико-методологічні засади та стратегічні пріоритети сталого
розвитку туризму на природоохоронних територіях України»*

Результати дисертаційної роботи Миронова Ю.Б. використані у практичній діяльності Національного природного парку «Сколівські Бескиди» з метою удосконалення системи управління розвитком туризму на його території. Зокрема, впроваджено розроблену автором концепцію сталого розвитку туристичної діяльності, що ґрунтується на поєднанні збереження природних ресурсів із підвищенням туристичної привабливості регіону. Методологічні підходи до оцінювання стану та потенціалу розвитку туризму, описані у другому розділі дослідження, використані для проведення внутрішнього моніторингу рекреаційних навантажень, визначення оптимальних маршрутів та зонування території із урахуванням екологічної стійкості. Рекомендації щодо інноваційних підходів до управління (розділ 3) стали підґрунтям для розроблення плану модернізації туристичної інфраструктури й упровадження екоосвітніх програм для відвідувачів. На основі стратегічних пріоритетів, визначених у четвертому розділі, сформовано комплекс заходів щодо диверсифікації туристичних послуг, у тому числі розвитку екостежок. Запропоновані напрями управління ресурсами туризму (розділ 5) використані для удосконалення співпраці з місцевими громадами та підприємцями. Використання матеріалів наукового дослідження сприяло підвищенню ефективності сталого природокористування, збереженню природної та культурної спадщини, розвитку інноваційних форм туризму та підвищенню конкурентоспроможності НПП «Сколівські Бескиди» як туристичної дестинації Карпатського регіону.

Директор

**Національного природного парку
«Сколівські Бескиди»**

Василь Приндак

вул. Університетська, 21, м.Ужгород,
Закарпатська область, 88017
тел./факс: (0312) 64-34-36

21, Universitetska st., Uzhgorod,
Zakarpattia, 88017
tel./fax: +380 (312) 64-34-36

e-mail: z.r.centre@gmail.com

Вих.№23/1 від 25.04.2024р.

ДОВІДКА про впровадження результатів дисертації

Закарпатським регіональним центром соціально-економічних і гуманітарних досліджень НАН України розглянуто дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук доцента Миронова Юрія Богдановича на тему: «Теоретико-методологічні засади та стратегічні пріоритети сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях України». Окремі її положення та результати були використані при проведенні науково-аналітичних робіт і підготовці рекомендацій для органів місцевого самоврядування, зокрема:

- методологічні підходи до оцінювання сталого розвитку туризму застосовані в аналітичних дослідженнях щодо оцінювання туристично-рекреаційного потенціалу Закарпатської області;
- методика оцінювання стану та потенціалу природоохоронних територій використана у звітах Центру щодо розвитку туристичної інфраструктури Закарпатської області;
- аналіз тенденцій розвитку туризму став основою для формування прогнозів розвитку рекреаційної діяльності в регіоні;
- напрацювання дисертанта щодо стратегічних пріоритетів враховані у пропозиціях Центру до програм сталого розвитку Карпатського регіону та до концепцій транскордонного співробітництва у сфері туризму.

Результати дисертаційної роботи інтегровані у наукову, аналітичну та проєктну діяльність Закарпатського регіонального центру соціально-економічних і гуманітарних досліджень НАН України, що підтверджує їх практичну значущість і сприяє формуванню сучасної стратегії сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях України.

В.о. директора
ЗРЦ СЕІГД НАН України

 Д.Д. Папп

ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертаційної роботи Миронова Юрія
Богдановича на тему «Теоретико-методологічні засади та стратегічні
пріоритети сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях
України» у практичну діяльність природоохоронних територій
Миколаївської області

Результати наукового дослідження було впроваджено у діяльність національного природного парку «Бузький Гард». Впровадження здійснено в рамках реалізації програм розвитку сталого туризму та збереження біорізноманіття на території Вознесенського та Первомайського районів Миколаївської області.

З урахуванням теоретичних основ сталого розвитку туризму напрацьовано методичні рекомендації щодо балансування рекреаційних навантажень, удосконалено систему екологічного інформування туристів, а також інтегровано правові засади охорони довкілля у практику управління туристичними потоками.

На основі методологічних підходів до оцінювання сталості туризму здійснено комплексний моніторинг туристичних потоків на території національного природного парку «Бузький Гард», що дало можливість визначити граничні показники рекреаційного навантаження й оптимізувати маршрути екотурів. Розроблені підходи до концептуалізації сталого розвитку використані під час формування стратегій еколого-освітньої діяльності національного природного парку «Бузький Гард».

Застосування напрацювань із напрямів і механізмів сталого розвитку відобразилося у розробленні проєкту стратегії післявоєнного відновлення туризму у межах Миколаївської області.

В.о. директора
НПП «Бузький Гард»

17.04.2025 р.

Владислав АРТАМОНОВ

ПОЛТАВСЬКА ОБЛАСНА ВІЙСЬКОВА АДМІНІСТРАЦІЯ ДЕПАРТАМЕНТ КУЛЬТУРИ І ТУРИЗМУ

вул. Соборності, 45, м. Полтава, 36014, тел. (+38 0532) 60-93-29,
E-mail: kultura@adm-pl.gov.ua, web: culture.poda.gov.ua Код ЄДРПОУ 02229741

20.06.2025 № 01-20/1664

На № _____ від _____

Львівський торговельно-
економічний університет

Довідка про впровадження результатів дисертації

Департамент культури і туризму Полтавської обласної військової адміністрації розглянув результати наукового дослідження на тему «Теоретико-методологічні засади та стратегічні пріоритети сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях України» доцента Львівського торговельно-економічного університету Миронова Ю. Б. Пропозиції та напрацювання здобувача частково враховані у діяльності Департаменту з метою реалізації його основних завдань, зокрема у напрямках:

- охорони культурної спадщини та її інтеграції у туристичні маршрути області;
- розвитку курортно-рекреаційної сфери з урахуванням принципів сталого використання природних ресурсів;
- стимулювання сталого розвитку внутрішнього та в'їзного туризму на території Полтавської області.

Отримані результати дослідження сприяли підвищенню науково-методичного обґрунтування програмних документів і заходів, що впроваджуються Департаментом культури і туризму Полтавської обласної військової адміністрації у сфері туризму та рекреації.

Директор Департаменту культури і
туризму Полтавської обласної
військової адміністрації

Ірина УДОВИЧЕНКО

ОПІШНЯНСЬКА СЕЛИЩНА РАДА

ПОЛТАВСЬКОГО РАЙОНУ

ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

вул. Перемоги, 3, селище Опішня, Полтавський р-н., Полтавська обл., 38164,
e-mail: sr@opishnya-gromada.gov.ua, код ЄДРПОУ 13955864

14.05.2025 № 345

На № _____ від _____

Львівський торговельно-економічний університет

ДОВІДКА

про впровадження результатів наукового дослідження

Опішнянська селищна рада підтверджує впровадження результатів дослідження к.е.н., доцента Миронова Юрія Богдановича на тему: «Теоретико-методологічні засади та стратегічні пріоритети сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях України».

Пропозиції та наукові напрацювання були використані при розробленні стратегії розвитку Опішнянської громади як туристичної дестинації з урахуванням особливостей розвитку туризму на природохоронних територіях оскільки у громаді є 4 природоохоронні об'єкти загальною площею 989 га (3,4% території), серед яких ботанічний заказник «Котове» та орнітологічний заказник «Будникове». Через громаду проходить частина Смарагдової мережі (Emerald Network).

Крім того, окремі рекомендації з дисертаційної роботи стали основою для управління «розумним» екотуризмом на ПТ Опішнянської громади шляхом інтеграції новітніх технологій у систему управління відновленням туристичної галузі, що потребує розроблення відповідної інфраструктури даних. Взято до уваги упровадження методів сталого розумного екотуризму на ПТ, що також

потребує організації дієвої співпраці між зацікавленими сторонами, зокрема державними і місцевими органами управління, природоохоронними та науковими установами, громадськими організаціями, туристичними підприємствами.

Селищний голова

Микола РІЗНИК

**КОМУНАЛЬНА УСТАНОВА ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ
РЕГІОНАЛЬНИЙ ЛАНДШАФТНИЙ ПАРК «ДИКАНСЬКИЙ»
ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ**

вул. Гоголя, 1, с-ще Диканька Полтавської області, 38500, тел./факс (05351) 9 – 72 –39,
e-mail: landpark@ukr.net ЄДРПОУ 25760120

12 травня 2025 року № 104 /01-44

На № _____ від _____ 2025 р

**Львівський торговельно-економічний
університет**

Адміністрація Регіонального ландшафтного парку «Диканський» підтверджує впровадження результатів дослідження к.е.н., доцента Миронова Юрія Богдановича на тему: «Теоретико-методологічні засади та стратегічні пріоритети сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях України».

Пропозиції та наукові напрацювання були використані при розробленні туристичного маршруту «Туристичне Поворскля Полтавщини» у рамках проекту «Greenways Ukraine », що спрямований на розвиток екологічно орієнтованої туристичної інфраструктури. Крім того, окремі рекомендації з дисертаційної роботи стали основою для формування політики сталого розвитку екологічного туризму на території РЛП «Диканський», зокрема в частині поєднання рекреаційних потреб відвідувачів із завданнями охорони природних комплексів та збереження біорізноманіття.

Директор

Ірина ЧЕРКАСЬКА

31.03.2025 № 155/16

на № _____

ДОВІДКА**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
докторанта університету Миронова Юрія Богдановича за темою
«Теоретико-методологічні засади та стратегічні пріоритети сталого розвитку
туризму на природоохоронних територіях України»**

Дослідження докторанта Миронова Ю. Б. проведено відповідно до плану науково-дослідних робіт Львівського торговельно-економічного університету за темами: 0117U002092 «Формування теоретико-методологічного забезпечення розвитку і функціонування туристичної галузі України в умовах євроінтеграції» – визначено концептуальне та методологічне підґрунтя для дослідження окремого сегмента туристичної галузі України – сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях; 0117U002091 «Інституційно-інформаційний механізм стратегічного розвитку індустрії гостинності» – адаптовано методологічну базу інституційно-інформаційних механізмів індустрії гостинності до потреб сталого туризму на природоохоронних територіях, зокрема для підвищення якості туристичних послуг, ефективності управління й інтеграції екологічних стандартів у систему гостинності; 0122U002644 «Детермінанти місцевого і регіонального розвитку в Польщі та Україні» – розроблено методологічну основу для оцінювання значення туризму у розвитку територій та впровадження інноваційних управлінських підходів; 0118U000023 «Фінансові та організаційні механізми забезпечення інноваційно-інвестиційного розвитку економіки України» – конкретизовано застосування фінансових й організаційних механізмів забезпечення інноваційно-інвестиційного розвитку економіки України в контексті природоохоронних територій, де поєднуються економічні, екологічні та соціальні цілі розвитку.

Окремі результати дослідження використано в освітньому процесі університету при підготовці навчально-методичного забезпечення з освітніх компонент «Основи туризмознавства», «Спеціалізований туризм», «Туризмологія», «Управління регіональним розвитком туризму».

Теоретичні та практичні результати наукових досліджень здобувача слугують інформаційною базою наукової роботи здобувачів вищої освіти та науково-педагогічних працівників університету.

**Проректор з наукової роботи
доктор економічних наук, професор**

Богдан СЕМАК